

KAZALO – CONTENTS

ČLANKI – STUDIES

- Mihai – Razvan Ungureanu, Usoda romunskih zgodovinskih mitov. Bodo preživeli? 295–304
The fate of Romanians' Contemporary Historical Myths. Do they Have a Future?
- Mladen Ančić, Mjesto Branimirove Hrvatske u suvremenom svjetskom poredku 305–320
The Position of Branimir's Croatia in Contemporary World Order
- Darja Kerec, Nikolaj III. – najvidniji predstavnik gornjelendavskih Szécsijev
v 14. stoletju 321–340
Nicholas III – The Most Prominent 14th Century Representative of the Szecsi Family
from the Gornja Lendava Estate
- Miha Preinfalk, Rodbina v luči srednjeveških listin 341–374
The Family in Medieval Documents
- Lisa Retl, Podoba ženske pri Paolu Santoninu 375–383
The Image of Woman in Paolo Santonino's Works
- Sašo Jerše, Kronika priprav Notranje Avstrije na poslanstvo k zboru volilnih knezov
v Regensburgu leta 1575 385–408
The Chronicle of the Preparations of Inner Austrian Lands for the 1575 Regensburg
Prince Elector Assembly Mission
- Silvano Cavazza, Reformacija v oglejskem patriarhatu: Heterodoksne skupine in luteranske
skupnosti (in usoda Petra Kupljenika) 409–435
Reformation in the Aquileian Patriarchate: Heterodox Groups and Lutheran Communities
(And the Fate of Peter Kupljenik)
- Jože Žontar, Obnovitev okrajnih glavarstev na Kranjskem (1867) 437–454
Reestablishment of District Boards
- Metka Fujs, Narodno politična razmerja med Slovenci in Madžari v Prekmurju
v dobi dualizma 455–463
National and Political Relations between Slovenes and Hungarians in the Prekmurje
Region during the Period of Dualism
- Viljenka Škorjanec, Jugoslovansko-italijanski odnosi v luči dubrovniškega srečanja
zunanjih ministrov 1973 465–487
Relations between Yugoslavia and Italy in the Light of the Meeting of Foreign
Ministers in Dubrovnik in 1973

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

Prof. dr. Franc Rozman – šestdesetletnik (Jurij Perovšek)	489–492
Prof. dr. Franc Rozman – Sexagenarian	
Prof. dr. France Martin Dolinar – šestdesetletnik (Stane Granda)	493–494
Prof. dr. France Martin Dolinar – Sexagenarian	

IN MEMORIAM

Prof. dr. Andrej Moritsch (1936 – 2001) (Peter Vodopivec)	495–496
Jože Dular (1915 – 2000) (Stane Granda)	497–498

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

31. mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Mogersdorf (Modinci), Köszeg, 3. – 6. julij 2001 (Franc Rozman)	499–500
31 st International Conference on Cultural History in Mogersdorf (Modinci), Köszeg, July 3 – 6, 2001	
Letna konferenca angleških visokošolskih učiteljev, bodočih učiteljev in didaktikov zgodovine, »Values in History Teachers Education and Research«, Coleraine, 7. – 9. julij 2001 (Danijela Trškan)	501–503
Yearly Conference of British Higher Education Teachers, Future Teachers and History Didactics, »Values in History Teachers Education and Research«, Coleraine, July 7 – 9, 2001	
Mednarodna znanstvena konferenca »Govorica nasilja«, Koper, 11. – 13. oktober 2001 (Jure Gombač)	503–504
»The Language of Violence.« International Conference in Koper, October 11 – 13, 2001	

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Ján Pauliny, Arabské správy o Slovanoch (9. – 12. storočie) (Alenka Šivic – Dular)	505–508
Zdenka Janeković Römer, Rod i grad (Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća) (Mojca Kovačič)	508–511
Cristine de Pizan, Knjiga o mestu dam (Mojca Kovačič)	511–515
Grofje Andeško – Meranski. Prispevki k zgodovini Evrope v visokem srednjem veku (Mojca Kovačič)	515–517
Borut Brumen, Sv. Peter in njegovi časi : socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter (Jure Gombač)	518–519
Zvonka Zupanič Slavec, Endemski sifilis – škrljevska bolezen na Slovenskem. Razvoj in širjenje bolezni po naših krajih v prvi polovici 19. stoletja (Stane Granda)	520–521

Milko Mikola, Zaplembe premoženja v Sloveniji 1943 – 1952 (Stane Granda)	521–523
Problemi Sjevernog Jadrana, Svezak 7 (Jože Maček)	523–524
Acta historico-oeconomica. Časopis za ekonomsku povijest. Vol. 27.	525

OBVESTILA – INFORMATION

Navodilo avtorjem	526
-------------------------	-----

LETNO KAZALO – ANNUAL CONTENT

Letno kazalo Zgodovinskega časopisa 55/2001	527–531
Annual contents of Zgodovinski časopis – Historical Review 55/2001	

IZVLEČKI – ABSTRACTS

Izvillečki iz razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 55, 2001, 3–4 (124)	VII–VIII
Abstracts from Papers and Articles in Zgodovinski časopis – Historical Review 55, 2001, 3–4 (124)	

Mihai-Razvan Ungureanu

Usoda sodobnih romunskih zgodovinskih mitov. Bodo preživeli?

Historiografski pregled

»Zgodovina je kot majhna deklica, ljudje jo lahko oblačijo popolnoma po svoji volji.«
(Hu Shi)

Seznami romunskih zgodovinskih mitov ne obstajajo. Če bi se želel izraziti drugače, bi rekel, da razen v knjigah, ki jih romunski otroci uporabljajo v šoli, seznamov romunskih zgodovinskih mitov sploh ni. To dejstvo zadaja pomemben udarec verodostojnosti romunske historiografije. Opisi in analize zgodovinskih mitov, pri čemer ni pomembno, ali so v narodu vsesplošno priznani ali pa so zreducirani samo na analitično vsakdanjost, pomenijo določeno mero zavedanja o tem, kakšno je razumevanje narodne zgodovine. Če bi se poslovlili od absurdnih razlag zgodovinskih fenomenov, od surovih mistifikacij in okornih pretiravanj, s tem sledeč radikalni spremembi v romunskem političnem sistemu leta 1989, bi naredili prostor za resno, preprosto in nepristransko razpravo o zgodovinskih mitih. Žal se nič takega doslej še ni zgodilo. Še vedno iščemo odgovore na resna vprašanja in korenite popravke doslej napačno interpretirane romunske preteklosti. Za sedanjo razpravo o tem, ali se je romunska zgodovina otresla bremena mitov ali ne – vsaj na ta način, da jih je identificirala, priznala njihov obstoj in napadalno delovanje, in jih poskušala osamiti s pomočjo »priznanja« in »kesanja« – ne morem najti zadovoljivega odgovora. S svojo trditvijo sem že predvidel domnevo, da imajo zgodovinski miti poleg svoje preteklosti tudi sedanjost. Način, na katerega se v tem času uporablja zgodovinske razlage kot močan argument v političnih sporih, potrjuje njihovo trajno naravo.

Zgodovinski miti imajo točno določeno historiografsko vlogo: preoblikujejo zgodovino v udobno, znosno preteklost brez krivde ali obžalovanja. Z njihovo pomočjo se narod sprijazni s svojimi napakami in samozavedanjem.¹ S tem ko jih razkrinkamo – ker konec koncev zastirajo resnico tako, da jo zamaskirajo – se vadimo v odkritosrčnosti. Sodobni romunski filozof Andrei Plesu je to imenoval »stvar narodnega dozorevanja,« ki utegne sčasoma preoblikovati romunsko kulturo v »kulturo resnice.«² S tem je namignil na povezavo med narodno zavestjo (ki je neka vrsta kolektivne identitete) in razumevanjem zgodovine. Ko je prva »zrela,« bo narod sprejel svojo lastno zgodovino táko, kakršna je v resnici. Zgodovinski miti bodo v trenutku izpuhteli. To se utegne zdeti kot grenek in težek korak, zlasti zaradi svoje ikonoklastične pozicije; sčasoma se to konča z razbitjem kipov in uničevanjem togega mišljenja in mnenja. Čez čas tudi ogrozi zgodovinski relativizem: če varne interpretacije ne obstajajo,

¹ Podatke o tem, zakaj »ni presenetljivo, da so zgodovinarji postali abnormalno zazrti sami vase in samokritični,« lahko najdete na primer v *Uvodu* Roya Porterja (ur.) k delu *Myths of English*, Cambridge 1992, str. 1–11.

² Andrei Plesu, *Rigorile ideii nationale si legitimitatea universalului, v: Chipuri si masti ale tranzitiei*, Bukarešta 1996, str. 215–225.

kaj naj torej verjamemo o preteklosti, kaj je pomembno in kaj ni? Zdi se, da se domnevno trdni red v preteklih dogodkih razblini v kup negotovosti.

***

Za definicijo zgodovinskega mita sem izbral briljantno tezo Williama McNeilla iz knjige, ki je bila natisnjena leta 1986.³ V svojem arhaičnem pomenu so miti zgodbe – vrste pripovedi – ki dajejo pomen in moralno vrednoto življenju, tako posameznika kot družbe. Glede na zbirko razlag, ki veljajo za vrsto naravnih in družbenih pojavov, miti dajejo strukturo temu življenju. Miti kodificirajo vero in preskrbijo prototipe za obnašanje posameznikov in družbe. Brez mitov politična kultura ne more funkcionirati. Spremljajo zgodovino in so tesno povezani s preteklostjo in sedanjostjo, obenem pa tudi predstavljajo »koristen pripomoček pri vodenju skupin ljudi pri njihovem srečevanju drug z drugim in z naravnim okoljem.« Ker so te vrste miti navadno prestavljeni v pripoved, postanejo »mizgodovine« – transzgodovinski konstrukti, ki preskrbijo kolektivno identiteto, vizijo in povezavo skupini ljudi in njihovim skupnim idealom. Rimskogrški miti, »Der Niebelungenlied,« spadajo v to kategorijo.

Vendar pa obstaja še ena skupina pripovednih razlag preteklosti, s katero se morajo spoprijeti vsi zgodovinarji, in to so takoimenovani zgodovinski miti v smislu »domnevnega izkustvenega posploševanja, ki pa ni podprto z dejstvi«. Predstavljajo na novo ustvarjeno preteklost, takšno, »kakršno si želimo«, namesto rankeanskega tolmačenja preteklosti, to je preteklosti, kakršna se je v resnici dogodila, »wie es eigentlich gewesen«. Posamezni domišljjski fragmenti (avtor jih je imenoval »domisleki«) nadomestijo preteklost, teorija nadomesti razlage, domneve postanejo delci dokazov in nadomestijo logiko. Ker so preiščeni poskusi varanja, so zgodovinski miti rezultat »poskusov, da bi priskrbeli »dejansko« podzidavo metahistoričnih teorij, ki so preoblečene v razlage zgodovinskega,« ali pa zrahljanih, varljivih zgodovinskih presoj. Zgodovinski miti se oprijemajo vzorcev napačnega razumevanja zgodovine: »Iskanje in prepoznavanje vzorcev sta neločljiva od historiografskih špekulacij«.

Zgodovinska resničnost je zmeraj v nasprotju z zgodovinskimi miti. Zgodovinska resničnost zagotovi analizo, ki podpre empirično posploševanje z dejstvi. Izogiba se zamaskiranju metafizičnih hipotez v dejstva in se drži predpisov logične zgodovinske argumentacije.

***

Število romunskih zgodovinskih mitov je osupljivo, kakovost njihove pripovedne strukture pa odlična. Človek bi zlahka dobil zmotno mnenje o romunski preteklosti, če bi njegovo pamet zasipali samo z miti in ne z resničnimi dejstvi. Sodobni zgodovinski miti nam nudijo vpogled v občutljivo in obenem zamotano, zelo zgodovinsko naravnano moderno romunsko kulturo. Če človek prebira srednješolske učbenike, bo naletel na zgodovinske mite, ki so vsi precej novi. Izvirajo iz sredine 19. stoletja in predstavljajo vizijo preteklosti, ki so jo romantični revolucionarji iz leta 1848 videli v povezavi s svojimi političnimi ideali. Večina teh mitov je pozneje šla skozi komunistično indoktrinacijo celo brez sprememb, vendar pa so bili preoblikovani tako, da so podpirali totalitarno ideologijo. Nazadnje so dobili vlogo »utemeljenih« argumentov v službi tedanjega političnega režima.

Najzanimivejših in najzanesljivejših poročil o tej temi niso napisali romunski avtorji, se pravi romunski zgodovinarji, marveč anglosaksonski in nemški. V tem ne smemo videti protislovja, saj bo človek verjetneje dobil jasnejši vpogled v vsakdanjost in v zgodovinske mite,

³ William McNeill, *Mythistory and Other Essays*, Chicago 1986; nekatere ugotovitve so bile natisnjene v *Mythistory or Truth, Myth, History, and Historians*, v: »The American Historical Review«, 91, 1986, 1, str. 1–10.

če se je rodil in bil vzgojen v kaki drugi kulturni tradiciji in ne v romunski. Dejstvo je, da geografska in kulturna oddaljenost povečata objektivnost.

Klaus P. Beera⁴ in Manfreda Stoya⁵ je na primer zanimalo razmerje med sodobno historiografsko in ideološko angažiranostjo v zadnjih petdesetih letih. Stephen Fischer-Galati⁶ in Paul Michelson⁷ sta takoj reagirala na vseobčo razpršenost zgodovinskih mitov v osemdesetih letih 20. stoletja in sta skušala odkriti njihove ideološke korenine in možne posledice.

Decembra 1979 je Fischer-Galati imel v New Yorku predavanje na skupnem simpoziju organizacij Ameriško zgodovinsko društvo in Ameriško društvo za preučevanje madžarske zgodovine. Predavanje je imelo naslov *Miti v romunski zgodovini*, tema simpozija pa je bila *Funkcionalni miti v vzhodni Evropi*. Fischer-Galati je opozoril na obstoj in ideološko vlogo, ki so jo imeli zakoniti miti pod budnim nadzorom specializiranih komunističnih aparatčikov. Vendar pa si nobenega od teh mitov niso izmislili komunisti sami, ampak je vsak imel svojo lastno zgodovino: »Zgodovinska mitologija je konec koncev zakoreninjena v iskanju legitimnosti, ki so ga izvajali romunski vladarji 19. in 20. stoletja.« Fischer-Galati je tudi izpostavil dva glavna vidika te družine mitov, kakor sta bila klonirana v kulturnem laboratoriju romunskih romantičnih zgodovinarjev: zunanji vidik (ki so ga zasnovali zato, da so lahko zagovarjali romunsko zgodovinsko pravico do posedovanja Besarabije, Bukovine, Transilvanije, vsega Banata in Dobrudže) in pa notranji vidik (ki so ga opravičevali vsakokratni politični ukrepi v smislu takoimenovane »narodne in revolucionarne tradicije« romunskega naroda). Romunske zgodovinske pravice so izvirale iz pravic prednikov, katerikoli so to že bili: Trakijci, Dakijci, Romani, Dako-Romani (se pravi proto-Romuni). Ker so neprekinjeno vladali na ozemlju, za katerega se je kasneje izkazalo, da na njem živijo Romuni, bi se morale romunske meje razširiti in vključiti tudi to ozemlje. Ob koncu prve svetovne vojne je bila Velika Romunija rojena iz tega nedokazanega razloga. Poleg tega naj bi tudi predstavljali najvišji vrh romunske zgodovine – dosežek, porojen iz zgodovinskega boja z zlobnimi sosedi, skupaj z izpolnitvijo zgodovinske naloge. Romunska zgodovina naj bi potemtakem bila utelešenje romunskih prizadevanj, da bi si zagotovili svoje ozemeljske pravice, medtem ko naj bi jim zunanji in notranji sovražniki divje nasprotovali. Ni treba posebej povedati, kdo so bili tisti zunanji sovražniki.

Ena od najslavnejših mitičnih pripovedi iz te kategorije teče takole: Romuni – »Zgodovinske Pepelke« – se niso mogli nacionalno osvoboditi, se politično združiti in doseči socialne pravičnosti zaradi hudobnih sosedov, ki so jih ali poskušali nadvladati ali pa premagati njihove kneževine. Habsburški imperij (z Madžarsko, Avstroogrsko in drugimi vred), Otomanski imperij in Rusija (tako carska kot sovjetska) so predstavljali odlične primere tega, kar lahko nekdo pričakuje od svojih sosedov. Ker so se morali Romuni nenehno spopadati s sovražniki, ki so jih obkrožali, niso nikoli našli časa, da bi sočasno s svojimi zahodnimi vrstniki razvili svojo nacionalno kulturo. Zaradi teritorialnega pohlepa sosedov, ki se je sčasoma izkazal za prav tako zgodovinskega, je kulturna zaostalost Romunov odrezala romunsko kulturo od zahodne in Romunija se je bila tako prisiljena osloniti le na vzhodne, to je

⁴ Klaus P. Beer, *Die Interdependenz von Geschichtswissenschaft und Politik in Rumänien von 1945 bis 1980*, v: »Jahrbücher für Geschichte Osteuropas«, 32, 1984, H.2, str. 241–274.

⁵ Manfred Stoy, *Politik und Geschichtswissenschaft in Rumänien. 1965–1980. Die Historiographie über den Zeitraum von der Gründung der Fürstenthümer Moldau und Walachei bis 1859*, v: »Südostforschungen«, XLI, 1982, str. 219–259.

⁶ Stephen Fischer-Galati, *Myths in Romanian History*, v: »East European Quarterly«, XV, 1981, 3, str. 327–334.

⁷ Paul Michelson, *Myth and Reality in Rumanian National Development*, v: »International Journal of Rumanian Studies«, V, 1987, 2, str. 5–33.

ortodoksne, kulturne vrednote. Ker so se morali boriti za svojo politični obstoj, so se Romuni tako »odrekli kulturi.«

Romunski zgodovinarji enačijo »nacionalizem« z »narodno zavestjo«. Kot je bilo zapisano, je bila zgodovina romunskega nacionalizma vseskozi sumljiva. Povzročila je celo vrsto zgodovinskih mitov. Pobrskajmo po tistih, za katere se zdi, da jih priznava ves romunski narod: trditev, da so korenine sodobnega romunskega nacionalizma v dako-rimski izkušnji; da je Mihai Viteazul dokazal očiten smisel za nacionalizem in zavest o pomenu romunske zgodovinske pravice do Transilvanije, in tudi za oblikovanje Velike Romunije; da je bila že od zgodnjega 19. stoletja zamisel o Veliki Romuniji bistvena sestavina programa in prizadevanj romunskih intelektualcev in političnih voditeljev, itd. Ko razpravljajo o junaških osebah, postanejo romunski zgodovinarji precej patetični, in veliko jih misli, da se romunska preteklost povsem prekriva z junaškimi biografijami. Tako si lahko romunsko zgodovino zamišljamo kot zaporedje osebnih zgodb, ki so močno prežete z ostrim čutom za »romunsko zavedanje.« Dvomljivo je, če ta simbolični spust, ki ga imajo zgodovinarji za skrajšano verzijo slavne preteklosti, odraža kompleks simbolične identitete. Vendar pa bi se človek lahko vprašal, zakaj so srednjeveški romunski vladarji in kasnejši politični ali socialni voditelji zaradi svoje predanosti domnevnemu nacionalnemu ali nacionalističnemu boju za vsako ceno predstavljeni kot narodni heroji. Vlada Tepesa so povzdignili v narodnega heroja, ki se je zavzemal za zakon in red, če obrambe nacionalne dediščine pred otomanskim in madžarskim »imperializmom« sploh ne omenjamo. Stefana cel Mara so upodabljali kot branitelja romunskih pravic pred otomanskim in poljskim ekspanzionizmom. Tudor Vladimirescu je zadnje čase postal vodja romunske revolucije, tako pred kot istočasno z grško revolucijo. Izjemne figure iz leta 1848 kot so Nicolae Balcescu, Avram Iancu, Mihail Kogalniceanu, C. A. Rosetti bodo bolj verjetno označevali kot ljudi, ki so bili obsedeni z nacionalno združitvijo vseh Romunov v neodvisno državo.

Zato se lahko samo strinjam s profesorjem Dennisem Deletantom in njegovim naslednjim opažanjem: »Uradna romunska historiografija s konca šestdesetih let 20. stoletja ima dosežke »nacionalne centralizirane države« iz leta 1919 za zgodovinsko neogibne, in vsak korak k uresničevanju tega interpretira kot že vnaprej določen.«⁸ Romunska historiografija si zamišlja oblikovanje Velike Romunije kot nek enostranski deterministični proces, ki je potekal stoletja, obenem pa so ga pospeševali romunski konflikti s sosedi in – v različici feed-back razmerja – »razvoj romunske narodne zavesti.«

Paul E. Michelson z univerze Indiana v ZDA je že leta 1987 napisal razpravo z naslovom »Mit in realnost v romunskem narodnem razvoju.« Izpostavil je zmote, zaradi katerih so romunski zgodovinarji vztrajali pri ideji o obstoju determinističnega procesa, ki naj bi končno ogrozil tako državo kot narod. Ta proces naj bi se razvil v zadnjih dveh stoletjih, vzroki zanj pa so tako materialni kot duhovni. Zaradi tradicionalnega mnenja o značilnostih romunske nacionalne države, ki ga zagovarjajo mnogi študentje romunske zgodovine, ta proces dobi rankeansko definicijo. Po tej definiciji je država glavni nosilec zgodovinskih sprememb. Vendar pa je Michelson mnenja, da to prvenstvo države »upoštevata najprej kravico in šele potem štalico«, saj pred letom 1866 romunske države v bistvo še ni bilo, to pa je več kot polovica obdobja, na katerega se ta diskusija nanaša. Poleg tega je potrebno uspeh za formiranje nacionalne romunske države pripisati le posameznikom in njihovim daljnosežnim dejanjem, določenim političnim silam in okoliščinam. To so dejavniki, ki so izoblikovali Romunijo, in ne obratno.

⁸ Dennis Deletant, *The Past in Contemporary Romania: Some Reflections on Current Romanian Historiography*, v: »Slovo«, I, 1988, 2, str. 78.

Ena od najbolj pogostih razlag romunskega narodnega razvoja je v tem, da je potrebno »videti romunski razvoj kot del neusmiljenega gibanja za nacionalno enotno državo«. To »neusmiljeno gibanje« ni nič drugega kot metafizični fragment, ki ga zlobno označujejo za zgodovinsko razmišljanje. Transhistorični značaj takega teleološkega dokaza v prid romunskemu razvoju tako ne more vzdržati natančne znanstvene razlage.

Druga zakrknjena obsedenost romunskih zgodovinarjev se nanaša na takoimenovani »proces nacionalne renesanse in/ali prebujenja«. Po Michelsonu in Delatantu, ki sta pojmovala taksonomijo mitov Mircea Eliade kot nekaj samoumevnega, ta spada v kategorijo mitov o ponovnem rojstvu. Kot obdobje pred stoletjem narodnega prebujenja so 18. stoletje vztrajno opisovali kot obdobje nezmanjšane propada in razpadanja. Pri tem je zanimivo to, da 18. stoletje v Romuniji ni nikoli prišlo na lestvico štirih najbolj narodnostno »zlatih dob«, ki so po Ceausescu oblikovale romunsko sodobnost: 1859-1866 (vladanje princa Alexandruja I. Cuze), 1881-1916 (Romunsko kraljestvo pod vodstvom kralja Karla I.), medvojno obdobje (1918-1939), in samo obdobje komunizma.

»Renesanso/narodno renesanso« verjetno spravljajo v tesno zvezo z nacionalno revolucijo. Že odkar so od romunske romantike in postromantike politiki in zgodovinarji začeli obravnavati revolucijo iz leta 1848 kot tisto, ki je tlakovala novo pot za romunski narodni razvoj in tako prekinila z neprimerno preteklostjo, je romunska historiografija zmeraj bolj interpretirala moderno zgodovino kot neprekinjeno verigo revolucij, tako političnih kot socialnih ali ekonomskih.⁹ Ko je postalo iskanje korenin zgodovinske legitimnosti moderno in ideološko opravičljivo, so se zgodovinarji spravili na iskanje dokazov za večno socialistično in revolucionarno angažiranost ljudskih množic. Morali so prirediti romantično vizijo zgodovine, po kateri so bili modernizacija, izoblikovanje države itd. plod revolucij, ki so sledile ena drugi (1848, 1859, 1866, 1918 itd.). Romunska moderna zgodovine se je tako zdela popolnoma razdrobljena, njen naravni tok dogodkov pa prekinjen zaradi nenadnih globokih sprememb, ki so imele močan vpliv na družbene strukture in kolektivno zavest. Namesto da bi interpretirali preteklost kot se je dejansko zgodila, namreč redko prekinjena zaradi uporov, vstaj ali dvornih zarot, so se komunistični zgodovinarji trudili iznajti revolucionarno preteklost, ki je nenehno prekinjala zgodovinsko tradicijo. Pri tem ni bilo pomembno, če je deterministična razlaga sodobnih romunskih zgodovinskih dogodkov, ki se zateka k čisti neprekinjeni zgodovini, odgovarjala ideji, ki vidi zgodovino kot serijo revolucij, ali ne. Sčasoma je tak pogled na preteklost postal manj zamegljen in se je izoblikoval v dvojno razumevanje preteklosti. Sam Ceausescu je to imenoval »dialektično razumevanje romunske zgodovine«. Glede na ta koncept je bila element stalnosti prav revolucionarna zavest.

Ne bomo se spuščali v diskusijo o ontološki podlagi takoimenovane »revolucionarne zavesti«. Še bolj težavno je pojasniti njeno delovanje, saj Romuni po značaju niso nikoli bili kaj prida revolucionarni (če sploh). »Romunski doprinos vzhodnoevropski revolucionarni tradiciji je neverjetno majhen«, je ocenil Fischer-Galati. Že zaradi svoje definicije bi morale nacionalne revolucije dvigniti na noge ves romunski narod: kmete, delavce, intelektualce, srednji razred in predstavnike ortodoksne cerkve. Sodobni dokumenti dokazujejo zmotnost teh predstav. Romunski kmečki živelj – ki so mu pripisali zasluge za izbruh revolucij – na splošno ni podpiral revolucij, ne tiste leta 1848 ne kake druge za njo. Njegov nacionalizem, to je njegovo oklepanje nacionalnih ciljev, ki so jih zastavili voditelji kot sta Balcescu ali Rosetti, je bil odvisen od kvalitete odnosov med kmeti in zemljiško gospodo ali pa tistimi, ki

⁹ Obsežen pregled nacionalistične historiografije 19. in 20. stoletja, v: Al. Zub, *Istorie si mit in epoca moderna, v: Istorie si finalitate*, Bukarešta 1991, str. 36–53 (angleška verzija v: »The International Journal of Rumanian Studies,« V, 1987, 2, str. 35–58).

so jih zastopali, in med kmeti in tujci, ki so uživali ekonomsko in socialno blaginjo. »*Le redko so se zavzemali za karkoli*«, je zapisal Fischer-Galati in pri tem mislil na zavzemanje kmetov za nacionalne cilje. Natančno ugotavljanje njihovih socialnoekonomskih prizadevanj, ki bi se skladala s političnimi projekti vladarjev, je zgodovinsko nemogoče dokazati. Prav nasprotno. Kmetje so na te politične projekte in na posodabljanje na splošno gledali z rastočo sovražnostjo, saj je bil cilj modernizacije izboljšanje gospodarskega in družbenega položaja na škodo tradicionalnega načina življenja. Kar je bilo rečenega v zvezi z družbeno in revolucionarno tradicijo v povezavi s kmečkim življenjem, velja tudi za delavce. Delavsko gibanje je bilo v glavnem nepolitično in se je raje kot v razrednih strankah oblikovalo v rokodelskih sindikatih. V tistih maloštevilnih primerih, ko so delavske organizacije zavzele jasno politično stališče, njegov značaj skoraj ni bil borben, revolucionaren ali nacionalističen. V začetku 20. stoletja in pred prvo vojno so se nekateri delavci vpisali v socialdemokratsko stranko. Nenavadno veliko delavcev se je v obdobju med obema vojnama celo pridružilo različnim desno usmerjenim strankam, na primer Narodnokrščanski obrambni ligi (LANC), ali pa Železni gardi. Poleg študentov in pripadnikov srednjega razreda so se tej zadnji pridružili v glavnem industrijski delavci, da bi branili ksenofobičen antikomunizem kot pristen izraz romunskega patriotizma. Glede na vse to bi lahko dejali, da ni bilo situacij, ki bi odsevale politične nazore romunskih delavcev ali pa določeno »*gibanje delavskega razreda*«. Zgodovinski obstoj delavcev ni mogoče slediti dlje v preteklost kot v zadnje desetletje 19. stoletja; še sredi 19. stoletja jih je bilo zelo malo. Zato tudi ni nobenega razloga, da bi njihovo politično aktivnost povezovali z letom 1848. Čim bolj tehtamo družbeni položaj udeležencev revolucij v 19. stoletju, tem bolj moramo priznati popolno odsotnost nacionalne komponente.

Med drugim smo že omenili razloge, zaradi katerih je komunistični režim sproduciral mitično zgodovino Romunov. Romunski kmetje, delavci ali intelektualci so bili, milo povedano, le redko naklonjeni komunizmu. Kot jasno kaže zgodovina komunističnega zatiranja, se njihov odnos do njega ni kaj dosti spremenil niti potem, ko je po koncu druge svetovne vojne, leta 1947, komunistična partija prevzela oblast v svoje roke. Romunski odpor proti komunistični vladi je rodil najdaljši oboroženi upor v vzhodnem bloku (1945-1964). Množice ljudi so se zoperstavile ter se borile s Securitate in vojaškim zatiranjem. Ta boj je bil plačan s tisočimi življenji. Dejstva kažejo, kako je odpor proti komunizmu končno postal ključen pri oblikovanju primerne zgodovinske ozadja za komunistično partijo. Da bi premagali nezno sedanost, so se komunistični ideologi zatekli k preteklosti in v njej poiskali svoje zaveznike. Tako so režimu omogočili, da se je imel za pravega naslednika romunske zgodovine. Romunska zgodovina je tako postala prazgodovina romunske komunistične partije.

Da bi zagotovili podporo ljudstva socialistični preobrazbi Romunije, in kasneje za »*mno-govrsten razvoj romunske socialistične družbe*«, pa tudi za politično preživetje v luči naraščajoče sovražnosti Sovjetske zveze, sta Gheorghe Gheorghiu-Dej in zlasti Nikolaj Ceausescu želela poistovetiti svojo vladavino z zgodovinskimi osebami iz romunske zgodovine, z romunskimi »*narodnimi heroji*«, ki naj bi poosebljali socialno pravičnost in ohranitev romunske dediščine pred sovražnimi tujimi silami. Zase sta začela uporabljati nenavadne oznake kot je »*dediča patriotskih voditeljev*«. Pomen preteklih dogodkov se je tako preoblikoval v podpiranje, razlaganje in zagovarjanje sodobne komunistične realnosti. Ko je prijateljstvo s Sovjetsko zvezo nadomestil »*nacionalni komunizem*«, kar se je začelo leta 1964, se je zgodovinsko zagovarjanje komunistične nadvlade razvilo v pravi trend v romunski uradni historiografiji. Ta proces je potekal skupaj s temeljitim ideološkim pranjem možganov, katerega posledice so očitne pri generacijah, ki so se učile iz romunskih zgodovinskih učbenikov. Ker je »*voditelj predstavljaj utelešenje nacionalne države*« (D. Deletant), so romunska komunistična partija in njeni voditelji prevzeli vlogo izvrševalca romunske zgodovinske

dediščine in uresničevalca ciljev, ki naj bi jih imel romunski narod. Zato je bilo potrebno preteklost prilagoditi sodobnim ideološkim potrebam in kasneje političnim muham komunističnih svečnikov. Edini znanstveniki, ki so ustrezali zahtevam komunistične partije, so bili zgodovinarji, ki so izgledali pripravljeni in so – vsaj nekateri – željno ustvarjali novo in ideološko ustrezno interpretacijo preteklosti, ki se je nanašala na narod in njegove možne korenine, ter tako sčasoma reproducirali nacionalno ideologijo.¹⁰

V razlogih za preživetje zgodovinskih mitov se skriva odgovor na vprašanje iz naslova tega članka. Natančno analiziranje najpomembnejših razlogov nam lahko da točen vpogled v tisti del romunskega duševnega stroja, ki se nanaša na identiteto. Paul Michelson je navedel naslednje:

Negotovost romunskega državnega obstoja, v katero spričo tega, da so bili Romuni skozi vse 19. in 20. stoletje obkroženi s potencialno neprijaznimi silami, ni moč dvomiti. Zaradi takšne »usode« – kakor so jo imenovali nekateri sodobni zgodovinarji – se je porajal akuten občutek politične in kulturne negotovosti, katerega rezultat je to, kar danes označujejo kot »nacionalni kompleks identitete«. Zadnje čase se v javnosti pojavljajo retorična vprašanja, na primer: »Smo Romuni Evropejci ali nismo?« Cela legija znanstvenikov, ki so skušali najti pravičen odgovor, je v devetdesetih letih 20. stoletja zanetila moderno intelektualno debato o tem vprašanju.

Relativno pozen vstop romunske kulture in splošnega razvoja v glavni tok evropske modernizacije, in posledično tudi v splošno zavest in socialni spomin Evropejcev. Ko so romunski postromantični znanstveniki začeli priznavati, da obstaja znatna razlika med kulturnimi standardi Romunije in najbolj reprezentativnimi zahodnimi državami, so se začeli zavedati tudi učinka, ki ga je imel ta razkorak na podobo o Romunih vsepovsod po Evropi. Razširjeno mnenje, po katerem naj bi romunska kultura morala dohiteti zahodno kulturo, je zadalo občutku globoke negotovosti še zadnji udarec. Tako se je kompleks politične zakonitosti še potenciral s kompleksom kulturne zakonitosti.

Ekstremna intelektualizacija romunske politike je tesno povezana s prej omenjenimi pojavi. Proces kulturne modernizacije je s seboj prinesel pomanjkljivosti, zaradi katerih so intelektualci ocenili kulturne vplive z zahoda ali pa prilagajanje zahodnim kulturnim standardom ali nevarno za takoimenovano »narodno duhovno jedro« ali pa nujno potrebno za domnevno neevropsko romunsko kulturo. Kmalu potem, ko je romunska kultura postala tarča napadov ostrih kritikov, se je spor z območja pojmov razširil v politične sfere. Že več kot sto let parlamentarizma se politiko na splošno obravnava v povezavi z glavnimi smernicami v kulturi.

Popolna politična vpletenost romunskih intelektualcev. Intelektualci so se zmeraj sklicevali na zgodovino kot na najvišji dokaz svojih trditev. Po letu 1848 je sklicevanje na zgodovino postalo retorično orožje in stereotip v obnašanju. Če so hoteli okrepiti svoje argumente, so se morali zateči k zgodovinskim mitom. Vse oblike nacionalizma (v obdobju med obema vojnama, pa tudi med komunistično vladavino) pa so še krepile rast teh mitov.

Kulturni šok, ki je posledica nagle in nedokončane modernizacije, in intelektualizacije romunske politike, sta poleg drugih vprašanj o kulturi še zmeraj aktualna. Glede dogodkov po letu 1948 pa naslednje: komunistični režim je nadaljeval s temeljito politizacijo nacionalne zgodovine in historiografije, rezultat tega pa je bila skoraj popolnoma drugačna verzija preteklosti. Naj povzamem z besedami profesorja Deletanta: »Komunistična manipulacija preteklosti je tako očitno vplivala na romunsko historiografijo, da so mladi Romuni v nevar-

¹⁰ Splošno analizo vloge, ki jo je odigrala romunska inteligenca, boste našli v delu Katherine Verdery, *National Ideology Under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*, Berkely, CA 1991.

nosti, da ne bodo vedeli popolnoma nič o zgodovinski podlagi svoje nacionalne identitete«. Michelson je mnenja, da ni izginilo nič od tistega, zaradi česar so romunski zgodovinski miti sploh preživeli. Prav nasprotno, zaradi tega, ker jih izrabljajo v razpravah o kulturi ali politiki, se je njihovo število samo še povečalo.

Zaradi tega se nagibljem k temu, da zgodovinske mite pojmem kot nekaj stalnega. Dejanski položaj romunske historiografije še bolj potrjuje moj skepticizem. Soočiti se mora s težavno situacijo, vendar pa ta ne sme odvrniti znanstvenikov od tega, da bi se lotevali osnovnih historiografskih nalog le zato, da bi preprečili širjenje zgodovinskih mitov.

Kot je leta 1990 pokazal Frederick Kellogg,¹¹ kljub obilju odličnih in zaokroženih nacionalnih zgodovinskih del (na primer tisto od Iorge ali C.C. Giurescuja) ne obstaja »srednja raziskava o Romunih od najstarejšega obdobja do sedanjosti«. Zastarela Zgodovina Romunije, napisana med leti 1960 in 1964, je kristalno jasen opis kolosalnega historiografskega poloma, ki je nastal kot posledica trdnega in togega marksističnega videnja preteklosti.

Še zmeraj manjkajo najraznovrstnejši pripomočki za reference, zaradi česar je pisanje nacionalne sinteze o romunski zgodovini nemogoče. Potrebno bo še oblikovati ali pa nadaljevati serije dokumentarnih zbirk, posodobljenih kritičnih izdaj virov iz srednjega veka in iz začetka novejša dobe, kaj šele sezname knjig in člankov, ki so bili objavljeni v zadnjih desetletjih. Pomanjkanje finančnih sredstev opravičuje dejstvo, da te temeljne metodološke naloge še niso bile opravljene.

Mnogo regionalnih in nacionalnih vidikov romunske sodobne zgodovine – iz katere izvira večina zgodovinskih mitov – si zasluži natančnejše raziskave. Lahko si le želimo temeljit in svež pogled na institucionalno zgodovino (sodobni birokratični sistem, komunikacije, bančništvo, administrativne službe, itd.), vključno s formalnimi in neformalnimi različicami socialnih institucij. Na voljo je le malo tega, in to, kar je na voljo, je zelo zastarelo ali pa boleče marksistično naravnano. Ponovno pretresanje sodobne družbene zgodovine je prav tako pomembno; zgodovina družbenih in političnih kategorij, zgodovina mest in podeželja, zgodovina socialnega obrobja in centrov, ali pa demografska zgodovina so teme, ki bi jih morali romunski zgodovinarji še preučiti, preden bodo oblikovala kompleksno sintezo. Čeprav je bila zgodovina kmetov in delavcev v preteklih petdesetih letih v ospredju pozornosti, bo njihovo vlogo v razvoju moderne Romunije še potrebno preučiti. To pa zato, ker so zgodovinarji v preteklosti ali postavljali napačna vprašanja ali pa so, potem ko so že imeli ideološko pravilne odgovore, morali vprašanja preprosto poiskati. Paul Michelson je to označil kot »...vse prepogosto potrebo, da vsilijo kmete v procusteansko posteljo marksistične analize«.

Zgodovinski miti zgodovinarjem preprečujejo, da bi se lotili nepristranskih študij o obsegu in stopnji zunanjih vplivov na sodobni razvoj Romunije. Dokler (po mnenju Fr. Kellogga) prevladuje »težnja romunskih zgodovinarjev, da se osredotočajo v glavnem na izjemne dosežke Romunov in da omenjajo tujce le mimogrede ali pa kot izziv romunski kontinuiteti in etnični enotnosti«, pač ni upanja, da bi doživeli preporod zgodovinskega pisanja. Originalne raziskave o romunski intelektualni in kulturni zgodovini in o odnosih med kulturo in moderno politiko bi bile zato zelo koristne. Socialna zgodovina in kulturna zgodovina sta tesno povezani s preučevanjem kolektivne zavesti – vse od analize takoimenovanega »esprit publique« do odnosa do proke, seksa in otrok.

Ena od oblik, s katerimi »nacionalni kompleks identitete« posega na območje historiografije, je pomanjkanje tehtnih regionalnih zgodovinskih obravnav. Da bi se izognili federalizmu, so bile sinteze o Moldaviji ali o Vlahiji iz obdobja poznega srednjega veka ali sodob-

¹¹ Frederick Kellogg, *A History of Romanian Historical Writing*, Bakersfield, CA 1990, str. 106 in naprej.

nega časa izpuščene iz knjig. Zaradi istega kompleksa se je zavlekla točna ocena vloge, ki so jo imele etnične in kulturne manjšine v bližnji preteklosti romunskih kneževin in v zadnjem obdobju moderne romunske države. Zgodovinarje bi polno zaposlilo tudi preučevanje kompleksnih in nepristranskih biografij srednjeveških in sodobnih osebnosti v romunski politiki in kulturi.

Interdisciplinarne raziskovalne metode bodo tako pomagale znanstvenikom, da bodo razkri-li še več kulturnih korenin, ki jih imajo zgodovinski miti, in tako poskrbeli za njihovo pravi-lno razumevanje. Pravzaprav bi se morala celotna metodologija romunskih zgodovinskih raziskav podvreči bistvenim strukturalnim spremembam. Če pa si bodo raziskovalci prizade-vali le za tem, da bi izkopalni dejstva, pri tem pa pozabljali na njihov pomen in se ne ozirali na metodologijo in rezultate raziskav ostalih družboslovnih ved, bo posodabljanje bolehnih hi-storiografije ostalo le sen. Interdisciplinarne raziskave utegnejo spremeniti enolično in dolgočasno pokrajino zgodovinskega razmišljanja v živahno in veljavno pojmovanje pre-teklosti. Rehabilitacija »črnih stoletij« (17., 18. in prva polovica 19. stoletja) se bi morala nadaljevati z opustitvijo nazadnjaške dvojnosti, ki je v primerjalni zgodovini prevladovala, in to dvojnost nadomestiti z novimi tehnološkimi in metodološkimi koncepti. V tej luči bi defi-nicije in koncepti zaslužili in tudi potrebovali posebno pozornost. »*Historiografska megla*«, kot je Michelson imenoval zdajšnje stanje konceptov v romunski historiografiji, je posledica pomanjkanja povezav z nedavnimi dosežki v filozofiji zgodovine, pa tudi pomanjkanja kon-ceptualne prožnosti zaradi prevelikega spoštovanja marksističnega konceptualnega sistema.

To je le del tega, s čimer se bodo morali soočiti in za kar se bodo morali zavzemati zgodovinarji, ko se bodo spopadali s simbolično močjo historičnih mitov in se trudili za verodostojne raziskave v meglo ovite preteklosti. Prav ta »megla« je namreč plod zgodovin-skih mitov od konca 19. stoletja do danes. Zato se sprašujem, ali se bo romunska historiogra-fija sposobna otresti zgodovinskih mitov, ne glede na to, kako boleč utegne biti ta proces, ali pa bodo miti preživeli sedanjo modernizacijo in si zagotovili varno kulturno prihodnost. Na vprašanje iz naslova tega prispevka lahko ponudim le nedoločen odgovor.

Prevedla Nives Sulič

S u m m a r y

The fate of Romanians' Contemporary Historical Myths. Do they Have a Future?

Mihai - Razvan Ungureanu

The author maintains that despite their »amazing« number, Romanian historical myths have not yet been subjected to a thorough professional analysis after the downfall of communism. Originating in the 19th century, the majority of these myths, still contained in Romanian popular books on history and in school books, is based on romantic notions about the Romanian past. During the communist regime these myths were somewhat modified in order to suit the totalitarian ideology, and were used as persuasive »arguments« by the political elite. While Romanian historians have not yet undertaken the task of analyzing these myths in detail, Anglo-Saxon and German authors such as K.P. Beer, M. Stoy, or S. Fischer-Galati have already done some research on the subject.

According to the author one of such mythical narratives is the thesis about wicked neighbors who are said to be one of the principal culprits for Romanian backwardness. Romanian historians often equate Romanian national development with a »merciless movement for a nationally unified country.« Even those Romanian historians working in the most recent (communist) period projected modern national

notions far into the past, equating »nationalism to national awareness,« while at the same time discovering national heroes and fighters for the national liberation in different personalities from the past.

Another »obstinate obsession« of Romanian historiographers refers to the so-called process of national enlightenment or awakening. Since politicians and historians living in the period of romanticism and postromanticism started to treat the 1848 revolution as the beginning of modern Romanian national development, Romanian historiography increasingly interpreted history as a continuous succession of revolutions. Communists embraced this myth about the Romanian revolutionary orientation with open arms, deftly incorporating it into their own ideological vision of the Romanian past.

At the end of his paper, the author analyzes why these Romanian myths managed to survive into the present. Some of the reasons may be the insecurity of the Romanian state development, a relatively late incorporation of Romania into the European stream of modernization, but also the way of thinking and behavior of the Romanian intelligentsia that perceived a strong threat in Western influences.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

je med drugim izdala:

27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Ljubljana 1994 : zbornik. – Ljubljana, 1994. – 1.000 SIT

Sosed v ogledalu soseda od 1848 do danes : 1. zasedanje slovensko-avstrijske zgodovinske komisije, Bled 1993. – Ljubljana 1995. – 1.500 SIT

Slovenija v letu 1945 : zbornik referatov. – Ljubljana 1996. – 1.000 SIT

Življenje in delo Josipa Žontarja : ob stoletnici rojstva. – Ljubljana, Kranj 1996. – 500 SIT

Razvoj turizma v Sloveniji : zbornik referatov z 28. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Bled 1996. – Ljubljana 1996. – 1.500 SIT

Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti : mednarodni znanstveni simpozij, Maribor 1998. Ljubljana 1998. – 2.000 SIT

Množične smrti na Slovenskem : zbornik referatov z 29. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Izola 1998. – Ljubljana 1999. – 2.000 SIT

Temeljne prelomnice preteklih tisočletij : zbornik referatov s 30. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Rogla 2000. – Ljubljana 2001. – 2000 SIT

Za zainteresirani lahko kupijo knjige na sedežu ZZDS v Ljubljani, Aškerčeva 2 (tel. 01/241-1200). Člani ZZDS imajo 25 odstotni popust, študentje pa 50 odstotni popust.

Mladen Ančić

Mjesto Branimirove Hrvatske u suvremenom svjetskom poretku

Dva posljednja desetljeća europske povijesti 9. stoljeća vrijeme su definitivnoga raspada dotadašnjeg političkog poretka, utemeljenog na postignućima Karla Velikog. No, istodobno je to i doba dubokih potresa izazvanih posljednjim velikim migracijskim gibanjima na europskome prostoru (Ugri i Normani), nakon kojih će se na ostacima starog, karolinškoga uređenja, uz bitan utjecaj novih čimbenika, koagulirati jedan novi i drukčiji europski politički ustroj. Rečeno riječima jednoga od vodećih autoriteta za povijest ovoga razdoblja, G. Barraclougha, bilo je to doba kada se »kristaliziraju posebne europske države, dok zemljovid Europe počinje dobivati izraženiji moderni izgled; slabljenje vrhovnoga nadzora oslobađa i razgara nove snage koje su do toga doba bile sputane, a kao posljedica svega ovog društvo se mijenja od vrha do dna. To je ono što se događa u 9. stoljeću, a u mnogim dijelovima Europe nastavlja i kroz 10., dajući tome razdoblju izrazitu važnost. Kada to sagledamo i shvatimo što doista treba gledati u 9. stoljeću, tek tada povijest postaje razumljivom i doista važnom«.¹ Gledano iz drugoga kuta, vrijeme raspada Karolinškoga carstva moguće je »razumjeti kao transformaciju (oblika) moći i autoriteta radije no kao početak modernih europskih nacija; ili, preciznije, ova dva procesa (transformacija oblika moći i autoriteta; oblikovanje obrisa modernih europskih nacija) stoje u svezi, no onaj prvi je od veće važnosti za povjesničara koji se bavi ovim razdobljem«.² Već i sama činjenica da se vladavina hrvatskoga kneza Branimira vremenski poklapa s tim izvanredno važnim političkim događajima, pa čak i sa simboličkim krajem karolinškoga carstva označenim smrću Karla III. 13. siječnja 888. godine, uz saznanje da u isto ovo doba Ugri postupno ali i trajno počinju naseljavati upravo susjedstvo Hrvatske, daje čak i bez detaljnije raščlambe naslutiti od kolike je važnosti bila Branimirova vladavina u političkom razvoju kneževine. S druge strane, međutim, zbivanja u toj kneževini i njezinu širem okruženju nisu bez interesa i za složenije europske raščlambe, budući zorno pokazuju kako se dotadašnji politički sustav nije mijenjao samo u svome središtu, već i na njegovim obodima, tamo gdje je karolinška Europa 9. stoljeća završavala, izravno se graničeći s drugim političkim svijetom, onim bizantskim. Stoga se čini posve opravdanim postaviti kao istraživački cilj pitanje – koje je i kakvo mjesto u ovoj preustrojbi europskoga poretka na kraju 9. stoljeća pripalo hrvatskoj kneževini. Preciznije rečeno, zadaća je ovoga teksta potražiti odgovore na upite: gdje je u europskom sustavu moći što se gradilo na razmeđu 9. i 10. stoljeća bilo mjesto Hrvatske; u kakvim je odnosima njezin knez stajao spram starih (Bizant) i novih (papinstvo, istočno-franačko carstvo) središta moći; konačno, kakve su naravi bile veze s tim središtima.

¹ G. BARRACLOUGH, *The Crucible of Europe. The ninth and tenth centuries in European history*, Berkeley and Los Angeles 1976, 56–7.

² S. AIRLIE, »Review article: After Empire – recent work on the emergence of post-Carolingian kingdoms«, *Early Medieval Europe* 2/1993 (2), 159.

Pri ovakvom postavljanju problema svakako valja što je moguće više izbjegavati zamku u koju se upada kada se ljudima i događajima s kraja 9. stoljeća pripisuju mjerila i način mišljenja današnjega čovjeka, moderni sustav vrijednosti i shvaćanja. To, naime, neizbježno vodi ka naknadnoj racionalizaciji postupaka stvarnih ljudi jednoga davno prošlog razdoblja s motrišta koje je posve strano njihovom vremenu i prostoru. Čini se, međutim, kako upravo takav pristup karakterizira jedan važan segment zbivanja s početka vladavine kneza Branimira. Naime, na samome početku svoje vladavine hrvatski je knez stupio u izravne kontakte s papinskom stolicom, a jasan trag i rezultat tih kontakata i razmjene informacija sačuvan je u pismima što ih je papa Ivan VIII. uputio u Hrvatsku. U jednome, pak, od tih pisama on kneza izvješćuje kako je s oltara sv. Petra zazvao Božji blagoslov na njega i njegov narod (o pismu će kasnije biti opširno govora). Tumačenje takva papinskoga postupka postavilo se kao vrlo ozbiljan problem bar za dio povjesničara koji su se bavili ovim razdobljem hrvatske povijesti. Želi li se, međutim, ta tumačenja razumjeti u pravome svjetlu, valja prije svega povesti računa o društvenoj klimi što je tijekom posljednjega stoljeća vladala u samoj zemlji i bar ukratko ocrtati u kakvim je okolnostima u hrvatskoj historiografiji stvarana slika o kraju 9. st. Kao dio intelektualne elite jednoga od »malih naroda« europskoga jugoistoka, koji je samosvijest, a time i modernu nacionalnu svijest kakva se izgrađuje u 19. i 20. stoljeću, razvijao temeljem iskustva devetstoljetnoga života u okrilju ali i u manje-više stalnom otporu različitim višenacionalnim državama, hrvatski su moderni povjesničari silom prilika usvajali ono što je bilo dijelom općedruštvene duhovne klime. Svoj su rad i napore usmjeravali i podčinjavali širem društvenom zahtjevu koji se artikulira u drugoj polovici 19. stoljeća i zadržava društvenu snagu sve do 1990. godine – traženju vlastitih političkih okvira u obliku samostalne hrvatske države. Pod neprestanim društvenim pritiskom, kojega su, u nekoj vrsti povratne sprege, i sami dijelom proizvodili, bili su u stalnoj potrazi za povijesnim legitimitetom već postavljenih političkih zahtjeva.³ Do toga se, pak, povijesnoga legitimiteta moglo doći prije svega kroz raščlambu načina na koji je u stoljećima ranoga srednjeg vijeka nastala država izrasla iz okvira novodoseljene etničke zajednice Hrvata, pri čemu je naglasak uvijek i neizbježno stajao na elementu *političke samostalnosti*, i to u onom obliku u kojem se on danas razumijeva. U tako postavljenim raščlambama izjava se iz pisma pape Ivana VIII. knezu Branimiru ukazivala kao posebice izazovna točka – činilo se, naime, kako papinsko zazivanje Božjega blagoslova na vladara i njegov puk imaju neko posebno značenje. Stoga se u hrvatskoj historiografiji, gotovo jednoglasno i bez obzira na sve svjetonazorske i metodološke razlike među autorima, od Ferde Šišića do Nade Klaić i Nevena Budaka,⁴ ponavlja teza kako je upravo Branimirova vladavina označila vrijeme političkoga osamostaljivanja hrvatske kneževine i neke vrsti »međunarodnoga priznanja«. Tek u novije vrijeme stižu usamljena upozorenja i ograde da »političku samostalnost« 9. stoljeća ne treba mjeriti i promatrati sukladno današnjim

³ Za razumijevanje cijeloga ovog kompleksa valja uputiti na nekoliko važnijih modernih djela koja ocrtavaju atmosferu u kojoj su djelovali hrvatski povjesničari u drugoj polovici 19. i tijekom 20. stoljeća. To su redom: I. »BIBÓ, Bijeda istočnoevropskih malih država«, u: BIBÓ – HUSZÁR – SZCÜCS, Regije evropske povijesti, Zagreb 1995; M. HROCH, Social Preconditions of National Revival in Europe, New York 2000; C. JELAVICH, Južnoslavenski nacionalizmi. Jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914. (izvornik South Slav Nationalisms – Textbooks and Yugoslav Union before 1914), Zagreb 1992; M. GROSS, Počeci moderne Hrvatske, Zagreb 1985.

⁴ Ovdje uzimam u obzir samo najpoznatija i najutjecajnija djela hrvatske historiografije sa statusom sveučilišnih udžbenika, budući da bi detaljniji pregled postojeće literature zahtijevao zasebni tekst. Usp. stoga F. ŠIŠIĆ, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, 376–393; N. KLAJĆ, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb 1971, 250–9; N. BUDAK, Prva stoljeća Hrvatske, Zagreb 1994, 26–8.

shvaćanjima.⁵ No, nakon zbivanja iz 1990. i 1991. godine, raspada Jugoslavije i političkoga osamostaljenja Republike Hrvatske, mora se početi mijenjati i povjesničarska optika, ponajprije oslobađanjem od pritiska onih političkih potreba koje više čak niti ne postoje. Modernoj državi, kada je već uspostavljena, ne treba srednjovjekovni presedan kao povijesni alibi te stoga i pitanje što je moglo značiti papinsko zazivanje blagoslova s oltara sv. Petra nema danas onu istu težinu koju je imalo pred samo desetak godina. Umjesto takvih pitanja, koja ipak mnogo više govore o vremenu u kojemu živi onaj što pitanje postavlja, no što odgovori na njih mogu pokazati realnu sliku povijesnoga gibanja, red je početi postavljati nova pitanja, uvažavajući realnosti vremena o kojemu je riječ u povijesnoj raščlambi.

*

Prije no što se nova pitanja postave, valja ukratko ocrtati povijesni kontekst u kojemu se ta pitanja postavljaju i na njih traži odgovor. Pri tomu svakako valja stalno pred očima držati dostignuća suvremenih znanosti o čovjeku, kako bi se jasno moglo razlučiti što su u događajima koji se razglabaju bile posljedice djelovanja dubokih društvenih procesa, a što izraz volje i djelovanja samih sudionika. Put kojim se takvi ciljevi mogu ostvariti vodi preko pridržavanja onoga što Jacques Le Goff naziva »gramatikom političke povijesti«, dakle pouzdanu »kronologiju političkih događaja i biografije političkih ljudi«. ⁶ No, sama ta »gramatika političke povijesti« posve sigurno nije dovoljna za doista ozbiljne i konačne zaključke, kojih nema bez uvida u složene društvene procese koji su vrlo precizno definirali mogućnosti djelovanja pojedinaca u »političkoj areni« svoga doba. To, pak, praktično znači kako ozbiljniju raščlambu nije moguće niti zamisliti smetnu li se s uma neke proste činjenice koje današnja europska historiografija smatra neprijepornima.

Riječ je ovdje, prije svega, o onomu što se u historiografiji zna o odnosima svjetovne i vjerske dimenzije društvenoga života, koje su u doba najvećega sjaja Karolinga nerazmrsvio isprepletene do te mjere da uopće nije moguće razaznati gdje je završavala jedna a počinjala

⁵ Usp. I. GOLDSTEIN, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995, 260–9, no iz autorova se razlaganja ne vidi što bi to mogla biti kategorija »politička samostalnost u 9. stoljeću« kojom se on u tekstu koristi. U punoj opreci spram hrvatskih povjesničara, zrcaleći i posve drugačiju društvenu klimu u kojoj se kao znanstvenik formirao, J. FERLUGA, »Pota in metode bizantinske politične in kulturne ekspanzije na Balkanu od srede VII. do prvih desetletij XI. stoletja«, *Zgodovinski časopis* 41/4/1987, 577, smatra kako je »mednarodno priznanje« prvim slavenskim državama, pa tako valjda i Hrvatskoj, došlo s pokršta vanjem, s kojim se »sprejelo novo, pravo vero in tako zapustilo barbarski svet in stopilo v edino pravo ekomeno, ki jo je vodil cesar Romejcev, božji namestnik na zemlji«. Nažalost autor svoju tvrdnju, koja ovako bez ikakvih daljih kvalifikacija izgleda u najmanju ruku čudno, dalje ne razrađuje (riječ je, dakako, o samo jednom od mogućih shvaćanja, onome kakvo je vrijedilo u bizantskome svijetu), posebice ne glede onih dijelova »južnoslavenskoga« svijeta koje je sam čin pokršta vanja, i sve ono što je iz njega bilo izvedeno, vezivao uz zapadno, karolinško carstvo. Vrijedi ovdje primjetiti kako S. GULDESCU, *History of Medieval Croatia*, Hague 1964, 104, te I. BOBA, *Novi pogled na povijest Moravie* (izv. *Moravia's history reconsidered. A reinterpretation of medieval sources*), Split 1986, 99, kao autori koji se hrvatskom poviješću bave posve izvan suvremenog hrvatskog konteksta, notiraju Branimirov uspon na kneževski prijestol i nove veze s Rimom, ali uopće ne smatraju osobito važnom činjenicu da je papa Ivan VIII. zazvao Božji blagoslov na kneza i njegove podanike. Nasuprot tomu J.V.A. FINE, *The Early Medieval Balkans*, Ann Arbour 1991, 261, drži, bez poziva na vrelo, kako Branimirova Hrvatska »received papal recognition as a state«. Fineovo je djelo, međutim, bar ukoliko se odnosi na Hrvatsku, poradi flagrantnih grešaka i neznanja, posve neuporabljivo i bezvrijedno.

⁶ Za ove pojmove vidi J. LE GOFF, »Je li politička povijest još uvijek kičma povijesti« (izv. *Is Politics still the backbone of History?*, *Daedalus*, zima 1971), u: *ISTI, Srednjovjekovni imaginarij* (izv. *L'imaginaire médiéval*) Zagreb 1993, 333.

druga.⁷ Isprepletenost društvenih funkcija išla je do one točke u kojoj je biskup, kao crkveni dužnosnik, bio ujedno i organ vlasti svjetovnog vladara, obavljajući u njegovo ime cijeli niz poslova iz domene svjetovne vlasti.⁸ Rasprava o mjestu i ulozi posljednjih karolinških vladara ali i rimskih papa u tim i takvim odnosima traje do danas, uz stalno naglašavanje vremenske dimenzije papinskih nastojanja na stjecanju autoriteta i izgradnji crkvene monarhijske vlasti. Iako su takve pretenzije papinstva vidljive već u okolnostima u kojima je nastala čuvena krivotvorina nazvana *Konstantinova darovnica*, kao i u djelovanju »velikih papa« 9. stoljeća (Nikola I, Hadrijan II, Ivan VIII.),⁹ ipak u ovome stoljeću papinstvo nije daleko odmaklo u tim težnjama za izgradnjom vlastitoga autoriteta.¹⁰ Autoritet je, naime, rimskoga biskupa u ovo doba još uvijek tek moralna kategorija, jer on naprosto ne raspolaže stvarnim polugama društvene moći. Stoga njegov ugled većim dijelom počiva na činjenici izravnoga kontakta s nadnaravnom silom oličenom u grobu sv. Petra, ključara vrata »onoga svijeta«. Sukladno, pak, tomu sam je Rim prije svega odredište hodočasnika, a ne sjedište monarhijske vrhovne crkvene vlasti i najmoćnijeg autoriteta »kršćanskoga svijeta«, koji bespogovorno definira što je »pravovjerje« a što »krivovjerje«, tko su »neprijatelji« kršćanstva protiv kojih valja voditi »križarske vojne« i pred kojim se rješavaju sporovi iz crkvene domene, kako će to biti u stoljećima koja su tek dolazila.¹¹ Papinsko je suprotstavljanje carskoj vlasti u ovo doba »bilo pažljivo i sporo. Nije bilo izravnih izazova, budući se papinstvo nije moglo osloniti ni na kakvu stvarnu silu koja bi stala nasuprot franačkog cara. No to je suprotstavljanje bilo djelotvorno na dugu stazu, onda kada su nutarnje teškoće, izrasle iz suprotstavljanja aristokracije, neutralizirale vladarsku vlast i, stvaranjem protivničkih stranaka u franačkim zemljama, pružile papi mogućnost stvaranja saveznika.«¹²

Gornje pripomene osvjetljuju kako danas na odnose svjetovne i crkvene vlasti u razdoblju s kraja 9. stoljeća gleda europska historiografija, te bi u te okvire valjalo sada postaviti i ono što sačuvana vrela govore o vezama što ih je hrvatski knez Branimir uspostavio s papinskom stolicom odmah po usponu na vlast u proljeće 879. godine. Ta su vrela, kao što je već naznačeno, pisma što ih je hrvatskome knezu, njegovu biskupu Teodoziju i pučanstvu njegove zemlje uputio tadašnji papa Ivan VIII.¹³ Zapravo, ta pisma, zajedno s onima koja će nekoliko godina kasnije papa Stjepan VI. uputiti istome biskupu Teodoziju, ali i akvilejskom patrijarhu Walpertu,¹⁴ predstavljaju svakako najvažnija vrela za poznavanje suvremenog položaja hrvatske kneževine.

⁷ Usp. G. TABACCO, »L'ambiguità delle istituzioni nell'Europa costruita dai Franchi«, *Rivista storica italiana*, LXXXVII/III/1975.

⁸ Usp. primjerice R.W. SOUTHERN, *Western Society and the Church in the Middle Ages*, London 1970, 173 i d.; T. REUTER, *Germany in the Early Middle Ages 800–1056*, London and New York 1991, 106 i d.

⁹ Usp. H. JEDIN (ur.), *Velika povijest crkve (izv. Handbuch der Kirchengeschichte) III/I*, Zagreb 1971, 158–68.

¹⁰ Ovdje se moje raščlambe u pristupu bitno razlikuju od onih koje u istom ovom kontekstu predočava L. MARGETIC, »Branimirov natpis iz 888. i međunarodni položaj Hrvatske«, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 40/1/1990, posebice str. 21–2 te 25–6.

¹¹ SOUTHERN, o.c., 94–100; G. BARRACLOUGH, *The Medieval Papacy, Thames and Hudson*, 1992, 55–61. Usp. također i O. HAGENEDER, *Il sole e la luna. Papato, impero e regni nella teoria e nella prassi dei secoli XII e XIII*, Milano 2000; C. TYERMAN, *The Invention of the Crusades*, London 1998.

¹² BARRACLOUGH, *The Crucible ...*, 64.

¹³ Papinska su pisma posljednji puta kritički objavljena u *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije I* (priredili: J. STIPIŠIĆ i M. ŠAMŠALOVIĆ), Zagreb 1967, 13–19.

¹⁴ Pisma Stjepana VI. također su objavljena u *Diplomatički zbornik ... I*, 19–22. Pisma papa Ivana VIII. i Stjepana VI. knezu Branimiru i Teodoziju, uz komentar i prijevod na hrvatski jezik, prenose M. MATIJEVIĆ SOKOL-V. SOKOL, *Hrvatska i Nin u doba kneza Branimira*, Milano 1999, 27–56.

Sadržaj je spomenutih pisama prilično jasan, kao što su isto tako jasne i okolnosti u kojima su ona upućena na gornje adrese, te oko toga nema razloga za neke veće sporove. No, ono što je već mnogo manje jasno i što može biti predmetom različitih tumačenja jest stvarno značenje onoga što se može pročitati u tim pismima.¹⁵ Iz toga, kao jasna posljedica, proizlaze i mnoge nejasnoće i mogućnosti različitoga tumačenja stvarnih stavova i namjera svih onih koji su sudjelovali u prepisci. Upravo ta mogućnost različitih tumačenja razlogom je da se podrobnije raščlane suvremena gibanja kako ih bilježe i druga sačuvana vrela, ne bi li se na taj način jasnije sagledalo što su spomenuti događaji mogli značiti za njihove sudionike, odnosno što su mogle biti njihove namjere i shvaćanja na kojima su temeljili takve namjere. U takvoj je, dakle, namjeri čini se najsigurnije krenuti od papinske kurije Ivana VIII. i svega onoga što se zna o ovom posljednjem »velikom papi« 9. stoljeća. »Veličina« Ivanova pontifikata stvar je najvećim dijelom naknadne povjesničarske racionalizacije, ostvarene u svjetlu svega onoga što je slijedilo tijekom dva stoljeća do vremena »crkvene reforme« i pontifikata Grgura VII. Ta se veličina zrcali ponajprije u činjenici da je upravo Ivan VIII. na određeni način bio jedan od prvih vjesnika svih onih ideja o naravi papinske vlasti koje će konačno i jasno artikulirati Grgur VII. u drugoj polovici 11. stoljeća, u doba kada izbije otvoreni sukob oko »investiture«.¹⁶

Posve je, međutim, izvjesno kako sam Ivan VIII. svoja pisma, kao i ukupno djelovanje, nije mogao promatrati na ovakav, »povijesni« način. No, s druge strane, čini se kako je iz konteksta toga istog ukupnog djelovanja moguće uočiti neke važne ideje što ih je papa zastupao i dosljedno pokušavao provoditi, ostvarujući svojevrsnu strategiju koalicija. Između svega ostalog, Ivan VIII. je za cijeloga svog pontifikata slijedio praktičnu, jasnu i konzistentnu ideju vodilju, naslijeđenu od prethodnoga pape, Hadrijana II., a koja je otvarala jedan posve novi pravac djelovanja papinske stolice. Riječ je ovdje o tomu da su i Hadrijan II. i Ivan VIII. iskazali osobiti interes za marginalni prostor obaju tadašnjih velikih carstava, kako onoga zapadnog, franačkog, tako i onoga istočnog, bizantskog, u kojima je do druge polovice 9. stoljeća papinski utjecaj bio tek jedva zamjetan. Njihove su ambicije bile usmjerene ka relativno velikom području od srednjega i donjeg Podunavlja sve do obala Jadranskoga mora, a kojega su u ovo doba pokrivala kneževine Hrvatska i Moravska, te Bugarsko kraljevstvo. U najkraćemu, papinska su nastojanja išla za tim da se, s osloncem i potičući želju za samostalnošću tek pokrštenih i još uvijek napola barbarskih vođa na ovim rubnim prostorima, uspostavi područje izravne crkvene jurisdikcije Svete stolice. U takvu kontekstu, dakle, valja promatrati odnos Hadrijana II. i Ivana VIII. spram »slavenske misije« braće Konstantina i Metoda, odnosno silnu energiju i trud uložene u pokušaj da se ta »misija« usmjeri u pravcu koji je odgovarao papinskoj kuriji.¹⁷ U isti kontekst valja staviti i uporna nastojanja dvojice papa na osiguranju crkvenoga podčinjavanja Bu-

¹⁵ Dobar primjer do kakvih sve zaključaka može dovesti neuobičajeno i novo tumačenje pisama pruža BOBA, o.c., 99 i d. Iako originalne i u mnogočemu lucidne, sve njegove ideje nemaju istu vrijednost te većinu stavova ipak nije moguće prihvatiti bez mnogo detaljnijeg i dubljeg obrazloženja.

¹⁶ Usp. BARRACLOUGH, *The Medieval ...*, 59.

¹⁷ Literatura o »slavenskoj misiji« solunske braće narasla je do onih razmjera kada je već i sastavljanje bibliografije samo po sebi zamašan pothvat. Najveći dio vrela koja govore o djelovanju Konstantina i Metoda sabran je u L. HAVLIK (ur.), *Magnae Moraviae fontes historici I–IV*, Praha-Brno 1967–9, te F. GRIVEC – F. TOMŠIĆ, *Konstantin i Metod Solunjani. Izvori (Radovi Staroslavenskog instituta IV)*, Zagreb 1960. Bibliografsku orijentaciju može se steći u BOBA, o.c., 141 i d., kao i temeljem radova sabranih u zbornici-ma: *Magna Moravia*, Praha 1965, te Tisuću i sto godina od smrti Metodijeve I–II (Slovo 36 i 37) Zagreb 1986–7. Kratak, informativan i danas još uvijek aktualan pogled na misiju solunske braće, iz pera jednoga od najvećih autoriteta na tome području koji ovime sumira ranija istraživanja, vidi u F. DVORNIK, *The Slavs. Their Early History and Civilization*, Boston 1956, 80–101.

garske papinskoj stolici, a nasuprot željama cara i patrijarha u Konstantinopolu.¹⁸ Konačno, a o tomu se do sada gotovo nije ni vodilo računa, u istim ovim okvirima kreće se svakako i ono što je Ivan VIII. poduzimao prema Hrvatskoj u vrijeme kada u njoj vladaju knezovi Domagoj, Zdeslav i Branimir.

Sukladno tadašnjim shvaćanjima, uspjeh bi takvih nastojanja sam po sebi značio do stanovite mjere i uspostavu političkoga autoriteta u ovim »novim« zemljama. U kojoj je mjeri sam Ivan VIII. usmjeravao svoje djelovanje ka mladim, još uvijek gotovo barbarskim državama, jasno se vidi već i iz činjenice da se od 432 sačuvana pisma što ih je poslao za svoga desetogodišnjeg pontifikata, njih 39, ili skoro 10%, izravno odnosilo na crkvene probleme Hrvatske, Moravske i Bugarske.¹⁹ Značenje tolikoga broja pisama posvećenih crkvenim prilikama i problemima ovoga, još uvijek marginalnoga prostora na razmeđu dvaju velikih carstava, postaje još jasnijim kada se uzmu u obzir burna gibanja kako u franačkom tako i u bizantskom carstvu u ovom istom razdoblju, potom djelovanje crkvenih koncila i svi ostali problemi kojima su se pape i inače bavile. No, ovdje je ipak potrebno bar u osnovnim obrisima naznačiti što je za pape Nikolu I, Hadrijana II. i Ivana VIII. značilo uspostavljanje papinskoga autoriteta i vrhovništva u pitanjima crkvene organizacije. Osnovne ideje kojima su se njih trojica ravnali u dobroj su mjeri iskazane u odlukama koncila što ga je Ivan VIII. održao u Raveni tijekom kolovoza 877. godine.²⁰ Sukladno tim idejama, utemeljenim na u Rim tek pristiglim Pseudo-Izidorovim dekretalijama a u atmosferi raspada političkoga tkiva zapadnog carstva, papinstvo je po prvi put uznastojalo izvući Crkvu iz čvrstoga zagrljaja svjetovne vlasti. Stoga je jedan od osnovnih pravaca kojim su se kretala nastojanja ravenškoga koncila išao za redefiniranjem odnosa crkve i svjetovnih vladara te smanjivanjem uloge ovih kod izbora crkvenih premeta. Tako su koncilskim odlukama uređena pitanja predaje i korištenja *palliuma* (plašta) koji je simbolizirao udioništvo nadbiskupa i metropolita u punoći papinskoga autoriteta. Taj je relativno novi simbol metropolitanskog položaja stizao iz Rima te je samim time postao još jednim u nizu oruđa nadzora u rukama središnjega crkvenog autoriteta.²¹ U ovome kontekstu svakako valja istaknuti stav utvrđen na koncilu sukladno kojemu svjetovnim vladarima »ne pristoji« biskupe »predstavljati rimskome prvosvećeniku« (*in praesentiam Romani praesulis introducere*), ali i stavove koji govore o »držateljima svjetovnih časti« koji zanemaruju crkvene poslove te o statusu pripadnika kleričkoga reda.²² Sve su to, međutim, u stvarnim odnosima s kraja 9. stoljeća još uvijek bila *pia desideria* posvuda osim na području novih slavenskih država. Tu se, naime, nakon prvih misionarskih uspjeha crkvena hijerarhija tek ustrojavala i tu su »veliki pape« 9. stoljeća vidjeli svoju šansu. Prvi uspjesi na tome putu doista su i ostvareni u Bugarskoj i Moravskoj. U Bugarskoj su papinski misionari 866. godine uspjeli preduhitriti misionarsko poslanstvo Ludovika Njemačkoga,²³ čime je stvorena podloga da papa vodi glavnu riječ u definiranju crkvene hijerarhije, dočim je u Moravskoj kneževini uspostava srijemske nadbiskupije s Metodom na čelu provedena u punoj suprotnosti sa željama i nastojanjima istočnofranačkih vladara i bavarskoga episkopata.

¹⁸ O odnosu Bugara i Rima također postoji ogromna literatura koja ovdje, međutim, nije od interesa.

¹⁹ Regesti svih sačuvanih i poznatih pisama pape Ivana VIII. objavljeni su u P. JAFFE, *Regesta pontificum romanorum I*, Graz 1956, 376–422.

²⁰ Kratki regesti koncilskih odluka u: JAFFE, o.c., 394–5. Okolnosti u kojima je koncil održan ocrtane su u JEDIN, o.c., 170–1.

²¹ O *palliumu* usp. JEDIN, 82, 162, 186; A. BADURINA (ur.), *Leksikon ikonografije, liturgije i simbolicke zapadnog kršćanstva*, Zagreb 1990, 446–7.

²² JAFFE, o.c., 394.

²³ Unesak u *Annales Fuldenses* pod godinama 866. i 867. koji govori o natjecanju dvaju misionarskih poslanstava u Bugarskoj prenesen je u *Magnae Moraviae fontes ... IV*, 378–9.

Platformu takvoga djelovanja papinske stolice možda je najjasnije artikulirao Ivan VIII. još na početku svoga pontifikata, u prvim mjesecima 873. godine, sastavljajući opširni naputak za svoga legata »u Germaniji i Panoniji«, ankonitanskog biskupa Pavla, koji je trebao izbaviti Metoda iz zatočeništva kamo su ga poslali njegovi franački protivnici. Pavao je, prema tome naputku, kralju Ludoviku Njemačkom trebao reći: »Znajte, o preslavni kralju, kako je panonska dijeceza bila podložna apostolskoj stolici, no ratne su je nesreće privremeno izuzele ispod njezinih ovlasti i mačem neprijateljski podložile za neko vrijeme. Ali, sada kada je crkvama vraćen mir, trebaju im biti vraćena i prava.« K tomu je legat trebao kralja podučiti i sljedećem: »Ne samo u Italiji i drugim provincijama Hesperije, nego i unutar granica cijeloga Ilirika posvećenje, ordinaciju i dispoziciju (biskupa) od starine je obavljala apostolska stolica, kako to pokazuju brojni sinodalni zaključci i spomenici tamošnjih crkava.«²⁴ Na vrlo je sličan način Ivan VIII. uvjeravao carske i patrijaršijske krugove u Konstantinopolu kako pod njegovu jurisdikciju, s istih ovih razloga, spada i Bugarsko carstvo.²⁵ Ukratko, papa je zastupao ideju da je došlo vrijeme, nakon što su ratovima i pokrštaivanjem dojučerašnji barbari privedeni u zajednicu kršćanskih naroda, da se ustroj crkve na tome području vrati u »prvotno stanje«, pri čemu je tumačenje toga »prvotnog stanja« izgrađeno na rimskoj kuriji išlo za tim da papinskoj stolici osigura izravnu jurisdikciju nad organizacijom crkvenoga života koji se tu počeo uspostavljati.

Jedna od poluga kojom se papinstvo koristilo za provođenje u djelo zamisli o novom uređenju crkvenih prilika u slavenskim državama i stvaranja koalicija s njihovim vladarima bio je i angažman osobnih izaslanika, gotovo bi se moglo reći »profesionalnih diplomata«. Takav je primjerice bio svećenik Ivan iz Mletaka (*venerabilis presbiter Iohannes de Veneciis*), koji je za ovo područje bio vezan znatno duže no što je trajao pontifikat Ivana VIII. Tijekom takvoga svog angažmana on je obavljao vrlo različite poslove i misije, pri čemu se iz ono malo vrele koja o njegovoj aktivnosti govore ne može uvijek na prvi pogled raspoznati njegova stvarna pozicija i odnos spram pojedinih središta moći, odnosno političkih i crkvenih autoriteta. Prvi se put ime mletačkoga svećenika Ivana pojavljuje u suvremenim vrelima 874. godine, kada je na čelu Svetonplukova poslanstva prispio u Forcheim i tamo konačno uglavio trajan mir s Ludovikom Njemačkim, nakon što je uz papinsko posredovanje bio iz zatvora oslobođen nadbiskup Metod. Čini se da je nakon zaključenja mira Ivan požurio natrag u Rim izvijestiti papu o svemu te je usput boravio i u Hrvatskoj, kod kneza Domagoja. Tu se našao upleten u vrlo neugodnu epizodu surovoga gušenja urote, nakon čega je sam papa našao za potrebno pravdati njegovu ulogu u tom incidentu. Poslije ovih zbivanja, *presbiter* Ivan se u diplomatskim misijama opet pojavljuje 879. godine. Tada je, putujući iz Moravske u Rim, ponovno prošao i kroz Hrvatsku te se posebno zaustavio u gradovima Splitu i Zadru, koji su do tada bili pod vlašću bizantskoga cara. Vrlo brzo nakon dolaska u Rim i podnošenja opširnoga izvješća papi, Ivan VIII. ponovno ga šalje u diplomatsku misiju, koja ga i ovom prigodom dovodi u Hrvatsku odakle je proslijedio dalje u Bugarsku. Svećenik Ivan aktivan je diplomat i nakon smrti pape Ivana VIII., no čini se da ipak ne uživa više

²⁴ JAFFE, o.c., 379, nr. 2976: Ipse nosti, o gloriosissime rex, quod Pannonica diocesis apostolicae sedi sit subiecta, licet bellica clades eam ad tempus ab illa subtraxerit, et gladius ad horam hostilis subduxerit. Verum reddita ecclesiis pace, redi debuerunt et iura... Non solum intra Italiam ac ceteres Hesperiae provincias, verum etiam intra totius Illyrici fines consecrationes, ordinationes et dispositiones apostolicam sedem antiquitus patrare consuevisse, sicut nonnulla regesta et conscriptiones synodales atque ipsarum quoque plurima ecclesiarum in his positarum demonstrent monimenta. Za okolnosti u kojima je nastao naputak biskupu Pavlu usp. DVORNIK, o.c., 92.

²⁵ Usp. primjerice JAFFE, o.c., 398, nr. 3134; 416, nr. 3323.

onakvo povjerenje kao nekada, pa je nakon Metodove smrti tek jedan od trojice legata koji po nalogu pape Stjepana VI. odlaze krajem 885. ili početkom 886. godine u Moravsku.²⁶

Već i ovaj kratki *curriculum* jasno daje do znanja kako je Ivan iz Mletaka bio vrlo važna osoba od osobitoga povjerenja samoga pape, ali i osoba kojoj su bila otvorena vrata na dvorovima vladara Moravske, Hrvatske i Bugarske s kraja 9. stoljeća. O tomu da su njegova putovanja i sve što je na njima radio izazivala pozornost, da se u krugovima u kojima se i sam kretao vodilo računa gdje je i što radio i govorio, najizravnije svjedoči jedna od spomenutih epizoda, ona koju rasvjetljuje pismo pape Ivana VIII. »svima vjernima« (*omnibus fidelibus*) nastalo negdje s kraja 874. ili početka 875. godine.²⁷ Povod papinske pismu tvori niz događaja koji počinje s tim da se Ivan, na proputovanju iz Moravske u Rim, zadržao u Hrvatskoj, na dvoru kneza Domagoja. Sklopom nesretnih okolnosti ovdje se našao u trenutku kada je knez otkrio urotu i počeo nemilosrdan obračun s urotnicima koji su mu radili o glavi. Ivanu se u toj situaciji za pomoć, tražeći utočište pred kneževim gnjevom, obratio jedan od urotnika, a svećenik-diplomat, sukladno duhu kršćanskoga milosrđa, izašao je pred kneza i zatražio pomilovanje za urotnika. Domagoj je zagovor mletačkoga svećenika i papinskoga diplomata prihvatio, no kada se ovaj udaljio s dvora knez je naprosto pogazio svoju riječ i urotnika nemilosrdno dao pogubiti. Na to se Ivan odrekao svoga svećeničkoga zvanja i tek ga je sam papa vratio *pristino officio et ministerio*.²⁸ Ono što ovdje svakako valja posebice

²⁶ O »svećeniku Ivanu iz Mletaka« kao predvodniku Svetonplukovoga poslanstva u Forcheimu 874. godine i papinske legatu u Moravskoj 879. raspravlja L. LECIEJEWICZ, »Great Moravia and Venice in the 9th century«, u: Central Europe in 8th–10th Centuries, International Scientific Conference, Bratislava October 2–4, 1995, Bratislava 1997, 117. Autor, međutim, ne uzima u obzir njegov trostruki boravak u Hrvatskoj 874., 879. i vjerojatno 880. godine te susljedni odlazak u Bugarsku nakon ovoga trećeg boravka. S druge strane, pak, BOBA, o.c., 52 bilj. 59, 98–100, govori i o Ivanovoj misiji u Forcheimu i o poslanstvima iz 879. godine, no ispušta podatke koji se odnose na Ivanovu ulogu u surovom gušenju urote protiv Domagoja i kasnije putovanje u Bugarsku. To mu omogućuje ponešto neobičan zaključak kako je mletački svećenik »čovjek Svetonplukov i čovjek Branimirov, a došao je iz države u kojoj je Teodozije biskup«. Sve je to, konačno, Bobi potrebno kako bi dokazao nešto što se na današnjoj razini znanja nikako ne može dokazati, a to je tvrdnja da se kneževina Moravska iz 9. stoljeća prostirala i u krajeve južno od Save i Dunava. Pregled različitih mišljenja vezanih uz svećenika Ivana iz Mletaka i njegovo djelovanje, s literaturom do 60-ih godina ovoga stoljeća, u Magnae Moraviae fontes ... III, 190–1, bilj. 3. Što se vrela koja govore o Ivanovim misijama tiče to su, redom: Annales Fuldenses (tekst citira BOBA, o.c., 52 bilj. 59) o pregovorima u Forcheimu; pismo pape Ivana VIII., datirano »između 874. i početka 875.« (izdanje u: Diplomatički zbornik I, 10) o prvom boravku u Hrvatskoj 874. godine; tri pisma Ivana VIII. od 7. lipnja 879. »kleru i pučanstvu« kneževine Hrvatske, samome knezu Branimiru i konačno biskupu Teodoziju (izdanje u: Diplomatički zbornik I, 13–6) o boravku u Hrvatskoj 789. godine, i pismo od 10. lipnja 879. kleru i biskupima gradova (izdanje u: Diplomatički zbornik I, 16–7) o boravku u Splitu i Zadru u isto vrijeme; pismo Ivana VIII. knezu Svetonpluku od 14. lipnja (izdanje u: Magnae Moraviae fontes... III, 189–91) o boravku u Moravskoj; pismo pape Ivana VIII. knezu Branimiru, kleru i puku njegove kneževine, datirano »oko 880« (izdanje u: Diplomatički zbornik I, 18–9) o prolasku kroz Hrvatsku na putu za Bugarsku; naputak pape Stjepana VI. »biskupu Dominiku i svećenicima Ivanu i Stjepanu koji odlaze Slavenima« s kraja 885. ili početka 886. godine (izdanje u: Magnae Moraviae fontes ..., III, 226–9).

²⁷ Izdanje u: Diplomatički zbornik I, 10–11. F. Rački je prvi, prenoseći pismo otkriveno u jednome od rukopisa iz British Museuma u Londonu, bespotrebno adresi dodao riječ Dalmatiae (kod njege je ta adresa glasila: Iohannes omnibus fidelibus Dalmatiae), uslijed čega se činilo kako je pismo namijenjeno samo hrvatskim krajevima. Ostavi li se pismu izvorna adresa (Iohannes omnibus fidelibus) bez ikakvih pojašnjenja, stvar izgleda posve drugačije.

²⁸ Neke nespretne formulacije u papinske pismo ostavljaju mjesta različitim tumačenjima, posebice glede funkcije i podrijetla »svećenika Ivana« koji se tu spominje. Ne uzimajući u obzir mogućnost identifikacije ovoga »svećenika Ivana« s osobom istoga imena i titule o kojoj govore dokumenti navedeni ovdje u bilj. 21, drugačije je sva ova zbivanja protumačio S. KOVAČIĆ, »Slučaj svećenika Ivana poslije neuspjele urote protiv kneza Domagoja«, Croatica Christiana Periodica 17/1986. Za politički kontekst u kojem je organizirana urota protiv kneza Domagoja usp. M. ANČIĆ, »Wanning of the Empire. The Disintegration of Byzantine Rule on the Eastern Adriatic in the 9th Century«, Hortus artium medievalium 4/1998.

naglasiti jest da je sve ovo posebnim papinskim pismom valjalo dojaviti *urbi et orbi*, što znači da su i svećenik Ivan, ali i papa po njegovu nagovoru, smatrali da će se vijest o ovim događajima širiti i bitno utjecati na društveni ugled papinskoga diplomata. Da su papa i njegov diplomat imali razloga tako razmišljati, odnosno da su između vladarskih dvorova koje je svećenik Ivan pohodio postojali kontakti, razvidno je iz pisma Ivana VIII. bugarskome kralju Borisu iz 880. ili 881. godine. Iz toga pisma, naime, jasno proizlazi da je između hrvatskoga kneza i njegova biskupa s jedne, te bugarskoga vladara s druge strane, postojao dogovor da zajedno pošalju poklisare u Rim što je biskup Teodozije i priopćio papi, ali je bugarski kralj iz nekog razloga odustao.²⁹ Sa svim ovim na umu, nije teško pretpostaviti kako je najvjerojatnije sam svećenik Ivan pismo nosio sobom da bi se mogao opravdati ukoliko mu netko spočitne neslavnu ulogu u zbivanjima nad kojima doista nije imao nikakve kontrole.

Svemu ovomu valja pridodati kako je više od realne pretpostavke i zaključak da je svećenik Ivan govorio »slavenski jezik«, na isti način kao i braća Konstantin i Metod. U tome svjetlu valja svakako promatrati kako njegovo podrijetlo iz Mletaka, sredine koja je već tada imala vrlo razvijene kontakte sa slavenskim svijetom, tako i činjenicu da su upravo tu, u njegovoj postojbini, braća Konstantin i Metod vodila veliki teološki disput oko uporabe slavenskoga jezika u bogoslužju. Iz toga nije teško zaključiti da se svećenik Ivan ovim krajevima kretao i prije 874. godine, kada se njegovo ime po prvi put spominje u sačuvanim vrelima, što bjelodano zasvjedočuje činjenica da već tada vodi Svetonplkovo poslanstvo na pregovorima s Ludovikom Njemačkim. Ostaje ipak upitno je li kasniji papinski diplomat u Moravsku, gdje ga vrela po prvi put spominju, došao eventualno kao misionar, neovisno o papi, ili je tamo i dospio kao papinski poklisar i onda na tomu gradio poziciju. Kakav god odgovor na to pitanje bio, kasnije djelovanje svećenika Ivana na širokom prostoru od Jadrana do Podunavlja precizno potvrđuje kako je papinstvo cijeli taj prostor percepiralo jedinstvenim i kako se za različite misije koristilo uslugama iste osobe koja je konzistentno mogla provoditi program osmišljen u Rimu. Ne bi, međutim ovdje valjalo propustiti naglasiti kako »svijet« u kojem se svećenik Ivan kretao, i koji je svojim djelovanjem na neki način i povezivao, ne bi trebalo širiti izvan vladarskih krugova prvih slavenskih država, budući ni njegovi ciljevi ni doseg njegovih kontakata posve sigurno nisu bili u razini onoga što su postizali suvremeni misionari.

Uz sva ova razglabanja nije na odmet već na ovome mjestu primijetiti kako naprijed ocrtna papinska nastojanja nisu imala nekoga osobitog i trajnog uspjeha. Takav se zaključak nedvojbeno potvrđuje kratkim uvidom u ono što se događalo s misijom Konstantina i Metoda u Moravskoj kneževini i pokušajima da se ovdje ustroji nova i o carskoj, odnosno vlasti salcburškoga nadbiskupa, neovisna crkvena hijerarhija. Iako je vjerovjesnik Metod svoje napore i rad na izgradnji nove crkvene hijerarhije provodio pod punim nadzorom i s podrškom papinske kurije, počevši još od vremena pape Hadrijana II, to franačke biskupe nije priječilo da ga zatvore i tri godine drže u zatočeništvu, unatoč punoj papinskoj podršci. No, ni nakon što je Metod konačno oslobođen zatvora, i nakon što je nekoliko puta pohodio Rim i tu dobio izričite dozvole za nastavak svoga dotadašnjega djelovanja, franački ga biskupi nisu ostavili na miru te su mu sada počeli spočitavati uporabu slavenskog jezika u bogoslužju. Kako bi opravdao svoga šticećenika, Ivan VIII. je organizirao poseban crkveni sinod na kojemu je uklonjena i ta optužba, no nakon je toga carska crkva pribjegli s jedne strane krivotvorenju papinskih bula, a s druge strane protiv Metoda su podignute optužbe za krivovjerje. Ivan je

²⁹ Diplomatički zbornik I, 19: *Modo uero, sicut nobis retulit Theodosius, uenerabilis episcopus, missos tuos cum eo dirigere promiseras.*

VIII. dakle sve do smrti srčano branio svoga štićenika, ali je kroz cijelo ovo vrijeme izostala jasna i nedvojbeno podrška Moravskoga kneza, Svetonpluka. Ovaj je, naime, radije birao dobre i nepomućene odnose sa svojim franačkim seniorom no stajanje uz bok papi. I upravo je ova činjenica bila razlogom zašto je zamisao o ustrojbi nove crkvene hijerarhije konačno propala za pontifikata pape Stjepana VI., koji po svemu sudeći nije bio spreman na tako upornu i žilavu borbu kao njegov veliki prethodnik.³⁰

*

Sve je ovo bilo potrebno nešto detaljnije obrazložiti kako bi se sada u pravome svjetlu jasnije sagledalo što su to u međusobnoj komunikaciji mogli jedan od drugoga očekivati i tražiti papa Ivan VIII. i novi hrvatski knez, Branimir. U takvu raščlambu valja krenuti od neprijepornih činjenica, prije svega od toga da se u proljeće 879. godine knez Branimir upravo popeo na kneževski prijestol nakon ubojstva svoga prethodnika, bizantskoga štićenika Zdeslava.³¹ Slučajno ili ne, u Hrvatsku je u tom trenutku prispio papinski poslanik koji je tu boravio i ranije i koji je već imao dobro uhodane kontakte s vladajućim krugovima, ali i informacije iz prve ruke o namjerama i planovima pape Ivana VIII. Teško da može biti kakve dvojbe da je u razgovorima s novim knezom bilo govora i o planovima i nastojanjima papinstva na izgradnji nove crkvene hijerarhije od obala Jadrana do Dunava. To tim prije što se još u vrijeme kneza Trpimira na kneževskome dvoru govorilo o tomu da splitskom nadbiskupu, slijedniku salonitanskoga metropolita, pripada crkveno vrhovništvo »sve do Dunava i u cijelome vladanju Hrvata«. ³² Čini se da nije teško naslutiti kako je knez Branimir u ovim planovima vidio i svoju šansu, u prvome redu vjerojatno za stjecanje legitimacije svojoj vladavini koja je započela u, kako je već rečeno, prilično nesretnim okolnostima, ubojstvom prethodnika. Sa svojim se knezom složio i novoizabrani biskup njegove kneževine, Teodozije, te su tako preko Jadrana upućena poruke u kojima su i knez i novi biskup očigledno iskazali volju pružiti podršku planovima Ivana VIII. Izričaji kojima papa o tomu govori u odgovorima upućenim u Hrvatsku takvi su da je teško naslutiti što su stvarno nudili novi knez i njegov

³⁰ Metodovo djelovanje u kontekst »sukoba interesa ... između papinskog zahtjeva primata i zahtjeva franačke posjedničke crkve« postavlja DVORNIK, o.c., 87 i d., što uz sitnije netočnosti i nepreciznosti, ponavlja i BOBA, o.c., 80 i d. Kako se taj sukob interesa prikrivao prvo sporom oko jezika bogoslužja, a potom i navodnom Metodovom herezom, odavno je ali i vrlo precizno ocrtao ŠIŠIĆ, o.c., 364–375. Posve drugačije na kontekst Konstantinove i Metodove misije gleda, primjerice, H. WOLFRAM, »The Image of Central Europe in Constantine VII Porphyrogenitus«, u: Constantine VII Porphyrogenitus and His Age (Second International Byzantine Conference, Delphi, 22–26 July 1987), Athens 1989, 6, s opširnijom argumentacijom u ISTI, Die Geburt Mitteleuropas, Wien 1987. U tim, kao i u nekim drugim tekstovima, Wolfram nastoji, slijedeći u literaturi dobro poznati Wenskusov »model« ranih etničkih zajednica, dokazati jedan obrazac (one size fits all) »slavenskih etnogeneza«. Pri tomu, na ponešto neobičan način upozorava na »civilizatorsku ulogu« germanskih populacija, što sve zajedno rezultira nedokazivim rekonstrukcijama, kakva je ona da je papinstvo prvo odbilo Rastislavov zahtjev za posebnom crkvenom organizacijom a onda naknadno, iz nepoznatih razloga, prigrlilo Konstantina i Metoda i ovomu posljednjem podarilo ni manje ni više no nadbiskupiju. K tomu, Wolfram nije dobro upućen u povijesni zemljopis (on, primjerice, zna za nekakvu »sisačku kneževinu« o kojoj nijedno poznato vrelo ništa ne govori; itd. itd.), što njegove rezultate čini još udaljenijima od povijesne stvarnosti.

³¹ Za način na koji je Branimir došao do kneževske časti usp. ŠIŠIĆ, o.c., 363. Za političko značenje te promjene usp. ANČIĆ, o.c.

³² Izričaj po kojemu je »salonitanska crkva« metropolis usque ripam Danubii et pene per totum regnum Chroatorum zabilježen je u Trpimirovoj ispravi, izdanoj između 840. i 844. godine (izdanje u: Diplomatički zbornik I, 4–6; novo datiranje isprave podrobno argumentira L. MARGETIĆ, »Bilješke uz Trpimirovu ispravu«, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu 30/1/1993).

biskup, osim što su nedvojbeno priznavali puni crkveni autoritet slijednika sv. Petra. Jesu li, doista, u tome trenutku Branimir i Teodozije bili spremni do kraja podržati papinska nastojanja, što praktično znači otkazati poslušnost akvilejskome patrijarhu, koji je još od vremena Karla Velikog u svojim rukama imao crkvenu jurisdikciju nad cijelim područjem od obale Jadrana do Drave,³³ nije baš najjasnije.

Problem pri tomu izvire iz činjenice da je takva eventualna odluka nedvojbeno podrazumijevala i kidanje vazalnih veza koje su hrvatskoga kneza još uvijek vezivale uz franačke vladare, što bi u danim okolnostima a glede načina na koji se Branimir popeo na kneževski prijestol, i s obzirom na postojanje nutarnjih neprijatelja o kojima se govori i u papinskome pismu, bio prilično hazardan potez. U svakome slučaju valja primijetiti da u prepisci što je vođena ove i sljedećih, 880. ili 881. godine, odnosno za vrijeme boravka biskupa Teodozija u Rimu, konkretne formulacije o obvezama koje bi obje strane preuzele nisu izrijekom navedene. U pismu upućenom knezu u vrijeme kada je u Rimu, 880. ili 881. godine, boravio biskup Teodozije, papa doduše spominje polaganje prisege, no iskazi kojima se to opisuje krajnje su magloviti. Papa, naime, govori o tomu da knez nakon biskupova povratka treba u Rim poslati nove poklisare koji će ga izvijestiti što je u Hrvatskoj poduzeto, a nakon toga će on, papa, poslati svoga poklisara pred kojim će »cijeli narod« kneževine položiti prisegu na »vjernost«.³⁴ I dok je posve jasno da je papa pod prisegom kneževa puka podrazumijevao neku vrst državnoga sabora, skupa najistaknutijih ljudi, odnosno vladajućega sloja zemlje, kakvi su bili uobičajeni za ovo povijesno razdoblje, formulacija o polaganju prisege ostaje ipak ponešto zagonetna. Iako bi se na prvi pogled moglo pomisliti da se radi o tipično feudalnoj prisezi vjere, budući papa rabi upravo takav izričaj,³⁵ čini se da bi takvo tumačenje ipak bilo preslobodno. Papa se, doduše, postavlja u ulogu onoga tko izdaje naloge (*mandamus*), što znači da se ne radi o vezi dvaju ravnopravnih čimbenika, no budući se prisega ipak polaže »po običaju naše crkve« teško bi bilo dokazati da se doista radi o klasičnoj feudalnoj prisezi vjernosti kakvu su polagali vazali svome senioru.³⁶ Ovdje vrijedi naglasiti kako se u novije doba naglašuje da su se pape »oslanjale na štovanje i vjernost radije no na vojnu silu, te su kao rezultat toga mogli rabiti prisege mnogo češće no što mi to (danas) znamo«.³⁷ Pri tomu se radilo o štovanju prava sv. Petra i njegova zemaljskoga vikara, a ne o klasičnom odnosu »seniora« i »vazala« koji je uvijek implicirao i podjeljivanje »feuda«. K tomu, iz papinskoga pisma proizlazi da je knez već otpočeo činiti ono što apostolska stolica od njega očekuje (*ut, sicut diuina inspiratione agere cepistis*), pa bi prisega tek trebala omogućiti da se započeti posao dovrši. O tomu da nešto s obećanjima Branimira i Teodozija ipak nije bilo do kraja jasno kao da govore i silne rezerve Ivana VIII. spram njihove i usmeno i pismeno iskazane

³³ Za Dravu kao granicu crkvenih jurisdikcijskih područja usp. F. KOS, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku II, Ljubljana 1906, 37 bilj. 6.

³⁴ Diplomatički zbornik I, 18–9: reuertente ad uos filecto (recto: dilecto) episcopo uestro idoneos legatos uestros presentialiter ad nos dirigere non pretermittatis, qui pro parte omnium uestrum nos et sedem apostolicam corificant (recto: certificant) de his, que mandastis, ut et nos cum illis missum nostrum dirigamus ad uos, quibus secundum morem et consuetudinem ecclesie nostre uniuersus populus uester fidelitatem promittat.

³⁵ Tako stvar razumije MARGETIC, »Branimirov natpis ...«, 27.

³⁶ Problem feudalnih odnosa, a time i koncepte »vazala« i »seniora«, moderna historiografija ponovno stavlja pod istraživačku lupu i traži nova objašnjenja. Usp. primjerice S. REYNOLDS, *Fiefs and Vassals*, Oxford 1994; C. B. BOUCHARD, *Strong of Body, Brave and Noble. Chivalry & Society in Medieval France*, Ithaca nad London 1998, oba djela s bogatim bibliografskim uputama.

³⁷ REYNOLDS, o.c., 210, pri čemu se govori o prilikama 11. stoljeća.

volje da se podrede papinskom autoritetu, a koje se ponavljaju u svim pismima iz 879.³⁸ Iz svega bi se ovoga moglo zaključiti kako je papa, poučen dotadašnjim držanjem moravskoga kneza Svetonpluka, koji je za račun dobrih odnosa s istočnofranačkim kraljem odbijao pružiti otvorenu podršku Metodu u sukobu s bavarskim biskupima, odlučio prihvatiti načelni savez s hrvatskim knezom bez još uvijek jasno formaliziranih i institucionaliziranih veza. Sa svoje strane, Ivan je VIII. za dobivena obećanja kneza i biskupa bio spreman ponuditi javnu potporu njihovoj novoj i još uvijek nestabilnoj vlasti, nadajući se kako će ovakva podrška u budućnosti donijeti pune plodove.

U ovakvome bi, dakle, svjetlu trebalo promatrati papinski potez o kojemu se govori u njegovu pismu upućenom Branimiru, naime da je na Spasovo, 21. svibnja služeći misu na oltaru sv. Petra zazvao Božji blagoslov na kneza Branimira, njegov puk i zemlju. Objasnjavajući zašto je to uradio, papa nastavlja kako je postupak proveo da bi s jedne strane unaprijed knez mogao sretno vladati nad povjerenim mu područjem, odnosno da bi mu s druge strane osigurao vječni spas duše i budućnost na drugome svijetu.³⁹ Bio je to, dakle, akt javnoga oprostata za počinjeno ubojstvo kneževa prethodnika, Zdeslava, bez čega, po shvaćanju obiju strana očigledno nije moglo biti ispravne i sretne vladavine u budućnosti. Takav papinski potez i njegovu vrijednost u očima suvremenika ni u kojem slučaju ne bi trebalo podcjenjivati. Valja se na ovome mjestu samo prisjetiti oštine s kojom je isti papa pet godina ranije reagirao na činjenicu da je tadašnji hrvatski knez Domagoj smrću kaznio urotnike koji su pripremali prevrat i njegovu smjenu.⁴⁰ K tomu svakako treba uzeti u obzir i to da je samo dvadesetak dana prije zazivanja Božjeg blagoslova nad oltarom sv. Petra isti papa pisao Zdeslavu, ne znajući očigledno da je on već izgubio i prijestol i život, tražeći od njega da u sigurnosti isprati legata poslanog u Bugarsku.⁴¹ To, pak, jasno pokazuje u najmanju ruku dobre odnose i sa svrgnutim knezom, što samo još jasnije podcrtava koliku je uslugu Ivan VIII. učinio Branimiru.

Iz svega rečenog, pak, proizlazi da su prvi kontakti hrvatskoga kneza Branimira i pape Ivana VIII. označili početak stvaranja trajnijega saveza, posve u duhu vremena i običaja 9. stoljeća. Sudionici toga tek stvorenog saveza bile su dvije strane s kompatibilnim interesima i očekivanjima. Na jednoj strani, papinstvo koje traži prostor za izgradnju svoga ukupnog društvenog autoriteta i pri tomu računa na potporu upravo onih snaga koje izrastaju na ostacima carstva što se urušava samo od sebe; na drugoj strani, hrvatski knez koji je na vlast došao krvavim prevratom, i koji za svoju još nedovršenu ali i već relativno moćnu državu

³⁸ U pismu svećenstvu i puku Branimirove kneževine od 7. lipnja 879: ... si uos hanc uoluntatem et sponsonem uestram usque ad finem sinceriter habueritis et fideliter tenueritis. (Diplomatički zbornik I, 13) U pismu samome knezu od istoga dana papa Branimirovu budućnost postavlja u pogodbene relacije, te njegove eventualne uspjehe stavlja u izravnu korelaciju s bogobožnim ponašanjem: quanto ipse te deo humiliter subdere sanctisque ipsius obedire preceptis studueris atque ipsius sacerdotibus et ministris honorem debitum pro amore domini exhibueris, tanto super omnes inimicos tuos et rebelles aduersarios eris procul dubio uictor et potens. Et ideo monemus industriam tuam ut in omnibus tuis actibus dominum semper pre oculis habeas, timeas et toto diligas corde ... Quod cum ita sit, si tuis bonis operibus in presenti lucentibus deum glorificaueris, gloria eris sempiterna in futuro sine dubio decoratus (Diplomatički zbornik I, 14). U pismu Teodoziju od istog dana: monemus sagacitatem tuam, ne in quamlibet partem aliam declines et contra sacra uenerabilium patrum instituta episcopatus gratiam recipere queras (Diplomatički zbornik I, 15–6).

³⁹ Nakon što je opisao zazivanje Božjeg blagoslova, Ivan VIII. objašnjava da je to učinio ut hic et in eternum corpore simul et anima saluatus et principatus terrenum, quem habes, prospere ac securiter regere possis et in celesti regione post mortem cum deo feliciter gaudeas et in perpetuum regnes (Diplomatički zbornik I, 15)

⁴⁰ Sačuvani odlomak papina pisma u Diplomatički zbornik I, 11.

⁴¹ Pismo Ivana VIII. upućeno Zdeslavu objavljeno je u Diplomatički zbornik I, 12, uz nepotrebno mijenjanje izvornog datiranja s nadnevkom 2. svibnja 879.

traži nekoga tko će mu pružiti pomoć u dogradnji vlasti, točnije izgradnji crkvene organizacije, te time osigurati da njegova još uvijek sirova moć konačno postane općeprihvatljiva.

Ovdje valja, međutim, zastati i osvrnuti se na već ranije spominjani sud hrvatske historiografije kako su kontakti Branimira i pape Ivana VIII. 879. i 880. označili svojevrсно »međunarodno priznanje« tadašnje hrvatske države. Ne treba na ovome mjestu trošiti previše riječi kako bi se dokazalo da je takav stav u punoj suprotnosti s duhom i prilikama 9. stoljeća. Sam koncept »međunarodnog priznanja« neke države bio bi ljudima toga doba posve nerazumljiv i nejasan, pa je stoga posve nemoguće u ovom kontekstu i rabiti takav izričaj. Ukoliko se, pak, njime želi označiti tek trenutak kada je hrvatska kneževina izašla na onodobnu međunarodnu političku pozornicu, i pri tomu se pokušava današnjim rječnikom opisati pojave jednog davno nestalog svijeta, kao što je to svojedobno uradio Roberto Lopez nazvavši bizantski zlatnik »dolarom srednjega vijeka«,⁴² onda se događaji o kojima je upravo bilo riječi nikako ne mogu tako tumačiti. Na takav, naime, način zamišljeno »međunarodno priznanje« hrvatske kneževine trebalo bi tražiti cijelih pedesetak godina ranije, točnije u onom trenutku kada je kneza Bornu na kneževskome prijestolu sukladno nasljednom pravu i iskazanoj volji vladajućega sloja kneževine naslijedio *nepos* Ladislav, i kada je tu činjenicu priznao i potvrdio car Ludovik Pobožni.⁴³ Od toga je trenutka nadalje hrvatska kneževina bila sastavni dio suvremenog političkog ustroja Europe, a sklapanje saveza s papinstvom 879. značilo je samo početak bitnoga redefiniranja njezina mjesta i položaja u tome sustavu, sukladno rezultatima procesa rastakanja jedinstvene carske vlasti.

S drugom idejom koja je općeprihvaćena u hrvatskoj historiografiji, naime da je sklapanje saveza između pape i hrvatskoga kneza značilo to da je Hrvatska od toga trenutka konačno krenula putem samostalnoga razvoja i neodvisnosti, stvari stoje nešto drukčije. Ispravnost, odnosno neispravnost takvoga suda nemoguće je dokazivati samim događajima iz 879. i 880. Kako bi se taj sud provjerio prije nego je potrebno nastaviti raščlambu odnosa hrvatskoga kneza i papinstva sve do kraja Branimirove vladavine, odnosno do onoga trenutka kada je, oko 885. godine, zasjevši na splitsku nadbiskupsku stolicu, već spominjani Teodozije konačno zatražio nadbiskupski plašt u Rimu.

Kako su se dalje razvijali kontakti Ivana VIII. s knezom Branimirom i biskupom Teodozijem danas više, nažalost, nije moguće utvrditi. Ono što je, međutim, osobito važno jest to da kasniji događaji i razvoj prilika u Branimirovoj kneževini daju naslutiti kako sklapanje saveza 879. i planovi za njegovo formaliziranje 880. godine nikako nisu značili još uvijek i definitivni raskid s franačkim carstvom. To jasno zasnjeđuje pojava franačkoga redovnika Teudberta na čelu kneževskoga benediktinskog samostana u Ninu upravo u doba vladavine kneza Branimira,⁴⁴ ali još jasnije i okolnosti u kojima je oko 885. Teodozije preuzeo mjesto splitskoga nadbiskupa. Sama činjenica da se tom prigodom novi nadbiskup, poput svoga prethodnika Marina, odlučio posvećenje potražiti u Akvileji⁴⁵ upućuje na nedvojbeni zaključak kako je crkvena hijerarhija hrvatske kneževine još uvijek bila, bar formalno, podređena franačkoj crkvi. To je, pak, sukladno prilikama i shvaćanjima 9. stoljeća, o kojima je bilo

⁴² Vidi R.S. LOPEZ, »The Dollar of the Middle Ages«, *Journal of Economic History* XI/1951.

⁴³ Usp. M. ANČIĆ, »From the Carolingian Official to the Ruler of Croats. Croats and the Carolingian Empire in the First Half of the 9th Century«, *Hortus artium medievalium* 3/1997.

⁴⁴ O opatu Teudbertu govori natpis otkriven krajem 19. stoljeća u Ninu. Usp. V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split 1996, 207–8, i M. MATIJEVIĆ SOKOL-V. SOKOL, o.c., 67–8.

⁴⁵ O Teodoziju posvećenju za splitskoga nadbiskupa u Akvileji govori se u pismu pape Stjepana VI. iz 886–7. godine (*cum pie memorie decessor tuus hominem excessisse dicitur, ad Aquiegensem diceris convolasse ecclesiam et exinde consecrationem suscepisse* – *Diplomatički zbornik I*, 20))

riječi na početku, siguran znak da je i hrvatska kneževina još uvijek, bar formalno, stajala u vazalnom odnosu spram posljednjega franačkog cara, Karla III.

Stvarni sadržaj toga vazalnoga odnosa danas više nije moguće preciznije odrediti, no izvan je svake razumne dvojbe kako odnos kneza Branimira 80-ih godina 9. stoljeća nije više bio onaj i onakav odnos u kakvom su spram cara stajali 20-ih i 30-ih godina istoga stoljeća Borna i njegov nasljednik Ladislav.⁴⁶ Branimir je, doduše, održavao neke od tradicija iz toga ranijeg vremena, kakva je primjerice bilo hodočašće nepoznatom svetištu akvilejske dijeceze, pa se njegovo i ime njegove žene Maruše nalaze na popisu čuvenog Čedadskoga Evanđelijara,⁴⁷ no mnoge druge tradicije, poput ceremonijalnoga periodičnog poklonjenja caru, bitnoga utjecaja lokalnih franačkih dužnosnika na prilike u vazalnoj kneževini, i sličnih, gotovo su sigurno već bile napuštene. Možda najjasniji i najprecizniji pokazatelj pozicije hrvatskoga kneza 80-ih godina 9. stoljeća, u nedostatku izravnih podataka u sačuvanim vrelima, pruža usporedba ponašanja Branimira i moravskoga kneza Svetonpulka. Naime, dok hrvatski knez javno sklapa savez s Ivanom VIII, koji ovaj objavljuje *urbi et orbi* s oltara sv. Petra, da bi potom poslao *svoga* biskupa na dogovor s papom, dotle se Svetonpulk čuva bilo kakva bližeg kontakta s Rimom i praktično ostavlja Metoda »na cjedilu« u sukobu s njemačkim biskupima, odbijajući tretirati ga kao *svoga* nadbiskupa.

Zaključak o gotovo punoj samostalnosti hrvatskoga vladara koji se nameće iz ovakvoga razlaganja posve se potvrđuje činjenicom da je Teodozije konačno, nakon upozorenja Stjepana VI, odlučio uz posvećenje obavljeno u Akvileji svoj nadbiskupski plašt ipak zatražiti u Rimu.⁴⁸ Kratka sekvenca u odnosima papinstva i hrvatske crkve, pa time i države, koju otkrivaju dva vremenski prilično bliska pisma Stjepana VI. otkriva nekim sitnim detaljima još ponešto. Prije svega, kako je to zamijetio J. Lučić,⁴⁹ ton i formulacije prvoga papinskoga pisma upućuju na jasan zaključak da je papa za Teodozijev postupak saznao posrednim putem, od neke treće osobe. Ton, pak, i formulacije drugoga pisma, kojemu je prethodio odgovor novoga nadbiskupa, posve su drukčiji – nema više ni traga prvotnoj ljutnji i prijekorima, a Stjepan je očigledno bio zadovoljan dobivenim objašnjenjima te dobrohotno obećava zatraženi plašt. Štoviše, iz sadržaja ovoga drugog pisma daje se dosta precizno, onako kako otisak ocrtava negativ, razaznati što je sadržavao Teodozijev odgovor, pa se time otkrivaju razlozi nagle promjene papinskih stavova i raspoloženja u vrlo kratkom roku. U odgovoru je, naime, na prvo, ljutito intonirano pismo, Teodozije svoj prelazak s ninske na solinsku/splitsku stolicu očigledno obrazlagao kao početni korak restauracije i izgradnje crkvene hijerarhije u hrvatskoj kneževini. Stoga ga papa sada opominje da u cijelom tom postupku mora voditi računa o naslijeđenim tradicijama i o tomu da izgradnja nove crkvene hijerarhije ipak ne smije ići na štetu prava koja su proizašla iz organizacije stare crkvene hijerarhije koju su svojim osvajanjima razbili barbari: »...svesrdnim molbama molimo da se sve Crkve, koje su barbarskim bijesom razorene, obnove, tako da se ne dogodi u uspostavi novih Crkava da zaboraviš na stare«.⁵⁰ Takvo, pak, papinsko upozorenje posve odgovara idejama koje je

⁴⁶ O tome odnosu usp. M. ANČIĆ, *Hrvatska u karolinško doba*, Split 2001, 15–6, 25 i d.

⁴⁷ *Magnae Moraviae Fontes ... III*, 334.

⁴⁸ O tomu govori pismo pape Stjepana VI. iz 887–8. godine, tiskano u *Diplomatički zbornik I*, 21–2.

⁴⁹ J. LUČIĆ, »Crkvene prilike u Hrvatskoj za kneza Branimira (879–92)«, *Croatia Christiana Periodica* 17/1986.

⁵⁰ Prijevod citiran prema M. MATIJEVIĆ SOKOL-V. SOKOL, o.c., 57, dočim se na str. 16 iznosi mišljenje kako se pojam *ecclesia* u ovom pismu treba tumačiti tako da se u prvome redu odnosi na izgradnju crkvene hijerarhije. Latinski tekst: *et omnes ecclesie, que barbarorum rabie destructe sunt, assiduis precibus, ut restaurantur, imploramus, ita tamen, ut in novarum ecclesiarum restauratione neglectus non proveniat anti-quarum, u: Diplomatički zbornik I*, 22.

svojedobno, sastavljajući naputak za ankonitanskoga biskupa Pavla 873. godine, artikulirao Ivan VIII.

No, nisu samo ideje očuvanja i povratka crkvenim tradicijama iz vremena prije barbar-skih navala ono što povezuje događaje iz 879. i 880. s onima iz 886. i 887. godine. Dojam da se u drugoj polovici 80-ih godina 9. stoljeća zapravo radi samo o nastavku istoga onog posla koji su Branimir i Teodozije započeli s Ivanom VIII. postaje to snažniji prisjetimo li se kako je 880. papa očekivao da ga se potanko izvijesti o svemu što je knez poduzeo na ostvarenju međusobnoga dogovora. Iako u pismima iz toga prvog razdoblja nije jasno naznačeno što je bio predmet njihovih dogovora, čini se vrlo vjerojatnim kako se i tada radilo upravo o istoj stvari – obnovi i izgradnji crkvene organizacije i hijerarhije unutar granica kneževine kao već zaokružene i zasebne političke jedinice. Ta će zasebnost, pod još uvijek nejasnim okolnostima, postati i formalna upravo u vrijeme smrti posljednjega karolinškoga cara, Karla III, 888. godine.⁵¹ S time bi se u svezu mogla dovesti i činjenica da je prvi (sačuvani) datirani natpis u kamenu koji spominje nekoga hrvatskog vladara onaj Branimirov, nađen krajem 19. stoljeća u selu Muć Gornji kod Splita, na kojemu je upisana upravo 888. godina, godina Karlove smrti.⁵²

Činjenica, pak, da je pothvat »obnove crkve« (kako institucionalno, tako i u graditeljskom smislu, o čemu govore i sačuvani natpisi iz čak pet crkava podignutih u doba Branimirove vladavine) otpočet Teodozijevim prelaskom na nadbiskupsku stolicu u Splitu, a da će biti dovršen odlukama crkvenih sinoda održanih u istome gradu, koji je nekad tvorio sastavni dio tzv. »Bizantske Dalmacije«, četrdesetak godina kasnije, 925. i 928. godine, već sama za sebe i vrlo jasno govori o odnosima hrvatske kneževine i Bizanta u ovo doba. Na drugom sam mjestu opširno obrazlagao kako je i zašto upravo u vrijeme Branimirova uspona na kneževski prijestol bizantsko carstvo prestalo biti djelotvornim političkim čimbenikom na istočnoj obali Jadrana.⁵³ Stoga bih se u ovoj prigodi ograničio na to da samo još jednom podcrtam neobičnu važnost upravo navedenih činjenica. Naime, uslijed ranije naznačene isprepletenosti crkve i države u društvima 9. i 10. stoljeća naprosto je nezamislivo da bi uređenje crkvene organizacije i hijerarhije u hrvatskoj kneževini moglo početi institucionalnom »obnovom« salonitanske crkve, o čemu se jasno govori u pismu pape Stjepana VI, u slučaju da je grad Split kao njezino sjedište još uvijek stajao pod izravnom vlašću istočnoga cara. Čini se zato uputnim konačno prestati govoriti o »Bizantskoj Dalmaciji« kao političkoj jedinici Istočnoga carstva koja u posljednjim desetljećima 9. stoljeća još uvijek obuhvaća sve primorske gradove. Umjesto toga valjalo bi se s jedne strane okrenuti razmatranju značenja pojma *provincia Jadertina* koji se, kako se čini, ustaljuje upravo u ovo doba,⁵⁴ a s druge strane konačno početi razmatrati način na koji su se gradovi na istočnoj obali Jadrana postupno integrirali u tkivo hrvatskog ranosrednjovjekovnog društva.

Zaključujući ovo izlaganje vraćam se na prije spomenutu dvojbu oko toga mogu li se Branimirove veze s papinstvom doista uzimati kao znak konačnoga osamostaljenja hrvatske

⁵¹ Argumente za takav stav vidi u ANČIĆ, o.c., 29, 67–8. Opširnije o problemu kraja karolinške vrhovne vlasti nad kneževinom Hrvatskom autor priprema posebnu raspravu.

⁵² O natpisu iz Muća Gornjeg vidi DELONGA, o.c., 120–4, i M. MATIJEVIĆ SOKOL-V. SOKOL, o.c., 61–6. Jesu li i u kojoj mjeri suvremenici bili svjesni činjenice da je Karlova smrt označila kraj karolinškoga imperija teško je danas odgovoriti, no podudarnost jednoga od najstarijih europskih datiranja po kršćanskoj eri s godinom smrti posljednjega »Karolinga« ipak zavrjeđuje pozornost.

⁵³ Usp. ANČIĆ, »The Wanning ...«

⁵⁴ Usp. M. ANČIĆ, »Translatio beati Grisogoni martyris kao povijesno vrelo«, Starohrvatska prosvjeta (3. ser.) 25/1998.

kneževine? Odgovor na takav upit, čini mi se, ne može biti jednostavan, a želi li povjesničar pri tomu doista biti precizan, onda taj odgovor mora sadržavati određen broj uvjeta i ograda. Ako se pod osamostaljenjem kneževine podrazumijeva dugotrajni proces u kojem su neprijetno i naizgled same od sebe kidane veze koje su tijekom 9. stoljeća vezivale hrvatske vladare s franačkim carstvom, onda je razdoblje vladavine kneza Branimira doista vrijeme osamostaljenja i redefiniranja pozicije Hrvatske u globalnom europskom političkom sustavu. Važnu ulogu pri tomu su igrali odnosi koje s hrvatskom kneževinom uspostavlja papa Ivan VIII. nastojeći stvoriti koaliciju s vladarima mladih slavenskih država, s ciljem jačanja papinske pozicije i promjene u odnosima crkvene i svjetovne vlasti.

S u m m a r y

The Position of Branimir's Croatia in Contemporary World Order

Mladen Anči

The article examines traditional attitudes of Croatian historiography regarding the importance of the rule of Croatian duke Branimir in the 880's, and analyzes the social context in which such attitudes were formed. According to the author's findings the basic Croatian historiographic orientation, maintaining that duke Branimir had ensured the recognition of political independence of his country through the contacts with Pope John VIII, has been strongly influenced by the contemporary political situation. Not in favor of such interpretations of history, the author draws attention to social and political circumstances in the period of the disintegration of the Carolingian empire and the role of the new order that has arisen on its basis.

By reinterpreting the known material from first-class sources, the author focuses primarily on the initiatives of Popes Adrian II and John VIII and their attempts to change the relationship between the church and the secular authorities. In order to attain this goal, both popes tried to lean on the rulers of »recent« Slavic political entities formed at the juncture of two large empires, the Carolingian and the Byzantine (consisting of Moravia, Croatia, Bulgaria). By using the activities of priest Ivan of Mletak (*presbiter Iohannes de Veneciis*), the author also analyzes the mechanisms and procedures employed by the popes to attain their goals. Ivan of Mletak was a papal diplomat who used to visit the courts of Slavic rulers in the 880's. According to the author the papal support of the mission of two missionary brothers, Constantine and Methodius, belongs in the same context. The author especially emphasizes the fact that when he had to choose between the pope and the ruler of east Franconia, Moravian duke Svantopulk had chosen the latter.

Within this framework, the author also interprets the contacts of duke Branimir with Pope John VIII, and later with Pope Stephen VI. After analyzing the original material the author has ascertained that in the course of these contacts, the Croatian duke first sought the papal support for his reign which had commenced with the violent change on the ducal throne and the murder of his predecessor, duke Zdeslav. Pope John VIII, on the other hand, tried to influence the new duke and involve him in the »renovation« of church institutions under the direct papal jurisdiction. The author also forms the thesis that at the beginning, duke Branimir was not prepared to neglect his vassal relation with the Franks, which is reflected in the fact that the bishop of his country had remained subordinate to the Aquileian patriarch. By analyzing the circumstances in which this same bishop of the Croatian duchy switched to the seat of the archbishop of Salona and Split, it may be assumed that even in the middle of 880's duke Branimir was very cautious in forming closer and formal ties with the papal throne, and still tried to preserve his connections with the Franks. Based on the correspondence between the Pope and the Croatian duke the author is of the opinion that the new alliance was formed very gradually, and that its strength and effectiveness directly depended upon the diminishing power of the Carolingian empire.

Darja Kerec

Nikolaj III. – najvidnejši predstavnik gornjelendavskih Szécsijev v 14. stoletju

I. Szécsiji¹ v 14. stoletju

Marca 1387² je v visoki starosti umrl Nikolaj III. Szécsi, ljubljenec Ludvika I. Velikega. V skoraj polstoletni karieri, ki jo je začel kot župan komitata Nógrád (*Gyarmat/comitatus Neogradiensis*) in končal kot palatin, za sabo ni pustil le štirih sinov, ampak tudi ime rodu³, ki je kar nekajkrat v zgodovini Ogrske (in Hrvaške) krojilo usodo kraljev in kraljic, duhovščine, magnatov, meščanov in nenazadnje tudi podložnih.

Nikolaj (Miklós) III. Szécsi je bil sin Petra III.,⁴ začetnika prve generacije gornjelendavskih Szécsijev. Prvi, ki nosi rodbinsko ime (*de genere*) Balog, pa je Nikolaj I., ki je imel osem sinov in eno hčer: Petra III., Ladislava I., Nikolaja II., Dionizija I., Pavla, Ivana I., Bekeha in Andreja. Vendar se v listini Karla I. (29. marec 1323) omenja le prvih pet.⁵ Ladislav I. naj bi se rodil zunaj zakona,⁶ prav tako Andrej in Katalin,⁷ ki tudi nista navedena v Karlovi listini. Brat Petra III. – Dionizij (Dénes) I. pa je začetnik rimaszécsijeve veje, ki se za razliko od gornjelendavske vse do leta 1526 ne smatra za neposrednega dediča gospostev Gornja Lendava,

¹ Priimek *Szécsi* Slovaki pišejo različno: Séci, Széchy, zo Seče, Sečský. Sodobna madžarska transkripcija je *Szécsi*.

² Podatek o letnici Nikolajeve smrti (in rojstvu – ok. 1320) je v literaturi različen. Nekateri zgodovinarji so letnico njegove smrti potegnili celo do poznega 1393. leta (Wertner Mór, *A Magyar nemzetségék a XIV. század közepéig / Számos genealogiai táblával*, I. kötet A-H, Temesvár 1891, str. 78).

³ Rodbina izvira iz slovaškega mesta (in zemljiškega gospostva) Rimavská Seč (madž. Rima-Szécs), ki se razprostira na južnem delu Rimavske kotline, skozi katero teče reka Rimava. Nekoč pomembno gospostvo leži v županiji oz. komitatu Gemer (lat. *comitatus Gó(e)mö(e)riensis*, slov. *Gemerská stolica*, madž. *Gömör vármegye*). Predniki Szécsijev naj bi prišli iz Turingije in se naselili v dolini ob potoku Blh ter se sčasoma razdelili v dve veji: Baloge in (Rima-)Szécsije. Simon de Kéza v svoji kroniki, napisani v drugi polovici 13. stoletja, kot prednika Balogov omenja viteza Altmana Friedburškega, katerega predhodniki naj bi iz Turingije na Ogrsko prišli v obdobju kralja Andreja sredi 11. stoletja (Leon Sokolovský, *Erb Rimavskej Seči*, str. 15, v: *Vlastivedné štúdie Gemera 8, Rimavska Sobota 1990*). Zápis Simona Kéze o vitezu Altmanu (*Altman intrat de Fridibur miles coridatus ex patria Turingorum, de isto illi de Bolugi oriuntur.*); György Györfly, *Geographica historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae/ Comitatus Dobokonensis, Albensis Transilvanensis, Strigoniensis, Albensis Fogarasiensis, Gömöriensis et Jauriensis; Gömör varmegye*, Budapest 1987, str. 483) povzema tudi Wertner (M. Wertner, n. d., str. 75). V starejši literaturi se omenja, da je bil ravno Altman prvi posestnik *castruma* Blh. Vendar naj bi že starejši naziv gradu (*Fellak*) kazal na slovanski izvor, tako da je grad verjetno obstajal že pred Altmanovim prihodom (*«...super castro nunc Bolugh nuncupato super montem Meleekhegh, qui olim...Fellak fuisset nuncupatus, in C. Gumur»*; Gy. Györfly, n. d., prav tam).

⁴ Peter je imel posesti v južnem delu Ogrske, v današnjem Prekmurju in Slavoniji. Njegova veja je prevzela pridevek »z Gornje Lendave« (*f [F]elsöli[en]dvai*).

⁵ Gusztáv Wenzel, *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, Pest 1867, VI., št. 224, str. 370–372.

⁶ Iván Nagy, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 10. kötet, Pest 1863, str. 530.

⁷ M. Wertner, n. d., str. 78.

Belmura in Dobra.⁸ To se zgodi šele po smrti zadnjega gornjelendavskega Szécsija, Tomaža, ki leta 1535 umre brez potomcev. Njegove posesti po tem letu pridobijo Rimaszécsiji.

Predstavnik druge generacije Gornjelendavskih je torej Nikolaj III. Poročen je bil z Margareto (Margit), ki je bila hči Pavla Debreczenija in vnukinja palatina (1322) Dózse Debreczenija.⁹ Imela sta štiri sinove: Ivana (János), Franca, Nikolaja IV. (žena Helena/Ilona Garai oz. Gorjanska) in Petra V.¹⁰ Petru V. je kralj Sigismund leta 1393 kot hercegu dodelil gospostvo Kőrmend.¹¹

Med brati Nikolaja III. se omenjajo: Ivánka (János), ki je leta 1347 postal magister točajev (*fQasztalnok, magister dapiferorum, senescalus*) in posestnik Jelenca (Gymes) na današnjem Slovaškem; zatem Jakob ter Dominik (Domonkos), ki je bil v letih 1343–45 transilvanski prošt, med leti 1355–68 pa transilvanski škof.¹²

II. Posesti Szécsijev v 14. stoletju

Ko je 13. marca 1321 umrl najvztrajnejši politični oponent Karla Roberta I., palatin Matej Čak (Máté Chák) iz Trenčina, je kralj začel konfiscirati posesti njegovih zaveznikov in jih deliti svojim podanikom. Karel I. in Ludvik I. sta med prvimi na Ogrskem vpeljala t. i. sistem *donatio nova*. Med tistimi, ki jih je doletela ta čast, so bili tudi Szécsiji, ki so 29. marca 1323 v dedni fevd prejeli gospostvo ob Blhu (madž. Balog) v komitatu Gemer.¹³

Vendar najstarejši vir o obstoju Balogov pred 14. stoletjem sega v leto 1214¹⁴, ko se omenjajo Peter II., Konrad ter Ivánka I., kar priča o tem, da so bili Balogovci do srede 13. stoletja že pomembna fevdalna rodbina. Leta 1347 sta Nikolaj III. (tedaj hrvaško-slavonski ban) in Ivánka skupaj s stricem Dionizijem prejela široke posesti v županiji Gemer.¹⁵ Tako je

⁸ Dionizij I. leta 1338 prevzame naziv »*de Rima- Széch*« in s tem tudi pripadajoče posesti. Njegovi potomci, ki se ustalijo na posestvih Gemera, k svojemu imenu začnejo pripisovati pridevek »od Sečijev« (*de Zech*), kmalu pa tudi »z Rimavske Seči« (*de Rymazech*); prav tam.

⁹ Magyar életrajzi lexikon [dalje: Életrajzi lexikon], II. kötet (L–Z), Budapest 1969, str. 724–725; prim. I. Nagy, n. d., str. 530.

¹⁰ Forgón Mihály, Gömör – Kishont vármegye nemes családoi 2, Cluj 1909, str. 604.

¹¹ I. Nagy, n. d., str. 528, 530.

¹² Slovenský biografický slovník, Matica Slovenská, Martin 1992 – od roku 833 do roku 1990 [dalje: Biografický slovník], V. zväzok, str. 190; prim. M. Forgón, n. d., str. 604. Po drugih podatkih je Dominik cerkveno pot izbral že leta 1340 in je transilvanski prepošt postal šele leta 1357 (Korai magyar történeti lexikon 9.–14. század [dalje: Korai magyar lexikon], Budapest 1994, ur. Gy. Kristó, str. 621; prim. A Pallas nagy lexikon, az összei ismeretek enciklopédiája [dalje: Pallas lexikon], Budapest 1893, I. kötet, str. 514). Že Szécsi Andrej je bil transilvanski škof (1320–56), prav tako pa Dominik (Korai magyar lexikon, str. 192–193).

¹³ »...*castro /.../Bolugh nominato, cujus mons, quo idem extitit vallatum – eorumdem Petri, Ladislai, Nicolai et Dionysii, fidelium nostrorum per eosdem fuisse dicebatur, cum omnibus villis ad idem castrum spectantibus, /.../per eos eorum hereditibus, heredumque suorum successoribus eo jure, quo nostrae collationi eadem possessiones cum castro praedicto sunt devolutae, cum omnibus utilitatibus earundem et pertinentiis universis, sine praejudicio juris alieni, dedimus, donavimus, et contulimus, perpetuo possidendas et habendas.*« (György Fejér, Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis [dalje: CDH], Budae 1829–66, VIII/6, str. 64–67). Posest je Karel I. daroval 18. marca 1322 na prošnjo sinov Nikolaja I. zaradi zvestobe in predanega boja z Matejem Čakom pri Košicah (1312). Drugi razlog je bila nasilna smrt Pavla Szécsija. Umrl je v ujetništvu na gradu Megeriuche, ki so ga zavzeli kralju nepokorni sinovi Henrika Otha (de genere Balog!). *Megeriwch* se leta 1228 omenja kot dedna posest med Dravo in Savo, ki jo je od kralja Andreja II. prejel Peter iz rodu Tét (M. Wertner, Magyar nemzetségek, II., str. 348).

¹⁴ M. Forgón, n. d., str. 604.

¹⁵ Prav tam, str. 602.

Petrova veja gospodarila v Železni županiji, Dionizijeva pa v Gemeru. Ludvik I. je za zasluge v vojni z neapeljskim kraljestvom (1350–51) Nikolaju III. kot dedni fevd ponovno potrdil posest in graščino Blh.¹⁶

Že stari oče Nikolaja III. je bil kastelan Novega Bečeja (Hasznos/Becse várnagya) v današnji Srbiji, Dionizij I. pa je bil v letih 1323–24 veliki župan (*főispán*)¹⁷ v današnji Romuniji (Mehadija/Mihályd in Jdioar /Zsidóvár),¹⁸ v letih 1330–41 pa ban komitata Severin,¹⁹ in to potem, ko je vlaški vojvoda Besarab Veliki (1317–52) leta 1324 prekoračil reko Alt (Olt) ter zasedel omenjeni komitat. Nasproti mu je šel Karel I., ga premagal ter tako nazaj dobil banat, na čelo katerega je postavil Dionizija I.²⁰ Tudi Nikolaj III. je bil sprva ban Severina (*Szörényi bán*),²¹ po Nagyju²² pa je kot veliki župan Turoca (Túrocz)²³ v fevd dobil Szklabinjo (Sklabinský Podzámok) in Blatnico. Bil pa je tudi veliki župan komitatov Szepes (s Szepesvárom/Spišský hrad), Sáros (Šarišský hrad) in Nógrád.²⁴ Nógrádski komitat s trgov Szanda se prvič omenja leta 1327, ko je bil Peter III. Szécsi²⁵ župan in *várkapitány* v Szandaju.²⁶ Nikolaj III. je bil tudi župan (*comes/ispán*) komitata Trenčin.²⁷ Leta 1317 so Széciji v Peštanskem komitatu v fevd prejeli Göd, Keszö in Szöd.²⁸

Poleg posesti v Rimavski Seči ter ob Blhu, so gornjelendavski Széciji že sredi 14. stoletja prejeli obsežno gospostvo na jugu kraljestva, torej v Železni županiji. Središče njihovih posesti v Prekmurju je postalo gospostvo Gornja Lendava. Večina tega področja (Gornje in Dolnje Prekmurje) je v 11. stoletju postala kronska last, kar je razvidno iz vrste kraljevih darovnic v naslednjih stoletjih. Amadejevci iz rodu Gutkeled so lendavsko gospostvo upravljali med leti 1275–1357.²⁹ Leta 1366 pride ta posest po dogovoru z bratrancem Blažem v roke Nikolaju

¹⁶ Korai magyar lexikon, str. 620–621.

¹⁷ Főispán/örökös/Comes Parochianus je bil veliki dedni župan in na čelu komitata: »Comes perpetuus cum dignitate natus, qui solius regis iudicio nititur, ... dictus, praefectus, cuius auctoritas sese non modo ad castrum ipsum, sed ad universam Provinciam, castro circumfusam, seu Comitatum extendit.« (Antonius Barta, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis Regni Hungariae*, Budapest MCMII [ponatis 1984], str. 110, 144).

¹⁸ Korai magyar lexikon, str. 192–193; prim. Pállas lexikon, str. 489, 514.

¹⁹ Korai magyar lexikon, prav tam.

²⁰ Bálint Hóman, *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, Berlin 1943 (II. Band), str. 302, 324; tako tudi v: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum II.*, (ed. E. Szentpétery, Budapestini 1938, str. 219–222, št. 92), kjer se v *Chronicon rhythmicum Henrici de Mügelin Germaniae conscriptum* (20. avgusta 1330 [1332]) omenja: »Wie der kunig Karl czoh auf den pfalczgraffen und wolt yn das land abetwingen etc.« O škodi, ki so jo naredili Vlahi (Besarab) in akciji Karla I.: »Do /.../zoh der kunig Karl auf den pfalczgraffen Wazarab aus der Walachey und wolt im das land abtwingen und wolt es den sein gegeben haben. Do kam der kunig Karl uber die alben [Alpen oz. Transilvanske Alpe, op. D.K.] zu Zebrun /sic/ Dionisio und nam dy die do vor was gewesen dez woyboden waz gewest.« (Prav tam).

²¹ Tade Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* [dalje: CDR], Zagreb 1904–1934, XI, str. 624, št. 477).

²² I. Nagy, n. d., str. 530.

²³ CDH, IX/2, str. 732–744.

²⁴ Leta 1317 kot darovnici prejmejo Nötic in Uzso (M. Wertner, n. d., str. 77; prim. Géza Csergheő de N.-Tacsikánd, *Wappenbuch des Adels von Ungarn* [sammt den Nebenländern der St. Stephans-Krone], Heft 22–28, str. 619).

²⁵ I. Nagy, n. d., str. 530 (oče Nikolaja III. se napačno omenja kot Peter I.; prav: III.).

²⁶ Prav tam, str. 528.

²⁷ CDH, IX/6, str. 324.

²⁸ M. Wertner, n. d., str. 77; prim. Géza Csergheő de N.-Tacsikánd, n. d., Heft 22–28, str. 619.

²⁹ Andrej Hozjan, *Oris fevdalno-posestnih razmer na območju Prekmurja ter do reke Rabe med 12. in 18. stoletjem*, str. 55–56 (v: *Katalog stalne muzejske razstave, Pokrajinski muzej Murska Sobota, Murska Sobota 1997*).

III. Szécsiju.³⁰ Ban Nikolaj Amade (Omode) se pogosto omenja kot »ban iz Gornje Lendave«³¹, a nikoli kot »Nicolaus de Ferreo Castro« ali »Nicolaus de Castro Li[e]ndva« ipd. Nedvomno pa je leta 1275 gornjelendavsko posest Ladislav IV. podelil Amadeju.³²

V darilni listini iz leta 1366 je pomemben pripis oz. določba o načinu dedovanja po izumrtju moške linije gornjelendavskih Szécsijev.³³ Ko je leta 1535 umrl Štefan, sin Tomaža IV., je njegova sestra Margareta dedovala posesti na celotnem ozemlju gospostev Gornja Lendava, Murska Sobota, Szécsiziget, Monošter, Lethenye in v Medmurju (Podturen, Grebengrad), leta 1555 pa še Dobro. Po njeni smrti (1570) je našete posesti dedoval Tomaž V. (de Rima-Szécs). Gornja Lendava je bila prva (!) posest Szécsijev na slovenskih (prekmurskih) tleh. Ponekod se pojavlja podatek, da je bila v njihovih rokah že leta 1347,³⁴ kar pa je malo verjetno. Vsekakor to posest (Rima-)Szécsiji obdržijo do leta 1670.³⁵

Ob prevzemu gornjelendavskega gospostva je Szécsijem prav tako pripadla Belmura z največjim naseljem (Mursko) Soboto. Leta 1366 se v darovnici omenja, da Szécsijem pripada tudi obmurski okoliš (*districtus Belmura*) s petnajstimi naselji, med katerimi je tudi »*civitas*« Sobota.³⁶ Najmlajši Szécsijev sin (Nikolaj IV.) je leta 1476 prebivalce Sobote oprostil vseh plačil, dajatev, pristojbin, bremen in rabot.³⁷ V poročilu iz leta 1765 (28. november) se omenja, da je Nikolaj IV. Szécsi leta 1476 popolnoma osvobodil Sobočane in jim dal izjemne pravice za »vse večne čase« (*per dominum Comitem Nicolaum Széchy plenarie libertati et privilegiati fuerint /.../ pro perpetuis temporibus*). Szécsi Sobočane imenuje meščane, ne podložnike (*non coloni sed Cives appellati sunt*).³⁸ Prvič pa se Sobota kot *civitas* oz. mesto omenja leta 1366, in sicer kot »*civitas Murazumbota... in districtu Beelmura*«. ³⁹ Ko je leta 1208 Andrej II. grofu Nikolaju iz Železne županije podelil obsežno zemljišče Lyndwa, s središčem v Gornji Lendavi, Sobota še ni spadala k temu zemljišču, čeprav je takrat že obstajal kraj z imenom Sobota in cerkvijo sv. Nikolaja. V darovnici se ob prevzemu gornjelendavske posesti omenja, da grofu Nikolaju pripadajo tudi zaselki belmurskega okrožja, to je onstran Mure: Murska Sobota, Satahovci, Murski Črnci, Gradišče, Tropovci, Tišina, Murski Petrovci, Sodišinci, Gederovci, Vanča vas, Rankovci, Kupšinci, Polana, Veščica in Černelavci.⁴⁰

³⁰ »Cambiales litterae, quibus mediantibus Nicolaus, filius Petri de Rima-Zécz, Slauoniae, Dalmatiae et Croatiae banus, cum consensu Magistri Blasii, filii Dionysii, condam Bani, fratris ipsius patruelis, Blasius, Archidiaconus Zaladiensis, Plenipotentarius Procurator, eidem Nicolao /.../, dat et resignat castrum Lindua vocatum, quod ex defectu Ioannis, filii Nicolai, filii alterius Nicolai, totius Sclauoniae Bani, filii Omodaei, prius Nicolao Konth Palatino collatum,....; ob id, in defectu haeredum Nicolai successio Blasii stipulata est etiam quoad Lindua cum clausula: haeredibus et posteritatibus.« (CDH, VII/3, str. 129–131).

³¹ »Felsőlendvai Miklós« se med slavonskimi bani oz. hrvaško-dalmatinskimi in primorskimi bani (*szllavón bánok; horvát-dalmát és tenger melléki bánok*) pojavlja med 1322–1325. Dve desetletji za njim pa funkcijo slavonskega in hrvaškega bana prvokrat prevzame Nikolaj III. Szécsi (Korai magyar lexikon, str. 650).

³² Prav tam.

³³ »Nicolao vero de Zécz cambiantis, ac de genere Bolug oriundi, posteris sexus masculini tenuerunt castrum Felső- Lindua, quibus deficientibus sensu earumdem cambialium transiit ad lineam Blasii ibidem memorati, per cuius posteros foeminei sexus actu possidentur.« (CDH, VII/3, str. 131).

³⁴ Tako v Vas vármegye: Magyarország és városai sorozat reprint kiadása Praznovszky Mihály bevezető szövegével [dalje: Vas vármegye], Budapest 1989, str. 548), kjer se leta 1347 omenja gornjelendavsko gospostvo Balogov z Nikolajem na čelu. Sodeč po letnici je lahko prvi prejemnik Nikolaj III. ali pa njegov stric.

³⁵ Révai nagy lexikon (az összei ismeretek enciklopédiája), Budapest 1911–26, XIX. kötet, str. 149.

³⁶ Jože Smej, Pregled srednjeveške zgodovine Murske Sobote: Predstavitev novega mestnega grba, Zgodovinski časopis 44, 1990, št. 4, str. 547.

³⁷ Prav tam.

³⁸ Prav tam, str. 549–550.

³⁹ Ivan Zelko, Prekmurje do leta 1500 (Historična topografija Slovenije/1), Murska Sobota 1982, str. 66.

⁴⁰ Jože Smej, Prizadevanje Sobočanov za mestne pravice od leta 1366, Vestnik, 29. marec 1990, str. 11.

Gospodstvo Dobra (Vasdobra/Neuhaus am Klausenbach) v Železni županiji je kralj Sigismund Szécsijem dodelil leta 1387.⁴¹ Severno od Rabe do gospodstva Gornja Lendava na jugu so jim pripadle tele vasi: Kuzma, Matjaševci, Zgornji in Spodnji Dolič, Trdkova, Boreča, Martinje, Šulinci, Neradnovci, Ženavlje, Čepinci, Markovci in Budinci.⁴² Kot že omenjeno, je leta 1393 Sigismund Petru V. dodelil Körmend (v zameno za Újvárt in Középnémet⁴³ ter Lénti⁴⁴). Leta 1365 Szécsiji nasledijo Buzádove (*Ponith comites*) in prejmejo gospodstvo Velemér.⁴⁵ Področje današnjega Monoštra je bilo v rokah ogrskega kralja do leta 1165, po letu 1390 pa je bil večji del monoštrske (cistercijanske) posesti dodeljen Szécsijem. Leta 1390 je Sigismund patronatno pravico dodelil Ivanu (!).⁴⁶ Leta 1477 so to posest prevzeli Habsburžani, zatem pa je ponovno postala samostojna opatijska posest.⁴⁷ V komitatu Zala so Szécsiji leta 1366 v zameno za posest Olnof[a]d (komitat Boršod), ki ga je prejel takratni magister vinotoča Peter Cudar (Zudar),⁴⁸ dobili posesti Letenye, Chatar in Heryou.⁴⁹ Gospodstvo z gradom ÉleskQ (Ostrý KameH) na današnjem Slovaškem so do leta 1322 posedovali Miškolci (Miskólcz).⁵⁰ Na Ogrskem je zatem sledilo obdobje pretresov in mnoge posesti so bile konfiscirane. Leta 1366 pa ÉleskQ prejmejo gornjelendavski Szécsiji, o čemer priča pogodba o prenosu lastništva.⁵¹

Morda najpomembnejši akt, ki se navezuje na posestne razmere in Szécsije v 14. stoletju, je nedvomno delilna listina iz leta 1360. V zgodovini srednjeveškega plemstva so bile zemljiške delitve očetove posesti skoraj najpomembnejši dogodek znotraj neke družine ali rodbine, samo če pomislimo na knežje delilne pogodbe v srednjeveški in novoveški Nemčiji, ki so določale usodo velikih dežel kot so Avstrija, Bavarska, Saška in druge. Enako je veljalo za delilne pogodbe madžarskih plemiških rodbin. Temeljna načela madžarskega dednega prava so bila podobna nemškimi pravnimi normam. Posest se je lahko dedovala le po moškem. Hčere so bile, razen izjemoma, iz dedovanja izvzete, vendar jim je pripadla *quarta filialis/puellaris*. Zemljiška posest je torej prešla v roke (legitimnih) sinov, med katere se je ta

⁴¹ Korai magyar lexikon, str. 169.

⁴² A. Hozjan, n. d., str. 56.

⁴³ M. Forgón, n. d., str. 602.

⁴⁴ Vas vármegye, str. 573.

⁴⁵ Korai magyar lexikon, str. 722.

⁴⁶ »*Sigismundus Rex Hungariae ius patronatus in Abbatiam sancti Gotthardi Johanni de Széch confert. Anno domini MCCCXC.*« (CDH, X/3, str. 104–107). I. Nagy (n. d., str. 530) ter M. Forgón (n. d., str. 602) napačno pišeta, da je bila patronatna pravica namenjena Petru V., takratnemu herceghu. Podatek o patronatu Ivana (in njegovih bratov ter potomcev) se omenja tudi v Vas vármegye (str. 282). Dodatno pa ga potrjuje Sigismund s privilegijem decembra 1391: »*Nos Sigismundus, l.../Memoriae commendamus l.../Quod Magister Ioannes, filius viri magnifici condam Domini Nicolai de Szech, Palatini, fidelis noster et dilectus, l.../ Patronatum Ecclesiae Beati Gotthardi martyris de Szent Gothard, in Comitatu Castriferrei siti, dudum ad nostros Praedecessores Reges Hungariae, felicium recordationum, et ad nos spectans, sibi ac Frankoni, Nicolao et Petro, fratribus ipsius vterinis, ipsorumque haeredibus, et posteritatibus vniuersis perpetuo dari, et conferri postulauit,...*« (CDH, X/1, str. 682–683).

⁴⁷ A. Hozjan, n. d., str. 55–56.

⁴⁸ Župan Boršoda leta 1359, slavonski ban med 1368–71 in 1373–80 ter hrvaško-dalmatinski ban leta 1386.

⁴⁹ Prepis posesti je Ludvik I. potrdil v Višegradu 26. avgusta 1366 (CDR, XIII, str. 565–566, št. 404). 2. julija 1378 je samostan sv. Andreja v Zalaváru (komitat Zala) določil rok (do jeseni istega leta) za izmero meja med posestmi Nikolaja III. Szécsija in drugih interesentov (Štefan, sin Matije in Szécsijev služabnik oz. *famulus*, ter Paska de Zayka z brati) na posestvih Lethenye in Beych (CDR, XV, str. 385–386, št. 282).

⁵⁰ Korai magyar lexikon, str. 185.

⁵¹ »*Cambiales litterae, quibus mediantibus Nicolaus, filius Petri de Rima-Zéc, Slauoniae, Dalmatiae et Croatiae banus, cum consensu Magistri Blasii, filii Dionysii, condam Bani, fratris ipsius patruelis, arcem ÉleskQ cum possessionibus ad eam pertinentibus ac cum iure patronatus Beati Petri de Tapolcza ipsos contingente, l.../* (CDH, VII/3, str. 129–131).

enakomerno razdelila. V primeru, da je sin umrl brez moških potomcev, je bil njegov delež – tudi enakovredno – porazdeljen med njegove brate. Vendar se dedovanje ni vedno izvršilo takoj po očetovi smrti. Pogosto so sinovi očetovo zapuščino obdržali v skupni lasti in včasih so dedovali šele vnuki ali pravnuki. Vendar je pravilo, da je bila vsaka veja deležna iste vrednosti podedovanega, ostalo nespremenjeno.⁵²

Tehnika delitve posesti nam je poznana iz številnih ohranjenih družinskih pogodb, posledično pa tudi iz kasnejših stanj določenih posesti (spisek davkoplačevalcev, urbarji ipd.). Tekom 14. stoletja na Ogrskem srečujemo dve – v osnovi različni – metodi delitve zapuščine pri plemstvu. V prvem primeru so bili vsi zaselki določenega področja dodeljeni upravičencu; v drugem primeru pa se je delitev razširila le na hube podložnikov in sama posest je ostala nedeljiva. Širom Ogrske so se te metode rahlo razlikovale in se niso uporabljale v enem in istem obdobju. Do srede 14. stoletja je bil pogostejši prvi način, zatem ga je nasledil drugi (delitev na osnovi posestnih kmetij oz. hub). Sicer sta oba načina koeksistirala le nekajkrat v zgodovini, pa še to le dve desetletji.⁵³

Prvi znani primer delilne pogodbe je iz leta 1231 in omenja delitev posesti rodbine Tibold v komitatu Somogy in v Vzhodni Slavoniji. Hkrati je to eden zgodnjih dokumentov, kjer so pravna pravila določena s strani zasebnikov. Zadnja rodbinska pogodba, kjer je uporabljena metoda delitve vseh posesti na dva (enakovredna dela), se tiče ravno Szécsijev.⁵⁴ Za vsako rodbino je bilo dobrodošlo, da se je zemljiška posest nahajala v različnih komitatih, in da so bile posesti med sabo enakovredne. Obe veji Szécsijev se leta 1360 razcepita tako, da posesti v komitatu Gemer pripadejo potomcem Dionizija I., tiste v sosednjem Boršodu (*comitatus Borsodiensis*) pa njegovemu nečaku gornjelendavskemu Nikolaju.⁵⁵ Tako so od srede 13. do konca 14. stoletja Szécsiji največ posesti prejeli v Gemerskem (Gömör), Nogradskem (Nógrád), Baranjskem (Baranya), Peštanskem (Pest), Železnem (Vas) in Zalskem (Zala) komitatu.

III. Hrvaška v prvi polovici 14. stoletja

Po neuspešni vladavini Andreja III. so se na Hrvaškem za mnoge vplivne plemiške rodbine začeli boljši časi, in to potem, ko je prvi kralj iz dinastije Anžuvincev – Karel I. nastopil direktno oblast na Ogrskem, v Slavoniji in Transilvaniji. Povečal se je vpliv bana, tako na primer Pavla Šubia, ki je svojo oblast razširil na ozemlje Bosne in Huma in uspel zatreti beneško ekspanzijo v Dalmacijo. Vendar je bila najpomembnejša novost, ki so jo vpeljali Šubii, sprememba naziva banskega urada. Sprva je Pavel sam uporabljal naziv *banus maritimus*, leta 1290 pa že *banus Croatorum*, s čimer je želel izraziti neodvisnost od bana celotne Slavonije. Tudi njegov sin Mladen je uporabljal ta naziv. Svojstven položaj Mladena pa ni bil pogodu Karlu I. in leta 1322 ga je dal zapreti, kar je v naslednjih desetletjih pripeljalo do oligarhičnih sporov. Dalmatinska mesta so sprejela »zaščito« Benetk. Edini, ki so še sprejemali kraljevo oblast in zaščito, so bili Krčki-Frankopani, katerih posesti so se nahajale na severozahodu kraljevine.⁵⁶

⁵² Pál Engel, *Erbteilung und Familienbildung*, str. 411 (v: *The Man of many Devices, Who Wandered Full Many Ways... Festschrift in Honor of János M. Bak* [dalje: *The Man of many Devices*]; ed. by Balázs Nagy and Marcell Sebök, CEU Press Budapest 1999).

⁵³ Prav tam, str. 413.

⁵⁴ Prav tam.

⁵⁵ Prav tam, 414–415.

⁵⁶ Damir Karbi, *Defining the Position of Croatia During the Restoration of Royal Power (1345–1361)*. An Outline, str. 521 (v: *The Man of many Devices*).

Sistem, ki je bil izoblikovan v času anžuvinskih reform (sodstvo, davki, županije), se je ohranil do začetka 16. stoletja. Hrvaška, čeprav del Ogrske, je ohranila svoje posebnosti v lokalni upravi, kar pa se je v času beneške nevarnosti pokazalo za premalo učinkovito. Konec 13. stoletja se prav tako pojavi ločena funkcija »bana primorskih regij« (*banus Croatiae et Dalmatiae*), ki je bil imenovan od bana celotne Slavonije in njemu neposredno odgovoren.⁵⁷

Sredi 14. stoletja je vzniknil boj med Zadrom in Benetkami. Dalmacija je imela podporo ogrskega kralja Ludvika I. ter hrvaško-slavonskega bana Nikolaja I. Bánffyja (Baniča), ki je do nastopa Szécsija načeloval ogrsko-hrvaški vojski. Benetke so leta 1346 od Ludvika I. zahtevale, da se za naslednjih 20 let odreče Zadra in vse Dalmacije v zameno za 100.000 dukatov (vsako leto 5000). Ker Ogrska ni pristala na ta predlog, je 1. julija 1346 prišlo do odločilne bitke, v kateri so zmagali Benečani. Boj se je vršil na območju beneške trdnjave Ostrovica, kamor je v napad s svojo vojsko pohitel Nikolaj I. Bánffy. Ob napadu je dobil dve hudi rani, a k sreči ni umrl.⁵⁸ Je pa bil za nekaj časa nezmožen nadaljnega bojevanja in izvrševanja banske službe. Posledica ranjenega Bánffyja je bila umestitev novega slavonsko-hrvaškega bana (*banus tocius Sclavoniae et Croatiae*).⁵⁹ Ludvik I. se je po neuspehi bitki za nekaj časa zadržal v Slavoniji, zatem pa vrnil na Ogrsko. Funkcijo hrvaško-dalmatinskega bana je Nikolaj III. Szécsi opravljal kar štirikrat. Poleti 1346, najverjetneje pa že konec junija,⁶⁰ je začel s službo hrvaško-slavonskega bana. Skušal je čimbolj pomagati prebivalcem Zadra, saj so po Ludvikovem neuspehu le-ti vse težje odbijali napade Benečanov. 10. avgusta se je z izdajo Benečanom posrečilo osvojiti utrdbo Sv. Mihajla na otoku Ugljanu. Možnost osvojiti mesto jim je bila dana z vseh strani. 21. avgusta so beneški poslaniki pozvali vse prebivalce Zadra v hrvaškem in italijanskem jeziku k predaji v roku osmih dni. V zameno so jim nameravali pustiti vse imetje. Frankopani, Kurjakovii, Nelipii in Ugrinii tudi s Szécsijem na čelu niso mogli pomagati nemočnemu Zadru.⁶¹

Prednost Benetk je bila v podpori kneza Mladena III. Bribirskega, ki je bil krvni sovražnik Ludvika I. Ko se je v novembru leta 1346 govorilo, da bo Szécsi z vojsko prišel na pomoč v Zadar, se je Mladen III. ravno pripravljaval na odhod v Benetke zaradi neke poslovne kupčije. 17. novembra ga je beneška oblast zaprosila, naj ostane v Zadru, saj je zanjo imel tolikšno veljavo kot celotna vojska. Strah Benečanov pred Szécsijem je bil povsem odveč in ni minilo niti mesec dni, ko se je izčrpan Zadar naposled moral predati, ker je v mestu zavladala lakota. Tudi Szécsi ni mogel kaj dosti pomagati, saj je bila njegova vojska prešibka za protiudarec, ker ji je (tako kot prebivalstvu na celotnem hrvaškem ozemlju) primanjkovalo živeža. Situacija je bila tako huda, da so nekateri jedli celo konje, mule, mačke in miši. Zadarski plemiči so morali na pritisk nekaterih mestnih upornikov (okrog 250 oborožencev) popustiti in 25. novembra 1346 z Benetkami skleniti premirje. Po 16. mesecih bojev je mesto končno padlo.

⁵⁷ Prav tam.

⁵⁸ Tako Ludvik I. leto kasneje (julij 1347) sporoča Bánffyjevimi: «*Nam idem dominus Nicolaus banus dum partes Croatiae, /.../ ubi non pauci proximi et famuli sui morte corruerunt, /.../. Praeterea cum nos [Ludovicus] personaliter ante civitatem Jadrensem quoddam castellum Strykach dictum, quod per Venetenses detinebatur, obsidentes expugnare cum nostro exercitu voluissemus, idem dominus Nicolaus banus audacter dimicans duo lethalia vulnera nobis intuentibus in se recipiens, plures ex suis ibidem extiterunt interfecti.*» (CDR, XI, str. 376–377, št. 285 in 377–379, št. 286).

⁵⁹ CDH, X/6, str. 20–21.

⁶⁰ Kot piše Klaić (Povijest Hrvata, 2, str. 107–108), naj bi Szécsi to službo nastopil avgusta. Toda že 7. julija 1346 («*Datum in eodem exercitu nostro ante Jadram, in octavis festi beatorum Petri et Pauli apostolorum, anno domini MCCCXL° sexto.*») je kot slavonsko-hrvaški ban («*Nicolaus tocius Sclavoniae banus et Croacie*») Nikolaju, sinu Mikole in podložniku križevskega kastruma, za zasluge v vojni z Benečani podelil plemiški naslov z vseni pravicami, ki so jih imeli ostali plemiči v Slavoniji (CDR, XI, str. 309–310, št. 231).

⁶¹ V. Klaić, Povijest Hrvata 2, str. 108.

Uradno je bil mir sklenjen 15. decembra 1346.⁶² Tako so predstavniki Zadra podpisali dokument, s katerim so priznali, da je njihovo mesto že »od nekdanj« beneško. Če bi katera od strani prekršila mir, bi morala drugi plačati 10.000 dukatov globe.⁶³

Zakaj je prišlo 1. julija 1346 do neuspeha ogrske vojske? Ludvik I. se je zavedal, da bo za uspeh najprej moral zlomiti moč Bribirskih, to je kneza Pavla II. Bania in Mladena III., ki sta nadzorovala utrdbe Ostrovico, Skradin in Klis – pomemben ščit in zaledje primorskim mestom. Ostrovica je bila branik Zadru, Klis pa Splitu. Naloga zavzeti te utrdbe je bila na strani Szécsijeve vojske, ki so ji ob strani stali Frankopani, krbavski knez Grgur Kurjakovi in cetinjski knez Ivan Nelipi. V tem letu je gospodar Ostrovice, knez Pavel II. Bani, umrl in utrdba je zdaj bila v rokah njegovega nedoraslega sina Jurija III. Ker je bil Zadar še zmeraj v rokah Benečanov, je zdaj vzniknil boj za Ostrovico. V začetku naslednjega leta so privrženci Ludvika I. s Szécsijem in bosanskim banom Štefanom II. Kotromaniem z vsemi silami delali na tem, da bi Zadar dobili nazaj. Benetke so v nadaljnjo obrambo januarja 1347 tja poslale 200 konj ter 600 pešakov in 50 ljudi, da so dodatno utrdili utrdbo Sv. Mihajla in postavili več stražnih objektov okoli mesta. Brat pokojnega Pavla II. Bania – knez Grgur II. je zdaj s pomočjo beneških vojakov vodil obrambo Ostrovice.⁶⁴

Večina evropskih vladarjev – kot na primer bosanski ban ter češki kralj Karel IV. – pa se je trudila, da bi Ogrsko pomirila z Benetkami. Tudi knez Grgur II. Bribirski je sredi leta 1347 h kralju poslal dva poslanika: Grdušo iz reda eremitov (*Gordus de ordine Heremitarum*) in Petra – uslužbenca Bribirskih, ki naj bi Ludviku I. v imenu Grgura II. (in njegovega nečaka Jurija III.) sporočil, da obžalujejo, da so Bribirski toliko časa bili nezvesti sveti kraljevi kroni. Nadalje je prosil, da jih sprejme v svojo milost ter pozabi na pretekle dogodke. V zameno za kraljevo naklonjenost so Ostrovico predali v ogrske roke. Ludvik I. jih je sprejel v svojo milost in jim uradno odpustil 31. julija 1347, potem ko je izdal listino o prevzemu Ostrovice.⁶⁵ Dejansko pa Ostrovica še ni bila v rokah Ludvika I. in Benečani so ponovno začeli kazati aspiracije po njej, zato so z Ogrsko sklenili dogovor o Dalmaciji: Benetkam naj bi pripadel Zadar, medtem ko bi Nin, Šibenik, Trogir, Split dobil Ludvik I. v zameno za 60.000 dukatov letno.⁶⁶

Zdaj se je Ludvik I. pripravljal na potovanje v Neapelj⁶⁷ in skušal skleniti zavezništvo z avstrijskim vojvodo Albrehtom II., a brez uspeha. Slednjega so pridobili Benečani, za posredovanje miru pa se je ponudil bosanski ban Štefan II. Szécsi je bil v vojni uspešnejši od svojega kralja, saj je dosegel, da so Šubii priznali Ludvika I. za svojega poglavarja in mu leta 1347 predali Ostrovico v zameno za Zrin.⁶⁸ Vendar se niso pokorili vsi Šubii: tisti, ki so imeli v rokah Klis, so se še naprej upirali predaji. Ludvik I. je bil v tem času na poti v Neapelj, zato je Szécsi s hrvaškimi knezi nadaljeval boj v Dalmaciji. 2. marca 1348 je vranski viceprior Balduin (*frater Baldu[i]nus Cornuctus viceprior Averanus*) Szécsiju sporočil o beneški ofenzivi na Zadar pod poveljstvom provizorja Pavla (*Paulus Lauretanus, provisor Venetiarum*), ki se je s 150. možmi že utaboril v bastilji pred Zadrom.⁶⁹ V letu 1348 pa je v Dalmaciji izbruhnila

⁶² Prav tam.

⁶³ Prav tam, str. 109.

⁶⁴ Prav tam, str. 115–117.

⁶⁵ CDR, XI, str. 380–381, št. 288.

⁶⁶ V. Klaić, *Povijest Hrvata* 2, str. 120.

⁶⁷ Ludvikovega brata Andreja (kralj Neaplja) so leta 1345 umorili, najverjetneje po naročilu njegove žene Ivane I. Ludvik I. se je po njegovi smrti poskušal polastiti bratovih posesti in začela se je t. i. vojna za neapeljski prestol (1347–50).

⁶⁸ CDR, XI, str. 382–383, št. 289.

⁶⁹ »Noscat igitur magnificentia vestra [Nicolaus Szécsi], quod his diebus venerunt de Venetiis ad civitatem Jadre sex banderie peditum munitorum, que sunt CL. viri armati et brevi expectantur totidem...« (CDR, XI, str. 444–445, št. 337).

še kuga in 1. maja 1348 je v Trogirju umrl Mladen III., najzvestejši zaveznik Benečanov.⁷⁰ Zdaj je imel Szécsi novo nalogo: na svojo stran naj bi pridobil Mladenove potomce.⁷¹ 5. avgusta 1348 so sklenili premirje za dobo osmih let pod pogojem, da kralj pod zaščito sprejme tudi kneza Klisa in Omišlja od Šubiev.

Leta 1349 je položaj slavonskega in hrvaškega bana kot kraljevi namestnik (regent) zasedel Leustacij Paksi, Pavel Ugali pa je postal viceban. Naslednje leto je bil Szécsi imenovan za bana Severina (*Szörenyi bán*).⁷² To funkcijo je obdržal do leta 1355,⁷³ ko je nastopil službo vrhovnega dvornega sodnika (*országbíró/iudex curiae regiae*).⁷⁴

IV. Dalmacija po zadarskem miru 1358

V prvi polovici aprila 1350 je ponovno sledil Ludvikov pohod na Neapelj. Naprej je tja z vojsko iz Bude poslal Štefana Lackovia, transilvanskega vojvodo. Lackoviu in Szécsiju so se pridružili še Goleti, Bubeki, Konthiji, Drugethi, Blagajski ter del klera (škofje nekaterih komitatov). Vzniknila je vojna med dvema Ludvikoma: neapeljskim in ogrskim, a je bil uspešnejši slednji in Neapelj je bil z Ogrsko združen v personalno unijo (1348–51).⁷⁵

Leta 1352 je bil Szécsi na vojaškem pohodu v Litvancem podrejeno Ukrajino, kjer je bil med osvajanjem Belza težko ranjen.⁷⁶ Szécsi je službo kraljevega sodnika opravljal do leta 1359, ko je bil v drugo imenovan za hrvaško-dalmatinskega bana (do 1366).⁷⁷

Beneško-ogrska vojna se je v letu 1357 nadaljevala, vendar na škodo Benetk, ki so se po miru 18. februarja 1358 odrekle vseh dotedanjih pravic. Dubrovnik se je vključno z Dalmacijo (od srede Kvarnerja do meja Drača z vsemi pripadajočimi otoki) končno rešil beneške nadoblasti. Beneški dož se je odrekel naslova *dux Dalmatiae et Croatiae*, ki je bil v intervalih uporabljan od ok. leta 1000. Ludvik I. je osvojena ozemlja v Istri in na območju Benetk vrnil Republiki. Dubrovnik je prišel pod zaščito Ogrske, sam mirovni posrednik med sprtima stranema pa je postal papež.⁷⁸ S tem mirom se je Ludvik I. rešil tiste izgube in sramote, ki je utrpel v bitki pred Zadrom.

K sklenitvi miru so bili pridruženi tudi dotedanji zavezniki Ludvika I., na primer akvilejski patriarh Nikolaj, padovanski oblastnik Francesco Carrara ter goriška grofa Albert IV. in Majnhard VI.⁷⁹ Kralj je obenem potrdil mestne privilegije Zadra, ki ga je tudi obiskal. Ob vrnitvi domov je na Hrvaškem pustil nekaj svojih mož: Nikolaja – nadškofa Kalocse, bosanskega škofa Petra in bana Csúza. Prvo uradno komisijo pod Ludvikovim

⁷⁰ V. Klaić, *Povijest Hrvata 2*, str. 121.

⁷¹ Tade Smičiklas, *Poviest hrvatska I. – od najstarijih vremena do godine 1526 [dalje: Poviest hrvatska]*, Zagreb 1882, str. 406.

⁷² »*Magnificus vir dominus Nicolaus de Zech, /.../, nunc vero banus de Zeuryno...*« (CDR, XII, str. 17–18, št. 13). Čeprav György Fejér (CDH, *Index Alphabeticus codicis diplomatici Hungariae*, Pest 1866, str. 531) med *Bani Zeurinienses* Nikolaja III. Szécsija omenja že leta 1347.

⁷³ Korai magyar lexikon, str. 512.

⁷⁴ Tudi: *királyi udvarbíró* ali *Comes curialis regis* (A. Bartal. n. d., str. 144).

⁷⁵ Korai magyar lexikon, str. 621.

⁷⁶ Prav tam.

⁷⁷ Prav tam, str. 512 in 649–650.

⁷⁸ T. Smičiklas, *Poviest hrvatska.*, str. 407.

⁷⁹ V. Klaić, *Povijest Hrvata 2*, str. 150.

pokroviteljstvom⁸⁰ so sestavljali že omenjeni Nikolaj, nitrianski škof Štefan, Szécsi, ban Csúz in kraljevi kaplan Gregor. V Dalmacijo so prispeli avgusta 1358. Kot že omenjeno, je 18. februarja 1358 Ludvik I. prisegel na mir skupaj s petnajstimi najodličnejšimi prelati, baroni in svetovalci (škofje). Dva dni kasneje je Ludvik I. iz Zadra v Firence poslal vest o sklenjenem miru, po katerem se je beneški dož odrekel naslova *dux Croatiae et Dalmatie*⁸¹ ter poveril zagrebškega škofa in Szécsija, da sta v Benetkah prisostvovala doževi (*Iohannes Delphinus*) prisegi na mir. Le-ta je stopil v veljavo 25. februarja.⁸²

Zadnje dni julija 1358 so iz Bude na Hrvaško ponovno prispeli kraljevi poslaniki (nadškof Kalocse in kraljevi kancelar Nikolaj, nitrianski škof, Szécsi, Csúz). Po uspešni vojni z Benetkami je bilo namreč nujno potrebno vzpostaviti red v celotnem kraljestvu.⁸³ Tako so bile 14. avgusta 1358 v imenu kralja v Trogirju že razglašene smrtne obsodbe in kazni zoper posameznike, ki so netili sovraštvo in nered.⁸⁴ Posebno pereč je bil primer trogirskega arhidiakona Jakoba Petrova, katerega dejanja je obsodil tudi kralj. Decembra 1357 je Petrov v mestu zanetil krvavo vstajo zoper hvarskega škofa Štefana, ranjen pa je bil tudi škof Bartolomej. Vpričo bana Csúza ter kraljevega sodnika Szécsija je bil Jakob obsojen zaradi nezvestobe in kot glavni povzročitelj nereda ter sovraštva, tako v Trogirju kot Splitu.⁸⁵ Nedolgo zatem je Jakob pobegnil iz ječe, zato je Szécsi njegovemu nečaku zapovedal odsekati obe roki. Vsak, ki je sodeloval v uporu, pa je za kazen moral plačati 50 florenov.⁸⁶

Szécsi je moral posredovati tudi v obračunu med trogirskimi uporniki in patriciji, med katerimi je bila vodilna rodbina Cega z Josipom Stjepanoviem na čelu. Ta je bil z družino prisiljen umakniti se v Split, ker so uporniki v Trogirju začasno prevzeli oblast, domove patricijev pa oropali in razrušili. Sredi leta 1358 je v Trogir dospel Szécsi kot »*arbitror et amicabilem compositor*« ter razglasil mir.⁸⁷

Tudi julija 1359 je bila v Dalmacijo poslana komisija, ki so jo ponovno sestavljali nitrianski škof Štefan, Szécsi (ki je hrvaško-dalmatinski ban postal kmalu po vrnitvi s prve poti – novembra 1358) ter legat in pravni strokovnjak Janez de Bradeseth.⁸⁸ Komisija je največ pozornosti namenila dalmatinskim mestom, saj naj bi Šibenčani nelegalno zasedli nekatere otoke, ki so spadali pod Zadar.⁸⁹ Pot jih je vodila tudi v Split, kjer pa je prišlo do manjšega odpora s strani splitskega načelnika Gentilisa de Calise (*de Chalio*), ki je nasprotoval upravnim

⁸⁰ Tako Ludvik I. 22. avgusta 1358: «...*venerabilis in Christo patribus et dominis Nicolao Colocensi archiepiscopo postulato, et Iosepho [prav: Stephano] Nitriensi episcopo sacre pagine magistro ac magnifico viris Nicoalo de Zech iudici aulae nostre et Iohanni Chuz Croatiae et Dalmatie [bano], nec non uiro honorabili domino Gregorio custodi Varadiensi decretorum doctori, capellano nostro speciali, quos pro reformatione status regnorum nostrorum Dalmacie et Croatiae deputaueramus, destinaueramus, commississemus...*» (D. Karbi, n. d., str. 524).

⁸¹ CDR, XII, str. 455, št. 349.

⁸² V. Klaić, *Povijest Hrvata* 2, str. 151.

⁸³ Prav tam, str. 156.

⁸⁴ »*In Christi nomine amen. Anno domini 1358., indictione XI., die 14. mensis augusti. Hec sunt condemnationes corporales et pecuniarie, et sententie condemnationum corporalium et pecuniarium hodie date et late et in scriptis sententialiter promulgate per illustres et magnificos dominos Nicolaum banum Zech iudicem curie regis Hungarie et Joannem totius Dalmatie et Croatiae banum, legatos et vicegerentes serenissimi principis domini nostri Ludouici dei gratia regis Hungarie ad partes Dalmatie et Croatiae.*« (CDR, XII, str. 500, št. 384).

⁸⁵ »...*specialiter potestate damnatus pro infideli regio et rebello cum fuerit causa principalis discordie et destructionis Traguriensis et Sybenicensis ciuitatum /.../hiis scriptis...declaramus et definimus Jacobum Petri quondam archidiaconum Tragurii...perpetuum esse banditum...*« (CDR, XII, str. 517–519, št. 388).

⁸⁶ Nada Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku [dalje: Povijest Hrvata]*, Zagreb 1990, str. 175–176.

⁸⁷ Kot piše I. Lucius (*Memorie istoriche di Tragurio ora detto Traù*, Venezia 1674), nikjer ni našel podatkov o vzrokih upora... (N. Klaić, *Povijest Hrvata*, str. 175–176).

⁸⁸ CDR, XII, št. 455, str. 607 (prim. D. Karbi, n. d., str. 525).

⁸⁹ CDR, XII, str. 584–585, št. 438.

spremembam. Po dogovoru se je kmalu pokoril kraljevim komisarjem.⁹⁰ 5. avgusta 1359 so kraljevi poslaniki v sedmih točkah občini Trogir dali pooblastila glede dohodkov od prodaje soli.

Szécisijevo posredovanje v Dalmaciji se je izkazalo za uspešno in v večini mest je bil izvoljen za kneza.⁹¹ Kot knezu pa mu niso bili naklonjeni v Dubrovniku, saj so za kneza Republike želeli svojega človeka. O svoji nameri so konec leta 1359 pisno obvestili Ludvika I. v Višegradu. Kralj jim je 3. januarja 1360 zagotovil, da smejo svobodno izvoliti kneza od koderkoli (»*undecumque*«), a pod pogojem, da izvoljeni ni iz območja Benetk ali njihov privrženec oz. sovražnik ogrske krone.⁹²

Jeseni 1358 je izbruhnila vojna med Srbijo in Ogrsko. Posledica le-te je bila, da so bili na poti iz Srbije s strani humskega kneza Vojislava Vojinovia ujeti dubrovniški trgovci. O tem so obvestili kralja in bana Szécisija ter ju prosili za pomoč. Avgusta 1359 je Dubrovnik h kralju poslal Marina Gušetia, da se pritoži nad Vojinoviem, ki povzroča le škodo in krivico.⁹³ Vendar na pomoč očitno nista priskočila niti Tvrtko I. niti Szécsi, saj so 26. avgusta 1359 iz Dubrovnika v Budo sporočili, da so se pogodili z Vojinoviem, in to tako, da so prisegli na odkupnino in mu plačali 4000 perperov v zameno za mir.⁹⁴

Szécsi je kot knez dalmatinskih mest⁹⁵ imel precej več dolžnosti kot hrvaško-slavonski ban Leustacij Paksi. Vpleten je bil tudi v spor med kraljem in trogirskim kapitljem. Trogirski plemiči so trdili, da njihov škof pobira previsoke davke, in da je nekorekten do kanonikov ter nasilen do bogoslužcev. O tem so obvestili tudi papeža.⁹⁶ Kralj se je na to odzval tako, kot je to veleval zakon v Kraljevini Hrvaški: najvišja sodna oblast je banska, s čimer je podprlo vlogo trogirskega škofa.⁹⁷

Problem Dalmacije je bil v tem, da je bilo v rokah Benečanov veliko posesti in domov. Poleg tega so v Dubrovniku čutili pritisk kneza Vojinovia, nepredvidljiv pa je bil tudi Tvrtko I. Prva tri leta banovanja je Szécsi prebil v Zadru in Kninu. O njem je 16. januarja 1360 Bartol Ursio iz Senja pisal tudi svojemu dožu. Vsebina pisma se navezuje na beneške posesti v Dalmaciji in Hrvaški. S Szécisijem naj bi se Ursio skušal dogovoriti o odškodnini Benečanom. Razmere tu naj bi bile obupne, saj so v prejšnjih časih tako mestne občine kot ljudje bili premožnejši.⁹⁸ Na koncu pisma Ursio piše, da ban trenutno stoluje v Kninu, kjer pripravlja

⁹⁰ V. Klaić, *Povijest Hrvata* 2, str. 157.

⁹¹ 22. novembra 1358 je bil izvoljen za kneza Zadra. Tudi v Split je 3. maja 1359 prispelo pismo Ludvika I., v katerem je mestni svet naprošal, da njegovega bana izberejo za svojega kneza. Tokrat je zanj glasovalo 71 članov sveta (V. Klaić, *Povijest Hrvata* 2, str. 159).

⁹² Prav tam.

⁹³ »*Domino bano Chorvatie et bano Bossine. I.../Vestre magnificencie ex neccessita[te] cohacti denotamus, tanquam domino vicem domini nostri, domini regis in partibus istis gerenti, quod dum prefatus dominus noster, dominus rex de Sclauonia in Hungariam reuersus fuit, multe iniurie et offense nobis illate fuerunt cum dampno non modico per quendam nomine Voyslauum de Voyno, regis Raxie baronum,...*« (CDR, XII, str. 603, št. 452).

⁹⁴ »...*dedimus yperpera IV. M., qui valent florenos II. M., maxime,...*« (CDR, XII, str. 608–609, št. 456). [e istega dne pa je Dubrovnik svojemu poslaniku Nikolaju Gučeti (Goče, *civis et iudex ragus.*) sporočil, da je sklenil mir z Vojinoviem, vendar ne verjame v ta dogovor, zato naj poslanik zaprosi za dodatno zaščito pri kralju (CDR, XII, str. 609, št. 457).

⁹⁵ Knez Zadra (1358–66), Splita (1359–64), Šibenika in Raba (1359–78).

⁹⁶ 25. oktobra 1359 je prezbiter oz. notar trogirskega kapitlja Georgius Duimi (Duyma) Inocencu VI. poslal protestno pismo o tem, da je ban Szécsi pod vplivom trogirskega škofa Bartolomeja poslaniku kapitlja prepovedal oditi iz banovine na obisk k papežu, kateremu naj bi posredoval o škofovem ravnanju (CDR, XII, str. 642–644, št. 484).

⁹⁷ T. Smičiklas, *Poviest hrvatska*, str. 420.

⁹⁸ V. Klaić, *Povijest Hrvata* 2, str. 179.

nekakšno svatovanje in dodaja, kako lepo ga je Szécsi sprejel ter pogostil, tako da ni imel večjih stroškov...⁹⁹

V Dubrovniku pa so se pritoževali nad knezom Vojinoviem ter nad Omišani, ki so vdirali na ozemlje Stona. Na Szécsijevo prošnjo so 2. decembra 1362 Dubrovčani k njemu poslali svojega kanclerja Todora s pečatom Republike, da z njim potrdi dogovor Ludvika I. z avstrijskim vojvodo. Nekaj mesecev pred tem je Szécsi bival v Trogirju, katerega prebivalcem je obljubil, da bo z njihovega ozemlja »pregnal« Vlaho (*»genus Morlachi«*).¹⁰⁰ Problem Vlahov na Hrvaškem je Szécsi skušal urediti že leto poprej: 6. januarja 1361 ga je obiskal trogirski poslanik, ki je tožil Vlaho in njihovega vodjo. Problem so rešili z ukazom, da se do 8. maja istega leta Vlaha izselijo, in da smejo do takrat ostati na »svoji« zemlji, a le zaradi Szécsijeve dobrosrčnosti.¹⁰¹ Drug problem, ki je pestil prebivalce Trogirja, je bil davek na sol.¹⁰²

Skupina Vlahov se je pod kraljevo zaščito na Hrvaškem naselila tudi v letu 1365. 16. marca tega leta so Vlaha za prejete posesti oz. zemljo morali pristati na izvrševanje vojaške službe. Szécsi je istega leta petim Silanovim sinovom dodelil posest Vidče-selo na Zrmanji pod pogojem, da ga dalje sami naselijo s kolonisti, in da sami nekaj let uživajo to zemljo ob oprostitvi bremen.¹⁰³

V tem času pa so se razrahljale prijateljske vezi med Ludvikom I. in Tvrtkom I. Vojna med Ogrsko in Bosno je intenzivno potekala v poletju 1363. Že v začetku februarja 1363 se je v Dalmaciji vedelo, da bo kralj s kraljico prišel v Zadar. Tako je 14. februarja Trogir v Zadar poslal zastopnike z namenom, da kraljevi par prepričajo v obisk Trogirja. To se je res zgodilo, a sta kralj in Szécsi v zameno za obisk od Trogirja zahtevala opremo za svojo vojsko, namenjeno v Bosno. 29. junija je trogirski svet kralju res poslal svoje vojake in orožje.¹⁰⁴ V času te vojne se Szécsi ni mudil v Bosni, saj je imel v banovini druge obveznosti. 10. julija 1363 je Ludvik I. z zasedenega ozemlja v Bosni iz gradu blizu Sokola (*»in castris prope Zakol«*) pisal Beneški republiki, da naj na Hrvaško pošlje svojega človeka (*legatus*), ki bi po posredovanju Szécsija zgladil spore med podaniki.¹⁰⁵ Tvrtko I. se je pomiril z Ogrsko, njegov brat Vuk pa je postal nov ban Bosne.

V primeru Benečanov Szécsi nikoli ni popuščal. Leta 1363 je Nikola Faletro (poveljnik beneškega ladjevja v Jadranskem morju) pri kraju Sveti Spas z dvema galejama zasedel ladjo Ivana Trogirskega in mu jo brez vsakršnega razloga potopil. Szécsi je 15. aprila 1363 iz Knina Benečanom poslal pisno zahtevo po povrnitvi Ivanove škode.¹⁰⁶ Še odločneje je nastopil

⁹⁹ Prav tam, str. 180.

¹⁰⁰ 25. marca 1362 Szécsi odloči o prošnji prebivalcev Trogirja, ki so zahtevali, da prepove Morovlahom, da na njihovem ozemlju pasejo drobnico in govedo: zaradi velike suše naj stanje ostane, kot je bilo vse do Jurjevega (*festum sancti Georgii*). Dodaja pa, da nobenemu Vlahu ne bo dovoljeno, da se zadržuje na omenjenem ozemlju, da tam pase ali napaja svojo čredo (CDR, XIII, str. 211–213, št. 147; prim. CDH, IX/3, str. 336–338).

¹⁰¹ V. Klaić, *Povijest Hrvata* 3, str. 23–24.

¹⁰² Tako je Ludvik I. 14. septembra 1362 iz Višegrada v Trogir sporočil, da se zaradi mnogih stroškov v svojem kraljestvu ne more odreči zahtevi po davku (*tributum*) na sol in iz istega razloga ne more storiti ničesar, da bi prispeval k utrjevanju njihovega mesta (CDR, XIII, str. 251–252, št. 183). O problemu prodaje soli pa so prebivalci Trogirja kralju pisali že štiri mesece pred uvedbo davka, tako na primer 16. maja 1362, ko so k njemu poslali zastopnike s prošnjo, da bi se njihova sol – pridelana v Trogirju in tu naprodaj – prodajala pod istimi pogoji kot drugod v Dalmaciji (CDR, XIII, str. 231, št. 164). Prav tako so Trogirčani istega dne h kliškem knezu napotili poslanika s prošnjo, da od trgovcev, ki jih pot vodi mimo Klisa – in se vračajo v svoje mesto (Trogir) –, ne zahteva nikakršnih prispevkov (CDR, XIII, str. 231, št. 165).

¹⁰³ *»Idem vero Olahi de eadem possessione nobis et nostris successoribus more armigerorum et woytanis seruire tenebuntur.«* (CDR, XIII, str. 425–426, št. 309).

¹⁰⁴ V. Klaić, *Povijest Hrvata* 2, str. 163.

¹⁰⁵ CDR, XIII, str. 295–296, št. 218.

¹⁰⁶ V. Klaić, *Povijest Hrvata* 2, str. 183.

v aprilu naslednjega leta, ko so beneške galeje povzročile škodo zadrskim prebivalcem. S pritiskom na beneško oblast je dosegel, da so bili krivci kaznovani in škoda povrnjena.¹⁰⁷ Decembra istega leta pa se je moral ponovno pritožiti dožu Delfinu, ker Benetke zadrskim trgovcem niso dovolile izvoza določenih nujnih artiklov («...*ferrum, arma et alia consimilia*») in zahteval, da dož izpolni njegovo naročilo.¹⁰⁸ Piratskim podvigom pa niso bili kos le Benečani, saj je maja 1364 dubrovniški poslanik Maroja de Radeno od Szécsija zahteval povrnitev škode, ki so jo v Stonu storili njegovi podložniki iz Krajine (*Crayna*) nad dubrovniškimi.¹⁰⁹

V. Slavonija

Ozemlje Hrvaškega kraljestva se je v 14. stoletju delilo na dve teritorialno-upravni območji: na Kraljevino Hrvaško (in Dalmacijo) ter Kraljevino Slavonijo, ki se je imenovala *regnum*, čeprav je kot naslova v kraljevem naslovu ni bilo, je pa v drugi polovici 14. stoletja Slavonska Požega imela status *oppidum reginale*.¹¹⁰ Nekaj časa je bil del Hrvaškega kraljestva tudi Hum, in to tisti del, ki ga je leta 1357 bosanski kralj Tvrtko I. moral prepustiti Ludviku I. Ban kot vrhovni upravitelj hrvaškega kraljestva je skliceval sabor oz. skupščino (*generalis congregatio totius regni Sclavoniae*), pa tudi županijske skupščine, ki jim je predsedoval. Prisotni na skupščini so bili tudi plemiči oz. državniki (*regnicolae* kot sinonim za plemiče) in uslužbenci vseh utrjenih gospoств (*nobiles et iobagiones castrorum*).¹¹¹ Dejstvo je, da je imel ban celotne Slavonije več veljave kot dalmatinsko-hrvaški ban, saj je Slavonija imela poseben status, poleg tega pa še lasten denar. *Moneta regis p. Sclavonia* ali *moneta ducis (bani) p. Sclavonia* je imela na hrbtni strani vtisnjen motiv dvojnega križa z astralnimi atributi in dvema glavama, nad njima pa je bila črka tistega kralja, hercega ali bana, ki je banovec (kunovino, križanac ali marturino) dal kovati.¹¹² Banovci, kovani v 14. stoletju, se od prejšnjih razlikujejo po tem, da imajo podobo rodbinskega grba tistega bana, ki je denar dal kovati. V primeru Szécsijev je to dvoglavi (kronani) orel. Z ukinitvijo slavonske kovnice leta 1384 se je zmanjšal tudi avtonomni položaj slavonsko-hrvaškega bana.

I.

II.

Slavonski banovci, kovani v času bana Nikolaja III. Szécsija. I. (1346–1349) in II. (1366–1368) s podobo kune, dvema glavama, zvezdo in napisom *Moneta regni*... na prednji ter križem, dvema okronanima in dvema orlovima (!) glavama na hrbtni strani.¹¹³

¹⁰⁷ 19. aprila 1364 je Szécsi Benetkam poročal o nasilnih krajah, ki so jih storili beneški podaniki (*uassalli*) v Zadru pred mesecem dni (CDR, XIII, str. 357–358, št. 262).

¹⁰⁸ CDR, XIII, str. 412, št. 300.

¹⁰⁹ CDR, XIII, str. 367–369, št. 270.

¹¹⁰ V. Klaić, *Povijest Hrvata* 3, str. 8.

¹¹¹ V. Klaić, *Povijest Hrvata* 1, str. 318.

¹¹² Prav tam, str. 319.

¹¹³ V. Klaić, *Povijest Hrvata* 2, str. 199.

Anarhija, ki je v drugi polovici 13. stoletja zajela hrvaško ozemlje, je pustila posledice tudi v naslednjem stoletju. Kraljeve pravice (med drugim tudi do pobiranja izrednih davkov) so prešle na plemstvo. Prvič je službo hrvaško-slavonskega bana Szécsi opravljajal od srede leta 1346 do druge polovice 1349. Banovina je obsegala teritorij od Mure in Drave do Cetine na jugu. Poleg Dalmacije je imel Szécsi več dolžnosti tudi v osrednjem delu banovine. Že v letih 1327–40 je v zagrebški škofiji prišlo do več sporov zaradi desetine.¹¹⁴ 16. avgusta 1346 je Szécsi zagrebškemu škofu Jakovu potrdil cerkveno desetino.¹¹⁵ Prav tako je dan prej kastelanom Koprivnice naložil, da pobirajo desetino za zagrebškega škofa, kot je določil kralj 29. januarja 1346.¹¹⁶ Škof je o problemu desetine obvestil bana in ga prosil za posredovanje. Problem desetine zagrebške škofije se je zavlekel v naslednje leto.¹¹⁷ Še posebej uporni so bili v Koprivnici.¹¹⁸

15. aprila 1347 je Szécsi prebivalcem svobodnega mesta Gradec pri Zagrebu daroval del zemljišča v sosednji Medvednici (*monte Meduednica*), da bi tam lahko kopali sol.¹¹⁹ Ko se je v juliju 1347 knez Grgur II. skupaj z nečakom Jurijem III. pokoril Ludviku I., in od njega v zameno za Ostrovico prejel mesto Zrinj, so se dvignili nekateri lastniki zemljišč v okolici Zrinja, saj je nekaj njihovih posesti tako po novem spadalo pod Grgurja II. Zaradi tega je Szécsi sklical slavonske stanovne v Zagrebu, kjer se je ta spor 21. decembra 1347 tudi rešil.¹²⁰ Komaj se je polegel ta dogodek, se je med zagrebškim kapitljem in krbavskim škofom Radoslavom vnel spor zaradi desetine v Kladaši (*decimas de Cladussa*) in sosednjih mestih. Szécsi je desetino 2. septembra 1348 dosodil zagrebškemu kapitlju.¹²¹ Szécsi si je prizadeval, da bi ukinit vse nepravično naložene davke in brezpravno uvedene tržne davke (carine in mitnine), ki so jih začeli pobirati predhodniki. Med temi sta bila bana Mikac in Bánffy. Na prošnjo plemičev Kraljevine Slavonije med Dravo in Savo (*»universi nobiles regni Sclavoniae inter Dravam et Zavam existens«*) je Szécsi 29. aprila 1349 pozval zagrebški kapitelj, da pošlje svojega človeka, ki bi skupaj z banovim zaupnikom Benediktom iz Kalande (kastelan Malega Kalnika) ter županom Moravče pred vsem plemstvom popisal vse nepravično in nezakonito vpeljane davke (*tributa iniusta*). Kapitelj je za to priložnost izbral varaždinskega

¹¹⁴ Čeprav je sabor kasneje uredil to vprašanje, je leta 1366 ponovno prišlo do spora. Tega leta je kninski škof Szécsiju pisal o nasprotovanju plemičev glede desetine in ga prosil, da potrdi uredbe kninskega sabora iz leta 1353 (V. Klaić, *Povijest Hrvata* 1, str. 319).

¹¹⁵ CDR, XI, str. 317, št. 237.

¹¹⁶ CDR, XI, str. 321, št. 241.

¹¹⁷ 1. avgusta 1347 je Szécsi prejel kraljevo povelje, da nemudoma uzakoni desetino za zagrebškega škofa: *«Lodouicus dei gracia rex Vngarie fideli suo magnifico viro Nicolao bano Sclauonie salutem et gratiam. Fidelitati vestre firmiter et districte precipiendo mandamus, quatenus decimas venerabilis in Christo patris domini Jacobi episcopi zagrabiensis de iure sibi prouenire debitas, eo modo ubique sub banatu uestro persolvere faciatis, prout solucio ipsarum decimarum tempore Mykch bani condam extitit ordinata et eadem ordinacio litteris domini regis, genitoris nostri pie memorie est confirmata; aliud nullo modo facere presumatis. Datum Buda, in octauis festi sancti Jacobi apostoli, anno domini MCCCXLVII°.»* (CDR, XI, str. 385, št. 291, str. 392, št. 299 in str. 450, št. 342).

¹¹⁸ CDR, XI, str. 391, št. 297. Sredi avgusta je Ludvik I. prebivalce Koprivnice še posebej opomnil naj dosledno upoštevajo Szécsijeva povelja: *«...Scientes, ut si secus in premissis facere attemptaueritis, tunc comisimus Nicolao bano tocius Sclauonie, ut uos compellat ad id faciendum. Datum Bude, in crastino festi assumptionis beate virginis, anno domini MCCCXLVII°.»* (CDR, XI, str. 391–392, št. 298).

¹¹⁹ *«...unam aream in dicto monte ad aperiendas fodinas salium ipsis civibus et hospitibus pro ipsorum usu et utilitate auctoritate regia in perpetuum dedimus, donavimus et contulimus ad ipsorum libitum utilitatis, salvo iure regali, prout alias in regno Hungarie infra terminos regales est consuetudo de fodinis salium ad cameram domini regis dari et administrari.»* (CDR, XI, str. 361–362, št. 274).

¹²⁰ V. Klaić, *Povijest Hrvata* 2, str. 124.

¹²¹ CDR, XI, str. 486–487, št. 366.

arhidiakona Dionizija, ki je s kastelanom Benediktom zares obšel banovino ter prisluhnil tožilcem.¹²² O tem so 18. maja obvestili tudi Szécsija.¹²³

S Szécsijevo¹²⁴ preiskavo med leti 1348–49 je bilo ugotovljeno, da je na slavonskih cestah in posestih slavonskih velikašev okoli petdeset področij, na katerih se nezakonito pobirajo javni davki. Preiskava je prav tako pokazala, da sta nekorektno pobiranje mitnine v večini primerov izvajala ban Mikac in njegov sin Štefan v času Karla I.¹²⁵ 11. aprila 1351 je Ludvik I. potrdil pobiranje desetine za zagrebškega škofa in kapitelj, tako kot je to bilo za časa Karla I. in zdaj bana Szécsija.¹²⁶ Še štiri leta kasneje je moral Szécsi kot *judex curiae regiae* ponovno poseči v spor o desetini v zagrebški škofiji, vendar je Ludvik I. ponovno potrdil odločbe iz leta 1346 in 1351.¹²⁷

Kralj je konec leta 1349 upravo hrvaškega Kraljestva zaupal mlajšemu, 18-letnemu bratu Štefanu, ki je bil od leta 1350 tudi herceg celotne Slavonije, Dalmacije in Transilvanije. Nov ban (in s tem Štefanov namestnik) pa je postal magister Pavel iz Uгла, tudi boter Ludvika I.¹²⁸ Njegov mandat je trajal le eno leto, saj ga je 9. januarja 1351 nasledil Štefan Lackovi, prav tako le za dobo enega leta,¹²⁹ ko je bansko stolico zasedel dolnjelendavski Štefan Bánffy.

Slavonskega bana Leustacija je leta 1366 že v drugo zamenjal Szécsi. Ludvik I. si je vseskozi prizadeval, da bi omejil kompetence Slavonije. Tako je najprej ukinitel posebne slavonske kovance – *banovce*, zatem pa še kovnice ter uvedel ogrski denar, kovan v kovnicah matične Ogrske. Staro slavonsko plemstvo je tem novostim seveda nasprotovalo in je doseglo, da je kralj ponovno potrdil sodno oblast bana, kar se je zgodilo 29. avgusta 1359 v Višegradu.¹³⁰ Zahteva slavonskega plemstva po samostojnem banskem sodišču je bila ponovno vložena in potrjena leta 1377.¹³¹ Poleg tega so plemiči dosegli dogovor, da do smrti Ludvika I. v Slavoniji v obtoku ostanejo slavonski banovci in zasebne kovnice denarja.¹³²

V letu 1366 se je Ludvik pripravljal na vojno proti Turkom. Že 10. maja se je v Benetkah vedelo za njegovo namero: z veliko vojsko naj bi po kopnem in morju odšel na pomoč bizantinskemu cesarju v boju proti Turkom, in sicer na prošnjo Konstantinopla (cesar Ivan V. Paleolog). Tokrat so Benetke prispevale dve galeji.¹³³ Kraljevo poslanstvo na čelu s Szécsijem se je v tem času mudilo v Avignonu, kjer pa je Urban V. izrazil dvome v smotrnost pomoči Grkom. Tako je 1. julija 1366 papež poslal več pisem Ludviku I. in Ivanu V. ter ožjemu krogu njunih sodelavcev. V obširni poslanici je obljubil pomoč, a le pod pogojem, da Ivan V. ponovno

¹²² CDR, XI, str. 525–526, št. 396.

¹²³ CDR, XI, str. 528–529, št. 399.

¹²⁴ Klaićeva (Nada Klaić, Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine [dalje: Izvori], Zagreb 1972, str. 212, op. 3) piše, da gre za bana Nikolaja Bánffyja, ki pa je bil slavonsko–hrvaški ban od aprila 1343 do konca julija 1346, ko ga je za tri leta nasledil Szécsi (Korai magyar lexikon, str. 457).

¹²⁵ N. Klaić, prav tam, str. 211.

¹²⁶ V povelju pa kralj glede pobiranja desetine zapoveduje: «...*volumus* [Nos Lodouicus] *et committimus, ut decimas sub ipso episcopatu* [Zagrabiensis] *ubique existentes, decimatores dicti domini episcopi statim post festum beati regis Stephani immediate dicare possint...*» (CDR, XII, str. 17–18, št. 13).

¹²⁷ CDR, XII, str. 293–295, št. 222.

¹²⁸ V. Klaić, Povijest Hrvata 2, str. 126. O tem, da je bil leta 1326 rojenemu Ludviku I. boter (krstni ?) prav Nikolaj III. Szécsi, pa piše Nagy: »*Miklós vitéz férfiu, /.../, a király komája.*« (I. Nagy, n. d., str. 530).

¹²⁹ V. Klaić, Povijest Hrvata 2, str. 127.

¹³⁰ T. Smičiklas, CDR, XII., str. 611–612, št. 460 in str. 612–613, št. 461.

¹³¹ Prenos sodne oblasti v zagrebški škofiji s kralja na bana (Szécsi) je Ludvik I. uradno potrdil 31. oktobra 1377 (CDR, XV, str. 325–326, št. 232).

¹³² V. Klaić, Povijest Hrvata 2, str. 179.

¹³³ Prav tam, str. 172.

izpove vero. Isti dan je pisal še Ludvik I., naj z njegovim privoljenjem zbere vojsko in čimprej začne ter konča vojno. Ivana V. je iz ujetništva bolgarskega carja (Ivan III.) uspel rešiti Amadej VI., savojski grof.¹³⁴

VI. Ogrsko-beneška vojna 1378–81

Szécsi je ban celotne Slavonije ostal do junija 1368, ko ga je za dobrih 20 let (do 1380) nasledil dotedanji magister vinotoča Peter Cudar.¹³⁵ Ponovno mu je bila dodeljena služba kraljevega sodnika,¹³⁶ leta 1370 pa ga srečamo kot kraljevega poslanika pri papeški kuriji.¹³⁷ Leta 1372 je bil v tretje imenovan za slavonskega bana, naslednje leto pa je nasledil Karla Dračkega in v tretje zasedel stol hrvaško-dalmatinskega bana.¹³⁸

Leto 1372 je ponovno v znamenju ogrsko-beneške nevarnosti. Ludvik I. je sklenil 50-letno zavezništvo s padovanskim oblastnikom Carraro, akvilejskim patriarhom Markvardom ter Goriškimi grofi. Dogovor z dne 21. junija 1376 v Višegradu je vse podpisnike obvezoval na medsebojno sodelovanje, posebej pa se v njem poudarja vdanost papežu, nemškemu cesarju in avstrijskemu vojvodi Albrehtu III.¹³⁹ Prav tako so se z Ludvikom I. povezali Genovežani. Vzrok za to je bila akcija Benečanov, ki so prepovedali uvoz soli s Paga v svojo Republiko. Benetke so ob sebi imele milanskega vodjo Barnabo Viscontija. Cilj Ogrske je bil spraviti Benečane na kopno, saj so ti kot vojska na tem terenu bili šibkejši. V načrtu je bil Ludvikov pohod skozi Gorico in Furlanijo na ozemlje Beneške Republike. V Primorju pa je Ludvik I. nameraval obdržati obstoječi pas, saj je bila njegova mornarica prešibka za boj na morju.¹⁴⁰

V tem času je Ludvikovo zdravje že močno pešalo. Ko je leta 1376 herceg Drački zaključil svoje poslanstvo v Dalmaciji in na Hrvaškem, je sledila tudi sprememba na banskem stolčku. V četrto je bil za hrvaško-dalmatinskega bana (do 1380) imenovan zanesljiv in izkušen Szécsi. Njemu se pripisuje tudi večina zaslug za uspešno obrambo Trogirja v letu 1378. Kljub temu je kralj ob podpori Genove skušal utrditi svoj položaj v Dalmaciji, še posebej v Dubrovniku. Leta 1378 je na beneško kopno v boj proti Carrari, oblastniku Padove, poslal vojsko Ivana Horvata. Na hrvaških tleh je vojsko zbral Drački, ob sebi pa je imel bana Szécsija ter Genovežane pod vodstvom Luciana Dorie. Beneškemu ladjevju je načeloval Viktor Pisani, ki je 14. avgusta 1378 hudo porazil prebivalce Kotorja.¹⁴¹ Benečani so bili po več bojih izčrpani, primanjkovalo pa jim je tudi hrane in orožja. V tem času je Doria došel v Zadar, saj je beneško ladjevje že ogrožalo Dubrovnik.¹⁴²

Benečani pa so v vojni storili nekaj, na kar noben ni računal, niti Szécsi niti Genovežani: 24. oktobra 1378 je, ker ni mogel osvojiti Zadra, Pisani napadel Šibenik, ki je bil brez obrambe. Le-ta je bila v glavnem namenjena Trogirju, Splitu, Braču, Hvaru in Korčuli. Šibenik je bil

¹³⁴ Prav tam, str. 173.

¹³⁵ Prav tam, str. 184.

¹³⁶ Korai magyar lexikon, str. 512.

¹³⁷ Életrajzi lexikon, str. 724–725.

¹³⁸ Korai magyar lexikon, str. 649–650.

¹³⁹ V. Klaić, Povijest Hrvata 2, str. 204.

¹⁴⁰ T. Smičklas, Poviest Hrvatska, str. 428.

¹⁴¹ Prav tam.

¹⁴² Dubrovniška občina je 25. septembra 1378 k imotskemu knezu Emeriku (*Embrich conte de Imotta*) poslala poslanika Ivana (*Johanne de Grede, rector de Ragusa*), da bi v imenu bana Szécsija prosil Ludvika I. za pomoč v pretečem spopadu med beneško in genovsko mornarico v bližini Dubrovnika (CDR, XV, str. 402–403, št. 292).

zavzet 28. oktobra 1378.¹⁴³ Kmalu se je predal še Rab. V tej situaciji je Dubrovnik čedalje bolj pritiskal na Szécsija in od njega zahteval obrambo Stona. Ban je res poslal nekaj svojih čet, hkrati pa zapovedal humskemu vojvodi Štefanu Pribiloviu, da s svojimi ljudmi prihiti na pomoč. Zvečer 16. novembra je Pisani priplul pred Trogir, ki je imel ob obali Dorijevo zaščito, na kopnem pa je bila v pripravljenosti Szécsijeva konjenica ter vojska Vlahov. Boj se je vnel naslednji dan. Beneška vojska je bila hudo poražena (okoli 600 mrtvih in 700 ranjenih). Po mesecu dni so se Benečani umaknili,¹⁴⁴ vendar so februarja 1379 ponovno stopili v akcijo. Pisani je zopet oblegal Trogir, a brez uspeha. Zdaj se je v dogajanje intenzivneje vključil tudi ogrski kralj, ki je Szécsiju poslal dodatne okrepitve. Do uspeha pred Trogirjem je bil Szécsi namreč povsem odvisen od Genovežanov. 7. maja 1379 se je vnel boj med Dorijevo in Pisanijevo mornarico. Že na samem začetku je bil Lucian Doria smrtno ranjen, tako da je njegov položaj zasedel Ambrozij Doria, ki je v spopadu tudi zmagal.¹⁴⁵ Zdaj so se za svoj obstoj zdale same Benetke.

Ravno v času bojevanja pa je Drački izvedel, da ga papež Urban VI. namerava postaviti na prestol kot kralja Neaplja. Ob privolitvi Ludvika I. je res odpotoval v Neapelj, še prej pa mu je prisegel, da zase ne bo zahteval naslova ogrsko-hrvaškega kralja. Kot je znano, je obljubo šest let kasneje prelomil, kar ga je stalo življenja. Končno je bil po posredovanju savojskega vojvode spomladi 1381 med Benetkami in Ogrsko sklenjen mir: Benečani so se morali ponovno odreči Dalmacije in Ogrski plačati davek (7000 dukatov letno na dan sv. Štefana, to je 20. avgusta).¹⁴⁶

19. decembra 1380 sta odstopila oba bana, tako slavonski (Peter Cudar) kot hrvaško-dalmatinski (Szécsi). Slednji je v tretje sprejel funkcijo vrhovnega sodnika na kraljevem dvoru.¹⁴⁷

VII. Ogrska po smrti Ludvika I.

Po štirih desetletjih vladanja je 10. septembra 1382 umrl Ludvik I. Veliki, ne vedoč, da bosta Ogrski skoraj tri leta vladali dve ženski. Zanimivo je, da ni Ludvik I. niti enkrat samkrat banovanja namenil komu od hrvaške aristokracije, prej komu iz vrst nižjega ogrskega plemstva. Med starejšo hrvaško aristokracijo je kralj do najvišjega položaja in časti povzdignil edino rodbino Gorjanskih. Temu so nasprotovali Bánffyji, Chúzi, Lackovii, Széchényji, Cudari, Bubeki in nenazadnje tudi Szécsiji. Slednje je kralj namesto tega nagradil s posestmi, v upanju, da bodo nekega dne stali ob strani njegovi starejši hčerki Mariji, kasnejši kraljici (17. september 1382–17. maj 1395). Po Ludvikovi smrti so Marijini skrbniki zares vse počeli v duhu pokojnega kralja. Szécsi je nadalje ostal vrhovni dvorni sodnik. Še v zadnjem desetletju pred Ludvikovo smrtjo so bile Szécsiju kar nekajkrat zaupane pomembne državniške funkcije. V letih 1381–84 je bil v tretje imenovan za vrhovnega dvornega sodnika.¹⁴⁸ V letih 1381–82 mu je bila zaupana služba bratislavskega župana.¹⁴⁹

¹⁴³ V. Klaić, *Povijest Hrvata* 2, str. 205. O tem, kako so Benečani požgali slabo obranjeni Šibenik, so 11. novembra iz okupiranega mesta sporočili tudi Szécsiju v Zadar: »*Thomas quondam Dominici syndicus Sibenici Jadre coram bano Nicolao protestatur Venetos Sibenicum exuisse, quia non habuerunt milites ab eo requisites tocies ad resistendum, et quod peiora timentur ob instaurationem classis Venetorum.*« (CDR, XV, str. 417, št. 307).

¹⁴⁴ V. Klaić, *Povijest Hrvata* 2, str. 207.

¹⁴⁵ T. Smičiklas, *Poviest hrvatska*, str. 430.

¹⁴⁶ N. Klaić, *Povijest Hrvata*, str. 369.

¹⁴⁷ V. Klaić, *Povijest Hrvata* 2, str. 217.

¹⁴⁸ *Korai magyar lexikon*, str. 512.

¹⁴⁹ *Biografický slovník*, V. zvazok, str. 190.

Pečat dvornega sodnika in pažanskega grofa Nikolaja III. Szécsija iz leta 1382 z napisom: »S(igillum) Nico(lai) d(e) Zech iudicis curie regis (et) comitis Posoniensis. Enako pečatno podobo je Szécsi uporabljal kot ban celotne Slavonije, le z drugim napisom.¹⁵⁰

Marija je kot nova kraljica Ogrske in Hrvaške na mesto palatina (*nádor*) 8. oktobra 1385 postavila Szécsija.¹⁵¹ Nekje do začetka 14. stoletja je palatin na Ogrskem napredoval do vrhovnega poveljnika vojske in regenta (v primeru, da je bil kralj mladoleten). Prav tako ni bil več imenovan od kralja, ampak od državnega zbora.¹⁵²

V želji po večjem političnem vplivu se je kraljeva vdova Elizabeta začela vmešavati v notranjepolitične zadeve, pa tudi po širšem kraljestvu ni ostala neopažena. Veliko je potovala (in to ne ravno na svoje stroške), predvsem po Dalmaciji in Hrvaški, kjer je bilo plemstvo z njenimi uredbami precej nezadovoljno.¹⁵³ Poleg tega pa nobena od kraljic ni več sklicevala saborov. Leta 1384 je Marija ukinila slavonsko kovnico in vpeljala matični denar. Zaradi dogodkov okrog poljske krone se je dvignilo tudi hrvaško plemstvo, ki je zahtevalo, da kraljici potrđita Ludvikov privilegij. Tako je 22. junija 1384 Marija vendarle potrđila očetov dekret in Zlato bulo iz leta 1222.¹⁵⁴ Kljub temu dejanju je na celotnem Ogrskem že tlela iskra upora. Elizabeta je imela podporo servilnega palatina Nikolaja Gorjanskega. Ob tem so Hrvati osnovali tudi protikraljevo zvezo s Karlom Dračkim na čelu, ki naj bi po njihovem postal nov ogrsko-hrvaški kralj in strmoglavil nepriljubljenega palatina.

Potem, ko je Elizabeta kot hrvaško-dalmatinskega bana razrešila Štefana Lackovia, je maja 1384 to čast zaupala nekemu Tomasiniju oz. Tomažu iz Sv. Jurija, ki je hitro zatrl neko zaroto v Zadru. V primeru zarote se ve le za imena sodelujočih, ki so bili javno usmrčeni.¹⁵⁵ Kot posledica teh dogodkov je sledila akcija slavonskih plemičev. V avgustu 1384 je že obstajala močna liga oz. zavezništvo (*colligati*) hrvaških in ogrskih velikašev, naperjenih proti kraljicama in palatinu Gorjanskemu. Upor je vodil Lackovi, tesno ob strani pa sta mu na znanje dvora stala zagrebški škof in vrhovni dvorni sodnik Szécsi. Osrednji razlog za upor je bil nedvomno Gorjanski, ki se je zaradi svojih ambicij odvrnil od aristokratskih kolegov ter

¹⁵⁰ V. Klaić, Povijest Hrvata 2, str. 199. Pečat z dvoglavim grbom iz leta 1381 se je ohranil na listini iz leta 1381 (CDH, IX/6, str. 270–271 in tu pripis: »*sigillo cerae flavae dorsaliter impresso, et aquilam bicipitem alis expansis exhibentem munitae*«).

¹⁵¹ CDH, X/3, str. 333 (»A. 1385 Nicolaus proinde Gara, anno 1386, caesus, non tum Palatinus«). V literaturi ponekod zasledimo, da je Nikolaj III. postal palatin že leta 1384 (Vas vármegye, str. 573). Palatin (*Comes Curialis Maior, nádorispán*) je bil prva politična osebnost – takoj za kraljem, ki je predsedoval v Albi Regii, bil pa je tudi poveljnik kraljeve vojske (Paul Hunfalvy, Die Ungern oder Magyaren, Wien und Teschen, 1881, Band V., str. 148). Tako tudi Bartal (A. Bartal, n. d., str. 144): »*Exemplo e Germania accersito primum palatio praecepit Comitem, qui Palatinus et Magnus comes postea dictus. Palatini in Decreto S. Ladislai crebra fit mentio. In germanicis documentis sub Ladislao posthumo dicitur Gross-graf; hinc corruptam illud: nádor ispán.*«

¹⁵² Ignaz Aurelius Fessler, Geschichte von Ungarn, I. Band, Leipzig 1867, str. 132.

¹⁵³ V. Klaić, Povijest Hrvata 2, str. 240.

¹⁵⁴ Prav tam, str. 241.

¹⁵⁵ V. Klaić, Povijest Hrvata 2, str. 243.

izrabil Elizabetino zaupanje. O uporu je Elizabeta prebivalcem Gradeca (pri Zagrebu) 14. avgusta 1384 pisala iz Temišvara in poudarila, da vodilni akterji «s sodelujočimi in zavezniki ne le s pismi in poslanicami, ampak tudi osebno hodijo do zvestih podanikov ter jih s svojim nevrednim podtikanjem zavajajo na svojo stran in sebi v korist ter k odporu do veličanstva.» Obenem je od Zagrebške županije zahtevala, da se noben od prebivalcev, niti podložnik niti kak dostojanstvenik ne sme pridružiti upornikom ali pa jim na kak drug način pomagati. Če pa jim bo upornike vendarle uspelo prijeti, naj jih zaprejo do kraljičinega prihoda v mesto.¹⁵⁶

Hrvaške upornike je nekaj časa podpiral tudi bosanski kralj Tvrtko I., vendar ga je Gorjanski pridobil na svojo stran. Tvrtko je prisegel zvestobo do groba vsem trem: Elizabeti, Mariji ter Hedviki na Poljskem. Kmalu pa se je Elizabeta obrnila na Horvata, Lackovia, Szécsija in Nikolaja Zambova ter jih pozvala na sestanek v Požegi. Podporo so ji izrekli tudi Krbavski knezi ter Frankopani. 16. maja 1385 so v Požegi po dveh tednih razgovorov prišli do kompromisa: v posebnem razglasu, naslovljenem na prebivalce Bratislave, so zapisali, da so se spori med kraljicama in baroni polegli ter pozvali k zvestobi in obrambi državnih meja.¹⁵⁷

V avgustu 1385 je zagrebški škof Dračkega pozval, da sede na ogrski prestol. Ob tem pa si je nakopal papeževu zamero. Medtem (28. september) se je Marija poročila s Sigismundom Luksemburškim. 8. novembra sklicala državni zbor in potrdila vse pravice ter pooblastila hrvaškega plemstva, moža pa imenovala za »varuha in upravitelja kraljestva«. V Zagrebu so se zbrali pristaši Dračkega, ki so ga nameravali pripeljati v Budo kot bodočega ogrskega kralja. Med Dračkim in Marijo je nastopilo odkrito sovraštvo. Decembra 1385 se je Drački prišel na dvor poklonit pokojnemu Ludviku I. Elizabeta ga je sprejela in nastanil se je nedaleč od dvora. Hrvaški pristaši so ga uspeli razglasiti za gubernatorja kraljestva. Na Božič je Karel sklical državni zbor, na katerem je bil razglašen za novega kralja Ogrske in Hrvaške. Tedaj se je Marija hotela umakniti k možu na Češko, a ji je to preprečila mati. Drački je bil 31. decembra 1385 okronan v Albi Regii oz. Székesfehérváru, vendar njegovo vladanje ni trajalo dolgo. Elizabeta se je povezala z Gorjanskim in njegovim sodelavcem Blažem Forgačem, ki je 40-letnega Dračkega v noči 7. februarja 1386 hudo ranil, tako da je 24. februarja podlegel ranam. Sigismund je bil 31. marca 1387 okronan za kralja Ogrske in Hrvaške, hrvaški plemiči pa so se razočarani umaknili.¹⁵⁸

Szécsi je v obdobju nemirov okoli ogrske krone ostal aktiven *regnicola* v krogu hrvaške lige in od prve polovice 1385 do 8. oktobra tega leta (preden je bil imenovan za palatina), ostal med ožjimi sodelavci kraljice Marije.¹⁵⁹ Poleg Dionizija, 38. ostrogonskega nadškofa in kardinala ter Marije (1610–79), druge žene Franca Wesselényija, je tako eden redkih, ki je dodobra zaznamoval prelomne trenutke madžarske zgodovine..

¹⁵⁶ Prav tam, str. 242.

¹⁵⁷ Prav tam, str. 248.

¹⁵⁸ T. Smičiklas, *Poviest hrvatska*, str. 438–440.

¹⁵⁹ CDH, X/8, št., str. 182–183.

Zusammenfassung

Nikolaus III. – der angesehenste Vertreter der Familie Szécsi im 14. Jahrhundert

Darja Kerec

In der Mitte des 14. Jahrhunderts wurde Dalmatien durch die militärischen Auseinandersetzungen mit dem benachbarten Venedig erschüttert. Als 1346 Zadar (Zara) fiel, verlieh der ungarische König Ludwig I. das Amt des kroatisch-dalmatinischen Banus an Nikolaus III. von Szécsi, dem bisherigen Großsupann von Nógrád und königlichen Haupttruchseß (asztalnokmester, magister dapiferorum). Die Wahl des Szécsi zum Banus erwies sich als günstig, gelang es doch Ungarn trotz der venezianischen Vorherrschaft auf der Adria im Jahre 1358 Zadar zu erobern und seine Macht dort zu festigen. Dennoch behielten die dalmatinischen Städte (Dubrovnik, Zadar, Knin, Rab, Šibenik, Nin, Skradin, Hvar, Korčula ...) die bereits etablierte Autonomie mit ihren gewählten Fürsten. Unter diesen befand sich von der Mitte der fünfziger bis zum Ende der siebziger Jahre des 14. Jahrhunderts auch Szécsi, und zwar als Fürst von Zadar, Split, Šibenik und Rab. Während seiner Amtszeit hielt er sich außer in Dalmatien auch über längere Zeit in Slawonien auf, wo er die meiste Zeit der Bestätigung des Zehnten im Zagreber Bistum widmete. Im Jahre 1378 entflammte wieder der ungarisch-venezianische Krieg, aus dem Ludwig I. als Sieger hervorging. Die meisten Verdienste für die erfolgreiche Verteidigung von Trogir schreiben die Zeitgenossen gerade Szécsi zu. Nach Ludwigs Tod (1382) verwickelte sich Szécsi in einen Streit mit der kroatischen Adelligenliga, die darum bestrebt war, Karl Drački auf den ungarischen Thron zu setzen. Trotz der Heirat zwischen Königin Maria und Sigismund im Jahre 1385 gelang es dem damals bereits betagten Szécsi, sich auf dem politischen Piedestal zu behaupten.

Die Familie Szécsi aus Gornja Lendava erhielt von der Mitte des 13. bis zum Ende des 14. Jahrhunderts die meisten Donationen in den Komitaten Gömör, Nógrád, Baranya, Pest, Vas und Zala. Neben den Familien Amadai und Hahold (Banffy aus Dolnja Lendava) steigen die Szécsi durch die Übernahme der Herrschaft Gornja Lendava im Jahre 1366 zur wichtigsten Hochadelsfamilie im Übermurgebiet empor. Das Amt des kroatisch-dalmatinischen Banus versah Nikolaus III. von Szécsi nicht weniger als viermal, zugleich wurde er dreimal zum Banus für das gesamte Slawonien ernannt, dreimal war er auch königlicher Haupttrichter. An seinem Lebensabend wurde ihm die Ehre des Bürgermeisters von Bratislava/Preßburg (1381-1382) und nicht zuletzt auch die eines Palatins (8. Oktober- März 1387) zuteil, womit er zu den erfolgreichsten Vertretern seines Geschlechts zählt.

Miha Preinfalk

Rodbina v luči srednjeveških listin¹

Vsak človek postane s svojim rojstvom del neke družine oziroma v širšem smislu del rodbine. Družine oziroma rodbine si delijo skupne člane in se na ta način med seboj prepletajo v družbo oziroma, gledano globalno, v človeštvo. To pravilo ostaja nespremenjeno od pradavnine do današnjih dni in je neodvisno od časa in prostora. Spreminja se le zunanja podoba človeštva oziroma družbe, ki je pogojena s kulturnimi dejavniki in načinom življenja na sploh.

Srednjeveška družba v tem pogledu ni nikakršna izjema. Sestavljala jo je pisana množica ljudi najrazličnejših slojev, ras, starosti, veroizpovedi in podobno. V slovenskem pa tudi širšem evropskem prostoru so srednjeveško družbo predstavljali pripadniki posvetnega in cerkvenega plemstva, meščani, nižja duhovščina, Judje pa tudi kmetje, podložniki, ki so se kot takšni pojavili v listinah svojih gospodov. In vsak izmed njih je kot enkratna in neponovljiva osebnost preko svojih družinskih vezi tvoril neko družino, neko rodbino, neko družbo.

Prav to bo v ospredju pričujočega prispevka – abstraktna rodbina, njeni člani oziroma natančneje rodbinski nazivi in povezave. Cilj raziskovanja bo prikazati, kaj vse si je srednjeveški človek predstavljal pod nazivom »stric« (*oheim*) ali »bratranec« (*vetter*). Ali sta svak in zet v srednjem veku res pomenila isto kot danes? Je bil brat vedno le rodni brat in sin vedno le rodni sin? Kako lahko interpretiramo dejstvo, da poznajo listine več kot deset izrazov za ženo oziroma soprogo? Na takšna in podobna vprašanja bomo skušali odgovoriti na naslednjih straneh. Boljše razumevanje in preglednost teksta omogočajo še latinsko-slovenska in nemško-slovenska preglednica sorodstvenih nazivov² ter izseki iz genealoških debel za posamezne družine, ki so vstavljeni v sam tekst. Ob koncu sledijo še obsežnejše genealoške tabele, ki so namenoma zastavljene nekoliko širše in vključujejo tudi po več rodbin hkrati, saj le na ta način dobimo plastično predstavo o medsebojni sorodstveni povezanosti plemstva in takratne družbe na splošno.³

¹ Članek obravnava družino ali bolje rečeno rodbino v srednjem veku in predstavlja uvodno poglavje avtorjevega magistrskega dela z naslovom *Gospodje Turjaški in srednjem veku*, Filozofska fakulteta v Ljubljani, Oddelek za zgodovino, 2001, tipkopis.

² Preglednica je nastala na podlagi mojih lastnih opažanj ob pregledovanju listinskega gradiva ter na podlagi knjige J. F. Niermeyer, *Mediae latinitatis lexicon minus*, Leiden/New York/Köln 1997 (Niermeyer, *Lexicon*). Opozoril pa bi rad, da je Niermeyerjev leksikon, kot se bo pokazalo kasneje iz konkretnih primerov, v določenih pogledih precej površen in na trenutke celo netočen.

³ Genealoške tabele ne vključujejo vseh članov neke rodbine, ki so živeli v tistem času, temveč le tiste, ki nastopajo v pričujočem tekstu oziroma so pomembne za njegovo razumevanje. Tabele so narejene na podlagi mojih lastnih dognanj (Gallenbergi, Hmeljniški in Turjaški) ali na podlagi literature (K. Tangl, *Die Grafen von Pfannberg*, v: *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen* 18/1857, str. 115–298 (za Pfannberške); P. Štih, *Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem*, Ljubljana 1994 (za Goriške); Enciklopedija Slovenije (za Goriške, Ortenburžane, Andeške in Žovneško-Celjske (glej ustrezna gesla)); *Lexikon des Mittelalters*, 9. zvezek, *Zahlensymbolik*-Zyppresse, München 1998 (za Otone, Premysle in Konrade); A. Jaksch, *MHDC IVb*, Klagenfurt 1906 (za Otone); K. Trotter, *Die Burggrafen von Lienz und zum Lueg*, Innsbruck 1954 (za Sommereckerje); H. Wiessner, *Die Schenken von Osterwitz (1100–1500)*, Klagenfurt 1977 (za Schenke z Ostrovice). Avtor začasne tabele za Svibensko-Planinske je dr. Dušan Kos.

Pričujoči prispevek je nastal na podlagi predvsem objavljenega pa tudi neobjavljenega listinskega gradiva, ki zajema slovensko ozemlje od 12. do konca 15. stoletja, predvsem nekdanjo Kranjsko pa tudi Štajersko, Koroško in delno Goriško. Objavljeni viri so povzeti po nekaterih že znanih zbirkah virov za vsako deželo posebej, nekaj listin je bilo objavljenih tudi v drugačnih sklopih.⁴ Pri originalnih, neobjavljenih listinah sem se opiral predvsem na gradivo, ki ga hranijo v Arhivu Republike Slovenije, ena listina pa je iz Koroškega deželnega arhiva v Celovcu (Kärntner Landesarchiv (KLA)). V veliko pomoč mi je bil tudi Centralni katalog srednjeveških listin (CKSL) na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa.

Kot se je izkazalo, so originalne listine oziroma tiste, ki so objavljene v celoti, veliko boljše in bolj izpovedne za raziskovanje rodbinskih nazivov, saj je veliko avtorjev, ki so vire izdajali v tiskani obliki, pogosto objavilo le regest ali pa so v originalni obliki pustili le osebna imena, preostali tekst (in s tem tudi rodbinske nazive) pa so skrajšali in prevedli v modernejši jezik. Vsega skupaj je bilo potrebno pregledati več tisoč originalov, objavljenih listin in regestov, da je bilo mogoče ustvariti kolikor toliko objektivno sliko rodbinskih razmerij.

Preden se lotimo predstavitve konkretnih primerov, je potrebno izpostaviti tri splošne ugotovitve, ki so se porodile med pregledovanjem listin. Prva ugotovitev je ta, da je srednjeveška družba poznala celo paleto rodbinskih nazivov in da je bila v tem pogledu celo bogatejša od današnjega sorodstvenega nazivanja. Že v tistem času so seveda poznali terminologijo za očeta, mater, sina, hči, brata, sestro, može in ženo (prav naziv za ženo oziroma soprogo se pojavlja v največ oblikah; sam sem jih našel dvanajst – šest nemških in šest latinskih), dedka in babico, vnuka pa tudi za nečaka, zeta in snaho, taščo in tasta, svaka in svakinjo. Srednji vek je bil tudi čas, ko so materialne koristi in potrebe narekovale, da sta vdovec ali vdova kmalu spet sklenila zakonsko zvezo. Zato v listinah pogosto naletimo na očime in mačehe, pastorko, skrbnike in varovance. Pogosto so bili nazivi zelo precizni – tako so npr. ločili polbrata po očetovi in polbrata po materini strani, vnukovo soprogo, očetovo sestro in brata, materinega brata in sestro, bratovega sina itd. V tem pogledu je bogatejše latinsko nazivanje (glej razpredelnico ob koncu), medtem ko so tovrstni nazivi v nemških listinah bolj ali manj opisni.

Pri naštevanju sem se izognil trem izrazom, ki so, kot se bo izkazalo, najbolj problematični. To so bratranec (*vetter*), stric (*oheim*) in teta (*muhme*), ki nas pripeljejo do druge ugotovitve. Nekateri nazivi, predvsem v nemškem jeziku, so splošni in zajemajo cel spekter sorodstve-

⁴ Pri svojem delu sem uporabil naslednje zbirke virov: A. Jaksch, *Monumenta historica Ducatus Carinthiae I–IV*, Klagenfurt 1896–1906 (Jaksch, *MHDC*); A. Jaksch, *Monumenta historica Ducatus Carinthiae, Ergänzungsheft zu Band I–IV (811–1269)*, Klagenfurt 1915 (Jaksch, *MHDC E I–IV*); H. Wiessner, *Monumenta historica Ducatus Carinthiae V*, Klagenfurt 1956 (Wiessner, *MHDC*); F. Komatar, *Das Schlossarchiv in Auersperg*, v: MMK 18/1905, 19/1906, 20/1907, Carniola n.v. 1/1910 (Komatar, *Schlossarchiv*); D. Kos, *Celjska knjiga listin I. Listine svobodnih gospodov Žovneških do leta 1341*, ZRC SAZU in Muzej novejšje zgodovine Celje; Ljubljana/Celje 1996 (Kos, *Celjska*); B. Otorepec, *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku I–X*, Ljubljana 1956–1965 (Otorepec, *GZL*); F. Schumi, *Archiv für Heimatkunde. Geschichtsforschungen, Quellen, Urkunden und Regesten, I. Band*, Laibach 1882/3 (Schumi, *AFH I*); F. Schumi, (ur.), *Archiv für Heimatkunde. Geschichtsforschungen, Quellen, Urkunden und Regesten, II. Band*, Laibach 1884/7 (Schumi, *AFH II*); F. Schumi, *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain, I. Band 777–1200*, Laibach 1882/3 (Schumi, *URBKr I*); F. Schumi, *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain, II. Band 1200–1253*, Laibach 1884 (Schumi, *URBKr II*); H. Pirchegger in O. Dungern, *Urkundenbuch des Herzogtumes Steiermark, Ergänzungsheft zu den Bänden I bis III*, Graz 1949 (Pirchegger, *Urkundenbuch*); W. Brunner in B. Otorepec, *Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, v: Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs, Folge 44/45, Graz 1995 (Brunner, *Gallenberger*). Izbor objavljenih listin zajema obdobje od 9. do 15. stoletja in odseva dejansko stanje v večini tovrstnih listin. Pritegnitev še dodatnih zbirk listin po mojem mnenju ne bi bila smiselna, ker se podoba glede sorodstvenih razmerij, prikazana v pričujoči nalogi, ne bi bistveno spremenila.

nih razmerij. Med tovrstnimi nazivi prednjačijo prav omenjeni trije. V nadaljevanju bomo na več konkretnih pokazali, da je *oheim* le redko ujec (materin brat) in da je *vetter* ponavadi vse kaj drugega kot bratranec. Tudi *muhme* ni le očetova sestra, ampak je ta naziv označeval tudi sestrično ali daljno sorodnico v tretjem kolenu.

In še ena ugotovitev se pokaže ob pregledovanju gradiva. Mlajše listine so veliko bolj izpovedne glede rodbinskih povezav kot starejše in v njih najdemo veliko več sorodstva. To je moč razložiti z dejstvom, da je bil krog izstaviteljev in prejemnikov listin oziroma soupravičencev do pravnih dejanj v 12. in 13. stoletju veliko bolj omejen kot kasneje. V listinah 14. in 15. stoletja pa že lahko naletimo na meščane in Jude ter celo vrsto nižjega in novo nastalega plemstva, kar posledično pomeni, da se v listinah začne pojavljati veliko več ljudi, ne le kot izstavitelji in prejemniki, temveč tudi kot sopečatniki. Za današnje genealoge je v tem pogledu dobrodošlo dejstvo, da je pri večini omenjenih oseb navedeno sorodstveno razmerje glede na izstavitelja. Zato je moč v nekaterih primerih preprosto drugič spet z nekaj špekuliranja sestaviti genealoško mrežo družbe. Seveda je o tem potrebno ob tem upoštevati, da vsi nazivi niso bili tako enoznačni kot danes, pač pa se je med sorodnike štelo tudi ljudi, ki so bili z družino (ali bolje – z rodbino) v tako daljni povezavi, da jih danes niti približno ne bi šteli med rodbinske člane. Tu je pomembno vlogo odigral ugled in družbeni status »sorodnikov«. Le kdo si v 14. stoletju ni želel Celjskih za svoje »strice« ali Svibenskih za svoje »bratrance«? Z uglednim sorodstvom se je povečal tudi ugled izstavitelja.

Ker bo v nadaljevanju teksta ves čas govor o rodbini in rodbinskih razmerjih, je prav, da povemo nekaj besed o pojmu rodbina – družina oziroma da poskušamo definirati njun pomen. Kljub temu da za današnje uho termin družina zveni bolj domače in vsakdanje, pa je v našem primeru bolj na mestu izraz »rodbina«, ki po Vilfanu zajema širši krog ljudi kot družina. Slovenska pravna terminologija namreč razlikuje med »rodbino« (skupnost oseb po rodu) in »družino« (skupnost oseb po skupnem gospodinjstvu). Rodbina se torej od družine loči po tem, da označuje vse tiste ljudi, ki so med seboj povezani s krvnimi vezmi, ne glede na to, ali živijo skupaj ali ne, medtem ko so člani družine poleg krvnih sorodnikov, ki živijo v istem gospodinjstvu, tudi osebe, »ki niso sorodniki, a so pritegnjeni kot delovna sila« (sprva sužnji, kasneje hlapci in dekle in podobno).⁵ Preden pa se spustimo v zapletena srednjeveška rodbinska razmerja, si najprej oglejmo družinske oziroma rodbinske nazive v ožjem smislu.

Vsak človek ima seveda samo enega očeta in mater. Zato v tem primeru ni dileme – nemški *vater* ali latinski *pater* je lahko samo rodni oče (*Wir Rudolf, Hartneit, Georg pruder von Scherphenberch... von unserm seeligen vatter hern Rudolf von Scherphenberch...*),⁶ in *mutter* oziroma *mater* je rodna mati (*...hern Herwarten... seiner muter fraun Elspeten; frau Elspet Awerspergerin und her Herwart ir sun...*).⁷ Včasih se je zgodilo, kot še danes, da je tudi priženjeni ali primoženi zakonec svojega tasta oziroma taščo poimenoval oče oziroma mati. Običajno je to storila snaha, saj je s poroko postala članica moževe družine. V listinah se to kaže tako, da oba, mož in žena, za starše uporabite svojilni zaimek »najin« – *unser*. Ni pa nujno, da so v listini vedno omenjeni moževi starši. Če je bil za izdajo neke listine ženin oče pomembnejši ali če je užival velik ugled, so v listino vstavili njegovo ime (Friderik Hebenstreit in njegova žena Katarina (Gallenberška) zastavita dve hubi v Preserju *unserm liebem herrn und vatter hern Wilhallem von Gallenberch und seiner wirtin frawn Trawten, unser muter*).⁸

⁵ S. Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije*, Ljubljana 1961, str. 248–250 (Vilfan, *Pravna*).

⁶ Arhiv Republike Slovenije (ARS), Zbirka listin (ZL), listina 1320, junij 22, Krško (sign. 61).

⁷ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 330 (1421, maj 26).

⁸ Brunner, *Gallenberger*, str. 117–118, št. 40 (1354, januar 9).

Precej pogost je v listinah še en izraz za mater oziroma roditeljico (*genetrix*), ki pa je »rezerviran« izključno za »božjo« roditeljico, Marijo, ki po krščanskem nauku ni bila mati v biološkem smislu, temveč res zgolj Jezusova roditeljica (...*super reliquias beate virginis dei genetricis*;⁹ ...*ob reverenciam gloriose dei genetricis Marie*¹⁰).

Ne le pri starših, temveč tudi pri otrocih so nazivi bolj ali manj enoznačni. Nemški *sohn* ali latinski *filius* sta skoraj vedno pomenila isto – rodnega sina (kapitelj zagrebške cerkve potrjuje, da je *Thomas filius Benvenuti de Cetyn* v svojem imenu in imenu svojega brata Ladislava obljubil dati svojo sestro Katarino v zakon Janezu Glaynarju;¹¹ *Hanns von Ernhausen, Herwort ...*, *Gebhart, Aenderli und Maerchel, all vir sein sun, Wolfinch von Maerenberch sein aidem und Chunigund sein hausfrau dez vogenanten Hansen tochter* prodajo Hermanu iz Lindaua vas Rošnje;¹² *Rudger und Rupel Ruprechts sunne von Ig* prodasta Konradu imenovanemu Chrumbach iz Ljubljane štiri hube v Vrbljenu¹³). Z relacije oče-sin so zanimive latinske listine, v katerih je oče že pokojen. V tem primeru se pokojnika označi s prislovom *quondam* (nekoč, nekdanj), naziv sin (*filius*) pa se pogosto izpusti (...*ego Volkerus filius quondam Herbordi de Aych* proda *Johanni de Rain filio quondam Karlossy de Los* štiri hube, od katerih je ena v Šmarati *in quo habitabat Martinus filius quondam Kaculi*;¹⁴ oglejski patriarh Markvard potrjuje, da sta *Herthilus [filius] condam Leupoldi de Reuthimberch pro se et nobili Martino fratre suo de Reuthemberch* postala njegova vazala;¹⁵ ferentinski škof Andrej podeli diakonu Jakobu *[filio] quondam Hebardi Auspergher* duhovniško čast¹⁶). Vendar pa *sun* ni nujno vedno pomenil pravega sina. Analogno s situacijo, ko so sta zet oziroma snaha svojega tasta ali taščo poimenovala oče oziroma mati, se je večkrat zgodilo, da je bil tudi zet označen kot sin (*Ich Elspet Hansen Machors am Fronhoff säligen wytib* proda *meinem lieben sun und aiden Sweticz dem schuster, Dorothen seiner wirtin meiner lieben tochter* hišo in domec z vrtom).¹⁷ Iz listin je poznan še en izraz, ki po vsej verjetnosti označuje sina – *leiberb*, čeprav je prevod izraza *leiberb* (oziroma v moderni nemščini *Leibeserbe*) potomec in zato v takšnem primeru ne gre nujno za sina (*Ich Michel Melcz, Kathrey sein eleiche wirtin und Erasm ir payder leyberben* izpričujejo, da jim je gornjegrajski opat Konrad podelil njihov dvor Podgrad pri Vranskem).¹⁸ Na razmerje oče-sin opozarjata tudi še danes aktualna pridevka *senior* – *junior* (*Huius autem rei testes sunt: ...Wlricus senior, Ulricus junior...*).¹⁹

Do podobnih ugotovitev kot pri sinu pridemo ob pregledovanju gradiva tudi pri hčerki, ki je označena z znanima izrazoma *tochter* oziroma *filia* (...*et ego Gerdrudis filia domini Ottonis quondam de Traberch* skupaj z možem in sinovi daje vetrinjskemu samostanu določene ugodnosti;²⁰ *Gedraut der ...Elspeten der Reutenbergerin tochter* dobi kot nuna na Koroškem od matere in bratov sedem hub v Lipoglavu;²¹ *Elspett Hansen des Katzenstayner tachter* daje Engelhardu in Volkerju Turjaškima vso svojo dediščino in posest²²).

⁹ Jaksch, *MHDC I*, št. 378 (1200, april 14, Krka).

¹⁰ Schumi, *URBKr II*, št. 103 (1238, december 11, Velesovo).

¹¹ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 349 (1425, december 31).

¹² Komatar, *Schlossarchiv*, št. 183 (1370, maj 6).

¹³ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 36 (1323, oktober 6, Ljubljana).

¹⁴ ARS, ZL, listina 1327, december 10, Stari trg pri Ložu (sign. 6111).

¹⁵ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 205 (1376, avgust 8).

¹⁶ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 494 (1469, april 1, Oglej).

¹⁷ ARS, ZL, listina 1431, julij 29 (sign. 506).

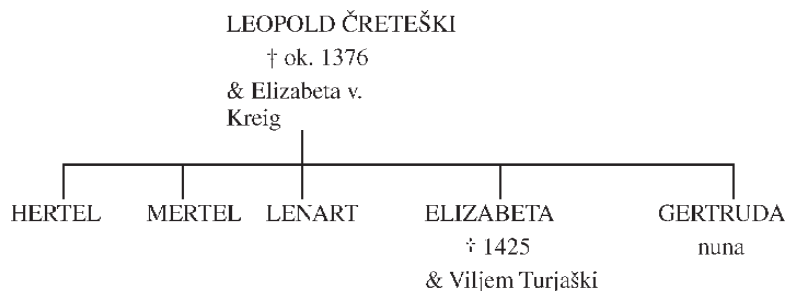
¹⁸ CKSL, listina 1432, oktober 16.

¹⁹ Jaksch, *MHDC I*, št. 478 (1218, avgust 23, Krka).

²⁰ Wiessner, *MHDC V*, št. 419, (1279, december 28, Reifnitz).

²¹ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 211 (1378, april 9).

²² Komatar, *Schlossarchiv*, št. 418 (1445, julij 20).

Večkrat se je tudi zgodilo, da so bili potomci izstavitelja označeni kot »otroci« (*kinder, liberi*), bodisi takrat, ko še niso bili polnoletni in tako še niso imeli pravice do aktivnega odločanja o nekem pravnem aktu (nakupu, prodaji...), bodisi takrat, ko so sicer že bili polnoletni, a za samo izstaviteljevo listino niso bili odločilni, temveč se tam pojavijo kot odraz soglasja (Haidenreich von Halleck podari vetrinjskemu samostanu *simul cum uxore sua et liberis* nekaj posesti;²³ Konrad Loški podari Konradu iz Besnice *mit meiner sun Wilhalms und Jakleins und mit anderer meiner chint willen* svojega podložnika Mihaela iz Besnice²⁴). Splošni izraz »otrok« je lahko tudi nadomestil konkretnega »sina« ali »hči« (Ana, žena Nikolaja Dreyssigerja prosi vojvodo Friderika, da podeli njenemu možu kot varuhu hčerke Barbare iz prvega zakona (*mein kynnd genant Barbell*) dvor na Vrhniki;²⁵ Otel, Hensel in Filip, *weilent Frideriches des Steigerers chind von Mengespurch...*²⁶). Za potomce na splošno je v latinskih listinah moč najti še druge izraze kot na primer *proles* ali *suboles* (kralj Sigismund zastavi Hermanu Celjskemu *ac suis heredibus et sobolibus* navedeno posest, ki je bila prej zastavljena Nikolaju Frankopanskemu *suisque heredibus et sobolibus*;²⁷ krški škof Roman potrjuje, da sta klerik Bertold in njegov starejši brat Gotschalk, ki je še brez otrok (*frater qui est maior natu, prolem quam necdum habet*), zapustila krškemu špitalu očetovo in materino dediščino²⁸). V tem pogledu je še posebej zanimiv izraz *puer*, s katerim so nazivali otroke na splošno, ne le sinove (*Wolfgangus cum suis pueris utriusque sexus*)²⁹ ali pa so z njim poudarili, da je neka oseba (v večini primerov gre za dečke) še otrok oziroma mladoleten (*In testimonium se obtulerunt filii sui Albero, Engelbero, Gebhardus... Rahwinus de Schellenberg, Mainhardus puer nepos eorum*;³⁰ krški škof Roman ob podelitvi gradu Grafenstein koroškemu vojvodi Henriku pravi: *...nos...notificamus, qualiter illustrem ducem Karintie Hanricum cum germanis suis nostre fidei, dum adhuc pueruli forent...*³¹).

Tako kot je bil v uporabi skupni naziv za mlajšo generacijo (otroci), zasledimo takšen primer tudi za starejšo generacijo (starši (*elter* oz. *genitores*) in stari starši (*progenitores*) oziroma predniki (*vorder* oziroma *parentes*)). To se je ponavadi zgodilo ob sklicevanju na neke starejše dogodke in pravice, ki so jih bili deležni izstaviteljevi starši ali kadar so posamezniki podeljevali cerkvenim ustanovam posest za dušni blagor svojih prednikov (npr. avstrijski vojvoda Oton za svojega deda Rudolfa in očeta Alberta (*ac provisione progenitorum*

²³ Schumi, *URBKr II*, št. 230 (1256).

²⁴ ARS, ZL, listina 1321, marec 25, Kranj (sign. 6091).

²⁵ CKSL, listina 1430, september 24.

²⁶ Brunner, *Gallenberger*, str. 73, št. 3 (1329, marec 14, Gries am Brenner).

²⁷ ARS, ZL, listina 1430, maj 6 (sign. 4705).

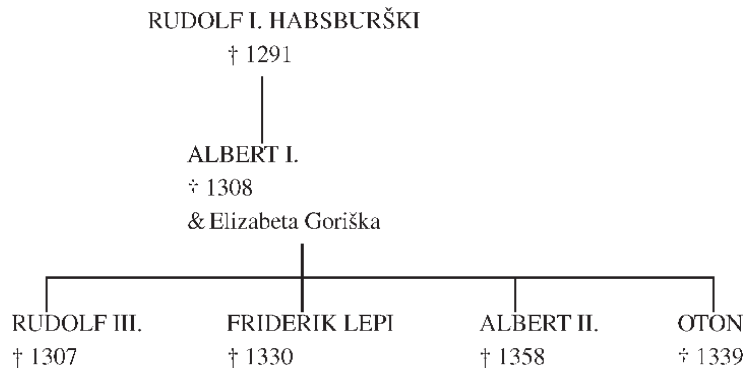
²⁸ Jaksch, *MHDC I*, št. 185 (1154, marec 12, Metnitz).

²⁹ Schumi, *URBKr II*, št. 335 (1264, julij 29, Velikovec).

³⁰ Schumi, *URBKr I*, št. 113 (1154–1156).

³¹ Jaksch, *MHDC I*, št. 201 (1158, junij 20, St. Radegund).

nostrorum Rudolfi avi nostri, ac Alberti genitoris nostri karissimi);³² Wolf von Werdenburg *durch meiner sele...unt aller meiner vordern*;³³ brata Pavel in Jurij iz Goropeč *von uns und unsern eltern saligen gedachtnus*;³⁴ Sofija Višnjegorska, vdova istrskega mejnega grofa Henrika, *pro salute animarum patris et matris meae, omniumque parentum meorum*³⁵).

Če se ozremo še po bližnjih in direktnih sorodnikih, katerih nazivi so bili »neproblematični«³⁶ že v srednjem veku, seveda ne moremo mimo bratov in sester. Tako brat (*bruder; frater*) kot sestra (*schwester; soror*) sta takrat v večini primerov (kot še dandanes) zajemala le eno družinsko povezavo – s človekom, ki je imel istega očeta in isto mater. Če se v listini pojavita dva ali več bratov oziroma sester, se nazivu včasih prida predpona *ge-* (*gebruder; geschwester*). To seveda velja le, če gre za osebe istega spola. Če pa so sorojenci obeh spolov, se uporablja še danes poznani *geschwister*. Primerov, ki bi prišli v poštev na tem mestu, je veliko, zato se omejimo le na najzanimivejše: ...*Anna weilent Dietreichs wirtinne von Igu und... Erasem ir sun und ir gewistrid* predajajo *Volkern, Fridreichen und Petern gebrudern von Awrsperg* dvor na Igu;³⁶ *Volker, Fridreych, Peter und Herwort prouder von Awrspersch* kupijo šest hub v Spodnjem Osolniku;³⁷ Henrik Planinski in žena Elizabeta prodasta *mit willen unsers bruder Ulreichs und unserer swester Alheten* grad Smlednik Frideriku Žovneškemu;³⁸ brat Andrej, odposlanec svetega sedeža podeljuje *Laurentio militi de Aupsurg et Wolfhardo fratri suo* odvezo, ker sta prispevala za boj proti krivoverskim Čehom;³⁹ vojvoda Viljem podeli Ulriku in Nikolaju na Plekerju v fevd dvor na Plekerju, ki je dediščina *iren hausfrawen Margreten und Chunigunden geswestern*;⁴⁰ oglejski patriarh Anton podeli Viljemu Lambergerju v fevd posest, ki jo je njegovemu sinu Juriju prodala *honestia Sophia soror condam et heres nobilis Willelmi de Sneperg*;⁴¹ Ulrik z Jeterbenka se poravnava s svojim

³² ARS, ZL, listina 1331, april 3, Dunaj (sign. 93).

³³ Otorepec, *GZL*, I/9 (1299, januar 30, Ljubljana).

³⁴ CKSL, listina 1465, maj 19.

³⁵ Schumi, *URBKr II*, št. 99 (1238, februar, Admont).

³⁶ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 181 (1369, november 18, Ljubljana).

³⁷ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 142 (1363, julij 5). Isti bratje se nekaj mesecev kasneje imenujejo *gebrueder* (Komatar, *Schlossarchiv*, št. 148 (1364, april 16, Dunaj)).

³⁸ Kos, *Celjska*, št. 122 (1328, april 17, Lemberk).

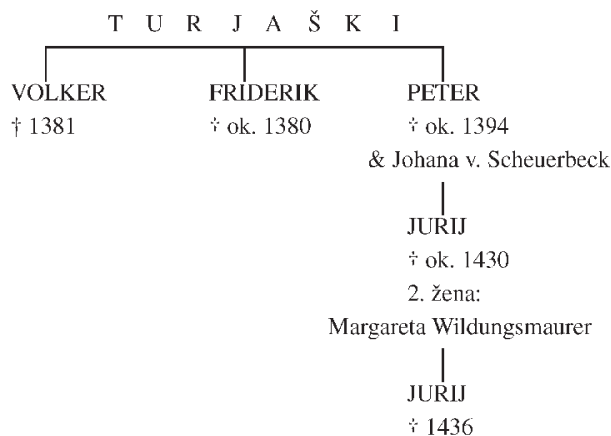
³⁹ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 495 (1469, april 29, Ljubljana). Wolfhard je v resnici Volker.

⁴⁰ ARS, ZL, listina 1398, maj 16, Dunaj (sign. 327).

⁴¹ ARS, ZL, listina 1395, maj 28, Sofumbergo (sign. 307).

nečakom, s katerim si tudi razdeli posest in podložnike, med katerimi so tudi *Dyems zwnam Trost und ir geswisdred*⁴².

Če je bil dvema osebama skupen le eden od roditeljev – torej sta si bila polbrat oziroma polsestra – je to vedno izrecno poudarjeno (Barbara von Scheppach, žena Wolfa von Neuhaus se odpoveduje dediščini v korist svojih polbratov (*steufbruder*) Aleksandra in Leonarda Turjaških)⁴³. V tem pogledu so zelo slikoviti latinski izrazi, ki ločijo polbrate po materini (*frater uterinus*, torej brat »po maternici«) in polbrate po očetovi strani (*frater germanus*) (*Gerolcus (!) et Albertus germanus suus de Michelsteten*;⁴⁴ grofica Leukarda Bogenska podari admontskemu samostanu hubo *presente etiam germano domini Babinbergensis episcopi fratre Wolfhero*⁴⁵). Da bi se pravi bratje ločili od drugih, se včasih izrecno imenujejo kot »bratje po mesu« (*fratres carnales*) (Bernard von Lind zapusti v oporoki *fratribus vero carnalibus quos habuit 30 mark*)⁴⁶.

Edina izjema od zgornjega pravila so novi, priženjeni in primoženi člani družine, torej vsaki in svakinje, ki se v listinah pogosto skrivajo za nazivi »brat« oziroma »sestra«. Tako je na primer Hans s Štrasberka označen kot brat Herbarda Turjaškega, čeprav je bil kot mož njegove sestre Alhajde v resnici njegov svak.⁴⁷ Tudi za svakinje si lahko ogledamo nekaj zanimivih primerov: grof Herman Celjski proda *unsrer lieben swester graefinn Adelhaiten graf Ulreich von Cili unsers lieben pruoder saeligen wittib* gornino v Pleterjah;⁴⁸ Pavel iz Krupe dovoli, da njegov brat Dioniz zastavi *sein wirtinn unser liebe swester graefin Ann der edlen grafen von Ortenburch swester* posest v Slovenski Marki.⁴⁹ Pri bratih in sestrah pa moramo upoštevati tudi to, da so takšen naziv nosili tudi redovni bratje in sestre – torej menihi in nune (npr. *frater Andreas sacrae theologiae humilis lector sedis apostolicae*;⁵⁰

⁴² Otorepec, *GZL*, I/43 (1336, december 20, Ljubljana).

⁴³ KLA, Allgemeine Urkundenreihe, listina 1522, marec 3 (sign. C 3589).

⁴⁴ Schumi, *URBKr I*, št. 113 (1154–1156).

⁴⁵ Schumi, *URBKr I*, št. 132 (1168, Litzen).

⁴⁶ Jaksch, *MHDC E I–IV*, str. 26–27, 2775a=3091 (ok. 1262, Sachsenburg).

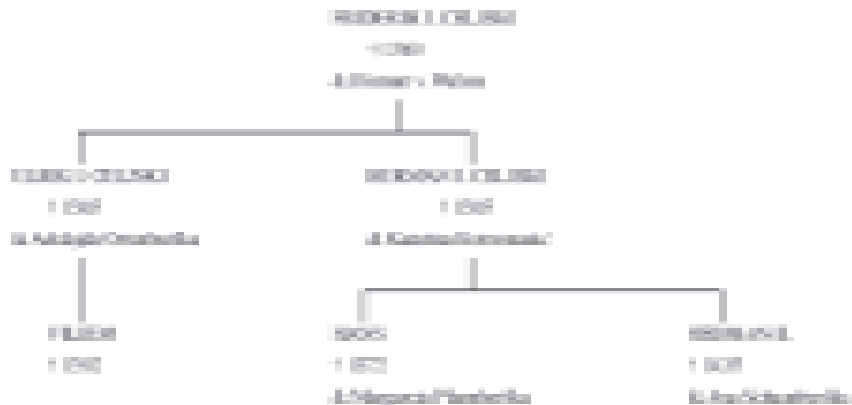
⁴⁷ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 53 (1335, marec 24). ...mit mein Herworts anhangendem insigel und mit meins pruder Volker und mit meins pruoder Hansen von Strazperch anhangenten insigel.

⁴⁸ ARS, ZL, listina 1385, marec 7 (sign. 4344).

⁴⁹ ARS, ZL, listina 1352, maj 11, Krupa (sign. 6774).

⁵⁰ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 495 (1469, april 29, Ljubljana).

Gundel, vdova Alberta Lindeckerja podari *swester Chunigunden der abtessin ze Minchen-dorf* dve hubi v Dobu⁵¹).

Če se je vdovec ali vdova z otroki še enkrat poročil(a), je novi zakonec postal očim (*stiefvater*) oziroma mačeha (*stiefmutter*), otroci pa pastorki in pastorka (*stiefsohn, stieftochter* oziroma *privignus, privigna*) (*Ich Ulreich Lobmynger und ich Christina des benanten Lobmynger swester* potrjujeta, da je *unser mueter selige Agnes* dobila ženitno pismo in še zapuščinsko pismo *von dem benanten Jorgen Schawrer unserem stuefwater*;⁵² Jurij Turjaški obljubi poplačati več dolgov, med drugim tudi dolg do *frauen Margarethen hern Heinreichs des Wildungsmawrer säligen tochter meiner stuefwueter*;⁵³ Alhajda *czu dem Puhel* prodaja hubo *Hermann meiner gennanten Alhaiten stuefsun*;⁵⁴ Henrik von Greifenfels podari vetrinjskemu samostanu hubo – med pričami: *Anshalmus, Engilschalcus, ... Marquardus privignus Anshalmi prenominati...*⁵⁵). Na novo pridobljeni bratje in sestre, ki jih je novi zakonec pripeljal v družino, so prav tako dobili predpono *stief-* (*stiefbruder, stiefschwester* (glej zgoraj)). V primeru, da so otroci ostali brez staršev, pa so kot sirote postali varovanci (*pupillus, pupilla*) svojih sorodnikov (ponavadi stricev). Ti so tako pravno postali njihovi varuhi oziroma skrbniki (*gerhab, vormund* ali latinsko *tutor*): Johana, hči pokojnega Nikolaja Scheuerbecka nakaže s privoljenjem svojih bratov in po nasvetu *hern Chunrats des Scheuerbekchen, der zu den zeiten derselben meiner prüder verbeser und gerhab ist* svojemu možu, Petru Turjaškemu, navedeno posest;⁵⁶ ogrski kralj Ladislav imenuje cesarja Friderika *unser vormund*;⁵⁷ oglejski patriarh Nikolaj podeli Otokarju iz Blagovice *tutori(s) dilectarum in Christe Ane, Agnetis et Katerine sororum, filiarum quondam Nicolai de Glogwitz...ac fratri(s) eiusdem Ottachari* v fevd bratovo posest, potem ko je *dictus Nicolaus pater dictarum pupillarum* umrl⁵⁸).

⁵¹ Brunner, *Gallenberger*, str. 149, št. 64 (1371, januar 22).

⁵² ARS, ZL, listina 1454, november 26 (sign. 641).

⁵³ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 360 (1430, februar 14).

⁵⁴ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 158 (1366, marec 1).

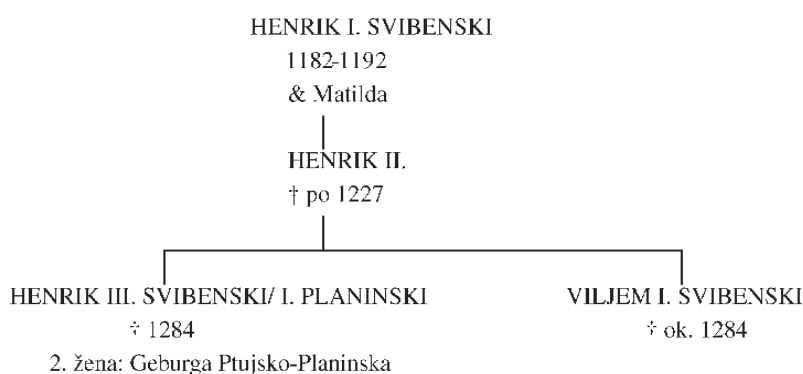
⁵⁵ Schumi, *URBKr II*, št. 86 (1235, Vipava).

⁵⁶ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 207 (1377, november 30, Dunaj).

⁵⁷ ARS, ZL, listina 1453, januar 18, Dunaj (sign. 4729).

⁵⁸ Schumi, *AFH I*, str. 111, št. 43 (1357, oktober 1, Belluno).

Edina direktna sorodstvena povezava, ki je še preostala, je relacija stari starši-vnuki. Ta povezava ni niti tako zanemarljiva, kot bi se morda na prvi pogled lahko zdelo, saj dedki (*en* oziroma *avus*) in babice (*an*, *endel* oziroma *avia*) ter vnuki (*enikel*) dokaj pogosto nastopajo v srednjeveških listinah. Največkrat je priložnost za to nanese, kadar so izstavitelji potrjevali privilegije svojih starih staršev (vojvoda Ernest potrjuje privilegije samostana Velesovo, ki jih je podelil že *der hochgeborn fürst unser lieber herr und ene herczog Albrecht*;⁵⁹ Henrik Svibenski potrdi vetrinjskemu samostanu daritev treh hub, ki jih je bila samostanu podarila *ava mea Mehthildis nomine pie memorie pro remedio avi mei Hainrici*⁶⁰) ali kadar so podeljevali privilegije oziroma posest za dušni blagor svojih sorodnikov (Ulrik, sodnik z Otoka, je kostanjeviškemu samostanu podelil neko desetino za dušni blagor svojih sorodnikov, med katerimi sta tudi duši *aines Albrechten meines enen*, *ainer Hilpurgen meiner anen*).⁶¹

Najpogosteje so izstavitelji svoje stare starše oziroma vnuke v listini omenili, kadar je šlo za pravna dejanja v preteklosti, ki so jih opravljali njihovi stari starši ali kadar so bili stari starši skrbniki svojih vnukov in so želeli, da po njihovi smrti dedujejo vnuki ali kadar so bili vnuki skupaj s starimi starši nosilci nekega pravnega akta (Jernej, mlinar pred Kranjem, njegova žena Neža in *Chuna mein enichel* prodajo njivo pred Kranjem).⁶² Seveda to velja tako za nižje sloje kot tudi za plemstvo: Elizabeta Mekijska (Gallenberška) deli svojo posest med sorodnike, med drugim zapusti dve švajgi *Wllein meinen enichlein Otleins meus suns sun*;⁶³ Henrik in Ulrik Planinska zamenjata s samostanom v Jurkloštru nekaj posesti, med drugim vas Medgorje, ki je bila samostanu darovana *a domino Hainrico de Momparis pie memorie avo nostro*;⁶⁴ Hans Wenveniud iz Skrada potrjuje, da sta *mein enn der Erasem von der Aynadt...und Anna...mein enndel* v oporoki zapustila svaku Gašperju Širskemu grad Sotesko;⁶⁵ goriško-tirolski grof Albert daje v fevd Majnclinu Turjaškemu dvor na gradu Hmeljnik, ki ga je nekoč imel *Puzlinus avus memorati Menzlini*.⁶⁶

Na razmerje ded-vnuk je vplival tudi osebni odnos med obema. Če sta si bila ded in vnuk blizu ali če je vnuku koristilo, da so ga poznali kot vnuka slavnega deda, se je to v listino tudi

⁵⁹ ARS, ZL, listina 1414, marec 9, Ljubljana (sign. 5158).

⁶⁰ Schumi, *URBKr II*, št. 89 (ok. 1235, Vetrinje).

⁶¹ ARS, ZL, listina 1321, avgust 24 (sign. 68).

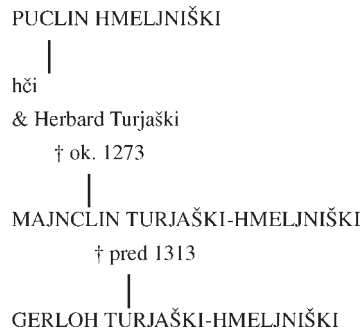
⁶² ARS, ZL, listina 1498, junij 6 (sign. 942).

⁶³ ARS, ZL, listina 1330, julij 4, Mekijska (sign. 90).

⁶⁴ ARS, ZL, listina 1328, avgust 6, Jurklošter (sign. 6752).

⁶⁵ ARS, ZL, listina 1490, oktober 16 (sign. 876).

⁶⁶ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 16 (1290, februar 22, Mehovo).

zapisalo. Zelo znan je primer Juda Izzerleina iz Maribora iz druge polovice 14. stoletja, pri katerem si je denar sposojala večina štajerskega plemstva. Njegov ugled je bil tako visok, da se je njegov vnuk Muš, ki je za dedom prevzel posle, v listinah praktično vedno imenoval kot »Muš, Izzerleinov vnuk«. In to ne le v primerih, ko je šlo za poravnave dolgov, ki so nastali še za časa njegovega deda,⁶⁷ temveč tudi pri poslih, pri katerih je Muš deloval popolnoma sam.⁶⁸ Takšno nazivanje izhaja iz judovske tradicije, po kateri se je moralo v vsakem judovskem dokumentu navesti tudi ime nekega prednika. Največkrat je bilo to očetovo ime, pogosto pa tudi ime deda ali celo matere.⁶⁹ Pri Mušu in Izzerleinu je bilo verjetno po eni strani odločilno to, da je imel Izzerlein velik ugled ne le v svoji, judovski srenji, temveč tudi med krščanskim plemstvom, po drugi strani pa sta njegova sinova Gerstlein in Trestel (eden izmed njiju je bil tudi Mušev oče) kmalu umrla in je Muš prevzel naziv po svojem dedu.⁷⁰

Naslednji sklop družinskih razmerij označuje izraz »kognatizem«, kar pomeni, da takšna razmerja ne temeljijo na krvnem sorodstvu, temveč na tistem, ki v družino pride s poroko (Angleži za tovrstno sorodstvo uporabljajo izraz *in-laws*). Gre seveda za tasta in taščo, zeta in snaho ter svake in svakinje. Preden pa se lotimo omenjenega sorodstva, je potrebno reči besedo ali dve o možu in ženi, ki sta pravzaprav »kriva« za nenadno razširitev družine. Tisto, kar ločuje moža od žene v srednjeveških listinah, je pestrost izrazov. Medtem ko je imela »boljša polovica« zakonskega para lahko več kot deset različnih nazivov, je bilo nazivanje moža omejeno le na štiri ali pet nazivov. Njihova pogostnost je nekoliko varirala. V 14. stoletju je bil mož večinoma označen kot *wirt*, torej gospodar (npr. grofica Elizabeta Vovbrška izpričuje, da je porok *unsers liebn herren und wiert grafen Hermans von Heunenburch* nasproti gornjegrajskemu opatu Leopoldu),⁷¹ medtem ko je v naslednjem stoletju začel prevladovati *gemahl* – soprog (npr. Uršula, hči Erazma Kamniškega potrjuje, da ji je njen *gemahel*

⁶⁷ ARS, ZL, listina 1370, oktober 9, Maribor (sign. 6426); CKSL, listina 1484, avgust 15; Komatar, *Schlossarchiv*, št. 215 (1378, september 27).

⁶⁸ ARS, ZL, listina 1379, marec 24, Gradec (sign. 4313); ARS, ZL, listina 1362, julij 17 (sign. 6373).

⁶⁹ M. Kiel, »Petachja, genannt Zecherl«: *Namen und Beinamen von Juden im deutschen Sprachraum des Spätmittelalters*, v: R. Härtel, (ur.), *Personennamen und Identität. Namengebung und Namengebrauch als Anzeiger individueller Bestimmung und gruppenbezogener Zuordnung*, Schriftenreihe der Akademie Friesach, Band 3, Graz 1995, str. 125.

⁷⁰ V. Travner, *Mariborski ghetto*, v: *Kronika slovenskih mest 2/1935*, str. 157.

⁷¹ ARS, ZL, listina 1320, julij 27, Slovenska Bistrica (sign. 6741). Podobni primeri: Rikarda, vdova Siegfrieda Marenberškega daje marenberškemu samostanu dve hubi *zu meines wirtes pivelde* (Wiessner, *MHDC V*, št. 94 (1272, februar 26)); Marjeta Lavant potrjuje, da so štiri hube, ki sta jih z možem prodala Viljemu Gallenbergu, *mein morgengab sint von meinen wirt Seyfreden* (Brunner, *Gallenberger*, str. 86–87, št. 12 (1339, februar 2)); Margareta Gallenberška se odpoveduje očetovi dediščini, ker so ji oče in brata dali doto *czu meinem vogenantem wirt Nikelein dem Summerkaer* (Brunner, *Gallenberger*, str. 115–116, št. 39 (1353, oktober 28)).

seliger, Jurij iz Gradaca, zastavil grad Gradac).⁷² Nekako vzporedno s soprogom se je pojavil tudi preprosti in še danes najbolj uporabljani *man* – mož (Katarina, žena Nikolaja s Kamna se *mit meins gnanten lieben mannes Niklens...rat* odpove očetovi in materini dediščini).⁷³

Latinsko izrazoslovje je glede moža precej skopo, saj so v latinskem jeziku zapisane predvsem starejše listine, ki so jih izdajali praktično izključno le možki ali pa predstavniki Cerkve, ki so bili tudi skoraj izključno vsi možki.⁷⁴ Zato izraz *maritus* zasledimo največkrat v tistih listinah, katerih izstaviteljice so (ovdovele) visoke plemkinje (Margareta Žovneška, rojena grofica Vovbrška, se je odpovedala določenim ugodnostim v korist gornjegrajskega samostana *in remedium dilecti mariti mei felicitis memorie*;⁷⁵ Hema Krška, *cum marito meo beate memorie viduata* poklanja krškemu samostanu vse svoje podložnike *pro remedio anime mee, et mariti mei et filiorum meorum*⁷⁶). Vendar *maritus* ni edini latinski izraz, s katerim je bil označen zakonski mož, soprog. Včasih je bil v uporabi tudi preprosti *vir*, ki je sicer v splošnem pomenil moža, možkega – kot v nemščini *man* (cesar Friderik II. potrjuje stiškemu samostanu gozdne in lovske pravice, ki jih je samostanu zapustila *Sophia, filia quondam comitis Alberti de Weichselberg...et uxor olim Henrici marchionis Istrie, post obitum eiusdem viri sui*;⁷⁷ Rizza daje cerkvi sv. Marjete v Velesovem devet hub *pro remedio anime viri sui*⁷⁸).

V nekaterih primerih lahko v latinskih listinah najdemo tudi skupni izraz za zakonca – *coniugales* ali samo *iugales* (...*nos Sifridus et Elizabeth conjugales de Gallenberg* ustanavljata samostan klaris v Mekinjah;⁷⁹ Eginio in Ilmengar prodasta svojo posest v Furlaniji *Condrado avvocato et Mactilda iugales*⁸⁰).

Razen tega, da so različni nazivi prevladovali v različnih časovnih obdobjih, se vsaj pri izrazih za moža ne da povleči nobenih drugih zaključkov. Edino, kar kljub vsemu nekoliko zbode v oči, je to, da se izraz *gemahl* – soprog pojavlja nekoliko pogosteje v listinah višjih slojev, medtem ko sta *man* in *wirt* približno enako zastopana v vseh slojih. Poglejmo, ali bomo imeli v tem oziru kaj več sreče pri ženski polovici zakonskega para.

Preden se je dekleta ali ženska poročila, je imela naziv *jungfrau* – torej mladenka (ali tudi devica, za kar je ženska pred svojo prvo poroko nedvomno veljala), ali *puella* – deklica (goriška grofica Beatrix daje Herbardu Turjaškemu za *seiner wirtin unser junchfrauen* 300 mark;⁸¹ Tomaž *de Cetyn* daje Janezu Glaynarju za ženo svojo sestro *nobilem puellam Katherinam*⁸²). Po poroki pa je najpogosteje postala *hausfrau* (hišna gospa) ali *wirtin* (gospodari-

⁷² Komatar, *Schlossarchiv*, št. 508 (1476, januar 6). Podobni primeri: ...*graf Ulrich mein lieber gemahel...* (ARS, ZL, listina 1405, julij 25, Pfannberg (sign. 4669)); ...*ich Hanns Raumschüssel der genanten Gedrawten eelich gemahel...* (ARS, ZL, listina 1453, januar 5 (sign. 626)); ...*als dan mein lieber gemahl Hanns Prager seliger...* (ARS, ZL, listina 1467, april 24 (sign. 755)); ...*dem obemelten Primosen Bildenstainer meine lieben eelichen gemahel...* (ARS, ZL, listina 1477, februar 11 (sign. 804)).

⁷³ ARS, ZL, listina 1386, marec 30 (sign. 261). Podobni primeri: ...*han ich meiner lieber tochter Annen ze haimstewer gegeben zu irm manne...* (ARS, ZL, listina 1406, april 25 (sign. 381)); Elizabeta, hči Jurija Ravberja zapusti *dem vorbenanten meinen lieben man Primus Wildensteiner* 200 dukatov (ARS, ZL, listina 1478, marec 7 (sign. 811)).

⁷⁴ Eden izmed maloštevilnih tovrstnih primerov je listina, s katero krški škof Roman potrjuje, da je *matrona Diemot nomine pro peccatis suis...marito suo Goteboldo de Osterwize consentiente sive cooperante* podarila krškemu konventu svojo cerkev v Tigringu (Jaksch, *MHDC I*, št. 90 (1136, december 6)).

⁷⁵ Kos, *Celjska*, št. 52 in 53 (1286, Žovnek).

⁷⁶ Schumi, *URBKr I*, št. 34 (1043, februar 2, Krka).

⁷⁷ Schumi, *URBKr II*, št. 74 (1332, april).

⁷⁸ Schumi, *URBKr II*, št. 102, (1238, december).

⁷⁹ Schumi, *AFH II*, str. 246, št. 12 (1300, oktober 9, Gamberk).

⁸⁰ Schumi, *URBKr I*, št. 66 (1102, oktober 3, Čedad).

⁸¹ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 37 (1324, maj 12, Gorica). Glej tudi št. 38 (1324), 39 (1324), 182 (1370), 250 (1389), 496 (1469).

⁸² Komatar, *Schlossarchiv*, št. 349 (1425, december 31).

ca) oziroma *gemahlin* (soproga). Primerov za vse tri nazive je nepregledno, saj jih najdemo praktično v vsaki listini, zato jih na tem mestu niti ne bomo posebej izpostavljali. Naziva *hausfrau* in *wirtin* sta bila bolj domača v 14. stoletju in sta zajemala praktično vse sloje od višjega in nižjega plemstva do meščanov in Judov.⁸³ Izraz *gemahlin* pa se je uveljavil bolj v 15. stoletju, predvsem med plemstvom, kar kaže na novo stopnjo odnosov med zakoncema – uveljavljati se začne večja vpljudnost in spoštovanje do življenjskega sopotnika oziroma sopotnice.⁸⁴ Možne, a dokaj redke so tudi razne kombinacije, kot npr. *hauswirtin*⁸⁵ ali samo *frau*. Precej redkeje naletimo na izraz *weib* – žena, ki je bil v 14. stoletju rezerviran predvsem za ženske iz nižjega sloja in podložnice (med podložniki, ki sta si jih razdelila Ulrik Jetrbenški in nečak Nikolaj, so npr. tudi *der Hummel und sein weib...*, *Jank mit weib und mit chinden*, *Allt Chonets weib...*),⁸⁶ v 15. stoletju pa ga nekajkrat zasledimo tudi že pri nižjem plemstvu (Herman Turner izpričuje, da je *meinem lieben weyb Chunigunden der Turnerin* dolžen 1500 funtov dunajskih denaričev).⁸⁷ Prav tako kot nemških je tudi latinskih poimenovanj za zakonsko družico precej. Tako poznamo znane latinske izraze, kot so (najpogostejši) *uxor* (Ulrik Spanheimski naznanja prijateljsko poravnavo, v kateri je udeležena tudi *domina Sophia uxor domini Friderici de Petov*),⁸⁸ *coniux* (kralj Henrik IV. podari svojemu zvestemu Adalbertu *ob interventum et petitionem coniugis nostre Berte regine* neko posest v Istri),⁸⁹ *sponsa* (*Willelmus marchio...et sponsam suam cum magna...ostentatione abducere pararet*)⁹⁰ ali *mulier* (*mulier* lahko sicer pomeni zakonsko ženo, največkrat pa le žensko na splošno – ženski ekvivalent latinskega *vir* (papež Inocenc IV. dovoli poroko *inter dilectum filium nobilem virum Ulricum natum ipsius ducis et nobilem mulierem Agnetem relictam quondam ducis Austrie*, ker sta sorodnika (*tertio affinitatis gradu*)).⁹¹ Zelo zanimiv je naziv *conthoralis*, ki so ga uporabljali izključno le v vrstah najvišjega plemstva, saj je pomenil žensko, ki je s svojim možem delila zakonsko posteljo in vladarski stol – torej sovladarico (npr. goriško-tirolski grof Henrik pokloni kostanjeviškemu samostanu nekaj posesti *cum consensu et voluntate conthoralis nostre domine Beatrici*).⁹² Podoben je tudi naziv *consors* (včasih tudi *socia* – tovarišica, družica), ki je prav tako označeval sovladarico in soprogo (kralj Henrik IV. podari škofiji Freising nekaj posesti v Istri *ob petitionem ac interventum Berthe reginae regni thorieque nostri consortis dilectissimae*;⁹³ *Berchta et regni et thori socia*⁹⁴).

⁸³ Prim. npr. Komatar, *Schlossarchiv*, št. 21 (1311), 57 (1337), 139 (1364), 167 (1368), 182 in 183 (1370), 207 (1377), 250 (1389)...

⁸⁴ Npr. *Dorothe...Casparn des Lamberger elichem gemahel* (Komatar, *Schlossarchiv*, št. 480 (1464, januar 23)); *Graf Doym von Frangepan...und frau Barbara sein eliche gemahel* (Komatar, *Schlossarchiv*, št. 454 (1458, december 22, Slunj)); *...herr graf Albrecht von Görz...und sein gemähel Kathrei...* (ARS, ZL, listina 1386, maj 25 (sign. 4348)).

⁸⁵ *Ich Hanns Formacher unnd ich Gretta Liennhartten des Prew eliche hawswiertinn* prodasta svoj travnik (ARS, ZL, listina 1497, april 29 (sign. 935)).

⁸⁶ Otorepec, *GZL*, I/43 (1336, december 20, Ljubljana).

⁸⁷ ARS, ZL, listina 1411, junij 3 (sign. 410).

⁸⁸ Kos, *Celjska*, št. 37 (1264, december 10).

⁸⁹ Schumi, *URBKr I*, št. 44 (1066, november 16).

⁹⁰ Schumi, *AFH II*, str. 29 (1061).

⁹¹ Schumi, *URBKr II*, št. 159 (1248, november 16, Lyon).

⁹² K. Kovač, *Beiträge zur Geschichte Krains, I. Teil*, v: Carniola 2/1911, str. 55–56. Podobni primeri: avstrijski vojvoda Oton pokloni kostanjeviškemu samostanu posest za obhajanje aniverzarija za svojimi predniki pa tudi za dušo *dilecte quondam domine Elyzabeth conthoralis nostre* (ARS, ZL, listina 1331, april 4, Dunaj (sign. 93)).

⁹³ Schumi, *URBKr I*, št. 45 (1067, marec 5, Regensburg).

⁹⁴ Schumi, *URBKr I*, št. 49 (1073, maj 23, Augsburg).

Po moževi smrti je ženska postala vdova (*witwe*, *wittib* ali *vidua*), kar je bil v srednjem veku pogost pojav. Tudi če se je vdova še enkrat poročila, je v listinah pogosto omenjena najprej kot vdova po prvem možu in šele nato kot zakonska žena svojega drugega moža (npr. Gašper Melz, upravitelj na Kranjskem, potrjuje, da je predenj prišla *frau Barbara weylent Jörgen des Rosenberger wittib Lienharten des Paradeyser hausfrau* in ga prosila za zaščito za navedeno posest;⁹⁵ freisinški škof Konrad se poravnava *cum domina Alhede vidua et heredibus Wernheri quondam officialis nostri in Lok*⁹⁶). V latinskih listinah pogosto naletimo tudi na izraz »zapuščena gospa« (*relicta domina* ali samo *relicta*), ki pa je označeval vdovo in ne morda ločenke oziroma zapuščene žene v današnjem pomenu besede. Ta besedna zveza, ki se sliši nekako bolj prefinjeno kot preprosto vdova, je bila, podobno kot nekateri že omenjeni izrazi, bolj domača v višjih krogih (*Meginhalmus de Chraine ingenuus homo* (iz rodu svobodnih Puchsov) je zapustil admontskemu samostanu neko posest, kar potrjuje tudi *relicta eius domna (!) Sophya*;⁹⁷ *nos Elysabeth relicta Haertnidi de Orte* se poravnava s Hartnidom Ptujskim⁹⁸).

Z vsako poroko so starši mladoporočencev (tako kot še danes) dobili nove nazive – tast (*schwäher* ali *socer*) oziroma tašča (*schwiger*). Tasti so kot moški člani družine veliko pogosteje nastopali v listinah kot tašče, saj so morali med drugim tudi varovati interese poročene hčerke. Na pojavljanje tastov v listinah je vplivalo tudi to, če so bili le-ti v svojem času znane in aktivne osebnosti (cesar Friderik II. dovoljuje, da v primeru, da Wulfing von Stubenberg umre brez dedičev, preidejo njegovi fevdi v last grofa Hermana Ortenburškega *seinem sweher*;⁹⁹ Wulfing iz Krnosa potrjuje, da je postal porok *meines lieben sweher hern Niclaus von Altenburch und meiner liebem swiger fraun Gerdrauten*;¹⁰⁰ kralj Rudolf I. razglašja svojo odločitev glede Kranjske in Slovenske marke, ki se tiče *Albertum ducem Austrie et Stirie... filium nostrum dilectum ex una, et spectabilem virum Meinhardum comitem Tyrolensem socerum suum ex parte altera*¹⁰¹).

Tudi zakonca nista s poroko postala le mož in žena, temveč v odnosu do zakončevih staršev tudi zet (*eidem* ali *gener*) in snaha (*snur*). Na splošno lahko podamo ugotovitev, da se ne le izraz za snaho, temveč tudi snahe same po sebi zelo redko pojavijo v listinah. V večini

⁹⁵ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 458 (1460, oktober 6, Ljubljana).

⁹⁶ Schumi, *URBKr II*, št. 400 (1269, oktober 13).

⁹⁷ Schumi, *URBKr I*, št. 171a (ok. 1165).

⁹⁸ Pirchegger, *Urkundenbuch*, str. 37–38, št. 58 (1248).

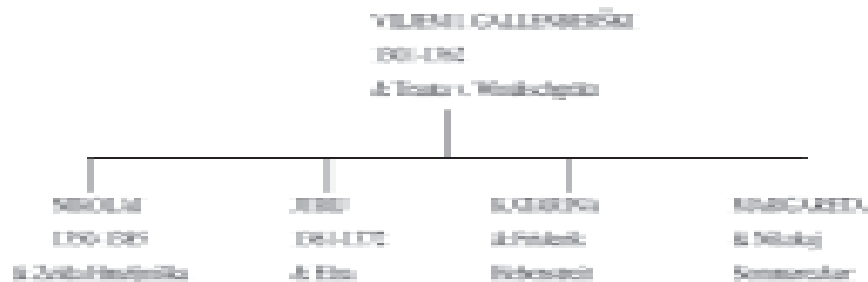
⁹⁹ Jaksch, *MHDC E I–IV*, str. 15, št. 2163a=3066 (1238, julij, Pontevico). Wulfing Stubenberg je bil poročen s Hermanovo hčerko Elizabeto.

¹⁰⁰ CKSL, listina 1334, september 11, Gornji Grad.

¹⁰¹ Schumi, *AFH I*, str. 271, št. 72 (1286, januar 23, Augsburg).

primerov je njihov družinski status podan opisno – sinova žena (v že omenjeni listini, s katero Elizabeta Mekinjska deli svojo posest, v sklopu katere je tudi huba, ki naj pripade *Wilhallem meinen sun und sein housfrawen Trowten*).¹⁰² Le z veliko sreče je moč najti tudi kakšno *snur* (...*auch vergich ich vorgenante Margret und ich Gedrawt ir snur*, da je huba, ki sta jo prodali nunama v samostanu v Mekinjah, njuna jutrna).¹⁰³

Veliko pogosteje se v listinah pojavljajo zeti, saj so bili moški aktivnejši pri izstavljanju, prejemanju in pečatenju listin. Zeti v listinah nastopajo v najrazličnejših vlogah, ponavadi

seveda v tistih, katerih izstavitelji so ženini starši oziroma v tistih, ki se kakorkoli nanašajo na ženino družino in njeno posest (Viljem Gallenberški in žena Trauta prodasta *mit unsers aydem hern Fridreichs des Hebenstreit hant* hubo samostanu v Mekinjah).¹⁰⁴

Tako so bili velikokrat prejemniki določenih posesti ali ugodnosti zase ali kot zastopniki svojih žena, ki so jih prejeli od ženine družine (Elizabeta Čreteška ter njena sinova Hertel in Mertel nakažejo svojemu *aydem und swager hern Wilhalem von Aursperch* za doto svoje hčerke in sestre Elizabete navedeno posest¹⁰⁵). Pogosto jih najdemo tudi v družbi svoji tastov, običajno med pričami. V takšnih primerih je po načelu »seniorata« praktično vedno najprej omenjena starejša oseba, za njim pa kot mlajši stoji njegov zet (po vzorcu: *oseba x in oseba y, njegov zet in ne oseba y in oseba x, njegov tast (Ulreich der Koschacher; Ulreich sein aydem;*¹⁰⁶ *Ernest de Bilistein, et Sigemarus gener eius*¹⁰⁷)). Seveda obstajajo tudi izjeme od tega pravila, a so izredno redke. Pojavljajo se najverjetneje zato, ker je bil zet morda uglednejši od tasta in mu je zato pripadlo prvo mesto ali pa zato, ker je bil za izdajo listine (ponavadi kot izstavitelj) preprosto pomembnejši (Bernard von Ort podari skupaj s svojim tastom samostanu Reichersberg hubo za dušni blagor svoje žene – *huius rei testes sunt hi: ipse Wernhardus et socer eius Luepoldus...*).¹⁰⁸

Kot je bilo že povedano, pa sta tast in tašča pogosto poimenovana kar oče in mati, zet in snaha pa kot sin in hči (glej zgoraj). Na enak način, še posebej, če so bile tovrstne zelo tesne in prijateljske, sta si tudi svak in svakinja zaslužila naziv brat oziroma sestra. Danes je svak le ženin brat oziroma sestrin mož. Presenetljivo pa je, da je tudi v srednjem veku izraz *swager* ali *geswej* približno v treh četrtinah primerov prav isto (*Ich Ulrich, Fridreych und Jans prueder von Walsee...unser lieber swager her Fridreich der frey von Seunekk...seiner wirtinn*

¹⁰² ARS, ZL, listina 1330, julij 4, Mekinje (sign. 90).

¹⁰³ ARS, ZL, listina 1350, junij 14 (sign. 5087).

¹⁰⁴ ARS, ZL, listina 1340, april 9 (sign. 5059).

¹⁰⁵ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 239 (1385, avgust 3).

¹⁰⁶ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 21 (1311, februar 26, Maribor).

¹⁰⁷ Schumi, *URBKr I*, št. 156 (1190, januar 7, Strassbourg).

¹⁰⁸ Pirchegger, *Urkundenbuch*, str. 22, št. 25 (1180–1190).

unserr swester frowen Dyemuten...).¹⁰⁹ Velikokrat pa se je tudi zgodilo, da je nekdo z nazivom svak označil človeka, s katerim ni bil ne v eni ne v drugi zgoraj omenjeni sorodstveni povezavi. Tako sta bila svaka dva popolnoma tuja si človeka, ki pa sta bila poročena z dvema sestrama. Ali pa je bil nekomu svak mož njegove sestrične (listino, s katero Pankrac Turjaški obljubi, da bo v roku treh let vzel za ženo Ano Frankopansko, je pečatil tudi Pankracov *swager*, Andrej Hohenwarter, ki je bil mož njegove sestrične Suzane).¹¹⁰ Zelo pogosto pa je bil svak preprosto mož neke bližnje ali daljne sorodnice, ki so jo poimenovali z zelo pavšalnim izrazom *mume* – teta (Hans Zeseri potrjuje, da je prejel *von meinem lieben swager Wilhelm dem Lamberger doto za meiner lieben wirtin Chunigunden seiner muem*).¹¹¹

Izraz *swager* je torej pomenil le svaka, medtem ko je izraz *geswei* lahko označeval tako svaka kot svakinjo, čeprav je bil pogosteje namenjen ženskam (Ulrik Pfannberški daje Ulriku Žovneškemu neko desetino *mit rate meines swehers des edlen graf Ulreichs von Heunburch und seins sunes graf Friderichs, unsers geswien*;¹¹² *Ich Fritz el und ich Assweyn pruder von Hagbach...Katrey n unser geswein...*¹¹³). Ni pa nujno, da je svaka vedno označevala le ena beseda. Pogosto je njihovo sorodstveno razmerje podano opisno – ne le v nemških, temveč tudi v latinskih listinah (*Ich Chunrat von Altenburch...meiner wirtin prueder Fridereich...*;¹¹⁴ *Ich Agnes...zue meins seligen voerdern wiertes brueder Heinreichen von Wilthaus...*;¹¹⁵ *Gerlochus de Stein...cum...Rizza uxore fratris mei*¹¹⁶), verjetno z namenom, da so za izdajo listine aktualna sorodstvena razmerja povsem jasna in da ne bi kasneje prišlo do kakršnega koli nesporazuma.

Kot je bilo rečeno že v uvodu, se je z vdorom nemškega jezika v listinsko poslovanje skrčilo tudi izrazje za sorodstvena razmerja. Sorodniki, ki so imeli v latinščini vsak svoj naziv, so se v nemščini združili pod enim in istim. Tako na primer izraza *vetter* in *oheim* pokrivata celo paleto sorodnikov, od pravih bratrancev in stricev do nečakov in raznovrstnih sorodnikov v različnih kolenih. Prav iz tega razloga tovrstnih sorodstvenih razmerij ne moremo obravnavati ločeno, ampak jih moramo zaradi njihove prepletenosti jemati kot celoto.

V moderni nemščini *oheim* ustreza slovenskemu ujcu ali z drugimi besedami materine-mu bratu. V srednjeveški nemščini je bila takšna povezava prej izjema kot pravilo (npr. Pavel s Snežnika se poravnava *mit meinen lieben oheim Nickl dem Sumerecker*, med drugim tudi glede pisma, *dem im mein mueter sein swester seligew geantwort hat*)¹¹⁷.

¹⁰⁹ Kos, *Celjska*, št. 127 (1329, december 30, Gradec). Podobni primeri: *Ich Nickel...von Newnhaus...mein lieben swagern Seyfriden und Osterberger geprudern von Gallenberch...zu meiner eleichen wirtin Claren ir swester ...* (Brunner, *Gallenberger*, str. 166–167, št. 77 (1387, september 10)); *Wier graf Ulreich von Phannberg...unserm lieben swager Heinreichen von Möntparis und unser lieben swester Elzpeten seiner wirtinne...* (ARS, ZL, listina 1351, junij 24, Dunaj (sign. 6773)); *Ich Vulfing pfharrer ze sand Merten...und ich Diemot sein swester prodasta dvor, da Haindel unser swager und Gedraut sein wiertin unser swester auf gesezzen waren...* (ARS, ZL, listina 1371, junij 24 (sign. 6431)); *Ich Hawg von Dibein...mein lieber swager Rudel von Wilthawsen mit mir und mit meiner lieben wirtinne Annen seiner swester...* (ARS, ZL, listina 1376, september 1 (sign. 6799))...

¹¹⁰ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 497 in 498 (1469, september 10).

¹¹¹ CKSL, listina 1384, marec 24. Podobni primeri: *Ich Katrey des Ortholfs Ausperger salig witib...mein lieber swager Lucas und auch sein wirtin mein liebe mum...* (ARS, ZL, listina 1409, april 15 (sign. 6826)); *Ich Ulreich von Rohatsch...meinen lieben swager Hansen Mewsenrewter von Pakkenstein und Wendlen seiner eleychen hawsfrawen meiner lieben mümen...* (ARS, ZL, listina 1423, oktober 16 (sign. 6662)).

¹¹² Kos, *Celjska*, št. 69 (1303, marec 17, Gradec).

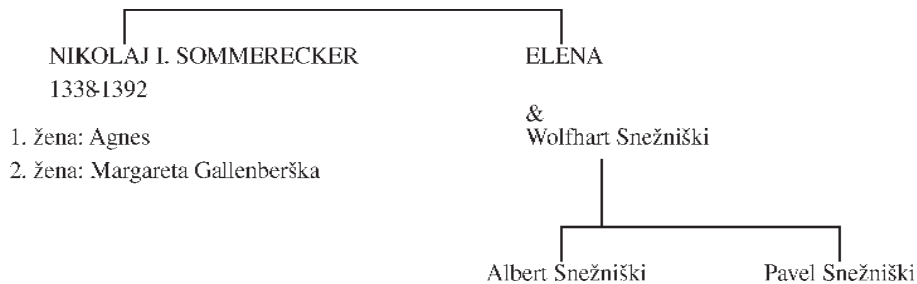
¹¹³ ARS, ZL, listina 1350, maj 25 (sign. 6246).

¹¹⁴ CKSL, listina 1332, april 5, Gornji Grad.

¹¹⁵ ARS, ZL, listina 1337, februar 2, Gradec (sign. 6145).

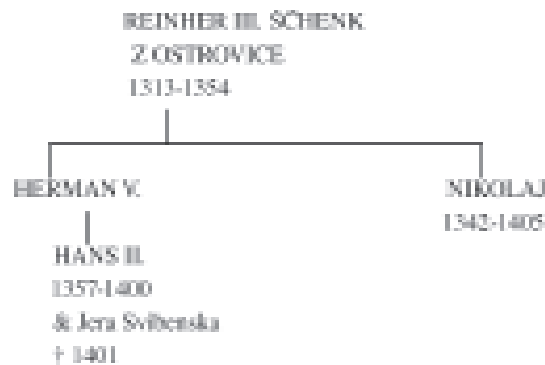
¹¹⁶ Schumi, *URBKr II*, št. 102 (1238). Latinski izrazi za svake in svakinje so sicer precej neoprijemljivi, saj se jih uporablja tudi za drugačna sorodstvena razmerja (npr. *sororius* ali *affinis* (glej spodaj)).

¹¹⁷ ARS, ZL, listina 1375, februar 9 (sign. 6438).

Oheim je lahko označeval marsikoga, npr. maminega bratranca ali strica (ogrski kralj Ladislav znova podeljuje neke ugodnosti *unserm lieben oheim Ulreichen grafen zu Cili*;¹¹⁸ Bernard, sin Gerloha s Hmeljnika proda *Wilhallem von Gallenberch meinen oheim* štiri hube¹¹⁹), bratrančevega sina (Henrik, češki in poljski kralj ter koroški vojvoda naroča *unserm lieben oheim dem edeln graff Herman von Ortenburg*, naj ščiti samostan v Bistri),¹²⁰ ali celo tastovega brata (Jera, hči pokojnega Hertnida Svibenskega in vdova Hansa Schenka z Ostrovice zastavi *meinem lieben oheim herrn Niclan dem Schenchen von Osterwitzz* 52 funtov dunajskih denaričev).¹²¹

Veliko doslednejši je latinski ujec – *avunculus*, ki je skoraj vedno materin brat (avstrijski vojvoda Friderik potrjuje, da je *clare memorie quondam dominus Otto dux Karinthie comes Tyrolis et Goricie...avunculus noster* podelil Henriku Lavantu grad Kravjek),¹²² lahko pa je tudi bratranec (ogrsko kraljica Elizabeta ob podelitvi patronatne pravice nad zagrebško škofijo Frideriku in Ulriku Celjskima oba imenuje *avunculus* (...*illustrissimum principum dominorum Friderici et Ulrici Cilie...comitis avunculorum nostrorum*...), čeprav je bil njen ujec le Friderik, Ulrik pa je bil njen bratranec)¹²³ ali celo materin bratranec (avstrijski vojvoda Rudolf daje svojemu ujcu Majnhardu Ortenburškemu falkenberške fevde (*spectabilem*

¹¹⁸ ARS, ZL, listina 1453, januar 18, Dunaj (sign. 4729).

¹¹⁹ Brunner, *Gallenberger*, str. 77–78, št. 6 (1335, april 25).

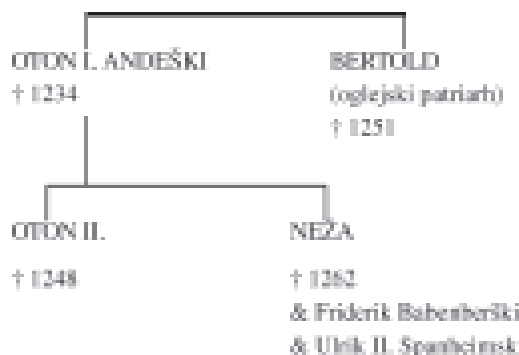
¹²⁰ CKSL, listina 1334, september 5, grad Tirol.

¹²¹ CKSL, listina 1391, marec 30.

¹²² ARS, ZL, listina 1314, avgust 30, Gradec (sign. 5787). Nikolaj Schenk z Ostrovice je bil brat Hermana, ta pa je imel sina Hansa, ki je bil poročen z Jero Svibensko.

¹²³ ARS, ZL, listina 1440, december 6, Dunajsko Novo mesto (sign. 4717). Niermeyer pravilno navaja, da je *avunculus* lahko tudi bratranec, napačna pa je njegova razlaga, da je *avunculus* primarno očetov brat (Niermeyer, *Lexicon*, str. 75).

virum comitem Meinhardum de Ortenburch, avunculum nostrum dilectum... infoedavimus).¹²⁴ Medtem ko je *avunculus* v prvi vrsti označeval materinega brata, pa so strica po očetovi strani običajno imenovali *patruus* (vojvodinja Neža, vdova Friderika Babenberškega potrdi neko listino Gerloha iz Kamnika v prisotnosti *venerabilis patris Bertholdi patriarche Aquilegiensis patrii sui*).¹²⁵

Za bratrance se je običajno uporabljala še danes poznani *vetter* (*Ich Albrecht von Wilthaus...und mein veter her Heinrich von Wilthaus* se poravnata glede vseh sporov;¹²⁶ listino, s katero sta brata Rudolf in Viljem Svibenska prodala celjskim grofom neko posest, je kot izstavitelj pečatil tudi *Wilhalm under meins lieben vetter hern Ulreichs von Scherffenberg auch aigen anhangunden insigel*¹²⁷). Sicer je izraz *vetter* izvorno pomenil očetovega brata, kar je tudi v listinah pogost pojav (Jurij Glaner, sin Jerneja Glanerja zapušča Frideriku Celjskemu svojo posest, če bi umrl brez potomcev, ker je bil Friderik naklonjen *meinem vater und auch meinem lieben vettern Jörgen Glaner desselben meines vater pruder seligen*;¹²⁸ avstrijski vojvoda Friderik Mlajši potrdi dve listini *von weylent den hochgeboren fürsten herczog Ernsten unsern lieben herren und vater und herczog Lewpolten seine brüder unsern lieben vetteren*;¹²⁹ avstrijski vojvoda Friderik potrjuje *für uns und die hochgeborenen fürsten unsern lieben herren und vettern herzog Fridreichen...*, da so neke hube fevd Celjskih¹³⁰), vendar pa je še pogosteje označeval bratrance v katerem koli kolenu ali njegove potomce. Tako so imeli naziv *vetter* bratrančevi otroci in njegovi vnuki (koroški vojvoda Henrik potrjuje kot varuh svojega *vetterleins Johansen dez edeln grafen von Goertz* nakazilo za Ano, ženo Herbarda Turjaškega),¹³¹ mrzli bratrance in njegovi sinovi (Henrik Planinski in žena Elizabeta prodasta sedem hub *meinen lieben vettern Joergen von Scherffenberch und seiner wirttin Chuenguenten*),¹³² očetovi mrzli bratrance (ogrski kralj Ladislav potrjuje, da je že *allerdurchleuchtigist fürst unser lieber herr und veter her Fridreich römischer kaiser diec-*

¹²⁴ Schumi, *AFH I*, str. 48, št. 22 (1304, november 15, Dunaj).

¹²⁵ Schumi, *URBKr II*, št. 145 (1247, november 3, Sofumbergo). Bertold (IV. Andeški) je bil brat Nežinega očeta Otona I. Andeškega.

¹²⁶ ARS, ZL, listina 1352, december 13 (sign. 6775).

¹²⁷ ARS, ZL, listina 1378, maj 19, Celje (sign. 4307).

¹²⁸ ARS, ZL, listina 1454, maj 30 (sign. 4553).

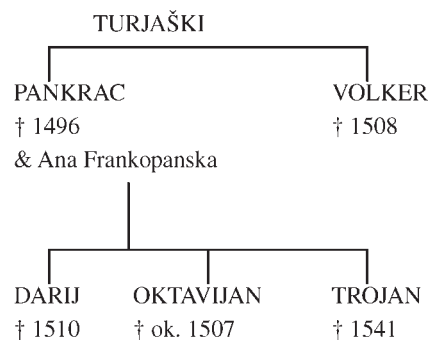
¹²⁹ ARS, ZL, listina 1433, junij 21, Gradec (sign. 5588).

¹³⁰ ARS, ZL, listina 1433, april 23, Gradec (sign. 4469).

¹³¹ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 38 in 39 (1324, maj 13, Gorica).

¹³² ARS, ZL, listina 1337, maj 5 (sign. 5771).

zeit kunig und als unser vormund dal Ulriku Celjskemu neke ugodnosti)¹³³ in podobno. Seveda to še zdaleč niso vsa sorodstvena razmerja, ki jih je označevala beseda *vetter*. Med »bratrance« bi našli tudi npr. dedovega brata (Hans s Kacenštajna sprašuje pred graškim upraviteljem, ali mora komu poravnati dolgove svojega umrlega očeta in svojega umrlega *vetter* hern Rudolfen dem Chaczenstainer seins enn pruder),¹³⁴ zelo pogosto pa so se pod tem nazivom skrivali nečaki, največkrat kot bratovi sinovi (kralj Maksimiljan potrjuje, da ga je Volker Turjaški prosil, naj njemu *als lehenstrager und vormund Darius, Octavianus und Troianus seiner vettern, weilend Pangratzen Auersperger seines bruedern sunen* podeli v fevd navedeno posest).¹³⁵

Sicer pa se je lahko pravega bratranca označilo tudi z nemškim *oheim* (Majnhard Ortenburški v poravnavi s Turjaškimi omenja tudi *...und wir mit unserm seligem oheim graff Hainreich von Goercz*).¹³⁶ Takšni primeri so zelo redki in po vsej verjetnosti odsevajo starostno razliko med obema bratrancema, od katerih si je eden zaradi svoje starosti ali ugleda zaslužil naziv *oheim*.

Med latinskimi izrazi za bratrance lahko omenimo izraz *patruelis*, ki se je uporabljal predvsem za sinove očetovega brata (*Counradus adolescens filius Counradi quondam ducis Carentani auxiliante patruale suo Cuonrado postea imperatore Adalberonem tunc ducem Carentani apud Ulmam pugna victim fugavit*).¹³⁷ Ta izraz je v listinah dokaj redek, zato o drugih njegovih pomenih ne moremo reči ničesar natančnejšega. Niermeyer pozna samo eno razlago za *patruelis* – očetov brat,¹³⁸ kar pa ni točno, saj je bil za tega sorodnika v uporabi naziv *patruus*.

¹³³ ARS, ZL, listina 1453, januar 18, Dunaj (sign. 4729).

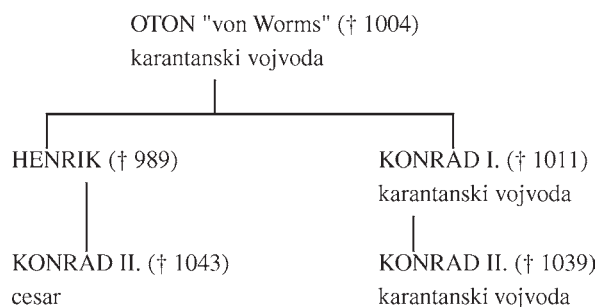
¹³⁴ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 313 (1418, julij 18, Gradec).

¹³⁵ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 541 (1496, december 4). Podobni primeri: Ana, vdova Jurija Turjaškega potrjuje, da se je poravnala *mit herren Wilhalm von Awersperg und Dyepolten seinem vetern von Awersperg* (Komatar, *Schlossarchiv*, št. 267 (1398, julij 18)); cesar Friderik se poravnava z Engelhardom Turjaškim in *dessen vetter Hansen Awrsperger* glede vseh zahtev, ki jih je imel oče Volker Turjaški do Celjskih grofov (Komatar, *Schlossarchiv*, št. 449 (1457, junij 13)); kralj Maksimiljan potrjuje, da ga je Viljem Turjaški prosil, *für sich und anstatt des lehenstragers Hannsen von Aursperg seines veters*, naj jima podeli v fevd navedeno posest in naziv dednega maršala (Komatar, *Schlossarchiv*, št. 539 (1493, december 20)); listina, s katero je Jurij Svibenski Celjskim prodal grad Lanšprež, je pečatena tudi *mit meins vettern hern Chollen von Scherffjenberch...insigeln* (ARS, ZL, listina 1367, januar 4 (sign. 4230)).

¹³⁶ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 40 (1325, december 17, Ljubljana).

¹³⁷ Jaksch, *MHDC III*, št. 229 (1019, Ulm).

¹³⁸ Niermeyer, *Lexicon*, str. 776.

Nemške srednjeveške listine nekega posebnega izraza za nečake in nečakinje (kot npr. danes *Neffe* oziroma *Nichte*) ne poznajo. Tovrstna družinska razmerja so podana opisno – Engelhard Turjaški in *seines bruders kinder*;¹³⁹ Elizabeta Turjaška in Hans Čreteški *irs bruders sun*;¹⁴⁰ Gerloh s Kolovca in *junchfraw Gretlein herrn Aeschweins tochter unsers pruder*;¹⁴¹ Herman Vovbrški in *unser swester tochter junchfrawn Annen*;¹⁴² Wulfing von Wendenburch in *Albrecht der Summrekker meiner swester sun*.¹⁴³ Tudi latinske listine so pogosto zatekajo k takšnim, opisnim rešitvam (Gerloh iz Kamnika in Margareta, *filia fratris mei Heinrici*;¹⁴⁴ Egenschalk de Friesach in *Chuonrat sororis sue filius*¹⁴⁵), čeprav so za nečake pogostejše v uporabi specialni izrazi. Ob tem se pojavljata dva problema. Kot prvo je potrebno izpostaviti dejstvo, da je lahko en in isti izraz tudi v sicer precizni latinščini pomenil več stvari. Tako se npr. pod izrazom *fratruelis* lahko skriva tako bratov sin (nečak) ali pa sin materine sestre ali sin očetovega brata (torej bratranci), medtem ko je *sororius* lahko označeval bodisi svaka (sestrinega moža ali ženinoga brata) bodisi nečaka (sestrinega sina).¹⁴⁶ Drugi problem, ki ga je potrebno na tem mestu izpostaviti, je ta, da v listinah sicer pogosto naletimo na tovrstne izraze, vendar jih v večini primerov ne moremo z gotovostjo definirati, ker se pojavljajo ob pričah oziroma ob osebah, ki sicer niso pustile opaznejših sledov in jih zato ne moremo zanesljivo uvrstiti v genealoško mrežo.

Veliko bolj znana in pogostejša kot *fratruelis* ali *sororius* sta izraza *nepos* oziroma *neptis*, ki pa poleg nečaka oziroma nečakinje lahko označujeta tudi vnuka oziroma vnukinjo. Vendar so takšni primeri redki. Ponavadi se za izrazoma *nepos* in *neptis* res skrivata nečak oziroma nečakinja (oglejski patriarh Bertold potrdi ustanovitev samostana Velesovo tudi v imenu *dilecte neptis nostre Agnetis ducisse Austrie et fratris eiusdem Ottonis illustris ducis Meranie comitis palatini Burgundie nepotis nostri*),¹⁴⁷ zelo pogosto pa tudi drug bližnji ali daljni krvni sorodnik (cesar Oton II. leta 973 naznanja, da je podelil freisinškemu škofu Abrahamu nekaj posesti *honestis petitionibus dilectissimae coniugis nostrae Theophanu nec non cari*

¹³⁹ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 446 (1455, september 22, Celje).

¹⁴⁰ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 330 (1421, maj 26).

¹⁴¹ ARS, ZL, listina 1344, julij 21 (sign. 5071).

¹⁴² Kos, *Celjska*, št. 109 (1318, januar 25, Gradec).

¹⁴³ Otorepec, *GZL*, V/8 (1299, januar 30, Ljubljana).

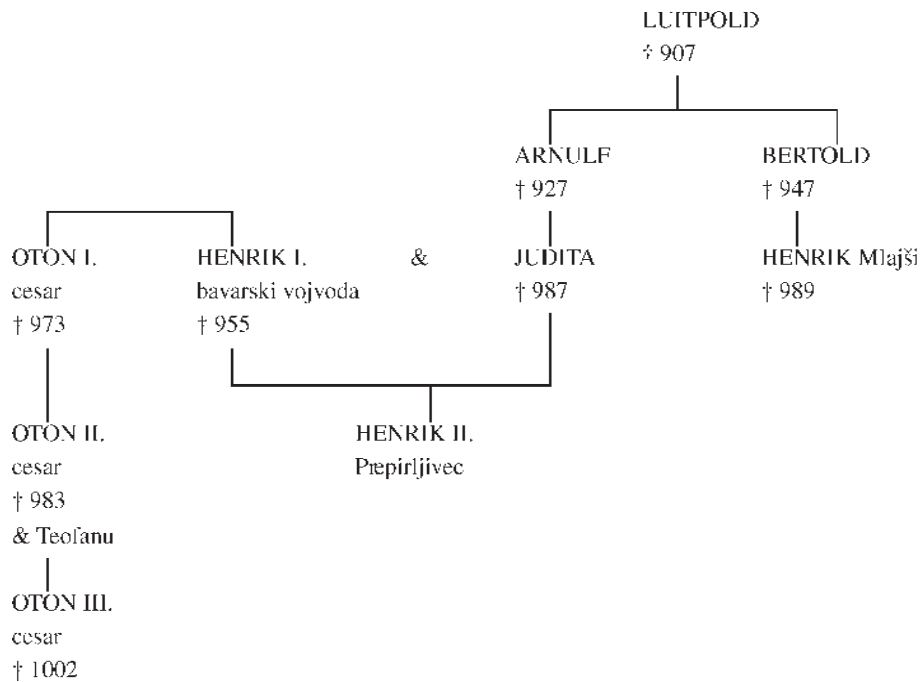
¹⁴⁴ Schumi, *URBKr II*, št. 102 (1238, december).

¹⁴⁵ Jaksch, *MHDC I*, št. 89 (1136).

¹⁴⁶ Primeri: Oton Ortenburški...*filii fratris sui comitis Hainrici...fratruelles predicti comitis...* (Schumi, *URBKr II*, št. 4 (ok. 1202)); v tem primeru so *fratruelles* nečaki – bratovi sinovi); *Engelsal de Friesach et Chunradus sororius eius* (Jaksch, *MHDC I*, št. 74 (1134); dve leti kasneje je Konrad označen kot *sororis...filius*, torej gre za sestrinega sina (glej zgoraj)). Za ostale razlage glej Niermeyer, *Lexicon*, str. 453 in 981.

¹⁴⁷ Schumi, *URBKr II*, št. 103 (1238, december 11, Velesovo). Neža in Oton sta bila otroka Bertoldovega brata Otona I. Andeškega.

nepotis nostri Baiuoriorum ducis Heinrici;¹⁴⁸ šestnajst let kasneje (989) pa podobno listino izda Oton III., sin Otona II., le da tokrat *honestis petitionibus dilectissime matris nostre Theophanu, necnon cari nepotis nostri Karentinorum ducis Heinrici*¹⁴⁹). Iz tega lahko zaključimo, da tudi latinski *nepos* ni imel vedno enoznačnega pomena, ampak je imel podobno funkcijo kot kasneje nemški *vetter* in *oheim*.

Podobno problematičen naziv je tudi *muhme*, ki danes označuje teto ali strino, v srednjeveških listinah pa je bila vse prej kot to. Izstavitelji listin oziroma tisti, ki jih je listina neposredno zadevala, so svoje sorodnice kratkoma označili le kot *muhme*, niso pa tega izraza natančneje definirali. Tako lahko zgolj na podlagi znanih sorodstvenih razmerij določimo, da je bila npr. *muhme* lahko tudi žena bratrančevega sina (koroški vojvoda potrdi nakazilo Ani, ženi Herbarda Turjaškega, *di im unser liebeu mum Beatrix di edel graefin von Gortz mit iren brifen getan hat*).¹⁵⁰ Sicer pa je imela naziv *muhme* tudi sestra od ujca (*oheim*?) (Ana, vdova Jurija iz Bistrice zapušča *dem edlen festen herren Herbartten von Awersperg ihrem oheim und frauen Anna dessen swester ihrer mumen* vse svoj neizterjane dolgove)¹⁵¹ ali hči od bratranca (*vetter*?) (*...unser mümen junkchfrawn Kathrein weilendt*

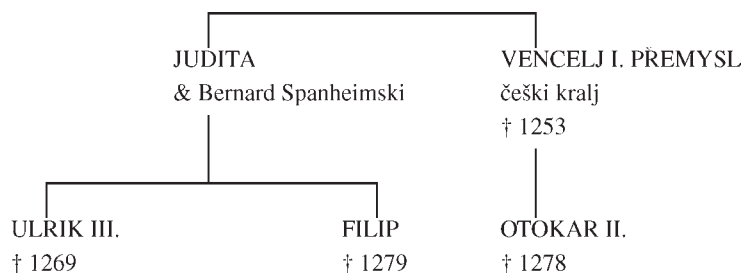
¹⁴⁸ Schumi, *URBKr I*, št. 9 (973, november 23, Heiligenstadt). Cesar Oton II. in bavarski vojvoda Henrik II. Prepirljivec sta bila prava bratranca – Otonov oče, cesar Oton I., in Henrikov oče, vojvoda Henrik I. Bavarski, sta bila namreč brata.

¹⁴⁹ Schumi, *URBKr I*, št. 10 (989, oktober 1, Frankfurt). V tem primeru karantanski vojvoda Henrik ni isti kot leta 973, temveč gre za Henrika Mlajšega, sina bavarskega vojvode Berhtolda. Ta Henrik je bil zelo daljni sorodnik cesarja Otona III., čeprav ga ta imenuje »moj dragi nečak«. Mož Henrikove sestrične Judite je bil Henrik I. Bavarski (oče Henrika II. Prepirljivca), katerega brat, cesar Oton I., je bil ded cesarja Otona III. Prim. F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev II*, Ljubljana 1906.

¹⁵⁰ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 38 (1324, maj 13, Gorica).

¹⁵¹ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 362 (1430, julij 27).

des egenanten unsers vettern Ulreichs von Walssee seligen tochter)¹⁵² in podobno. Pravo teto, očetovo ali materino sestro, so v listinah pogosto predstavili opisno (...*das des bemelten Jorgen Scheyrer frau derselben Archer vatter seling rechte swester gewesen*)¹⁵³). Kot že tolikokrat doslej se tudi v primeru tete izkažejo latinski nazivi za veliko zanesljivejše in doslednejše. Takšen je primer očetove sestre – *amita*, ki je večinoma¹⁵⁴ pomenila to in nič drugega (češki kralj Otokar podeljuje kostanjeviškemu samostanu določene ugodnost, da bi samostan obhajal aniverzarije za njegovimi sorodniki, med drugim tudi za *domine Jutte ducisse Karinthie dilecte amite nostre*).¹⁵⁵

Kljub temu, da so se bližnji in daljni sorodniki vsi vprek nazivali z »dragi stric« ali »ljubi bratranec«, pa se spričo razvejanosti srednjeveške razširjene družine in številčnosti njenih članov vsega sorodstva le ni dalo »stlačiti« pod le dva naziva. Še posebej to velja za latinsko listinsko besedišče, ki je v določenem pogledu zelo natančno, po drugi strani pa prav tako površno in pavšalno kot nemško. Tudi latinščina se je pogosto zatekala k širšim izrazom, ki so vsi po vrsti pomenili (krvne) sorodnike. Tako poznamo nazive *propinquus* (cesar Arnulf podeli dvor Krka v svobodno last Zvetinbolchu *Liutbaldi carissimi propinqui ac illustris nostri marchionis*),¹⁵⁶ *consanguineus* (bratje Bogenski potrjujejo, da je njihov oče zastavil grad Krško *domino et consanguineo nostro Alberto venerabili Salzburgensis ecclesie archiepiscopo*);¹⁵⁷ krški ministerial Starchant vzame za ženo *conministerialem suam nomine Sichburgam consanguineam Pernhardi et Wolfgangi de Uazenberch*¹⁵⁸) in *consobrinus* (Dietmar Grazzin je za blagor svoje duše predal svoj vinograd *in manum consobrini sui Dietmari tradendam ad altare sancte Marie*¹⁵⁹). Nadalje sta znana tudi izraza *cognatus* (že samo ime pove, da gre za kognatskega sorodnika, torej sorodnika po ženski – materini ali ženini strani) in *affinis*, ki ne označujeta nujno krvnega sorodnika, ampak tudi takšnega, ki je član neke družine na podlagi svaštva (vojvoda Leopold VI. potrdi krškemu kapitlju daritev posesti, ki

¹⁵² ARS, ZL, listina 1401, oktober 24, Dunaj (sign. 6589).

¹⁵³ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 510 (1477, marec 3, Ljubljana).

¹⁵⁴ Po Niermeyerju je bila lahko *amita* tudi priženjena teta – žena očetovega brata (Niermeyer, *Lexicon*, str. 41).

¹⁵⁵ Schumi, *AFH I*, str. 235–236, št. 64 (1270. november 24, Stična). Jutta oziroma Judita, sicer žena Bernarda Spanheimskega, je bila sestra Otokarjevega očeta Vencelja I.

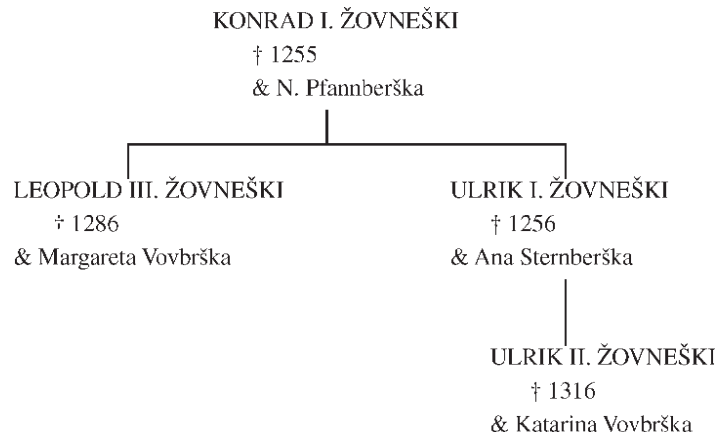
¹⁵⁶ Jaksch, *MHDC I*, št. 4 (898, avgust 31, Ranshofen).

¹⁵⁷ Schumi, *URBKr II*, št. 5 (1202, januar, Maria Saal).

¹⁵⁸ Jaksch, *MHDC I*, št. 60 (1131, oktober).

¹⁵⁹ Pirchegger, *Urkundenbuch*, str. 17, št. 12 (po 1110). *Consobrinus* sicer označuje nečaka – ponavadi sestrinega sina, lahko pa tudi bratranca po očetovi strani – sina očetovega brata (prim. Niermeyer, *Lexicon*, str. 255). Poznamo pa tudi primere, ko *consobrinus* ni pomenil krvnega sorodnika, ampak priženjenega. Tako Seifrid Gallenberški imenuje svojega svaka – moža svoje sestre – Henrika Lavanta *consobrinus meus* (Schumi, *AFH II*, št. 257 (1301, avgust 20, Mekinje).

jo je Ofo von Teufenbach *in testamento quod prius coram nobis cognato suo Hartwico fecerat*¹⁶⁰; grofica Margareta, vdova Leopolda III. Žovneškega, odstopi navedeno posest *affini nostro carissimo nobili viro Ulrico libero heredi de Seunek*¹⁶¹).

Zanimiv je tudi izraz *familiaris*, ki pa po Niermeyerju ni pomenil sorodnika v današnjem smislu, ampak je označeval nesvobodnika oziroma ministeriala, torej člana družine, ne pa tudi rodbine¹⁶² (*hujus rei testes sunt...Swikerus de Holenburch et Amelricus nec non Bavo et Otto familiares eiusdem Swikeri*).¹⁶³ Žal se tudi večina zgoraj naštetih nazivov pojavlja med pričami in jih zato ne moremo natančno razčleniti in definirati. »Sorodnik« je zato v takšnih primerih najustreznejši prevod.

Za konec si pogledjmo še en zanimiv naziv – *freund* oz. *amicus* (prijatelj). Ta naziv danes sam po sebi s krvnimi vezmi nima nobene povezave, v srednjem veku pa se je pod tem izrazom pogosto skrival nek daljni sorodnik, pogosto (ne pa vedno) res tisti, ki z izstaviteljem listine ni imel neposrednih skupnih prednikov, ampak se je med širše sorodstvo štel zaradi poroke člana svoje ožje družine s članom izstaviteljeve družine.¹⁶⁴ Kot takšen si zato ni »zaslužil« sorodstvenega naziva *vetter* ali *oheim*, temveč je postal »prijatelj«. Seveda pa so v takšnem primeru odločilno vlogo zelo verjetno odigrale tudi tesne osebne in prijateljske vezi. Tako so npr. v listinah Čreteških gospodov pogosto nastopali Turjaški kot njihovi prijatelji. Čreteški in Turjaški so bili resda tudi v krvnem sorodstvu, vendar so bili turjaški prijatelji člani drugih vej, ki s Čreteškimi niso bili v neposrednem sorodstvu (Fric in Elizabeta Čreteška se poravnava s posredovanjem svojih prijateljev, Petra in Volkerja Turjaških;¹⁶⁵ Hertel Čreteški nakaže ženi Erentrauti zaženo in za pečat prosi svojega *besundern lieben*

¹⁶⁰ Jaksch, *MHDC I*, št. 390 (1202, julij 10).

¹⁶¹ Kos, *Celjska*, št. 57 (1288, marec 23, Žovnek). To je eden redkih tovrstnih primerov, pri katerem lahko rekonstruiramo sorodstveno povezavo. Margareta z Ulrikom (II.) Žovneškim ni bila v krvnem sorodstvu, ampak je bila žena Ulrikovega strica Leopolda (III.) Žovneškega. Ulrikov oče Ulrik (I.) je bil namreč Leopoldov brat.

¹⁶² Niermeyer, *Lexicon*, str. 409.

¹⁶³ Schumi, *URBKr I*, št. 145 (1181–1184).

¹⁶⁴ Prim. Vilfan, *Pravna*, str. 250.

¹⁶⁵ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 210 (1378, april 8).

*freund Diepolten den Awersperger*¹⁶⁶). Lahko pa ima, kot že rečeno, nekdo za prijatelja tudi svojega (daljnega) krvnega sorodnika, s katerim ga je vezalo tesno prijateljstvo. Neka listina Volkerja Turjaškega je bila npr. pečatena s pečatom *nobilis et strenui militis domini Eberhardi de Awersperg amici mei*.¹⁶⁷

Do kakšnih zaključkov nas torej pripeljejo obiski pri srednjeveških družinah? Pravzaprav so bile vse ugotovitve omenjene že v uvodu. Nazivi članov družine oziroma rodbine v ožjem smislu (po pravni terminologiji) se po pomenu ne razlikujejo dosti od današnjih. Pač pa moramo biti pazljivi pri članih širše rodbine, ki imajo večinoma pavšalne in zato zavajajoče nazive »bratranec« ali »stric«. Kot je bilo dokazano na konkretnih primerih, se pod temi izrazi skrivajo najrazličnejše stopnje sorodstva, od zelo bližnjega do zelo daljnega. Pri poimenovanju je bilo odločilnejšega pomena starostno razmerje med dvema človekoma kot pa dejansko sorodstveno. Vrstniki ali pa mlajši sorodniki so večinoma vsi po vrsti »bratrance«, medtem ko so starejši sorodniki ponavadi »strici«. Te ugotovitve veljajo tudi za tiste osebe, ki so bili sorodniki zgolj po nazivu in jih ne vežejo krvne vezi. Takšne osebe so v večini primerov zelo ugledne osebnosti svojega časa, ki morda z izstaviteljem listine niso v nobeni direktni sorodstveni povezavi. Je pa zato že njihova omemba v listini, skupaj s še tako daljno in posredno družinsko povezavo izstavitelju oziroma listini povečala težo in ugled v takratni družbi. Zato je pri prevodih pravičneje, če res ne poznamo pravih družinskih razmerij med dvema osebama, da »široke« in pavšalne izraze prevajamo s »sorodnik«.

---

¹⁶⁶ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 278 (1402, junij 2). Diepold Turjaški si je naziv *freund* pridobil kot sin svaka Hertlove sestre. Naslednji primer je nekoliko manj zapleten: ...*Florian und Jorg gebrueder die Archer...Jorig Scheyer ir freund...des bemelten Jorgen Scheyrer frau derselben Archer vatter seling swester gewesen...* (Komatar, *Schlossarchiv*, št. 510 (1477, marec 3, Ljubljana)). Jurij Širski je bil torej mož tete Florjana in Jurija iz Rake.

¹⁶⁷ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 397 (1438, oktober 18). V kakšni sorodstveni zvezi sta bila Volker in Eberhard ni povsem jasno, saj se Eberhard ne pojavlja v nobeni drugi listini. Morda gre pri Eberhardu prav-zaprav za Herbarda, ki je živel v tistem času. V tem primeru bi bil Eberhard – Herbard bratranec Volkerjevega očeta Diepolda.

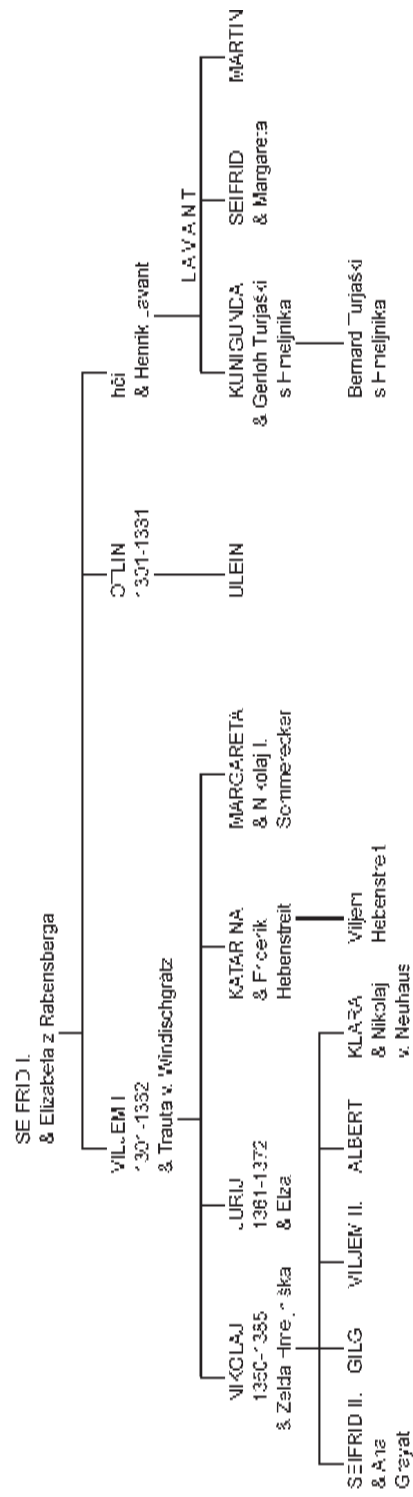
SORODSTVENI NAZIVI - latinski

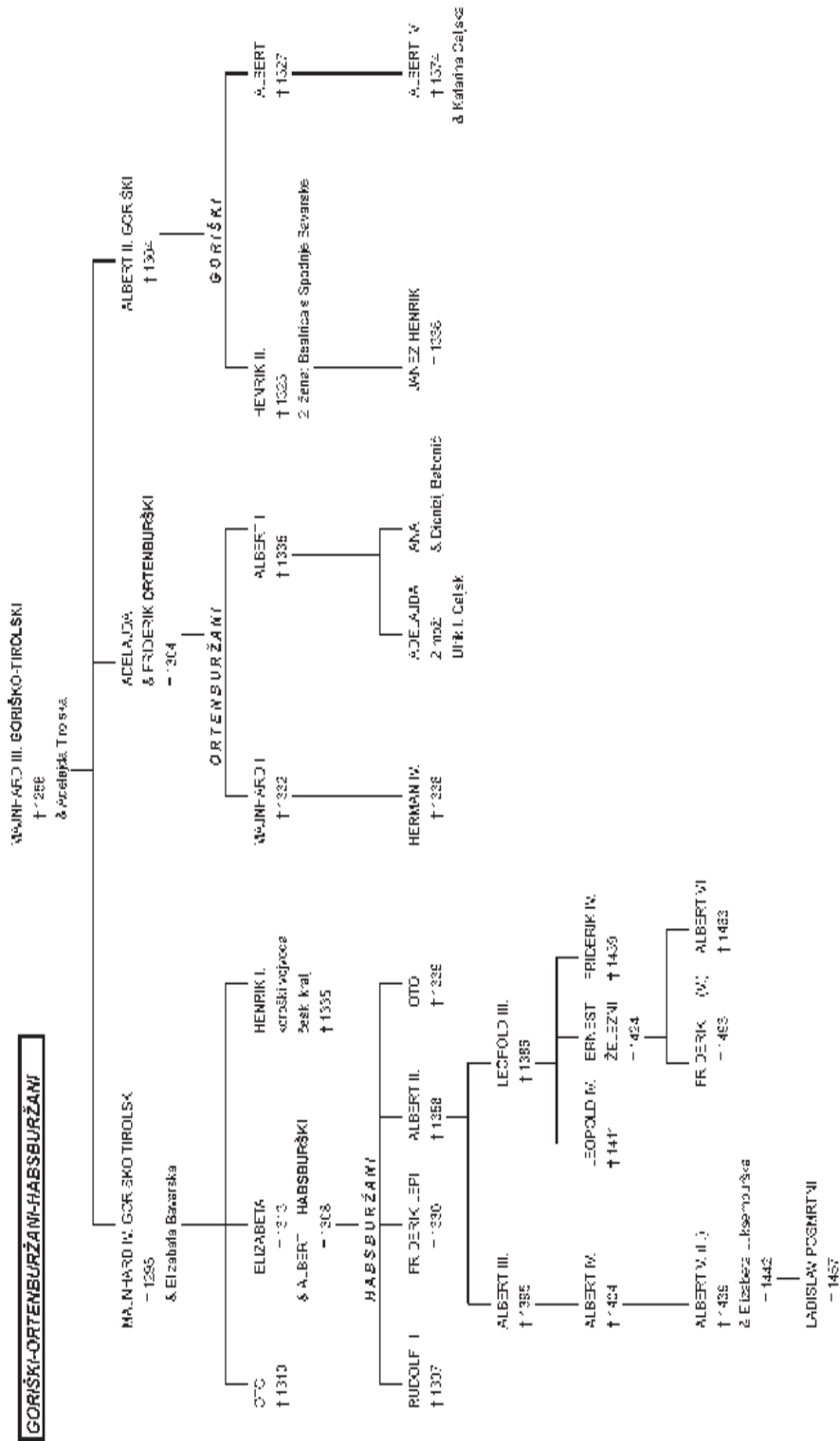
LATINSKO	SLOVENSKO
abavia	prababica
abavus	praded
abnepos	pravnuk; pranečak
abnurus	vnukova žena
affiliatus	posinovljenec
affinis	svak, (ponavad) sorodnik
amicus	prijatelj, (poravadi) nekrvni sorodnik
amita	teza, očetova sestra ali žena očetovega brata
avia	babica
avunculus	ujec, materin brat, bratranec
avus	ded
cognatus	(bližnji) sorodnik
commater	botra
compater	bote
coniugales	zakonca
coniux	žena
consanguineus	krvni sorodnik
consobrinus	bratranec; nečak
consors	soproga, sovladarica
conthoralis	soproga, sovladarica
familiaris	nesvobodnik ali ministerial, član družine
filia	hči
filiaster	pastorek
filiastra	pastorka
filius	sin
frater	brat
frater germanus	polbrat po očetovi strani
frater uterinus	polbrat po materini strani
fratruelis	nečak, bratov sin; bratranec
gener	zet; tudi svak
genetrix	rod teljica - Ivanja, mati božja
genitores	starši
glos	tašča; tudi svakinja (bratova žena)
iugales	zakonca
iuvenis	fant, neporočen moški
liberi	otroci
ligatus	mož
maritus	mož
mater	mati

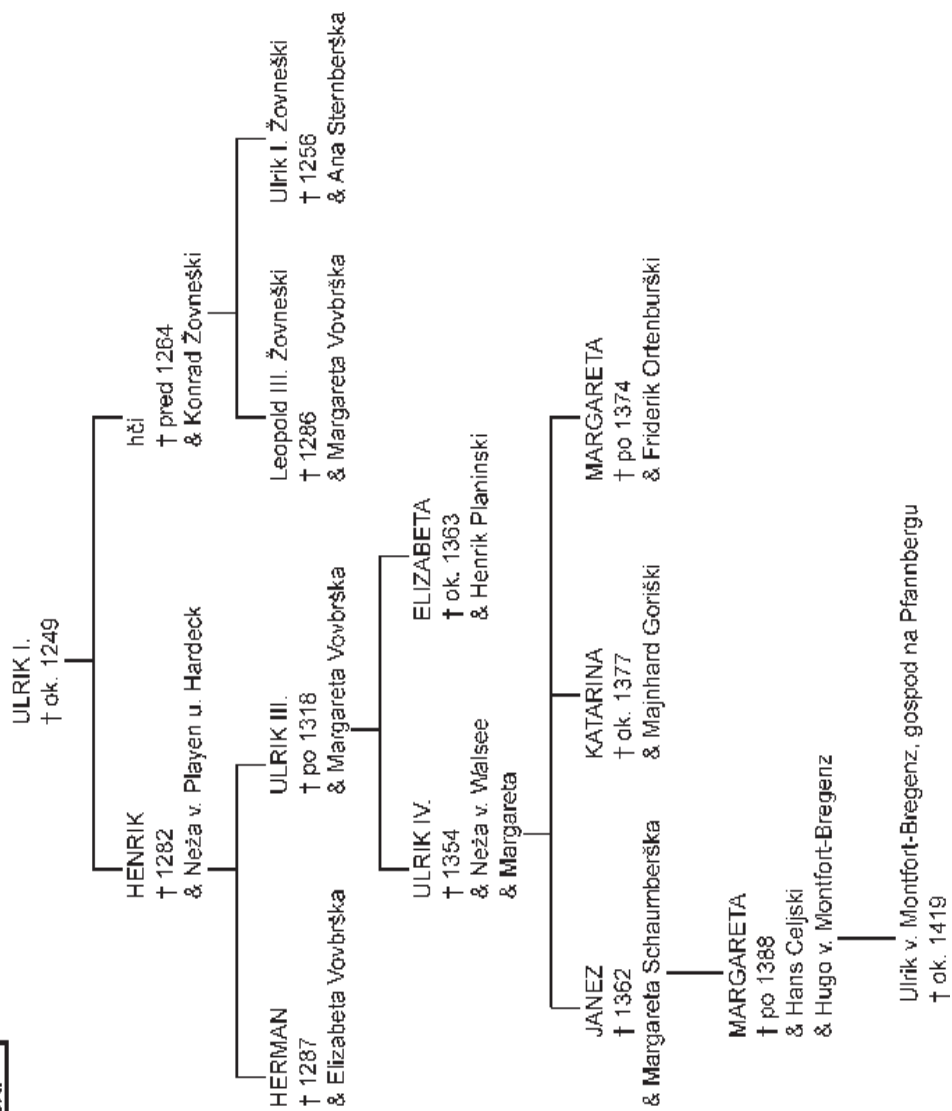
LATINSKO	SLOVENSKO
matertera	teta, materina sestra
matrina	ootra
mulier	ženska; žena
nepos	vruc; nečak
neptis	vnukinja; nečakinja
noverca	mačeha
novercus	očim
nurus	staha
parentes	starši; prednik
pater	oče
patrinus	ooter
patruelis	bratranec (sin očetovega brata); nečak
patruus	stric, očetov brat
privigna	pastorka
privignus	pastorek
progenitores	stari starši
proles	potomci
propinquus	(bližnji) sorodnik
proximus	(bližnji) sorodnik
puer	deček; otrok
puella	deklita, neporočena ženska
pupilla	varovanka; sirota
pupillus	varovanec; siroča
soboles	potomci
socer	tast
soceri	moževi ali ženini starši
socrus	tašča
solutus	fant, neporočen moški
soror	sestra
sororius	svak; nečak (sestrin sin)
sponsa	žena, soproga
spurius	nezakonski otrok
susceptrix	ootra
tutor	skrbnik
uxor	soproga
vidua	vdova
viduus	vdovec
vir	mož, mošk; soproga
vitricus	očim

SORODSTVENI NAZIVI - nemški

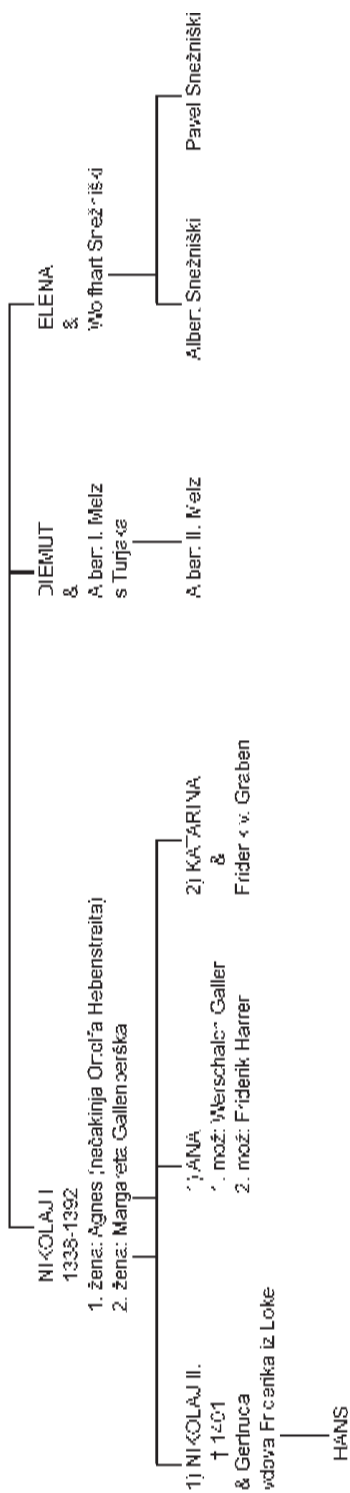
NEMŠKO	SLOVENSKO
ane	babica
ane, ene	ded
eidem	zet
freund	prijatelj, (ponavadi) nekrvni sorodnik
gerhab	skrbnik
geswei	svak, svakinja
jungfrau	dekle, neporočena ženska
leiberb	potomec; sin
muhme	teta, očetova sestra; (običajno) nedirektna krvna sorodnica
oheim	ujec, materin brat; (običajno) starejši krvni sorodnik
schwieger	tašča
snur	snaha
schwager	svak
schwäher	tast
vetter	očetov brat ali njegov sin (bratranec); nečak; (običajno enako star ali mlajši) krvni sorodnik
vorderen	predniki; stari starši
vormund	varuh
wirt	mož
wirtin	žena

GALLEMBERSKI

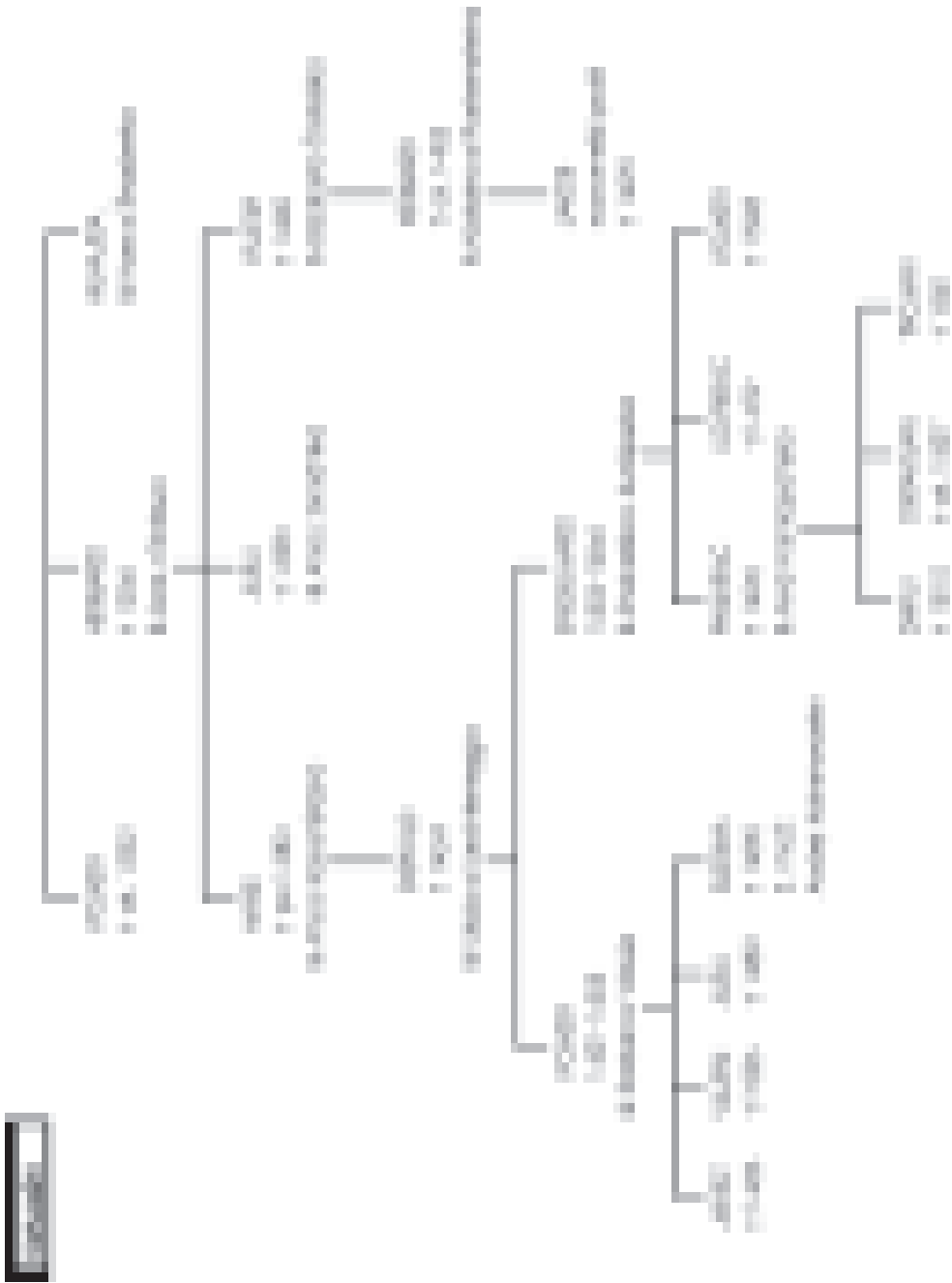
PFAMNBERŠKI

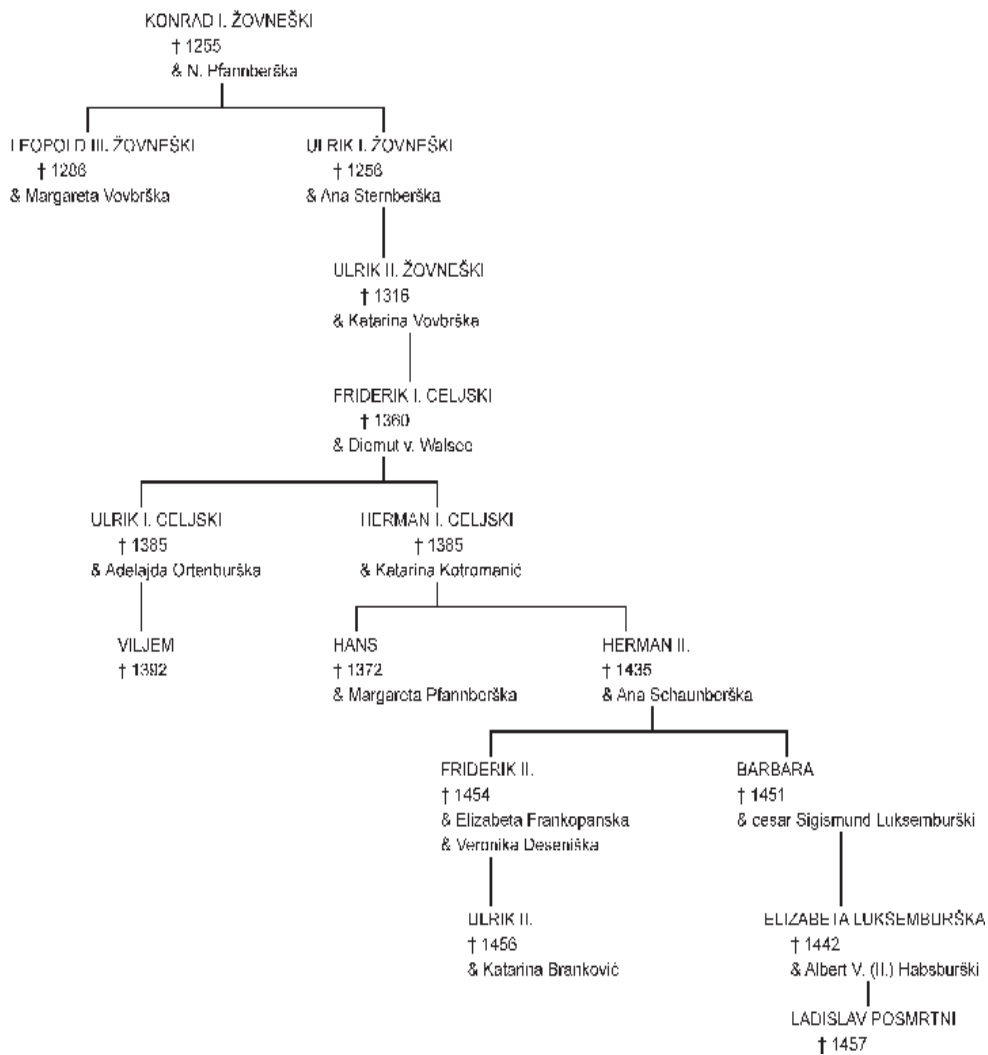
SOMMERECKER

ŽOVNEŠKO-CELJSKI

Zusammenfassung

Die Familie im Lichte mittelalterlicher Urkunden

Miha Preinfalk

Verwandschaftsbezeichnungen, mit denen man die Mitglieder der (engeren) Familie oder der (weiteren) Verwandtschaft benennt, sind, je nachdem, ob Blutsverwandschaft vorliegt oder nicht, keine Erfindung des modernen Zeitalters, sondern sie sind so alt wie die Menschheit selbst. Im Laufe der Jahrhunderte und Jahrtausende änderte sich die Bedeutung dieser Bezeichnungen (vor allem die der Familienmitglieder) ein wenig, blieb jedoch im wesentlichen bis heutzutage unverändert. Die Zeit der mittelalterlichen Gesellschaft, die aus Angehörigen des weltlichen und geistlichen Adels, aus Bürgern, aus niederer Geistlichkeit, Juden und untertägigen Bauern bestand, bildet in dieser Hinsicht keine Ausnahme. Benennungen für engere Familienmitglieder wie Vater, Mutter, Brüder, Schwestern, Söhne und Töchter waren, so wie heute noch, universell, ohne Rücksicht auf ständische und religiöse Unterschiede. Dennoch ist bereits bei »einfachen« Verwandtschaftsbezeichnungen eine inhaltliche Mehrschichtigkeit zu verzeichnen, die sonst eher bei weiteren Verwandtschaftsbezeichnungen zum Ausdruck kommt. So kam es oft vor, daß auch Kognaten unter Familienbezeichnungen auftraten – der Schwiegervater wurde Vater, der Schwiegersohn Sohn, der Schwager bzw. die Schwägerin Bruder bzw. Schwester genannt.

Die Situation wird viel komplizierter bei Bezeichnungen für die weitere Verwandtschaft. Das deutsche, aber auch das lateinische Urkundenvokabular kennt eine Reihe von Bezeichnungen, die nicht eindeutig sind, sondern verschiedenartigste Verwandtschaftsgrade benennen, von sehr nahen bis zu sehr entfernten. Dabei denken wir vor allem an »Vetter«, »Oheim« und »Muhme«. Bei der Benennung war das Altersverhältnis zwischen zwei Menschen stärker als das tatsächliche Verwandtschaftsverhältnis. Gleichaltrige oder jüngere Verwandte waren meistens alle »Vettern«, ältere Verwandte dagegen in der Regel »Oheime«. Dies gilt auch für jene Personen, die Verwandte nur ihrem Titel nach waren und in keiner Blutsverwandschaft standen. Solche Personen waren in den meisten Fällen sehr angesehene Persönlichkeiten ihrer Zeit, die mit dem Urkundenaussteller in keinerlei unmittelbarer Verwandtschaftsbeziehung standen. Doch allein durch ihre Erwähnung in der Urkunde im Zusammenhang mit einer noch so fernen und mittelbaren Verwandtschaftsbeziehung gewann der Urkundenaussteller an Gewicht und Ansehen in der damaligen Gesellschaft. Im Falle, daß man die tatsächlichen Verwandtschaftsbeziehungen zwischen zwei Personen nicht kennt, ist es aus diesem Grund bei Übersetzungen richtiger, daß man bedeutungsweite und pauschale Ausdrücke mit »Verwandter« übersetzt.

Lateinische Urkunden heben sich von den deutschen auch durch Genauigkeit der Verwandtschaftsbezeichnungen ab. Obwohl auch in lateinischen Urkunden polyseme Benennungen vorkommen (z.B. consobrinus, propinquus, consanguineus) unterscheidet das Lateinische andererseits etwa zwischen dem Halbbruder väterlicherseits und mütterlicherseits, die Gemahlin des Enkels, die Schwester und den Bruder des Vaters, den Bruder und die Schwester der Mutter, den Sohn des Bruders usw. Derartige Benennungen sind in den deutschen Quellen mehr oder weniger deskriptiv.

Unterschiede sind ferner zwischen älteren und jüngeren Urkunden festzustellen, ungeachtet der Sprache. Jüngere Urkunden sind viel aussagekräftiger hinsichtlich der Verwandtschaftsbeziehungen als ältere, und in ihnen kommen mehr Verwandte vor. Das läßt sich durch die Tatsache erklären, daß der Kreis der Urkundenaussteller und -empfänger bzw. zu den Rechtsakten zugelassenen Personen im 12. und 13. Jahrhundert viel begrenzter war als später. In den Urkunden des 14. und 15. Jahrhunderts trifft man jedoch bereits auf Bürger und Juden sowie auf eine Reihe des niederen und neuentstandenen Adels, was zur Folge hat, daß ab jetzt viel mehr Personen in Urkunden erscheinen, nicht nur als Aussteller und Empfänger, sondern auch als Mitsiegler. Den heutigen Genealogen ist in dieser Hinsicht die Tatsache von Nutzen, daß bei den meisten erwähnten Personen das verwandtschaftliche Verhältnis zum Aussteller angegeben ist. Dadurch ist in einigen Fällen einfach, in anderen wiederum mit einigen Konjekturen möglich, das genealogische Netz der damaligen Gesellschaft zusammenzustellen.

Zu sehr interessanten Feststellungen führen auch die Bezeichnungen für *Mann* und *Frau*. Während es für *Ehefrau* nicht weniger als zwölf unterschiedliche Benennungen gibt (sechs deutsche und sechs

lateinische), kommen für *Mann* lediglich fünf verschiedene Varianten vor. Diese Feststellung ist vor allem der Tatsache zuzuschreiben, daß Urkunden ausschließlich von Männern oder Vertretern der Kirche ausgestellt wurden, die wiederum fast ausschließlich Männer waren. Darum verwundert es nicht, daß Bezeichnungen für Ehemänner beinahe ausnahmslos in Urkunden vorkommen, deren Aussteller (zum Großteil) verwitwete Adelsfrauen höchsten Ranges waren.

Gerade anhand von Bezeichnungen für Ehepartner kann man auch Veränderungen bei einigen Benennungen verfolgen, die in verschiedenen Perioden bei verschiedenen Ständen »in Gebrauch waren«. Die Bezeichnungen *hausfrau* und *wirtin*, die mit Vorliebe im 14. Jahrhundert verwendet wurden und praktisch alle Schichten von höherem und niederem Adel bis zu Bürgern und Juden umfaßten, wurden im 15. Jahrhundert durch den Ausdruck *gemahlin* verdrängt, der sich vor allem beim Adel durchgesetzt hat. Das weist auf eine neue Stufe in den Beziehungen zwischen den Eheleuten hin: auf größere Höflichkeit und Achtung gegenüber dem Lebensgefährten bzw. der Lebensgefährtin. Interessant ist auch der Ausdruck *weib*, der im 14. Jahrhundert vor allem für Frauen aus niederen Schichten und Untertaninnen bestimmt war, im 15. Jahrhundert aber auch bereits beim niederen Adel anzutreffen ist.

Das Verwandtschaftsvokabular der mittelalterlichen Urkunden (der deutschen und lateinischen) war in gewisser Hinsicht viel reicher als das heutige. Obwohl einige Bezeichnungen heute aufgegeben wurden oder eine andere Bedeutung als früher haben, blieb ihre Grundfunktion unverändert. Auf jeden Fall muß sich der heutige Forscher der mittelalterlichen genealogischen Verbindungen bewußt sein, daß damalige Verwandtschaftsbezeichnungen, vom heutigen Standpunkt aus gesehen, oft überflächlich und irreführend sind, darum ist bei der Erstellung des mittelalterlichen genealogischen Netzes große Aufmerksamkeit geboten.

HISTORIA

znanstvena zbirka oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani

V zbirki HISTORIA, ki jo izdaja oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, so do sedaj izšle monografije:

Avstrija. Jugoslavija. Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas : zbornik, Lipica, 29. maj – 1. junij 1996. – Ljubljana 1997. – 1.000 SIT

Mojega življenja pot : spomini dr. Vladimirja Ravniharja. – Ljubljana 1997. – 1.500 SIT

Janez Peršič, Židje in kreditno poslovanje v srednjeveškem Piranu. – Ljubljana 1999. – 1.000 SIT

Mikužev zbornik. – Ljubljana 1999. – 2.000 SIT

Navedene knjige lahko dobite na Filozofski fakulteti, v knjižnici oddelka za zgodovino, Ljubljana, Aškerčeva 2 (tel. 01/241-1200).

Lisa Retl

Podoba ženske pri Paolu Santoninu*

1. Uvod

Ko se podajajo po sledih ženskega izkustvenega sveta in vsakdanjega življenja v srednjem veku, se zgodovinarji(ke) soočajo s specifičnim problemom: obširen svet žensk je ostal brez glasu, z izjemo nekaj pisnih virov žensk, ki stojijo nasproti veliki množici tekstov moških avtorjev. Tako smo torej pri raziskovanju ženskega sveta odvisni v glavnem od virov moških avtorjev, katerih sporočilnost lahko ostane seveda le omejena, ker podajajo večinoma pejorativne podobe in razmišljanja, ki jih moški vsesplošno pripisujejo ženskam, na noben način pa ne morejo dejansko odslikovati ženske življenjske realnosti.

V nasprotju s tem pa so takšni viri zelo pomembni pri presojanju položaja srednjeveške ženske, oz. pri vprašanju vrednosti ženskega samega po sebi, tako kot je nadvse pomembno tudi Santoninovo opisovanje potovanja oz. vizitacije alpsko-jadranskega prostora.

Preden se posvetim natančnejši analizi podobe ženske pri Santoninu, bi rada na kratko osvetlila položaj ženske v širšem zgodovinskem kontekstu, da bi tako vsaj na grobo orisal življenje žensk, ki jih je Santonino srečal na svojem potovanju.

Vprašanje, ki si ga moramo postaviti vnaprej je, s kakšnimi normativnimi določbami za žensko eksistenco lahko računamo v iztekajočem se srednjem veku in v začetku novega veka. Samo tako bosta jasna Santoninova presoja in gledanje – končno je tudi on otrok svojega časa. Pri njegovem vrednotenju žensk ne gre za subjektivni pogled, temveč za običajno, v dolgem procesu moško definirano vrednostno lestvico, iz katere izhaja tudi pravni položaj ženske.

Podrejenost žensk, ki prihaja tudi pri Santoninu vedno znova do izraza je, tako moralni teologi, legitimirana kot božja in biogenetična.

Za primerjavo, pa čeprav na kratko, moramo obravnavati nauk Tomaža Akvinskega, ne zato, ker bi izčrpno pisal o ženskah, temveč ker je ravno njegov nauk imel največji kolektivni zgodovinski vpliv, ki sega preko renesanse celo do danes.

Tomaž Akvinski velja za najpomembnejšega teologa visoke sholastike. S svojo recepcijo Aristotelove miselne dediščine je koncipiral teologijo kot spoznavno-teoretsko sistematično versko znanost. Moralni teologi in cerkveni očetje so se veliko ukvarjali z njegovim naukom. Izhodiščna točka za ocenjevanje ženske je tako zanj kot za njegove naslednike Aristotelov pojem »hilemorfizem« po katerem so vse stvari, ki jih je mogoče zaznati, sestavljene iz materialne podlage, iz snovi in oblik, pri čemer je oblika aktivni princip, ki daje stvarjem podobo. Nasprotno pa je v snovi vsebovana le možnost bistva, ki za svojo uresničitve potrebuje aktivni princip.¹

* Razprava je bila pod naslovom »L' imagine femminile nell' opera di Paolo Santorino« v L'Unicorno. Rivista semestrale di cultura medievale 2 (1999) str. 51 – 62, leta 2000 objavljena tudi v italijaščini.

* The article titled »L' imagine femminile nell' opera di Paolo Santorino« was printed in Rivista semestrale di cultura medievale 2 (1999) pp. 51 – 62.

¹ Bußmann Magdalena, Die Frau – Gehilfin des Mannes oder Zufallserscheinung der Natur, v: Auf der Suche nach der Frau im Mittelalter, izdal Lundt Bea, München 1991, str. 126.

Ta teoretski osnutek nastajanja biti prenese Tomaž Akvinski tudi na človekovo spočetje, kjer je prispevek moža aktivno oblikujoč, medtem ko daje ženska kot pasivni princip na razpolago le materijo. Moški kot aktivni, oblikujoči princip lahko po aksiomu *omne agens agit sibi simili*² pravzaprav tudi spočne le moško potomstvo. Če pa se rodi deklica, se to zgodi *per accidens* ali *per occasiones*. Takšne okoliščine in naključja so lahko: poškodovana moška semenčica, poškodovana kri maternice ali vlažni južni vetrovi.³

Ženska je torej pomanjkljivo odstopanje od moškega, ki določa obliko in normo. Nadalje Tomaž Akvinski razmišlja tudi o prihodnosti: »*Glede na posamično naravo je ženska nekaj pomanjkljivega in naključen pojav, kajti delujoča moč v moški semenčici stremi k proizvajanju moškega spola. (...) Z ozirom na skupno naravo pa ženska ni naključen pojav, ampak določena za zapolnitev po namenu narave. (...) Nujno je bilo, da je ženska stopila v bivanje, kot pravi Pismo, kot pomočnica moškemu; sicer ne v drug namen kakor za spočetje, kot trdijo nekateri, saj najde moški za vsako drugo delo boljšo pomoč v drugem moškem kot v ženski, temveč kot pomočnica pri delu spočetja*«. ⁴

Tako opredeljena manjvrednost, ki se v presojanju ženskosti manifestira kot temeljna konstanta, vpliva tudi na socialno in politično resničnost. Namen ženskega bivanja je po eni strani določen in zmanjšan na reprodukcijo potomstva, na drugi strani pa pritiče ženski kot pomanjkljivemu odstopanju od moškega funkcionalna in osebna podrejenost, zaradi katere je življenje v odvisnosti od moškega neobhodno potrebno. Ker po mnenju moralnih teologov duhovna in telesna enakost med moškim in žensko ni dana, »*ženska ne more biti deležna neposrednih pravnih učinkov. Pravno sposobnost in s tem status državljanke pridobi le posredno preko moškega*«. ⁵

Do te mere je za srednjeveškega človeka jasno, da moški vlada in vzgaja žensko še posebej zato, ker je tako kot hlapci in otroci, tudi ona del materialne posesti moškega. Ženski pa pripada izključno funkcija služenja – vidik, ki tudi pri Santoninu prihaja vedno znova do izraza.

Za priložnosti zunaj doma je ženska kot »kvazi lastnina« popolnoma odvisna od njega, ker ne sme prevzeti nobenih javnih nalog. Doma pa naj bi jo, tako ideal teologov, mož, sprejemal kot enakovredno partnerko (*socia*) in je ne obravnaval kot sužnjo. Poudarjena enakost na družinskem področju vsekakor ne pomeni enakosti glede pravic, dolžnosti ali celo enakovrednosti.

V poznem srednjem veku in zgodnjem novem veku je ženska nadalje negativno ovrednotena: ženska kot neposredna potomka Eve, odgovorna za izvorni greh in izgnanstvo iz raja (posebno v upodabljalni umetnosti zasledimo številne primere tega). Mesena poželenja, spolna naslada in razuzdanost (kot posledica odsotnosti razuma) spominjajo na Evo, in z njo kot toposom to velja za vse ženske (kot »Evine hčere«). Tako je razumljivo, da morajo ženske, da bi se distancirale od te podobe, svojo krepost pod budnimi očmi svojih gospodarjev vsak dan na novo dokazovati.

Kot zaključek temu splošno orisanemu ozadju, ki tvori miselno-zgodovinski okvir za življenje ženske v poznem srednjem in zgodnjem novem veku, lahko rečemo, da so tudi ženske, katerih poti se križajo s Santoninovimi, v opisih vedno v podrejenem položaju. Kot plemenite device, zakonske žene, matere, vdove in redovnice, lahko živijo življenjski načrt,

² Citirano po Bußmann, Die Frau, str. 127.

³ Prav tam, str. 127.

⁴ Thomas von Aquin, Summa Theologiae 7.zv (=nemška izdaja), München 1941, str. 38. Citirano po Bußmann, Die Frau, str. 127.

⁵ Bußmann, Die Frau, str. 128.

katerega vsebino in okvir predpisujejo in kvalificirajo moški. Kot samostojne osebe, neodvisne od moških, niso niti mišljene niti predvidene v načrtu, zato jih bomo zaman iskali tudi v Santoninovih opisih.

2. Plemiška družinska struktura v Santoninovih opisih

Družinska struktura za Santonina ni posebna tema, ker gre pri obstoječih in opisanih družinskih odnosih za socialno resničnost, ki zanj ne predstavlja nič novega in se mu kot navidezno veljavna norma ne zdi vredna podrobnejšega opisa. Zato imajo namigi glede organizacije družine značaj obrobni opomb in so le opisne narave. Vendar jih je vredno natančneje obravnavati, ker nudijo informacije o socialnem položaju ženske in o področju njenih nalog. Družina kot jo opisuje Santonino, ni le družinsko jedro, se pravi zakonca in otroci, ampak ji pripadajo tudi služinčad, dekle in hlapci, nad katerimi imata hišni gospod in gospa absolutno oblast razpolaganja. To delno vključuje tudi telesno kaznovanje, po drugi strani pa ju obvezujeta odgovornost in zaščita podrejenih stanovalcev. Pod pojmom družine lahko razumemo »celo hišo«, kar se kaže predvsem pri birmi. Kdo je lahko birman, določi hišni gospod. Določa tudi birmanje žene, kot se kaže na primeru Barbare Flaschberger v Šmohorju. Glede te birme beremo pri Santoninu: »*Danes je hotela s privolitvijo svojega soproga svoji čisti dobroti dodati še duhovno vez, da bi se odnos zvestobe trdneje in dlje ohranil*«. ⁶

Običajno sta hišni gospod in gospa prevzela tudi botrstvo nad služabniki, kar bo razvidno na več mestih. Posebno izstopajoč je primer birme v Nußdorfu pri Lienzu, kjer je bil prisoten tudi goriški grof z ženo in služinčadjo. Deset deklic izmed grofičine služinčadi in nekaj grofovih služabnikov je od škofa sprejelo zakrament birme. Ta pa se ni končala v zadovoljstvo grofa, kajti »*ko škof tem na knezovo željo ni dal zaušnic, se je ta malce jezil, rekel 'Ni dobro škof', pohitel iz cerkve in vpričo škofa lastnoročno nekaterim z vso močjo prisolil zaušnico*«. ⁷

Dolžnost hišnega gospoda je torej, da po lastni presoji kaznuje vse, ki pripadajo njegovemu dvoru. Tudi delitev vlog znotraj družine ustreza strogim normativnim predpisom. Medtem ko je moški višji sloj prevzel politične in predstavniške naloge zunaj hiše, npr. spremstvo ali prvi in uradni pozdrav škofa, srečamo žensko v Santoninovih opisih le znotraj grajskih zidov ali v cerkvi, pa še tu le v moškem spremstvu in pod nadzorom.

Iz Santoninovih opisov je jasno, da se v tem času delo še ni delilo na specifične sloje. Hišna gospa je bila aktivno udeležena pri pripravi jedi, prav tako je prevzela nalogo deljenja hrane in pijače, kar je kasneje prevzela izključno služinčad. To dejstvo je posebej poudarjeno v Santoninovem opisu bivanja pri gospodu Hermanu iz Hornegga in njegovi soprogi Omeliji, predvsem zato, ker je to nalogo, poleg vseh drugih odlik, čudovito opravila. Santonino hvali »*pečene kokoši in odlične ribe, ki so bile pripravljene v žafranasto-rumeni juhi in z ebenovinnastimi rokami same gospe Omelije*«. ⁸ Na drugem mestu poroča o njej: »*Nič manj kot osem jedi smo poskusili, vse pripravljene z veliko skrbnostjo gospe Omelije. Ta je sedela med*

⁶ Nemška izdaja: Die Reisetagebücher des Paolo Santonino 1485-1487, iz latinščine v nemščino prevedel Rudolf Egger, Celovec, 1988 (prva izdaja 1947), str. 63. Santoninove popotne dnevnikove imamo tudi v slovenskem prevodu Primoža Simonitija (Paolo Santonino, Popotni dnevnik, (Celovec – Dunaj – Ljubljana 1991), ker pa avtorica v tekstu opozarja na nekatera vprašljiva mesta Eggerjevega prevoda, smo v opombah pustili citate, ki se nanašajo na nemški prevod (op. ur.)

⁷ Reisetagebücher Santonino, str. 31.

⁸ Reisetagebücher Santonino, str. 150.

gospodom arhidiakonom in sekretarjem Santoninom, pogosto je pri mizi mešala vino in ga ponujala obema».⁹

Pogostitev in postrežba gostov ter hišnega gospoda spadajo očitno k najpomembnejšim dolžnostim plemiške gospe. Njena naloga je bila tudi zabavati goste, oz. za njihovo zadovoljstvo in ugodje narediti vse, kar je bilo v njeni moči.

Odločilno je, da prihaja pobuda, oz. izbira zabave od zakonskega moža, ki s svojo ženo lahko razpolaga kot z objektom. Ta vidik seže od neškodljivega razvedrila, kot je ples, ko gostitelj pozove goste, da gostiteljico povabijo na ples¹⁰, kar je enako ukazu, ki se mu žena težko upre, do resnično začinjjenih zadovoljstev pri kopanju. Tako poroča Santonino o gostiteljskem običaju posebne vrste v Šmohorju, v zvezi z že omenjeno Barbaro Flaschberger: *»Na ukaz svojega moža, je Santoninu, ki je najprej odklonil, kasneje pa se ukazu uklonil, s svojimi belimi rokami nežno zdrgnila telo do trebuha. Nato mu je umila glavo ter s curkom vode očistila njegove ude od trebuha do stopal. Po izpolnitvi te gostiteljske dolžnosti se mu je zahvalila, da je blagovolil tako potrpežljivo prenašati izkazano uslugo».¹¹*

Ravno na tem primeru se razjasni ozka meja med žensko krepostjo in pregreho. Potem ko je Barbara izvedla od moža zaukazano dejanje, z namenom izkazati gostu ustrezno čast, je bilo to dejanje interpretirano kot posebna krepost. V nasprotnem primeru pa bi bila, v kolikor bi Santonino sploh poročal o tem, verjetno obtožena zakonoloma ali nekrepostnih namenov. To ustreza samoumevnosti časa, da je žena dolžna biti možu hvaležna za njegovo potrpežljivost pri izpolnjevanju njenih dolžnosti in da to hvaležnost tudi izreče, ko hkrati prosi za odpuščanje. Tukaj se pokaže, kako korenita in dolgotrajna je bila socializacija ženske kot manjvrednega družbenega bitja, saj se tudi sama vidi kot nižje, nezadostno bitje, katerega služenje *mora* moški prenašati.

Pripravljenost, da služi spada k bistvenim kriterijem v splošnem ocenjevanju ženskega značaja. Pri Santoninovem razumevanju in vrednotenju je trdno zasidrana tudi ženska dolžnost reprodukcije. Ta je samoumevna in zato je izčrpno ne komentira. Vsekakor to okoliščino srečamo na več mestih. Ista Omelija, za katero Santonino na drugem mestu najde tako hvaleče besede, bralcu na začetku ni ravno najbolj pozitivno predstavljena, saj piše: *»Čeprav je vitez (Herman iz Hornegga), plemič in bogataš, ga je sreča zapustila pri ženi Omeliji, ki trpi zlo nerodovitnosti in baje ne živi neoporečno».¹²*

Kako daleč postavlja Santonino vse to v vzročno zvezo, to pomeni, če je zlo nerodovitnosti posledica direktne božje kazni za njene domnevne prestopke, ostaja odprto.

Da šteje razmnoževanje pri ženskah za največjo in tudi edino otežujočo dolžnost, ki vse ostale kreposti postavlja v senco, je jasno pri opisu Margarete, soproge plemenitega gospoda Meixnerja iz župnije Šmohor: *»ona je hči plemenitega gospoda Johanna Sachela in četrta žena gospoda Andreasa. Njena rodovitnost mu je podarila potomstvo, za kar je bil zaradi nerodovitnosti prejšnjih prikrajšan. Stara je okoli dvajset let in je rodila že dva lepo raščena otroka, večni porok ljubezni».¹³*

Samoumevna »dolžnost rodovitnosti«, je pri Santoninu zabeležena v glavnem v opisu usod Margaretinih predhodnic, ki jih ne tematizira. Ožigosane so le kot nerodovitne (in s tem neuporabne) in zaradi tega niso zanimive.

⁹ Reisetagebücher Santonino, str. 154.

¹⁰ Prim. Reisetagebücher Santonino, str. 154.

¹¹ Reisetagebücher Santonino, str. 60 sl.

¹² Reisetagebücher Santonino, str. 145.

¹³ Reisetagebücher Santonino, str. 56 sl.

Pri Santoninovi izjavi je zanimiv tudi nazor, da naj bi bili otroci »večni porok ljubezni«. Tu se zrcali predvsem diskurz tistega časa o vrednotenju zakona. V naraščajočem obsegu so moški avtorji poudarjali temo ženske kot »sopotnice«, po čemer naj bi bil zakon stanje »so-glasja, prijateljstva in ljubezni«. Tudi če bi obstajali posamezni primeri te idealne podobe, to ne more zakriti dejstva, da je morala ženska, ki v najboljšem primeru z veseljem privoli v poroko ali pa se nasprotno poroči proti svoji volji, vzpostaviti do moža odnos, ki je nihal med protislovnimi zahtevami: po eni strani naj bi mu bila sopotnica, po drugi pa mu je podrejena in s tem predmet moško določenih pravil.¹⁴

Številni teoretski spisi pričajo o tem, da naj se moževa premoč v zakonu, kljub tematiziranju enakosti in ljubezni, ne bi spreminjala. Gospa Cherubino da Siena k dolžnostim moža in žene v 15. stoletju prišteva npr., da mož ženi dolguje »*istruzione, correzione, sustentazione*«, torej pouk, izboljševanje in vzdrževanje. Nasprotno dolguje žena možu »*timorazione, famulazione, ammonizione*«, strahospoštovanje, služenje in svarilo.¹⁵

3. O idealu ženskosti pri Santoninu

Pri Santoninovem opisu žensk je vendarle prepoznavna idealna podoba ženskosti, nena-zadnje zato, ker je med vsemi opisanimi velika podobnost. Privlačnost opisanih žensk je sestavljena iz več komponent, ki se dopolnjujejo. Najpomembnejše dejavnike, ki se pri Santoninu ponavljajo v delno spremenjenih formulacijah, bi želela povzeti v opornih točkah in se nato podrobneje lotiti enega teh pojmov.

Idealni tip ženske je označen s »*humanitate, devotione, probitate, modestia, pudicita, nobilitate*«¹⁶ (izobrazba, predanost, poštenost, skromnost, sramežljivost¹⁷ in plemenitost). Nadalje štejejo kot posebno zaželene lastnosti še »*prudencia*« (modrost v smislu uvida), »*castitate*« (castitas, moralna čistost, krepkost – Egger prevaja kot častivrednost), »*honestate*«¹⁸ (honestas, častivrednost, dostojanstvo, dostojnost, moralnost). Vse našete lastnosti lahko strnemo v pojem »*virtus*«, o čemer bomo na kratko govorili kasneje.

Posebej pozitivno na lestvici moškega spoštovanja je, če so te lastnosti dopolnjene z lepoto in milino, kar je pri Santoninu pogosto in razvidno predvsem kadar podobo opisanih pozitivno prikaže.

Nekateri izrazi zahtevajo dodatno pojasnitev, pri čemer naj bi nekatere besede veljale za križ prevajanja. S prevajanjem nastanejo nekateri nesporazumi, enkrat zato, ker Egger ni vedno zadel natančnega pomena latinske besede (npr. v primeru »*pudicitia*«), drugič pa zaradi spremenjenega besednega razumevanja.

Problematiko bomo na kratko osvetlili s pomočjo pojma »*humanitas*«, ker gre tu za posebno izstopajoč in bistven primer. Ta atribut lahko najdemo pri skoraj vseh Santoninovih opisih žensk in z njegovega vidika šteje k sestavnemu delu plemiško-ženske osebnosti. Prevajanje pojma »*humanitas*« z »omiko« kot je to naredil Egger (in najprej tudi jaz), je povsem legitimno, ne upošteva pa razvoja in spreminjanja jezika, ne ustreza več modernemu besednemu smislu.

¹⁴ King Margaret L., *Frauen in der Renaissance*, München 1993, str. 48.

¹⁵ Cherubino Da Siena, *Regola della vitamatrimoniale*, izd. Zambrini Francesco in Negroni Carlo, Bologna 1888, str. 7. Citirano po: King, *Frauen in der Renaissance*, str. 52.

¹⁶ Vale Giuseppe (izd.), *Itinerario di Paolo Santonino in Carintia, Stiria e Carniola negli anni 1485-1487* (Codice Vaticano Latino 3795) (Studi e testi 103), Vatikan 1943, str. 158.

¹⁷ Eggerjev prevod besede »*pudicitia*« z nemško besedo »*vzgoja*« ne podaja osnovnega pomena besede, bolj pravilno je »sramežljivost, spodobnost ali čistost«.

¹⁸ Vale, *Itinerario Santonino*, str. 208.

S »*humanitas*« je v klasičnem, osnovnem latinskem pomenu mišljena tako duhovna kot srčna kultura, pri čemer je zadnji pomen, v zvezi z ženskami, veliko bližji. Ta termin zasluži kritično pojasnitev, saj se je potrebno vprašati, kaj človek 15. stoletja pod pojmom omike dejansko razume in katere »discipline«, posebej v zvezi z ženskami, pojem obsega. Na to vprašanje lahko odgovorimo le z navedbo osnovne težnje, saj bi drugače močno preseglili okvir tega sestavka.

Na kratko lahko povzamemo, da naj vzgoja ne bi kultivirala duha, ampak naj bi ženo v prvi vrsti spodbujala k poslušnosti in kreposti. Čeprav je izobraževalni načrt za plemiške žene predvideval poleg ročnih spretnosti (šivanje, predenje, tkanje itn.) tudi branje, pisanje, latinščino in poznavanje literature, tega na prvi pogled liberalnega položaja, ne smemo narobe razumeti. Istočasno je bil namreč postavljen tudi selektivni literarni kánon, ki naj bi ženskam približal izključno moralne nauke, ki so veljali za dobre in po katerih so morale oblikovati tudi svoje življenje. Po tradiciji obsega duhovna omika v glavnem poznavanje etike Avguština, Ambrozija, Hieronima, Seneke, Platona in Cicera,¹⁹ predvsem tista področja, ki ustrezajo krščanskim predstavam o oblikovanju ženskega značaja in normah njihovega obnašanja. Ko Santonino govori o ženskah z najvišjo stopnjo izobrazbe, meni, da zadoščajo moralnim zahtevam časa na posebej razveseljiv način. K primarnim krepostim dekleta in žene šteje blagost, to pomeni, da so čustva, kot so bes, jeza itn., oz. njihovo izražanje v kletvicah ali ostalih čustvenih izbruhih, pridržana za moški svet. Ženska bi se morala v družbi pojavljati le s povešenim pogledom, govoriti malo in še to potihoma in ne govoriti, če ni nalogovljena ali vprašana. Poleg popolne zakonske zvestobe dolguje žena možu tudi popolno poslušnost in sicer brez vsakršnega obotavljanja, nasprotovanja in neodobravanja.²⁰

Če povzamemo, lahko za pojem ženske omike rečemo, da je v prvi vrsti mišljen pouk v čistosti in etiki glede zakona, kar pa današnje razumevanje pojma ne aplicira več. Pri prevajanju naj opozorim še na eno dejstvo: vsak posamezen pojem izmed tistih, ki jih citiram in ki lahko predstavljajo le majhen izbor, pomeni v nadaljnjem osnovnem pomenu čistost ali moralno, kar sem delno pripomnila v oklepaju. Ta vidik, ki je pri Santoninovem vrednotenju ženske zelo pomemben, pride v Eggerjevem prevodu komaj do izraza, razen pri besedah, ki dopuščajo samo specifičen pomen čistosti in morale.

Tudi pojem kreposti zasluži kratko osvetlitev, kajti, tudi če ta velja enako za moške kot za ženske, obstajajo glede na spol pomenske razlike, ki se prepoznajo tudi pri Santoninu.

Krščanstvo pozna poleg štirih, že od Platona naprej formuliranih glavnih kreposti: modrosti, pravičnosti, poguma in preudarnosti, še tri kreposti, po Tomažu Akvinskem od Boga dane: vero, upanje in ljubezen.²¹

Iz tega se je razvil viteški pojem kreposti: vitez se žrtvuje za družbo, ko pomaga šibkejšim (to so v literaturi sprva ženske), nato pa celo območje reši hlapčevstva in sam postane dober in predvsem radodaren vladar, kar je v literaturi ponazorjeno v glavnem z nudenjem pomoči ženski.²² Tem krščanskim viteškim krepostim v smislu praktične ljubezni do bližnjega, se pridruži še stremljenje po časti in preizkušnjah. Ta pomen kreposti je nakazan tudi pri Santo-

¹⁹ Prim. King, *Frauen in der Renaissance*, str. 197-205.

²⁰ Prim. Thoss Dagmar, *Frauenerziehung im Späten Mittelalter*, v: *Frau und spätmittelalterlicher Alltag*. Internationaler Kongreß Krems an der Donau vom 2. bis 5. Oktober 1984, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1986 (Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs 9, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse, 473. zv, str. 306 sl.

²¹ Kasper Christine, *Von miesen Rittern und sündhaften Frauen und solchen die besser waren: Tugend- und Keuschheitsproben in der mittelalterlichen Literatur vornehmlich des deutschen Sprachraumes*, Göttingen 1995, str. 5.

²² Prav tam, str. 6.

ninu. Tako je npr. vitez Virgilij iz Grobna, opisan kot »ozaljšan z vsemi krepostmi in najvišjo izobrazbo«. ²³ V nadaljevanju pa Santonino hvali in izpostavlja predvsem njegovo velikodušnost in radodarnost.

Kreposti, ki se zahtevajo od žensk pa so čistost, zvestoba, poslušnost, skromnost in zadržanost. V dvorski literaturi se tem krepostim pridruži še lepota. Od poznega srednjega veka se je pojem kreposti utrdil v vseh evropskih jezikih. Predvsem se je ohranila krščanska definicija specifične ženske kreposti, to je čistosti. ²⁴ Pojma čistost in krepost lahko pri Santoninu razumemo tudi kot sinonima. O idealu lepote Santonino ne govori konkretno, čeprav v svojem opisovanju nenehno govori o lepih ženskah. Kateri zunanji kriteriji določajo lepoto, ostaja odprto, verjetno implicira Santoninova uporaba besede »lep« oz. »lepota« tudi idealno krščansko vrednoto, ki nima z današnjim pojmom lepote nič skupnega.

4. Ženske v samostanu

Razlikovati moramo med »posvetnimi« in »svetimi« ženskami pri Santoninovih srečanjih, saj je izhodiščna situacija za srečevanje slednjih drugačna. Redovnice so z neudeleženo pri reprodukciji podvržene drugim pričakovanjem kot posvetne ženske. Ugotavljamo, da srečuje Santonino posvetne ženske skoraj izključno (razen pri birmovanju) v prostem času, ko naj bi si odpočil od utrujenosti in naporov potovanja. Ženske so, tako rekoč, žensko dopolnilo vsakokratnega gostitelja. Njihova naloga je predstavljati čast, ugled in položaj moža in kot takšne skrbijo za dobro škofa in Santonina. Nasprotno pa je obisk redovniškega samostana namenjen izpolnjevanju škofove naloge, da obiskuje cerkve in samostane. V tem primeru znamenje srečanja ni »sprostitutev« in »zabava«, temveč nadzor. Santonino izčrpno poroča predvsem o dveh redovniških samostanih, o dominikankah v Velesovem in v Studenicah, ki nosi tudi vzdevek »samostan svete Device izvira milosti«. ²⁵ Zaradi natančnosti moramo navesti še klarise v Škofji Loki, ki pa so pri Santoninu omenjene le kot odlične pevke. ²⁶

Kako Santonino ocenjuje ženske samostane oz. ženske kot božje služabnice, iz opisa ni povsem jasno, čeprav potek vizitacij kaže predvsem eno značilnost: v ospredju škofovega obiska je brez izjeme spodbujanje in opominjanje redovnic. Santonino opisuje potek obiska po pozdravu in obedu pri redovnicah v Velesovem takole: »Po obedu smo stopili v jedilnico, kjer je bil zbran cel zbor redovnic (dvanajst dominikank pod vodstvom njihove predstojnice Doroteje Ecker). Gospod škof je imel svarečo pridigo z mnogimi vedenjskimi prepisi, kar zadeva predstojnice in sestre (...). Potem so preverili njihovo poznavanje samostanskih pravil, vodenja duhovnega in posvetnega imetja, uprave prihodkov, božje službe ipd.« ²⁷

Prvi opomin sledi, kot je zabeležil Santonino, še pred spraševanjem in ima zgolj preventivni značaj. Šele nato sledi natančnejša kontrola vodenja reda, pri čemer so bile nepravilnosti, ki jih je ugotovil škof, »odpravljene z dobrimi in človeškimi besedami«, ²⁸ kar je bilo konec koncev enako opominu.

Tudi obred slovesa je v znamenju opomina: »Prvič sva se večkrat zahvalila za gostoljubje, drugič sva jim dala marsikateri zdravilen opomin, tretjič sva jim večkrat ponovila žbogram v Kristusu'«. ²⁹

²³ Reisetagebücher Santonino, str. 34.

²⁴ Kasper, Miese Ritter, str. 7.

²⁵ Reisetagebücher Santonino, str. 141.

²⁶ Prim. Reisetagebücher Santonino, str. 83.

²⁷ Reisetagebücher Santonino, str. 86 sl.

²⁸ Prav tam, str. 87.

²⁹ Prav tam, str. 88.

Skoraj identičen obred obiska je potekal pri dominikankah v Studenicah, prav tako so si v obeh samostanih podobni vzroki za opominjanje. V obeh primerih je škof posredoval v sporu med opatico in redovnicami, »*spet z ustreznim nagovorom in očetovskim opominom*«. ³⁰

Drugače kot pri redovnih bratih, je podoba škofa pri redovnicah podoba očeta, sodnika in učitelja. Velja za podaljšano božjo roko, vsenavzočo in nadvse mogočno. To spričo cerkvenih teorij spolov ni presenetljivo, saj je glede svetih žena v cerkvenem pravnem redu, ki ga je v 11. stoletju formiral Ivo iz Chartresa, določeno, »*da je žena podložna možu in nima nikakršne avtoritete; ona ne more učiti, pričati, prisegati, soditi in tudi ne vladati*«. ³¹

Takšne teorije izhajajo iz premise, da ženske, ki so označene tudi kot brez razuma, niso zmožne prepoznati napak, zato potrebujejo moško vodstvo, poduk in opomin. Kar je torej za posvetno žensko soprog, je za redovnico škof ali duhovnik, kajti čeprav samostansko življenje nudi relativno avtonomno in delno svobodnejšo obliko življenja, so redovnice odvisne od svojih bratov v dveh stvareh: v pridigi in spovedi, osnovnima dejavnikoma cerkvene moči in reda.

Zanimiva je tudi Santoninova informacija o redovnicah v Velesovem, namreč, da so se opredelile za to, da lahko hodijo izven samostanskih zidov, obiskujejo sorodnike in imajo osebno imetje, kar je kršitev zoper zaobljubo čistosti. Opomin se glasi: »*V prihodnje naj se varujejo takšnih stvari in tudi ne vodijo moških v samostan*«. ³² Zadnje, čeprav ne eksplicitno omenjeno, de facto pomeni, da sum obstaja. Santonino s skrbjo opaža, da so redovnicam na razpolago štirje kaplani, »*in sicer mladi, ki imajo svoje stanovanje sicer zunaj samostana, a zelo blizu*«. ³³ S tu implicitno izraženim sumom možnega nečistovanja, se Santonino loteva realnega sodobnega problema – dejansko niso bile vse redovnice svete žene in »*Kristusove neveste*«, ki so svojo poklicanost svobodno izbrale same.

V principu gre pri redovnicah skoraj vedno za plemiške ženske, z izjemo nekaterih *conversae*, ki pa jih v 15. stoletju najdemo le še ponekod.

Neredko je bil vstop ženske v samostan neprostoovoljen in prisiljen, največkrat posledica očetovih ekonomskih interesov, da bi si prihranil stroškovno veliko doto, ki je zaradi svoje višine, sploh če je bilo več hčera, družino lahko pripeljala do propada. (Ta praksa je dosegla višek predvsem v 17. stoletju). Tudi vstop v samostan je bil precej drag, vendar veliko cenejši kot dota. ³⁴ Dejstvo je, da so nekateri samostani marsikje propadli moralno in številčno, oboje pa je v tesni povezavi.

Duhovno in versko »žensko gibanje« oz. njegovi začetki, ki so v prejšnjih stoletjih vodili k številnim vstopom v samostan, so zamirali. Prihodki, ki so morali v 13. in 14. stoletju pogosto zadoščati za sto redovnic, so bili v 15. stoletju na razpolago le desetim do petnajstim ženskam, pri čemer je seveda izginil vsak videz askeze in je bilo omogočeno »*luksuzno življenje*«. Še večji pa je bil problem, da kljub stalnim opominom k zaobljubi čistosti, ideal nedolžnosti ni bil spoštovan (oboje preizkušeno sredstvo patriarhalne in institucionalne kontrole spočetja). ³⁵ Tako je npr. Fra Timoteo da Lucca leta 1469 v Benetkah v pridigi večkrat potožil v zvezi z nečistostjo redovnic in dejal, da naj bi bili redovniški samostani »*non monasterii ma postriboli (javne hiše) e bordeli publici*«. ³⁶ Da pri tem ne gre za edini primer,

³⁰ Reisetagebücher Santonino, str.143.

³¹ Ivo iz Chartresa, Decretum 85 (PL 161, 601). Citirano po Bußmann, Die Frau, str. 124.

³² Reisetagebücher Santonino, str. 87.

³³ Prav tam.

³⁴ Statistiken und Zahlenangaben, glej King, Die Frau in der Renaissance, str. 104-108.

³⁵ Primerjaj: King, Die Frau in der Renaissance, str. 107 sl.

³⁶ Paschini Pio, »I Monasteri femminili in Italia nel Cinquecento«, 31-60 v: Problemi di vita religiosa In Italia nel Cinquecento: Atti del Covegno di Storia della Chiesa in Italia. Bologna, 1958; = Italia Sacra 2, Padua 1960. Citirano po King, Frauen in der Renaissance, str. 108.

dokazujejo tudi številni sodni spisi iz let 1401–1487 o spolnih deliktih redovnic in celo opatic, ki so svojo naklonjenost izkazovale tako aristokratom kot *popolanom*.³⁷

V tem oziru nakazana škofova skrb za čistost redovnic ni neupravičena, čeprav je ambivalenca takih bojazni v Santoninovem opisovanju jasno dokumentirana. Čeprav je škof redovnicam v Velesovem prepovedal v samostan voditi moške, je sam užival v zabavni kopeli, »v navzočnosti celega redovniškega kapitlja.«³⁸ Ob tem Santonino poroča: »Naš gospod škof je ponujeno pomoč potrpežljivo sprejel, kdo bi pa kaj takega pri teh devicah, in to lepih, zavrnil.«³⁹ Zavedajoč se nespodobnosti škofovega ravnanja, Santonino dodaja: »Vendar se pri tem ni nikoli zgodilo nič neprimernega, vsaj ne v dejanju, v mislih in željah pa so morda komajda ostali v mejah moralnega. Tudi ostali so izkusili marsikatero uslugo, ampak le častno, z izjemo Santonina, ki jih ni dopustil.«⁴⁰

Predvsem z ozirom na dejstva, da je Santonino pisal svoje popotniške dnevnike z zavestjo, da bodo objavljeni, in so bili pisani za elitni krog sodobnih bralcev,⁴¹ lahko sklepamo, da se sam ni hotel predstaviti v nespodobni luči, niti ni hotel z opisovanjem spolne dejavnosti diskreditirati škofa.

Tudi Hundsbichler opaža, da je Santoninovo »objektivnost« mogoče relativizirati. Po eni strani prepoznavamo Santonina kot zagovornika krščanskega nazora in prizadevnega zastopnika interesov oglejskega patriarhata, po drugi pa so »popotniški dnevniki« kot literarna vaja podvrženi določenim zvrstnim značilnostim in morajo glede vsebine in načina predstavitve izpolniti določena pričakovanja bralstva (oz. kritikov), če naj ne bo avtor v njihovih očeh diletant.⁴²

V ocenjevanju ženske in njenega položaja se pri Santoninu zrcali predvsem podoba ženske, kakršno običajno vidi katoliška Cerkev. Z današnjega vidika je ta lahko razumljena kot vsota dogmatsko povezanih nazorov in pravnih norm, ki skušajo po eni strani legitimirati družbeno in spolno podrejenost ženske, po drugi strani pa patriarhalno prevlado.

Iz nemščine prevedla Martina Kalita

³⁷ Prav tam.

³⁸ Reisetagebücher Santonino, str. 164.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ Prav tam.

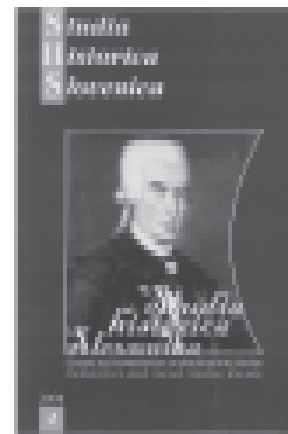
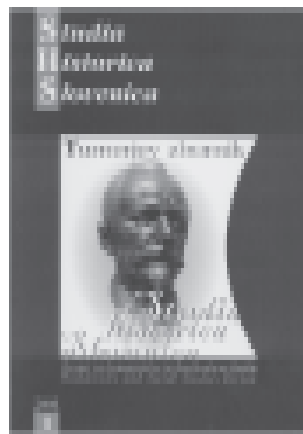
⁴¹ Primerjaj: Hundsbichler Helmut, Alltag, Realität und Mentalität in den Reisetagebüchern des Paolo Santonino. Relativierungen anhand der Beispiele aus dem Kirchendistrikt Saunien (1486, 1487), v: Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, letnik LXXXVIII, Gradec 1997, str. 73.

⁴² Hundsbichler, Alltag, Realität und Mentalität in den Reisetagebüchern, str. 77.

IZŠLA JE NOVA ZNANSTVENA REVLIJA

Studia Historica Slovenica

Časopis za zgodovinske in družboslovne študije / Historical and Social Studies Review

IZDAJATELJ

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU
V SODELOVANJU S VEDNOŠKOLSKIMI IZTELEJI

ODDELKA ZA ZGODOVINSKO-PEDAGOGIŠKE FAKULTETE UNIVERZE V MARIBORU

Preizkušamo vam novo znanstveno revijo, namenjeno objavam s področja zgodovinsopisja ter ostalih humanističnih in družboslovnih ved, ki najijo na zgodovinsko znanost. Revija vam ni namenjena kot vedeževanje, svetopisje, medijskega tvoj. V pravi kritiki sta loča dva svetla, ki prisilata bralca prispevke dvajsetih letnih in priznanih domaćih in tujih znanstvenikov. Priporočati vam, da je revija naročena tudi vam, tako via vjedno svetlo, da postanete naš naročnik.

Nasvilo sprejemamo na naslovu:

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča v Mariboru
Koroška c. 140, 2000 Maribor, Slovenija

Sašo Jerše

Kronika priprav dežel Notranje Avstrije na poslanstvo k zboru volilnih knezov v Regensburgu leta 1575

I. To je zgodba, ki jo poznamo

»Gestern ist Ammana bei mir gewesen und hat mir angezaigt, daß ihm, alß er vor drei Tagen in der Nähe von Fürstenfeld, nicht weit von der ungarischen Grenze, in der Weinlese war, sieben Kutschen mit Adels und anderen Personen begegneten, die mit Weib und Kind elendiglich von Ungarn herauf flüchteten. Mit großem Flehen und aufgehobenen Händen beklagten sie ihren Jammer, daß sie all ihr Hab und Gut durch den Türken verloren und kaum das Leben gerettet hätten. Ein alter 70jährige Mann sagte, zu keiner Zeit noch sei in Ungarn solcher Jammer gehört worden.«¹

Vrstice, ki jih 10. oktobra 1575 piše sekavški škof Georg Agricola, so bile odgovor na prošnjo salzburškega nadškofa, naj mu pošlje novic, da bi, kot zapiše, tudi v Regensburgu vedeli, kako se na mejah trudi in kako trpi.² V Regensburgu naj je namreč v začetku oktobra zasedal zbor volilnih knezov. Volili naj so novega rimskega kralja in premotri naj so razmere v kraljevini.³ Salzburški nadškof, ki se je, morda, sam odpravljaj v Regensburg, je bil pripravljen odličnikom cesarstva predstaviti razmere, razmere na mejah dežele Štajerske, pa tudi dežel Koroške in Kranjske, razmere na mejah Hrvaške in Slavonske krajine, na mejah Ogrske, tudi na mejah cesarstva.

Ne. Stvari niso bile enostavne in niso bile lahko pregledne. Potrebna je bila jasnost in potrebna je bila slikovitost. Potreboval je novic. Sekavški škof mu jih pošlje. Pošlje tudi novic o tem, da je meddeželni zbor, ki je avgusta 1575 zasedal v Brucku na Muri,⁴ sklenil poslati k zboru volilnih knezov poslanike, Hansa Friedricha Hofmanna, Ludwiga Ungnada in Herwarda Auersperga.⁵ To je bilo 24. avgusta. Pošlje tudi novic o tem, da je takšno poslan-

^a Matthes Amman, tajnik štajerskih deželni stanov. Vide infra op. 1.

¹ Sekavški škof Georg IV. Agricola salzburškemu nadškofu Johannu Jakobu von Kues-Balasyju 10. oktobra 1575. Cit. Loserth J. *Innerösterreich und die militärischen Maßnahmen gegen die Türken im 16. Jahrhundert. Studien zur Geschichte der Landesdefension und der Reichshilfe*. Graz 1934, str. 74. Idem. »Matthes Amman als steirischer Landschaftssekretär.« *Archiv für Österreichische Geschichte*, 108/1918, str. 13–14. O škofih gl. Gams P.B. *Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae*, Ratisbonae 1873, str. 307–308, 310.

² Salzburški nadškof sekavškemu škofu 18. septembra 1575. Cit. Loserth J. *Salzburg und Steiermark im letzten Viertel des 16. Jahrhunderts. Briefe und Akten aus der Korrespondenz der Erzbischöfe Johann Jakob und Wolf Dietrich von Salzburg mit den Seckauer Bischöfen Georg IV. Agricola und Martin Brenner und dem Vizedomante zu Leibnitz*, Forschungen zur Verfassung- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, V. Band, 2. Heft, Graz 1905, str. 85.

³ Moritz H. *Die Wahl Rudolfs II., der Reichstag zu Regensburg 1576 und die Freystellungsbewegung*, Marburg 1895. Westphal G. *Der Kampf um die Freystellung auf den Reichstagen zwischen 1556 und 1576*, doktorska disertacija, Marburg/Lahn 1975, str. 169–198

⁴ Dimitz A. *Geschichte Krains: von den ältesten Zeiten bis auf das Jahr 1813. Dritter Theil: Vom Regierungsantritte Erzherzog Karls II. in Österreich bis auf Leopold I. (1564–1657)*, Laybach 1875, str. 46. Simoniti V. *Obrambna organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*, Ljubljana 1991, str. 63

⁵ »Zudem ist auch beschlossen, das zu negst vorsteenden waaltag gen Regenspurg drei landleuth, aus idem landt ainer, Hans Friedrich Hofman, Ludwig Ungnad und herr landshaubtman aus Crain zu den chur und fursten, sunderlich zu E.F.G., erzherzogen Ferdinanden, herzogen aus Baiern, Freising, Bamberg etc. in namen der landtschaft abgesandt werden und umb hilf anlangen.« Sekavški škof salzburškemu nadškofu 24.8.1575. Loserth (1905), 72.

stvo »durch bevelch abgestellt worden.«⁶ To je bilo 9. oktobra. Slednjič pošlje novic o tem, da štajerski stanovi obžalujejo izničenje naporov dežele za poslanstvo.⁷ To je bilo dan zatem. Napori niso bi majhni. Pričakovanja tudi ne. Tudi dragocenost novic, ki jih sekavški škof pošilja v Salzburg, ni bila majhna. Potem, ko je bilo poslanstvo dežel prepovedano, je bil primas deželam Notranje Avstrije ena redkih, morda celo edina partija, katere beseda naj je volilnim knezom in drugim odličnikom cesarstva, ki so se utegnili zbrati v Regensburgu, predstavljala, slikala in jasnila razmere na mejah dežel in jih nagovarjala k pomoči.

Pomoč da je hudo potrebna. Meje da so ogrožene, nepreskrbljene in dežele, ki jim je naložena njihova skrb, izčrpane. Deželni stanovi se leta 1574 znova, kot že leta 1567 in 1569, obrnejo na cesarja, naj dovoli poslati poslanstvo dežel k državnim stanovom in jih prositi pomoči. Cesar tokrat, bilo je to nekaj novega, poslanstvo dovoli. Sklic bo državni zbor in dežele ga smejo nagovoriti. A stiska je velika. Bruški meddeželni zbor, že smo pisali, sklone poslati poslanstvo k zboru volilnih knezov in cesar takšnega poslanstva ne dovoli. Kot je dejal, sklic bo državni zbor in dežele ga smejo nagovoriti. Cesar državni zbor skliče najprej 15. februarja 1576 in nato prestavi na 1. maj in cesar sam, osebno, pride v državnozbornsko mesto, Regensburg, volilni knezi in knezi pošljejo le svoja poslanstva. Hans Friedrich Hofmann, Ludwig Ungnad in Jobst Joseph Thurn, poslaniki dežel Notranje Avstrije, prispejo 1. junija. Spremlja jih Matthes Amman. Ta da že kmalu piše v Gradec: »Die Abgesandten seien sehr eifrig.«⁸

To in še več je morda slutil tudi sekavški škof, ko je v pismu metropolitu 28. septembra 1575 zapisal: »Ich bestee, er werd ain thail so wenig reichen als der ander von der reichshilf. Werd^a selbs das kalt eisen müssen in die handt nemen.«⁹ In, vemo, imel je prav.¹⁰

To je zgodba, ki jo poznamo. In vendar. Vnovič naj jo povemo. In tokrat. Ne iščimo in ne nizajmo dogodkov. Opazujemo raje poti, ki so k dogodkom vodile. Opazujemo raje dogajanje.

Najprej, in to počnemo v tem spisu, je opazovati dogajanja ob pripravah dežel Notranje Avstrije na poslanstvo pri zboru volilnih knezov v Regensburgu leta 1575. Nato je opazovati priprave dežel na poslanstvo pri državnem zboru v Regensburgu leta 1576. Nato je opazovati poslanstvo samo. Kar naj opazujemo je, skratka, izgrajevanje poslanstva. Kar naj opazujemo je, recimo, praktikum. Ne zanimajo nas, vsaj ne najprej in ne najbolj, nameni stanov in njihovega poslanstva. Ne ukvarjamo se z nameni, pa tudi z argumentacijo namenov in izživetostjo namenov se ne ukvarjamo. Ne ukvarjamo se z besedami. Ukvarjamo se s potmi besed in to počnemo zato, da bi videli praktikum, da bi videli poti delovanja dežel, da bi videli sledove naporov stanov, deželanstev, kneza, da bi videli strategije, taktike, načine, pristope, večšine, domiselnost, drznost, da videli, če to ni *hors de propos*, več kot dejstva, da bi videli anatomijo dejstev. Z ljudmi se ne ukvarjamo, nismo niti prvi niti sami. Komaj jih poznamo. Naštevamo jih. Spoznali jih nismo. Opazovali smo njihova pota, brali smo njihove besede, njihove misli smo komaj slutili. Zares, prav zares spoznali jih nismo. Izraz praktikum je res primeren: študija je o *praxis*, o ničemer bolj nežnem.

Ostajali smo pač le v arhivih, v *Arhivu Slovenije* in *Štajerskem deželnem arhivu*, v *Koroškem deželnem arhivu* nismo bili. To je manko. Blažili smo ga z branjem korespondence, ki jo je koroška vlada vzdrževala z vladama Kranjske in Štajerske.¹¹ Korespondenca med deželami

⁶ Sekavški škof salzburškemu nadškofu 9.10.1575. Loserth (1905), 93.

⁷ Sekavški škof salzburškemu nadškofu 10.10.1575. Loserth (1934), 74–75.

⁸ Cit. Losert (1934), 76.

^a *werd[en]* i.e. deželni knez in stanovi Notranje Avstrije.

⁹ Loserth (1905), 92. Loserth (1934), 82–95. Simoniti (1991), 65–71.

¹⁰ Gl. Loserth (1934), 86–95.

¹¹ O vsebini in rabi besede *vlada* gl. Jerše S. »Kronika priprav dežel Notranje Avstrije na poslanstvo pri državnem zboru v Regensburgu leta 1576,« *Arhivi*, XXV/2001, št. 1, op.2.

je bila živahna, pisma so bila številčna. Pisale so jih deželne vlade, odličniki dežel, uradniki dežel, deželni knez. Pisma nam odkrivajo njihova stališča, želje, napore, zamere, strahove, pomisleke. To nam odkrivajo tudi sejni zapiski deželnih vlad, deželnih in meddeželnih zborov, vladna poročila in poročila vladam. To nam odkrivajo tudi dokumenti, ki so jih izstavljale vlade in deželni knez. Pisanja pa je brati podrobno in previdno. Ne gre iskati le dogodkov in imen. Motriti je načrte za dogodke, stremljenja, in opazovati je načrtovalce dogodkov, stratege. In še zlasti. Opazovati je stratege, ki so to ostali, ki niso postali junaki, morda tudi poraženci ne, in motriti je stremljenja, ki niso postala dogodki. Želja, to vemo vsi, je tudi dejstvo.

To smo želeli. Želeli smo napisati zgodbo, ki smo jo poznali. Poznali smo, priznajmo, le dogodke. Poti, ki so k dogodkom vodile, smo poznali slabše, slabo, zelo slabo.

II.

»[Es sei] ain sondere vnuermeidenliche notturfft, wo wir anderst vnnserm christlichen namen vnd beruef ain genuegen thuen wellen, das wir nunmehr die augen mehrers aufthuen vnd des drohenden verderbens vnd gefär aigentlicher erinnern vnd mit gemainen zuethuen die weg vnd mitl erdenckhen, auch fürhanden nemen vnd vnnsaublich ins werckh richten, dardurch man noch lenger den mergedachten erbfeindt von dem geliebten vatterlandt abhalten vnd seinem tyranischen fürbrechen mit hilff, beystandt des Allmechtigen wehren vnd steuern müg, zumall weil man sich auf frembte hilffen wenig zu uerlasen, sunder es ye an dem, daß wir vnns von den genedigigen Gottes, solang es derselben genedigister willen sein würde, mit dargebung vnnsers vermügen erhalten oder aber in des tyranney vnd erbfeindts jämerliches joch der stundt geratten müessen.«¹²

Če naj torej storimo, kar pritiče našemu krščanskemu imenu in naši krščanski poklicanosti, potem je zares žgoče in žgoče potrebno, da odpremo svoje oči in da pogledamo v oči uničenja, ki nam grozi. Vsi in vsi skupaj moramo najti prava pota in pravilno usmeriti korak nasproti dednemu sovražniku in zoper njegova tiranska zločinstva, da bi mogli, ob pomoči in podpori Vsemogočnega, obraniti ljubo očetnjavo. Kajti, vedeti je, da si tuje pomoči moremo le malo obetati in da se moremo ohraniti le z božjo milostjo in lastnimi močmi. Sicer nas uklene turško tiranstvo in na nas se zvali turški jarem.

Vrstice, ki jih 10. avgusta 1575 piše nadvojvoda Karl, so bile utemeljitev sklica dežel Štajerske, Koroške in Kranjske in bile so navodilo besedam njegovih komisarjev. Knez se namreč meddeželnega zbora, ki so ga svetovali in zanj prosili štajerski stanovi in ki naj zaseda v Brucku na Muri, sam ne more udeležiti. Na Dunaju je. Tam vodi cesarjeve posle.¹³ Zastopajo naj ga torej komisarji, Pankraz Windischgrätz, Georg Khevenhüller in Herward

¹² Iz instrukcije deželnega kneza nadvojvode Karla deželnoknežjim komisarjem na bruškem meddeželnem zboru. Datum Dunaj, 10.8.1575. StLA, Laa. A. A., III Landtag. LH, Bd. 27, pa.270–271.

¹³ Nadvojvoda Karl v instrukciji komisarjem pravi, da se bruškega zbora ne more udeležiti zavoljo »vnns anbeuolnhen gubernaments.« Gre za *gubernament* cesarja Maximiliana II. Ta je odpotoval v Prago, kjer so 15. avgusta kronali novega češkega kralja, Rudolfa, Maximilianovega sina in naslednika. Cesar je za čas svoje odsotnosti k opravljanju poslov cesarstva, ogrskega kraljestva in dežel Zgornje in Spodnje Avstrije poklical, povabil nadvojvodo Karla. Enako bo storil tudi v času državnega zbora v Regensburgu leta 1576. Gl. Cesar Maximilian II. deželanstvu Kranjske. Dunaj, 27.5.1576. AS, Stan I, š. 421. Vocelka K. *Die politische Propaganda Kaiser Rudolfs II. (1576–1612)*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Veröffentlichungen der Kommission für die Geschichte Österreichs, Bd.9, Wien 1981, str. 124, 126–129.

Auersperg. Knez izstavi poverilnice.¹⁴ In izstavi instrukcijo. Vrstice, ki začenjajo instrukcijo, uglasijo vse naslednje. Vrstice o tem, da naj se preudari čas premirja in torej čas priložnosti za utrditev meja in ureditev utrdb.¹⁵ Vrstice o tem, da naj se premisli obrambni red.¹⁶ Vrstice o tem, da naj se pretehta spremembe, ki so jih čas in prilike prinesle gospodstvu, namreč »besserungen der gülden vnd güetter,«¹⁷ in naj se pretehta nujnost novih naklad in pretehta smiselnost tedenskega novčiča, obdavčitve, ki da se je kljub začetnemu nasprotovanju stanov obnesla v Zgornji Avstriji¹⁸ in pretehta smotrnost bolj gotovega, bolj stalnega, bolj predvidljivega dotoka denarja, skratka, pretehta naj se »ain statlich vorrath von gelt,«¹⁹ in pretehta naj se deželne odobritve, pretehta naj se jih *pro rata*.²⁰ Vse to, tudi policijski red,²¹ naj se preudari, premisli, pretehta. Gre, tako knez, za očetnjavo, gre za vse, kar je časno in še zlasti, gre za vse, kar je večno, »vnd also erstlich vmb vnser christenlich freyhait vnd dan vmb vnserer seelen seligkhait, die vnnß Christus, der Herr, mit seinem bitterm leiden vnd sterben, wouer wir in seinem heilligen Christenthumb verbleiben, mildigelich erworben.«²² Gre za velike reči. Obraniti in izboriti, da si jih morajo sami. Pomoči, razen tiste od zgoraj, pomoči, v katero je verovati, si ni nadejati. Res. Dežele so sosedom obzidje in dežele se obzidje utrjevale. A vendarle. Pomoč od sosedov, pomoč iz tujine je skromna, hudo skromna. Torej. »Es [ist] ye besser, ratsamer vnd christlicher noch verner alles dasjhenig, so in vnnserm vermuegen ist, guetwilligelich darzuegeben.«²³

Pač. Tako dežele. Da. V pomoč, tisto od zgoraj, je verovati. In. V pomoč, tisto od zunaj, je verjeti. In še. Pomoči, tiste od cesarstva, si je nadejati. To morda ni *gut*, a deželni zbori in

¹⁴ Besedilo poverilnic navajamo v celoti. »Carl, von Gottes gnaden erzherzog zu Österreich, herzog zu Burgund vnd graue zu Tyrol. / Edl vnd lieben getreuen. Nachdem wir die, auch edlen, vnserer lieben getreuen Georgen Keuenhüller zu Aichlberg, freyherrn auf Lannds Cron vnd Vernberg, herrn auf Hohen Osterwiz, vnnsern geheimen rath, obristen hofmaister vnd lanndßhauptman in Kärndtn, item Pangrazen von Windischgrätz, freyherrn zu Waldstain vnd im Tall, erbstallmaister in Steyer, vnnsern hofmarschalch, auch Herwarten freyherrn zu Auersperg, erbcamerer in Crain vnd der Windischen March, rom.khay.Mt. auch vnsern obristen leitendant in Crabaten vnd lanndßhauptman daselbst in Crain, baide vnserer rätte, dem sonndern gnedigen vertrauen nach, so wir ire personen, erberkhait, redlichait vnd aufrichtigkhait stellen, als vnserer commissarien zu euch abgefertiget, so ist hiemit vnser gannz genedigist begern an euch, das ir sy fur vnserer commissarien erkennen, ehren, inen in irem anbringen allen volkhomen glauben, gleich vnd selbst zu stellen vnd euch dann auf ir anbringen dermassen erweisen vnd erzaigen wellet, wie solches die algemainn durchausgeend notdurfft in alweg erfordert, auch vnser vngezweifelts gnedigist vertrauen zu euch steet. Das begern wir gegen euch sament vnd sonnderlich in gnaden zu erkennen vnd sein euch damit vorder wollgewegen. / Geben zu Wienn, der zehenden augusti anno in funffvndszibenzigisten. / Carolus.« StLA, Laa.A.A., IV/2 Gesandtschaften, Sch.43.

¹⁵ StLA, Laa.A.A., III Landtag. LH, Bd.27, pa.272.

¹⁶ StLA, Laa.A.A., III Landtag. LH, Bd.27, pa.272a.

¹⁷ Od bruškega zbora leta 1542, tako trdi knez, ko je bil sklenjen *einlag*, je »besserung der gülden vnd güetter jeden landen eruolgt, weliche besserungen von neuen anzulangen man nit schuldig zu sein vermain.« StLA, Laa.A.A., III Landtag. LH, Bd.27, pa.271a.

¹⁸ StLA, Laa.A.A., III Landtag. LH, Bd.27, pa.272a.

¹⁹ »Aber weil derselben allersambt, auch alles dasjenigen, so noch etwo darüber zu erdencken, volziehung fürnemblich, an dem beruehren würdet, das man nit allain die notturfft von gelt auf die taglichen außgaben in gewisse richtigkhait bringe, sondern auch sonnsten der wegen vnd mitellen nachgedenckhe vnd dieselben würckhlich fürhandten nehme, dardurch man zu ainem statlichen vorrath von gelt khomen vnd sich desselben in fürfallender mehrere feindtsnoth hailsamblich gebrauchen müg.« Ibidem.

²⁰ »So will auch die vnuermeidenlich notturfft erfordern, das der lande bewilligungen von ainem so woll als von dem andern zugleich *pro rata* vnd danebenn woll berathschlagt werde, wie dieselbigen bewilligungen, hilffen vnd anlag noch glegenheit der maisten gefahr anzulegen.« StLA, Laa.A.A., III Landtag. LH, Bd.27, pa.272.

²¹ StLA, Laa.A.A., III Landtag. LH, Bd.27, pa.274a–275.

²² StLA, Laa.A.A., III Landtag. LH, Bd.27, pa.270.

²³ Ibidem.

deželne vlade, ki pišejo instrukcije svojim poslanstvom na bruški meddeželni zbor, menijo, da je *ratsam* in da je *christlich*. Očitno.

Najprej Štajerska. Instrukcijo štajerskega poslanstva izstavi deželni zbor in deželni zbor tudi imenuje poslanike, in sicer sekavškega škofa, opata samostana St. Lambrecht, Hansa Friedricha Hofmanna, Pankraza von Windischgräza, Jörga von Herbersteina, Jakoba von Windischgräza, deželnega komturja, Franza von Teuffenbacha, Erasmusa Stadlerja, Otta von Ratmannsdorfa, Davida von Lenghaimba, Feliciano von Herbersteina, Wilhelma von Bleibach, Georga Seyfrida von Trüebenegga, Adama von Lenghaimba, Hansa Franza von Neuhausa, Erasmusa von Saurau, župana Gradca in sodnika v Radgoni.²⁴ Izstavitev instrukcije in imenovanje poslanikov deželni zbor opravi 15. novembra 1574. Mesec november je tudi leta 1575 čas, ko se skliče štajerski deželni zbor.²⁵ Običajno, morda. Manj običajna utegne biti pripravljenost zbora, da privoli v nove davke, *ainer allgemainen neuen einlag*. Še več. Zbor naloži bruškim poslanikom in to zapiše v njihovo instrukcijo, naj poslanikom Koroške in Kranjske predlagajo takšen davek, takšen *ainer allgemainen neuen einlag*.²⁶ Štajersko poslanstvo bo torej podprlo naprezanja deželnega kneza in knez, ki meni, da »khain landt fuer das ander beschwerdt werden solle,«²⁷ bo podprl naprezanja štajerskega poslanstva, ko se bo zavzelo za poenotenje reda deželnih konjenic in poenotenje deželnih kontribucij.²⁸ Razlike med deželami, ko gre za finančno udeležbo pri obrambi hrvaške in slavonske meje, so velike, prevelike, Koroška in Kranjska, to je brati v teh vrsticah, prispevata premalo, Koroška 100.000 in Kranjska le 68.181 gld., Štajerska prispeva največ, 102.000 gld., vse to da je premalo. Tudi 60.000 gld., ki jih primakne cesar in ki naj se porabijo za slavonsko mejo, ne zadošča.²⁹ In cesar več ne more dati. In cesar več ne bo dal. In cesar več ne gleda stran, ko ga dežele prosijo, naj dovoli, da se obrnejo na kneze cesarstva in na državne stanove in jih prosijo pomoči. Sestavljajci bruške instrukcije pišejo.

»Vnd wie wo die khay.Mayt. ihrer vilfaltigen grossen außgaben vnd vnderhaltung der weitschwaiffigen gränizen vnd fasst anziehen vnd daheer auch ein mehrers als die sechsig tausent pfundt pfenig jährlichen hülfgelt zu vnderhaltung der gränizen zu geben nit bewilligt, jedoch vnd weil sich hernach ir kay.Mt. gegen irer frh.Drh. in den leztsten schreiben über der landtgesandtenwerbung allergenedigist erclärt, das iro nit zuwider, daß die gehorsamisten lannde ire gesandten zu khunfftigen reichstag schickhen solten.«³⁰

Prošnjo je cesarju izreklo poslanstvo deželnih stanov, ko je pomladi 1574 obiskalo cesarja na Dunaju.³¹ Bila je to prošnja za dovoljenje poslanstva k državnim stanovom in prošnja je bila uslišana³² in dovoljenje je bilo dano in o dovoljenju je cesar pisal tudi knezu. Tako dežele. Cesarjevega pisma knezu ne poznamo. Kakorkoli. Takšno dovoljenje ni bilo običajno.

²⁴ StLA, Laa.A.A., III Landtag. LH, Bd.27.

²⁵ Vide StLA, Laa.A.A., III Landtag. LH, Bd.28, pa.4ff.

²⁶ Sklicujemo se na snopič iz *Arhiva Slovenije*, ki je naslovljen »Instruction der herrn abgesandten auß Crain zu der lannde angestollten gemainen zusammenkhunfft zu der Brugg an der Muer auff den 15 augusti diß 1575" in nosi popisana poverilna pisma, polnomočja in instrukcijo kranjskega poslanstva na meddeželni zbor v Brucku na Muri in ga poslej citiramo kot *Instruction*. AS, Stan I, šk.138. *Instruction*, pa.86.

²⁷ AS, Stan I, šk.329.

²⁸ Kot v op. 26.

²⁹ Dimitz (1875), 47. Simoniti (1991), 243.

³⁰ StLA, Laa.A.A., III Landtag. LH, Bd.27, pa.281a.

³¹ Gl. Loserth (1934), 71.

³² »Ir khay.Mt. auff der lannde gesandten jüngistes mals zu Wienn gehorsamistes anlangen vnd bitten allergenedigist zugelassen, das wir solche besuechung der chur vnd andern fürsten wol thuen mügen.« Pismo bruškega zbora nadvojvodi Karlu. Bruck a.M., 21.8.1575. AS, Stan I, šk.161. Prim. Loserth (1934), 71.

In priprave dežel na poslanstvo k državnemu zboru niso bile običajne, niso bile rutina,³³ bile naj so posebej skrbne in dovolj zgodnje. O tem vrstica, ki jo štajerski deželni zbor zapiše v instrukcijo poslanstvu: »Wäre ein notturfft, daß man sich einer instruction vnd der gesandten halber auch zeitlich vergliche.«³⁴

Vrstico berejo tudi v Ljubljani. Vsaj junija, morda že marca 1575. Tedaj, 7. marca in 6. junija 1575, zaseda kranjski deželni zbor³⁵ in zbor se seznanja s knežjo namero sklica meddeželnega zbora in k sklicu prigovarjajo tudi štajerski odposlanci, ki pridejo na junijsko zasedanje kranjskega deželnega zbora in zboru pokažejo, predložijo instrukcijo štajerskega poslanstva na meddeželni zbor.³⁶ Meddeželni zbor sicer še ni bil sklican, sklican bo šele 25. junija in tedaj bo določeno mesto zasedanja, Bruck na Muri.³⁷ Agenda so znana. Zapisana so v instrukciji štajerskega poslanstva.³⁸ Kranjski deželni zbor 7. junija obravnava deželnoknežjo proposicijo in se seznanja, lahko smo gotovi, čeravno nam sejni zapisnik deželnega zbora tega ne poroča, s stališči štajerskega deželanstva. Bilo je to dopoldne. Popoldne je razprava o navodilih kranjskemu poslanstvu na meddeželni zbor.³⁹ Razpravljalci so Herward von Auersperg, opat samostana Stična, prior samostana Pleterje, pa Joseph Egk, Wolf von Thurn, stolni prošt, Ambros von Thurn in stolni dekan. Gospodje instrukcije ne oblikujejo in poslanikov ne imenujejo. To stori, po sklepu deželnega zbora, stanovski odbor, 2. in 3. avgusta 1575.⁴⁰ Odbor torej imenuje poslanike. Ti so: Herward von Auersperg, Johann, pleterski prior, Achaz von Thurn, Merten Gall von Gallenstein, Maximilian von Lamberg, Franz von Scheyer, Hans Jakob Pichardo. Odbor jim izstavi poverilnice, naslovljene na deželnega kneza in, ločeno, *ad partem*, na poslanike dežel Štajerske in Koroške in odbor izstavi *gwallt* in oblikuje instrukcijo.⁴¹ Gre za dve poslaniški listini, to naj poudarimo in opozorimo naj na trikratno vlogo, ki jo imata v bruškem podjetju pleterski prior Johann in deželni glavar Herward Auersperg: oba sodelujeta v razpravi o oblikovanju napotkov poslanstvu in, hkrati, oba sta imenovana v poslanstvo in prior se udeleži zasedanja stanovskega odbora, ki oblikuje poslaniške listine in Auersperg bo imenovan tudi za deželnoknežjega komisarja. Podobno se zgodi štajerskemu poslaniku in deželnoknežjemu komisarju Pankrazu Windischgräzu.⁴²

Prva poslaniška listina, *gwallt*, je polnomočje, pooblastilo in dodatek poverilnim pismom in v njem izstavitelj, stanovski odbor, »Wir N. gemaine landtschafft der vier ständen von

³³ Štajerska vlada v pismu nadvojvodi Karlu 26. septembra 1575 govori o preteklih naporih in zavrnjenih prošnjah za poslanstvo k državnim stanovom. Urad poverjenikov Štajerske nadvojvodi Karlu. Gradec, 26.9.1575. AS, Stan I, šk.419. Gl. op. 31. Gl. Schulze W. »Das Haus Österreich auf den Reichstagen des späten sechzehnten Jahrhunderts.« *Österreich in Geschichte und Literatur*, 16/1972, str. 121–131. Burkert G.R. »Ständische Gesandtschaften. 7 Notizen zur Eigenstaatlichkeit der österreichischen Länder vom 15. bis zum 17. Jahrhundert« v *Geschichtsforschung in Graz. Festschrift zum 125-Jahr-Jubiläum des Instituts der Karl-Franzens-Universität Graz*, ur. H.Ebner et al., Graz 1990, str. 3–11. Idem. »Die Landstände der österreichischen Länder (Erbländer) auf dem Weg ins Reich. 7 Die Entsendung ständischer Gesandtschaften zu Reichstagen.« v *Reichsständische Libertät und Habsburgisches Kaisertum*, ur. H.Duchhardt, M.Schnettger, Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, Abteilung Universalgeschichte, Beih.48, Mainz 1999, str. 3–24.

³⁴ Kot v op. 30

³⁵ Instruction, pa.77.

³⁶ Ibidem

³⁷ Instruction, pa.69.

³⁸ Instruction, pa.86.

³⁹ AS, Stan I, šk.329.

⁴⁰ AS, Stan I, šk.140, pa.3ff.

⁴¹ Poverilnice kranjskih poslanikov na bruški meddeželni zbor, naslovljene na koroške in štajerske poslanike, povzemajo zgodovino sklica meddeželnega zbora, imenujejo poslanike ter navajajo na polnomočja, *gwallt*, in instrukcijo. Poverilnice nosijo datum 3. avgust 1575, tudi instrukcija nosi isti datum, *gwallt* pa nosi datum 2. avgust 1575. Instruction, pa.70, 74, 82, 98.

⁴² Gl. zgoraj, str. 4, 6.

prelaten, herrn, ritterschafft, auch stett vnd märckhten des fürstenthumbs Crain, sambt des-selben incorporierten herrschafften Windischen Marckht, Mötling, Ysterreich vnd Carst, so in gegenwertigen ausschuß alhie versamblt,« povzema zgodovino priprav dežele na med-deželni zbor, navaja imena poslanikov dežele, spomni na zagotovilo kneza, da se na bližnjem zboru in ob skorajšnjih posvetovanjih deželi Kranjski ne naloži težkih bremen,⁴³ izreče namero dežele, da se posvetuje le o miru in varnosti dežel in vzajemnih naporih dežel, naporih soočanja z nevarnostmi, naporih nošnje bremen, naporih reševati vsakršna *gravamina*⁴⁴ in da zagotovilo dežele, da se sklepi meddeželenega zbora izpolnijo dosledno in vestno, »mit aller gebür vnd fleiß.«⁴⁵ To polnomočje izstavitelj podpiše in pečati in veli, kot zapiše v drugi poslaniški listini, v instrukciji, predložiti knezu ali njegovim komisarjem ter poslanstvu dežel Koroške in Štajerske, a le, če tako pokaže prilika in če tako store poslanstva drugih dežel, »wo auch vonnoten iren habenden gefertigten gwallt neben der andern landen abge-sandten fürlegen.«⁴⁶

Instrukcija, ki jo stanovski odbor prav tako pečati in podpiše, nalaga zavrnitev štajerskega predloga novega občega davka, *ainer allgemainen neuen einlag*, in ne dovoli privolitve v poenotenje deželnih konjenic in deželnih odobritev. Kranjska, tako trdi stanovski odbor, je obremenjena, preveč je obremenjena, obremenjena je bolj kot Štajerska, kajti, le primer, četudi štajerski kontingent šteje 700 in kranjski le 280 konjenikov in koroški celo 100 konjenikov manj kot kranjski, pa kranjsko deželanstvo, tako kot štajersko, postavlja konjenika na 100 funtov gosposke imenjske rente, kar da je, zavoljo »der schmelen grundt vnd klainen hüblein« na Kranjskem, preveč, obremenitev je prevelika.⁴⁷ Odbor priznava, da so dežele ogrožene in *erztyran, erbfeindt* grozen, a premisliti je raje ustroj vojaškega sistema in oblikovati obrambni red in premisliti je »... vergleichung ainer instruction der gesandten zum khünfftigen reichstag zu erlanngung ainer hilff, gleiche purde der lande, neue vnd beschwärlliche ausschlag in verfuering der wein vnd wie merrer nachparschafft vnd friden zwischen den landen zu erhallten.«⁴⁸

Instrukcija koroškega poslanstva je bolj natančna. Koroški deželni zbor, ki 4. junija 1575 izstavi instrukcijo, zavrača vsakršne nove davke, zahteva koroški deželni odobritvi enako kranjsko odobritev in se zavzame za ureditev, za boljši ustroj vojaškega sistema.⁴⁹ To, slednje, da je podjetje, ki da mu je cesar naklonjen in ki da ga hoče podpreti. Te naklonjenosti se ni odreči. To podporo je izkoristiti.

»Dieweil ihr frh.Drh. in dem negst verschinen landtag genedigist fürtragen lassen, daß ir Myt. sich allgenedigist erclärt hetten, da man ainen weg zaiget, was gestalt das gränizwesen vnd anders in ersprießliche guette ordnung zu bringen, sy an irer khayserlichen person vnd ambt nichts erwinden lassen, sunder zue inen, den landen, eüsserister möglichkhait nachsetzen, in ainich weg nit verlassen, villmehr es allenthalben in allem demihenigen, so irer kay.May.

⁴³ Instruction, pa.78.

⁴⁴ »Alle beratschlagung nur blösllich dahin gerichtet sein sollte, auf das dise christliche lande zu fridens vnd vnfridens zeiten in gueter rhue vnd sicherhait lang erhalten werden, als ain corpus, inmassen zuor, mit freündlicher vnd vertreulicher correspondez bey diser grossen herzugenhaten vnd ain landt sowol das ander betreffenden gefar desto liebreicher vnd tröstlicher zusammensetzen vnd daß geliebten vatterlandts not, obligen vnd beschwörung mitinander trewlich erwegen vnd was sich immer thun lassen khan darunder fürhanden nemmen vnd in wuerkhlicher volziehung bringen helffen möchte.« Instruction, pa.78–79.

⁴⁵ Instruction, pa.82.

⁴⁶ Instruction, pa.86.

⁴⁷ Instruction, pa.88–89.

⁴⁸ Instruction, pa.91–92.

⁴⁹ Kot v op. 50

dabei furzunemen, zu thuen vnd zu laisten immer erschwing vnd müglich sein wurd, nit vermangeln wolten lassen.«⁵⁰

Toda takšnega podjetja, ustrojivte vojaškega sistema in oblikovanja obrambnega reda, da se je lotiti šele, ko bodo dežele vedele, kakšna, pravzaprav kolikšna je pomoč in podpora, tista od zunaj, se ve, ne tista od zgoraj. Nobena sicer ni gotova, na to opozarja knez, a za obe se je truditi in zanju, tudi za *frembde hilff vnd beystandt*, poudarjajo na Koroškem, se je potegovati. Torej.

»Vnnser gesanndten [sollen] darin dringen, dieweil die rom.kay.May. gegen der frh.Drh., wie in jüngst gehaltenen landtag auch ist fürkhomen, in den letzten schreiben über der landt-gesanndtenwerbung sich alleredigist erclärt, daß irer May. nit zuwider, die gesambte landt ire gesanndten zue khunfftigen reichstag schickhen möchten, daß man dan nocht in neg-stkhunfftiger versamblung von derselben legation *tractirte* vnd nit allain auff khunfftigen reichstag, sonder, dieweil man daselben vngewiß ist, diese nott aber khainen auffzug leiden will, vilmehr dahin trachte, es bescheche zu ainem reichstag oder absonderlich zu den chur vnd fürsten des Reichs, wer dieselben pedtschafften vnd der lande gesanndten, was die werbung vnd instruction sein vnd zu was zeit sy abgefertigt werden sollen, das man auch derselben instruction deßmals sich entschließ, die credenzschreiben vnd an wen die leutten sollen, sambt denen gewälten, so man inen geben wolt, verfassen vnd alles dahin richte, es verer versamblung vnd zusammenkhunfft vnnot seye, grosseer vnd mehrer vncoosten müg dardurch verhütten bleiben.«⁵¹

Stališče koroškega deželnega zbora je izjemno in nasprotno predlogu graške vlade,⁵² ki da predlaga najprej oblikovanje obrambnega reda in šele nato iskanje tuje pomoči, pomoči cesarstva, in napotki koroškega deželnega zbora o iskanju tuje pomoči so, vidimo, najbolj natančni in najbolj drzni. Štajerska in kranjska instrukcija bruškim poslanikom govori o oblikovanju poslanstva pri državnem zboru in imenovanju poslanikov in oblikovanju instrukcije, koroška pristavi: oblikovati je *werbung*, izbrati je besede, s katerimi se poslanstvo obrne na državni zbor in oblikovati je pisanja, ki jih izroči državnim stanovom, odbrati je državne stanove, ki naj se jih nagovori, napisati je *gewälten*, pooblastila in izstaviti je poverilnice. In še. To je drzno. Ker je cesar izjavil, da »irer May. nit zuwider, die gesambte landt ire gesanndten zue khunfftigen reichstag schickhen möchten,« in ker je sklic državnega zbora negotov in neznan, stiska dežel pa preveč znana in preveč gotova, je premisliti, ali naj se poslanstvo pošlje k državnemu zboru ali pa k volilnim knezom in knezom cesarstva, ločeno, *ad partem*, k vsakemu posebej. To je drzno. Branje teh vrstic daje namreč slutiti, da bi cesar Maximilian II. utegnil deželam, pravzaprav stanovom Notranje Avstrije dovoliti precej diplomatske domišljije in jo trpeti. Slutja zavaja. Ne dovoli je in ne bo je trpel.

To slutijo tudi v Brucku.⁵³ A vendarle. Potem ko so na prvem zasedanju, bilo je to 16. avgusta, poslaniki prebrali instrukcije komisarjev deželnega kneza in prebrali svoje instrukcije, to je, instrukcije poslanikov dežel in tako zarisali *discutanda* in začrtali, še enkrat, agenda zbora, se že naslednjega dne, 17. avgusta, najprej sklonijo nad zadeve poslanstva k volilnim knezom in knezom cesarstva. Poslaniki so si bili edini, da je takšno poslanstvo potrebno, da je nujno in bili so si edini, da je takšno poslanstvo poslati k zboru volilnih knezov, ki da

⁵⁰ StLA, Laa.A.A., III Landtag. LH, Bd.27, pa.288.

⁵¹ StLA, Laa.A.A., III Landtag. LH, Bd.27, pa.288–288a.

⁵² Ibidem.

⁵³ Zapisnika zasedanja bruškega deželnega zbora ne poznamo, poznamo pa nekakšen dnevnik, majhen sveženj papirja, ki ga je z drobno pisavo in zgoščenimi zapiski bruškega dogajanja pisala roka *Anonymusa* med 16. avgustom in 5. septembrom 1575. Vir navajamo kot *Anonymus*. StLA, Laa.A.A., IV/1 Reichshilfe, Sch.43.

zaseda v Regensburgu 26. septembra 1575.⁵⁴ Poslanstvo da je oblikovati takoj: izstaviti je instrukcijo in imenovati je poslanike. Zbor 20. avgusta piše Hansu Friedrichu Hofmannu, Ludwigu Ungnadu in Jobstu Josephu Thurnu in jih prosi, naj privolijo v imenovanje za poslanike.⁵⁵ Imenovati je namreč »wolerfarne vnd taugliche personen«⁵⁶ in gospodje da to so.⁵⁷ Obiskati da morajo, tako v pismu Ungnadu, »chur vnd andere anweßunde fürsten, also auch erzherzogen Ferdinanden, herzog von Holzburg, Bamberg, Würzburg, Freysing,« oziroma, tako v pismu Hofmannu in Thurnu, »chur vnd andern anwesunden fürsten also auch zu erzherzogen Ferdinanden, herzogen auß Baiern, Salzburg, Bamberg, Wirzburg, Freysing vnd dergleichen« in v tem naj jih vodi instrukcija, ki da so jo že oblikovali in že so jo poslali knezu.

Knezu, nadvojvodi Karlu, pišejo 21. avgusta 1575.⁵⁸ Sporočajo namero dežel, deželanstev, pravzaprav, da pošljejo poslanstvo k zboru volilnih knezov. Namero upravičujejo z dejstvom, da je cesar dovolil obisk pri državnem zboru in dejstvom, da deželam grozijo velike nevarnosti in dejstvom, da državni zbor ni sklican in da je torej obisk pri državnem zboru postavljen v negotovo prihodnost. Cesarjeva dunajska izjava o obisku pri državnem zboru, trdijo, deželam ne prinaša nikakršne koristi in prinaša jim le majhno tolažbo. A hkrati. Prinaša jim sploh ne majhnega upanja.

»Ir khay.Mt. auff der lande gesandten jüngistes mals zu Wienn gehorssamistes anlangen vnd bitten allergenedigist zugelassen, das wir solche besuechung der chur vnd andern fürsten wol thuen mügen. Vnd es verhoffentlich disfalls wider ir khay.Mt. gar nit sein wirdt, in erweugung, daß wir nur vmb ein extraordinary gab in diser gefar anlangen vnd solches irer khay.Mt. an den ordinary reichsbewilligungen ainiches *praeiudicium* oder nachthailligen abbruch nit wirdt geben. Man werde ditsfalls die gehorsamisten lande, der beschenen genedigisten vertröstung nach, nit allain[...] sperren oder verhindern, sunder darundter alle vätterliche hilff vnd fürschemb allergnedigist vnd genedigist erzaigen.«⁵⁹

Stališče bruškega zbora, stališče, ki so ga utegnile spodbuditi vrstice iz instrukcije koroških poslanikov, je torej naslednje. Res. Cesar dovoli poslanstvo k državnemu zboru, ampak pravzaprav gre za poslanstvo k državnim stanovom, k volilnim knezom in knezom. Tem je predstaviti nevarnosti in njih je prositi pomoči. Cesar to dovoli. In ker se državni stanovi zberejo

⁵⁴ Pismo bruških poslanikov Hansu F. Hofmannu in Jobstu J. Thurnu. Bruck a.M., 20.8.1575. AS, Stan I, šk.161. Zbor volilnih knezov je res zasedal v Regensburgu, v oktobru, prva razprava je bila 10. oktobra. Zbor naj je izvolil novega rimskega kralja in, predtem, pretendentu oblikoval volilne kapitulacije. Oblikovanje volilnih kapitulacij pa so svetni, protestantskih knezi, zlasti pfalški volilni knez Friedrich, videli kot priložnost za uveljavitev svoje vizije verskega in političnega ustroja cesarstva zahtevali so vključitev *Declaratio Ferdinanda* v volilne kapitulacije. Cerkevni, katoliški volilni knezi so bili protestantski pobudi močno nasprotni in so vztrajali, naj volilne kapitulacije, v kakršne je privolil in nanje prisegel Maximilian II. leta 1562, veljajo tudi za njegovega naslednika. Izvolitev novega kralja se je že kazala kot nemogoča, stališč protestantskih in katoliških knezov ni bilo mogoče uskladiti. Saški volilni knez August, ki mu je bila od protestantske bliže cesarska stvar, pa je slednjič predlagal pfalškemu in brandenburškemu knezu, naj ne vztrajajo pri svoji zahtevi, naj o sporni *Declaratio* razpravlja državni zbor, naj privolijo v vsebino volilnih kapitulacij iz leta 1562. Brandenburški volilni knez ter odposlanec pfalškega volilnega kneza, kronski princ Ludwig, sta privolila, čeravno je to pomenilo ohranitev verskega in političnega *statusa quo*. Slednje je bilo v nasprotju z nameni pfalškega volilnega kneza in v nasprotju s pričakovanji protestantov. A vendarle. Volitve je bilo moč izpeljati in 27. oktobra je cesar Maximilian II. dobil svojega naslednika: za novega rimskega kralja je bil izvoljen njegov sin Rudolf. Westphal, o.c., 190–198. Prim. Vocolka, o.c., str. 121–126.

⁵⁵ Ibidem. Bruški poslaniki Ludwigu Ungnadu. Bruck a.M., 20.8.1575. AS, Stan I, šk.161.

⁵⁶ Kot v op. 54.

⁵⁷ »Wir dann euch dermassen qualificirt befinden, daß ir in diser nott, in vorstennden legation, den landen samentlich vnd dem geliebten vatterlanndt vill nuz vnd guettes schaffen vnd verrichten müeget.« Ibidem.

⁵⁸ Bruški poslaniki nadvojvodi Karlu. Bruck a.M., 21.8.1575. AS, Stan I, šk.161.

⁵⁹ Ibidem.

na dan, ki ga poznamo, 26. oktobra 1575, čemu bi torej čakati dneva, ki ga ne poznamo? Poslanstvo naj torej pošljemo. Cesar, pričakujemo, mu bo naklonjen.

Stališče je domiselno. Domiselnost spremlja negotovost. Negotovost glede cesarjeve naklonjenosti poslanstvu k *whaltagu*, zboru, ki naj voli novega rimskega kralja. Agenda zboru in agenda poslanstva so si pač različna. Zato negotovost. Zato pomisleki. Ne pomisleki o poslanstvu, pomisleki o taktu: je volilne kneze in nekatere druge dostojanstvenike nagovoriti pred volitvami ali po njih, je volilne kneze nagovoriti kot zbor ali jih je nagovoriti ločeno, posamič, to se zdi pomembno, poslanstvo naj delo namreč opravi vestno, dobro, prav, »dise legation in alweeg an jezo nit vnderlassen, sundern ain weeg alß den andern treulich verricht werde.«⁶⁰

Pomisleke bruški poslaniki, videli smo, razgrnejo knezu in ga prosijo za mnenje. Prosijo ga tudi za mnenje o instrukciji, ki jo prilagajo pismu in pošiljajo mu imena mož, ki naj so poslaniki. Hans Friedrich Hofmann, Ludwig Ungnad in Herward Auersperg.⁶¹ Izbira je drugačna oni dneva predtem. In izbira ni slučajna. In izbrancev ni bilo lahko pridobiti. Najprej Auersperg.

Herward Auersperg je kranjski deželni glavar in knežji ter cesarski vojni svetnik in poveljnik Hrvaške krajine in mož ugleda⁶² in to mu daje zgledne reference in izbira njegovega imena menda ni slučajna. Toda poveljstvo Hrvaške krajine je urad, ki ga Auersperg brez cesarjevega in knežjega dovoljenja ne sme zapustiti.⁶³ In, kot pove bruškemu zboru, noče zapustiti: hrvaška meja da je hudo ogrožena, vojaški ustroj hrvaške meje da je hudo beden in rešitve stanja na hrvaški meji da so hudo na začetku. Opraviči se. Bruški poslaniki sprva vztrajajo. Kneza prosijo, bilo je to v pismu 21. avgusta, naj Auerspergu da svoje dovoljenje za odhod z meje in izposluje naj cesarjevo, kajti, pišejo, deželni glavar bi mogel poslanstvu koristiti, koristiti bi mogel mnogo in na mnogotere načine, in svetujejo, naj Auersperga v času njegove odsotnosti nadomešča Hans Auersperg ali grof Torsaz.⁶⁴ Obenem pa, pravzaprav, pred tem pa, 20. avgusta, naslovijo pismo Jobstu Josephu Thurnu, pismo, v katerem ga prosijo, naj privoli v poslanstvo⁶⁵ in slednjič, potem ko Auersperg koncem avgusta zapusti bruško zasedanje in odpotuje na Hrvaško, da bi se pridružil svojim četam, kajti pričakovalo se je močne turške vpade, knezu sporočajo, da na Auerspergovo mesto imenujejo Jobsta Josepha Thurna. Ta je poveljnik Uskokov, a za časa poslanstva da ga more nadomeščati

⁶⁰ »Vnd haben gleichwoll vnder vnnß auch dises bedenckhen gehabt, daß ir khay.Mt. auf den jezigen waaltag vnd ehe solches hochnotwendig christlich werckh, darzu der Almechtig Gott zu trosst vnd wolfart der ganzen Christenheit seinen segen genedigist verleihen wölle, solches zu beschehen villaicht nit gern sehen werde vnd wir dann für vnser person auß schuldiger pflicht vilmer gehorsamist dahin genaigt, dasselbig mit allen treuen zu befürdern. So sollen wir es danach zu eur frh.Drh. genedigisten bedenckhen, ob solche werbung bey den chur vnd andern fürsten vor oder nach beschlosser waal in gemain oder absonderlich fürhanden genommen, doch deß sunsten dise legation in alweeg an jezo nit vnderlassen, sundern ain weeg alß den andern treulich verricht werde.« Ibidem.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Gl. Radics P. *Herbard VIII. Freiherr zu Auersperg (1528–1575). Ein krainischer Held und Staatsmann*, Wien 1863. Spindler Ch. *Ain christliche leichpredigt. Bey der begrebnus / weyland des wohlgebormen herrn / herrn Hörwardten / freyherrn zu Auersperg...* Gedruckt zu Laybach / durch Hanns Mannel / anno M.D.LXXV.

⁶³ Anonymus, 4.9.1575. Prim. op. 64.

⁶⁴ »Das ine[Herwardu Auerspergu] sonderlich one erlaubnuß der khay.Mt. vnd euer frh.Drh. zu uerraissen gar nit gebürem will, vngeacht daß wir erachten, er möchten das gränizwesen durch herrn Hansen von Auersperg, freyherrn, kriegsrath, oder herrn Grafen von Torsaz mitlerweil also bestellen, das seinen abwesen, da Gott anders nit sunderlich was verhenngen wölle, nichts verabsambt wurde. Dann der herr landtshaubtman sunderlich in vill weg mit grosen nuz diser legation seines thails beywonnen khündte. Aber wir seindt in disem vnd alles andern e.frh.Drh. genedigisten vnd fürderlichen resolution gehorsamist gewarunt.« Bruški poslaniki nadvojvodi Karlu. Bruck a.M., 21.8.1575. AS, Stan I, šk.161.

⁶⁵ Kot v op. 54.

njegov brat Wolf Thurn.⁶⁶ Istega dne, 4. septembra 1575, pišejo Herwardu Auerspergu. Pismo pravi tole.

»Wiewol wir dem herrn kurz verschinen tagen neben andern zu den churfürstlichen wahltag zum gesandten fürgenumen, bey den standen des Heiligen Reichs vmb hülff anzulangen, vnd irer frh.Drh. destwegen gebeten, euch souil zuzulassen, daß ir es, der lande vertrauen nach, verrichten müget. Wir haben aber biß dato khain antwort bekhumen vnd trüegen beysorg, ir frh.Drh. müchte das bedenckhen haben, weil sich die feindtsgefahr je lenger je mer beschwärllicher thuet erzaigen vnd ir, herr, sunderlich, bey disem geschwinden leüffen, one grosse gefahr von der gränizen nit abwesig sein khünnet. Hiezwischen aber dise legation, weil die zeit nummer verhanden, lenger nit anstehen khüenen, sundern die instruction vnd credenz mit einleibung der gesandtennamen fertig müssen lassen, so haben wir gedrungentlich auff andere personen gehen müessen vnnd solches alberait irer frh.Drh. gehorsamist zugeschriben. Verhoffentlich der herr werde vns dizfalls die sachen zum pessten vermerckhen, sunst da es ausser diser eingefallenen, so ghalingen feindtsgefahr wäre, wolten wir dem herrn gewißlich nit außgelassen, sondern ehe noch ainst bey irer frh.Drh. seüff angehalten haben.«⁶⁷

Pismo morda ni bilo povsem iskreno. Morda niso bila povsem iskrena niti prizadevanja bruških poslanikov za Auerspergovo imenovanje. Namreč. Prošnja knezu za dovoljenje Auerspergove odsotnosti, prošnja, pisana 21. avgusta, sledi prošnji Thurnu za privolitev v imenovanje, prošnji, pisani 20. avgusta. In še. Bruški poslaniki se Auerspergu sicer opravičujejo in se sklicujejo na nujnost izstavitve poslaniških listin, a imenovanje Thurna na mesto poslanika mu zamolčijo in zapišejo le hladni »haben wir gedrungentlich auff andere personen gehen müessen vnnd solches alberait irer frh.Drh. gehorsamist zugeschriben.« Nenazadnje, Auersperg je deželni glavar, a ime poslanika dežele Kranjske k državnim stanovom mu ostaja zamolčano. Imena morda ni nikoli izvedel. Koncem septembra je poražen v bitki pri Budačkem, obglavljen je.⁶⁸ Tudi Thurn slednjič ne privoli. Ne umre, zboli.⁶⁹

Imenovanje Ludwiga Ungnada tudi ni bilo enostavno. Ungnad je odličnik, je cesarski svetnik. Opraviči se, tudi on.⁷⁰ Razlog da je njegovo sodelovanje v cesarski komisiji za pregled stanja na Hrvaškem in komisija da še ni bila končala svojega dela.⁷¹ Sicer da je razlogov več. Bruški poslaniki prosijo nadvojvodo Karla naj pri cesarju pridobi spregled Ungnadove odsotnosti, ki da ne traja dlje, tako pišejo, kot štiri ali pet tednov in nadvojvodo prosijo, naj »seine handlung zu hof auch in landts vnd hofrechten in Steyr vnd Khärndten genedigist *ex officio* einstellen wollten lassen.« Bil je to 4. septembra.⁷²

⁶⁶ Bruški poslaniki nadvojvodi Karlu. Bruck a.M., 4.9.1575. AS, Stan I, šk.161.

⁶⁷ Bruški poslaniki Herwardu Auerspergu. Bruck a.M., 4.9.1575. AS, Stan I, šk.161.

⁶⁸ Novico o Auerspergovem porazu pošlje kranjskemu deželanstvu Auerspergov služabnik Caspar Gottscheer 23. septembra 1575. AS, Stan I, šk.421.

⁶⁹ Urad poverjenikov Kranjske uradu poverjenikov Štajerske. Ljubljana, 25.9.1575. AS, Stan I, šk.419.

⁷⁰ Anonymus, 4.9.1575.

⁷¹ Štajerska vlada 2. avgusta 1575 piše nadvojvodi Karlu pismo, v katerem pravi, da cesarska komisija za pregled stanja na hrvaških mejah še ni opravila svojega dela in kneza prosi, naj zasedanje meddeželnega zbora prestavi za osem, štirinajst dni. Vlada pričakuje, tako kot tudi koroški deželni zbor in kranjska vlada, da komisija izdela poročilo in ga predloži tudi meddeželnemu zboru. Karl, ki je 25. junija določil dan začetka zasedanja zbora, namreč 15. avgust 1575, prošnje ne usliši, a v instrukciji svojim komisarjem na bruškem zboru nalaga, naj se zbor posvetuje s komisarji za mejo in naj se seznanj z njihovim poročilom. Komisija pa je bila cesarska in, kot piše v instrukciji knežjim komisarjem, knežja. Ko bruški poslaniki 31. avgusta komisarje za mejo prosijo za njihovo poročilo, ti odgovorijo, da smejo poročilo pokazati le cesarju. Na vztrajanje poslanikov in po posredovanju kneza komisarji slednjič izjavijo, da so pripravljene zboru poročati o stanju na mejah, vendar poročila pač ne morejo izročiti. Gl. Urad poverjenikov Štajerske nadvojvodi Karlu. Gradec, 2.8.1575. StLA, Laa.A.A., IV/2 Gesandtschaften, Sch.43. Vide StLA, Laa.A.A., III Landtag. LH, Bd.27, pa.272. Gl. Anonymus, 31.8.1575.

⁷² Kot v op. 70.

Hans Friedrich Hofmann, mož, ki ima ime, ki mu sledijo naslovi »freyherr zu Grüenpüchl vnd Streckau, erblandtmarschalckh in Österreich vnd oberisten erblandhofmaister vnd landmarschalckh in Steyr, frh.Drh. rath«⁷³ in ki ima premoženje in vpliv in ki vodi družino, ki nosi še en naslov, ljudski sicer, »Könige im Ennstal,«⁷⁴ in ki ima bogate poslaniške izkušnje in je deželni upravitelj na Štajerskem in vse to mu daje referenc, ki jim ni rivala, odkloni sodelovanje že 24. avgusta. V pismu, ki ga naslovi na deželnega kneza in deželanstvo Štajerske, se zahvali za zaupanje in zagotovi, da bi ničesar ne storil raje, kakor služil očetnjavi in ustregel vladi. Toda, piše, slabost, *schwachait*, mu tega ne dovoljuje, ovira ga. Vlada naj, pravi, »mitlerweil auff ain andere taugliche person zeitlich gedacht sein wollen.«⁷⁵

Ne vemo, na koga so utegnili pomisliti v Gradcu. Vemo, da so v Brucku mislili na Bartholomäusa Khevenhüllerja, seveda, če bi knez Ungnadu morebiti ne izposloval cesarjevega dovoljenja.⁷⁶ Ne vemo, ali je knez takšno dovoljenje izposloval. Ne vemo, ali ga je skušal izposlovati. Vemo, da je bil knez vsaj rahlo zadržan. V pismu, ki ga piše na Dunaju 24. avgusta 1575 in s katerim odgovarja na pismo, ki so ga tri dni predtem pisali bruški poslaniki in v katerem so mu razgrinjali svojo namero in pomisleke glede poslanstva dežel k zboru volilnih knezov, knez izrazi svojo naklonjenost poslanstvu: »Euer getreue sorfeltigkhait vnd entschluß von wegen besuechung der chur vnd fürsten lassen wir vns genediglich wollgefahlen.«⁷⁷ Zapiše pa tudi: »Jedoch, nachdem sich in alweeg gebüren will, dergleichen mit irer khay.Mt. rath vnd vorwissen fürzunehmen, so haben wir die sachen irer khay.Mt. bey aigener posst überschickht vnd so bald vnns derselben willen einkhomen, soll euch alle notturfft zuegeschriben werden.«⁷⁸ Cesar odgovori 31. avgusta, odgovori iz Prage. Odgovor je: Ne.

»Wiewol nun die sachen im grundt laider allerdings wie daß conncpt dermag geschafft vnd inen wol zu gönnen, auch aller vnnsere vnd e.L. angränizennden lannden höchster notdurfft, wer, auch hilff vnd rettung zu tragen, inmassen wir dann auch nit weniger mit bemelten e.L. hochbeschärten furstenthumben als vnnsern selbst lannden vnd vnnderthonen gannz gnedigst, vatterlich vnd getreues mitleiden tragen vnd alles daß zu thuen vnd zu furdern genaigt, so zu erlangung ainer merern sicherhait yndert möglich. So khonnden wier doch e.L. freundlich nit pergen, daß wir viller vrsachen vnd vmbstannde halben aigentlich wissen, das vnnder angezogner vorsteennder regenspurgischen zusammenkhunfft in diser sachen wäder bey den churfursten vil den abwesennden fursten nichts fruchtbarlichs zu hoffen noch auszurichten, wie dann wir, vngeacht der hochsten notwenndigkhait vnd gefar, mit furbringung vnnserer selbs vnd vnnserer khünigreichen vnd lannde, auch gannzer Christenheit notdurfft werden innhalten müessen. Daheer wir genntzlichen mainung, daß solches bey ermelten lanndstannden dißmals einzustöllenn vnd vergebennlicher vncossten vnd mue zu ersparen sey.

⁷³ Instrukcija poslanstvu notranjeavstrijskih dežel pri državnem zboru v Regensburgu leta 1576. AS, Stan I, šk.934.

⁷⁴ Burkert G. »Politik und Verwaltung im Reich und in den habsburischen Erbländern im 16. Jahrhundert. Die Freiherrn Hoffmann im Dienste des Landesfürsten und der steirischen Landstände,« v *Burg Strechau. Glaube und Macht*, Lassing 1992, str. 53–54. Prim. Ehrlicher K.E. »Die Könige des Ennstales.« *Die Geschichte der Hofmann Freiherrn zu Gruenpüchel und Strechau und ihre Verbindung im Adel der Erbländer*, Innsbruck 1972, doktorska disertacija. Idem. »Die Hofmann, Freiherren zu Grünbühel und Strechau. Herkunft, Familienverbindungen, Schicksale,« v *Burg Strechau. Glaube und Macht*, Lassing 1992, str. 79–86.

⁷⁵ Hans F. Hofmann nadvojvodi Karlu in deželanom Štajerske. Gradec, 24.8.1575. AS, Stan I, šk.161.

⁷⁶ Kot v op. 58.

⁷⁷ Nadvojvoda Karl bruškim poslanikom. Dunaj, 24.8.1575. AS, Stan I, šk.161.

⁷⁸ Ibidem.

Dieweil es aber allen vermuetung vnnd vnnsern versehen nach in khurz ain gemaine reichstagversamlung geben wierdet, wollen wir ratten, das die lanndtstände solche legation biß dahin einstellen, allßdann solle es vnns nit allain nit zuwider sein, sonnder es khündte auch selbigener zeit daß werkh von vnns vnnd sonsten mit vil possern gelegenhait vnnd verhoffennden fruchtbarhait befurdert werden.⁷⁹

Tega odgovora, ali bolje, takšnega odgovora pa nadvojvoda Karl bruškemu zboru ne posreduje, ali bolje, videli bomo, noče posredovati. Bruški poslaniki si tako še naprej prizadevajo za poslanstvo. Še več. Prizadevajo si prepričani, da, tako zapišejo v pismo knezu 4. septembra, »wir dann bey höchst ernennter khay.Mt. vnß khaines abschlags sondern vilmer allerhandt befürderung gehorsamist verssehen.«⁸⁰ Še več. Prizadevajo si prepričani, da regensburškega podjetja ni več mogoče ustaviti.⁸¹ Še več. Prizadevajo si v želji, da bi poslanstvo prispelo v Regensburg 1. oktobra. Še več. Prizadevajo si v želji, da bi nadvojvoda poslanikom izstavil svoje kredenciale in priporočila, *credenz vnd befuerderung schreiben*.⁸² Želji zaključita pismo.

Odgovor kneza, piše ga tri dni kasneje, je skromen in hladen. Knez prezre prošnjo za izstavitve kredencialov in priporočil in zamolči cesarjevo stališče o volilnem zboru in cesarjevo mnenje o poslanstvu dežel. Piše le, da naglica ni potrebna, kajti cesar da pride v Regensburg šele v začetku meseca oktobra in da zadošča, če mu poslaniki sledijo koncem meseca. Piše le, da je cesarju poslal njihova pisma.⁸³

Pisma nadvojvoda Karl res prilaga, tako piše, svojemu pismu. Piše ga istega dne, 7. septembra. Pismo ni skromno in ni hladno. Namreč. Karl se zavzame za poslanstvo svojih dežel k zboru volilnih knezov. Piše, da sicer verjame cesarjevi oceni, da v stvareh obrambe in obrambne pomoči od regensburškega volilnega zbora ni veliko, ni ničesar pričakovati in da razume cesarjevo stališče in da se zanaša na cesarjevo obljubo o sklicu državnega zbora, hkrati pa spomni, da je nevarnost velika in velik da je tudi up dežel in velika da je tudi odločenost dežel. Deželam, deželnim stanovom, da ni upati druge pomoči, kakor pomoči cesarstva in dežele in deželni stanovi so odločeni, da up preizkusijo. Zato priznava: »Sich gedachte meine lannde von irem endschluss schwarlich bewegen lassen werden.« In še: »Ich sy auff solch ir starckhes ansuechen vnd erclaren dauon nit abzuhalten waiss.«⁸⁴ Huje: Karl

⁷⁹ Cesar Maximilian II. nadvojvodi Karlu. Praga, 31.8.1575. AS, Stan I, šk.419.

⁸⁰ »E.frh.Drh. haben wir hieuer mit merern ausgeführt die vrsachen vnnd die höchste eusseriste nott, warumben wir gedrunghenlich vnserer gesandten zu den chur vnd andern fürsten an jezo schickhen müssen, weil sich dann die gefahr laider dermassen erzaigt vnnd vnß daß wasser gleich zum maul hinein will rinnen, khünnen wir die sachen lenger khains weegs ansehen lassen. Vnd bedenckhen vnß auch gegen e.frh.Drh., daß sy ob diser vnser sorgfeltigkhait ein genedigistes gefallen tragen vnd wiewol e.frh.Drh. genedigist vermelden, das sy vnser instruction der khay.My. vberschickht vnd derselben allgenedigisten willen auch zu erwarten, so tragen wir doch beysorg, die sachen möchte sich lanng verweillen vnnd hiezzwischen die gelegenhait vnnd zeit auß vnsern handen entrinnen. Vnd weil wir dann bey höchst ernennter khay.Mt. vnß khaines abschlags, sondern vilmer allerhandt befürderung gehorsamist verssehen vnnd obgleich ir khay.Mt. hierinnen ainicher bedenckhen fürfallen möchte, so ist es nunner an dem vnd so weit khomen, das es khains weegs, der lannde vnvermeidentlich notturfft nach, vmbgangen khan werden.« Bruški poslaniki nadvojvodi Karlu. Bruck a.M., 4.9.1575. AS, Stan I, šk.161.

⁸¹ Ibidem.

⁸² »Vnnd wöllen in nammen Gottes mit diser vnseren legation also würkhlich nachsezen, auff daß vnserer gasandten primo octobris zu Regensburg ankommen mügen. E.frh.Drh., die wölle auch daneben genedigist bedacht sein, damit inen auch credenz vnd befürderungschreiben von e.frh.Drh. an die chur vnd anderen fürsten, also auch sunst an andere ansehenliche rätthe, one vberschriefft, dieselbigen im fall der nott zu gebrauchen haben, zeitlich mitgethailt vnd angehandigt werden, wie dann e.frh.Drh. disem allem genedigist vnd wol zuthun werden wissen.« Ibidem.

⁸³ Nadvojvoda Karl bruškim poslanikom. Dunaj, 7.9.1575. AS, Stan I, šk.419.

⁸⁴ Nadvojvoda Karl cesarju Maximilianu II. Dunaj, 7.9.1575. AS, Stan I, šk.419.

meni, boji se, da bi ustavitev stanovskih naprežanj in preprečenje poslanstva utegnila ogroziti plodno sklepanje in spodkopati ugodne sklepe bruškega meddeželnega zbora, posledice bi bile le težave, le še večja beda.⁸⁵ Karl bratu svetuje, naj premisli, naj poslanstvo dežel dopusti, naj deželam piše. Dežele bodo gotovo zadovoljne, »meine arme lannde contentiert werden muegen,« in stvar gotovo kar najboljše rešena.⁸⁶

Ugodnega odgovora iz Prage si, vidimo, obetajo oboji, knez in bruški poslaniki. Nihče ne odneha. Vztrajajo. Bruški zbor se sicer konča, konča se s sklepom, da je poslanstvo dežel gotovo poslati v Regensburg in da naj ima poslanstvo takta, »Jedoch sollen sie^a alle bescheidenhait darunder fuerkheren, damit an der vorsteunden whal irer Mayt. nichts verhinderlich eruolge,«⁸⁷ in konča se z vnovično prošnjo knezu, naj izstavi poverilna pisma in cesarju natančno, izčrpno prikaže želje in naprežanja dežel. Poslanstvo, trdijo, je nujno.⁸⁸ Dežele so ogrožene in trpijo, poraz dežel bi bil usoden in segel bi daleč: *Reich* in njegova okolica bi izgubila obzidje, ki ju brani, *Reich* bi izgubil ude, ki naj jih brani. To je usoda, ki se obeta. To, slednje, je odgovornost, težka odgovornost, ki jo *Reich* nosi. Dežele naj spomnijo nanjo. Zato poslanstvo, poslanstvo, rekli bi, ne iz upa, pač pa iz obupa in poslanstvo, pišejo, v opomin in opravičenje.

»Wan wir aber entgegen gedenckhen, was lezlich vnnsern benachparten vnd den Heilligen Romischne Reich auch daraus wierdt eruolgen, wan er^b vnnser geliebtes vatterlandt in sein viechischen tyraney vnd seruitut wirdt gezwungen vnd sie dise vormauern vnnser darstreckung leibs, guetts vnd bluetts verloren haben vnd zur zeit, da es noch wol sein khan, nit gedenkhen, wie sie yre mitglieder, weliche auch, sowol als andere glider des Reichs in schuz vnd scherm desselben sein, auffrecht erhalten khünnen, so wirdt inen, neben der schwären verantwortung, so sie destwegen auch tragen müssen, das verderben, ehe sie es vermainen, zu hauß vnd hoff khommen. Derwegen wir ein vnuermeidenliche grossen notturfft zu sein erachten, das diese gehorsamist lannde zu irer selbst khunfftigen entschuldigung soliches alles den chur vnd fürsten, auch andern ständen des Reichs notwendigelich entdeckhen vnd sich hernach nit sagen mügen, das wir sie nie ersuecht, vnser nott nit zeitlich angezaigt oder dizfals sie ausgeschlagen vnd hindan gestelt.«⁸⁹

Še je čas, pišejo bruški poslaniki, da se usodi zoperstavi. Zbor volilnih knezov je priložnost. Kneza prosijo, v istem pismu, naj se priložnosti ne zamudi in naj se poslanstva dežel

⁸⁵ »Sonnsten trueg ich grosse fuersorg, was sy immer in gehaltener zusammenkhunfft e.Mt. khonigreichen vnn inen selbs zue guettem erwogen geschlossen, daß dann nach gelegenhait nit gering zu schazen, [...] daß daselb alles stehendt bleiben: ain jeder allain auff ein versichreung stehen vnnnd lezlich grosser jammer vnnnd nott darauß eruolgen wurde.« Ibidem.

⁸⁶ Ibidem.

^a poslaniki k zboru volilnih knezov

⁸⁷ Urad poverjenikov Štajerske nadvojvodi Karlu. Gradec, 11.9.1575. AS, Stan I, šk.419. V pismu štajerska vlada knezu sporoča, da so poslaniki dežel na bruškem meddeželnem zboru odpotovali in da poslej zadeve regensburškega poslanstva urejata Erasmus Mag in Franz Poppendorff. Vlada tako odgovorja na knežji *Post scriptum* iz pisma, datum 7.9.1575, v katerem knez piše: »Da dises schreiben die herrn abgesandte zu Prugg nit mehr [...], sondern den herrn verordenten in Steyr zukhuppen wurden, so ist irer f.D. gannz gstes. begern, das es die herrn verordente mit denn andern lannden ehist communiciern wollen, sonderlich darumben, damit irer gesandete nit zu frue außziehen.« Gl. op. 83.

⁸⁸ Bruški zbor nadvojvodi Karlu. 15.9.1575. StLA, Laa.A.A., III Landtag. LH, Bd.27, pa.296a–297. Gl. op. 89.

^b sovražnik, Turek

⁸⁹ Četudi bruški poslaniki zapustijo Bruck vsaj že 11. septembra, pa zadnji odgovor knezu, zadnji odgovor na stališča deželnoknežje propozicije in torej predstavitev sklepov zbora, nosi datum 15. september 1575. Del odgovora je tudi stališče poslanikov dežel o tuji pomoči in poslanstvu k zboru volilnih knezov. StLA, Laa.A.A., III Landtag. LH, Bd.27, pa.294a.ff.

ne prepreči.⁹⁰ Poslanstvo da je sicer pripravljeno.⁹¹ Poslaniki so bili imenovani. Napisana je bila tudi instrukcija, poslana je bila knezu in cesarju in knez da jo je pregledal, odobril, cesarjevega odgovora da še čakajo. Sestavljalcev instrukcije ne poznamo, poznamo podpisnike. Ti so: Georg, sekavški škof, Johann, opat samostana St. Lambrecht, Karl, stolni prošt in nadduhovnik v Brucku, Johann, prior samostana Pleterje, Franziskus zu Teuffenbach, Ferdinand Hofmann, Erasmus Mager von Fuchsstathen, Achaz von Thurn, Felician von Herberstein, Georg von Wichsenstein, Max Lamberg, Wilhelm von Gleisbach, Erasmus Stadler, Erasmus von Poppendorff, Merten Gall, Franz von Neuhaus zu Neuhaus, Erasmus von Saurau, Georg Peckh, Georg Peßler, Hans Jacob Pickardo.⁹² Podpisnikov je dvajset, osemnajst jih pečati poverilna pisma, pečatijo jih z rdečim voskom. Gre za poverilna pisma, ki jih poslanikom, Hansu Friedrichu Hofmannu, Ludwigu Ungnadu in Jobstu Josephu Thurnu, izstavi bruški zbor 10. septembra, morda tik pred odhodom bruških poslanikov. Pisma so naslovljen na potentate, cesarja Maximiliana, rimskega kralja Rudolfa, mainškega volilnega kneza nadškofa Daniela, kölnskega volilnega kneza nadškofa Friedricha, nadvojvodo Ferdinanda Avstrijskega, salzburškega nadškofa Johanna Jakoba, velikega mojstra nemškega viteškega reda Albrechta, bamberskega škofa Vida, freisinškega škofa Ernsta ter na dostojanstvenike in uradnike, cesarska tajna svetnika Leonharda von Harracha in Hansa Trautsona, državnega vicekanclerja Johanna Baptisto Webra ter na svetnike volilnih knezov in knezov.⁹³ Vse da je pripravljeno.⁹⁴ Pričakuje se le še knežjih poverilnic in čaka se le še cesarjevega privolila. Čakalo se je zaman.

V pismu nadvojvodi Karlu, pisanem 15. septembra 1575, Maximilian namreč vztraja pri stališču, ki ga zapiše že v pismo 31. avgusta in ki ga vsebuje že njegova dunajska izjava.⁹⁵ Poslanstvu dežel Štajerske, Koroške in Kranjske k državnim stanovom je naklonjen in takšno poslanstvo je potrebno, je nuja. Toda tokrat, ob zboru volilnih knezov, bi poslanstvo, *schickhung*, kot zapiše, ne moglo ničesar doseči: upanje je kar najmanjše, trud je odveč, stroški bi bili zaman in, boji se, poslanstvo bi bilo »mer hinderlich dann furderlich.« Svoje stališče Maximilian opira, pravi, na razloge, ki so tehtni in še nikdar tako. Bratu svetuje, naj dežele odvrne od njih namere. Naj potrpe in naj počakajo prihodnjega državnega zbora. Tudi sam čaka, »Also ist auch von vnns berait ein verfassung, was in diser wichtigen sachen an die stennd des Reichs zu gelangen gemacht, es wirdet aber daselb alls derzeit eingestelt.« Čakajo da tudi njegove dežele, Zgornja in Spodnja Avstrija. Tedaj, ob državnem zboru, bo priložnost. Nanjo se je pripravljati. Naj počakajo, naj potrpe. Naj se pripravijo. Naj mu zaupajo.⁹⁶ Tudi to piše.

⁹⁰ »Bitten wir nochmal vnderthaenigist, daß vns destwegen ainiche verhinderung vnd abstellung nit beschehen.« Ibidem. To ni zgolj prošnja, vsaj pričakovanje, opomba je: »Den gehorsamisten landen dizfals schickhung ihrer gesandten khain irrung eruolgen solle.« Urad poverjenikov Štajerske nadvojvodi Karlu. Gradec, 11.9.1575. AS, Stan I, š.k.419.

⁹¹ StLA, Laa.A.A., III Landtag. LH, Bd.27, pa.297.

⁹² StLA, Laa.A.A., III Landtag. LH, Bd.27, pa.344.

⁹³ Vide AS, Stan I, š.k.161. StLA, Laa.A.A., IV/2 Gesandtschaften, Sch.3.

⁹⁴ Rešeno je bilo, očitno, tudi vprašanje imenovanja poslanikov. Hofmann in Ungnad se sprva, vemo, opravičita. A opravičila bruški zbor knezu zamolči: v korespondenci zbora s knezom, korespondenci, v kateri, zdi se, ni vrzeli, se težav z imenovanji ne omenja. Bruški zbor oziroma graška in celovška stanovska vlada sta vseeno, verjame, pogovore s Hofmannom in Ungnadom nadaljevala in ju skušala prepričati naj privolita v poslanstvo. Pogovori in prepričevanja so bili uspešni. Hofmann in Ungnad se odpravljata v Regensburg. Gl. spodaj.

⁹⁵ Kot v op. 31.

⁹⁶ »Nun sollen e.L. vnnd der lanndt stende entlich dafür halten, das vnns solche der stenndt vorhabende werbung vnnd suechung nit allain gar nit zuwider, sonnder wir halten sy auch selbs fur die höchste vnnd vnnumbeeliche notturfft. Das aber dieselb schickhung eben auf jezige churfurstliche versamlung geschehen vnnd dabey die geringste hoffnung einer guetten vnnd fruchtbar außrichtung sein soll, das kunden wir so wenig yezo als vor befunden,

Tega pisma Karl deželam ne prikriva. Pošlje ga štajerski vladi. Pošlje tudi pismo, ki ga cesar piše 31. avgusta in pošlje tudi svoj odgovor cesarju. Vlada je tako mogla videti naprežanje kneza za poslanstvo dežel. Naprežanje ni bilo plodno. Cesar je ostal neomajen. Knez se, zdelo bi se, vda:⁹⁷ Cesarja da ne gre več nadlegovati s prošnjami, cesarju je verjeti v njegovem prepričanju, da poslanstvo dežel tokrat ni primerno in cesarju je zaupati, cesar bo sklical državni zbor in dežele k državnemu zboru pošljejo svoje poslanstvo, cesarju je zaupati, poslanstvo je pripraviti, dobro ga je pripraviti.⁹⁸

Vlada je tako mogla videti naprežanje kneza za poslanstvo dežel. Naprežanje da je bilo iskreno. In takšno tudi ostaja. Tudi to naj vlada vidi. Knez pismo konča z besedami.

»Doch stellen wir es in alweg zu euren vernern vnnd noch merern bedenckhen, dann wir ye nit gern wolten disfals euer vnnd der lannde wolfart, deren sich aus beruerten legation eures erachtens, zu uerhindern, sonnder willmer, bestens vnnsers vermuegens, befurdern, wie wier dann solches zu thuen schuldig vnnd euch hieneben mit gnaden wol genaigt seyen.«⁹⁹

Štajerska vlada pisma vidi in stališča presoja 26. septembra.¹⁰⁰ Razpravljalci, eden Windischgrätzov, pa Hans Friedrich Hofmann, deželni vicedom, Erasmus Stadler, Felician von Herberstein ter Otto von Ratmannsdorf, so, zdi se, brez velikih besed. Sprejmejo cesarjevo stališče, da je regensburški zbor pač zbor volilnih knezov in da v zadevah protituške obrambe in pomoči deželam ni ničesar pričakovati in ničesar doseči. Poslanstvo bi bilo, tako Windischgrätz, *one nuz* in poslanstvu se je, tako Rattmansdorf, odpovedati, pisati je vladam, vprašati jih je za mnenja, pričakati je, tako Hofmann, deželne zборе, ti naj začrtajo pot in obiskati je, vendarle, salzburškega nadškofa in nadvojvodo Ferdinanda in ju prositi pomoči. Vicedom se strinja, tudi Stadler prikima. Pisati je knezu, spomni naj se ga na težave in pošlje naj se mu zadnjih novic z meje.¹⁰¹

Pismo knezu je napisano še istega dne. Podpišejo ga deželni glavar Hans von Scharffenberg, deželni upravnik Hans Friedrich Hofmann, stanovski odborniki ter *andere darzueberuffene hern vnd landtleut in Steyr*.¹⁰² Pismo je jedko. Obžalovanje, presenečenje, obup, strah. Drznost. Drznost besed: novice, ki prihajajo s hrvaške meje, silijo, pišejo, »das wir mit der

---

sonnder wir seyen aus villen wolbegründten vrsachen noch der mainung vnnd mer dan vberflussig vergwüst, das yeztmals bey den churfürssten nit allain nichts zu erhalten, sonnder auch alle mhüe vnnd vncoosten vergebens vnd tragen uber des fursorg, nebendem das nichts zu richten, das nit die jezige schickung auf kunfftige gemaine reichsversammlung mer hinderlich dann furderlich seye. Inmassen wir dann nit ohne sonndere hohe vrsach vnnd bedenckhen eben vnnsere selbs österreichische landtstande, so deßhalben auch ire abgesante alhie bey vnns, zue gedult gewisen haben. Also ist auch von vnns berait ein verfassung, was in diser wichtigen sachen an die stennd des Reichs zu gelangen, gemacht, es wirdet aber daselb alls derzeit eingestellt vnnd allain bey dem gelassen werden müessen, das man sich zu kunfftigen gemainen reichstag gefasst mache, inndem wir dann, nach wie vor, sowoll e.L. alls vnnserer selbst christlichen lanndt vnnd vnnderthonen halben, alles das in *praeparation* zu stellen verpittig, so hernach vnnder angezogner reichsversammlung zu dessto besser vnnd fruchtbarer verrichtung berueter vnnsere vnd e.L. lande schickung immer dienstlich vnnd furstendig sein kann. Ratten demnach nochmallen aus frundtlichem, brüderlichen vnnd getrewen gemüet, das e.L. irer stende vorhaben nach muglichait abwenden, sy zu ersparung diser vergeblichen mhüe, zerung, versambnuß vnnd der churfürssten behelligung weisen vnnd dahin vermügen, neben vnnsern österreichischen lanndtsstenden der reichsversammlung, auf yezt bemelt vnnsere gnedig vnnd väterlich erbietten, mit geduld zu erwarten vnnd vnns darumben zu uertrauen. Vnnd so das geschieht, hoffen wir zu Gott, er werde villmer zu kunfftiger fruchtbarkeit geraichen vnnd die standt im werckh befinden, das vnnsere gnediger ratt zw guettem vnnd ersprossen haben, welches wir e.L. freuntlich vnnd brüderlich nit verhalten kündten.« Cesar Maximilian II. nadvojvodi Karlu. Praga, 15.9.1575. AS, Stan I, šk.419.

⁹⁷ In vendar se ne vda. Gl. spodaj.

⁹⁸ Nadvojvoda Karl deželnim stanovom Štajerske. Dunaj, 21.9.1575. AS, Stan I, šk.419.

⁹⁹ Ibidem.

¹⁰⁰ StLA, Laa.A.A., III Landtag, Karton 99, Heft 414, pa.13–14a.

¹⁰¹ Gl. Urad poverjenikov Štajerske uradu poverjenikov Kranjske. Gradec, 26.9.1575. AS, Stan I, šk.419.

¹⁰² Urad poverjenikov Štajerske nadvojvodi Karlu. Gradec, 26.9.1575. AS, Stan I, šk.419.

ainmal treuherzig vnnd eüfferig, mit gemainnem euer f.D. gehorsamisten lannde abgesandten einhölligen stimmen berathschlagten legation vortgehn vnnd davon vnns nichte verhindern lassen solten.«¹⁰³ Sicer da pomoč, tista od zunaj, utegne pride prepozno. Dežele državnega zbora morda ne pričakajo več. Pomoči, tiste od zgoraj, ni. Bog da je jezen. A vendarle. Sledili bodo cesarju in knezu in vdali se bodo Bogu.¹⁰⁴

Vdali so se tudi cesarju. Štajerska vlada se poslanstvu odpove, dasiravno možnosti niso izčrpane. Potrebna pa je bila drznost, vsaj vztrajnost, in potrebna je bila spodbuda. Spodbuda prihaja od kneza

in drznost, vsaj vztrajnost, s Koroške, s Kranjske le medlost in mlačnost.

Kranjska vlada 25. septembra piše štajerski vladi in piše, da niti Thurn, ki da je bolan niti Auersperg, ki da se mu je »primeril žalosten slučaj,« ne moreta privoliti v poslanstvo in nikogar ni, ki bi ga mogli imenovati in ki bi ju mogel nadomestiti, dežela da je mobilizirana, sklicali so konjenico in vpoklicali vsakega 20. moža.¹⁰⁵ Vlada se opraviči in napoti na tisti člen poslaniške instrukcije, ki pravi, da v slučaju odsotnosti poslanika ene dežele, poslanika drugih dveh dežel sama opravita misijo.¹⁰⁶

Pismo, poslano v Gradec, štajerske vlade ni moglo presenetiti. Sama je vedela za Thurnovo slabo zdravje in je v sklicu sestanka poslanikov dežel k regensburškemu volilnemu zboru, sestanka, ki naj je bil v mestu Steyr 7. oktobra, svetovala, naj Thurn pride v Regensburg, ko si opomore, naj pride v kakšnih osmih dneh, sicer da je ostati pri določilu poslaniške instrukcije.¹⁰⁷ Bil je to 16. septembra. Deset dni kasneje štajerska vlada pošilja v Ljubljano prepisa cesarjevih in knežjih pisem o poslanstvu in priloži svoje stališče.¹⁰⁸ To je stališče, ki ga vlada oblikuje na seji 26. septembra in temu stališču prida vrstico »Neben dem die kay.Mt., da wideer iren willen vnnsrer gesandten die sachen anbringen vnnd vertreiben wolten, allerlay bedenckhen darüber haben möchten.«¹⁰⁹ Le kakšni so mogli biti, ti pomisleki? *Allerlay*,

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ »Denn euer f.D. bitten wir vnnderthänigist, die wollen sich genedigist erinnern, wie oft vnnd vilmaln ebenmäßige gar haillbare mittl nun etlichen lanndtügen gar treuherzöglichen furgenummen, berathschlagt vnnd an das werckh zu richten, mit grossen eyfer begert vnnd darumben gebetten worden. Da aber nun der Allmächtig Gott gleich jezt souil gnadt geben, das vber vorige vnnd mehr vilfaltige verhinnderungen, dise legation so weit in das werckh gepracht, das der lannde gesandten, obwol mit grossen vncosten vnd versaumbnus, sich gleich auff denn weg begeben vnnd dorthin verraissen wöllen, abermals wir jederzeit zuor dise inhibition von der kay.Mt., vnnsrem alleredigisten herrn, vber alles verhoffen vnnd eur f.D. repliciren besehuht, müssen wir ja laider mit schmerzen erkennen vnnd sehen, das Gott der Allmächtig, auß billichem vnnd leichmässigem wol verdiennenten zorn, allen vnnsrem anschlägen vnnd berathschlagungen gänzzlichen zuwider, zu demselben auch wenig gluckh vnnd segen geben vill.« Ibidem.

¹⁰⁵ »Auff den zugetragnen laidigen fall obwolgemelts herrn landtslandtshaubtmans, bey disen geschwinden, sorglichen leüffen vnd feindtsgefär, von der granizen nit abkhommen möchte vnd wie in solcher eyl sonderlich dißmalß bey weredem auffpott vnd anzug der gerüsten pferdt vnd 20 manß [prečrtano: Vor etlich tag ergenzen. Landtman[Leutenant[?]] alberait im anzug ist.] khainen landtman hirzu zu bewögen wissen.« Urad poverjenikov Kranjske uradu poverjenikov [tajerske. Ljubljana, 25.9.1575. AS, Stan I, šk.419.

¹⁰⁶ Gl. AS, Stan I, šk.934. Gl. Addendum II.d § 28, v Jerše S. *Poslanstva notranjeavstrijskih stanov na državne zbore v letih 1564–1590. Študija o diplomatskem praktikumu stanovskega poslanstva*, magistrska naloga, Ljubljana 2001, str. 157.

¹⁰⁷ »Wir habens gleichwol herr Jobst Josephen vom Thurn, freyherrn, alhie zu wissen gemacht vnd da ers nur schwachait halber kan, so wirdt er demselben also nachkhomen vnd in fall da er zugleich auff bestimmpten tag nit erscheinen mag, wann er ain acht tag hernach gehn Regenspurg kumpt oder wa er seine mitverwandte antreffen kan, so wirdt er kain mangl bringen. Im fall er dann gar nit khummen wirdt khunnen, so steht ein articl in der instruction, das di andern zwey ain weeg als den andern vortfaren sollen.« Urad poverjenikov Štajerske dežel-nemu glavarju Kranjske. Gradec, 16.9. 1575. AS, Stan I, šk.419.

¹⁰⁸ Urad poverjenikov Štajerske uradu poverjenikov Kranjske. Gradec, 26.9.1575. AS, Stan I, šk.419.

¹⁰⁹ Ibidem.

vseh vrst, to že. A vendarle. Kranjska vlada pomislekov nima: »So müssen wir doch all sachen dem lieben Gott beuelhen.«¹¹⁰

Koroška vlada ima pomisleke. Potem ko je prejela knezovo pismo o poslanstvu, o *einstellung* poslanstva, je na štajersko vlado naslovila vprašanje. Ali je vztrajati pri sklepih bruškega zbora in poslanstvo poslati?¹¹¹ Sama, zdi se, hoče vztrajati. Ungnadu da so bila že poslana vsa pisanja in Ungnad da se že opravlja v Steyr. A vendarle. Štajersko vlado sprašuje za mnenje. Ali je vztrajati pri sklepih bruškega zbora? Da, koroška vlada ima pomisleke.

Knez, nasprotno, jih nima. In ne vda se. Nasprotno, stanove spodbuja. V odgovoru na pismo štajerske vlade, pisano 26. septembra 1575 in naslovljeno na imenovane poslanike dežele Štajerske pri zboru volilnih knezov, piše.

»Dieweil es aber vnnsere mainung nie gewest, auch noch nit ist, euch in sölcher euer vorhabenden legation zu uerhindern, sonnder villmer zu fortsetzung derselben, euch allen genedigen fürsich, durch erthailung der hieuor begerten credenzschreiben vnnd furschritten, auch in all annder weg mit gnaden zu erthailen, wie wir dann selbs der mainung seyen, das sy nit gar one frucht abgeen solle. So stellen demnach wir fur vnnsere person euch nochmalen hiemit genedigist haimb, was noch dizfals euer gelegen sein welle, im fahl ir nun noch euer vorigen mainung vnnd ir der angedeüter legation nochmalen fortzusezen vorhabens vnnd wir dessen durch euch aigentlich berichtet werden, so soll euch alle notdurfft von denen begerten credenzschreiben, furschritten vnnd anders zu der sachen diennstlich durch vnns mit ehisten aintweder hinein oder aber auf der posst nach Regenspurg vberschickht werden. Doch ist hienebens vnnsere genedigistes begern an euch, das ir dise vnnsere wollmainende väterliche erkhklärung, aus denen euch wolbewüssten bedenkhen, in aller still vnnd gehaimb verhalten wellet. An solichem erweist ir vnnsern gnedigen gantz wollgefelligem willen vnnd mainung vnnd wir sind euch mit lanndfürstlichen hulden yederzeit vorder wollgewegen.«¹¹²

Očetovsko razumevanje, *väterliche erkhklärung*, naravnost materinska potuha. Knez spodbuja stanove k poslanstvu kljub dvakratnemu cesarskemu »Ne.« In vendar. Knez stanove spodbuja: Nikoli nismo želeli preprečiti Vašega poslanstva, nasprotno, naklonjeni smo mu bili, kajti nikoli nismo menili, da bi Vaše poslanstvo ne moglo obrodit kakšnega sadu, in ker tako menimo tudi tokrat, naj Vam, če še želite vztrajati pri Vaši namerah in nas o njih obvestite, pošljemo zelena in potrebna pisanja, poverilna pisma in priporočila in sploh vse, vse drugo, *andere*, kar naj Vaši stvari koristi. Da, to je spodbuda. To je spodbuda, ki naj ostane skrivnost, to je spodbuda za cesarjevim hrbtom, to je spodbuda zoper voljo cesarja, dasiravno ne zoper cesarjevo prepoved. Cesar poslanstva ne prepove. »Ne, nikar.« Odsvetuje ga. In vendar. Knez stanove spodbuja. To je šepetana spodbuda, to je spodbuda, ki naj ostane skrivnost »aus denen euch wolbewuessten bedenkhen.« Le kakšni so mogli biti, ti pomisleki? Znani so, dobro so znani. Seveda. Nadvojvoda, ki si je, mimogrede, s cesarskim bratom dokaj *à côté*, podpira podjetje zoper voljo cesarja, podpira podjetje, ki je cesarju zoprno, podjetje, o katerem cesar meni, da je »mer hinderlich dann furderlich.«¹¹³ Morda pa se knez le spreneveda? Ali ni v pismu štajerski vladi 21. septembra zapisal, da cesarja ne gre več

¹¹⁰ Urad poverjenikov Kranjske uradu poverjenikov Štajerske. Ljubljana, 1.10.1575. AS, Stan I, šk.419.

¹¹¹ Urad poverjenikov Koroške uradu poverjenikov Štajerske. Celovec, 2.10.1575. StLA, Laa.A.A., IV/2 Gesandtschaften, Sch.43.

¹¹² Nadvojvoda Karl imenovanim poslanikom Štajerske pri zboru volilnih knezov, »Den edlen vnd vnsern lieben getreuen, N. denen verordneten abgesandten in Steyr zu der legation ins Römisch Reich.« Dunaj, 2.10.1575. StLA, Laa.A.A., IV/2 Gesandtschaften, Sch.43.

¹¹³ Kot v op. 96.

nadlegovati s prošnjami za dovoljenje poslanstva in da je cesarju zaupati in da se je pripravljati na državni zbor? Da, to je zapisal. In vendar. Kar knez piše je tole.

»So künden wier dennoch solche ir Mt. angezogne hohe vrsachen vnd bedenckhen füeglich nit vnbillichen oder derselben zuwider ir Mt. vmb züelaß vnnd bewilligung oft gedachter legation verrer zue behelligen, zumall weil es ir Mt., alsdann aus derselben schreiben genuegsamlich abzunemen, so treulich, eyfrig vnnd wollmainen vnnd darneben vermelden, daß sy alberaith im werckh vnnd preparation seyen, mit ehisten einen reichstag zu halten. Derhalben wir dann gnedigist erachten, daß ir die sachen noch merers erwegen vnnd nemblich bis auf ermelten reichstag, vmb der wolgenden merern nuz vnnd fruchtbarhait willen, ohne beschwär warten vnnd gehorsame gedullt tragen sollet. Doch stellen wir es in alweg zu euren vernern vnnd noch merern bedenckhen, dann wir ye nit gern wolten disfals euer vnnd der lannde wolfart, deren sich aus beruerten legation eures erachtens, zu verhindern, sonnder willmer, bestens vnnsers vermuegens, befurdern, wie wier dann solches zu thuen schuldig vnnd euch hieneben mit gnaden wol genaigt seyen.«¹¹⁴

Kar knez piše je, menimo, tole: Ne, cesarja ne moremo več nadlegovati, da, cesarju moramo zaupati, iskren je in dobro misli, in še, državnega zbora je čakati in poslanstvo k državnemu zboru je poslati in dobro se je pripraviti, a vendar, Vašemu podjetju, *beruerten legation*, smo bili in smo naklonjeni in naklonjeni ostajamo in nočemo biti prepreka dobrobitim, ki bi jih to Vaše podjetje moglo prinesiti, in še, Vaše podjetje spodbujamo. Še enkrat. »Dann wir ye nit gern wolten disfals euer vnnd der lannde wolfart, deren sich aus beruerten legation eures erachtens, zu verhindern, sonnder willmer, bestens vnnsers vermuegens, befurdern.« To je, menimo, knezovo sporočilo graški vladi. To je, menimo, knezova spodbuda. Ne, knez po dpore ne odreka. Nasprotno. Ponuja jo.

Štajerska vlada pismo bere drugače. Sporočilo spregleda. Še več. Besede Hansa Friedricha Hofmanna, ki jih ob razpravi 26. septembra zabeleži zapisnikar, namreč, da »ir Dt. gleichfals zu zuschreiben, das man der k.M. vnd ir D. volgen, wiewol denen landen vasst beschwärllich, was man ainmal so treuherzig beratschlagt,«¹¹⁵ in besede, ki jih vlada istega dne zapiše v pismo knezu, namreč »Jedoch dieweil die rom.kay.Mt. vnnd euer f.D. es ja fur guett achten, daß man mit dieser legation stillhalten solle,«¹¹⁶ so besede, ki knezu optajajo očitek. *Legationis inhibitio*.

Očitka knez ne sprejme. Na očitek, na vrstico, še enkrat, »Jedoch dieweil die rom.kay.Mt. vnnd euer f.D. es ja fur guett achten, daß man mit dieser legation stillhalten solle,« odgovarja.

»So stellen demnach wir fur vnnsere person euch nochmalen hiemit genedigist haimb, was noch dizfals euer gelegen sein welle, im fahl ir nun noch euer vorigen mainung vnnd ir der angedeüter legation nochmalen fortzusezen vorhabens vnnd wir dessen durch euch aigentlich berichtet werden, so soll euch alle notdurfft von denen begerten credenzschreiben, furschriefften vnnd anders zu der sachen diennstlich durch vnns mit ehisten aintweder hinein oder aber auf der posst nach Regenspurg vberschickht werden.«

Sporočilo, vidimo, ponovi. Tokrat *expressis verbis*. Očitka se skuša znebiti. Tudi *expressis verbis*.

»Doch ist hienebens vnnsere genedigistes begern an euch, das ir dise vnnsere wollmainende vätterliche erkhlärung, aus denen euch wolbewüssten bedenkhen, in aller still vnnd gehaimb verhalten wellet.«¹¹⁷

¹¹⁴ Kot v op. 98.

¹¹⁵ StLA, Laa.A.A., III Landtag, Karton 99, Heft 414, pa.14.

¹¹⁶ Kot v op. 102.

¹¹⁷ Kot v op. 112.

Naj povzamemo. Knez Karl ostaja naklonjen poslanstvu dežel Štajerske, Koroške in Kranjske k zboru volilnih knezov, kljub zadržkom, ki jih ima cesar. Še več. Pri cesarju se zavzema za poslanstvo. Cesar vztraja, 15. septembra pošlje svoj drugi »Ne, nikar.« Cesarjevo stališče knez posreduje graški in celovski vladi 21. septembra. Zapiše tudi svoje stališče. Meni, da bi vztrajanje pri prošnjah za cesarjevo dovoljenje poslanstva pri zboru volilnih knezov ne bilo posebej taktno in meni, tako kot cesar, da se je pripraviti na poslanstvo pri državnem zboru. Hkrati knez poudari svojo naklonjenost poslanstvu dežel k volilnemu zboru in sporoča, da naklonjenost, še več, podpora ostaja. Poudarek štajerska vlada presliši in sporočilo spregleda. Koroška morda ne. Spomnimo se. Koroška vlada štajersko sprašuje, ali je, navkljub pismom, ki jih pišeta cesar in knez, vztrajati pri sklepih bruškega zbora. Kakorkoli. Štajerska vlada sporočilo spregleda. V odgovoru knezu 26. septembra piše, da cesar in knez, poudarimo, cesar in knez, menita, da se je poslanstvu odpovedati. Sporočilo, ki ga graška vlada pošilja knezu, je seveda tole: »Preprečili ste, Vi in cesar, poslanstvo.« Knez sporočila ne prezre. In očitka noče sprejeti. V pismo štajerski vladi, pisano 2. oktobra, zapiše sporočilo, svoje sporočilo, izpred enajstih dni. Sporočila tokrat ni mogoče prezreti: knez poslanstvu ostaja naklonjen, pripravljen ga je podpreti, poslanikom je pripravljen izstaviti kredenciale in priporočila in vse to naj ostane skrivnost. Knez pač podpira poslanstvo zoper voljo cesarja.

Ali knez misli resno? Ali le igra? Ne vemo. Vemo, da si tako kot cesar in tako kot slednjič štajerska vlada, od poslanstva k zboru volilnih knezov ne obeta mnogo. In. Vemo, da si ne želi očitka dežel, vsaj ne štajerske vlade, da je preprečil poslanstvo. Razloge je brati v pismu, ki ga piše cesarju 7. septembra: *legationis inhibitio* bi utegnila ogroziti plodno sklepanje in spodkopati ugodne sklepe bruškega meddeželnega zbora in posledice bi bile le težave, le še večja beda. Še enkrat. Ali knez misli resno? Ali pa je njegova tako ponujana podpora deželam in tako sproščena spodbuda poslanstva, tudi poslanstva zoper voljo cesarja, le obramba pred očitkom? Ali pa knez ve, česar mi ne vemo? Predvsem ne poznamo knezovega odgovora na drugi cesarjev »Ne. Nikar.« Ali knez ve nekaj, česar mi ne vemo? In. To je bolj pomembno. Ali knez ve nekaj, česar štajerska vlada ne ve? In. To je enako pomembno. Ali štajerska vlada ve nekaj, česar knez ne ve? Predvsem ne poznamo vladnega odgovora na knezovo pismo, pisano 2. oktobra.

Pismo, v katerem Karl še naprej podpira in spodbuja poslanstvo, štajerska vlada pošlje koroški vladi. Vlada v kratkem spremnem pismu pravi, da, če bi bile okoliščine drugačne, bi se ponudbo kneza moglo sprejeti in »so wäre man in namen Gottes fortgezogen«. Tako pa, žal, »an izo ist nun alles zu spat.«¹¹⁸

A pri tem ne ostane. Koroška vlada namreč 17. oktobra odpravlja Ludwiga Ungnada k Hansu Friedrichu Hofmannu, da se dogovorita o poslanstvu. Ungnada izstavi poverilno pismo.¹¹⁹ Moža, v Brucku imenovana za poslanika, ostajata, vidimo, v stikih, ohranjata kore-

¹¹⁸ Urad poverjenikov Štajerske uradu poverjenikov Koroške. Gradec, 5.10.1575. StLa, Laa.A.A., IV/2, Gesandtschaften, Sch.43.

¹¹⁹ Besedilo poverilnic navajamo v celoti. »Wolgebornner, besonnder freundlicher lieber herr lanndsverweser. Dem herrn sein vnnsrer freundliche vnd willige diennst zuuor. / Aus was hochbewegennlichen, vnns furgefalnen vrsachen wir, der jungst zu Prugg beschlossnen regenspurgerischen *legation* halben, denn wolgebornnen vnnsrem besonnder lieben herrn, herrn Ludwigen Vngnaden, freiherrn zu Sonnegg, vmb vertreülicher beredung vnnd erinnerung willen, zu dem herrn hiemit sennden, das wirdet der herr ausfürlich von ime, herrn Ludwigen, vernemen. Derhalben an denn herrn vnnsrer gannz freundlich bite, ime, herrn Ludwigen, von vnnsrem wegen, als ob wir samennlichen zugegen wheren, volkumennlichen glauben zu geben. Das erbieten wir vnns vmb den herrn hinwiderumen freundlich zu beschulden. Daneben vnns samennlichen Gotes genaden beuolhen. / Geben zu Clagennfurt am sibenzehenden octobris anno im funnfvndt sibenzigisten. / N. ainer ersamen lanndtschafft des erzherzogthumbs Kernten verordennt ausschuß.« Urad poverjenikov Koroške Hansu F. Hofmannu. Celovec, 17.10.1575. StLA, Laa.A.A., IV/2 Gesandtschaften, Sch.43

spondenco. In ohranjata misel na potovanje v Regensburg. Da, tudi Hofmann. Morda. Na zasedanju štajerske vlade 26. septembra je sicer menil, da bi poslanstvo ne moglo doseči velikih stvari in da je slediti nasvetom cesarja in kneza, a sredi oktobra piše štajerski vladi in ta pismo bere 26. oktobra.¹²⁰ Pismo razlaga nekaj, kar štajerska vlada, ki Hofmannu odgovarja, povzame kot *treülichs bedenckhen*. Pomisleke ceni, toda pozno je, pravi, prepozno. Deželni glavar, deželni vicedom, pa Jakob Windischgrätz, Erasmus Stadler ter Khainach, Holenegg in Tonhausen se sklanjajo nad Hofmannovo pismo in si pravijo »Pozno je, prepozno,« saj Tonhausen ve, da v Regensburgu 28. oktobra opravijo volitve in 30. oktobra kronanje,¹²¹ torej je prepozno, še zlasti, ker so bili knezu že pisali, da odstopajo od poslanstva¹²² in Windischgrätz doda, da vlada sama ne more odločiti o poslanstvu in da je potrebno soglasje kneza in knez je bil naklonjen, a sedaj je prepozno¹²³ in pomisleki, ki da jih imajo Korošci in njihova negotovanja, izrekli naj so jih, ko je bil čas, vedeli so za pogovore s knezom, sedaj je prepozno,¹²⁴ ta nenadna sprememba, knezu bi se zdelo *frembd*, slednje pristavi Tonhausen, sicer da ne ve svetovati, pravi, pozno je, res je pozno,¹²⁵ vicedom in Holenegg se strinjata, Khainach svetuje, naj se piše knezu,¹²⁶ Stadler pravi, da se spominja, dobro da se spominja bruških sklepov,¹²⁷ a kakorkoli, deželni glavar molči in zapisnikar konča

¹²⁰ Oktobrsko dogajanje nam je poznano le iz zapisnika seje štajerske vlade 26. oktobra in iz pisma, ki ga štajerska vlada istega dne naslovi na Hansa F. Hofmanna. Pismo, ki smo ga našli zapisanega le v osnutku, navajamo v celoti. »Wir haben des herr schreiben vnd treülichs bedenckhen mit bester beschaidenheit alsbaldt dem herrn landtshauptman, auch andern herrn vnd landtleüten, welche zugleich alhie geweßen, fürgebracht vnd haben die sachen für vnd wieder treülich erwogen vnd lezlich befunden: Ob sie gleichwol gern glauben, das solche vertreüliche correspondenz durch dem herrn Vngnaden in namen deren aus Khärndten mit dem herrn dieser raiß halber beschehen, so ersehen sie doch, das die aus Khärndten, do inen ichtes beschwerliches vnd bedenckhlichs an deren aus Steyr hievor beschehenen beratschlagung vnd einstellung der raiß fürgefallen, das sie es zeytlicher schriftlich vermeldet vnd nit gar zu lezt[...][?] solten haben, sintemal inen ieder zeyt in verstündlicher correspondenz abschrift aller beratschlagung vnd was man ihrer fr.Drh. dizfals zugeschriben zeytlich zugeschickt hatt. So waiß man auch nit gewiß, wie lang die chur vnd andern fürsten beysamen verharren werden, sintemal vom gewissen vnd nambhafften personen aigentlich alheer geschriben worden, das die wahl eines römischen königs den 28. vnd die crönung darauff den 30., alles diz monats, beschehen vnd verricht werden solle, daraus leücht zu schliessen, das man viel zu spatt hierauff gelangen, die zeyt vnd gelt vmbsonst verliern, nebendem man, do es also mißlinge, alle schuldt dießem landt zumessen wurde. So doch hievor aus stattlichen vnd hochbeweglichen vrsachen vnd fast gedringlich auch lauttern ausgedruckhten beuelch, wie vngern es die herrn vnd landtleut gethan, die raiß einstellen müsen vnd sie viel lieber gesehen, das es die khay.Mt. vnd f.D. so scherff nit eingestellt hetten, weil es dan, one alle dießer lande vervrachtung, wieder ihr verhoffen beschehen. So müssen sie es dem lieben Gott beuelhen vnd es ein mehr wieder an der zeyt, das dieß raiß auff dizmal mit frucht verricht khündte werden vnd der außgeschribene landtag nit wol zuruckghenuemen, also auch das recht nit verschoben khan werden. So erachten demnoch die gegenwürttigen herr vnd landtleüt, das es noch also darbey der zeyt verpleiben solle, es wärn dan sachen, das ihr fh.Dh. *ex proprio motu* solchs begereten vnd daneben die gewißhait hetten, das man die chur vnd andere fürsten noch zu Regenspurg antreffen khündte, sunst rathen sie ichtes thails nit, das man vber das, so hievor dißfals geschrieben, an izo dauon fallen vnd wiederumben die sachen, weil es, wie gemelt, viel zu spatt aüff ein andern weeg vor dem landtag anzurichten begerrn solte, welches wir dem herrn zu freüntlicher antwort nit verhalten. Vnns alle dem Almechtigem beuelhen wöllen, vnd verhoffen auch daneben, der herr werde nit allain zu des einnemers raittung, sundern auch zu dem[...][] landtag gewiß mit hilff des Almechtigen erscheinen.« Urad poverjenikov Štajerske Hansu F. Hofmannu. Gradec, 26.10.1575. StLA, Laa.A.A. IV/2 Gesandtschaften, Sch.43. vide StLA, Laa.A.A., III Landtag, Karton 99, Heft 414, pa.17a ff.

¹²¹ Tonhausen je bil obveščen dobro, skoraj natačno: Rudolf je bil izvoljen 27. oktobra in kronan 1. novembra. Gl. op. 54.

¹²² StLA, Laa.A.A., III Landtag, Karton 99, Heft 414, pa.17a.

¹²³ Ibidem.

¹²⁴ Ibidem.

¹²⁵ Ibidem.

¹²⁶ StLA, Laa.A.A., III Landtag, Karton 99, Heft 414, pa.18.

¹²⁷ StLA, Laa.A.A., III Landtag, Karton 99, Heft 414, pa.17a.

»Schluss – zu spath«¹²⁸ in potegne črto. Poslanstva v Regensburg ne bo. Štajerska vlada v pismu Hofmannu.

»Nebendem man, do es also mißlinge, alle schuldt dießem landt zumessen wurde. So doch hieuer aus stattlichen vnnd hochbeweglichen vrsachen vnnd fast gedringenlich, auch lautern ausgedruckhten beuelch, wie vngern es die herrn vnd landtleut gethan, die raiß einstellen müsen vnnd sie viel lieber gesehen, das es die khay.Mt. vnd f.D. so scherff nit eingestellt hetten.«¹²⁹

Poslanstva v Regensburg ni bilo. Cesar in knez sta ga ustavila, žal, piše štajerska vlada. Tako štajerska vlada. Ustavila ga je tudi štajerska vlada. Tako arhivi štajerske vlade. Vlada meni, da je prepozno, da je tvegano. Vztrajnost s Koroške da ni bila ob pravem času in knezova spodbuda očitno ne prepriča.¹³⁰ Prav nasprotno. Da je časa več, da si knez *ex proprio motu*, piše vlada v pismu Hofmannu, želi poslanstva, da smo gotovi, da knezi sprejmejo poslanike, bi ne odlašali.¹³¹ Ne, ne odlašali bi. Poslanstvo bi namreč moglo biti, verjame vlada, uspešno, plodno. Hkrati pa. Vlada ima pomisleke. Spomnimo se stavka iz njenega pisma kranjski vladi, pisanega 26. septembra: »Nebendem die kay.Mt., da wideer iren willen vnnsere gesandten die sachen anbringen vnnd vertreiben wolten, allerlay bedenckhen darüber haben möchten.«¹³² In vlada ve. Še enkrat preberimo vrstico iz vladnega pisma Hofmannu, pisanega istega dne, 26. septembra: »Nebendem man, do es also mißlinge, alle schuldt dießem landt zumessen wurde.«¹³³ Kakorkoli. Vse prepozno je, tokrat je vse prepozno. Vlada prizna, obžaluje. Priložnost je, ki jo zamujajo.

Poslanstva v Regensburg ni bilo. Priložnost je bila, ki so jo zamudili. O novi priložnosti naj so razpravljali deželni zbori. In so. Najprej štajerski, že koncem novembra 1575.¹³⁴

Zusammenfassung

Chronik der Vorbereitungen der innerösterreichischen Länder auf die Gesandtschaft zum Kurfürstentag in Regensburg im Jahre 1575

Sašo Jerše

Als Ende Oktober 1575 die Kurfürsten in Regensburg zusammentraten, um den neuen römischen König zu wählen und die Zustände im Reich zu erörtern, waren die Länder Steiermark, Kärnten und Krain entschlossen, eine eigene Gesandtschaft hinzuschicken, die den versammelten Kurfürsten über den Kampf gegen die Türken berichten und um Hilfe bitten sollten. Die vorliegende Chronik berichtet über die Vorbereitungen der Länder auf die Gesandtschaft und verzeichnet nahezu die Tagesabfolge vom 17. August 1575, als die auf dem Brucker Generallandtag versammelten Gesandten der Länder die Notwendigkeit einer solchen Gesandtschaft hervorheben, Gesandte vorschlagen und Entwürfe der Gesandtschaftsurkunden erörtern, bis der steirische Ausschuß am 26. Oktober 1575 mit Enttäuschung feststellen muß, daß die Gesandtschaft zum Kurfürstentag eine versäumte Gelegenheit der Länder gewesen sei.

¹²⁸ Kot v op. 126.

¹²⁹ Kot v op. 121.

¹³⁰ Ibidem.

¹³¹ Ibidem.

¹³² Kot v op. 108.

¹³³ Kot v op. 120.

¹³⁴ Kot v op. 25.

Die Vorbereitungen auf die Gesandtschaft zum Kurfürstentag beginnen also bereits auf dem Generallandtag in Bruck an der Mur im August 1575. Die Ansichten des Landesfürsten und der Gesandten der Landstände unterscheiden sich prinzipiell und in ihrem Ausgangspunkt. Der Landesfürst Erzherzog Karl schreibt in der Instruktion an seine Kommissare, daß die Länder in ihrem Kampf gegen die Türken auf sich allein gestellt wären und daß sie sich auf *frembte hilfften* nicht verlassen sollten. Die Gesandten der Stände sind dagegen überzeugt, daß Hilfe bei den Reichsständen zu suchen sei. Ihre Überzeugung wird durch die Aussage Kaiser Maximilians II. anlässlich ihres Besuches am Hofe im Frühjahr 1574 bekräftigt, nach welcher die Länder ihre Gesandten zum Reichstag schicken und um Hilfe in ihrem Kampf gegen die Türken suchen dürfen. Der Reichstag war damals noch nicht einberufen, die Zustände an den Grenzen versetzen die Landleute der innerösterreichischen Länder in leichte Unruhe. Ende 1574 wird nämlich der Friede von Adrianopolis gebrochen, die Türkeneinfälle nach Kroatien und Slavonien setzen wieder ein, und sie weisen auf die Notwendigkeit eines besseren und wirksameren Militär- und Verteidigungssystems hin. Die Gesandten der Länder, die sich in Bruck an der Mur mit der Absicht versammeln, unter anderem eine gemeinsame Wehrordnung zu schaffen und zu bestätigen, hoffen, daß die Länder zur Errichtung und Durchführung der neuen Ordnung eilige Hilfe der Reichsstände erhalten würden. Da der Reichstag noch nicht einberufen und die Gesandtschaft zum Reichstag folglich in eine unbestimmte Zukunft entrückt ist, vertreten die Brucker Gesandten – angeregt durch den Vorschlag der Gesandten aus Kärnten – die Auffassung, es sei angebracht, eine Gesandtschaft zum Kurfürstentag Ende Oktober 1575 nach Regensburg zu schicken. Ihren Standpunkt legt die Versammlung dem Landesfürsten Erzherzog Karl in einem Brief vom 21. August dar, dieser macht seinen kaiserlichen Bruder damit bekannt. Maximilian II. ist jedoch im Gegensatz zu den Erwartungen der Brucker Versammlung einem derartigen diplomatischen Unternehmen der innerösterreichischen Länder nicht zugeneigt. In seinem Brief an Karl schreibt er am 31. August aus Prag, eine Gesandtschaft zum Kurfürstentag könne nichts erreichen und rät, die Stände sollten die Vorbereitungen auf die Gesandtschaft einstellen und die Einberufung des Reichstags abwarten. Erzherzog Karl leitet diese Antwort des Kaisers nicht an die Stände weiter und schreibt am 7. September in seinem Brief an die Brucker Versammlung lediglich, mit Vorbereitungen brauche man sich nicht zu beeilen. Am selben Tag schreibt er auch an den Kaiser. Er setzt sich für die Gesandtschaft seiner Länder zum Kurfürstentag ein. Doch der Kaiser wiederholt am 15. September beharrlich seinen Standpunkt, die Gesandtschaft würde nichts erreichen, sie könnte sogar *mer hinderlich dann furderlich* sein. Erzherzog Karl teilt am 21. September den Verordneten Stellen in Graz und Klagenfurt den Standpunkt des Kaisers mit. Er fügt seinen Standpunkt hinzu, das Beharren auf den Bitten um kaiserliche Genehmigung einer Gesandtschaft zum Kurfürstentag wäre nicht besonders taktvoll, und verweist, so wie der Kaiser, auf Vorbereitungen auf die Gesandtschaft zum Reichstag. Er bleibt noch weiterhin einer Gesandtschaft der Länder zum Kurfürstentag gewogen und bietet nach wie vor seine Unterstützung an. In Graz wird der Akzent überhört und das Angebot übersehen. In Klagenfurt vielleicht nicht, denn die Kärntner Verordneten fragen sich in ihrem Schreiben an die steirischen Verordneten, ob man – trotz der Schreiben des Kaisers und des Fürsten – auf den Beschlüssen der Brucker Versammlung beharren und eine Gesandtschaft abordnen solle. Der steirische Ausschuß ist dagegen, denn in seinem Schreiben an den Fürsten vom 26. September heißt es, der Kaiser und der Fürst seien der Ansicht, daß man auf die Gesandtschaft verzichten solle. Das Schreiben scheint folgende Mitteilung zu enthalten: „Ihr und der Kaiser habet die Gesandtschaft verhindert.“ Der Fürst übersieht diese Nachricht nicht und weist den Vorwurf zurück. In seinem Schreiben nach Graz vom 2. Oktober wiederholt er die Nachricht von vor vierzehn Tagen, und die ist eindeutig: Der Fürst bleibt der Gesandtschaft gewogen, er ist bereit, sie zu unterstützen, den Gesandten Kredenzbriefe und Empfehlungsschreiben zu erteilen, all das solle aber ein Geheimnis bleiben. Der Fürst unterstützt eben die Gesandtschaft gegen den Willen des Kaisers. Meint der Fürst es ernst? Oder stellt er sich vielleicht nur so? Das wissen wir nicht. Wir wissen nur, daß er, so wie der Kaiser und letztendlich die steirischen Stände auch, nicht viel von einer Gesandtschaft zum Kurfürstentag hält. Und wir wissen auch, daß er den Vorwurf der Länder, am wenigsten den der steirischen Landleute, daß er die Gesandtschaft verhindert habe, nicht auf sich sitzen lassen will. Die Gründe gehen aus dem Schreiben an den Kaiser vom 7. September hervor: Die *legationis inhibitio* könnte die fruchtbare Beschlußfassung des Brucker Generallandtages gefährden und dessen günstige Beschlüsse untergraben, was äußerst schwere Folgen mit sich bringen würde. Wieder stellt sich die Frage, ob der Fürst es ernst meint. Oder will er durch die den

Ländern angebotene Unterstützung und die damit zusammenhängende Förderung der Gesandtschaft, auch gegen den Willen des Kaisers, lediglich den Vorwurf zurückweisen? Oder weiß der Fürst etwas, was wir nicht wissen? Vor allem ist uns die Antwort des Fürsten auf das Schreiben des Kaisers vom 15. September unbekannt. Noch bedeutender ist jedoch die Frage, ob der Fürst etwas weiß, was man in Graz nicht weiß. Von gleicher Bedeutung ist auch die Frage, ob man in Graz etwas weiß, was der Fürst nicht weiß. Vor allem ist uns die Antwort des steirischen Ausschusses auf den Brief des Fürsten vom 2. Oktober unbekannt. Wir kennen jedoch die Antwort des steirischen Ausschusses vom 5. Oktober an die Kärntner Verordneten, die besagt, daß man den Gedanken von einer Gesandtschaft zum Kurfürstentag aufgeben solle. Doch damit ist die Geschichte noch nicht erledigt. Die Kärntner Verordneten schicken nämlich am 17. Oktober Ludwig Ungnad zu Hans Friedrich Hofmann mit der Absicht, eine Vereinbarung über die Gesandtschaft zu treffen. In den beiden Männern, die die Brucker Versammlung neben Jobst Joseph Thurn zu Gesandten ernannte, lebt die Idee von einer Reise nach Regensburg weiter. Schließlich beschließt der steirische Ausschuß auf der Tagung vom 26. Oktober, keine Gesandtschaft zum Kurfürstentag abzuordnen: Es sei zu spät und zu riskant, der Fürst sei der Gesandtschaft nicht gewogen, der Kaiser habe Bedenken, und im Falle, daß die Gesandtschaft ohne Erfolg bliebe, würde man die Schuld dem Land Steiermark zuschieben. Warum? Das wissen wir nicht. Diesbezüglich kann man nur Vermutungen anstellen: Bei den Vorbereitungen auf die Gesandtschaft erwiesen sich die Ämter und führenden Persönlichkeiten des Landes Steiermark als Lenker der Standpunkte der Innerösterreichischen Länder, ihre Rolle war groß, ebenso groß scheint auch ihre Verantwortung zu sein. Sie hatten das letzte Wort: Die Gesandtschaft zum Kurfürstentag findet nicht statt, die Länder haben die Gelegenheit versäumt, eine neue sollte auf den Landtagen erörtert werden. Und das tritt tatsächlich ein. Als erstes geschieht das im steirischen Landtag, und zwar bereits Ende November 1575.

Silvano Cavazza

Reformacija v oglejskem patriarhatu: heterodoksne skupine in luteranske skupnosti (in usoda Petra Kupljenika)¹

1. Zapleteno zgodovino reformacije na področju oglejskega patriarhata je treba še napisati. Verjetno je to naloga, ki presega moči enega samega znanstvenika, čeprav zdaj že obstaja bogata bibliografija na to temo in so viri v glavnem dobro ohranjeni. Težave izvirajo iz same narave oglejske škofije, katere ena tretjina je v bila 16. stoletju v beneški državi, ostali dve tretjini pa v Svetem rimskem cesarstvu, zelo veliki pokrajini, ki je na zahodu mejila na reko Tagliamento, na severu na Dravo, na vzhodu in jugu pa na hrvaško mejo, ki je delno tekla po toku reke Kolpe. Na jugu je patriarhat mejil tudi na obsežno istrsko zaledje tržaške škofije; po sredini se je diagonalno in precej vijugasto delil na ljubljansko škofijo, ki je bila ustanovljena v letih 1461–62 in jo je tvorilo šest zelo različno velikih območij, od katerih se je največja z Ljubljano in Kranjem razprostirala prav do zgornje doline Save.²

Na severu je Drava ločevala Oglej od področij velike salzburške nadškofije, katere meje prav tako niso bile ravne glede na to, da so njeno jugovzhodno mejo zapirale majhne škofije Seckau, Lavant in Krka. V tej pokrajini administrativna razdelitev ni bila nič manj zapletena kot verska. Od leta 1420 je bil patriarhat skoraj popolnoma odvisen od dveh posvetnih gospostev, Benetk in Habsburžanov. Medtem ko je bil beneški del videti enoten in dobro nadzorovan od Beneške republike (Serenissime), je bil habsburški teritorij razdeljen na štiri province, ki so imele svojo lastno ureditev in veliko avtonomijo: goriško grofijo, Kranjsko, Koroško in Štajersko, katerih glavna mesta razen Gorice so bila vsa izven oglejske jurisdikcije, zlasti še Gradec, ki je imel od 1564 do 1619 kot sedež nadvojvode centralno vlogo za celotno pokrajino Notranjo Avstrijo (Innerösterreich). Področje med Pontebbo in Beljakom (v patriarhatu) skupaj z drugimi kraji na severnem bregu Drave do Wolfsberga v dolini Labotnice je bilo končno začasna oblast knezoškofa iz Bamberga, mesta na Frankovskem v samem osrčju Nemčije.

V tistem obdobju se nobena italijanska škofija ni razprostirala na tako politično razdrobljenem področju, kjer so govorili jezike in narečja treh različnih jezikovnih skupin: romanske, slovanske in nemške. Položaj Milana in Coma, ki sta imela sodno oblast nad nekaterimi alpskimi dolinami, ki so jih zasedli Švicarji, je povzročil resne težave tako vplivni osebnosti, kot je bil Karel Boromejski, kar se še zdaleč ne more primerjati z veliko bolj zapletenim

¹ Referat predstavljen na simpoziju »Il Patriarcato di Aquileia tra Riforma e Controriforma« (Udine, 9 dicembre 1995) je bil v italijanščini objavljen v *Il Patriarcato di Aquileia tra Riforma e Controriforma*, a cura di A. De Cillia e G. Fornasir, Udine, Accademia Udinese di Scienze, Lettere e Arti – Deputazione di Storia Patria per il Friuli, 1996, str. 9–59. Pri pisanju sem obdržal značaj pregleda, ki ga je imelo ustno izvajanje, čeprav to vsebuje neizogibne pasti; opombe so v glavnem omejene na bistveno. Slovenski prevod je dopolnjen z najpomembnejšimi novejšimi bibliografskimi podatki.

¹ The article was printed in *Il Patriarcato di Aquileia tra Riforma e Controriforma*, a cura di A. De Cillia e G. Fornasir, Udine, Accademia Udinese di Scienze, Lettere e Arti – Deputazione di Storia Patria per il Friuli, 1996, pp. 9–59.

² Prim. F. M. DOLINAR, *La struttura e la fisionomia della nuova arcidiocesi di Gorizia*, v *Carlo Michele D'Attems primo arcivescovo di Gorizia (1752–1774) fra curia romana e stato asburgico*, II, Gorizia, Istituto di Storia Sociale e Religiosa-Istituto per gli Incontri Culturali Mitteleuropei, 1990, str. 199–217, z zelo podrobnim zemljevidom teritorija *a parte Imperii* patriarhata.

položajem v Ogleju. Naj dodamo še, da so bili odnosi med Benetkami in Habsburžani v času od konca XV. stoletja do drugega desetletja XVII. stoletja v glavnem zelo napeti in v daljših časovnih obdobjih odkrito konfliktni. Patriarha so po letu 1465 vedno volili iz beneške aristokracije na veliko jezo avstrijskih vladarjev, ki so z vsemi sredstvi poskušali onemogočiti izvajanje njegove oblasti na svojih področjih. Razni prelati iz družine Grimmanov, ki so opravljali funkcijo pred Francescom Barbarom – to pomeni skoraj vse XVI. stoletje – niso nikoli bivali v škofiji in so se omejili na vladanje preko zastopnikov, kar je prav gotovo pomenilo še večje zmanjšanje njihove oblasti na cesarskih območjih. Pač pa je narasel pomen petih arhidiaconatov, ki so bili na tem področju in poleg katerih je bil leta 1574 ustanovljen še arhidiaconat v Gorici, medtem ko so škofovske funkcije, zlasti posvetitve duhovnikov, pogosto opravljali škofi iz Trsta, Ljubljane in Pična, ki so bili habsburški podložniki.

V takih razmerah se res lahko vprašamo, če za XVI. stoletje lahko še rečemo, da je bil patriarhat enoten. Italijanski zgodovinarji reformacije rajši govorijo o zgodovini Furlanije in razširijo razpravo na škofijo Concordia, ponavadi pa izpustijo arhidiaconate na cesarskih tleh. S takim odnosom je pred stotimi leti prvi pisal Antonio Battistella v svoji sloviti razpravi, ki jo je objavil v *Atti dell'Accademia di Scienze Lettere ed Arti di Udine*, pod značilnim naslovom *Sveti sedež in verska reformacija v Furlaniji*.³ Tudi pregledi, ki so izšli v zadnjih letih, imajo to vizijo, čeprav z nekaj popravki.⁴ Za tak izbor je jasen, prav gotovo ne neutemeljen vzrok: rimska inkvizicija ni nikoli mogla uradno delovati na habsburških posestih in prav tako ne na posesti bamberškega knezoškofa; čeprav je od leta 1575 dalje oglejski inkvizitor imel kompetence tudi za škofijo Concordia, avstrijski in slovenski zgodovinarji raje primerjajo to, kar se je z razvojem reformacije dogajalo v glavnih mestih provinc, v arhidiaconatih na Koroškem, Kranjskem in Štajerskem, in pri tem uporabljajo vire, ki so shranjeni tam in jih ne primerjajo z videmskimi dokumenti. Najbolj znana potrditev za tako ravnanje so trije zajetni deli *Akten und Korespondenzen* o protireformaciji v Notranji Avstriji, ki jih je na Dunaju v letih od 1898 do 1907 objavil Johann Loserth: med tisoči zbranih dokumentov en sam izvira iz videmskega nadškofijskega arhiva.⁵

Vendar se zdi, da v XVI. stoletju (in mogoče še dlje) razdelitev ni bila čisto jasna in da so bile cerkvene meje zabrisane zaradi političnih. Rimske kongregacije so vse to geografsko območje rade presojale kot enoten blok in ko so se ukvarjale z Oglejem, so zelo pazile na to, kar se je dogajalo na cesarskem teritoriju, prav gotovo pa ne na položaj v obmejni škofiji Concordia, ki je bila glede veroizpovedi manj kompromitirana. Tega se je vedno zavedal Pio Paschini, edini, ki je obravnaval te probleme tako, da se je sistematično posluževal papeških arhivov: on svojih raziskav ni omejil le na Furlanijo, tako da je svoj pregled poimenoval

³A. BATTISTELLA, *Il S. Officio e la riforma religiosa in Friuli. Appunti storici, documentati* izšlo v »Atti dell'Accademia di Scienze, Lettere e Arti di Udine«, serija III, II (1894–95), str. 45–166; citiran bo vedno separat (Udine, Paolo Gamberiasi, 1895).

⁴Najbolj značilen prispevek sta dala L. DE BIASIO, *L'eresia protestante in Friuli nella seconda metà del secolo XVI*, v »Memorie storiche forogiuliesi«, LII (1972), str. 71–154 in A. DEL COL, *La storia religiosa del Friuli nel Cinquecento. Orientamenti e fonti*, v »Metodi e ricerche«, n.s. I (1982/I), str. 69–87; II (1983/II), str. 39–56, zlasti prvi del. Z drugega vidika S. CAVAZZA, *Un'eresia di frontiera. Propaganda luterana e dissenso religioso sul confine austro-veneto nel Cinquecento*, v »Annali di storia isontina«, IV (1991), str. 7–33.

⁵*Akten und Correspondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Erzherzog Karl II. (1578–1590)*, gesammelt und herausgeg. von J. Loserth, Wien, C. Gerold's Sohn, 1898; *Akten und Correspondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Ferdinand II.*, Wien, 1906; II, Wien, A. Hölder, 1907 (»Fontes Rerum Austriacarum«, Zweite Abt., Bd. L, LVIII, LX). Najnovejše delo *Katolische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich, 1564–1628*, herausg. von F. M. Dolinar, H. Rumpler, L. Tavano, Klagenfurt-Graz, Hermagoras-Styria, 1994, priča o tem, kako so odnosi med zgodovinarji treh dežel še vedno zelo redki.

*Herezija in katoliška reformacija na vzhodni italijanski meji.*⁶ V tem delu se razprava razširi tako na Koroško, Kranjsko kot tudi na Trst in Istro, ki so bili izven oglejske jurisdikcije, vendar pod vplivom istega kroga idej. V resnici je nevarno, če govorimo samo o zgodovinski Furlaniji in zanemarimo posebnost politične meje, ki je potekala skoznjo, ne da bi pri tem preprečevala izmenjavo ljudi in doktrin, in skrčimo patriarhat samo na katerokoli škofijo v beneški državi.

2. Na cesarskih teritorijih oglejskega patriarhata so zabeležili prve Luthrove pripadnike približno sredi dvajsetih let. Prav gotovo so reformatorjeva dela tako kot v srednji Evropi in v severni Italiji krožila že pred tem: prvi, čeprav anonimni italijanski prevodi Luthra so se verjetno pojavili v Benetkah leta 1525.⁷ Vendar se je že oktobra istega leta ljubljanski škof Krištof Raubar pritožil pri politični oblasti Kranjske, da je oglejski arhidiakon nadomestil katoliško mašo z luteranskim obredom in da ga je širil med njegovim podložnim klerom. Patriarh Marino Grimani naj bi bil obveščen o tem, vendar se ni zmenil za stvar: škof ni smel posegati zunaj svoje jurisdikcije. Arhidiakon je bil najbrž iz Kamnika, samo malo severno od prestolnice Kranjske, vendar se vseeno ve, koliko lahko verjamemo tako senzacionalnemu pričanju. Raubar je bolj znan kot vojaški poveljnik v vojni proti Benečanom izpred petnajstih let kot pa cerkven človek: lahko bi si mislili, da je mogoče hotel deskreditirati Grimanija. V Ljubljani je prvo luteransko središče nastalo šele v letih 1527-1528 kot delo Matije Klombnerja in drugih meščanov, in se ne zdi, da bi sprva bili v njem člani klera.⁸

Bolj zanesljive so novice o prodiranju luteranstva v patriarhalno Koroško. Pomembno vlogo so imela pri tem področja, ki so pripadala bamberskemu škofu in na katerih je bila knezova avtoriteta šibka, marsikatera oblast pa prenešana na lokalne plemiče. V Beljaku je že leta 1525 menih po imenu Jakob, znan kot luteranec, pridigal v župnijski cerkvi sv. Jakoba v Beljaku; oktobra naslednjega leta je baron Sigmund von Dietrichstein predpisal svetu meščanov, da bi isto cerkev, ki je bila pod njegovo oblastjo, zaupali duhovniku, ki bi učil »*das wort gottes und heilig ewangelium nach rectem Christenlichen verstand*« (božjo besedo in sveti evangelij po pravem krščanskem prepričanju). To velja kot prva nastanitev luteranskega pastora v župniji v avstrijskih deželah: od tistega trenutka dalje je cerkev sv. Jakoba postala referenčna točka za luteranstvo na južnem Koroškem. Leta 1527 je baron Dietrichstein zaupal skrb za cerkev Marije na Zilji (Maria Gail) v bližini Beljaka (Juriju) Cranerju (Krainerju), ki je bil učenec samega Luthra na univerzi v Wittenbergu.⁹

Verjetno patriarhova kurija ni vedela ničesar o tem, kar se je dogajalo na drugi strani Alp. Vendarle je bil po teh začetkih razvoj reformacije bodisi na Koroškem bodisi na Kranjskem počasnejši in različen. Posledice kmečkih puntov so se čutile tudi v teh pokrajinah in do polovice stoletja je plemstvo oklevalo, da bi podprlo pripadnike cerkvene prenove, saj se je balo novih posledic na družbenem področju. Ob koncu dvajsetih let je bilo v obmejnih pokrajinah (na Tirolskem, Salzburškem in tudi na Štajerskem) med obrtniki in kmeti močno

⁶ P. PASCHINI, *Eresia e riforma cattolica al confine orientale d'Italia*, Roma, Pont. Athenaeum Lateranense, 1951 (»Lateranum, n.s., XVII).

⁷ Cfr. S. SEIDEL MENCHI, *Le traduzioni italiane di Lutero nella prima metà del Cinquecento*, v »Rinascimento«, n.s., XVII (1977), str. 31–108.

⁸ Cfr. A. DIMITZ, *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813*, Bd. I–IV, Laibach, Kleimayer & Bamberg, 1874–76, II, str. 193–198.

⁹ Cfr. W. NEUMANN, *Die Reformation in Villach*, v *900 Jahre Villach. Neue Beiträge zur Stadtgeschichte*, Villach, Stadt Villach, 1960, str. 411–446; I. KOLLER-NEUMANN, *Die Gegenreformation in Villach*, Villach, Museum der Stadt Villach, 1976 (»Neues aus Alt-Villach«, XIII), str. 16–24.

prisotno anabaptistično gibanje, ki je že postalo najbolj radikalno krilo reformacije, prepovedano in preganjano tudi na tistih področjih, kjer so Luthrove in Zwinglijeve doktrine že prevladale. Še posebej kruto so anabaptiste zatirali na avstrijskih posestih na izrecen ukaz nadvojvode Ferdinanda; bilo je na stotine smrtnih kazni, zlasti na Tirolskem, kjer viri pričajo o najmanj 600 usmrčenih v letih 1527 in 1530: pravi pokol.¹⁰

Na Štajerskem je bil zagrizen preganjalec anabaptistov prav Sigmund von Dietrichstein, ki je v pokrajini vladal kot deželni glavar: samo v mestecu Bruck an der Mur je leta 1528 poslal v smrt dvanajst krivovercev, od tega tri ženske (te številke bomo morali upoštevati, ko bomo govorili o rimski inkviziciji: v tem primeru imamo pred seboj samo zatiranje državnih oblasti).¹¹ Na koroškem delu patriarhata so imeli radikalni protestantje manj privržencev ali pa so jih manj zagrizeno preganjali: leta 1530 je mestni svet v Beljaku izgnal le anabaptističnega predstavnika Jakoba Wödta, ki je bil obsojen¹², severno od Drave pa je bilo gibanje močnejše, na primer v Velikovcu in Šent Vidu. V Wolfsbergu, ki je bil sedež bamberskega vicedoma, torej predstavnika posvetnega vladarja, so leta 1531 usmrtili tri anabaptiste.¹³ Ti kraji so bili vsi izven oglejske jurisdikcije, vendar pa se neposredno navezujejo na najstarejši dokumentiran primer krivoverstva v Furlaniji.

Spomladi leta 1531 je dal beneški upravitelj v Čedadu prijeti prebivalca Bottenica, Biagia Totula, ki se je bil pred kratkim vrnil iz nemških dežel (*qui fuit in Germania*) in ki je odkrito govoril proti katoliški cerkvi ter Luthru v prid. Človek, ki je bil verjetno obrtnik, je pravzaprav tri leta živel na Koroškem v Velikovcu in okolici, nekajkrat je bil tudi v Wolfsbergu. Po prvi preiskavi, ki so jo vodile civilne oblasti, je proces proti njemu vodil stolni kapitelj, ki je imel sodno pristojnost v cerkvenih zadevah. Postopek je trajal od 6. do 20. maja in ga je v glavnem vodil kanonik Sebastiano de Rubeis, diplomant iz cerkvenega prava in bodoči škof v Caorlu. Rimska inkvizicija še ni bila ustanovljena, pa vendar je sodišče postopalo skrajno strogo in je izprašalo veliko prič, obtoženca pa je dvakrat mučilo z vlečenjem z vrvjo (*tractu funis*) zato, da bi priznal. Totulo je najprej odločno zavrnil vse obtožbe, toda 12. maja po drugem vlečenju z vrvjo je popustil in veliko priznal. Vso krivdo pa je pripisal svojemu bivanju onkraj Alp, »per star là fora con li lutheri« (ker je bil tam zunaj z luterani), in je izjavil, da se je bil vrnil v domovino »per non far quella vita più« (da ne bi več tako živel). Priznanje je bilo potrjeno 20. maja z novimi izrazi kesanja in verjetno je bil s tem dejanjem postopek proti njemu zaključen.¹⁴

Biagio Totulo se je pustil zapeljati v mnoge kompromitirajoče izjave, bodisi ko je govoril s sovaščani (včasih v pijanem stanju) bodisi med procesom. Javno je povzdigoval Luthrov lik (»Luther se je boril z deset ali dvanajst škofi in jih je spodbil in podredil svoji veri.«); zanikal je kult svetnikov, romanj, vrednost privatnih maš; dajal je težke antiklerikalne izjave (»Duhovniki so podkupljivi in imajo vlačuge.«) in celo izjavil, da hoče »da pobijejo vse duhovnike, ki so na zemlji«. Priznal je, da »v Nemčiji« ni spoštoval postnih dni in da je bil obhajan po luteranskem obredu; poleg tega je na trgu v Wolfsbergu poslušal pridige »brata oblečenega v berača, brez kapuce, pomočnika omenjenega Luthra«. Poleg tega je odločno pridigal proti

¹⁰ Cfr. U. GASTALDI, *Storia dell'anabattismo dalle origini a Münster*, Torino, Claudiana, 1972, str. 333–341.

¹¹ Cfr. J. LOSERTH, *Die Reformation und Gegenreformation in den innerösterreichischen Länder in XVI. Jahrhundert*, Stuttgart, J. G. Cotta, 1898, str. 50–53; U. GASTALDI, *Storia dell'anabattismo*, str. 318–319.

¹² Cfr. W. NEUMANN, *Die Reformation in Villach*, str. 417.

¹³ Cfr. J. LOSERTH, *Die Reformation und Gegenreformation*, str. 53; U. GASTALDI, *Storia dell'anabattismo*, str. 320.

¹⁴ Cfr. L. DE BIASIO, *Inquisizione a Cividale nel 1531. Il primo processo in Friuli*, v »Forum Iulii«, XVI (1992), str. 9–31, z izdajo izjav Biagia di Totula (str. 17–28): interpretacija procesa je moja.

kultu podobe, kar se je končalo v izrazih odkritega sovraštva: »Podobo svetega Nikolaja ... v cerkvi v Botteniccu bi bilo treba sežgati.« Še večje je bilo njegovo zanikanje resnične prisotnosti v hostiji: »Hostija, ki jo duhovnik privzdiguje, je samo malo testa, saj se govori samo o testu, ali ne? V njem ni gospoda Dominedia (Gospoda Boga), ampak je to *solum* malo testa; če je gospod Dominedio v nebesih, ga ni na zemlji.«

Kanoniki iz Čedadada niso opazili, toda zadnje trditve sežejo precej dlje kot luteranska doktrina in spominjajo na najbolj znane teme Zwinglijeve teologije. Zaradi tega postane precej sumljivo okolje, ki ga je Biagio Totulo obiskoval na Koroškem. Bolj kot neposredni vpliv züriške reformacije, ki je bil v pokrajini v dvajsetih letih le malo verjeten, daje zanikanje božje prisotnosti v hostiji misliti na teme, ki so se infiltrirale s kmečkimi upori na Tirolskem (in nasploh v južni Nemčiji), ali pa celo na anabaptizem. Totulo, ki je pač rad preveč govoril, ni svojim sogovornikom nikoli omenil krščevanja odraslih: sicer pa se njegova stališča približujejo bolj stališčem radikalnih skupin kot pa stališčem uradnega luteranstva. Po čedadadskem procesu se je vrnil v senco: torej ne vemo, če je še naprej širil svoje ideje ali pa če so bili na področju že tedaj taki, ki so mislili tako kot on. Njegov primer vsekakor ostaja eden izmed najstarejših primerov širjenja reformacije med ljudstvom, kar se jih je pojavilo v Italiji v neposredni povezavi z gibanjem onkraj Alp, ki je bilo še majhno in preganjano.

3. Pojav Biagia Totula, ki je nekaj let preživel v nemški deželi in se je vrnil v domovino prežet z novimi doktrinami, ni osamljen primer v Furlaniji v XVI. stoletju. Za celotno stoletje imamo novice o obrtnikih, sezonskih delavcih, manjših trgovcih (*cramârs*), ki so se občasno podajali na habsburško in salzburško ozemlje, kjer so prihajali v stik z obnašanjem in verovanji, ki so bila različna od tistih, v katerih so bili vzgajani. Pojav, ki ga je za Karnijo proučeval Giorgio Ferigo, je očiten predvsem za dobo po šestdesetih letih, ko se je onkraj Alp reformacija že dobro zasedla in ko so se v Italiji inkvizicijske zanke že bolj zadrgnile.¹⁵ Gre za ljudi iz ljudstva, ki niso imeli teološkega znanja in so bili morda tudi slabo navajeni na knjige (čeprav so bili pogosto sposobni brati in pisati), ki pa so razumeli nemško in so zato lahko oblikovali svoje lastno versko mnenje iz žive govorjene besede luteranskih pridigarjev. Pripadali so istim družbenim plastem kot tisti, ki so v obratni smeri zaradi dela ali trgovine prihajali s severa v beneško ravnino, ne da bi se odrekli naukom, ki so jih razglašali v rodni deželi. To so bili v tej dobi v Furlaniji edini ljudje, ki jim je bila domača nemščina, ki je prebivalci v mestih in v preostali Italiji celo v bolj izobraženih krogih sploh niso poznali. V videmski patriarhovi kuriji, na primer, ni bilo nikogar, niti duhovnika niti laičnega uslužbenca, ki bi znal govoriti ta jezik ali slovensko v celem XVI. stoletju.

V mestnem okolju in med izobraženci so se reformacijske ideje razširile v Furlanijo v glavnem iz Benetk in tudi iz Padove preko tistih, ki so tam zaključili univerzitetni študij. To je bilo veliko križišče za razpečevanje knjig po celi Italiji: v glavnem latinska dela, ki so bila natisnjena v tujini, pa tudi anonimni prevodi ali prevodi za psevdonomom skritih prevajalcev v italijanščino ter prva dela italijanskih avtorjev s protestantsko vsebino. Take knjige so krožile že od dvajsetih let dalje in so sčasoma postale dosegljive za vedno širši krog bralcev. Zlasti od konca tridesetih let pa najmanj do leta 1547 so se v Benetkah začeli pojavljati številni prevodi in nekateri izvirni teksti, ki so pozneje postali referenčne točke za celotno italijansko

¹⁵ G. FERIGO, *Morbida facta pecus ... Aspirazioni e tentativi di riforma nella Carnia del'500*) v »Almanacco culturale della Carnia«, IV (1988), str. 7–73: prav gotovo eno boljših del o verski neposlušnosti v beneškem delu patriarhata.

reformacijsko gibanje: *Beneficio di Cristo* (1543), *Pasquino in estasi* Celia Seconda Curiona (1542), *Dialoghi in Prediche* Bernardina Ochina (prve beneške izdaje 1540-42).¹⁶

Ideje o verski prenovi, ki so se na ta način širile, so bile tedaj že drugačne od luteranstva, zlasti tistega, ki je nastal s *Confessio Augustano* leta 1530. Različno močno so občutile Zwinglijev, Butzerjev in nato Calvinov vpliv; najpogosteje so se oblikovale po humanističnih izkušnjah Erazma, v štiridesetih letih pa so sprejele mišljenje Juana de Valdésa s spiritualističnimi in radikalnimi posledicami, iz katerih so nastale. Tako je nastal sveženj konceptov zelo nejasnih doktrin, ki so osvojile nekatere osnovne teme evropske reformacije (predvsem zveličanje iz vere), hkrati pa so obdržale precej tradicionalnih stališč in so bile predvsem videti zelo razdvojene glede tega, kako naj se vedejo do rimske Cerkve. V teh krogih so nekateri papeža nedvomno proglasili za antikrista in Rim za sovražnika, proti kateremu se je treba boriti, pa čeprav za ceno izgnanstva; nekateri so pričakovali, da se bo krščansko življenje znotraj samih cerkvenih institucij spremenilo, ali pa so svoje upe polagali na koncil, ki naj bi zopet vzpostavil enoten krščanski svet, ali pa so to nalogo pripisovali političnim oblastem posameznih držav.¹⁷

Julija 1542 je Pavel III. reorganiziral rimsko inkvizicijo in začel sistematično preiskovati prisotnost herezije, ki so ji v prejšnjih dvajsetih letih v Italiji le delno nasprotovali. Za inkvizicijska sodišča so bili disidenti tisti, ki so se jim zdeli manj sovražni uradni Cerkvi, vsi na splošno razglašeni za »luterane«, pa čeprav so potem sodni akti običajno dokaj dobro pojasnili različna prepričanja obtožencev. V Vidmu je prvo preiskavo izvedel poleti 1543 vikar patriarhata Giovanni Angelo da San Severino, in to še preden se je v mestu naselil Sveti oficij: trajala je dve leti in je pripeljala do štirih procesov, od katerih je bil zadnji izveden v Benetkah. V preiskavi je bilo neposredno vključenih nekaj deset oseb, vendar je bilo v širjenje verskih idej vključenih veliko več oseb, mogoče štiristo. To je veliko število za mesto, ki je imelo takrat 15.000 prebivalcev.¹⁸

Vodje gibanja (oziroma tisti, ki so jim resnično sodili) so bili trije obrtniki, učitelj, duhovnik in videmski patricij Pietro Percoto, za katerega se zdi, da je bil najbolj odločen član skupine. Blizu njihovemu prepričanju so bili še obrtniki, trgovci, učitelji, cerkveni ljudje in nekaj žensk, predvsem pa kar nekaj zelo vidnih oseb v mestu: dva kanonika iz stolnice, Girolamo di Polcenigo in Giovanni Battista Sbroiavacca; plemiča Anastasio Monticolo, Sidero di Partistagno, Giovanni Battista Colloredo Mels in Prospero Frangipani, brat bolj znanega Cornelia Frangipana, oba pravnik. Onadva sta brala *Sveto pismo* v domačem jeziku, ki sta ga mogoče primerjala z ustaljenim latinskim prevodom in veliko knjig italijanskih protestantsko usmerjenih avtorjev (Curione, Ochino, Girolamo Galateo), ki so bili skoraj vsi objavljeni v Benetkah v prejšnjih letih. Med temi je bilo eno samo Luthrovo delo, *il Libro dela emendatione et correctione dil stato cristiano*, ki je prevod poziva *An der christlichen Adel deutscher Nation* (1520) in je bil anonimno tiskan v Strasbourgu leta 1533. Ta spis, ki so ga prevajalčevi dodatki naredili še bolj polemičnega, je še posebej pritegnil pozornost obtožen-

¹⁶ Cfr. S. CAVAZZA, *Libri in volgare e propaganda ortodossa: Venezia 1543-1547*, v *Libri, idee e sentimenti nel Cinquecento italiano*, Modena, Panini, 1987, str. 9-28.

¹⁷ Glede reformacije v Italiji se vedno nanašamo na dve izčrpnii novi deli, ki sta precej različno zastavljena: S. CAPONETTO, *La riforma protestante nell'Italia del Cinquecento*, Torino, Claudiana, 1992 in M. FIRPO, *Riforma protestante ed eresie nell'Italia del Cinquecento*, Bari, Laterza, 1993.

¹⁸ Archivio di Stato di Venezia (naprej ASV), *Sant'Uffizio*, Processi, busta I, fasc. »Venier Girolamo...«. Za razlago cfr. S. SEIDEL MENCHI, *Le traduzioni italiane di Lutero*, str. 93-96; A. DEL COL, *L'abiura trasformata in propaganda ereticale nel duomo di Udine (15 aprile 1544)*, v »Metodi e ricerche«, I s., II (1981/2), str. 57-71.

cev, tako da se zdi, da so bile številne heretične izjave, ki so jim jih pripisovali, vzete prav iz tega dela.

Prvi videmski disidenti še niso bili ločeni od ostalih vernikov; udeleževali so se običajnih verskih obredov in so večkrat kar v stolnici ali pa v okviru bratovščine *Carità* vodili branje *Svetega pisma* ali heterodoksnih tekstov. V svojih govorih so širili zveličanje iz vere in na osnovi tega kritizirali ustaljene pobožne obrede: post, procesije, *ex voti*, svetilke in sveče pred podobami svetnikov. Del njihovih pripomb so verjetno delile tudi osebe, ki niso hotele v odprt spor z uradno cerkvijo, pa čeprav je bila včasih polemika zelo ostra. Tkalec Francesco Garzotto je tako izjavil, da je potrebno iti v baziliko *Santa Maria delle Grazie* in odnesti vse darove ter jih prodati in dobiček razdeliti med reveže. To omejevanje krščanstva samo na verske principe in dobrotelne so v drugih primerih spremljala veliko bolj protestantska znanstvena stališča. Čevljar Girolamo Venier, na primer, je trdil, da je »ta papež antikrist« zahteval univerzalno duhovništvo vernikov in zanikal veljavnost hostije, če je razdeljena brez keliha (in morda tudi brez resnične prisotnosti).¹⁹

Tisti, ki so bili bolj neposredno vpleteni v preiskavo iz leta 1543, verjetno predstavljajo zgodovinsko jedro reformacije v Furlaniji: veliko imen se pojavlja v podobnih postopkih v Vidmu ali Benetkah tudi mnogo let pozneje. V heterodoksnih krogih v drugih mestih je bil obstoj te skupine dobro znan. Že 7. aprila 1541 je vicentinski zdravnik Melchiorre Cerroni, ki je vršil svoj poklic v Trstu, pisal Giuliju da Milano o »alchuni gentilhomini de Udene, nostri veri fratelli, quali da un anno in qua sono rinati per Iesù Christo et sono gran numero a gloria sua« (nekaterih gospodih iz Vidma, naših pravih bratih, ki so se pred letom dni ponovno rodili zaradi Jezusa Kristusa in jih je veliko v njegovo slavo), upajoč, da bo »grand fruto« (velika korist) od njihovega dejanja.

Naslovnik tega pisma je leto poprej pridigal v Trstu in se je tedaj nahajal v Benetkah, nekaj dni kasneje pa je bil aretiran zaradi herezije: najmanj tri leta je s svojim delovanjem kot potujoči pridigar v severni Italiji vzdrževal mrežo simpatizerjev reformacije. V tem mestu Julijske Benečije je bil ozek krog, ki je poleg Cerronia zajemal tudi bivšega škofa Pietra Bemba in takrat še neznanega slovenskega duhovnika Primoža Trubarja seznanil s Calvinovim *Institutio christianae religionis*.²⁰

Videmska preiskava je s svojimi različnimi procesi trajala približno eno leto. Obtoženci so pristali na slovesni preklic, vendar je Girolamo Venier 15. aprila 1544 v videmski stolnici namesto da bi sledil besedilu, ki ga je pripravil patriarhov vikar, poskušal izreči pravo pravcato versko zaobljubo v odprti polemiki s sodniki, ki so ga s ponižujočim dejanjem hoteli prisiliti, da bi »umazal božjo slavo«. To mu je svetoval Pietro Percoto, ki mu je tudi sestavil prirejeno obliko slovesne odpovedi. Iz tega je nastal nov proces: tokrat je plemič preklical svoje zmote in se je na veliko pokesal ter jo odnesel z globo in z dolžnostjo, da preživi štirideset dni v svetišču Castelmonte in se vsak dan udeleži maše. Čevljar Venier pa je bil obsojen na smrt, ker je ponovno zapadel v greh: besede, ki jih je izrekel v stolnici, so namreč dokazale, da je bila lažna že prejšnja njegova javna odpoved pred vikarjem. Toda časi so bili še mirmi: februarja 1545 je inkvizicijsko sodišče v Benetkah spoznalo, da se je želel obsojenec pokesati, in je preklicalo smrtno kazen, ki je bila izrečena v Vidmu. Venier je bil torej

¹⁹ Cfr. slovesen preklic Girolama Venierja v A. DEL COL, *L'abiura trasformata in propaganda*, str. 64–65.

²⁰ Cfr. U. ROZZO, *La biblioteca di Adriano di Spilimbergo e gli eterodossi in Friuli (1538–1542)*, v »Metodi e ricerche«, N.S., VIII (1989/1), str. 29–62, sedaj ponatisnjeno v *Biblioteche italiane del Cinquecento tra Riforma e Controriforma*, Udine, Arti Grafiche Friulane, 1994, str. 59–122; Cerronijevo pismo Giuliju da Milano (v ASV, *Sant'Uffizio*, Processi, busta 1, fasc. »Giulio da Milano«) cfr. str. 109.

obsojen le na izjavo javne odpovedi v izvornem besedilu in na en dodaten mesec ječe poleg običajnih duhovnih kazni.²¹

4. V štiridesetih letih in tudi v velikem delu petdesetih let v Furlaniji ni bilo drugih tako senzacionalnih preiskav zaradi herezije; to pa ne pomeni, da se je oporečništvo končalo: številni procesi, ki so bili v naslednjih desetletjih, kažejo, da so se osumljenci prav v tem času priključili idejam reformacije ali pa sumljivim mnenjem. Prva pričanja o heterodoksnih v Tolmeču izvirajo iz približno leta 1545, iz leta 1546 v Čedadu (po primeru Biagio Totulo), iz leta 1548 pa v Huminu. V škofiji Concordia so letnice nekoliko starejše, morda zato, ker so kraji, kot sta Portogruaro in Spilimbergo, z Benetkami vzdrževali boljše stike. V Cadoru, ki je bil takrat v oglejskem patriarhatu, so se protirimske ideje širile že od leta 1544 dalje z delom grofa Massima, ki je bil na strani Spilimberga.²² Vsekakor so to leta, v katerih je težko potegniti jasno ločnico med pravovernostjo (ortodoksnostjo) in nestrinjanjem. Verska debata je bila še precej svobodna, podpirale so jo knjige, ki so krožile, in potujoči pridigarji, nedvomno pa so jo spodbujali veliki evropski dogodki tiste dobe: predvsem Tridentinski koncil (ki se je začel 13. decembra 1545) pa tudi vojna protestantskih knezov proti Karlu V. v Nemčiji, vsaj do vladarjeve zmage pri Mühlbergu (24. aprila 1547).

Prav poraz Šmalkaldske zveze skupaj s sprejetjem koncilskega odloka o opravičenju nekaj mesecev prej (7. januarja 1547) je sprožil preobrat; spomladi leta 1549 je v Benetkah sledila objava prvega kataloga prepovedanih knjig, veljavnega za teritorij republike.²³ Takrat so mnogi, ki so verjeli v cerkveno prenavo, morali dati svoja pričakovanja na stran in postati previdni, zlasti tisti, ki so bili že prej previdni in so se bili vzdržali, da bi zavzeli ekstremistično stališče. Tako vedenje je bilo značilno zlasti za mestno bolj izobraženo ali socialno višje okolje: duhovnike, učitelje, ljudi s poklicem, pripadnike aristokracije. O nikodemizmu, to se pravi o simulaciji pravovernosti v katoliških deželah, so pogosto govorili tisti, ki so že na skrivaj prestopili k reformaciji. Vendar je v mnogih primerih težko razumeti, ali je do prekinitev z Rimom, pa čeprav samo notranje, že dejansko prišlo, zlasti kadar ni bilo cerkvenih obsodb ali begov v tujino, ki bi razpršili dvome.²⁴

Vzemimo, na primer, lik Cornelija Frangipana iz Castella, v tistem času v Furlaniji zelo znanega jurista in literata. Ko je pri osemdesetih letih starosti umrl, avgusta leta 1588, je njegovo zelo bogato knjižnico inkvizicija zasegla: to je bil edini uradni ukrep (prav gotovo pozen) proti njemu. In vendar je bil plemič iz Castella celo življenje bolj ali manj blizu stvarem, ki so bile neposredno povezane z versko neposlušnostjo. Razni člani njegove družine so bili vpleteni v procese zaradi herezije od videmskega iz leta 1558 dalje; sam je dobro poznal Petra Pavla Vergerija, ki ga je še leta 1558 pustil pozdraviti in mu je morda celo pošiljal knjige. V naslednjih letih je bil v tako tesnih stikih z različnimi ljudmi, ki jih je bila

²¹ Cfr. A. DEL COL, *L'abiura trasformata in propaganda*, str. 59–62.

²² Podatki iz A. DEL COL, *La storia religiosa del Friuli nel Cinquecento*, I, str. 76.

²³ *Catalogo di diverse opere, composizioni et libri, li quali come heretici, sospetti, impii, et scandalosi si dichiarano dannati, et prohibiti in questa inclita città di Venegia*, Venezia, V. Valgrisi, 1549; cfr. *Index de Venise*, 1549, *Venise et Milan*, 1554, par J. M. De Bujanda, Sherbrooke-Genève, Université de Sherbrooke-Droz, 1987 (»Index des livres interdits«, III).

²⁴ Menim, da se furlanski stvarnosti bolje poda negativno mnenje o nikodemizmu, ki ga je Calvin izrazil leta 1544 v slavnem delu *Excuse à messieurs les nicodemites sur la complainte qu'ils font de sa trop gran rigueur*, kot pa razne bolj rafinirane obdelave; cfr. na splošno A. BIONDI, *La giustificazione della simulazione nel Cinquecento, v Eresia e Riforma nell'Italia del Cinquecento. Miscellanea I*, Firenze-Chicago, Sansoni-Newberry Library, 1974, str. 7–68.

inkvizicija že obsodila, od Pietra Percota do Marc' Antonia Pichissina, da je celo vključil njihove verze v pesniško zbirko, ki jo je dal natisniti leta 1566 v spomin na ljubljeno ženo.²⁵ V svojih duhovnih spisih, ki jih nikakor ni hotel objaviti, je pokazal notranjo pobožnost, ki jo je zelo težko opredeliti, je pa nedvomno elitna, skoraj iniciacijska: mogoče spomin na študij z Giulijem Camillom Delminiom. Skratka, ostaja sum, da Cornelio Frangipane ni bil popolnoma pravoveren v svojih idejah, čeprav ni zapustil niti ene vrstice (objavljene ali neobjavljene), kjer bi odkrito napadal Cerkev, in ga prav gotovo ne moremo opredeliti za luterana ali kalvinista. Kot dober advokat je sicer dobro vedel, da preiskave v zvezi z vero pogosto ne pripeljejo do nobenega zaključka. Na to je hotel še posebej opozoriti sodnike z beneškega Svetega oficija, ko jim je leta 1568 predstavil svojo obrambo Isabelle Frattine: »Difficile cosa è provare che altri sia heretico, cioè provar l'errore ne l'intelletto e la pertinacia ne la volontà.« (Težka stvar je dokazati, da je drugi heretik, to se pravi, dokazati napako v intelektu in trdovratnost v volji).²⁶

Sami procesi inkvizicije, čeprav so formalno zaključeni, pogosto puščajo precej velike dvome. Zlasti v šestdesetih letih, med papeževanjem Pija V., se skoraj zdi, da hočejo sodniki kaznovati reformacijske ideje, ki so bile takrat že preživete in brez nevarnosti. Tak vtis ustvarja v Italiji primer Pietra Carneseccija, ki je bil usmrčen v Rimu leta 1567 zato, ker je bil valdežan pred četrto stoletje. Tudi v Furlaniji so bila dejanja in doktrine, značilna za štirideseta, leta obsojena z večdesetletno zamudo, ne da bi upoštevali, da je protestantsko gibanje onkraj Alp šlo v popolnoma druge smeri. Malo verjetno je res označiti kot brezverca (heretika) šolskega učitelja Giovanni Battista Priviellija, ki je bil bežno omenjen že v preiskavi iz leta 1543 in ga zopet najdemo avgusta 1587, ker ima še iz časa mladosti, ko je bil verjetno blizu videmskim verskim oporečniškim skupinam, veliko med tem časom prepovedanih knjig.²⁷ Toda tudi pri drugih, bolj kompromitiranih, kot je bil on, je videti, da v drugi polovici stoletja ne vedo popolnoma nič o razvoju evropske reformacije. Plemič iz Tolmeča Matteo Bruno je menda iz provokacije zaupal spovedniku: »Sì che l'è vero che io sono capo de lutherani.« (Res sem vodja luteranov.). Gotovo je bil najbogatejši človek v Karniji: zato si je lahko privoščil, da je tudi v cerkvi povzdignil glas ali pa da je javno izrazil svoje ideje. Svetemu oficiju v Benetkah so ga ovdali šele leta 1570 in po desetih mesecih je 19. junija 1571 preklical svoje prepričanje. Tudi njegova mala knjižnica prepovedanih avtorjev je bila najbrž pred dvajsetimi leti trdna, saj je vsebovala, če naštejemo samo nekatere avtorje, Erazma, Luthra, Melanchthona in poleg Ochina ter Francesca Stancara nosilce züriške reformacije.²⁸

Na negotovost doktrin iz štiridesetih let najbolj nazorno kaže dogodek, v katerega je vpleten sam oglejski patriarh Giovanni Grimani zaradi pisma o predestinaciji, ki ga je 17.

²⁵ *Helice. Rime e versi di vari compositori del Friuli sopra la fontana Helice del sig. Cornelio Frangipani di Castello*, Venezia, al segno della Salamandra, 1566: cfr. G. VALENTINELLI, *Bibliografia del Friuli*, Venezia, Tipografia del Commercio, 1861, str. 334–35 (n. 2470), s popolnim seznamom sodelavcev. Na prisotnost oseb, ki so bile vpletene v versko neposlušnost, je opozoril G. FERIGO, *Morbida facta pecus*, str. 15–16 in opomba 37.

²⁶ L. DE BIASIO, *La difesa di Cornelio Frangipane per Isabella Frattina davanti al Santi'Uffizio veneziano*, v »Memorie storiche forogiuliesi«, LXXIII (1993), str. 149–184 (citata je na str. 161). Za biografijo Cornelija Frangipane opozarjam na moj prispevek v *Dizionario biografico degli Italiani* L, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 1998, str. 227–230.

²⁷ Videmski nadškofijski arhiv (odslej AAU), *Sveti uficij*, mapa 71, »Acti Sancti Officii ab anno 1580 usque ad 1644«, c. 7r: cfr. S. CAVAZZA, *Inquisizione e libri proibiti in Friuli e a Gorizia tra Cinquecento e Seicento*, v »Studi Goriziani«, XLIII (1976/1), str. 29–80: 53–54, 72–73; A. DEL COL, *L'abiura trasformata in propaganda*, str. 61.

²⁸ Cfr. G. FERIGO, *Morbida facta pecus*, str. 12–17

aprila 1549 napisal svojemu videmskemu vikarju. V njem je prelat predvideval koncept opravičenja po togem avguštinizmu, ki *ab aeterno* razlikuje med od Boga zavrženimi in izbranimi in samo slednjim dovoli svobodno voljo, medtem ko za zavržene »nič ne pomaga, da bi dosegli zveličanje«. To je bilo gotovo nevarno mnenje, čeprav je bilo zelo zapleteno izraženo. Po tridentinskem odloku o opravičenju je bilo sumljivo in Grimanija so že januarja 1550 obsodili na kanonično očiščevanje v Rimu: vendar je rimski Sveti oficij še naprej preiskoval njegov primer. Za časa Pija IV. so primer uradno spet odprli in šele 17. septembra 1563 se je lahko vrnil, potem ko ga je oprostila posebna komisija Tridentinskega koncila. Pred petnajstimi leti je bil oglejski patriarh res blizu skupini visokih cerkvenih dostojanstvenikov, ki so hoteli reformirati cerkev in se pri tem niso branili nobenih naukov z druge strani Alp: kardinala Morone in Pole, škofi Soranzo, di Capua, Nacchianti in razne druge pomembne osebe. Zaradi teh zmot Grimani ni bil nikoli imenovan za kardinala: zdi pa se malo verjetno, da bi sicer drugače vplivale na njegovo zelo dolgo škofovanje (umrl je leta 1593).²⁹

5. Kriza sredi XVI. stoletja ni povzročila le simulacije ali prilagoditve uradnim stališčem Cerkve: nekateri predstavniki oporečnikov so izbrali pot izgnanstva, tako kot se je to bilo zgodilo na začetku štiridesetih let. Najbolj senzacionalen primer je bil beg koprskega škofa Petra Pavla Vergerija, spomladi leta 1549; edini od cerkvenih dostojanstvenikov se je odločil za tako pot in je bil gotovo, ne brez vzroka, naslednja leta zelo kritičen do bivših tovarišev, ki so ostali v domovini.³⁰ Bili pa so tudi taki, ki so še drugače reagirali na zaton upov, da bo reformacija uspela v Italiji: zlasti v srednjih spodnjih razredih in med kmečkim prebivalstvom se je zopet okrepil verski radikalizem. 17. oktobra 1551 je Pietro Manelfi, duhovnik iz dežele Marke, samodejno prijavil inkvizitorju iz Bologne dolgo izpoved, v kateri je ne le priznal svojo herezijo, ampak tudi odkril prisotnost goste mreže anabaptističnih skupin na celotnem srednjem severu polotoka. Gibanje se je v nekaj letih razraslo kot vihar v sredinah, kjer so se prej širile »luteranske« ideje. Sam Manelfi, učenec Ochina, je bil deset let luteranski pridigar »a Venetia, a Treviso, in Aquilegia et in Histria« (v Benetkah, Trevisu, Ogleju in Istri) ter v drugih krajih; potem se je dal v Firencah znova krstiti in je začel širiti novo vero, pri tem pa je izkoristil stare zveze. O Vidmu je zapustil dokaj natančno pričanje, čeprav ni bil nikoli osebno tam:

»V Furlaniji, v Vidmu je veliko luteranov, kot sem slišal od Nicola da Trevisa in mojstra Iacometta, njegovega tovariša, ki je prav tako iz Trevisa; in od omenjenih dveh sem slišal to poletje, to se pravi preteklega junija in julija, da je Nicola da Treviso, ko je bil v omenjenem mestu, ponovno krstil dva, od katerih ne poznam in ne vem imena; povedal mi je še, da je bil s pomočjo nekih luteranov v ženskem samostanu, če se prav spomnim svetega Frančiška, kjer je z njimi govoril o luteranskem nauku in je odkril, da so o tem nauku zelo dobro poučene, in je tako začel govoriti o anabaptističnem nauku, to se pravi o krstu, in one so sprejele tak nauk in so se, kot sta mi omenjena povedala, želele krstiti; ker pa so bile še v samostanu in niso mogle ven, jih ni ponovno krstil Nicola, čeprav jih je vzpodbujal, naj izstopijo iz samo-

²⁹ O zunanji zgodovini dogodka cfr. L. CARCERIERI, *Giovanni Grimani patriarca d'Aquileia, imputato di eresia e assolto dal concilio di Trento*, Roma, Coop. Tipogr. Manuzio, 1907; pravilna opažanja A. DEL COL *La storia religiosa del Friuli*, I, str. 68–69. Grimanijevo pismo lahko beremo v raznih rokopisnih kopijah in tudi v latinskem prevodu J. H. SERRY, *Historia congregationum de auxiliis divinae gratiae sub summis pontificibus Clemente VIII et Paulo V*, Venezia, F. Pitteri, 1740, Appendix I, coll. 1–16.

³⁰ Cfr. S. CAVAZZA, *Pier Paolo Vergerio nei Grigioni e in Valtellina (1549–1553): attività editoriale e polemica religiosa*, v *Riforma e società nei Grigioni. Valtellina e Valchiavenna tra '500 e '600*, uredil A. Pastore, Milano, Franco Angeli, 1991, str. 33–62.

stana, da bi se ponovno krstile; in one so rekle, da če bi mogle, bi to storile: in vse to sta mi poročala omenjena dva.«³¹

Italijanski anabaptizem kaže le rahle stične točke z gibanjem, ki je bilo razširjeno na drugi strani Alp pred četrto stoletje. Dejansko je novi nauk, ki je nastal v radikalnih krogih italijanske emigracije v Grigioniju (Graubündnu) in je prevzel za svoje zlasti zanikanje svete Trojice in Kristusovega božanstva po drznem pojmovanju Španca Miguela Serveta (*De trinitatis erroribus*, 1531; *Christianismi restitutio*, 1553). Proti takemu mnenju so zagrizeno nasprotovale tudi protestantske cerkve: tako je Servet končal na grmadi v Ženevi leta 1553; tisti, ki so širili njegove ideje, so se lahko zatekli le na oddaljena področja srednje oziroma vzhodne Evrope: na Moravsko, v Transilvanijo in na Poljsko. Sicer je v severni Italiji težko temeljito zasledovati širjenje teh naukov, sicer nezmotljivo razpoznavnih, izven inkvizicijskih procesov: anabaptisti niso imeli knjig, v katerih bi zapisali svoje ideje, in so si pomagali predvsem z delom potujočih pridigarjev, ki so vzdrževali stike med različnimi skupinami pa tudi med posameznimi privrženci.

V Furlaniji je bilo anabaptistično gibanje v glavnem povezano z beneškim; predvsem po južnem delu škofije Concordia ga je širil Francesco della Sega iz Roviga, po ovadbi Manelfija pa je veliko njegovih pripadnikov zbežalo na varno na Moravsko. Zlasti veliko emigrantov je bilo iz vasi Cinto (Cinto Caomaggiore med Portogruarom in Pordenonom), ki so obdržali stike in povezave z rodno deželo vse do osemdesetih let.³² Veliko manj imamo informacij o tem, kaj se je dogajalo v oglejskem patriarhatu, predvsem med akcijami. Pričevanja so osredotočena pravzaprav predvsem na samostan klaris v Vidmu, ki je bil zagotovo kraj neobičajnega dogodka. Redovnice Svete Klare so prihajale iz najboljših furlanskih družin (nekatero tudi iz Gorice in Istre) in so bile deležne zelo močne zaščite: v njihovem samostanu so pravoverne ideje ostale zakoreninjene čisto do konca stoletja.

Anabaptistične nauke je v samostan prinesel Nicolò d'Alessandria iz Trevisa, pomembna osebnost, ki jo pozneje prištevajo med vodje izseljenske skupnosti v Austerlitzu. Ob njegovem prihodu so nekatere klarise že kazale proluteranska čustva, kar nas ne sme čuditi, ker so prihajale iz družin, ki so se v štiridesetih letih pojavljale na razne načine povezane z versko neposlušnostjo: npr. Archidimia Frangipane (Cornelijeva sestra), Maddalena Colloredo, Elena de Honestis, Fiammetta Formentini, Silvia in Livia Lovisini ter tudi nekaj let starejša sestra Piera Paola Vergerija, Coletta. Pridige Nicola de Trevisa so prepričale celo skupnico mladenk, da so zapustile samostan: skoraj vse so sorodniki pripeljali nazaj, začeni s Archidamio Frangipane. Konec leta 1551 je bilo videti, da so zadevo s previdnim posegom predpostavljenih reda in beneških oblasti zadušili. Archidamiji Frangipani je v naslednjih letih kljub temu, da je vodila poskus bega, uspelo, da je bila izvoljena za opatinjo.³³

V šestdesetih letih je anabaptistično propagando v Furlaniji s svojim delom obnovil Alessandro Jechil da Bassano, ki je prišel neposredno z Moravske, kamor se je bil prej zatekel. Jechil je deloval do leta 1571: predstavljal se je za potujočega trgovca in je bil tako prebrisan, da je neprestano hodil čez mejo, ker se je preselil v goriško grofijo. Že ostarelega so aretirali

³¹ C. GINZBURG, *I costituti di don Pietro Manelfi*, Firenze-Chicago, Sanson-Newbwriry Library, 1970, str. 81–82 (cfr. tudi str. 51–52); o beneškem anabaptizmu na splošno cfr. A. STELLA, *Dall'anabattismo al sociinanesimo nel Cinquecento veneto*, Padova, Liviana, 1967; IDEM, *Anabattismo e antitrinitarismo in Italia nel sedicesimo secolo*, Padova, Liviana, 1969.

³² Cfr. G. PAOLIN, *I contadini anabattisti di Cinto*, v »IL Noncello«, št. 50 (1980), str. 91–124.

³³ O celotnem dogodku cfr. G. PAOLIN, *L'eterodossia nel monastero delle clarisse di Udine nella seconda metà del Cinquecento*, v »Collectanea Franciscana«, L (1980), str. 107–167.

v Gradišču ob Soči, sodila mu je nadvojvodska oblast in ga izročila sodišču Svetega oficija v Rimu, kjer je bil usmrčen novembra 1574.³⁴ Jechil je verjetno leta 1564 zopet navezal stike z nunami iz Svete Klare, na katere ni pozabil niti v moravskih skupnostih: anabaptistične skupine niso nikoli zapustile mreže svojih simpatizerjev. S klarisami je vzdrževal povezave zlasti njegov videmski privrženec Bernardino della Zorza, nemiren duh z zelo antiklerikalnimi čustvi (več kot navaden anabaptist), ki je že bil preganjan in v odsotnosti obsojen na smrt. Ko so ga leta 1566 ponovno ujeli, se je poskusil izdajati za obsedencja in je priznal krivoverska dejanja (»zažgal, poškodoval in zlomil križ«) pa tudi to, da je »večkrat podlegel sodomiji z ženskami in moškimi«. 31. januarja 1576 se je v Vidmu odrekel krivi veri, toda aprila je pobegnil iz ječe in zbežal na Kranjsko. Poleti leta 1566 je della Zorza z redovnicami iz Svete Klare izmenjal precej pisem, v katerih se je obračal nanje kot na prave učiteljice duhovnega življenja.³⁵

Ne zdi se mi, da je bila pri vodilnih junakih teh dogodkov kakšna posebna teološka zavest: enakemu zanikanju svete Trojice so komaj prisluhnil brez podpore vsakih tedaj že klasičnih vzpodbud. Pri prebiranju evangelija se je Bernardino della Zorza spotaknil ob odlomek, ki ga vedno citirajo zagovorniki dogme o sveti Trojici: »Trije izpričujejo nebesa: Oče, Beseda in sveti Duh in ti trije so eno. « (*Tres sunt, qui testimonium dant in caelo: Pater, Verbum et Spiritus Sanctus, et hi tres unum sunt: I Johannis, V,7*). Jechil mu tega ni znal ustrezno razložiti in mu je priporočil, naj vpraša za nasvet nune iz Svete Klare; della Zorza se je nanje obrnil septembra 1566 in jim izrazil svojo negotovost:

»O tem odlomku sem prosil za mnenje gospoda Alessandra, ki mi je odgovoril, da so mu ga že razložili, vendar je že pozabil, in da naj vam pišem in da mi boste ve to odlično razložile. Zato vas v njegovem in svojem imenu prosim, da napišete svoje mnenje o tej veliki skrivnosti, ki je ne morete povedati v živo.«³⁶

Odgovora na pisno vprašanje nismo našli in mogoče ga tudi nikoli ni bilo. Že leta 1516 je Erazem Roterdamski v delu *Novum Instrumentum* dokazal, da je bila vrstica o sveti Trojici v latinski verziji *Vulgate*, v izvirnem grškem berilu pa ne, in da gre torej za interpolacijo (vrinek): jezikoslovna razlaga, ki so jo verjetno furlanski anabaptisti težko razumeli.³⁷ Klarise verjetno niso bile dosti bolj umsko sposobne, vendar so zaprte v svojem samostanu, brez knjig in pristnih stikov z verskimi oporečniki (zlasti po Jechilovi aretaciji) uspele skozi desetletja obdržati pri življenju heretično tradicijo in pritegniti k njej tudi kakšno novinko. Ko je leta 1590 primer dobil v roke Francesco Barbaro, je bilo še dvanajst osumljenih redovnic, ki so jim pripisovali zelo jasne in hude trditve: »Kristus ni Bog, ampak samo človek«; »V Bogu ni troje oseb in zato se ne sme verjeti v Sina niti v svetega Duha, ampak samo v večnega Očeta«; »Prav je, če papežu in vsem kardinalom in škofom odrežemo glavo«; »Duhovniki in bratje naj gredo rajši delat«, in tako naprej. Za formalno obsodbo je bilo dovolj gradiva, toda energični Barbaro je bil prisiljen zaključiti svojo preiskavo brez posebnih ukrepov. Družine so bile še enkrat odločene, da bodo prikrile škandal, in klarise so lahko ostale v svojem samostanu; vendar jih je od tistega trenutka dalje patriarhova kurija imela pod nadzorstvom, o čemer pričajo preiskave, ki so jih naredili v

³⁴ G. PAOLIN, *Dell'ultimo tentativo compiuto in Friuli di formare una comunità anabattista. Note e documenti*, v »Nuova rivista storica«, LXII (1978), str. 3–28.

³⁵ Pisma v AAU, *Monache di S. Chiara, Processi*; objavljene v G. PAOLIN, *Dell'ultimo tentativo*, str. 14–28, z odrekom krivi veri B. della Zorza in drugimi dokumenti o tem primeru.

³⁶ G. PAOLIN, *Dell'ultimo tentativo*, str. 27–28.

³⁷ Cfr. C. ASSO, *La teologia e la grammatica. La controversia tra Erasmo ed Edward Lee*, Firenze, Olschki, 1993, str. 82–87.

naslednjih letih vse do leta 1620. Pravzaprav so se postarale skupaj s svojimi nauki, ne da bi opazile, da se je svet korenito spremenil.³⁸

6. V cesarskem delu patriarhata se beneški anabaptizem ni širil. Prav v petdesetih letih se je tako na Koroškem kot na Kranjskem neposredno okrepilo nemško luterantsvo, ki se je sklicevalo na *Confessio Augustano* iz leta 1530 in ni dopuščalo odmikov od doktrine niti v zwinglianskem smislu. To je bil rezultat procesa, ki se je približno dve desetletji odvijal zelo počasi, toda brez prekinitev. V Ljubljani je že sredi tridesetih let skupina kanonikov v stolnici simpatizirala z reformacijo, ne da bi škof Franc Kacijanar nasprotoval: nasprotno, leta 1542 je v mesto poklical Primoža Trubarja, ki je moral zapustiti Trst, in protirimska stranka se je še okrepila. Škof Kacijanar je umrl leta 1544 in njegov naslednik, Urban Textor, ki je bil med drugim skoraj vedno odsoten, se do leta 1547 ni zanimal za reformacijsko gibanje: šele po porazu Šmalkaldske zveze je sprejel ukrepe proti luteranom tako, da je zaprl vodje in Trubarja prisilil na izgnanstvo. Toda novi nauki so že prodrli med prebivalstvo Ljubljane in v druge večje centre v deželi.³⁹

Trubar je v letih 1547 do 1561 ostal v Nemčiji in je živel največ v Nürnbergu ter Kemptnu; pridobil si je vplivne zaščitnike, kot sta bila vojvoda Krištof Würtemberški in koroški baron Hans Ungnand; z njihovo pomočjo je lahko začel intenzivno objavljati najprej v slovenščini in potem v hrvaščini knjige, ki so bile namenjene za širjenje reformacije na vseh območjih, kjer se je uporabljalo ta dva jezika. Prva slovenska knjiga z naslovom in uvodom v nemščini, *Catechismus in der windischen Sprach*, je prišla iz tiskarne Ulricha Morharta v Tübingenu leta 1550; od leta 1551 se je tudi Peter Pavel Vergerij začel redno posluževati tega tiskarja in med obema cerkvenima izgnancema se je ustvarilo prijateljstvo, ki je bilo sicer nemalokrat zelo viharno, a je zelo zaznamovalo protestantsko propagando, ki je bila usmerjena tako proti Kranjski in Hrvaški kot proti severovzhodni Italiji. Tako Vergerij kot v manjši meri Trubar sta v svoje versko prepričanje v preteklih letih sprejela zwinglijanske in kalvinistične pobude. Tedaj pa sta se popolnoma prilagodila *Confessio Augustani*, ki sta jo širila njuna zaščitnika; to je bilo zlasti očitno ko je Trubar ob triumfalnem povratku v Ljubljano, junija 1561, reorganiziral luteransko cerkev na Kranjskem in je potisnil ob rob manj ortodoksne elemente (v luteranskem smislu), kot je bil Matej Klombner, prav prvi vodja disidentskih skupin v mestu.⁴⁰

Moč reformacijskega gibanja v deželah Notranje Avstrije je bila opora, ki jo je dajalo plemstvo, ki je po ustoličenju na cesarskem prestolu Ferdinanda I. večinoma prestopilo k luteranstvu. Plemiči so v veliko primerih uživali pravico do patronata nad cerkvami, to se pravi pravico, da sami imenujejo nosilca. Tako so lahko ustoličili patre, ki so bili naklonjeni novim naukom ali pa so jim bili vsaj pripravljeni pomagati. Na posestih bamberskega škofa se je to pojavilo zelo hitro: leta 1556 je župnik Beljaka, Carolus Fux, s pomočjo Georga Khevenhüllerja popolnoma opustil rimsko mašo in je bilo mesto na začetku šestdesetih let trdno pod nadzorstvom luteranov, tako kot velik del habsburške Koroške. Beljak je tako postal pomembno križišče za širjenje protestantskih knjig po Furlaniji, Kranjski in Istri zaradi ceste, ki ga je preko Katsch-

³⁸ Natanča ocena primera redovnic iz Svete Klare v A. PROSPERI, *L'umanità di Cristo tra devozione ed eresia (due monasteri femminili nell'Italia della seconda metà del Cinquecento)*, v *Antitrinitarism in the Second Half of the 16th Century*, ed. by R. Dán and A. Pirmát, Budapest, Akadémiai Kiado, 1982, str. 191–202.

³⁹ Cfr. A. DIMITZ, *Geschichte Krains*, II, str. 198–211; M. RUPEL, *Primož Trubar, Življenje in delo*, Ljubljana, Triglavsko Tiskarna, 1962, str. 54–60.

⁴⁰Cfr. M. Rupel, *Primož Trubar*, str. 67–100, 115–141.

berga in Tur povezovala s Salzburgom in od tam s centralno Nemčijo.⁴¹ Posluževala sta se je tako Vergerij, potem ko so mu bili prekrizali pot čez Valtellino, kot Primož Trubar. Verska propaganda je šla po istih poteh kot trgovina: od Beljaka do avstrijske Pontebbe, kjer se je končal bamberški teritorij, in potem po Kanalski dolini, Pušji vasi, Huminu do ravnine ali pa po tako imenovani cesti Ročinja, ki je bila sicer manj udobna, toda manj nadzirana, čez Predil in po dolini Soče z izhodi v Čedadu in Gorici. Slovenske knjige so šle po varnejši poti in so prišle v Ljubljano čez Korensko sedlo in ob zgornjem toku Save.

Peter Pavel Vergerij je sam prehodil pot od Beljaka do morja, ko je šel v Devin marca 1558. Odpotoval je na začetku meseca, šel skozi Pontebbo, Pušjo vas, Humin, Tricesimo, Manzano in se je torej izognil Vidmu ter se je vrnil na cesarsko območje onkraj Iudrija, pri Marianu; v Devinu je bil gost krajevnega gospoda Matije Hoferja in se je srečal z nekaterimi sorodniki ter drugimi ljudmi iz Kopra. Potoval je brez naglice, kot velik gospod, v kočiji, ki jo je vlekle šest konj, in s spremstvom osmih konjenikov. Predstavljal se je za ambasadorja Maksimiljana Habsburškega, prvorojenca cesarja Ferdinanda. Seveda ni mogel ostati neopažen, saj je jedel meso ob postu, grdo je govoril o čaščenju Marije in se proglašal za luterna; pokazal je tudi, da pozna Furlanijo in je poslal pozdrave Corneliju Frangipanu in Pietru Percoru, obsojencu iz leta 1543; frančiškana, ki je tedaj pridigal v Vidmu je označil kot »neumno svinjo« in »un bel covertor« (pomeni plemenski žrebec: gostilničar v Tricesimu mu je povedal, da je frančiškan »governator nun iz Svete Klare«). Posebno velik vtis je naredila velika količina knjig, ki jih je nosil s seboj »in jih je dajal vsakemu, ki jih je hotel, da bi ga spreobrnili po svojih zakonih«. Prepoznan je bil že ob odhodu iz Beljaka in beneške oblasti so ga, čeprav pozno obveščene, začele zasledovati: govorilo se je celo, da hoče pridigati v oglejski baziliki med velikonočnim tednom. Vendar se je Vergerij okrog 20. marca vrnil v Nemčijo čez Ljubljano, ne da bi šel ponovno čez beneško posest.⁴²

Popotovanje ne pomeni samo izziv verskim in političnim katoliškim oblastem. Z njim je nekdanji koprski škof preizkusil uporabnost koridorja, ki je skozi mnoga leta omogočal distribucijo protestantskih knjig v beneški Furlaniji in v Istri, potem ko je bilo reformacijsko gibanje v preostali Italiji že v veliki meri poraženo in je postalo v Benetkah nevarno priskrbeti si dela, ki so bila tiskana onkraj Alp. Prvikrat je šlo za neposredno in načrtno povezavo z nemškimi središči luteranske propagande, ki je bila še posebej dejavna v letih 1559-1564, ko je v Urachu (blizu Tübingena) dobil Trubar na razpolago tiskarno za tiskanje slovanskih izdaj, iz katerih so izviral tudi italijanski prevodi nekaterih osnovnih najbolj pravovernih luteranskih tekstov.⁴³ Še leta 1567 je videmska inkvizicija našla v Huminu v hiši Giulija Passavolantija poleg Vergerijevih brošur razne knjige, ki so bile natisnjene v Urachu: *Luthrov Mali katekizem* in razlago *Psalmov*, Melanchthonove *Confessione augustana* (»na novo prevedeno iz latinščine v italijanščino za nekatere zveste kristjane, ki ljubijo Italijo«), *l'Apologia della Confessione augustana*.⁴⁴

⁴¹ Cfr. W. NEUMANN, *Die Reformation in Villach*, str. 421–424; C. BONORAND, *Pier Paolo Vergerio und die Reformation in Villach*, v »Neues aus Alt-Villach«, IV (1967), str. 235–245.

⁴² Cfr. A. BATTISTELLA, *Atti di un processo informativo contro P. P. Vergerio presso il S. Ufficio di Udine*, v »Memorie storiche forogiuliesi«, X (1914), str. 474–483; IDEM, *Un temuto ritorno del Vergerio in Friuli nel marzo del 1558*, v »Archivio veneto-Tridentino«, VIII (1925), str. 184–204.

⁴³ Cfr. C. F. SCHNURRER, *Slavische Bücherdruck in Württemberg im 16. Jahrhundert*, Tübingen, Cotta, 1799; B. BERČIČ, *Das slowenische Wort in den Drucken des 16. Jahrhundert*, v *Abhandlungen über die slowenische Reformation*, München, Trofenik, 1968, str. 152–261. Hiter pregled dejavnosti tiskarne v Urachu v V. VINAY, *La Riforma in Croazia e in Slovenia e il »Beneficio di Cristo«*, v »Bollettino della Società di studi valdesi«, LXXXV (dicembre 1964), str. 19–32.

⁴⁴ AAU, *Sant , Ufficio*, busta 2, processo n. 42; S. CAVAZZA, *Inquisizione e libri proibiti*, str. 44–45.

Vergerij je poskusil povezati predstavnike najstarejšega verskega oporečništva z novo konfesionalno stvarnostjo, ki se je uveljavljala severno in vzhodno od Furlanije. Kot smo videli, je stara struja še vztrajno živela in celo kakšen vpliv švicarske reformacije s svojimi najnovejšimi ženevskimi dosežki ni manjkal. Koprčan je imel vseeno v rokah dve zelo učinkoviti orožji za svojo propagando: na eni strani proticerkveno polemiko svojih spisov, ki so z udarnimi in ne redko vulgarnimi toni zlahka uspeli v krogih, ki so bili bolj nagnjeni k antiklerikalizmu kot k znanstvenemu poglobljanju; na drugi strani neprestano sklicevanje na uspehe reformacije na drugi strani Alp, ki so lahko ohranili nekaj upanja za vero v Italiji ali pa vsaj na njenih severnih področjih. V svojih knjigah je vedno natančno navajal napredek, ki ga je evangeličanska cerkev naredila z enega do drugega konca Evrope; leta 1558 se je potrudil, da je Corneliju Frangipanu in Pietru Percotu sporočil, da je »kralj Maksimiljan postal popoln luteran«.⁴⁵ Dejansko se je luteranizem dobro zasidral v Furlaniji. Še na začetku devetdesetih let so anabaptistične nune Svete Klare zaupale v zmage Elizabete angleške in francoskega Henrika IV. ter da jih bosta prišla rešiti iz njihovega položaja. Tako se je vsaj izrazila njihova redovniška sestra med pričanjem pred Francescom Barbarom:

»Pripovedovali so, da bo francoski kralj zmagal in so se vedno veselili, da bodo naši kristjani izgubili in da bo zmagala druga stran, in so rekli, da bo angleška kraljica premagala vse in bo porušila vse krščanstvo in cerkve in samostane, kajti vse so vražje stvari.«⁴⁶

7. Vergerijevo potovanje v Furlanijo je povzročilo tudi nenaden preobrat v delovanju videmskega Svetega oficija; v prejšnjih letih organizacija praktično ni nikoli delovala in šele julija 1557 je novi vikar patriarhata Jacopo Maracco lahko, čeprav počasi, sprožil preiskave. 17. aprila naslednjega leta je patriarh Grimani dobil strog ukor od kardinala Michela Ghislierija (bodočega Pija V.), ki je bil takrat na čelu rimske inkvizicije: »Čeprav je tista peklenska kača Vergerij pobegnil, je treba vseeno preganjati *eretichissimo esempio*, ki so ga dali njegovi pristaši, treba jih je najti in najstrožje kaznovati.«⁴⁷ To je bil jasen ukaz za dejanja brez nekdanjih zamud in previdnosti: in dejansko je v letih 1558–59 videmsko sodišče pripravilo cel niz procesov, ki so bili pravzaprav prvi inkvizicijski procesi v Furlaniji. V roke cerkvene pravice sta takoj padli važni osebnosti, kot sta huminska patricija Dionisio de Rizzardis in Marc'Antonio Pichissino; oba sta preklicala krivo vero, toda Pichissinu so znova sodili v letih 1575 in 1583, ko se je dokončno umaknil na varno čez mejo.⁴⁸ Huminska skupina je predstavljala bistveni povezovalni vozle z Beljakom in Koroško zaradi distribucije heterodoksnih knjig. Razen tega so leta 1558 opazili prisotnost duhovnika Antonija (v dokumentih včasih imenovan Antonio da Pingente), ki je bil takrat kaplan v stolnici in je imel veliko zvez onkraj Alp. Po raznih podobnih biografskih podatkih bi ga lahko istovetili z Antonijem

⁴⁵ Na to temo je zelo pomembno delo, ki ga je napisal po potovanju v Furlanijo A *gl'inquisitori che sono per l'Italia. Del catalogo di libri eretici, stampato in Roma nell'anno presente*, [Tübingen, U. Morkart], 1559, ki je posvečeno bodočemu cesarju Maksimiljanu II., ki je že takrat nadomeščal očeta na češkem prestolu in dajal široko sliko uspehov evangeličanske doktrine, »ki jo širijo in branijo v vseh jezikih številni kralji, vojvode in knezi in veliko pogumnih svobodnih mest in nekaj sto uglednih in izobraženih mož in več jih je, kot jih je bilo kdajkoli od apostolov do zdaj.« (c. 47v).

⁴⁶ Cfr. pričanje Barbare Molinetto na procesu julija 1590. v G. PAOLIN, *L'eterodossia nel monastero delle clarissedi Udine*, str. 162.

⁴⁷ Pismo je objavljeno v A. BATTISTELLA, *Un temuto ritorno del Vergerio*, str. 201–202.

⁴⁸ AAU, *Sant'Uffizio*, busta 1, processo n.3; cfr. L. DE BIASIO, *L'eresia protestante in Friuli*, str. 85–89, in zlasti S. SEIDEL MENCHI, »Certo Martino è stato terribil homo«. *L'immagine di Lutero e la sua efficacia secondo i processi italiani dell'Inquisizione*, v *Lutero in Italia. Studi storici nel V centenario della nascita*, a cura di L. Perrone, Casale Monferrato, Marietti, 1983, str. 115–137, zlasti str. 117,121.

d'Alessandrom ali Antonijem Dalmatom, ki je na varnem v Ljubljani leta 1559 in potem v Nemčiji v šestdesetih letih uredil italijanski prevod luteranskih tekstov, ki so bili objavljeni v Urachu, in skupaj s Stefanom Konzulom prevod v hrvaščino dela *Beneficio di Cristo* (1563 in 1565).⁴⁹

V Čedadu je Sveti oficij naletel še na bolj zaskrbljujoč položaj; aprila 1558 se je začel proces proti dvema obrtnikoma, Domenicu »mizarju« in Floreanu Filippiju: le-ta je 9. maja priznal, da so v mestu med zelo znanimi in vplivnimi osebnostmi navdušenci za herezijo. Maracco je zaskrbljen še isti dan to sporočil patriarhu Grimaniju: »Tu so kanoniki, duhovniki, plemiči, trgovci in zlatarji; znano je, da je ta kraj zelo okužen in da je Vergerij poslal sem veliko svojih diaboličnih knjig.« Vikar si ni upal ukrepati »brez pomoči in avtoritete nadrejenih«; sam beneški nadzornik se je bal, da bi nadaljevanje preiskave lahko »prebudilo v teh čudaških glavah kakšen zoprni upor« s hudimi motnjami javnega reda.⁵⁰ Filippi je res kot heretike naznanil tri kanonike iz stolnice in deset drugih članov najbolj vplivnih patricijskih čedadskih in videmskih družin, med njimi Filippa Formentinija, Alviseja de Nordisa, Giuseppeja di Manzana in grofa Giuseppeja d'Attimisa.⁵¹

Junija je kardinal Ghislieri pisal Grimaniju, da se mora preiskava vsekakor nadaljevati in krivcem ukazati preklic krive vere, »s kaznijo, ki se vam bo zdela primerna za posameznika«, razen če bi šlo za take, ki so ponovno zapadli v krivo vero.⁵² Najprej so sodili kanonikoma, juristu Tranquillu Lilianu in Girolamu Bernardiju, ki pa sta zavrnila vsakršno obdolžitev. Tudi drugim osumljencem ni bila dokazana krivda in naslednje leto so procese zaključili. Floreano Filippi se je odpovedal krivi veri in ravno tako Domenico »mizar«, čeprav celo po neuspelem begu iz ječe: vendar je ostal zelo sumljiv. Leta 1582 je bil, čeprav že star, ponovno zaprt in obsojen: obsojen na smrtno kazen je umrl, preden je bil sežgan, njegovo truplo pa so dali na grmado.⁵³ Vendar pa nobeden izmed obtožencev z višjega socialnega položaja ni bil obsojen: člani družin, ki so bile vpletene v procese, so se v naslednjih letih vseeno rajši preselili na avstrijsko ozemlje. Tranquillo Liliano, ki je bil imenovan za župnika v Susansu, je celo opustil duhovniško oblačilo in se je posvetil pravniškemu poklicu v Gorici, kjer je umrl leta 1581, ne da bi patriarhova kurija mogla nanj položiti roko.⁵⁴

Čedadski preiskava iz leta 1558 je povzročila veliko hrupa; verjetno iz strahu, da bi se razširila tudi na glavno mesto, so prvega julija istega leta Antonio Manin, Francesco Savorgnan, Federico Strassoldo in številni drugi plemiči predložili uraden protest furlanskim poslancem proti Maraccu. Pritoževali so se, da je vikar, kakor hitro se je nastanil, začel cel niz procesov »*contra plurimos tam laycos quam clericos, molestando ipsos ex diversis imputa-*

⁴⁹ Pichissino je na zaslišanju 24. oktobra 1581 govoril v zvezi z dogodki iz leta 1558, da je bil v Huminu »pre Antonio de Pingueto, ki se je letos preselil v Ljubljano« (AAU, Sant'Uffizio, busta 4, processo n. 60): mogoče gre za zamenjavo med Antoniom d'Alessandrom in Stefanom Konzulom, ki so mu rekli Istriano, ki je bil res rojen v Pinguentu; Antonio d'Alessandro je umrl v Ljubljani leta 1579, medtem ko je Konzul takrat še živel v Nemčiji in ni videti, da bi se kdaj vrnil na Kranjsko. Vsekakor je bil v petdesetih letih Stefano Konzul, ki je bil takrat v Beljaku, v stikih z Dionisijem de Rizzaddisom in huminsko skupino, kateri je dostavljal Luthrova dela, ki je bilo včasih močno teološko poglobljeno. Cfr. A. DEL COL, *L'inquisizione nel patriarcato e diocesi di Aquileia, 1557–1559*, Trieste, Edizioni Università di Trieste, 1998, *ad indicem*.

⁵⁰ Pismo v A. Battistella, *Un temuto ritorno del Vergerio*, str. 202–203.

⁵¹ AAU, Sant'Uffizio, busta 1, processo n. 4; cfr. L. DE BIASIO, *L'eresia protestante in Friuli*, str. 94–96.

⁵² Pismo z 18. junija 1558 v A. BATTISTELLA, *Un temuto ritorno del Vergerio*, str. 203–204.

⁵³ Za vse te dogodke cfr. L. DE BIASIO, *L'eresia protestante in Friuli*, str. 95, 97–98, z nekaterimi netočnostmi.

⁵⁴ O nekaterih čedadskih izseljencih v Gorici cfr. S. CAVAZZA, *Un'eresia di frontiera*, str. 18. Še 4. marca 1581 je vikar Bisanti skrbel za „trgovino odpadnika Liliana« in ga je označil kot „žalostnega ... bogokletnega ... razbrzdane«: cfr. *Le lettere di Paolo Bisanti, vicario generale del patriarca di Aquileia (1577–1587)*, uredil F. Salimbeni, Roma, Ediz. Di Storia e Letteratura, 1977, str. 193.

tionibus contra antiquuum ritum et consuetudinem, quod sui predecessores non fecerunt»; poleg tega je razglašal z enega konca Furlanije na drugega, da gre za herezijo, ne da bi upošteval, da je taka obtožba globoko žaljiva za družine (*valde infamat familias*). Trije poslanci, med katerimi je bil tudi Cornelio Frangipane, so pisali neposredno patriarhu Grimaniju in so mu sporočili te pritožbe.⁵⁵ Protest je dosegel svoj namen: V Vidmu je bila inkvizicija v letih 1558–59 praktično nedejavna. Novembra 1558 so zadušili tudi primer dominikanca Giovannija Savorgnana, ki je bil obtožen, da je imel v celici prepovedane knjige. V glavnem so bili to avtorji, ki so bili povezani s švicarsko reformacijo (Zwinger, Bullinger, Calvin pa tudi Butzer in Giulio da Milano), ki verjetno kažejo na izkušnjo verske nepokorščine, ki je dozorela izven Furlanije.⁵⁶

Protest iz leta 1558 ni bil zadnji uradni protest proti ravnanju videmskega Svetega oficija; julija 1569 je furlanski parlament proti mnenju patriarhovih oblasti enoglasno zahteval, da laični pravniki lahko sedijo na cerkvenem sodišču poleg beneškega namestnika ali njegovega vikarja.⁵⁷ Upori plemstva proti vtikanju klera v njihovo vedenje se seveda niso ustavili samo pri teh uradnih dejanjih. Nekatera pričanja dajo slutiti cel splet ovaduštva in izsiljevanj, katerih učinek je težko presoditi in ki gotovo niso mogla ostati brez posledic na tako ozkem prostoru, kjer so se govorice širile in kjer so se vsi poznali. 27. marca 1565, na primer, se je moral Svet desetih ukvarjati s primerom Giuseppeja Belgrada, ki je, obsojen zaradi sodomije, potegnil za seboj samega Maracca »in ga obtožil istega greha ... z isto osebo«. Svet je ob tej priliki ukazal zažgati celoten fascikel procesa in o tako žaljivi obtožbi za prelata se ni več govorilo.⁵⁸

Patriarhov vikar je moral že prej opaziti, da so furlanski plemiči močni in občutljivi: po letu 1558 je dobro pazil, da ni vodil obsežnih preiskav o njih. Aprila 1572 prijava župnika iz Tarcenta in raznih drugih oseb, ki jo je podpisal beneški patricij Zaccaria Barbaro proti nekaterim videmskim družinam na visokih položajih, ki naj bi s svojimi dejanji vpeljale v mesto pravcato »hugenotsko življenje«, ni imela posledic. Obtožbe so bile zelo hude: »Nikoli ne poslušajo niti maše niti službe božje, ne hodijo k spovedi in ne k obhajilu, jejo meso ob petkih in ob dneh, ko to sveta Cerkev prepoveduje; preklinjajo kot psi in žalijo Boga in svetnike; iztikajo oči božjim podobam, naše Gospe in svetnikov.« Za voditelje te skupine (»glavni in najslabši«) so bili imenovani Giacomo in Giorgio Frangipane z bratoma Cornelijem in Pompejem Belgradom.⁵⁹ Istega meseca se je v Vidmu zgodilo hudo bogoskrunstvo: onesnažena sta bila oltar in krstilnica v cerkvi del Carmine. Tudi v tem primeru so ostale preiskave Svetega oficija brez rezultata.⁶⁰

V prvih dvajsetih letih obstoja je oglejsko inkvizicijsko sodišče izvedlo več kot 70 procesov, večinoma povezanih z versko neposlušnostjo. Dejavnost Svetega oficija je bila veliko bolj intenzivna v naslednjih letih, tako da je bilo za obdobje 1600–1615 izračunano povprečje več kot 16 procesov na leto (vendar manj kot štirje v letih 1556–1576).⁶¹ Zdi se mi, da nam statistični podatki zelo malo pomagajo pri orientaciji; ustrezno sliko herezije na beneškem področju patriarhata nam bo dana šele, ko bo Andrea del Col v celoti objavil dokumente o

⁵⁵ Cfr. A. BATTISTELLA, *Il S. Officio e la riforma religiosa in Friuli*, str. 50, 117–118, z besedilom dokumenta.

⁵⁶ AAU, *San' Uffizio*, busta 1, processo n. 13; cfr. S. CAVAZZA, *Inquisizione e libri proibiti*, str. 47.

⁵⁷ Cfr. A. BATTISTELLA, *Il S. Officio e la riforma religiosa in Friuli*, str. 50–51, 119–121.

⁵⁸ ASV, *Consiglio dei Dieci*, Parti Secrete, registro 8 (1564–1568), z datumom 27. marec 1565, cc. 31–32r; cfr. G. COZZI, *Repubblica di Venezia e stati italiani. Politica e giustizia dal secolo XVI al secolo XVIII*, Torino, Einaudi, 1982, str. 161–162, ki pa ne imenuje Maracca.

⁵⁹ Besedilo prijave v A. BATTISTELLA, *Il S. Officio e la riforma religiosa in Friuli*, str. 121–122.

⁶⁰ Cfr. P. PASCHINI, *Eresia e riforma cattolica*, str. 82.

videmskih inkvizicijskih procesih. Vseeno imam vtis, da je v šestdesetih in sedemdesetih letih reformacijsko gibanje izgubilo moč bolj zaradi postopne notranje oslabitve kot pa zaradi delovanja cerkvenih organov. Po letu 1578 je imel škof Paolo Bisanti, naslednik Maracca na položaju patriarhovega vikarja v Furlaniji, pred seboj predstavnike oporečnikov brez družbene podpore, ki bi jih ščitila, in so torej bili zelo ranljivi. Vendar moramo povedati, da se v tem obdobju le neznaten del procesov tiče pojavov, ki bi bili neposredno povezani s herezijo, medtem ko so najbolj pogoste preproste kršitve cerkvenih predpisov ali pa pobožnosti in verovanja, ki se nanašajo na svet magije. V Furlaniji protestantska reformacija ni več predstavljala resnične nevarnosti.

8. Precej drugače so šle stvari v cesarskem delu patriarhata: v šestdesetih in sedemdesetih letih se je na vseh teh ozemljih luteranstvo zelo razmahnilo in je pogosto postalo prevladujoče. Že jeseni leta 1563 je škof Gian Francesco Commendone sporočil v Rim, da je na Bamberškem, koder je potoval, na svoji poti na Poljsko, kjer je bil sedež njegovega nunciature, katolištvo skoraj izginito. V vsem koroškem delu patriarhata so bile v rokah zanesljivo pravoverne duhovščine samo župnije, ki so bile pod grofi Ortenburgi.⁶² Na Kranjskem je bila zelo podobna situacija, čeprav se je ureditev arhidiakonov in župnij še držala na nogah in so se v najpomembnejših centrih še vedno izvajali katoliški obredi.⁶³ Konec leta 1564 je nadvojvoda Karl Habsburški, ki je pred nekaj meseci nasledil očeta Ferdinanda I. na oblasti v Notranji Avstriji, ukazal, da se Primoža Trubarja izžene iz Ljubljane, in s tem dal vedeti, da hoče zavreti organizacijo luteranske cerkve na Kranjskem. Vikar Maracco je ob tej priliki pokazal, da si veliko obeta od knezovega dela;⁶⁴ vendar se je moral hitro premisliti in vzeti na znanje, da so cesarska področja že ušla iz nadzora oglejske kurije. 27. maja 1565 je popolnoma odkrito izrazil svoje prepričanje patriarhu Grimaniju:

»Ne samo na Koroškem, v krajih omenjenega škofa [Bamberškega] na posvetnem delu, ampak tudi v preostalem delu in na Štajerskem, na Dolnjem Štajerskem in Kranjskem imate prevzvišeni gospod na nek način bolj samo ime patriarh ne pa tudi dejanske moči; in to se je, kot pravijo, zgodilo zato, ker so gospodje iz te dežele pokvarjeni, ker dajejo zatočišče heretičnim pridigarjem, ki kvarijo uboga in preprosta ljudstva in nam ne dovolijo, da bi jih obiskovali, da bi jih prevzgjajali, niti duhovnike ali posvetne, niti da bi sicer opravljali svoje delo.«⁶⁵

Situacija je bila v resnici veliko bolj zapletena, kot jo je Maracco opisal. Karl Habsburški, čeprav je bil osebno dober katoličan (za razliko od svojega starejšega brata, cesarja Maksimilijana II.), ni rad videl, da se patriarh, ki naj bi bil zagovornik beneških interesov, vtika v njegove posesti; poleg tega je bil še vedno odprt spor zaradi avstrijske okupacije Ogleja, ki ga je Grimani vedno zahteval nazaj kot svojo posvetno last. Leta 1565 je nadvojvodska oblast začela vedno bolj vztrajno zahtevati ustanovitev škofije v Gorici, kateri bi bila poverjena

⁶¹ Podatki so iz A. DEL COL, *La storia religiosa del Friuli*, I, str. 73; cfr. tudi M. SARRA, *Distribuzione statistica dei dati processuali dell'inquisizione in Friuli dal 1557 al 1786*, v »Metodi e ricerche«, n.s. VII (1988)/I, str. 5–31. Cfr. ora l'edizione dei primi processi in A. DEL COL, *L'inquisizione nel patriarcato e diocesi di Aquileia, 1557–1559*.

⁶² Cfr. W. NEUMANN, *Die Reformation in Villach*, str. 421–422; L. DE BIASIO, *L'eresia protestante in Friuli*, str. 75–75.

⁶³ Cfr. A. DIMITZ, *Geschichte Krains*, III, str. 6–30.

⁶⁴ Cfr. Nadškofijska knjižnica v Vidmu, Ms. 139, *Epistole di Jacopo Maracco*, cc. 41v–42r, pismo patriarhu z dne 16. februarja 1565.

⁶⁵ *Epistole di Jacopo Maracco*, c. 49r.

duhovna skrb za cesarski del škofije.⁶⁶ Med čakanjem, da bi bila ta zahteva sprejeta (potrebni sta bili skoraj dve stoletji), je bila patriarhova jurisdikcija čez beneško mejo dejansko motena: Sveti oficij tam ni imel pravice intervenirati; odloki Tridentinskega koncila so bili zelo pozno uveljavljani; odnosi avstrijskih duhovnikov z videmsko kurijo so bili omejeni in podvrženi strogi politični kontroli; preprečeni so bili cerkveni obiski, ki bi pomenili razširjanje škofovske oblasti, dovoljeni so bili samo tisti, ki so temeljili neposredno na papeževem ukazu.

Maracco je hotel vso krivdo naprtiti luteranskim plemičem in je zaupal v navezanost ljudstva na katolištvo. Še leta 1569 je prisluhnil glasovom, ki so prihajali iz Beljaka: »Slišim, da je okrog Beljaka hrup in nemir med nižjimi, ki hočejo živeti po katoliško proti višjim, ki so heretiki.«⁶⁷ Ni se zavedal, da je protestantska propaganda naletela na velik uspeh tudi med duhovniki in preprostimi verniki, predvsem med tistimi, ki so govorili slovanske jezike, zahvaljujoč Trubarjevim tiskom v ljudskem jeziku, in ki so postali nujno potrebno orodje za pridiganje in liturgijo. Iz tiskarne v Urachu je v letih med 1661 in 1564 prišlo 31 luteranskih del v slovenskem in hrvaškem prevodu v skupni nakladi več kot 25.000 izvodov, ki so koristili potrebam duhovnikov, ki so bili pogosto brez materiala za priprave.⁶⁸ Te knjige so krožile po vzhodnem delu patriarhata; vikar Paolo Bisanti jih je med obiskom na tem ozemlju jeseni 1581 zaplenil in uničil več kot dva tisoč. Nadvojvodi je pisal, da je srečal župnike, ki niso znali besede latinsko, ki pa so se naučili na pamet Luthrove in Trubarjeve tekste, da so jih uporabili v svojih pridigah.⁶⁹

Na cesarskih teritorijih patriarhata se je ponavljala situacija vseh drugih avstrijskih posesti, razen na Tirolskem (ki je že postalo branik katolicizma). Pripadniki *Confessio Augustane* so v mnogih krajih nastopili namesto rimske Cerkve: ne da bi pri tem uporabili silo ali odmevne akcije, celo zelo so se distancirali od najbolj radikalnih struj reformacije in tudi od nepopustljivih luteranov Matthiasa Flaciusa Illyricusa.⁷⁰ Istočasno so politične oblasti in upravljiva katoliška duhovščina vzele za svoje mnoge protestantske zahteve na liturgičnem in strokovnem področju in tako dokazale, da malo upoštevajo odločitve Tridentinskega koncila. Leta 1564 je Ferdinand I. pri Piju IV. dosegel, da se je v cesarstvu obhajilo lahko delilo tudi laikom *sub utraque specie*: čeprav je Pij V. samo dve leti pozneje dovoljenje preklical, je uporaba keliha ostala v veljavi v habsburških državah vse do konca stoletja.⁷¹ Ferdinand in njegov sin Maksimiljan II. sta od papeža Pija IV. zahtevala tudi, naj ukine obvezen celibat za nemške duhovnike; Rim je bil glede tega neomajen: vseeno je bil v cesarstvu velik del duhovščine po polovici XVI. stoletja poročen, zlasti na deželi. Preiskava, ki jo je habsburški vladar odredil leta 1563, je dokazala, da se je veliko samostanov spremenilo v neakšne

⁶⁶ Cfr. P. PASCHINI, *Tentativi per un vescovado a Gorizia nel Cinquecento*, v »Rivista di storia della chiesa in Italia«, III (1949), str. 165–190; različni dodatki v S. CAVAZZA, »Cosi' buono et savio cavaliere«: Vito di Dornberg, patrizio goriziano del Cinquecento, v »Annali di storia isontina«, III (1990), str. 7–36: 18–19.

⁶⁷ *Epistole di Jacopo Maracco*, c. 236r.

⁶⁸ Cfr. C. F. SCHNURRER, *Slavische Bücherdruck in Württemberg*, str. 61–64.

⁶⁹ Cfr. *Le lettere di Paolo Bisanti*, str. 245, datirano 25. oktober 1581: »In da v bodoče ne bi bile več v potuho in iz več drugih boljših razlogov, da bi služili za to rabo, sem uničil toliko knjig Martina Luthra in Trubarja ter drugih heretikov, kolikor mi jih je prišlo v roke, tako da sem jih med svojim obiskom uničil več kot dva tisoč in tako rešil duše revežev, ki so se dan in noč vadili v branju omenjenih prevodov in interpretacij, ne da bi se bali ali spoštovali papeževega izobčenja.«

⁷⁰ O boju proti pristašem Flaciusa Illyricusa na Koroškem cfr. I. KOLLER-NEUMANN, *Die Gegenreformation in Villach*, str. 22–28.

⁷¹ Cfr. G. CONSTANT, *Concession à l'Allemagne de la communion sous les deux espèces*, Paris, E. de Boccard, 1923 (»Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et de Rome«, vol. 128), str. 522–686; P. PASCHINI, *Eresia e riforma cattolica*, str. 43–46.

domove, kjer so bratje živeli s svojimi ženami in sinovi.

Enake razmere brez večjih sprememb so bile tudi na teritoriju patriarhata. Na primer, v bogatem samostanu avguštincev v Ebendorfu, na Koroškem, je bilo sedem menihov, štiri konkubine, dve poročeni ženski in devet otrok; v majčkenem celjskem frančiškanskem samostanu (zelo revnem) so živeli trije bratje, ena konkubina in en otrok; v Gorici sta bila frančiškana samo dva z eno konkubino (še leta 1581 je bil oče gvardijan, brat Marziale da Casalmaggiore, obtožen, da je imel »nečastne ženske v samostanu«).⁷² Kar se tiče posvetne duhovščine, je dovolj, če spomnimo, da je poleti leta 1570 osem župnikov iz goriške grofije, ki gotovo niso bili vpleteni v luteranstvo, apeliralo na nadvojvodo Karla, da ukine ukaz, da je treba odgnati ženske, s katerimi živijo, kot jim je bil to ukazal apostolski vizitator Bartolomeo da Porcia.⁷³ V taki situaciji so bile meje pravovernosti zelo negotove: videmska kurija po svoji strani velik del XVI. stoletja ni hotela sprejeti, da so znotraj njene jurisdikcije nastale prave pravcate luteranske skupine. Na koncu svojega obiska leta 1581 je vikar Paolo Bisanzi napisal podrobno *Descrittione delle pieve, piovani et cappellani ... della provincia del Cragno*, kjer se zdi, da bolj skriva resnost situacije, čeprav je priznaval, da so nekatere manjše cerkve v pokrajini v rokah luteranov.⁷⁴

Bartolomeo da Porcia je med svojim obiskom v goriški grofiji leta 1570 zbral veliko bolj zaskrbljujoča pričanja. Duhovnik iz savinjskega arhidiakonata ali Dolnje Štajerske je bil v svoji ovadbi zelo natančen: »Na Štajerskem ... gre zelo slabo, ker so skoraj vsi heretiki in duhovniki priležniki; ne poznam nobenega duhovnika, ki bi bil katoličan.«⁷⁵ Isti obiskovalec je zagotovil, da so luterani zasidrani v Vipavi in v Braniku, skoraj pred vrati Gorice, in da v samem glavnem mestu grofije veliko plemičev z vsemi člani družine in služabniki podpira nove doktrine.⁷⁶ Porcia, resen učenec Karla Boromejskega, je menil, da je treba ukrepati strogo in brez odlašanja, »kajti niti s popustljivim postopkom niti z zavlačevanjem se ne odpravi zadrtnost in trma heretika«, in je predstavljal herezijo kot najhujše zlo, vir upora, konec pobožnosti, naravnost »razveljavitev božjega zakona, po sredi so kletvice, tatvine, obrekovanje, umori«.⁷⁷

Zaenkrat nihče ni prisluhnil furlanskemu prelatu in njegovim protireformacijskim načrtom: vendar so verski dogodki v goriški grofiji značilni za situacijo, ki je nastala na habsburških ozemljih v patriarhatu v drugi polovici stoletja. Številni plemiči, ki so tam živeli, so pristopili k reformaciji, medtem ko so bivali v nemških deželah; novembra 1563 je sam Primož Trubar pridigal v glavnem mestu in na gradu Rubbia kot gost grofa della Torre in barona Annibala d'Ecka, ki mu je krstil sina. Protesti vikarja Maracca, ki jih je podpirala papeška kurija, so tokrat dosegli cilj; nadvojvoda Karl je osebno interveniral, ker se je bal, da bi sprožil reakcijo Benetk, ki so bile vedno pozorne na to, kar se je dogajalo na njihovih mejah, in je uspel

⁷² Cfr. I. KOLLER-NEUMANN, *Eine Statistik zum österreichischen Klosterwesen von 1563*, v *Historische Blickpunkte. Festschrift für Johann Rainer*, Innsbruck, Inst. für Sprachwissenschaft, 1988 (»Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft«, XXV), str. 331–344; ovadba brata Marziales da Casalmaggiore v AAU, *Sant'Uffizio*, busta 73, »Denuntiationes S. Officii 1565–1665«, c. 13v.

⁷³ S. Cfr. CAVAZZA, *Un'eresia di frontiera*, str. 24; nič bolj laskavi podatki o cerkevnenem celibatu v F. SALIMBENI, *Un documento inedito sulle condizioni del clero friulano nel 1584*, v »Studi goriziani« (1976/II), str. 97–122.

⁷⁴ Cfr. J. HÖFLER, *Trije popisi cerkva in kapel na Kranjskem in Slovenskem Štajerskem s konca 16. stoletja*, Ljubljana, Slovenska Akademija znanosti in umetnosti, 1982, str. 19–62.

⁷⁵ Videmska Občinska knjižnica, Ms. 1039, *Visitatio Apostolica facta per r. m. m. et ill. m. Do. Comitem Bartholomeum Purliliarum et Brugnariae*, c. 473r.

⁷⁶ Cfr. S. CAVAZZA, *Un'eresia di frontiera*, str. 21, 32–33.

⁷⁷ Cfr. pisno prošnjo objavljeno v A. BATTISTELLA, *Una missione del conte di Porcia anteriore alla sua nunziata di Germania*, Udine, Tipografia Artigiana, 1907, str. 27.

preprečiti, da bi se v Gorici trajno opravljali luteranski obredi, čeprav so opazili, da so se v domovih nekaterih plemičev občasno pojavljali pridigarji iz Ljubljane. Protestantsko bogoslužje pa so opravljali v Vipavi, kraju, ki je bil v dvajsetih letih priključen Kranjski in je bil fevd goriškega barona Lorenza Lantierija. Verjetno je bila to iz furlanske nižine najlaže dosegljiva luteranska skupnost.⁷⁸

V grofiji je našlo zatočišče veliko osebnosti, ki so bile povezane z italijansko versko neposlušnostjo, ne samo z bližnjih beneških posesti, ampak tudi od dlje, npr. Kalabrež Francesco Croco in prebivalec Brescie Gian Maria Reboini (ali Reboia), ki je decembra 1572 umrl pri Lantieriju doma in je bil mogoče anabaptist. Na njihov račun je prišlo več ovadb na oglejski Sveti oficij, vendar le-ta ni mogel nikoli izvesti pravega procesa.⁷⁹ Člani *Confessio Augustane*, ki so bili skoraj vsi Nemci ali Slovenci, verjetno niso imeli veliko stikov s skupino italijanskih beguncev, od katerih jih je ločeval tako jezik kot cerkveni nauki, ki so jih širili. Plemiči pa so predstavljali stičišče med aristokratskimi družinami iz Furlanije in Kranjske ter Koroške, saj so bili v sorodstvu z enimi kot drugimi. Bartolomeo da Porcia je upravičeno videl v teh vezeh element za širjenje herezije, predvsem kadar so dotalne pogodbe predvidevale, da mora žena izpovedovati vero, v kateri je bila vzgojena.⁸⁰ Giorgio della Torre, na primer, je imel ženo Nemko, Salomè von Münsterberg, ki je verjetno imela odločilno vlogo pri njegovi izbiri vere: ko je žena leta 1568 umrla, je njej v spomin v Benetkah izšla zbirka latinskih pesmi, v kateri so sodelovali tudi razni furlanski literati, ki bi se jih dalo povezati z versko neposlušnostjo kot na primer Cornelio Frangipane, Marc' Antonio Pichissino in Tranquillo Liliano.⁸¹

Še važnejša se zdi institucionalna povezanost goriške grofije z drugimi deželami Notranje Avstrije v času, ko je nadvojvoda bival v Gradcu, zlati pod oblastjo Karla Habsburškega (1564-1590), ki je bila zaznamovana s turško nevarnostjo in stalnimi finančnimi težavami. V sedemdesetih letih so se goriški deželni stanovi prilagodili, kolikor so le mogli, položajem, ki so si jih pridobili plemiči na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, kar je nedvomno okrepiło luteranstvo.⁸² Odločilno vlogo pri tem je imel Annibale d'Eck, ki je pripadal eni izmed prvih kranjskih družin, ki so stopile v reformacijo, in je bil v grofiji gospodar Mossa in Kanala ter dedič Ungerspachovih. V vlogi goriškega predstavnika se je pridružil štajerskim, koroškim in kranjskim poslancem, ki so februarja 1578 od nadvojvode Karla v miru v Brück na Muri dosegli prosto širjenje *Confessio Augustane* za plemiče in mesta Notranje Avstrije.⁸³ Ta koncesija je bila gotovo največji uspeh za luterane v pokrajini: vendar se je je papeška kurija tako ustrašila, da je od tistega trenutka dalje uporabila vsako sredstvo, da bi v teh deželah na novo vzpostavila katolicizem. Že maja 1578 je Gregor XIII. odločil, da pošlje stalnega nuncija v Gradec, da bo imel neposreden nadzor nad situacijo. Naslednje leto je nadvojvoda, ki so mu grozili z izobčenjem, začel spreminjati mnenje in se je z bratom Ferdi-

⁷⁸ Cfr. S. CAVAZZA, *Primož Trubar e le origini del luteranesimo nella Contea di Gorizia (1563–1565)*, v »Studi goriziani«, LXI (1984/II), str. 7–25 ; IDEM, *Un'eresia di frontiera*, str. 15–33 (»La Riforma nella contea di Gorizia«).

⁷⁹ Reboini je bil pravzaprav ovaden po smrti. AAU, *Sant'Uffizio*, busta 3, processo n. 55; kratka omemba v A. BATTISTELLA, *Il S. Officio e la riforma religiosa in Friuli*, str. 84.

⁸⁰ Cfr. omenjeno pisno prošnjo v A. BATTISTELLA, *Una missione del conte di Porcia*, str. 30.

⁸¹ *Oratio in funere ill. et ecc. Principis et dominae Salomes, ducis Munsterbergi et Olseni in Silesia, comitis et liberae baronissae a Turri et S. Cruce*, Venezia, Valgrisi, 1567, o tem cfr. G. VALENTINELLI, *Bibliografia del Friuli*, str. 351–352 (n. 2604) z omembo velikega števila sodelavcev v pesniškem delu.

⁸² Cfr. D. PORCEDDA, *Nobiltà e stati provinciali goriziani nell'età della Controriforma*, v *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich*, str. 441–448.

⁸³ Cfr. S. CAVAZZA, *Un'eresia di frontiera*, str. 22, z bibliografijo.

nandom Tirolskim in svakom vojvodo bavarskim dogovoril za pravcati dolgoročni načrt protireformacije (konferenca v Münchenu, oktobra 1579).⁸⁴

V treh največjih deželah Notranje Avstrije naj bi se ponovna vzpostavitev katolicizma dejansko začela (razen nekaj izjem) šele v zadnjih letih stoletja pod Karlovim sinom, bodočim cesarjem Ferdinandom II., in naj bi se končala šele med prvim obdobjem tridesetletne vojne. V Gorici pa se je začela že v prvih mesecih leta 1579 z izgonom nekaterih najbolj kompromitiranih luteranskih predstavnikov. Drugi odločilni korak je bil v tesni povezavi z nunciaturu v Gradcu, marca 1582: apostolski obisk ljubljanskega škofa Janeza Tavčarja, ki je bil pred tem arhi diakon v Gorici. Tavčarja je spremljalo oboroženo spremstvo, ki mu je poveljeval Giorgio della Torre kot glavni vodja grofije, ki se je pred nekaj leti nenadoma vrnil h katoliški veri.⁸⁵ To je bila predhodnica tega, kar se je zgodilo pozneje na Koroškem in Kranjskem z »reformacijskimi komisijami«, ki jih je uvedel nadvojvoda Ferdinand in ki so dejansko izvedle tudi vojaške akcije proti luteranskim skupnostim, ki so bile pripravljene manj popuščati. Samo spreobrnjenje Giorgia della Torra je predhodnica enakega vedenja avstrijskega plemstva proti koncu stoletja: predvsem je bil odmeven prehod Dietrichsteina v pravo rimsko vero, ki je izkoristil hitro izginotje luteranstva v posvetnih posestih bamberskega škofa.⁸⁶ Medtem je nunciatura v Gradcu postala center za ponovno vzpostavljanje katolicizma tudi v cesarskem delu patriarhata, saj je dobila prerogative, ki so bile lastne oglejskemu Svetemu oficiju: že leta 1581 so nekateri goriški plemiči precej neopazno preklicali krivo vero pred nuncijem Malaspino.⁸⁷

9. V oglejskem patriarhatu je reformacija poudarila že stoletne razlike, ki so vladale med dvema stranema te zelo velike cerkvene jurisdikcije, in jih je skoraj dokončno ločila. Širjenje protestantskih nauk je povzročilo, da je prišlo do velikih sprememb v mišljenju in družbenih odnosih, ki so zrahljali vezi, ki so v XVI. stoletju še obstajale in dale motivacijo za ločitev nadškofije, kar je bilo uradno sankcionirano na polovici XVIII. stoletja. Vendar so bile spremembe različne glede na nivo prebivalcev, pri katerih so se dogajale. Velika večina plemstva, na primer, je manj prispevala k obnovi tradicionalnih struktur, čeprav v njihovih vrstah najdemo najbolj vplivne pristaše reformacije. Tako v Furlaniji kot v cesarskem delu so velike družine pokazale, da je zanje zanimivo, da katoliške institucije preživijo, saj so zagotavljale njihovim članom ureditev primerno njihovem rangu: tako kanonikati v stolnicah in predvsem bogati ženski samostani.

Videli smo, da so videmske klarise, ki so zbežale iz samostana, pripeljali nazaj sorodniki, ki niso bili vedno neoporečni, kar se tiče pravovernosti, vendar so bili toliko bolj zaskrbljeni zaradi časti njihovih sorodnic (in zaradi dote, ki so jo odnesle s seboj). V samostanu istega reda v Mekinjah severovzhodno od Ljubljane je Francesco Barbaro leta 1592 našel pravo akademijo luteranskih študijev, ki jo je ustanovila prednica Suzana iz Gornjega gradu, izobrazena in evangeličanski veri vdana aristokratka. Ženska je bila izobčena in odstranjena s položaja; proti njeni odstavitvi so se uprli ljubljanski deželni stanovi, v katerih je bila večina protestantov, ki

⁸⁴ Cfr. A. KOHLER, *Bayern als Vorbild für die innerösterreichische Gegenreformation*, v *Katolische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich*, str. 387–404.

⁸⁵ Cfr. S. CAVAZZA, *La Controriforma nella contea di Gorizia*, v *Katolische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich*, str. 143–154.

⁸⁶ Cfr. I. KOLLER-NEUMANN, *Die Gegenreformation in Villach*, str. 51–77.

⁸⁷ Cfr. S. CAVAZZA, *La Controriforma nella contea di Gorizia*, str. 149 z opombami in viri.

niso hoteli izgubiti nadzora nad to institucijo.⁸⁸ Očitno za luteransko plemstvo na Kranjskem žensko meništvu ni bilo v nasprotju z idejami reformacije.

Stalnost katoliških struktur je za cesarski del patriarhata, tako kot tudi za vse avstrijske posesti, pomenila šibek element za luteranstvo, tudi ko je postalo večinsko. Po drugi strani pa je stikanje (podobnost) obredov in krajev bogoslužja večini naredilo manj travmatični povratek k rimski poslušnosti tudi zato, ker skoraj nikoli ni bilo več treba skozi javen preklic, kot se je to dogajalo v deželah, v katerih je bila ustoličena inkvizicija. V Notranji Avstriji zvestoba plemstva do vladarja ni bila kompromitirana zaradi konfesionalnih razlik, kot se je to zgodilo v Zgornji in Spodnji Avstriji pod Rudolfom II. in je bila ponovna vzpostavitev katolicizma z več vidikov bolj politično kot versko dejanje. Neupogljivi so bili na Kranjskem in na Koroškem, čeprav v trdni manjšini, in so rajši izbrali pot v izgnanstvo, kot pa da bi se upirali v deželi: pri njih je neredko prišlo do krize pri članstvu v *Confessio Augustani*, ki ni predvidevala upora proti posvetni oblasti. Konec stoletja je Annibale d'Eck tako kot drugi predstavniki nepopustljivega plemstva v habsburških državah prav gotovo postal kalvinist.⁸⁹ Eck je umrl v Pragi leta 1601; v prvih desetletjih XVII. stoletja so skoraj vsi njegovi sorodniki emigrirali na sever Nemčije in zapustili svoje posesti na Kranjskem ter v goriški grofiji.⁹⁰

Kar se tiče ljudstva, je reformacija v cesarskem delu patriarhata sprožila globlje in trajnejše spremembe. Tema je zahtevna in bi zaslužila bolj poglobljeno obravnavo: toda najmanj petdeset let pronicanja luteranskih del v prevodih je potrdilo slovenščino kot pisni jezik in niti protireformacija ni mogla ustaviti procesa, ki je postal nepovraten.⁹¹ V Furlaniji se ni zgodilo nič takega: zahtevali so uporabo *Svetega pisma* v ljudskem jeziku, ampak to je bila vedno ljudska italijanščina, in nihče (vsaj kolikor je znano) v XVI. stoletju ni nikoli pomislil, da bi prevajal sveta besedila v jezik, ki so ga govorili na deželi ali v gorskih predelih. Razlika ni tako majhna: plemstvo na Kranjskem je bilo še naprej nemško, Trubar pa je v tem jeziku pisal uvode in posvetila k slovenskim njim namenjenim knjigam; vendar so se prebivalci na deželi in tudi večinoma v mestih navadili na svoj jezik, ki je bil podprt tudi z nekaterimi osnovnimi slovničnimi orodji, ki so bila dolgo samo delo protestantskih krogov. Oglejska kurija pod Francescom Barbarom je začela previdno skrbeti za večjezičnost škofije: vendar je raba slovenščine in nemščine (ki jo je veliko manj kot furlanščine) ostala skrb posameznih kuratov in pridigarjev, ne da bi se centralna oblast sistematično zavzemala zanje.⁹²

⁸⁸ Cfr. AAU, *A parte imperii*, busta »Carniola superiore. Clarisse a Minkendorf e Locopoli«; regist procesa v *Akten und Korrespondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Ferdinand II.*, II, str. 939. Cfr. M. CATTO, *Indagini processuali ed eresia nei monasteri femminili di Mekinje e di Udine nel Patriarcato di Aquileia del XVI secolo*, v »Metodi e ricerche«, n.s. XVII/2 (1998), str. 79–110.

⁸⁹ Zelo nazorno je pismo graškemu nunciju servita Francesca Bennija, datirano Gradisca, 16. decembra 1592, v Archivio segreto Vaticano, *Fondo Borghese*, Serie III, busta 68 B, c. 31.

⁹⁰ Cfr. W. W. SCHNABEL, *Österreichische Exulanten in oberdeutschen Reichsstädten*, München, Beck, 1992, *ad Indicem*, s.v. Eck und Hungersbach.

⁹¹ Kot izhodišče prim. nove zelo drugače zasnovane prispevke M. SMOLIKA, *Liturgija v času katoliške preno-ve*, v *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich*, str. 113–122; T. DOMEJ, *Sprachsoziologische Betrachtungen zum Slowenischen an der Wende von evangelischen Reformation zur Katholischen Reform*, ivi, str. 537–550; B. POGORELEC, *Cerkveno življenje in slovenščina v javnosti v sedemnajstem stoletju*, ivi, str. 551–562.

⁹² Cfr. G. TREBBI, *Il patriarca Francesco Barbaro e la Patria del Friuli*, v *Il Patriarcato di Aquileia tra Riforma e Controriforma*, a cura di A. De Cillia e G. Fornasir, Udine, Accademia Udinese di Scienze, Lettere e Arti – Deputazione di Storia Patria per il Friuli, 1996, str. 61–94; IDEM, *Il concilio provinciale aquileiese del 1596 e la liturgia slava nell'Istria*, v »Acta Histriae«, VIII (1999), str. 191–200.

V drugi polovici XVI. stoletja je samo v severovzhodnih predelih patriarhata reformacija globoko prevzela življenje celih skupnosti. Značilen primer so prebivalci Vipave, kjer je samo majhna skupina leta 1584 ubogala nadvojvodov ukaz, naj se vrnejo h katolicizmu, večji del pa se je izselil v Ljubljano potem, ko so sprožili dolg juridični boj proti odloku o izgonu.⁹³ V Furlaniji ni bilo nikoli takih reakcij, razen anabaptističnih skupin v škofiji Concordia; izbira za versko oporečnost je v glavnem osebna ali pa največ družinska, čeprav zajema več oseb, ki živijo v istem kraju in se obiskujejo med seboj. Edina razlika je preiskava, ki je v letih 1578 in 1583 zajela veliko prebivalcev Timauja, v visoki Karniji, ki so bili obtoženi pred Svetim oficijem, da so jedli meso, jajca in mlečne izdelke ob prepovedanih dnevih, in ne samo to: »Živijo kot živali,« je rekel eden od njihovih tožilcev, ki pa je bil iz Tolmeča kajti v vseh letnih časih jedo meso, nimajo niti duhovnika, niti cerkve in mislim, da se nikoli ne spovejo in tudi obhajani niso nikoli.«⁹⁴

Za videmsko kurijo je bil to gotovo zelo sumljiv kraj, saj je bil na meji z luteransko Koroško ob cesti, ki je vodila čez prelaz Monte Croce v Ziljsko dolino; prebivalci so govorili nemško in so bili navezani na svoje običaje (»slovijo po tem, da živijo bolj po nemških običajih kot po italijanskih«). V resnici Timau ni nikoli postal luteranski, čeprav je imel kakšen koroški priseljenc, kot gostujoči rudar Millian, v sebi heterodoksne nauke, ki se jih je bil naučil v mladosti. Skupnost je bila videti enotna pri odklanjanju cerkvenih predpisov, ki so bili popolnoma nekompatibilni z lokalno resničnostjo, v kateri je živela: v gorah si ni bilo lahko nabaviti rib in oljčnega olja, pa čeprav je bil postni čas. Za Sveti oficij je bilo zauživanje prepovedanih jedi zločin, ki je dal sumiti na herezijo in je torej spadal v njegovo jurisdikcijo: v XVI. in XVII. stoletju je bilo v Carniji in drugih gorskih predelih veliko procesov s to obtožbo. Vikar Paolo Bisanti je opazil, da v teh primerih prestopki ni v nikakršnem neposrednem odnosu s herezijo, in je patriarha Grimanija prosil, naj oprostí »tem ljudem iz Cadora, Carnije, Tolmeča in bližnjih okoliških krajev... ker je bolje, da jim je oproščeno, kot pa da si oprostijo sami in s tem naredijo smrtni greh, kajti nemogoče je, da bi ti ljudje, ki nimajo niti olja niti rib ali drugega udobja in ki delajo cele dneve, lahko spoštovali svoje obveznosti.«⁹⁵

10. Razlika, ki je vladala med obema deloma patriarhata, je opazna tudi v razsodbah oglejskega Svetega oficija. Povedal sem, da ni nikoli deloval čez meje beneške posesti: toda precej ovadb je prišlo v Videm tudi z druge strani meje in razni procesi so obravnavali ljudi, ki so izvirali s cesarskih teritorijev ali pa so tam dolgo živeli. Doslej še nihče ni tega odkril: toda vse obsodbe na smrt po obsodbi furlanske inkvizicije se nanašajo prav na to majhno število obtožencev. Podatek je sam po sebi pomenljiv: videmski Sveti oficij je smrtno kazen uporabil samo petkrat ali šestkrat: in to ne zato, ker je bil »precej bolj človeški in usmiljen kot v drugih mestih beneške oblasti«, kot bi želel Battistella,⁹⁶ ampak ker so tisti, ki se niso pokesali ali pa bili povratniki, lažje zbežali in se zatekli na ozemlje cesarstva. Sicer pa je zgodovina inkvizicije v Furlaniji v drugi polovici XVI. stoletja predvsem zgodovina preklicev krive vere, kar lahko tudi pričakujemo v pokrajini, kjer zahteve za prenovo vere niso mogle naleteti na pozitivne rezultate in jim je bilo usojeno, da se omejijo na posamezne skupine odpadnikov.

⁹³ Cfr. S. CAVAZZA, *La controriforma nella contea di Gorizia*, str. 148, 150, 152.

⁹⁴ AAU, *Sant'Uffizio*, busta 4, processo n. 76; cfr. G. Ferigo, *Morbida facta pecus*, str. 48–53.

⁹⁵ *Le lettere di Paolo Bisanti*, str. 303 (10 aprile 1582); Bisanti je o tem pisal patriarhu skoraj z istimi besedami že 2. januarja 1581 (str. 180).

⁹⁶ Cfr. A. BATTISTELLA, *Il S.Officio e la riforma religiosa in Friuli*, str. 65.

Za tiste, ki so imeli zveze onkraj meje, je bila obravnava drugačna: oni so se zavedali, da pripadajo verski skupnosti, ki je uradno ustanovljena in deluje uspešno v bližnjih krajih. V teh primerih preklic ne bi bil le greh nasproti svetemu Duhu, najhujši od vseh, ker bi zavračal razkrito resnico, ampak bi bil tudi družbeno žaljivo dejanje do verskih tovarišev. Mislim, da so take vrste čustva gnala vztrajnost Ambrogija Castenarija (mogoče Kastnerja), »zlatarja nemške narodnosti«, v resnici pa Slovenca iz Kranjske, ki mu je bilo sojeno med pomladjo in poletjem leta 1568 in ki je bil obsojen na smrt ter usmrčen 2. novembra.⁹⁷ Pet let prej se je preselil v Videm in se tam oženil: ohranil pa je svoje versko prepričanje in luteranske knjige (vse v nemščini); vsake toliko je hodil v Vipavo na srečanja z duhovnikom enakega verskega prepričanja in zato, da je bil obhajan pod obema podobama. Med zaslišanjem je odločno in čisto preprosto branil svoje ideje:

»*Interrogatus*, kakšne vere je, *respondit*: Vera moja je vera v Kristusa in v Kristusu hočem umreti. *Interrogatus*, kako ste prišli do te vere in ali je taka, kot jo uči rimska cerkev, *dixit*: Verjamem, tako kot veruje sveta katoliška cerkev. *Interrogatus*, kaj pa pomeni katoliška cerkev, *dixit*: To pomeni apostolska cerkev in tudi zdaj sem v tej cerkvi in ona je bila vedno preganjana, tako kot sem jaz zaradi božje besede.«⁹⁸

Enako so se vedli pred Svetim oficijem Italijani, ki so dolgo živeli v protestantskih skupnostih na drugi strani Alp, tako Daniele Dionisi iz Vinaia v Karniji, ki je bil obsojen in sežgan na grmadi v Vidmu 17. decembra 1588, potem ko je petindvajset let živel na Koroškem in Štajerskem. Njegov primer je čisto nenavaden, ker je bil aretiran v Gradcu, kot *haereticorum omnium obstinatissimus*, na ukaz nadvojvode Karla, ki je hotel dati lekcijo drugim Italijanom, ki so bivali v mestu (»ut ... unius perfidi hominis exemplo ceteri Itali hic commorantes cautiores fiant«). Iz obsodbe je videti, da je bil Dionisi pravoveren luteran, in zato ni lahko razumeti, zakaj je bil stari nadvojvoda, ki je že desetletja moral obračunavati s pripadniki *Confessio Augustane*, tako zagrizen proti njemu. Verjetno je bila to samo želja ugajati graški nunciaturi: dejansko so vprašanje reševali v tesnem sodelovanju z rimsko kongregacijo Svetega oficija, ki jo je vodil togi Giulio Antonio Santori, kardinal Sante Severine, ki je predpisal največjo strogost.⁹⁹

Tokrat se nadvojvodski dvor ni ustavil niti pri proceduralnih problemih: čeprav je bilo videmsko sodišče obroben organ rimske kongregacije, je imel vedno tako poravnavo, kot jo je zahtevala vlada Serenissime (Beneške republike) z obveznim sodelovanjem na sejah beneškega namestnika ali njegovega predstavnika. To je bila moteča prisotnost, kadar se je sodilo avstrijskemu državljanu, zlasti za prekrške, ki so bili storjeni onkraj meje: videmski namestnik bi prav gotovo rajši videl, če bi bila smrtna kazen izvršena v Gorici ali Gradiški. V preteklosti je za podobne primere neposredno interveniral sam rimski Sveti oficij, ki je zahteval obtoženca, tako kot se je zgodilo leta 1572 z Alessandrom Jechilom, ki so ga nato poslali na grmado v Rim. Koncem osemdesetih let, po imenovanju Francesca Barbara za koadjutorja, je bil videti nadvojvoda Karl veliko bolj spravljev do patriarhovih oblasti: morda zato, da ne

⁹⁷ AAU, *Sant'Uffizio*, busta 3, processo n. 44; L. DE BIASIO, *L'eresia protestante in Friuli*, str. 113–114, 146–149; S. SEIDEL MENCHI, »*Certo Martino è stato terribil homo*«, str. 129–133; R. IACOVISSI, *Il caso di Ambrogio Castenario. Il Friuli del secolo XVI e la Riforma*, Udine, A.S. Macor editori, 1992, kar ni najboljše delo.

⁹⁸ Proces je v celoti objavljen v *1000 processi dell'Inquisizione in Friuli (1551–1647)*, uredila L. De Biasio in M.R. Facile, Villa Manin di Passariano-Udine, 1976 (»Quaderni del Centro di catalogazione dei beni culturali«, IV), str. 105–130; str. 112.

⁹⁹ AAU, *Sant'Uffizio*, busta 58, »Sententiarum libri I, II, II«, fasc. 3, cc. 23r–24v; L. DE BIASIO, *L'eresia protestante in Friuli*, str. 91–93 in zlasti G. FERIGO, *Morbida facta pecus*, str. 29–31. O proceduralnih problemih pri tem in podobnih primerih cfr. G. Trebbi, *Francesco Barbaro, patrizio veneto e patriarca d'Aquileia*, Udine, Casamassima, 1994, str. 75–77.

bi dokončno pokvaril poslednjega poskusa, da bi vzpostavil škofijo v Gorici, kar je bilo v teh letih zaupano kardinalu Madruzzo. Sicer pa se je v nekaterih delih njegove vladavine katoliška protireformacija že začela, predvsem tam, kjer so bili plemiči manj močni, ali pa tam, kjer so fevdni gospodje pomagali delu vojvode.

Zadnji, ki ga je Sveti oficij v Vidmu obsodil in je bil usmrčen v Rimu, je bil Peter Kupljenik, usmrčen leta 1595. Njegov primer je zelo poučen zaradi spleta okoliščin in interesov, ki zaznamujejo cesarska ozemlja patriarhata ob koncu stoletja. Bil je duhovnik, rojen okoli leta 1533 v župniji Radovljica na Gorenjskem, in je pristopil k reformaciji v šestdesetih letih, ko je bil še vikar v cerkvi sv. Martina na Bledu. Področje ni bilo najbolj primerno za sprejemanje luteranstva: na Gorenjskem od Škofje Loke do Bleda so bili sedeži starih fevdnih posesti freisinških in brixenških knezoškofov. Kupljenik je imel od ljubljanskih deželnih stanov izrecno naročilo, da pridiga po vsem tem teritoriju, sedež pa je imel v Lescah in Kropi, blizu rojstnega kraja. Njegovo delovanje je sprožilo veliko protestov in že leta 1580 je nadvojvoda Karl zahteval, da ga aretirajo; ujele so ga šele čete freisinškega škofa junija 1587 v okolici Škofje Loke. Ujetnika so »zelo zastraženega z oboroženimi arkibuziri« prepeljali v Tolmin in nato v Gorico ter končno v videmske ječe Svetega oficija kljub temu, da so kranjski deželni stanovi uradno zahtevali izpustitev svojega podanika.¹⁰⁰

Za furlansko inkvizicijo je bil to težek problem: Kupljenik je vedno deloval v ljubljanski škofiji, čeprav je bil ujet na ozemlju patriarhata. Vikar Brisanti je vseeno zahteval, da se oglejski jurisdikciji celo podredi Gorenjsko, in je protestiral, ker si jo je ljubljanski škof dvajset let uzurpiral;¹⁰¹ tako je bil obtoženec uradno član škofije, ki ji ni nikoli pripadal. Na prvem zaslišanju, 7. julija, je prišlo na dan tudi vprašanje jezika: Kupljenik je sodnikom izjavil, da jih ne razume. »*Se recte nescire linguam latinam, et eo minus italicam, et propterea non posse respondere eorum interrogationibus nisi medietate aliquo interprete, qui valeat idioma germanicum vel schlabonicum satis recto.*« Za to nalogo so zadolžili videmskega trgovca, ki se je zdel primeren in zaupanja vreden. Sprva se je obtoženec poskusil sklicevati na svoj uradni položaj pridigarja, ki ga je redno plačevala dežela cesarstva; toda prvega avgusta je klonil, priznal svoje odpadništvo in pristal na javni preklic krive vere. Vseeno je bil na veliko zgražanje ljubljanskih deželnih stanov, ki so bili natančno obveščeni (mogoče prav od trgovca, ki je služil kot prevajalec) o vsem poteku procesa, obsojen na dosmrtno ječo.

Postopki za osvoboditev Kupljenika so se nadaljevali tudi po njegovi obsodbi; kardinal Santori je zahteval, da ga premestijo v Benetke ali v drug kraj daleč od meje, ker se mu videmske ječe patriarhata niso zdele dovolj varne.¹⁰² Zaporniku je resnično uspelo pobegniti poleti leta 1589, verjetno s pomočjo kranjskih agentov; vrnil se je v Ljubljano, kjer so ga dežele spet vzele v svojo službo. 9. februarja 1590 je prosil za dopust, da bi šel iz mesta: od tistega trenutka na Kranjskem ni bilo več novic o njem. O dramatičnih dogodkih, ki so sledili, se je najstrožje molčalo, tako da se jih le težko prepozna. Kupljenika so zopet ujeli in prepeljali v Gradišče ob Soči; 24. marca ga je barka beneške inkvizicije z oboroženim sprem-

¹⁰⁰ O Kupljenikovem življenju cfr. A. DIMITZ, *Geschichte Krain*, III, str. 21–22, 135–139, 150; J. LOGAR v *Slovenski Biografski Leksikon I*, Ljubljana, 1925–1932, str. 590–591; drugi podatki o njem so dosegljivi v videmskem procesu proti njemu, AAU, *Santi'Uffizio*, busta 9, processo n. 164. A. BUDAL, *Križev pot Petra Kupljenika. zgodovinska povest*, (zadnja izdaja: Ljubljana, Mihelač, 1994) je zgodovinski roman, ki temelji na vedenju o Kupljeniku do leta 1924.

¹⁰¹ Cfr. pismo patriarhu z dne 1. junija 1581: »Bil sem na viziti v Clamburgu [Kranju] ... rekviriral sem jurisdikcijo, ki so jo že dvajset let zasedali predhodniki ljubljanskega škofa; *Le lettere di Paolo Bisanti*, str. 210. Očitno so negotove meje med obema škofijama še takrat povzročale težave.

¹⁰² AAU, *Santi'Uffizio*, busta 59, »Epistolae Sacre Congregationis S. Offici ab anno 1588 inclusive usque ad 1613 inclusive«, datirano 10. junij 1489.

stvom prepeljala iz Devina v Benetke in ga končno preko Ancone, maja 1590, izročila rimskemu Svetemu oficiju, kjer je bil registriran kot »*Petrus filius quondam Petri de Kuplenik de Cragna, Aquilegiacae diocesis curatus parochialis ecclesiae S. Martini loci seu pagi Teeltz [Veldes-Bled]*«. ¹⁰³

Slovenski duhovnik je ostal v rimski inkvizicijski ječi pet let, v pritličju palače, ki so jo bili malo prej zgradili poleg Svetega Petra, v prostorih, ki naj bi bili svetli in udobni: prav gotovo so ravnali z njim uvidevno, če je kongregacija Svetega oficija 22. decembra 1593 odredila, da se mu da *pallio seu capotto*. Njegovi sojetniki, ki jih je bilo včasih tudi petdeset, so bili skoraj vsi Italijani: v prvih mesecih leta 1594 je bil v Rim prepeljan tudi Furlan Giovambattista Clario, ki je bil aretiran v Padovi kot sveže diplomirani zdravnik, ker je razpravljal o veri z judom; tudi njegovemu stricu duhovniku, tudi Giovambattistu, je sodila videmska inkvizicija leta 1568, toda on se je rajši umaknil na varno v Gorico. ¹⁰⁴ V tistih letih so bila med zaporniki tudi veliko bolj znana imena: Aurelio Vergerio, nečak Petra Pavla; filozof Tommaso Campanella, ki je bil aretiran v Padovi skupaj s Clarijem in zaradi istih obtožb; florentinski pregnanec Francesco Pucci, ki je bil ujet pozimi leta 1592 v Salzburgu, potem ko je preromal celo Evropo. Najslavnejši je bil prav gotovo še en filozof, Giordano Bruno, dominikanec tako kot Campanella, izročen iz Benetk v Rim februarja 1593.

Aurelio Vergerio, Clario in Campanella so jo odnesli z javnim preklicem; Giordano Bruno je bil, kot je znano, po dolgem procesu 17. februarja 1600 sežgan na Campo di Fiore. Francesco Pucci in Peter Kupljenik sta ponovno zapadla v krivo vero in se je zdelo, da je njuna usoda zapečatenata tudi potem, ko sta se pobotala s cerkvijo. Rimski Sveti oficij je še konec leta 1592 zahteval v Videm Slovenčev sveženj aktov »z avtentično kopijo njegove obsodbe in preklica«; nato se je na vse načine trudil, da bi obsojenca vrnil h katolicizmu tudi s pomočjo nemškega jezuita. Pucci je pokazal, da se je pokesal, ko je bil že določen datum za sežig, in je tako dosegel, da je bil obglavljen v zaporu 5. julija 1597 (truplo so nato javno sežgali). ¹⁰⁵ Kupljenik, brez upa, da bi bil osvobojen, je tokrat ostal trden v svoji veri in ni preklical svojih stališč. Na njegov konec spominja kratka opomba v registrih *Compagnie di San Giovanni Decollato*, ki je spremljala obsojene na morišče, pod datumom 1595 (drug vir navaja dan: 20. maj), ko je Klemen VIII. nadaljeval z nizom usmrtitev: »Chuplenich Pietro de Carniola, živ sežgan privezan na kol na Campu di Fiore, ker je bil nepopravljiv heretik.« ¹⁰⁶

Iz italijanščine prevedla Jožica Pirc

¹⁰³ Cfr. P. PASCHINI, *Eresia e riforma carniolica*, str. 53, kjer Slovenca zamenjajo z Giovambattistom Clariom; podatki o zaprtju v ječah romskega Svetega oficija v L. FIRPO, *Il processo di Giordano Bruno*, Roma, Salerno Editrice, 1993, str. 218, 222.

¹⁰⁴ AAU, *Sant'Uffizio*, busta 3, processo n. 46; cfr. L. DE BIASIO, *L'eresia protestante in Friuli*, str. 99–101, 142–146; S. CAVAZZA, *Inquisizione e libri proibiti*, str. 42. O mlajšem Clariu, čigar oče je postal zdravnik na nadvojvodskem dvoru v Gradcu, cfr. L. FIRPO v *Dizionario biografico degli Italiani*, XXVI, Roma, Istituto per l'Enciclopedia Italiana, 1982, str. 138–141.

¹⁰⁵ Cfr. L. FIRPO, *Processo e morte di Francesco Pucci*, v »Rivista di filosofia«, XI (1949), str. 371–405, zdaj v ponatisu v *Scritti sulla Riforma in Italia*, Napoli, 1996, str. 17–51.

¹⁰⁶ D. ORANO, *Liberi pensatori bruciati in Roma dal XVI al XVIII secolo*, Livorno, U. Bastogi, 1971 (ediz. originaria Roma, 1904), str. 118. Natančni dan usmrtitve izvira iz *Avvisi di Roma dell'anno 1595*, Bibl. Apostolica Vaticana, Barb. Latino 1093, c. 339v; pod datumom sobota 20. maj: »V torek so bili odvedeni v Minervo 12 ječe Svetega oficija na preklic, nakar so nekatere obsodili na prisilno delo, druge na dosmrtno ječo in enega iz Provincia del Cragno [dežeze Kranjske], da bo živ sežgan na grmadi, kar je sledilo istega jutra«. S sodelovanjem Draga Trpina, arhivarja v Novi Gorici, se pripravlja objava vseh dokumentov v zvezi s procesom in smrtjo Petra Kupljenika.

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo »**Kronika**«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki prese-gajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje. »Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I. Po izredno ugodnih cenah je na razpolago tudi večina starejših letnikov revije.

V seriji »**Knjižnica Kronike**« so izšle naslednje publikacije:

Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani
Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani
Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani
Sergij Vilfan – Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), 128 strani
Peter Vodopivec, LUKA KNAPFELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani

Jože Žontar

Obnovitev okrajnih glavarstev na Kranjskem (1867)

Avstrijski porazi leta 1859 so imeli posledice tudi na notranji politiki. Absolutistični sistem, ki je bil obnovljen na podlagi tim. Silvestrskega patenta (31. decembra 1851) in je med drugim odpravil ločitev sodstva in uprave ter vpeljal kot oblastne organe na prvi stopnji mešane okrajne urade, se je moral umakniti ustavni ureditvi.¹ Kot ena prvih nalog je bila sedaj preureditev celotnega sistema oblasti. Razumljivo je bilo najprej težišče na vprašanjih, povezanih z ustanovitvijo predstavniških teles, tako državnih kot deželnih. 5. marca 1862 je bil objavljen državni občinski zakon, ki je v mnogočem slonel na provizoričnem občinskem zakonu iz leta 1849. Ta je poleg krajevnih dopuščal tudi okrajne, župne (Gaugemeinden) ter okrožne občine.² Glede organizacije državnega aparata opazimo sprva centralistične tendence, ki jih je potrdil vladar tudi v svojem manifestu z dne 20. oktobra 1860. Na podlagi uredbe notranjega ministra Agenorja Goluchowskega z dne 17. junija 1860 sta bili odpravljene deželni vladi na Koroškem in Kranjskem,³ že prej pa so začeli odpravljati zelo osvojevalne okrožne oblasti v kronovinah, kjer so ti organi še obstajali; pri nas na Štajerskem (istočasno kot v Avstriji pod Anižo) ter v Primorju (uredbi notranjega ministra z dne 19. decembra 1859 ter 17. junija 1860). Z delom so prenehale postopoma (na Štajerskem 30. aprila, v Primorju 15. novembra 1860). Njihove pristojnosti so prešle deloma na namestništva, po večini pa na okrajne urade. Področje dejavnosti okrajnih uradov, ki je bilo določeno z uredbo ministra za notranje zadeve, pravosodje in finance z dne 19. januarja 1853, se je s tem povečalo za odločanje o občinskih mejah, gradbenih zadevah, cestnih in vodnih gradnjah, imeli so pravico izdajati orožne liste in lovske karte, dodeljevati krošnjarske liste ter odločati o oprostitvi kot tudi o odpustu iz vojaške službe. Naknadno so bile na okrajne urade prenešene še zadeve glede izseljevanja. Uradno osebje odpravljenih okrožnih oblasti je bilo stavljeno na razpolago.⁴

V novih razmerah je bilo potrebno preurediti tudi organizacijo politične uprave. Oktobra 1863 je državno ministrstvo kot predlog vlade poslalo v državni zbor osnutek zakona, s katerim bi bile določene osnovne smernice bodoče ureditve in pristojnosti političnih upravnih oblasti. Istočasno je s pridržkom, da bodo osnovne smernice obravnavane v skladu z ustavo v državnem zboru, cesar Franc Jožef (14. oktobra 1863) dovolil, da organizirajo nove politične oblasti I. stopnje.

¹ Allgemeines-Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich 1852, št. 2. – Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich 1853, št. 10; 1854, št. 34, 112, 241; 1855, št. 52; 1859, št. 60. – Sergij Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str.434-446. – Hermann Baltl-Gemot Kocher. Österreichische Rechtsgeschichte, Graz 1997⁹, str. 207–209.

² Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich 1962, št. 18. – Jože Žontar, Občinski red za Kranjsko leta 1866, Zbornik ob devetdesetletnici arhiva, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Gradivo in razprave 8, Ljubljana 1988, str. 90.

³ Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich 1860, št. 225, 155.

⁴ Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich 1859, št. 225; 1860, št. 155, 80, 245; 1853, št. 10; 1863, št. 42.

Po osnutku zakona bi bila javna uprava v vseh instancah ločena od pravosodja. Izvajale bi jo politične oblasti, kolikor ne bi bile zadeve na podlagi deželnih ustav, občinskih redov ali s posebnimi zakoni prenešene v sodelovanje ali odločanje deželnih, okrajnih ali občinskih zastopov. Kot vrhovni organ deželnoknežje uprave v posameznih kraljevinah in deželah je bila določena politična deželna oblast, z deželnim šefom na čelu, imenovana namestništvo, v manjših deželah – kot v Ljubljani za vojvodino Kranjsko – pa deželna vlada. Skupno bi bilo v avstrijskem delu države (brez kraljevine Galicije ter krakovske velike vojvodine) 9 namestništev ter 5 deželnih vlad. Deželni šefi bi bili za izvajanje zadev, ki so jim bile osebno dodeljene ter za vodstvo deželne oblasti, neposredno odgovorni predpostavljenemu ministru.

Politični deželni oblasti bi bile podrejene nižje politične instance ter vsi uradi in organi, ki so bili pristojni za zadeve deželnoknežje uprave v ožjem pomenu, za verske in šolske zadeve, policijsko upravo ter za trgovske in narodnogospodarske posle. Od nje bi prejeli naročila in navodila, pošiljali bi ji poročila in obvestila. Deželna oblast bi nadzirala njihovo poslovanje, njej bi bili podrejeni tudi v vseh personalnih in disciplinskih zadevah. Deželni oblasti podrejeni deželnoknežji politični organi bi bili – z izjemo lombardsko-beneškega kraljestva – samo okrajne oblasti, ki bi se imenovale, kot pred letom 1854, okrajna glavarstva (v kraljevini Dalmaciji pa prefekture). Poleg teh bi funkcijo deželnoknežjih političnih okrajnih oblasti izvajali tudi mestni magistrati, ki bi jim na podlagi posebnih občinskih statutov poverili tudi politično uradovanje. Pri razmejitvi območij okrajnih glavarstev so se morali po pravilu nasloniti na uradne okraje, ki so bili določeni ob izvedbi cesarskega sklepa z dne 26. junija 1849,⁵ s pridržkom posameznih sprememb, nujnih zaradi krajevne lege ali glede na število prebivalstva in prometne prilike, o čemer naj bi deželni odbori podali svoje mnenje. Položaj političnih okrajnih oblasti v razmerju do deželnih, okrajnih in občinskih zastopov (okrožni ter župni se v primerjavi z letom 1849 ne omenjata več), bi določali deželni in občinski redi, oziroma zakoni o okrajnem zastopu.

Funkciji okrajnega glavarja so želeli dati večji ugled s tem, da bi mu šle pri javnih svečanostih, kot predstavniku deželnega kneza, pripadajoče prednosti. Odredbe predpostavljene je moral točno in hitro izvajati, odgovoren jim ni bil le za svoja osebna uradna ravnanja, marveč tudi za celotno poslovanje okrajne oblasti, ki jo je vodil. Podrejeno uradno osebje je bilo strogo zavezano, da službena naročila in navodila predstojnika točno in hitro izvrši ter da naložene posle obravnava kot jih je ta nakazal. Kot leta 1849 je bil tudi tokrat poudarjen monokratski sistem upravljanja.

Naslednji namen reorganiziranja političnih oblasti je bil povezan z varčevanjem, to pa zaradi stanja, v katerem je bila država. Zato je moral biti stalež osebja strogo omejen glede na dejanske službene potrebe. Število konceptnih pripravnikov bi določili za upravno območje politične deželne oblasti, deloma z, deloma brez podpore (adjutum). Njihova naloga bi bila praktično izobraževanje ter pomoč pri poslovanju pri deželni oblasti in pri njej podrejenih uradih. Za okrajna glavarstva so bile določene naslednje kategorije uradnega osebja (s plačo glede na stopnjo razvrstitve okrajnega glavarstva): med konceptnim osebjem – okrajni glavar (2000, 1800, 1600 gld.), okrajni komisar (1100, 900 gld.), okrajni adjunkt (700, 600 gld.), okrajni zdravnik za oskrbo zdravstvene službe (500 gld.); med pisarniškim osebjem – okrajni sekretar (700, 600 gld.), kanclist (500, 450 gld.); med posli – uradni sluga (350, 300 gld.) in služitelj (250 gld.). Okrajnemu glavarju je pripadalo tudi službeno stanovanje ali dodatek za stanovanje, uradnemu slugi pa službena obleka. Glede disciplinskih obravnav uradnikov, – to

⁵ Jože Žontar, Uvedba okrajne uprave na Kranjskem leta 1849, v: Melikov zbornik, Ljubljana 2001.

je za konceptno in pisarniško osebje, – ter poslov, glede dodeljevanja dopustov, nagrad, pomoči ter predujmov na račun plače, dovoljevanja selitvenih pristojbin, pokojnin, preskrbnin, miloščin in podobnega, bi veljale tozadevne splošne uredbe za uslužbence političnih oblasti. Za opravljanje enostavnih manipulacijskih in pisarskih opravil, za kar praviloma ni bilo treba sistematizirati uradnikov, so oblastem namenili določene zneske za plačilo dnevničarjev in pisarske pavšale. Za pavšalno obravnavo stroškov za službene in pisarske potreščine, vključno z razsvetlavo in kurjavo uradnih prostorov, so političnim oblastem odmerili nek pavšal, za kritje nepavšalnih režijskih izdatkov pa dali na razpolago odgovarjajoči polog. Obstoječe norme glede pavšaliziranja, nakazovanja in obračunavanja pologov, dovoljevanja sprememb izdatkov, glede službenih potovanj osebja itd., ki so veljali za tedanje deželne in okrajne urade, so morale uporabljati tudi nove politične oblasti, s pripombo, da bo tako določeno ali spremenjeno po upravni poti.

Osnutek zakona je še določal, da bo čas, ko bo stopila nova organizacija v posameznih kronovinah in deželah v veljavo, objavljen s posebnimi uredbami. Glede pristojnosti pa je bilo le načelno rečeno, da prevzamejo nova namestništva in deželne vlade pristojnost dotedanjih deželnih političnih oblasti, okrajna glavarstva pa politične zadeve, za katere so skrbele dotedanje okrožne oblasti ter okrajni uradi.

Do postavitve nove sodne organizacije, naj bi dotedanji mešani okrajni uradi vodili sodne zadeve kot okrajna sodišča, podrejena pravosodnemu ministrstvu. Uslužbenci dotedanjih deželnih in okrožnih oblasti ter okrajnih uradov, ki ne bodo nastavljeni na sistemizirana mesta pri novih političnih, niti pri drugih deželno knežjih oblasteh, niti še nadalje zaposleni pri okrajnih sodiščih, bodo stavljeni na razpolago, s tem da jim bo pripadal rok za ugodnosti.⁶

Državno ministrstvo – v to je bilo oktobra 1860 združeno tudi notranje ministrstvo – je poslalo 26. junija 1864 osnutek zakona namestnikom v deželah z obvestilom (podpisal ga je vitez Lasser), da ta vladni predlog ni prišel več na vrsto za obravnavo na preteklem zasedanju državnega zbora in ga bo zato treba pri naslednjem sklicu državnega zbora ponovno predložiti, zlasti ker je reorganizacija občin v večini dežel že v teku, pa tudi pravosodni minister bo državnemu zboru že lahko predložil osnutek bodoče sodne organizacije. Vitez Lasser je predlagal, da začno zgolj z administrativnimi preddeli za izvedbo določil osnutka zakona, v predvidevanju, da bo ta vendar v bistvu dobil zakonsko moč, ne glede na nasprotovanja nekaterih deželnih zborov ter ugovore ali delne spremembe, ki jih je moč pričakovati pri obravnavi v državnem zboru. Poudaril pa je, da gre lahko začasno le za take priprave in poizvedovanja, ki jih morejo opraviti politične oblasti same kot neko notranjo uradno zadevo, brez zaslišanja zadevnih deželnih odborov ali posameznih občinskih zastopov.

Vitez Lasser je bil februarja 1861 razrešen kot pravosodni minister, vendar je ministrski naziv obdržal, cesar pa mu je v državnem ministrstvu poveril samostojno vodstvo politične uprave, z izjemo zadev, ki so se nanašale na delovanje političnih zastopov.⁷

Pozornost namestnikov pa je želel vitez Lasser usmeriti na tri vprašanja: na teritorialno razdelitev dežele, na predvidene stroške za bodoče državne organe ter na predhodni izbor in ugotovitev uradnikov, ki bi bili primerni za višje službene položaje, posebno za vodstvo okrajnih oblasti. Glede razmejnitve političnih okrajev, ki jih bo treba oblikovati, je potrebno zrelo presoditi, če in katere spremembe glede števila in razdelitve okrajev, kot so bili določeni pri postavitvi okrajnih glavarstev leta 1849, bodo potrebne. Ti okraji so bili osnova razdelitve deželnozborskih volilnih okrajev, spremembe pa so bile potrebne zaradi spremenjenih raz-

⁶ ARS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, konvoluti I/56/= škatla 24/, št. 1267/1864.

⁷ Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich 1867, št. 49. – Laibacher Zeitung 1861, št. 30 (6.2.1861).

mer glede prebivalstva in prometa, krajevne lege ali drugih dejstev. Namestniki so morali o tem poslati državnemu ministrstvu, če le mogoče do 15. septembra, natančno in izčrpno mnenje ter ga opremiti s potrebnimi statističnimi podatki o površini in številu prebivalstva predlaganih okrajev, kot s primerjalnimi pregledi prejšnje in bodoče razdelitve okrajev. Pri izbiri krajev, ki naj bi jih določili kot sedeže okrajnih glavarstev, so morali obenem paziti na to, če so potrebni uradni prostori na razpolago, oziroma ali jih je mogoče brez posebnih težkoč in stroškov zagotoviti. O rezultatih opravljenih zapažanj kot o ukrepih, ki bi bili potrebni, so mu morali poslati ločeno poročilo.

Potem ko bi ugotovili potrebno število ter sedeže okrajnih glavarstev, so morali namestniki do 15. oktobra poslati državnemu ministrstvu seznam personalnega staleža, ki bi ga te oblasti po najstrožjih merilih potrebovale, skupaj z izračunom stroškov, ki nanje odpadejo. Temu so morali priključiti primerjalni pregled stroškov po novem, s stroški bivših okrajnih glavarstev ter tedanjih okrajnih uradov.

Končno je vitez Lasser poudaril, kar zadeva predhodni izbor in ugotovitev oseb, ki bi bile primerne za višje službene položaje, da razumljivo ne gre še za posredovanje formalnih predlogov za zasedbo. S tem da je zaprosil namestnike, da se razgledajo po podrejenih uradnikih in označijo tiste, ki se zdijo za mesta okrajnih glavarjev in okrajnih komisarjev posebno primerni, želi državno ministrstvo le dobiti približen pregled nad tem, kako bo mogoče pri novi organizaciji spraviti pod streho do tedaj nastavljene politične uradnike ter razpoložljive uradnike, ki so jih do tedaj uporabljali le kot pomoč. Tozadevno poročilo je želel vitez Lasser do konca oktobra tekočega leta.⁸

Kot prvo je moral namestnik za Kranjsko baron Janez Nepomuk Schloissnigg⁹ predlagati teritorialno razdelitev dežele v bodoči politični upravni organizaciji. Z obžalovanjem, da naročilo povsem izključuje vsako razpravljanje o sistemu samem, je baron Schloissnigg v obširnem poročilu z dne 16. septembra 1864 pripomnil, da ima načelne pomisleke glede zopetne uvedbe okrajnih glavarstev. Vendar se je pedantno lotil naloge, ki se je morala omejiti le na prikaz politične razdelite dežele iz obdobja 1850–1854 ter na predlog potrebnih sprememb.

Kranjska je obsegala v tem obdobju 10 okrajnih glavarstev s 4 stalnimi izpostavami ter območje mesta Ljubljane. Če bi to razdelitev sedaj uporabili, bi dobili na podlagi zadnjega štetja prebivalstva iz leta 1857 naslednjo podobo:

Okrajna glavarstva 1850–1854	Okrajna glavarstva v (bivša) okrajna glavarstva	prebivalci v letu 1857	število prebivalcev 1857
Radovljica	Radovljica, Kranjska Gora	1040	27.800
Kranj	Kranj, Trzin, Šentilj, Loka	1007	39.200
Kamnik	Kamnik, Bled, južni del južni Ljubljane	1005	48.800
Ljubljana	Ljubljana, Loka, Vrhnika	1040	48.800
Koblarje	Koblarje, Vrhnika, Vrhnika-Loka	1007	48.800
Trzin	Trzin, Vrhnika	1005	21.700
Škofja Loka	Škofja Loka, Vrhnika, Vrhnika-Loka, Planina	1040	48.800
Škofja vas	Škofja vas	1005	21.700
Novi mest	Novi mest, Vrhnika, Vrhnika-Loka	1007	21.700
Trzin	Trzin, Vrhnika, Vrhnika-Loka, Vrhnika, Vrhnika-Loka	1040	48.800
Ljubljana	Ljubljana	1040	48.800

⁸ ARS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, konvoluti I/56, št. 1267/1864.

⁹ O baronu Schloissnigu prim. Slovenski biografski leksikon III, str. 221.

Z gornjo razdelitvijo se namestnik ni mogel strinjati, deloma zaradi načelnih pomislekov, deloma glede na prometne interese in na siceršnje potrebe prebivalstva. V načelu si ni želel, niti se mu ni zdelo primerno, aktivirati stalne izpostave po vzoru iz leta 1850. Že pri predlogih za takratno organizacijo so se v poročilu predsedstva z dne 8. aprila 1849 odločno izrekli proti takim izpostavam, ker so na podlagi opažanj in izkušenj uradnih izpostav, postavljenih ob gradnji železniške proge ugotavljali, da te prej ovirajo kot pospešujejo javno službo. Pri zadevanje za čim večjo emancipacijo od nadrejenega urada, za čim bolj samostojno vplivanje, za razširitev področja, kot to leži v človeški naravi in se temu ni mogoče izogniti, zelo lahko vodi do razlik in trenj ali drugih službenih nepravilnosti; povsem izjemen položaj uradnikov na trajnih izpostavah dopušča najmanj utemeljeno skrb glede rahljanja discipline. Ne glede na senčne strani trajnih izpostav v disciplinskem oziru, ostajajo uradniki v oddaljenih delih okraja, brez zadostnih instrukcij, brez pravočasno posredovanih informacij, brez pomoči za manipulacijska in pisarska opravila ali celo brez uradnega sluge, vedno le neka zasilna rešitev. Izpostave, kot so obstajale v obdobju 1850–1854, dajejo vtis polovičnosti in pogosto tudi nezadostnosti in nemoči; ker so brez bistvene koristi za prebivalstvo, same po sebi govorijo o neprimernosti tedanje razdelitve okrajev in kot vladni ukrep niso priporočljive. Razen tega naj bi razširjeno področje krajevne občine povzročilo, da bi bila potreba po takih nepopolnih rešitvah v bodoči organizaciji manj nujna. Prav tako je bilo očitno, da je v načelu nedopustna delitev sodnega okraja med dve različni okrajni glavarstvi, kot bi bil to primer s sodnim okrajem Litija, če bi hoteli vztrajati pri tedanji razdelitvi dežele v političnem oziru. Sodni okraj Litija bi morali odpraviti in njegovo ozemlje razdeliti med druge sodne okraje, da bi se sodna razdelitev krila s politično.

V nadaljevanju je poročilo obravnavalo posamezne politične okraje na podlagi razdelitve iz leta 1849. Okrajno glavarstvo Radovljica bi bilo mogoče brez nadaljnega pustiti v tedanjem obsegu. Oba sodna in davčna okraja Radovljica in Kranjska Gora glede na svojo lego sodita skupaj in morata ostati skupaj, čim bo opuščena tedanja razdelitev okrajev in okraji združeni. Pri bodočem okrajnem glavarstvu bi se moglo postaviti le še vprašanje, ali bi ga kazalo povečati s sodnim okrajem Tržič z 2,7 kvadratnimi miljami in 6.027 prebivalci, kot je bila dana pobuda v organizacijskem predlogu leta 1849. S tem bi ozemlje tega okrajnega glavarstva naraslo od 18,8 na 21,5 kvadratnih milj in njegovo prebivalstvo od 27.003 na 33.030 oseb. Namestnik tega ni predlagal, ker je predpostavljal, da dodelitev tržiškega sodnega okraja Radovljici ne bi odgovarjala željam njegovega industrijskega prebivalstva in da Tržičanom, ne glede na bližjo lego Radovljice, mnogo bolj odgovarja, da bodo, kot leta 1850, prideljeni okrajnemu glavarstvu Kranj, kamor jih po komercialni cesti običajno vodi pot. Če pa bi Tržičani želeli, da bi bili dodeljeni Radovljici, tej želji prav tako ne bi nasprotoval. Zato je menil, da bi vprašanje dodelitve moralo ostati odprto in bi ga rešili, ko bo za to čas, glede na ugotovljene želje prebivalstva. V administrativnem oziru ne bi nobena od alternativ povzročila kakršnekoli težave ali neprimernosti.

Okrajno glavarstvo Kranj bi mogli prav tako pustiti v svojem nekdanjem obsegu, to je s sodnimi okraji Kranj, Škofja Loka in Tržič, kolikor ne bi okraja Tržič, glede na želje prebivalstva, dodelili okrajnemu glavarstvu Radovljica. Na vsak način pa bi bilo potrebno, v interesu tamošnjih prebivalcev, popraviti razmejitve med sodnima okrajema Škofja Loka in Ljubljana okolica, tako da bi katastrski občini Draga z 1073 orali in 295 osebami ter Sora s 502 orali in 248 osebami izločili iz sodnega okraja Ljubljana okolica in ju vključili v sodni okraj Škofja Loka. Ti dve katastrski občini ležita tako rekoč pred vrati mesta Škofja Loka, imata do tamkajšnjega sodišča manj kot 1/4, oziroma 1/2 ure peš hoda, njuni prebivalci morejo tam opraviti svoje zadeve brez izgube časa in stroškov, medtem ko imajo do sodišča v Ljubljani 4 dobre ure peš hoda. Tako jim že najenostavnejši posli na sodišču povzročijo celodnevno

izgubo časa in stroške za hrano. Okrajno glavarstvo Kranj bi se s tem povečalo za neznatnih 1575 oralov in 543 oseb.

Okrajno glavarstvo Kamnik bi bilo treba omejiti na sodna okraja Kamnik in Brdo s 10,7 kvadratnimi miljami ozemlja in 40.730 prebivalci. Zato bi morali iz njega v celoti izločiti del sodnega okraja Litija, ki je nekoč spadal h okrajnemu glavarstvu Kamnik kot sodni okraj Zalog, s površino 2,8 kvadratnih milj in 7.832 prebivalci. Ta izločitev bi bila po mnenju namestnika po eni strani nujna že glede na to, da se sodni okraj ne deli, po drugi strani pa to povsem odločno zahteva interes vsega prebivalstva. Že leta 1849 je prišlo do obžalovanja vredne zmote, ko je bilo ozemlje takratnega sodnega okraja Zalog dodeljeno okrajnemu glavarstvu Kamnik, od katerega je tako po naravni legi in hribovju, kot glede prometnih interesov ter poteka glavnih komunikacij med katerimi leži, od Kamnika povsem ločeno ter s svojimi potrebami in poslovnimi zadevami usmerjeno vse prej drugam, kot pa na Kamnik. Prebivalstvo omenjenega, na levem bregu Save ležečega litijskega sodnega območja, nima v Kamniku kaj iskati ter bi povezava v politično-administrativnem oziru s Kamnikom zahtevala od njih dosti hoje in potovanj, to pa bi terjalo mnogo časa in stroškov.

Okrajno glavarstvo Ljubljana bi morali pustiti v svoji nekdanji razsežnosti, to je v obsegu sodnih okrajev Ljubljana okolica in Vrhnika. V obeh sodnih okrajih pa bi kazalo v interesu prebivalstva napraviti nekatere spremembe. Glede na njihovo lego in prometni interes bi kazalo izločiti iz sodnega okraja Ljubljana okolica katastrski občini Draga in Sora, priključiti pa krajevno občino Slivnica z 2276,5 orali in 740 osebami (iz sodnega okraja Stična) ter krajevni občini Račna z 2130 orali in 395 osebami in Lipljene z 2207 orali in 558 osebami (iz sodnega okraja Velike Lašče). V povezavi s postavitvijo novega okrajnega glavarstva v Logatcu pa bi izločili iz sodnega okraja Vrhnika krajevni občini Rovte z 5.879 orali in 1373 osebami ter Žibrše s 3068 orali in 566 osebami ter priključili sodnemu okraju Planina (oziroma Logatec).

Okrajno glavarstvo Kočevje bi morali, razen omenjene izločitve krajevnih občin Račna in Lipljene, pustiti v takratnem obsegu, to je v obsegu sodnih okrajev Kočevje, Ribnica in Velike Lašče. Če pa bi hoteli v polni meri upoštevati interese in potrebe prebivalstva, bi morali to svojevrstno hribovito ozemlje razdeliti na dve samostojni manjši okrajni glavarstvi, Kočevje in Ribnica. Ta predpostavka zaradi povečanih stroškov ne bi imela nobenega izgleda, da bi jo na Dunaju odobrili. Prebivalce krajevnih občin Račna in Lipljene, ki bi jih izločili, je vodil običajni dnevni promet v Ljubljano, medtem ko v Kočevju niso imeli kaj opraviti.

Okrajno glavarstvo Črnomelj, ki je obsegalo glede na krajevno lego skupaj spadajoča sodna okraja Črnomelj in Metlika, bi mogli brez nadaljnjega pustiti nespremenjeno.

Ozemlje bivših okrajnih glavarstev Postojna in Vipava s skupno 35,6 kvadratnimi miljami, pa je bilo po mnenju namestnika potrebno, da se ga tako zaradi sebe, še bolj pa zaradi krajevnih, klimatskih in prometnih razmer, na novo razdeli med dva politična okraja. Razmejitev, kot so jo opravili v letu 1850, naj bi bila brezpogojno ponesrečena in povsem zgrešena. Posebno je to veljalo za okrajno glavarstvo Vipava, ki je zaobjelo sodna okraja Vipava in Idrija. Sodni okraj Vipava s 4 kvadratnimi miljami in 12.358 osebami je bil sam za sebe premajhen, da bi predstavljal okrajno glavarstvo. Povečanje s priključitvijo kakega od sosednjih sodnih okrajev, pa bi bilo v nasprotju z interesi prebivalstva. Vipavska dolina, ki jo je ločevalo od sodnih okrajev Senožeče in Idrija, po večini strmo padajoče gorovje, se je razlikovala od teh po komunikacijskih razmerah in po lokalnih, še bolj pa po komercialnih, prometnih smereh. Promet, ki je potekal po Vipavski dolini, se je odvijal proti Postojni po državni cesti Razdrto–Gorica in obratno proti Gorici in na Trst, medtem ko je potekal promet v sodnem okraju Senožeče, po višavju južno in vzhodno od Vipavske doline, po državni cesti Ljubljana–Trst. Ker niso vodili interesi prebivalce Vipavske doline navzgor proti Senožečam, ali prebivalce sodnega okraja Senožeče navzdol proti Vipavi, bi bila priključitev okraja Se-

nožeče Vipavi povsem neprimerna in nepravilna. Še bolj nenaravna in nasilna bi bila priključitev okraja Idrija Vipavi. Ob organizaciji v letu 1849 je imela Idrija z okrajno cesto, speljano preko Črnega vrha in Cola, direktno povezavo z Vipavo. Ta zveza je bila tako zaradi strmega terena, kot zaradi viharjev burje in snežnih zametov na višini med Črnim vrhom in Colom, težavna in nezadostna ter jeseni, pozimi in spomladi, neredko več tednov neprevozna. V primerjavi z letom 1849 pa so se komunikacijske razmere za Idrijo bistveno spremenile. Leta 1860 so speljali namreč od mesta Idrije skozi dolino Zale ter preko Godoviča in Hotedršice v vsakem oziru dobro in vsem prometnim zahtevam odgovarjajočo okrajno cesto v Logatec. S tem je bila vzpostavljena neposredna in najkrajša povezava okraja Idrija z okrajem Planina ter z južno železnico v kraju Logatec, kjer je bila železniška postaja.

Tako je namestnik predlagal, da v novi organizaciji priključijo sodni okraj Vipava okrajnemu glavarstvu Postojna, s katerim je z goriško državno cesto komercialno povezan, da pa sodna okraja Lož in Planina, ki sta tako ali tako klimatsko različna in h kraškemu ozemlju z burjo več ne sodita, izločijo iz bivšega okrajnega glavarstva Postojna. Iz sodnih okrajev Idrija, Lož, Planina ter krajevnih občin, izločenih iz sodnega okraja Vrhnika, pa bi oblikovali okrajno glavarstvo s sedežem v Logatcu. Predlog razdelitve ni bil nov, predlagali so ga že leta 1849, takrat še obstoječi okrožni urad v Postojni, deželno predsedstvo ter posebej za obravnavo organizacijskih predlogov postavljeni komite; s to razliko, da so tedaj, glede na še obstoječo razdelitev dežele na okrožja, menili, da se dodeli celotni okraj Vrhnika okrajnemu glavarstvu Logatec. Kar zadeva okrajni sedež Logatec, je bil leta 1849 edini pomislek v tem, da je bil sedež okrajnega sodišča v Planini. Sedaj pa ne bi mogel obstajati noben bistven pomislek, če bi tudi sedež okrajnega sodišča prestavili v Logatec, ker naj bi bil za ta namen prav tako dober kot Planina.

Teritorij bivših okrajnih glavarstev Novo mesto (od leta 1865 se je imenovalo Rudolfovo) in Trebnje s skupno 40,7 kvadratnimi miljami in 118.786 prebivalci, ki je predstavljal glede na obliko tal z vseh strani in smeri razklan in deljen hribovit in gorat svet, je bil očitno prevelik le za dva politična okraja. Najmanj pa se je bilo mogoče strinjati z razdelitvijo na okrajni glavarstvi Novo mesto in Trebnje, ker bi bilo težišče administracije, povsem v nasprotju z naravnimi prometnimi tokovi, prestavljeno proč od železnice kot glavne prometne žile, v notranjost dežele. Pri novi organizaciji bi si morali prizadevati ravno nasprotno. Namestnik je predpostavljala, da je neobhodno potrebno razdeliti to ozemlje na tri politične okraje, če naj bi upoštevali interese in potrebe prebivalstva. Najprimerneje se mu je zdelo, da bi oblikovali okrajna glavarstva v Novem mestu, s sodnimi okraji Novo mesto, Žužemberk in Trebnje (pri čemer bi iz slednjega izločili oddaljeno krajevno občino Moravče), v Krškem, s sodnimi okraji Krško, Radeče, Kostanjevica in Mokronog (pri čemer bi iz slednjega izločili krajevno občino Dole) ter v Litiji, s sodnimi okraji Litija in Stična. Litiji bi priključili krajevni občini Moravče z 0,7 kvadratnimi miljami in 2.072 prebivalci ter Dole s 4.321 orali in 702 prebivalci, iz Stične pa bi izdvojili krajevno občino Slivnica. Tudi ta predlog razdelitve ni bil nov, saj ga je vsebovalo že poročilo deželnega predsedstva z dne 8. aprila 1849.

Lasser je poslal namestniku v Ljubljani tudi vlogo mestne občine Višnja Gora, ki je prosila, da bi ji v novi organizaciji dodelili kak deželno knežji urad. Namestnik je temu nasprotoval, kolikor bi šlo pri tem za dodelitev sedeža okrajnega glavarstva, ker je bila Višnja Gora majhen nepomemben kraj in interesom nobenega sosednjih sodnih okrajev ni odgovarjalo, da bi ga v politično-administrativnem oziru silili v kako bližnje razmerje in zvezo z njo.

Ljubljansko mestno območje bi kot zaključen in nedeljiv teritorialni kompleks z mestnim magistratom pod neposredno podreditvijo pod deželno vladno samoumevno obstajalo še dalje.

Po teh predlogih bi obsegala Kranjska v bodoči politični organizaciji 11 okrajnih glavarstev ter mestno območje Ljubljane:

Predlagana razdelitev dežele je obsegala eno okrajno glavarstvo več kot leta 1850, vendar so bile odpravljene vse 4 stalne ekspoziture, s čemer bi se stroški za enajsto deželno glavarstvo nekako kompenzirali. Ne glede na to, pa neugodna diferenca stroškov, kolikor ne bi bila

Okrajna glavarstva	Številski obsej (okrajnih)	ARS	Prejšnjem
Bledinja	Bledinja, Kranjska Gora	200	21.000
Kranj	Kranj, Trzin, Škofja Loka	170	20.000
Koroška	Koroška, Škofja Loka, Kranjska	200	20.000
Ljubljana	Ljubljana, Kranjska, Koroška	200	20.000
Podgorje	Podgorje, Kranjska, Koroška	200	20.000
Prekmurje	Prekmurje, Kranjska	100	10.000
Štajerska	Štajerska, Kranjska, Koroška, Slovenska	170	18.000
Logatec	Logatec, Kranjska, Litija, Ljubljana	100	10.000
Novo mesto	Novo mesto, Kranjska, Litija, Ljubljana	100	10.000
Krško	Krško, Kranjska, Slovenska, Koroška	100	10.000
Litija	Litija, Kranjska	100	10.000
Skupaj okrajna glavarstva		1100	11.000

pretirana, po mnenju namestnika barona Schloissnigga, ne bi smela biti v toliki meri odločilna, da bi bila zaradi tega, predlagana razdelitev dežele, ki da je smotna, v kakršnikoli postavki vprašljiva.¹⁰

Kot drugo je prejel septembra 1864 Lasser poročilo o možnostih za nastanitev bodočih okrajnih glavarstev na Kranjskem. Namestnik je menil, da v krajih, kjer so okrajna glavarstva že bila, ne bo težav glede pridobitve uradnih prostorov. Potreba glede prostorov bo sicer pri bodočih okrajnih glavarstvih, v primerjavi s prejšnjimi, nekoliko večja, če jim bodo povrnili del kazenskega sodstva, za katerega so bile takratne politične oblasti pristojne in bodo morala okrajna glavarstva skrbeti za zapore, kar prejšnjim ni bilo treba. Vendar to ne bo povzročalo posebnih težav, ker gre le za enostavnejše zapore za nenevarne osebe, ki so prestajale kazen ječe. Sicer pa bi se morda dogovorili, da bi sodne oblasti na sedežu okrajnega glavarstva, sprejemale v svoje zapore tudi kaznjence, ki so jih obsodile politične oblasti. Troje od predlaganih okrajnih glavarstev bi dobilo sedeže v krajih, kjer nekoč takega urada ni bilo, namreč okrajna glavarstva v Logatcu, Krškem in Litiji. Tudi tu se namestnik ni bal, da bi prišlo do bistvenih težav ali prekomernih stroškov. V Logatcu samem bi bilo mogoče dobiti poslopje veleposestva kneza Windischgrätza, ki bi dajalo zadosti prostorov za nastanitev urada. Krško je bilo majhno mesto, kjer je deloval mešani okrajni urad in najbrž ne bo pretežko dobiti hišo, ki bi jo mogli brez večjih stroškov preurediti v uradno poslopje za okrajno glavarstvo; računali so na hišo Martina Hočevarja. V Litiji je bilo nedaleč od železniške postaje poslopje gospostva Ponoviče, v katerem je bil tedaj nameščen mešani okrajni urad, ki bi bilo samo ali pa z majhnim prizidkom dovolj prostorno, za namestitev okrajnega glavarstva, pa tudi sodišča. Za kake konkretne dogovore pa po mnenju namestnika, zaenkrat še ni bil čas, ker še ni bilo znano, kdaj bo stopila predvidena nova organizacija v veljavo, niti sestava bodočih sodnih oblasti, niti njihovi sedeži in odnosi s političnimi oblastmi.¹¹

Naslednji elaborat je obsegal predlog potrebnega osebja za okrajna glavarstva, prikaz s tem povezanih stroškov ter njihovo primerjavo z nekdanjimi okrajnimi glavarstvi v letih 1850–1854 in obstoječimi okrajnimi uradi. Namestnik baron Schloissnigg je predvidel v skladu z navodili 11 okrajnih glavarjev, 25 okrajnih komisarjev, 11 okrajnih sekretarjev, prav

¹⁰ ARS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, konvoluti I/56, št. 267/1864, 1333/1864.

¹¹ ARS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, konvoluti I/56, št. 1267/1864.

toliko uradnih slug in služiteljev. Skupno bi šlo za plače 57.900 gld. Za pisarniške pavšale je namenil od 1.050 do 840 gld., za potne pavšale pa od 945 do 840 gld., skupno 20.265 gld. Kot predvidene stroške za najemnine je upošteval dejanske stroške okrajnih glavarstev iz let 1850–1854, pri novih okrajnih glavarstvih pa povprečne stroške iz navedenih let, vse pa povečane za 10% na račun zaporov.¹²

V začetku leta 1865 je prišlo na splošno do krajšega zastoja pri organiziranju novih političnih oblasti, dokler ni vladar 27. julija državnega ministra viteza Schmerlinga imenoval za prvega predsednika vrhovnega sodišča, na njegovo mesto pa grofa Belcredija, ki je postal tudi ministrski predsednik, medtem ko je bil Lasser upokojen. Poseben položaj politične uprave v okviru državnega ministrstva se ni obnesel, grofu Belcrediju je bilo odslej zaupano vodstvo celotne politične uprave vseh kraljevin ter dežel, ki niso pripadale ogrski kroni. Tako je odslej državni minister neposredno vodil uvedbo nove politične organizacije po deželah.¹³

Po predhodni obravnavi je novi državni minister grof Belcredi 4. septembra 1865 sporočil namestniku baronu Schloissniggu, da se v bistvenem strinja s predlogom o razdelitvi političnih okrajev na Kranjskem. Namerava pa še dobiti vladarjevo pooblastilo, da bi pridobili o osnutku teritorialne razdelitve tudi mnenje tamkajšnjega deželnega zbora. Takoj po otvoritvi naslednjega zasedanja naj namestnik vloži vladni predlog v obravnavo. Na kratko naj ga utemelji s potrebno ločitvijo sodstva od uprave, z ukazanim skrajnim varčevanjem pri državnem proračunu ter z željo, kako bi kar najbolj zadovoljili interese prebivalstva. Obenem naj izrazi pripravljenost, da bo odboru, ki mu bo poverjeno predhodno posvetovanje o tem vladnem predlogu, posredoval vsa potrebna pojasnila in statistične podatke. Državni minister je še pripomnil, da se to obvestilo, kakor sam vladni predlog, nanaša le na teritorialno razdelitev in razmejitev okrajev. Vse druge določbe, ki zadevajo novo organizacijo političnih oblasti, so pridržane nadaljnji presoji in sklepom vlade. Državni minister je še naročil namestniku, da z ozirom na predvideno presojo v deželnem zboru, osnutek nove teritorialne razdelitve še enkrat skrbno preverijo, na vsak način pa ga obravnavajo na posvetu z osebami, ki uživajo posebno zaupanje in deželne razmere dobro poznajo.¹⁴

Namestnik baron Schloissnigg je za 22. september sklical zaupnike iz različnih delov Kranjske. Vabilo na posvet so prejeli predsednik deželnega sodišča v Novem mestu Jožef Scheuchenstuel, svetnik deželnega sodišča v Ljubljani ter deželni poslanec Franc Kromer, veleposestnik (lastnik graščin Groblje, Črni potok in Geschiess) ter deželni poslanec dr. Karel pl. Wurzbach iz Ljubljane, veleposestnik ter deželni poslanec baron Oto Apfaltrern iz Križa pri Kamniku, župan v Postojni pl. Garzarolli, dvorni in sodni odvetnik ter deželni poslanec dr. Lovro Toman iz Ljubljane, ter veleposestnik in deželni poslanec Ivan Kosler iz Ortneka.

Vladar je s sklepom z dne 16. oktobra pooblastil državnega ministra, da zaprosi za mnenje deželne zbere posameznih kraljevin in dežel, ki so bili sklicani za 23. november, o pripravljenih osnutkih teritorialne razdelitve, ki naj bodo osnova novi organizaciji političnih oblasti. Državni minister pa ni čakal na obravnavo v kranjskem deželnem zboru, pač pa je – čim je prejel poročilo o sestanku z zaupniki – seznanil namestnika barona Schloissnigga, da je definitivno določil osnutek nove administrativne deželne razdelitve, kot jo je namestnik v svojem poročilu z dne 16. septembra 1864 prikazal in utemeljil, kot vladni predlog. Obenem naj pošlje prepis te razdelitve prezidiju višjega deželnega sodišča v Gradcu, z opozorilom na

¹² ARS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, konvoluti I/56, št. 1267/1864.

¹³ Laibacher Zeitung 1865, št. 172 (29.7.), št. 173 (31.7.)

¹⁴ ARS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, konvoluti I/56, št. 1965/1865.

predlagane spremembe glede sodnih območij. Vladni predlog nove teritorialne razdelitve je vseboval tudi navedbo krajevnih občin v okviru posameznih okrajnih glavarstev.¹⁵

Na 18. seji, 22. januarja 1866, je začel deželni zbor obravnavati novo teritorialno razdelitev Kranjske. Odbor, sestavljen iz sedmih poslancev, po večini iz oseb z upravno ali sodno prakso (Jožef Rudesch, Franc Kromer, Alojz Mulej, Johan Guttman, dr. Johan Skedl, pl. Edvard Strahl) pod predsedstvom barona Schloissnigga, ki se je predhodno posvetoval, je zavzel odklonilno stališče do vladnega predloga: »Organizacijo /okrajnih glavarstev/, ki so jo komaj kot ponesrečen eksperiment položili v krsto, ne bi smeli tako hitro brez tehtnih razlogov zopet reaktivirati... Ponoritev tako drznih in potratnih eksperimentov, združenih s tako velikimi poslovnimi preobrti in novimi zmotami se zdi v Kranjski deželi zagotovo nepotrebna. Kajti imeli smo pred letom 1850 v naši kronovini deželnoknežje okrajne komisariate, ki so se v vsakem oziru povsem izkazali in so zato ostali še do sedaj v vsestransko hvaležnem spominu. Če se nam bo te zopet dalo, vas bo prebivalstvo Kranjske z nedeljeno radostjo pozdravilo.«

Odbor je nato predlagal, da v kronovini Kranjski ne vpeljejo novih političnih oblasti, dokler ne bodo istočasno reorganizirali nižje sodne in finančne oblastne organe. Pri tej reorganizaciji naj razdelijo kronovino na približno 24 okrajev s povprečno 20.000 prebivalci, istočasno ločijo sodstvo od uprave, vsakemu okrajnemu sodišču dodelijo na svojem območju tudi kazenskosočno uvodno preiskavo in vsakemu okrajnemu uradu tudi neposredno vodstvo davčnega urada.

V utemeljitvi svojega odklonilnega stališča je odbor navajal, da so se okrajna glavarstva obdržala le do konca oktobra 1854, ob vse bolj stagnirajoči dejavnosti in da so jih morali po komaj petletnem obstoju opustiti. Glavne hibe naj bi ležale v prevelikih okrajnih ozemljih in s tem povzročeni togosti. Veliki politični okraji zelo pogosto motijo ali ovirajo točno, zanesljivo in učinkovito izvajanje javne službe. Z odpravo okrajnih uradov in zopetno uvedbo okrajnih glavarstev ne bo dosežen pričakovani prihranek v državnem proračunu, marveč se bosta politična uprava in pravosodje v deželi le še podražila. Potrebno je upoštevati željo prebivalstva, naj ne bo prva instanca preveč oddaljena, in za vse veje javne službe, če le mogoče koncentrirana, na enem uradnem sedežu. Da bi mogli presojeti primernost okrajnih teritorijev, pa bi morali, v kolikor mogoče jasnih obrisih, odboru najprej predložiti, kakšna bo pristojnost bodočih občin in okrajnih glavarstev.

V primeru, da bi deželni zbor odklonil predloge odbora ali bi vlada v nasprotju z mnenjem deželnega zbora sklenila, da zopet vpelje okrajna glavarstva, je odbor pripravil spreminjalni predlog glede ozemelj novih političnih oblasti. Po njem bi namesto okrajnega glavarstva Litija zopet ustanovili okrajno glavarstvo Trebnje, ki bi obsegalo sodne okraje Trebnje, Žužemberk in Stična, zato pa bi okrajno glavarstvo Novo mesto obsegalo le sodna okraja Novo mesto in Mokronog; slednji ne bi bil več v sestavi okrajnega glavarstva Krško. Spremembe bi napravili še pri nekaj okrajnih glavarstvih: Pri okrajnem glavarstvu Ljubljana okolica bi sodni okraj Vrhnika zamenjali s sodnim okrajem Litija, pri okrajnem glavarstvu Logatec sodni okraj Lož s sodnim okrajem Vrhnika, sodni okraj Lož pa bi dodali okrajnemu glavarstvu Postojna. Ni pa se odbor ogrel za prenos sedeža okrajnega glavarstva Logatec v trg Planino.

Poleg tega so vključili v predlog prošnje večjega števila krajevnih občin za prestavitev iz enega sodnega okraja v drugega.

Novi kranjski namestnik baron Edvard Bach – Schloissnigg je bil novembra 1865 upokojen – je v uvodu razprave na deželnem zboru pojasnil, da se bo delokrog bodočih političnih

¹⁵ ARS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, konvolut I/56, št.2414/1865.

oblasti ujemal z delokrogom tedanjih okrajnih uradov, kolikor ta zadeva politično dejavnost. Iz tega delokroga bodo odpadle zadeve, ki so bile z novim občinskim zakonom prenešene na občine. Ker bodo bodoče politične oblasti pristojne le za politične zadeve, bodo okrajne oblasti mogle obvladovati tudi bolj obsežne okraje. Kljub opozorilu, da ni naloga deželnega zbora, da razpravlja o bodoči politični organizaciji, ker je to pridržano vladi, marveč le, da pove svoje mnenje o predlagani teritorialni razdelitvi, se je večji del razprave vrtel ravno okrog tega vprašanja.

Tako je dr. Etbin Henrik Costa, tedaj ljubljanski župan, menil, da bi bilo potrebno postaviti namesto birokratske, samoupravno organizirano upravo, kajti brez samouprave pravi ustavni sistem ni mogoč. Zanimive pa so njegove sodbe o okrajnih komisariatih pred letom 1850 ter o prvih okrajnih glavarstvih. Poudaril je, da je mogoče v celoti pritrđiti hvali politične uprave na Kranjskem do leta 1850 in da so druga kraljestva in dežele z določeno nevoščljivostjo gledale na tukajšnjo organizacijo okrajnih komisariatov. Vendar pa je treba priznati, da so okrajni komisariati obstajali v razmerah, ki so bile v primerjavi s sedanjimi v načelu povsem drugačne. Bil je to čas, ko ni bilo svobodnih občin, ko je obstajala še podložniška zaveza, ko so se ljudje delili na dva razreda, na gospode in podložnike, ko ni bilo komplikacij, ki jih danes poznamo v socialnem življenju, ko je bila stopnja izobrazbe prebivalstva še mnogo skromnejša. Ni mogoče pričakovati, da bi taki okrajni komisariati, če bi jih sedaj vpeljali, imeli enako dobrodelen vpliv na deželo. Predlagane okrajne oblasti pa očitno nimajo drugega namena, kot da se ustvari organ nadzora, ki bi globoko posegal v vse kroge prebivalstva. Toda za dosego tega tudi 24 okrajnih komisariatov ne bo dovolj, predvideti bi morali še žandarmerijo, kot je bila v času od 1850 do 1859. Tudi obdobje prvih okrajnih glavarstev se s sedanjim ne da primerjati, ko je z novim občinskim zakonom zagotovljeno občinam širše področje dejavnosti in se bo, kot v drugih kraljevinah in deželah, tudi v našem deželnem zboru uveljavilo spoznanje o nujnosti okrajnih zastopov. Primerjava z letom 1850 ni primer na tudi zato, ker so bila postavljena takratna okrajna glavarstva na podlagi državne ustave, ki ni bila nikoli udejanjena in ker se je v letih 1850 in čim bolj gremo proti sredi 60. let, vedno bolj in bolj izoblikoval absolutizem, ki je prav za svojo izvedbo potreboval tudi okrajna glavarstva, ki pa so bila preveč pomanjkljiva in nezadostna po številu in moči.

Dr. Costa je nadalje nasprotoval trditvi odbora, da je potrebno uvesti okrajne komisariate zaradi nezmožnosti občin, nasprotno, občine je treba končno oprostiti državnega skrbništva. Nasprotoval je tudi trditvi, da bi bili okrajni komisariati cenejša okrajna uprava.

V obširni in na momente polemični razpravi sta dr. Costo podprla Luka Svetec, pristav okrajnega urada Brdo pri Podpeči in dr. Janez Bleiweis, profesor in deželni živinozdravnik, češ da je ljudstvo že zrelo za samoupravo. Dr. Bleiweis se je skliceval na to, da naj bi v času Ilirskih provinc že imeli avtonomno občinsko življenje in kot dokaz opisal takratni upravni sistem. Iz tega časa naj bi ostal v rabi kot oznaka za besedo »Bezirk«, kanton. Dekan v Moravčah, dr. Ivan Toman, se je ostro odzval na trditev poročevalca Kromerja, da zadnje volitve županov niso ravno srečno izpadle, češ da je s tem župane, ljudi iz našega naroda označil, kot da to ne bi bili pošteni možje s čutom za zakonitost.

Glasovalo se je najprej o predlogu dr. Coste, da bi morali pri tej reorganizaciji novim občinskim zastopom, pa tudi okrajnim zastopom, ki bi jih morebiti organizirali, dodeliti tiste politične zadeve, ki niso nujno pridržane političnim oblastem in bi bilo nato mogoče, število političnih oblasti prve instance kar se da skrčiti. Nato so glasovali še o odborovem predlogu, vendar ne eden ne drugi predlog nista dobila potrebne podpore. V prvem primeru je za predlog dr. Coste glasoval slovenski tabor, v drugem primeru pa je poleg tega odborovemu predlogu nasprotoval še dr. Jožef Suppan, dvorni in sodni odvetnik v Ljubljani. Po vsem tem so vzeli v pretres predlog odbora o teritorialni razdelitvi.

Razprava se je v glavnem vrtela okrog vprašanja prestavitve nadaljnjih krajevnih občin iz enega okraja v drugega, delno pa tudi okrog vprašanja sedežev okrajnih glavarstev. Tako je občina Ribnica prosila za prestavitev sedeža okrajnega glavarstva iz Kočevja v Ribnico. Bližnja okolica Ribnice je močno naseljena in tamošnji prebivalci, enako kot prebivalci okraja Velike Lašče, živahno trgujejo proti Ljubljani in Rakeku, medtem ko je promet s Kočevjem, odkar so opustili tamkajšnje žitne sejme, skoro popolnoma zamrl. V trgu Ribnici je zadosten izbor primernih prostorov za namestitev urada ter uradnega osebja. Poročevalec Franc Kromer, je proti temu predlogu navedel vrsto razlogov, med drugim tudi to, da se kočevski prebivalci, v velikem številu ukvarjajo s krošnjarstvom, kar ima za posledico zaradi njihovih potovanj, pomembno uradno korespondenco in številna zasliševanja. Za nastanitev urada in uradnega osebja so v Kočevju prav tako na razpolago ustrezni prostori.

Sprememba ni bila sprejeta, enako tudi ne predlog občine Razdrto o prenosu sedeža okrajnega glavarstva iz Postojne v Razdrto, ter občine Planina o prestavitvi sedeže predvidenega okrajnega glavarstva iz Logatca v Planino. Razdrto naj bi bilo bolj v sredini političnega okraja kot Postojna, prevladalo pa je mnenje, da je bila Postojna od nekdaj bolj pomembna. Tu so bili prej okrožni urad, od 1850 do 1854 okrajno glavarstvo, kolegijsko sodišče, davčni urad, davčni inšpektorat, distriktni fizikat in druge oblasti, za njihovo namestitev je bilo na razpolago zadosti prostorov. Obstajala je tudi dobra štirirazredna normalka, končno je imela Postojna železniško povezavo. Županstvo Planine pa je navajalo, da leži trg ob državni cesti in ob okrajni cesti, ki se vanjo steka in vodi preko Cerknice na Lož, Bloke in Hrvaško ter ima veliko večji promet kot državna cesta. Uro hoda od Planine je kraj Rakek, ki ima obsežen promet z lesom ter šteje njegova železniška postaja med najvažnejše na progi Ljubljana–Trst. Tukaj je bilo tudi gospostvo Haasberg kneza Windischgrätza, ki zaradi svojega velikega obsega in posebno velikih gozdov zasluži, da se ga upošteva. Trg Planina sam je imel pomemben promet z lesnimi izdelki in je dobil zato tudi dovoljenje za prirejanje tedenskih sejmov. Prostorov za nastanitev uradov in uradnikov je bilo več kot dovolj. Prevladalo pa je mnenje, da leži Logatec bolj v sredi predvidenega političnega okraja in da je zato primernejši.

V nadaljevanju so soglašali z vsemi predlogi teritorialnih popravkov, ki jih je predlagal odbor, poleg tega pa še s predlogom bivšega namestnika barona Schloissnigga, da vse peticije krajevnih občin, tako upravičene kot neupravičene, priložijo k spisu, ki ga bodo poslali vladi, da bo državno ministrstvo seznanjeno z željami in prošnjami, ki so bile izražene v deželi.¹⁶

19. junija 1866 je državni minister grof Belcredi zaupno sporočil namestniku baronu Bachu, da so mnenje kranjskega deželnega zbora o novi teritorialni razdelitvi vojvodine skrbno preučili, da se pa ne more strinjati s predlaganimi spremembami. Zato namerava pri izvedbi nove upravne organizacije v vojvodini Kranjski vztrajati pri 11 političnih okrajih, poleg magistrata deželnega glavnega mesta. V predlog uredbe pa je vključil tudi tri predlagane spremembe glede dodelitev krajevnih občin (namreč občine Ilova Gora k političnemu okraju Ljubljana okolica, občin Strmica in Studeno k političnemu okraju Postojna).

V nadaljevanju je grof Belcredi seznanil barona Bacha še z nadaljnjimi vprašanji, povezanimi z novo organizacijo. Vprašanje stroškov je bilo pri tedanji finančni stiski države tako v ospredju, da je bilo mogoče pristopiti h končni izvedbi načela o delitvi sodstva od uprave, – ne glede na to, kako nujna je, – šele ko bo uspelo doseči zmanjšanje stroškov za politično upravo, ali pa vsaj ugotoviti tovrstni prihranek. To je bilo potrebno za kritje povečanih potreb pravosodne uprave, ki jih pa ni bilo mogoče še izračunati, ker ni mogel pravosodni minister

¹⁶ Bericht über die Verhandlungen des krainischen Landtages zu Laibach in den Monaten November, December 1865 und Januar, Februar 1866, Laibach 1866, str.296-348.

pred dokončnim sprejetjem novih pravosodnih zakonov, ki so bili v postopku, izvesti spremembe v organizaciji sodišč. Vendar je grof Belcredi pričakoval, da bo dala organizacija političnih oblasti v vojvodini Kranjski, zaradi njenega majhnega obsega in enostavnih razmer, zadovoljiv finančni rezultat. Tudi se je trdno odločil, da število osebja političnih oblasti zniža do skrajnih meja neobhodno potrebnega. Za zagotovitev namena, za katerega si je prizadeval, pa je bila potrebna določena modifikacija osnov za novo organizacijo političnih oblasti, objavljenih z uredbo državnega ministrstva z dne 26. junija 1864, posebno glede personalne in plačilne sheme.

Politične okrajne oblasti naj bi se kot do tedaj imenovale okrajni uradi. To se mu je zdelo primernejše, kot pa naziv okrajna glavarstva, ki je bil izbran v letu 1849, odkar je imel na Kranjskem, kot v drugih delih države, funkcionar na čelu deželnega zastopa, naslov »deželni glavar«. Tudi ni nobenega utemeljenega razloga, da bi spremenili poimenovanje, ki je prebivalstvu že dobro znano. Osebjem novih okrajnih uradov naj bi v večjih in bolj obljudenih okrajih obstajalo iz okrajnega predstojnika, okrajnega komisarja in nižjega uradnika za oskrbo manipulacijske službe, v manjših okrajih pa iz okrajnega predstojnika in okrajnega sekretarja. Ta bi imel prav tako status konceptnega uradnika, ker mora nadomeščati predstojnika okraja v primeru, da je ta zadržan, mora pa poleg dodeljenih konceptnih del in siceršnjih obveznosti, skrbeti tudi za vodstvo manipulacijske službe. Tako bodo lahko prišli do mesta okrajnega sekretarja ne le konceptni uradniki s pravosodnim študijem in izpiti, marveč tudi pisarniški uradniki, če so si pridobili potrebno kvalifikacijo na osnovi službene prakse.

Nekoliko so spremenili tudi uradniške plače. Po novem so bile predvidene v dveh stopnjah: za okrajne predstojnike 1.800 in 1.600 gld. ter užitek stanovanja ali tozadevno denarno nadomestilo, za okrajne komisarje 1.100 in 1.000 gld., za okrajne sekretarje 900 in 800 gld., za nižje uradnike 700 in 600 gld. Sistemiziranje mest za sluge naj bi odpadlo, za to naj bi vsak okrajni predstojnik dobil primeren pavšal. Nadaljnji pavšali naj bi bili na razpolago za opravljanje pisarskih poslov (za plačilo dnevničarjev, za kritje službenih in pisarskih potreb), ter za kritje potnih stroškov. Namestnik se naj bi pri določanju vsot zgledoval po okrajnih predstojnikih, ki so bili znani po varčnosti, premisliti pa kaže, ali naj bi namenili predstojnikom, namesto delnih namenskih pavšalov, nek večji znesek kot zbirni pavšal.

Državni minister je želel, naj po vladarjevi odobritvi personalnega in plačilnega staleža novih oblasti v najkrajšem času izvedejo personalne zasedbe. Zato je moral namestnik v ločenem poročilu pripraviti tozadevni predlog za vsa nova konceptna službena mesta. Pri tem je moral postopati skrajno vestno ter predlagati le take uradnike, od katerih je mogel pričakovati, da bodo v celoti zadovoljivo opravljali službo. Vsi oziri na družinske razmere, službeno dobo, čin itd. so morali pri tem povsem stopiti v ozadje. Nadalje je moral pripraviti tudi seznam konceptnih uradnikov, zaposlenih pri političnem delu tedanjih okrajnih uradih, ki jih ne bi bilo mogoče zaradi zmanjšane delovne zmožnosti, starosti ali drugih vzrokov zaposliti v okviru nove organizacije.

Grof Belcredi je tudi izrazil željo, da namestnik sporoči, kdaj bo nastopil čas, ko bodo mogle nove oblasti začeti delovati. To je namreč odviselo od vprašanj, ki so jih morali še rešiti in so se nanašala na lokalne razmere ter na večje ali manjše težave z namestitvijo novih uradov, kakor tudi glede na predajo poslov. Državni minister je pripomnil, da je prišel do zaključka, da je potrebno reorganizacijo izvesti takoj, ker je to že od zdavnaj nameravano in je v interesu vlade to nujno že iz političnih razlogov. Sicer bo javna služba zaradi odlaganja v nedogled, da bodo potrjeni novi pravosodni zakoni, utrpela občutno škodo. Prvi korak do ločitve uradnih področij dotlej združenih pri okrajnih uradih, se da napraviti najbolj naravno in z najmanj težavami, z reformo politične uprave. Delokrog političnih oblasti je bil na podlagi samouprave, ki je bila odstopljena deželnim, okrajnim in občinskim zastopom, že močno

zožen, tako da nadaljnjega obstoja številnih oblastnih organov in očitno prevelikega števila uslužbencev v politični administraciji ni bilo mogoče več zagovarjati. Državni minister je nadalje pozval ministra za pravosodje ter finance, da na svojih službenih področjih sprejmeta take ukrepe, ki bi odgovarjali nameravanemu preoblikovanju politične upravne organizacije in ne le take, ki bi bili takoj izvedljivi v okviru obstoječe zakonodaje, ampak jih je narekoval tudi obzir do državnega zaklada.¹⁷

Potem ko je dobil zelena poročila, je državni minister namestniku baronu Bachu prav na zadnji dan leta 1866 zaupno sporočil, da je operat o novi organizaciji političnih oblasti v vojvodini Kranjski, na temelju teritorialne razdelitve dežele na 11 okrajev, kot jo je z uredbo 19. junija potrdil, predložil v podpis vladarju. Napravil pa je nekaj sprememb pri posameznih službenih kategorijah in plačilnih stopnjah. Obdržali naj bi v organizacijskih osnovah za okrajne predstojnike predvidene tri plačilne stopnje v višini 2.000, 1.800 in 1.600 gld. Okrajni komisarji naj bodo dveh kategorij, prvi s plačo 1.100 in drugi s plačo 900 gld. Manipulacijsko službo pri novih okrajnih uradih naj po pravilu vodijo okrajni sekretarji, ki imajo v smislu organizacijskih osnov stalež manipulacijskih uradnikov. V majhnih okrajih pa ne bi imenovali okrajnega sekretarja, ampak bi okrajni komisar poleg svojih obveznosti, skrbel tudi za vodstvo manipulacijske službe. Dokler so na razpolago še za službo sposobni in dobro uporabni kanclisti ter uradne sluge, ki ne bi pri novi organizaciji dobili definitivne namestitve, bi jih mogli pri dotedanji plači in s tem, da jim službena leta štejejo dalje, po potrebi uporabiti pri okrajnih uradih. Ustrezno pa bi se okrajnemu uradu znižal pavšalni znesek za dnevničarje in za služiteljske posle.

Namestnik je moral sedaj brez odlašanja poslati državnemu ministru predlog za zasedbo službenih mest, pri čemer je moral upoštevati tudi uradnike, ki so bili zaposleni pri odvezi in regulaciji zemljiških bremen. Posebej je državni minister še priporočil okrožnega komisarja in titularnega namestniškega sekretarja Rudolfa grofa Chorinskega, ki je bil zaposlen v državnem ministrstvu na Dunaju, za eno od mest okrajnih predstojnikov na Kranjskem. Poleg tega naj bi namestnik uredil vse potrebno, da bodo lahko nove oblasti pričele z delom v najkrajšem roku, če le mogoče v zadnjih dneh meseca marca (1867). Posebej naj ugotovi, kako je z namestitvijo uradov ter z nastanitvijo in preskrbo zapornikov, ki so jih obsodile politične oblasti.¹⁸

V kratkem je grof Belcredi že sporočil baronu Bachu, da je cesar 11. januarja (1867) odobril predloge o reformi politične uprave v vojvodini Kranjski, in sicer o razdelitvi dežele na 11 okrajev, o personalnem in plačilnem staležu deželne vlade in okrajnih glavarstev (istočasno je namreč potekala reorganizacija namestništva v deželno vlado) ter mu prepustil, da čimprej določi rok za začetek delovanja novih oblasti ter za imenovanje okrajnih predstojnikov. O vsem tem ga je državni minister obvestil zaupno, obenem pa ga ponovno prosil, da dostavi predlog za zasedbo službenih mest, s pripombo, da je zadržal javno objavo cesarjeve odobritve do časa, ko bo izvedena zasedba službenih mest v novi organizaciji in bo določen začetek njenega delovanja. Glede roka pa ga je opozoril, da bo to leto potekalo novačenje v času od 15. marca do konca aprila in je treba paziti, da ne bi zaradi preoblikovanja oblastne organizacije, nastopile motnje v tem važnem opravilu.¹⁹

¹⁷ ARS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, konvolut I/56, št. 1503/1866. – Zakon s katerim so bila označena temeljna načela za urejanje občin z dne 5. marca 1862, Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich 1862, št. 18.

¹⁸ ARS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, konvolut I/56, št. 75/1867.

¹⁹ ARS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, konvolut I/56, št. 192/1867.

3. februarja 1867 je državno ministrstvo objavilo uredbo o reformi politične uprave v vojvodini Kranjski, ki jo je vladar odobril 11. januarja. Kot dan začetka delovanja novih oblasti je bil določen 10. marec, nakar so morali mešani okrajni uradi prenehati delovati kot politične oblasti. Kranjska je bila ena prvih dežel, kjer so to reformo izvedli, malo prej le na Salzburškem ter v Galiciji in Krakovu. Ostale dežele so prišle na vrsto šele naslednje leto, po sprejemu zakona o postavitvi političnih upravnih oblasti v državnem zboru.²⁰ Naknadno so izvedli na Kranjskem le še nekaj manjših popravkov novooblikovanih administrativnih okrajev (uredba državnega ministrstva z dne 28. februarja 1867); ti so bili potrebni zaradi uskladitve s krajevnimi občinami, oblikovanimi na podlagi občinskega reda z dne 17. februarja 1866. Bili so to popravki, vsebovani že v poročilu barona Schloissnigga z dne 16. septembra 1864.²¹

Okrajne predstojnike je imenoval državni minister, in sicer istočasno z objavo vladarjevega sklepa (to je 3. februarja), okrajne komisarje, okrajne sekretarje in uslužbence pa nato deželni predsednik. Za nove okrajne predstojnike so bili imenovani: namestniški svetnik ter dotedanji okrajni predstojnik Jožef pl. Schiwitzhofen v Kamnik (s tem, da je obdržal prejšnji višji službeni čin in prejemke), okrajni glavar in dotedanji okrajni predstojnik Johan Pajk v Ljubljano, okrajni glavar in dotedanji okrajni predstojnik Jožef Derbič v Kranj, nadalje dotedanji okrajni predstojniki Avgust pl. Fladung v Kočevje, Anton Ogrinc v Logatec, Anton Globočnik v Postojno, Jožef Ekel v Novo mesto, vitez Leopold Höffern v Krško, August Wurzbach pl. Tannenberg v Radovljico, grof Aleksander Auersperg v Litijo ter Rudolf grof Chorinsky v Črnomelj. Sedaj je Grof Belcredi predlagal še uslužbenca bivšega namestništva v Benetkah Adolfa Robiczeka, ki je tedaj bival v Mariboru, da ga zaposlijo na kako sekretarsko mesto na Kranjskem. Posredoval pa je tudi prošnjo okrajnega predstojnika Ignaca Malyja za premestitev iz Primorja na Kranjsko.²²

10. marca so morala pričeti z delom tudi nova okrajna sodišča, ki so nadaljevala sodne zadeve dotedanjih okrajnih uradov, večinoma pa prevzela tudi njihova območja, le sodni okraj Krško so povečali za dotedanji okraj Kostanjevico, sodni okraj Postojno pa za dotedanji okraj Senožeče. Poleg tega so opravili še nekaj prerazporeditev krajevnih občin, v skladu z uredbo državnega ministrstva z dne 3. februarja (uredba pravosodnega ministrstva z dne 14. februarja 1867)²³, ter naknadno v skladu z uredbo državnega ministrstva z dne 28. februarja 1867 (uredba pravosodnega ministrstva z dne 2. marca 1867).²⁴

V Avstriji je prišlo po izgubljeni vojni leta 1866 do menjave vlade (februarja 1867). Odstopil je Belcredi in na čelo vlade je prišel baron Ferdinand Beust, prej saški ministrski predsednik, ki je konec leta 1866 pod Belcredijem že vodil zunanje zadeve monarhije. Nemško liberalni poslanci so dobili v državnem zboru po številu in osebnem vplivu tolikšno težo, da delovanje vlade mimo državnega zbora ni bilo več mogoče. Državni temeljni zakon z dne 21. decembra 1867 o sodni oblasti je prinesel določbo o ločitvi pravosodja od uprave na vseh

²⁰ ARS, Deželno predsedstvo za Kranjsko, konvolut I/56, št. 393/1867. – Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich 1867, št. 22, 25, 35. – Gesetz- und Verordnungs-Blatt für das Herzogthum Krain 1867, št. 8. – Laibacher Zeitung 1867, št.15 (18.1.), št. 23 (28.1.), št.30 (6.2.).

²¹ Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich 1867, št. 43.

²² ARS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, konvolut I/56, 393/1867. – Laibacher Zeitung 1867, št. 31 (7.2.), št. 58 (11.3.). – za Jožefa pl. Schiwitzhofena prim. Slovenski biografski leksikon IV, str. 947. – za Johana/Ivana Pajka prim. Josip Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, str. 294, 298, 306, 308, 309, 312. – za Antona Globočnika prim. Slovenski biografski leksikon I, str. 219-220; za Augusta Wurzbacha prim. C. von Wurzbach, Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich.

²³ Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich 1867, št. 35. – Gesetz- und Verordnungs-Blatt für das Herzogthum Krain 1867, št. 9.

²⁴ Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich 1867, št. 46.

stopnjah. Po sprejetju v obeh domovih državnega zbora, je vladar 19. maja 1868 podpisal zakon o postavitvi političnih upravnih oblasti v avstrijski državni polovici. Tako so bili dani pogoji za izvedbo nove politične organizacije tudi v ostalih deželah monarhije in to istočasno. V skladu s tem zakonom so nove okrajne oblasti tudi na Kranjskem preimenovali v okrajna glavarstva (uredba notranjega ministra z dne 10. junija 1868), upravna razdelitev dežele pa je preživela, ob nekaj manjših krajevnih popravkih, tudi razpad monarhije.²⁵

Namestnik, po novem deželni predsednik, baron Bach je ob začetku delovanja novih okrajnih oblasti na Kranjskem, v časopisu *Laibacher Zeitung* pojasnil smernice, po katerih so se ravnali pri oblikovanju političnih uradnih ozemelj. Pri tem so morali upoštevati območja bodočih okrajnih sodišč, ker ta niso smela biti deljena, predvsem pa so morali kolikor mogoče upoštevati teritorialno povezanost ter enakovrstnost interesov prebivalstva. Za politično upravo je pomembno, da se zadevne stične točke ugotovijo ter izkoristijo. Kot taki momenti, ki jih je bilo treba upoštevati, so bile smeri cest, po katerih poteka obsežen promet, ustanavljanje skupnih zdravstvenih in drugih ustanov, sovpadanje z deželnimi volilnimi okraji itd.

Nato je baron Bach prešel na glavne naloge bodočih okrajnih oblasti. Kot prvo je izpostavil pospeševanje osnovnega šolstva in sicer tako, da bodo tam, kjer je potrebno, gradili nove šole, izboljšali ali razširili obstoječe ter pazili, da bo tistim, ki so sposobni za šolo, omogočeno šolanje, da bo šolski obisk dober, in da se bodo držali tozadevnih predpisov. V sodelovanju s šoli naklonjeno duhovščino bo mogoče pridobiti za šolo tudi tiste maloštevilne občine, ki jim dobrobit pouka še ni prišel do zavesti. Zaradi pomena, ki ga imajo dobre komunikacije za trgovino in promet, so morali posebno pozornost nameniti cestam. Ne smejo misliti, da tozadevna dejanost in vpliv okrajev nista več potrebna, potem ko je bila prenešana skrb za gradnjo in vzdrževanje okrajnih cest na cestne komiteje. Nasprotno, v obsegu, določenem v 25. členu zakona o cestah, mora ta obstajati še naprej. Naloga novih okrajnih uradov je, da nadzirajo dejavnost cestnih komitejev, da nastopijo zoper vsako malomarnost pri vzdrževanju cest, da glede na okoliščine predlagajo odpoklic ter volitve novega cestnega komiteja, sploh pa da skrbijo, da bodo okrajne ceste vedno v neoporečnem stanju. Okrajni urad mora tudi dati iniciativo, kjer gre za izboljšanje pomanjkljivo zgrajenih cest ali za razširitev konkurenčnih ozemelj, to je območij, ki so prispevala k vzdrževanju cest.

Ena glavnih nalog novega okrajnega urada je bila nadalje vzdrževanje javne varnosti. Predvsem so morali paziti, da občine obveznosti s tega področja v celoti izpolnjujejo. Sem je sodil nadzor nad vagabundi in nevarnimi člani občine ali tujci, izvajanje nočne straže, nadzor nad točilnicami in zapiralno uro, itd. Okrajni urad je imel na razpolago tudi žandarmerijo. Glede na to, kako je bila razmeščena in kakšna je bila zasedba postojank, naj bi popolnoma zadoščala za varnostne potrebe na Kranjskem. Posebna naloga okrajnega predstojnika je bila, da poveljniku postojanke v kraju, kjer je imel sedež okrajni urad, ter poveljujočim zunanjih postojank, redno predpiše obveznosti ter doseže z njimi primerno sodelovanje.

V splošnem pa je namestnik poudaril, da se bo moralo delovanje okrajnega urada kazati zlasti navzven in svoje uspehe dokazovati posebno v živahnih neposrednih stikih s prebivalstvom in občinami. Menil je, da so glede na obseg okrajev in oddaljenost od uradnega sedeža, za mnoge občine, uradni dnevi v smotno izbranih občinskih središčih nujni. Uradne dneve naj bi imeli, če le mogoče, vsakih 14 dni in jih primerno objavili. Glede sedežev

---

²⁵ Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich 1867, št.144; 1868, št. 44, 101, 102.- Priloge h krajevnim in občinskim repertorijem ter leksikonom, ki jih je izdala statistična centralna komisija na Dunaju. (gl. Handbücher und Karten zur Verwaltungsstruktur in den Ländern Kärnten, Krain, Küstenland und Steiermark bis zum Jahre 1918, Graz 188, str.283-285.)

bodočih okrajnih sodišč pa bi bilo najbolj smotrno, ko bi bili ti v krajih dotedanjih okrajnih uradov, z izjemo Kostanjevice in Senožeč. Tja bo moralo prebivalstvo prihajati že tako zaradi drugih poslov, tam bodo nemara na razpolago tudi primerni prostori.

Za uspešno delovanje državne uprave je baron Bach pripisoval velik pomen njenemu odnosu do prebivalstva. Opozoril je na potrebno vljudnost in ustrežljivost pri poslovanju s strankami, ki morata biti za izobraženega uradnika samoumevni. Prav tako mora veljati kot osnovno pravilo za vse, ki sodijo k uradu, prijazno obnašanje nasproti prebivalstvu.

Končno je baron Bach še poudaril, da morajo biti uradi nasproti slovenskemu prebivalstvu v jezikovnem oziru, kar se da pravični. Razumljivo je, da morajo z njim ustno poslovati le v njihovem jeziku. Pisne vloge v slovenskem jeziku morajo rešiti v istem jeziku. Pri dostavah slovenskim strankam morajo uporabljati slovenske formularje. Izpovedi slovenskih strank, dane na zapisnik, morajo po možnosti zapisati v njihovem jeziku. Sploh pa si morajo uradniki, pri katerih se temeljito znanje slovenskega jezika itak predpostavlja, z vso resnostjo prizadevati, da se tudi glede pisne rabe jezika, kar se da izpopolnijo.²⁶ Seveda se postavlja vprašanje, ali je bilo delovanje okrajnih glavarstev tako tudi v praksi. Drži pa, da je od tega časa uradne korespondence v slovenskem jeziku vedno več.

Bachova napotnica novim okrajnim uradom je opozorila na številna vprašanja. Zavedal se je, da so ti temelj državne uprave in da je njihov pomen v lokalnem dogajanju velik. Zanimivo pa je, da je prav Kranjska prednjačila pri obnovitvi okrajnih glavarstev.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Wiederherstellung der Bezirkshauptmannschaften in Krain (1867)

Jože Žontar

Eine der ersten Aufgaben der neuen Verfassungsordnung war die Umgestaltung des gesamten Behördenapparats, darunter auch die Trennung von Verwaltung und Justiz. Im Oktober 1863 brachte das Staatsministerium einen Gesetzesentwurf in den Reichsrat ein, durch welchen die Richtlinien für die künftige Zusammensetzung und Wirkung der politischen Behörden festgelegt werden sollten. Der Landesbehörde wären die Bezirksbehörden unterstellt, die wie vor 1854 Bezirkshauptmannschaften heißen sollten. Außer von den letzteren sollten die Amtsgeschäfte der landesfürstlichen politischen Bezirksbehörden auch den Stadtmagistraten aufgrund besonderer Gemeindestatute zugewiesen werden. Bei den personellen und materiellen Kosten war wegen der immer schlimmeren Finanznöte des Staates besondere Sparsamkeit geboten. Bis Juni 1864 kam der Gesetzesentwurf im Reichsrat noch nicht zur Abstimmung, worauf das Staatsministerium die Statthalter in den Ländern anwies, dessenungeachtet aus Dringlichkeitsgründen mit den administrativen Vorbereitungen zu seiner Anwendung zu beginnen. Im Vordergrund standen drei Fragen: die territoriale Aufgliederung des Landes, die Kosten für die künftigen Behörden und die Auswahl von geeigneten Beamten.

Der Statthalter von Krain, Baron Johann Nepomuk Schloissnigg, fügte einem umfangreichen Bericht die prinzipielle Bemerkung hinzu, er bedaure, daß die Anweisung jede Debatte über das System selbst ausschließe. Er legte jedoch einen Vorschlag vor, nach welchem Krain 11 Bezirkshauptmannschaften umfassen würde, die zum Großteil anders gebildet werden sollten als im Jahre 1850. Der neue Staatsminister Graf Belcredi ging im September 1865 auf diesen Vorschlag ein, bat jedoch, daß er auch im Landtag erörtert werden möge.

²⁶ Laibacher Zeitung 1867, št. 58 (11.3.).

Ein Sonderausschuß, der zu diesem Zweck vom Landtag gewählt worden war, äußerte sich in einer Präliminardebatte dem neuen System der politischen Behörden gegenüber ablehnend. Auch die Landtagsdebatte im Januar 1866 war eher prinzipieller Natur, kritisch wurde auch zur territorialen Einteilung Stellung genommen. Um die Jahresmitte 1866 teilte der Staatsminister Graf Belcredi dem neuen krainischen Statthalter Baron Bach vertraulich mit, daß man die Vorschläge des krainischen Landtags nicht berücksichtigen könne und daß er auf 11 politischen Bezirken beharre. Es folgten Verhandlungen über konkrete Fragen im Zusammenhang mit der Geschäftsführung der neuen Behörden.

Am 3. Februar 1867 erließ der Staatsminister eine Verordnung über die Reform der politischen Verwaltung im Herzogtum Krain. Der Kaiser genehmigte sie am 11. Januar und ernannte neue Bezirksvorstände. Es fehlte noch die Gesetzesgrundlage zur Reform der Verwaltungsorganisation. Unter der neuen liberalen Mehrheit verabschiedete der Reichsrat noch in demselben Jahr das *Staatsgrundgesetz über die richterliche Gewalt*, im darauffolgenden Jahr noch das *Gesetz über die Einrichtung der politischen Verwaltungsbehörden*, das unter anderem neuerlich den Titel »Bezirkshauptmannschaft« einführte. Der Statthalter, der nun »Landespräsident« hieß, Baron Bach, legte zu Beginn der Tätigkeit der neuen Bezirksbehörden in Krain deren Bedeutung und Rolle in der *Laibacher Zeitung* ausführlich dar.

Metka Fujs

Narodnopolitična razmerja med Slovenci in Madžari v Prekmurju v dobi dualizma*

Od takrat, ko je nacionalizem ob koncu 18. stoletja postal v mnogih pogledih prevladujoča politična doktrina in je pravico posameznikov, da izberejo državo, ki ji pripadajo, opredelil kot najvišjo pravico, se do danes v dojemanju naroda in narodnih pravic ni veliko spremenilo. Nacionalizem še vedno deluje kot zelo pomemben dejavnik, ki vzpostavlja vedno nove narodne države in ustvarja vedno nova področja mednarodnih konfliktov. Nadnarodno povezovanje in poudarjanje multikulturalnosti kot posebne kvalitete bivanja, znotraj katere se lahko na istih nivojih prepletajo tako narodne, etnične in verske razlike oz. razlike v politični ali spolni opredelitvi, se zato kaže kot tisti vzorec, ki lahko uravnava permanentno konfliktnost. Ali jo lahko preprečita, pa je vprašanje.

Raziskovalci, ki se na različnih področjih ukvarjamo z razvojem etničnih in narodnih skupin (zgodovinarji, antropologi, etnologi, sociologi, lingvisti), smo bili velikokrat zaslužni za marsikatero teoretično podlago narodnim nestrpnostim in konfliktom. Napisali smo na kupe slavnih narodnih zgodovin, ki so bile bodisi primer ignorantstva bodisi primer zavesti o superiornosti, ki se je napajala v politični, gospodarski ali vojaški moči, v stereotipnih kulturnih vzorcih ali v mitologiji. Ampak tako kot smo se razvijali ljudje in narodi, tako so se razvijale tudi metode raziskav. Zato je danes težko utemeljeno zagovarjati kakršnekoli poenostavljene predpostavke, še manj dejstvo, da se brez ustrezne mere kritičnosti prepisuje več deset ali sto let stara spoznanja, čeprav so že zdavnaj doživela svoje zanikanje, redefiniranje ali vrsto z dokazi utemeljenih popravkov. Namen takšnega početja gotovo ni strokovna utemeljitev kakšnega pojava, ampak stoji za njim običajno neka zelo konkretna politična ideja.

Težko je trditi, da je kdo pri svojem raziskovalnem delu na področju nacionalne zgodovine sploh lahko popolnoma objektivni in zna iz danih virov vedno izluščiti tisto najbolj verjetno resnico. Pa vendar verjamem, da se večina zanaša na tisti nujni dvom, ki jim onemogoča posplošeno povzemanje podatkov, zaradi česar je marsikatera resnica, ki jo zapišejo, zgolj relativna resnica. Predvsem mislim tu na interpretacije, ki so odraz zornega kota v pristopu k raziskavi, nikakor pa ne na dejstva, ki imajo svoj vzrok ali posledico v posameznih čisto konkretnih dogodkih ali dejanjih.

Zavest etnične identitete pri nastajanju neodvisnih političnih struktur ni bila vedno prevladujoča, kakor se to zdi, odkar so se v obdobju razsvetljenstva oblikovala narodna oz. nacionalistična gibanja. Oživiljena jezikovna zavest, ki so jo vzpodbudili spori med reformacijo in protireformacijo, je jezik postavila za bistvo nacionalnega karakterja, spregledala pa vrsto drugih enako pomembnih mejnikov v oblikovanju človeške identitete.¹ Poleg jezika so to navade in običaji, bivanjski teritorij, mitologija, vera in razredna razmerja, vse skupaj pa se povezuje v specifičnem imenu etnične skupine. Ime etnične skupine je zanesljivo tisto, ki

* Prispevek je bil napisan v čast 80 letnice prof. dr. Vasilija Melika, vendar je zaradi tehničnih razlogov izpadel iz objave v Melikovem zborniku.

¹ Johan A. Armstrong, Pristop k nastanku narodov, Študije o etnonacionalizmu, ur. Rudi Rizman, Ljubljana 1991, 41.

jo opredeli kot neko zaključeno grupacijo in ga je le-ta povzela z namenom, da se razlikuje od sosednjih ljudstev. V prostoru, kjer se danes stikata slovanski in madžarski etnični element, se tako pojavlja ime Slovani, kot generalno ime, obenem pa tudi lastna imena posameznih slovanskih etničnih skupin. Za ljudstva, s katerimi so prišli v stik, so povzemali njihova lastna poimenovanja ali pa so jih imenovali po svoje. Tako so npr. slovansko ime za Avare Obri zaradi določene sorodnosti prenesli v obliki Ogri na Madžare, ko so se ti pojavili v njihovem bivanjskem prostoru. Madžari so Slovane, s katerimi so prišli v stik, imenovali Toti ali Vendi, ki pa je le povzeto germansko ime Wind oz. na Slovane preneseno ime starodavnega ilirskega ljudstva Venetov.

V fazi, ko je neka etnična skupnost tako daleč oblikovana, da se lahko po nekaj značilnostih loči od druge in ji to priznavajo tudi vsi, ki prihajajo z njo v stik, se na tem nivoju svojega razvoja bistveno več ne spreminja. Na območju današnjega Prekmurja se tako od 9. stoletja stikata slovanski in madžarski etnični element, ki sta se do te kategorije že razvila bodisi v času panonske slovanske kneževine bodisi v času madžarske ustalitve v Panonski nižini pod dinastijo Arpadovičev. Ne glede na obdobja opustošenj, ki so bila vzrok načrtnim kolonizacijam še v poznem srednjem veku ali po turških vojnah v 17. stoletju, in ne glede na to, kako intenzivna je bila naselitev v posameznih obdobjih, sta živela v stiku do danes, se vzporedno razvijala ter medsebojno vplivala. Iz medsebojnih odnosov med razrednimi, religioznimi in etničnimi značilnostmi se je vsaka izmed obeh etničnih skupin razvila do kategorije sodobnega naroda. Zahteve po uresničevanju narodne suverenosti oziroma oblikovanju ozemeljskih struktur, ki ustrezajo zavedanju skupne identitete, so privedle do prvih mednarodnih konfliktov, ki so zamenjali prvotne materialne, razredne in religiozne. In čeprav so imeli tudi narodni konflikti največkrat svoje izhodišče v teh, so se sedaj kazali pod drugačno krinko.

Etnična struktura prebivalstva kraljevine Ogrske je bila ob koncu 18. stoletja odraz številnih migracij in kolonizacij, ki so jih vzpodbudile turške vojne, in je predvsem kazala močno zmanjšan odstotek madžarskega prebivalstva. Ta podoba se je kljub ugodnostim dualizma ohranjala tudi v 19. stoletju, ko agrarno madžarsko prebivalstvo ni preseгло 40 %, rezultat načrtne madžarizacije pa je močno povečan odstotek madžarsko govorečega mestnega prebivalstva, ki na prelomu stoletja doseže skoraj 70 %.²

Zaradi agrarne strukture svojega prebivalstva je zato tudi območje današnjega Prekmurja in Porabja ohranjalo strnjeno slovensko etnično podobo, kjer se le Lendava pojavlja kot večje naselje skoraj mestnega značaja, ki ima skozi vse obravnavano obdobje izrazito madžarsko večino. Izgleda, da se etnična podoba tega območja tudi v času največje madžarizacije, v obdobju Avstro-Ogrske, ni bistveno spreminjala predvsem zaradi svoje gospodarske inferiornosti, čeprav ob tem ne gre zanemariti pomena nacionalnih gibanj. Nacionalna gibanja, ki so zrasla iz socialnih in etničnih razmerij, so se razvijala vzporedno, vzpodbujena druga od drugih, in običajno je nacionalni pritisk z ene strani rodil reakcijo drugega in tako do svojega končnega cilja – nacionalne države.

Narodnostnopolitična razmerja med Slovenci in Madžari na območju današnjega Prekmurja in Porabja so dobivala elemente konfliktnosti, ko so družbene spremembe, politične reforme in madžarski narodni preporod pričeli ob koncu 18. stoletja spreminjati dotedanja fevdalna družbena razmerja. Najprej jih lahko le zaznamo v prvih debatah o etničnem izvoru Slovencev na Ogrskem, v katerih so se madžarski strokovnjaki za zgodovinska in lingvistična vprašanja oz. slavista Jan Dobrovsky in Jernej Kopitar izkazali za boljše poznavalce etničnega izvora ogrskih Slovencev kot domači slovenski samouki, ki so jih pri komuniciranju z Madžari

² Fran Zwitter, Nacionalni problemi v habsburški monarhiji, Ljubljana 1962, 30.

begali Vendi in Vandali.³ Konflikt na nivoju znanstvenih in časopisnih debat, ki ga niti ne moremo tako imenovati, se je postopoma zaostрил, ko sta postajala madžarski jezik in madžarska kultura bistveni sestavni del političnega programa nove madžarske nacionalne države. Glede na številčnost slovenske narodne skupnosti, njeno gospodarsko, politično in intelektualno moč je bilo v obdobju, ko je ves ogrski državni aparat ob pomoči Cerkve deloval v dobro ogrske nacionalne oz. državne ideje, skoraj nemogoče pričakovati, da bo vendar uspela vzpostaviti in ohraniti potencialne svojega narodnega preživetja. Primerjava z drugimi, številčnejšimi narodi na Ogrskem, Nemci, Slovaki, Romuni (če odmislimo Hrvate, ki jim je bila priznana nekakšna državna tradicija, in Sase v Erdelyu, ki so skozi stoletja uživali privilegiran položaj), nam še bolj nazorno pokaže, kako male možnosti so imeli Slovenci, ki so skozi 19. stoletje komaj dojemali, da na svojem otočku niso sami - ostanek nekega starodavnega ljudstva, ki ga že dolgo ni več. Do tedaj so se etnične in narodne sorodnosti s Slovenci v avstrijskih deželah zavedali le redki posamezniki; da pa je ta zavest dobila tudi podobo nekega širšega narodnega, prekomejnega sodelovanja, gre pripisati splošnemu predrevolucionarnemu zanimanju za narod, njegov jezik in kulturne posebnosti, pozneje pa silovitemu madžarskemu nacionalnemu pritisku, ki se je napajal v preživelem sistemu socialnopolitičnih razmerij in katerega navidezna modernizacija, vzpodbujena od francoske in industrijske revolucije, je bila le kulisa.

Sredi stoletja se je namreč še zdelo, da bodo nova veleposestva zaposlila in prehranila vso presežno kmečko delovno silo. Spreminjanje tlačanov v najemne delavce se je kazalo v izrednem prirastku prebivalstva, ki je tudi v Prekmurju v letih med 1869 in 1910 naraslo skoraj za polovico. Zgodil se je demografski preobrat, ki je spremenil razmerje med mortaliteto in nataliteto in mu je poleg ugodnih gospodarskih razmer botrovala tudi zajezitev različnih epidemičnih bolezni. Zadnja velika epidemija kolere na Madžarskem je bila v sedemdesetih letih 19. stoletja. Pospešena industrializacija je ob koncu stoletja povzročila množične migracije prebivalstva iz podeželja v mesta, v gospodarsko razvitejšo pokrajino znotraj monarhije, veliko pa se jih je prisililo v trajno izselitev, predvsem v Ameriko. Gospodarsko-politični razvoj države se je odvijal v nekakšnem protislovju, kjer lahko na eni strani spremljamo neverjetno gospodarsko rast: nastanek novih podjetij, trgovskih in bančnih mrež, razvoj železniškega prometa in nenazadnje tudi posodobitev kmetijstva, vse pa se kaže v izrednem porastu mest in mestnega prebivalstva. Na drugi strani pa je prav takšen gospodarski razvoj povzročil veliko vrzel med prebivalstvom slabo razvitih ruralnih pokrajin, kakršno je bilo Prekmurje. Gospodarski razvoj se tamkajšnjih velikih posesti skoraj ni dotaknil in so bila v glavnem zadolžena, tedaj svobodni kmetje pa svoje zemlje niso imeli in so bili prisiljeni v migracije: sezonsko zaposlovanje ali izseljevanje, kar je pokrajino ohranjalo na zelo nizki gospodarski razvojni ravni. Le zunanja podoba večjih krajev: Murske Sobote, Dolnje Lendave, Monoštra in Beltincev je konec 19. stoletja pričela dobivati svoj današnji urbani videz, nekaj denarnih zavodov, hranilnic in trgovin pa je imelo premalo kapitala za učinkovitejši gospodarski razvoj. Gospodarske spremembe so se odražale tudi v nacionalni strukturi prek-

³ A Magyar Hírmondó (Mátyás Ráth) 1780. 35. levél. Lajos Bitnitz, A Vas és Sala Vármegyei Tótokról, Tudományos Gyűjtemény, 1819, 3, 62. Jozsef Kossits, Vannak-e magyar országbán Vandalusok, Tudományos Gyűjtemény 1827, 6, 71–79. (Jožef Košič) János Csaplovics, A magyarországi Vendus-Tótokról, Tudományos Gyűjtemény, 1928, 5, 3–50. Lajos Bitnitz, Hazánkban nincsenek Vandalusok, Tudományos Gyűjtemény 1828, 9, 70–79. O omenjenih polemikah lahko več preberemo v: Ivan Škafar: Madžari o prvih štirih knjigah Mikloša Kúzmicha, ČZN, Maribor 1975, 46/2, 246–258. Vilko Novak: Jožef Košič, prekmurski pisatelj, Košič in njegov čas, Budimpešta 1994, 11–17. Marija Kozar Mukič, Kdo smo?, Traditiones 26, Res Slovenica-Quo vadis?, Ljubljana 1997, 298–299. Metka Fujs, Slovenska zavest in Slovenci v Prekmurju, Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti, Maribor, 1998, 78–80.

murskega prebivalstva. Medtem ko so bili mali kmetje in bajtarji ne glede na narodno pripadnost v enakem socialnem položaju, je bilo novo meščanstvo predvsem madžarsko ali pa se je močno identificiralo z madžarsko kulturo. Uradniki, zdravniki, advokati so bili v glavnem Madžari, bankirji, trgovci, novi podjetniki pa v veliki večini Židje, ki so se v nacionalnem pogledu pretežno deklarirali za Madžare, saj so prihajali z tistega prostora oz. so imeli tam večino svojega sorodstva. Židovsko prebivalstvo se je pričelo v Prekmurju naseljevati po tolerančnem patentu, največje število pa je doseglo ob koncu 19. stoletja, kar je odraz novih gospodarskih možnosti, ki so se jim ponujale v pokrajini.⁴ Med mestnim prebivalstvom Murske Sobotne, Dolnje Lendave ali Monoštra najdemo malo Slovencev, pa še te le v skupini, ki bi ji težko pripisali primerljivo družbeno veljavo.⁵ Če ne v ekonomsko in politično pomembni, pa najdemo Slovence v primerljivi izobrazbeni strukturi le med učitelji ter protestantskimi in katoliškimi duhovniki, tako v mestih kot na podeželju, kar je povezano z možnostmi izobraževanja in na nek način še zagotovljeno avtonomnostjo Cerkve pri izobraževanju v cerkvenih šolah. Neobstoju laične inteligence in razkolu, ki se je na nivoju narodnega vprašanja zgodil med slovenskimi protestantskimi in katoliškimi duhovniki v drugi polovici 19. stoletja,⁶ gre v majhni meri pripisati dejstvo, da Slovenci na Ogrskem do leta 1919 niso razvili nobene lastne politične ali kulturne organizacije oz. društva. Vsekakor pa to še zdaleč ni bilo odločilno, saj se je izkazalo, da v tistem obdobju na Ogrskem tega niso zmogli niti mnogo številnejši narodi. Prekmurje je zgolj na mikronivoju odražalo vse tisto, kar se je dogajalo v ogrski polovici monarhije do njenega konca.

Nosilec madžarskega narodnega preporeka je bilo ogrsko plemstvo, ki je za deklarativno kuliso madžarskega jezika in kulture v bistvu prikrivalo fevdalni partikularizem nasproti centralizmu dunajsko-nemškega dvora. V ohranjanju njihovega položaja naj bi bila garancija ohranitve madžarskega značaja Ogrske ob nujni predpostavki, da je zaradi državne tradicije madžarsko ljudstvo edino, ki v tej državi predstavlja narod. Fevdalni gospodje, ki so se za obrambo svojega dotedanjega mesta v družbi lotili velike družbene revolucije z narodnim predznakom, so na koncu uspeli. Monarhijo so pretresli do temeljev, v porevolucijski Evropi pa so ostali edini, ki so ohranili svoj fevdalni položaj, le da so se sedaj imenovali veleposestniki, prej odvisni kmetje pa so postali njihovi najemni delavci. Načelno naj bi revolucija dala možnost tudi meščanstvu, ki pa si je v sistemu omejene volilne pravice z direktnim in javnim glasovanjem izbrilo malo ugodnih pozicij. Ogrsko vladajočo strukturo druge polovice 19. stoletja so torej sestavljali veleposestniki, plemstvo, novi kapitalisti in državna birokracija. Ti so bili madžarske narodnosti ali so se do dualizma v glavnem že opredelili za

⁴ Franc Kuzmič: Židje v Prekmurju, Katalog stalne razstave Pokrajinskega muzeja Murska Sobota, Murska Sobota 1997, 187–194. Franc Kuzmič: Podjetnost prekmurskih Židov, Znamenje, Maribor, 1989, 172–179.

⁵ Darja Keréc, Sobota konec 19. stoletja ali kako so nekoč živeli »pravi« Sobočani, Katalog stalne razstave Pokrajinskega muzeja Murska Sobota, Murska Sobota 1997, 161–172.

⁶ Medtem ko so evangeličanski duhovniki in pisci 18. stoletja odločilno vplivali na oblikovanje narodne identitete prekmurskih Slovencev, se je v času prebujanja narodov pokazalo, da verskega interesa niso znali povezati z narodnim. Medtem ko so katoličani navezovali vedno več stikov s sonarodnjaki na drugi strani Mure in na ta način v času največje madžarizacije ohranjali svoj narodni značaj, so se evangeličani zaradi verske drugačnosti vedno bolj zapirali v svojo lastno skupnost. Njeno mesto so videli znotraj madžarske države, med svojimi sobraty po veri, kot Vendi, Vendslovenci ali Staroslovenci, drugačni znotraj države, vendar tudi drugačnimi od štajerskih ali kranjskih Slovencev. Svojo identiteto naj bi ohranili s pisanjem v vedno bolj arhaičnem prekmurskem jeziku z madžarskim črkopisom in uvajanjem vrste novih izmaličenih izrazov, ki niso bili ne prekmurski in ne madžarski. Seveda so tudi protestanti močno čutili pritisk madžarizacije s postopnim prihajanjem madžarskih učiteljev v župnijske šole in cerkvenoupravno ter izobrazbeno odvisnostjo od skupnega prekdonskega seniorata, vendar zaradi pomanjkanja verskega zaledja niso zmogli moči za odločnejše narodno angažiranje. Zadnji vidnejši protestantski pisec in prevajalec tega obdobja Janoš Kardoš je umrl leta 1873.

Madžare in niso razmišljali o kakršnikoli obliki splošne volilne pravice, še manj o možnosti delovanja kakšne narodne politične stranke ali gibanja. Ves državni aparat je ne glede na politično opredelitev deloval v službi ogrske državne ideje, ki je za edini nacionalni konflikt štela tistega s habsburško dinastijo.

V petdesetih letih je ta sistem ustvaril splet zakonov, ki so skupaj z uradnimi statistikami, iz relativno večinskega Madžare naredili za absolutno večinski narod v državi.⁷ Vsekakor je bilo narodnostno vprašanje tisto, s katerim se je zaradi svoje narodnostne strukture ogrska politika največ ukvarjala. V kratkem obdobju neodvisnosti je ogrski zbor v Szegeđu leta 1849 sprejel Zakon o narodnostnih manjšinah, ki naj bi spoštoval le kulturne, jezikovne in verske pravice nemadžarskih prebivalcev znotraj občinskih meja, ne pa narodnosti na celotnem njihovem ozemlju, ter določil madžarščino kot jezik uprave, zakonodaje in vojske. »Naj bi« zato, ker je bilo z zmago absolutizma upov za madžarsko nacionalno državo za nekaj časa konec. Novi narodnostni zakon se je pričel snovati ponovno ob sklicu ogrskega zbora v Pešti leta 1861 in čeprav je bil osnutek pripravljen že istega leta, je bil Zakon XLIV o enakopravnosti narodnosti sprejet šele takrat, ko so bile Ogrski v dvojni pogodbi zagotovljene določene samostojne državne pristojnosti in ko je bil istega meseca leta 1868 zakonsko potrjen sporazum s Hrvaško. Zakon, katerega oče je bil Ferenc Deák, je določal, da so vsi prebivalci Ogrske en sam politični narod, vendar je jezikom nemadžarskih narodov omogočil uporabo na nivoju lokalne uprave oz. s sklepom ministra ali odločitvijo ustanovitelja tudi na šolah. Za tisti čas kar primeren zakon, s katerim sicer ni bilo doseženo sorazmerno narodnostno zastopanje v parlamentu in je bil v svoji končni različici daleč od tistega izvirnega liberalizma, v katerem so se še poznale sledi filozofa, književnika in politika Jozsefa Eötvösa in načel o osebni svobodi kot temeljni vrednoti in o narodni zavesti kot o njeni nujni posledici, pri čemer je mogoče narodnostno vprašanje rešiti z doslednim spoštovanjem osebne svobode, razširjene na vse, ki se počutijo pripadnike kakega naroda.⁸ Največji problem tega zakona je bil, da je v bistvu ostal na papirju in ga niso nikoli izvajali. Uporaba jezika narodnosti je bila namreč prepuščena krajevnim uradnikom, krajevno politiko pa so vodile županijske skupščine, ki so tudi po padcu fevdalizma ostajale v rokah lokalnih plemičev, veleposestnikov - politične opore liberalcem v boju za politično in narodno poenotenje Ogrske. Na čelo te skupine podeželskih plemičev in državnih uradnikov je leta 1875 prišel Kálmán Tisza in kot predsednik vlade vodil ogrsko državno politiko po dveh tirih: kompromisarskega sporazumevanja z Avstrijo in nenehne gonje proti narodnostim. Rezultat je bila odkrita politika pomadžarjevanja.

V Prekmurju je tako slovenščina izven domače hiše in vasi ostala le še v cerkvi. Iz šol jo je pričel izrivati t. i. Trefortov zakon XVII o obveznem pouku madžarščine na nemadžarskih šolah iz leta 1879,⁹ s katerim je bila povezana zahteva sombotelske škofije, da slovenske učbenike za pouk in verouk tiska budimpeštanska Družba sv. Štefana v madžarskem črkopisu in tako izrine vedno bolj uveljavljajočo se gajico. V treh letih po sprejetem zakonu so se morali vsi učitelji obvezno naučiti madžarskega jezika, če so hoteli ohraniti službo. S tem namenom so potekali po celi državi izobraževalni tečaji, za širjenje madžarskega jezika in kulture pa so oblasti na področjih s številnejšim nemadžarskim prebivalstvom podpirale ustanavljanje posebnih kulturno-izobraževalnih društev. Takšno društvo je bilo ustanovljeno v

⁷ Törvények Gyűjtemény / Zbirka zakonov / izhajala od 1865–1942, Országos Törvénytár / Državna zbirka zakonov / izhajala od 1867 in Magyarországi Rendeletek Tára / Zbirka madžarskih državnih uredb / izhaja od 1867.

⁸ Gábor G. Kemény, Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I. 1867–1892, Budapest 1952, 140.

⁹ Miroslav Kokolj, Bela Horvat: Prekmursko šolstvo, Murska Sobota 1977, 214–215.

Murski Soboti leta 1893 in v Dolnji Lendavi leta 1899.¹⁰ Učinki pomadžarjevanja so se spremljali sproti in tudi če je okrajni glavar v Murski Soboti po desetih letih od sprejetja Trefortovega zakona še ugotavljal, da ni možno, da bi lahko narodnost nek jezik osvojila v tolikšni meri, da bi ga zamenjala za materinščino, so se pojavljale analize, ki so ugotavljale, da pomadžarjevanje med »Vendi« zelo dobro poteka in da bo tudi ta »sicer domoljubna narodnostna skupina kmalu postala močna predstraža madžarskega jezika in madžarske nacije«.¹¹

Madžarski značaj so Ogrski »kazila« tudi številna krajevna in družinska nemadžarska imena. Pričela se je obsežna akcija pomadžarjevanja le-teh. Tako npr. šematizem sombotelske škofije iz leta 1889 prinaša za prekmurske kraje tako slovenska kot nova madžarska imena, medtem ko šematizem iz leta 1882 madžarskih imen še ne pozna.¹² Pozneje so to dvojno zapisovanje opustili in so ostala le madžarska imena kot izvorna. Stanje pomadžarjenih krajevnih imen je dokončno potrdil Zakon IV o poimenovanju občin in drugih krajev iz leta 1898, s katerim je bilo določeno, da se smejo v vseh osebnih in uradnih dokumentih, knjigah in ostalih zapisih uporabljati le s tem zakonom določena krajevna imena.¹³ Enako je veljalo za osebna imena in priimke, ki jih je bilo obvezno v vse uradne dokumente vpisati v ustrezni madžarski obliki. Slednje ni imelo podlage v neki določeni zakonski uredbi, vendar se je dogajalo na podlagi ukaza notranjega ministra o »razširitvi podpore koristnemu gibanju za madžarizacijo imen« leta 1898, na podlagi ukaza vojnega ministra o pisanju krstnih imen vojaških obveznikov leta 1896 in drugih podobnih dokumentov na vseh nivojih države in cerkvene uprave.¹⁴

Kako se je vse gospodarsko in politično dogajanje odražalo v statističnih podatkih lahko pokažemo na primeru za Slovence najmanj ugodnega ljudskega štetja iz leta 1910, ko so jih obravnavali le še v rubriki »drugi«. V ogrski državni polovici je tega leta živelo 48,1 % Madžarov, vendar je bilo 90 % vseh lastnikov podjetij Madžarov, 90 % uradnikov, profesorjev, zdravnikov in advokatov, 82 % tistih, ki so končali srednjo šolo, 64 % duhovnikov in učiteljev, pri čemer je bila skoraj vsa visoka cerkvena hierarhija madžarska, 80 % vseh periodičnih publikacij, ki so izhajale, je bilo v madžarščini in še bi lahko naštevali.¹⁵ Izkazalo se je, da je imela madžarizacija najmanj uspeha pri masah nemadžarskega kmečkega prebivalstva, ki jih osnovne šole in kulturna društva niti niso naučila madžarščine, kar pa je bilo na gospodarsko-socialnem področju porazno, saj se je narodno preživetje vezalo na gospodarsko inferiornost.

¹⁰ Tovrstna društva so se pričela ustanavljati po letu 1880 v obmejnih madžarskih pokrajinah z večinskim nemadžarskim prebivalstvom. Njihova poglavitna naloga je bila širjenje madžarske kulture in jezika z namenom celovite madžarizacije pripadnikov drugih narodnostnih skupin. Pobudo za ustanovitev tovrstnega društva v soboškem okraju je dalo učiteljsko društvo 4. oktobra 1893 na zborovanju na Tišini. Iz takrat ustanovljenega odseka za izobraževanje in madžarizacijo je 28. oktobra 1897 nastalo Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesület (Madžarsko prosvetno društvo za Slovansko krajino) v Murski Soboti, ki je izdajalo svoj časopis *Muraszombat és Vidéke* (Murska Sobota in okolica). Namen društva in njegovega glasila je bil zavarovati prostor današnjega Prekmurja pred širitvijo slovenskih knjig in časopisov ter idej o slovanski enotnosti, še posebej narodni enotnosti Slovencev v avstrijskem in t. i. Vendov v ogrskem delu monarhije. Leta 1899 je bilo v Dolnji Lendavi ustanovljeno podobno društvo *Alsólendvai és Vidéki közművelődési Egyesület* (Izobraževalno društvo Dolnje Lendave in okolice), ki je izdajalo časopis *Alsólendvai Híradó* (Dolnjelendavski poročevalec). Društvi sta prenehali delovati ob koncu prve svetovne vojne. VMKE je bilo obnovljeno 21. maja 1941, poleg izdajanja časopisa *Muraszombat és Vidéke*, katerega zadnja številka je izšla 23. marca 1945, pa se je največ ukvarjalo z izobraževanjem, organiziranjem tečajev madžarskega jezika ter političnega, kulturnega in družabnega življenja v pokrajini.

¹¹ Vasvármegye, Magyarorszáig vármegyei és városai, Budapest 1898, 11–12.

¹² Ivan Zelko, Zgodovina soboške dekanije, Zbornik soboškega muzeja 5, Murska Sobota 1998, 122.

¹³ Prekmurje, Seznam občin, Murska Sobota 1921.

¹⁴ Miroslav Kokolj, Bela Horvat, n.d. 240.

¹⁵ Fran Zwitter, n.d. 177–178.

Država, ki je bila ne glede na svojo narodno strukturo zgrajena na predpostavki, da so vsi njeni državljani del ene velike nacije, je bila že v svojem izhodišču konfliktna. Najprej je bil to konflikt madžarskih nacionalnih interesov in interesov nemškega dvora, in ko je postal z dualizmom ta nekako permanentno uravnotežen, je ostal kot primaren konflikt med Madžari in drugimi narodi znotraj ogrskega dela monarhije. Znotraj te konfliktna situacije, ki je ustvarila tudi svojevrsten vzorec socialnih in verskih konfliktov, so vzporedno živeli Slovenci, Madžari, Nemci, Židje, Romi, protestanti in katoliki v Prekmurju. Najvišjo stopnjo konfliktnosti je do konca obravnavanega obdobja dosegel odnos med Slovenci kot narodnostjo in Madžari kot predstavniki posvetne in cerkvene nomenklature; torej med Slovenci in madžarsko državo. Vsi ostali konflikti so bili ob tem vzporedni in so se le ob posameznih konkretnih dogodkih nazorneje pokazali, npr. dogodkih, ki jih je običajno vzpodbudil primarni konflikt ali pa sam čas, kjer so bila razmerja med ljudmi polna predsodkov in strahov. Vsaka od navedenih skupin je nosila v sebi dozo šovinizma, tako npr. nesporna slovenska narodna voditelja tega obdobja Franc Ivanocy in Jožef Klekl v svoji katoliški vzgoji in prepričanju ostro odklanjata vse druge ideološke smeri. Prvi ni nikoli dobro mislil o Židih, ki so se mu še dodatno zamerili zaradi svoje proliberalne politike, o protestantih pa je razmišljal v kontekstu razprav o drugi veri, ki jo je treba zavračati, in drugovercih, ki jih je potrebno tolerirati, ker izhajajo iz istega nauka, ter jih prepričati v zmoto. S koliko predsodki so prihajali v Prekmurje tudi slovenski rojaki s Štajerskega, nam nazorno pokažejo zapisi Antona Trstenjaka, ki je Mursko Soboto označil za »židovsko gnezdo«, čeprav je v njej prebil le eno noč.¹⁶ Toda šovinizem, ki ga je gojila madžarska državna politika in se je vztrajno stopnjeval ter dosegel svojo kulminacijo v letu milenijskega praznovanja 1896, takrat v Evropi skoraj ni imel primere.

Narodno življenje Slovencev na Ogrskem je bilo od časov reformacije povezano z njihovim verskim življenjem, usmerjali pa so ga domači duhovniki ali uradna Cerkev, ko je v njem videla interes ohranjanja pobožnosti med ljudstvom. Potem ko je bila slovenščina skoraj popolnoma izrinjena iz uradne posvetne rabe, je postala cerkev njeno edino zatočišče – toda ne uradna Cerkev in njeni škofi, ki so bili tudi sami v službi države, ampak domači duhovniki, predvsem Ivanocy in njegovi najožji sodelavci, ki so zmogli toliko narodne in politične energije, da so se odločno postavili v bran svojih narodnih pravic, predvsem pa v bran svoje avtonomnosti pri poučevanju in pastoralni dejavnosti. In če je leta 1893 Fran Kovačič opis svojega potovanja po Prekmurju *Spomini na Prekmursko* še podnaslovil z *Morituri vos salutata*,¹⁷ je prav vztrajnost te skupine duhovnikov ustvarila razmere, da so umirajoči preživeli. Glede na silovit pritisk, ki ga je bil deležen z vseh strani – političnih in osebnih diskvalifikacij – navdušuje neverjetna Ivanocyjeva ostrina in prepričanje v svoj in narodov prav, ki se izraža v njegovih časopisnih člankih, pismih škofu in govorih na dekanijskih konferencah.¹⁸

Ob tem ko madžarska država in Madžari že nekaj zadnjih let praznujejo prihod v sedanjo domovino, tisoč let državnosti ... , postavljajo spomenike po domovini in na mejah svojega etničnega ozemlja in ko Slovenci v Prekmurju praznujejo obletnico svoje združitve z matičnim narodom, so ponovno oživele razprave o preteklosti, o pravičnosti ali krivičnosti Trianonske mirovne pogodbe o plebiscitu, ki ga ni bilo, in tako naprej. Iz tega se je nujno rodilo tudi vprašanje narodnopolitičnih razmerij med Slovenci in Madžari v obdobju dualizma, ki so bila eno od številnih gibal zgodovine Prekmurja v 20. stoletju.

¹⁶ Anton Trstenjak, Slovenci na Ogrskem, Ljubljana 1909 (rokopis), NUK – Rokopisni oddelek, stari fond).

¹⁷ Fran Kovačič, Spomini na Prekmursko (rokopis), Univerzitetna knjižnica Maribor – Rokopisni oddelek.

¹⁸ Jožef Smej, Pastoralna dejavnost Ivanocyjevega kroga, Maribor 1975. Ivanocyjev simpozij v Rimu, Ljubljana 1985.

Odločitev Slovencev na Ogrskem za Slovenijo v letih 1918 in 1919 ni bila nekaj absolutnega, nekaj, kar bi se dalo izmeriti v odstotkih kot nedvomen izraz večinske narodne volje. Prežeta je bila z vrsto dilem in dvomov, ki jih je nujno ustvarjala zavest, da se narod s svojimi narodnimi voditelji podaja v neznano, v novo državno skupnost, katere - ne vedno zgolj privlačna podoba - se je že dala slutiti. Toda gospodarska, politična in nacionalna kriza v stari državi se je stopnjevala do vrelišča, v katerega sta s svojo dokončnostjo posegli svetovna vojna in mirovna konferenca po njej. Slovenska skupnost na Ogrskem ni bila neka absolutno homogena celota, in čeprav ni premogla najvišjih družbenih slojev, je bila družbeno in predvsem versko razslojena, še bolj raznoliko pa je bilo območje, na katerem je v večinskem delu bivala. Iz takšne družbene strukture in iz negotovih političnih razmer v povojni Evropi so se rojevale in umirale dileme. Iz njih se je kot rezultat optimalnih možnosti rodila odločitev za Slovenijo oziroma takratno Kraljevino Srbov Hrvatov in Slovencev. Razmere za takšno odločitev so se ustvarjale že celo stoletje prej, tako dolgo, kot je na obroke razpadala in končno razpadla Habsburška monarhija. Krivdo za Trianonsko mirovno pogodbo in dogodke, ki so ji botrovali, madžarsko zgodovinarje, še bolj pa politika zadnjih let pripisuje predvsem Kuhnovi komunistični vladavini in akterjem mirovne konference, ki so se za isti vojni poraz odločili ene nagraditi, druge pa kaznovati. Le malokdaj želi kdo pogledati še kakšno stoletje bolj nazaj v čase, ko je madžarsko plemstvo iz partikularnih nagibov vrglo monarhijo iz tečajev, ali kakšno desetletje nazaj, ko ogrski državni aparat niti ni več poskušal vzbujati vtisa, da je v nacionalnih vprašanjih nevtralen. Zaradi takšnega sistema se je tudi življenje Slovencev na Ogrskem bistveno razlikovalo od življenja Slovencev v avstrijskih deželah, kjer se je za razliko od Ogrske že širila volilna pravica in se je kljub temu, da ni bilo ustvarjene nacionalne enakopravnosti, dopuščala aktivnost različnih, tudi narodnih, političnih strank. Doseči politični konsenz na področju narodnih odločitev je bilo zato za Slovence na Ogrskem, ki niso imeli nobene politične stranke ali vsaj narodnega društva, nekaj izjemno pomembnega. In takšen politični konsenz je stal za odločitvijo v prevratnem obdobju, svojo množično manifestacijo pa je dobil na soboškem shodu VMKE (Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesület) 20. oktobra 1918, na radgonskem zborovanju, ki ga je pripravil mariborski Narodni svet 26. decembra istega leta, in na taboru v Beltincih 17. avgusta 1919, ki se ga naj bi udeležilo okrog 20.000 ljudi. Vse špekulacije s predpostavko, kaj bi bilo, če bi mirovna konferenca dovolila izvedbo referendumu, so zato le špekulacije z dilemami, ki so bile prisotne med prebivalstvom, in špekulacije s predpostavko, da bi se referendumsko vprašanje glasilo: »V kateri državi želite živeti?« in ne »Katere narodnosti ste?« ali celo »Ali želite živeti v svoji narodni državi?« Čeprav ni delo zgodovinarja, da se ukvarja s predvidevanji, ampak le zaznava in interpretira, kaj se je zgodilo, kljub temu ni težko predvidevati, da bi tako zastavljenim vprašanjem lahko sledili popolnoma različni odgovori.

Permanentna konfliktnost, ki obstaja med narodi, od kar so, je gibalno našega bivanja in še danes v mnogih potezah označuje tudi sobivanje Slovencev in Madžarov na zahodnem robu Panonske nižine.

Ö s s z e f o g l a l ó

A muravidéki szlovének és magyarok nemzeti politikai viszonyai a dualizmus korszakában

Metka Fujs

A nemzet és a nemzeti jogok mivoltában nem sok minden változott a 18. század vége óta, amikor több szempontból vezető politikai doktrínává vált a nacionalizmus, és az egyik legmagasabb jogként jelölte meg az egyén azon jogát, hogy megválassza az országot, amelyhez tartozni kíván: a nacionalizmus napjainkban is egyre újabb területeken vezet nemzetközi konfliktusokhoz.

Amikor egy etnikai közösség kialakulása eléri azt a szintet, hogy egyes jellemzői alapján különbözik a másik közösségtől, és ezt a különbözőséget elismerik a vele kapcsolatba kerülő más közösségek is, lényegesebb fejlődési változás már nem várható. A pannon síkság nyugati peremén, a mai Muravidék és Rába-vidék térségében már a 9. század óta érintkezik a szlovén és a magyar etnikai elem. A kategória kialakulása valószínűleg a pannon szláv hercegség, illetve a magyaroknak az Árpád-házi dinasztia idejében való végleges letelepedésének idejére tehető. Tekintet nélkül a későbbi időszakok letelepedési intenzitására, napjainkig kapcsolatban éltek, párhuzamosan fejlődtek, kölcsönösen befolyásolták egymást. Az osztály-, vallási- és etnikai jellegek közötti kapcsolatokból mindkét etnikai csoport fejlődése a korszerű nemzet kialakulásáig vezetett. A közös identitás felismerésének megfelelő nemzeti szuverenitás megvalósítására, illetve a területi struktúra kialakítására irányuló törekvések vezettek az első konfliktusokig.

A szlovének és a magyarok közötti nemzeti politikai viszonyok akkor kezdik magukra ölni a konfliktus-elemeket, amikor a társadalmi változások, a politikai reformok és a magyar nemzeti felvilágosodás folytán a 18. század végén megváltoznak az addigi feudális társadalmi viszonyok. A jobbágságnak bérmunkásokká való átalakulása a Muravidéken a 19. század közepétől a lényeges népességnövekedésben nyilvánult meg, a fokozott iparosítás következtében a vidéki lakosság tömegesen vándorolt a városokba, a monarchia fejlettebb térségeibe, nagyon sokan végleges elköltözésre kényszerültek. A gazdasági változások nyomokat hagytak a muravidéki lakosság nemzeti struktúrájában is. Miközben a kisföldű parasztok és a szellérek nemzeti hovatartozásra való tekintet nélkül azonos szociális helyzetben voltak, addig az új polgárság nagy része a magyar lakosság köréből került ki, illetve erősen a magyar kultúrával azonosította magát. A társadalmi élet jelesebb hordozói között nem voltak szlovének, az értelmiség soraiban is csupán a tanítóság és a papság soraiban fordultak elő, ami az oktatási lehetőségekkel és az akkor még biztosított egyházi autonómiával, illetve az egyházi iskolákban folyó képzéssel kapcsolható össze. Részben a laikus értelmiség hiányának a következménye a tény, hogy 1919-ig a Magyarországon élő szlovének nem alakítottak ki saját politikai, illetve kulturális szervezetet, de a tényleges okok a magyar állam által az 1867-es kettős szerződés - kiegyezés aláírása után bevezetett erőteljes magyarosításban kereshetőek. Egy olyan többnemzetiségű országban, amelyben a magyarok csak viszonylagos többségben éltek, a hivatalos politika egyetlen nemzeti konfliktust ismert el - a bécsi német udvarral valót. Ezt a magyar állameszmét szolgálta a teljes hatalmi struktúra, amelynek nem állt céljában elismerni sem az általános választási jogot, sem pedig a nemzetiségi politikai szervezetek tevékenységének lehetőségét. Törvények és hivatalos statisztikák kívánták abszolút többségi nemzetté emelni a magyart, az ellentétek azonban magát az államot feszítették szét. A nemzeti tudatot megőrizni segítő, a nép nyelvén történő oktatás és lelkipásztori tevékenység iránti jogokat következetesen hangoztató hazai papság segítségével a szlovének az első világháború követő zavaros időkben az Szerb-Horvát-Szlovén Királyságon belül az anyanemzettel való egyesülés mellett döntöttek. A dualizmus korszakában a szlovének és a magyarok közötti nemzeti politikai viszonyok a 20. század Muravidékének egyik legfontosabb mozgatói lettek. A nemzetek létezése óta működő permanens konfliktusok pedig saját létünk mozgatói, amelyeknek bizonyos vonásai még napjainkban is jellemzik a szlovének és a magyarok együttélését a pannon síkság nyugati peremén.

PRISPEVKI ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

Inštitut za novejšo zgodovino izdaja osrednjo slovensko zgodovinsko revijo za problematiko novejše zgodovine **Prispevki za novejšo zgodovino**. Revija izhaja že od leta 1960, najprej kot *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, od leta 1986 pa pod sedanjim imenom. Sprva je bila revija usmerjena izrazito v zgodovino delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja, z leti pa je razširila krog predstavljanje zgodovinske problematike na celotno zgodovinsko dogajanje na Slovenskem in širše v drugi polovici 19. stoletja in v 20. stoletju. Sedaj je to revija za novejšo slovensko zgodovino; izhaja enkrat ali dvakrat letno. V reviji objavljajo sodelavci Inštituta za novejšo zgodovino in tudi drugi zgodovinarji znanstvene razprave, strokovne članke, historično dokumentacijo, knjižna poročila in ocene ter tekočo letno bibliografijo sodelavcev Inštituta.

Revijo, tudi večino starih letnikov, lahko naročite na Inštitutu za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, telefon: 200 3120 / faks: 200 3160. Naprodaj je tudi v vseh večjih slovenskih knjigarnah.

Viljenka Škorjanec

Jugoslovansko-italijanski odnosi v luči dubrovniškega srečanja zunanjih ministrov 1973

Problematika virov

Pričujoča razprava temelji kljub pomanjkanju diplomatskih fondov za genezo *Osima*,¹ kot navaja Raoul Pupo za italijansko stran, na izvirnih jugoslovanskih diplomatskih dokumentih, ki se jih je skrbno zbiralo vse do podpisa Osimskih sporazumov v osebni arhivu glavnega pogajalca Borisa Šnuderla, en del kot dvojnik državnih dokumentov Zveznega sekretariata za zunanje zadeve (SSIP), drugi del pa v obliki beležk med Šnuderlom in Milošem Minićem, takratnim podpredsednikom Zveznega izvršnega sveta (ZIS) in zveznim sekretarjem za zunanje zadeve, ter beležk med Šnuderlom in Eugenijem Carbonejem, italijanskim glavnim pogajalcem. Minić je dvojnik dosjeja jugoslovanskih odnosov z Italijo izročil Šnuderlu za priprave in delo drugega kanala.

V zvezi z dokumenti za genezo *Osima* je Miloš Minić, ki sem ga obiskala 26. julija 2001 v Beogradu, izjavil, da v sekretariatu za zunanje zadeve bivše Jugoslavije ne morejo obstajati dokumenti o poteku tajnih pogajanj. Lahko najdemo le tiste, ki so sporazumno sprejeti na tajnih pogajanjih, ko so bili dokumenti že podpisani in obe (jugoslovanska in italijanska) ambasadi o tem obveščeni.² Minićeva izjava se dopolnjuje tudi z izjavo Giuseppeja Walterja Maccotte, takratnega italijanskega ambasadorja v Beogradu. Maccotto sem obiskala 1. marca 2001 v Rimu, kjer mi je povedal, da so dobili z italijanske strani navodilo, naj ne pošiljajo v Rim nobenih zabeležk, tudi tisti redki posamezniki, ki so sploh vedeli za obstoj pogajanj. Vpliv italijanskega javnega mnenja je bil tolikšen, da je bila zagotovitev tajnosti nujni pogoj za uspešen zaključek pogajanj. Minić in Šnuderl sta mi iz njunega osebnega arhiva v znanstvene namene dala na razpolago in v hrambo kopije dokumentov, ki jih uporabljam in navajam v razpravi.

Mednarodnopravno in dejansko stanje jugoslovansko-italijanske meje po londonskem MOS

Po parafiranju londonskega Memoranduma o soglasju (MOS) leta 1954 do podpisa sporazuma nikoli ni prišlo. Meddržavni akt med štirimi državami ima namesto podpisov le štiri parafe, podpisana so bila dvostranska pisma in Posebni statut³ kot dvostranski akti med Jugoslavijo in Italijo. Italija ga formalno ni niti ratificirala niti uradno objavila v uradnem

¹ Prim. Raoul Pupo: Med zgodovino in geografijo. Razmišljanja o italijanski vzhodni meji. V: Prispevki za novejšo zgodovino (Zbornik Milice Kacin Wohinz), l. 40, 2000, št. 1, str. 297.

² Viljenka Škorjanec: Beležka o pogovoru na temo Osimska pogajanja z Milošem Minićem, 26. julija 2001, Beograd (dalje Škorjanec, Beležka o pogovoru na temo Osimska pogajanja z Milošem Minićem).

³ Prim. Alessandro Pizzorusso: Manjšine in etnične ter jezikovne skupine v Italiji: perspektive zaščite. V: Razprave in gradivo, INV, Ljubljana, november 1982, št. 15, str. 39. Posebni statut predstavlja vzorčni primer obstrukcionističnega obnašanja ministrske birokracije, saj vsebuje vrsto norm za zaščito slovenske manjšine, ki pa jih italijanski parlament ni nikoli spremenil v notranje pravo, birokracija in sodstvo pa sta jih vedno upoštevala *tamquam non essent*.

listu »Gazzetta ufficiale«, kot sicer predpisuje za sprejetje mednarodnih pogodb italijanska ustava. Italijanski parlament ga je obravnaval le v okviru diskusije proračuna ministrstva za zunanje zadeve, kar je italijanska stran razlagala kot neformalno obliko ratifikacijskega postopka. Nasprotno pa je na jugoslovanski strani MOS s prilogami in pismi odobrila zvezna ljudska skupščina, dne 25. oktobra 1954, objavljen pa je bil v Dodatku št. 6 Uradnega lista FLRJ z dnem 27. oktobra 1954.⁴ Zanimivo pri tem je, da sta pravilnik o ustanovitvi Mešanega odbora (MO),⁵ ki izhaja iz 8. člena Posebnega statuta, obe vladi ratificirali (Zvezni izvršni svet FLRJ dne 15. junija 1955, Italija pa 27. novembra 1956). Vendar kljub temu navedeni pravilnik v uradnem listu ni bil objavljen, čeprav je bil v Italiji ratificiran.⁶ MO je formalno obstajal vse do leta 1977, kljub temu da so njegovo delo zamrznili že leta 1973.⁷

Ta postopek so izkoristili tisti italijanski krogi, ki so bili proti normalizaciji odnosov med državama, s teorijo o MOS kot o začasni rešitvi in o podaljšanju italijanske suverenosti nad neustvarjenim STO in s tem tudi nad ozemljem bivše cone B.⁸ Element potencialne nevarnosti za poslabšanje dvostranskih odnosov je predstavljalo še dejstvo, da ni bila izvršena dokončna razmejitev po MOS, kar naj bi opravila na novo imenovana komisija. Po MOS je vprašanje jugoslovansko-italijanske meje dobilo novo podobo. Odpadla je tromeja (Jugoslavija – STO – Italija) pri Medji vasi, tako da je od Peči na tromeji Jugoslavija – Avstrija – Italija do Jadranske obale pri Debelem rtiču nastala na kopnem enotna mejna črta. Italijanska stran je mejo po MOS označevala kot demarkacijsko črto, v internih poluradnih glasilih so angleško besedo »boundary« prevedli z besedo »linea di demarcatione«. Vprašanje stilizacije kot ena izmed taktik zavlačevanja in nepriznavanja dokončnosti meddržavne meje se je pokazala že leta 1955 ob sklenitvi Videmskega sporazuma o obmejnem prometu oseb. V besedilu sporazuma namreč nikjer ni zaslediti izraza »državna meja«, kar je neobičajno. Najdemo izraz »bivanje na sosednjem območju«, namesto pojma »mejni prehod« pa se uporablja pojem »prehodni kraj«. Podobno velja pri dogovoru o dobavah vode iz miljskega vodovoda, podpi-

⁴ Več o tem Ivo Murko: Mesto in vloga SR Slovenije v mednarodnih odnosih, Preliminarno delno poročilo št. 1, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Center za proučevanje mednarodnih odnosov, Ljubljana 1981, str. 39–40 (dalje Murko, Mesto in vloga SR Slovenije v mednarodnih odnosih).

⁵ Gorazd Kušej: O pravnem položaju slovenske narodnostne skupnosti v republiki Italiji. V: Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni, CZ, ČZP Primorski tisk, ZTT, 1975, str. 443–444. Osmi člen Posebnega statuta ustanavlja poseben mešan jugoslovansko-italijanski odbor z nalogo nuditi pomoč in se posvetovati o vprašanih, ki so v zvezi varstvom manjšinskih skupnosti na območju bivšega STO. 16. februarja 1956 je bil v Rimu podpisan pravilnik o njegovi organizaciji in delovanju, pri čemer sta veljala srbohrvaški in italijanski jezik, v katerih je bil napisan, oba za izvirnika. Za tolmačenje londonskega MOS in njegovih prilog je edini odločilen angleški izvirnik.

⁶ Ivo Murko: Dvajset zasedanj jugoslovansko-italijanskega mešanega odbora. V: Slovenci v Italiji, CZ, ČZP Primorski tisk, ZTT, 1975, str. 346. V času od leta 1957 do 1973 se je zvrstilo dvajset zasedanj MO. Njegovo delovanje lahko sklenemo z ugotovitvijo, da so na vseh obravnavanih področjih z italijanske strani razvidna strogo formalistična tolmačenja in striktno sklicevanje na italijanske predpise, neelastičnost, v svojih zahtevah pa je ponavadi presejala okvire dogovorjenega, kar bo ena izmed pogajalskih stalnic tudi v prihodnje.

⁷ Silvo Devetak: Uvodna razmišljanja o položaju slovenske narodne skupnosti v Italiji. V: Razprave in gradivo, INV Ljubljana, november 1982, št. 15, str. 13.

⁸ Ivan Tomšič: Dali suverenitet nad STT zaista još pripada Italiji? V: Medžunarodni problemi, 2–3, str. 8; Kacin Wohinz Milica, Pirjevec Jože: Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000. Nova Revija, Ljubljana 2000, str. 136. Različne teoretično špekulativne pravne konstrukcije o spornem STO so se na italijanski strani začele pojavljati že kmalu po podpisu mirovne pogodbe z Italijo leta 1947, zato lahko ločimo obdobje do londonskega MOS in po njem. V prvem obdobju je zaslediti teze, ki poskušajo prirediti pojem suverenosti in dokazati pripadnost celotnega STO Italiji. Rektor tržaške univerze Angelo Ermanno Cammarata je 4. decembra 1949 na otvoritveni svečanosti akademskega leta razvil tezo, da nad ozemljem iz 21. točke mirovne pogodbe, ki ustanavlja STO, ni nikoli prenehala suverena oblast Italije, ker po njegovem ozemlje ni nikoli zaživel, saj ni dobilo guvernerja, torej ni nikoli polnopravno obstajalo. V tem primeru gre za navodila italijanskega zunanjskega ministrstva, ki jim je sledil rektor, tovrstna drža pa je postala stalnica v pogajalskem procesu vse do Osima.

sanem v Kopru 13. decembra 1958. Mejna črta po MOS je bila nato uradno dokončno obeležena in potrjena s Protokolom, podpisanim v Portorožu, dne 21. oktobra 1957, vendar pa italijanska delegacija ni pristala na izraz državna meja. Za jugoslovansko stran je Protokol podpisal Rihard Knez.⁹

Po MOS pa so ostala odprta naslednja ozemeljska vprašanja:

1. Na nekaterih sektorjih (v dolžini 22 km) mejna črta še ni dokončno označena in določena, ker niti vojaške niti diplomatske komisije za razmejitve niso dosegle sporazuma glede Kolovrata, Sabotina in Goriških brd.
2. Po delitvi ozemlja STO med državama je ostalo odprto vprašanje dokončne določitve meje na centralnem sektorju, ki je bil po mirovni pogodbi razdeljen med Jugoslavijo in angloameriško vojaško upravo cone A STO.
3. Odprto je ostalo vprašanje in razmejitve ozemeljskih voda v Tržaškem zalivu.¹⁰ V praksi je bila v veljavi črta, ki sta jo angloameriška vojska in jugoslovanska ljudska armada določili že leta 1945, še pred mirovno pogodbo. O razmejitvi epikontinentalnega pasu oziroma morskega dna v podaljšanju kopnega je bil sklenjen meddržavni sporazum 8. januarja 1968 v Rimu.¹¹

Uradni italijanski predstavniki so zagotavljali, da italijanska vlada *de facto* priznava mejo po londonskem MOS, da pa je potrebno *de iure* najti drug pravni naziv. Po njihovem je to pomenilo odprto pravno vprašanje, o katerem se je potrebno pogajati.¹² Nazoren primer vidimo v letu 1960, ko je bilo nekaj jugoslovansko-italijanskih sestankov o razmejitvi na morju, torej o Tržaškem zalivu. Jugoslovansko delegacijo je vodil Vuksan Popović, vendar so pogajanja kmalu zamrla. Dejansko ni šlo samo za težave v zvezi z razlago, kako naj se razume načelo »ekvidistance« v omenjenem zalivu, temveč je na italijansko stališče vplivalo njihovo gledanje na vprašanje suverenosti jugoslovanskega območja bivšega STO. Razmejitvena črta na morju bi namreč predstavljala podaljšek mejne črte po MOS, ki pa je italijanska stran od vsega začetka ni priznavala kot del državne meje. V zvezi s kopno razmejitvijo na severnem sektorju (od Medje vasi proti severu) so bile največje težave z razmejitvijo na območju Nove Gorice pri železniški postaji in okolici, razmejitve na Sabotinu in Kolovratu. Delegacije in predsedniki so se menjavali, odprta so ostajala vprašanja mejnih žepov ter razkorak med mejno črto in t. i. »zasedbeno črto«. Pri vprašanju razmejitve so sodelovali France Kutin, Rihard Knez, Marjan Osolnik in Franc Kos.¹³

Ocenimo lahko, da se je s tem začelo italijansko pogojevanje, ki bo stalnica v prihodnjih meddržavnih odnosih. Kot vidimo iz teksta dokumenta, naj bi jugoslovanska stran »plačala ceno« ali v obliki enostranskih koncesij Italiji (npr. širjenje tržaške industrijske cone) ali v mejnimi korekturami (npr. Sabotina).

⁹ Murko, Mesto in vloga SR Slovenije v mednarodnih odnosih, str. 27–29.

¹⁰ Predlog platforme za susret p. predsednika SIV-a i saveznog sekretara za inostrane poslove sa italijanskim ministrom inostranih poslova Medičijem 19. marta 1973. godine, SSIP, poverljivi dokument broj 442263, 2. mart 1973 (dalje SSIP, Predlog platforme 19. marec 1973); Viljenka Škorjanec: Tajna pogajanja o sporazumni določitvi meddržavne meje med Jugoslavijo in Italijo – Analiza priprav, Specialistično delo FDV, Ljubljana 2000, str. 30–31 (dalje Škorjanec, Tajna pogajanja o sporazumni določitvi meddržavne meje med Jugoslavijo in Italijo – Analiza priprav).

¹¹ Uradni list SFRJ, dodatek Medjunarodni ugovori i drugi sporazumi št. 28/70.

¹² Informacija o jugoslovansko-italijanskim odnosima i platforma našeg daljnjeg postavljanja, najstrožije poverljivo, SSIP, 20. 2. 1974, str. 9 (dalje SSIP, Informacija o jugoslovansko-italijanskim odnosima i platforma našeg daljeg postavljanja); Ernest Petrič: Sence preteklosti. V: Teorija in praksa, 11, 4, (dalje Petrič, Sence preteklosti) str. 360–372.

¹³ Murko: Vloga in mesto SR Slovenije v mednarodnih odnosih, str. 31–32.

Mejniki na poti do Dubrovnika

Različne razlage v zvezi s pravnim statusom meje so obremenjevale meddržavne odnose. Vendar sta obe državi, vsaka na svojem delu bivšega STO, nemoteno opravljali vse zadolžitve, ki se običajno povezujejo s suverenostjo kakega ozemlja. Ivo Murko ocenjuje, da ni prihajalo do kakih resnejših incidentov. Konfliktne situacije je sprožalo npr. dejstvo, da je Jugoslavija na lastnem območju uvedla vojaško obveznost.¹⁴ Odnosi med državama so se po MOS vendarle nekoliko izboljšali. Jože Pirjevec vidi mejni kamen na tej poti v že omenjenem Videmskem sporazumu o maloobmejnem prometu, podpisanem 20. avgusta 1955, ko se je začel postopni proces odpiranja meje z medsebojno izmenjavo oseb in blaga. Kljub nasprotovanju nacionalističnih tržaških krogov in po zapletenih pogajanjih sta državi dosegli sporazum, ki predstavlja začetek postopne otoplitve odnosov v času hladne vojne, ko sta državi nekoliko razprli železno zaveso.¹⁵ Pogumno dejanje rimske vlade je bilo po Pirjevčevi oceni poplačano s »polnim gospodarskim in psihološkim uspehom najbolj odprte meje v Evropi«. ¹⁶ Vendar pa je kljub sklenitvi večjega števila meddržavnih sporazumov opaziti, da se je italijanska stran izogibala sprejemanju sporazumov splošne narave, ki bi imeli pomen ali veljavo tudi za jugoslovansko območje bivšega STO.

Leta 1964 sta se vladi dogovorili, da bosta pooblastili dva posebna ambasadorja, ki naj bi našla rešitev za odprta mejna vprašanja. Franc Kos je vodil delegacijo za razmejitev že v letih 1963–1964.¹⁷ Julija 1964 sta se oba pooblaščenca uspela dogovoriti glede vseh odprtih področij meje, tudi glede ozemeljskih voda, do neskladja pa je prišlo pri razlagi pooblastila. Jugoslovanski predstavnik je imel ustrezno pooblastilo, zato je vztrajal, da sporazum določi tudi pravni status meje, torej njeno dokončnost, italijanski pooblaščenec pa je prekinil pogajanja z izgovorom, da nima ustreznega pooblastila.¹⁸ Da je zgoraj navedena navedba resnična, potrjuje dokument *Pro memoria* iz leta 1965. Gre za edini dokument projekta sporazuma o meji iz leta 1965, ki ga je predlagal pooblaščenec italijanske vlade Raimondo Giustiniani našemu pooblaščenecu Kosu, ki pa ga ni sprejel, ker ni zajemal tudi dela meje do morja, določenega z MOS. Sicer je omenjeni dokument sploh edini dokument z italijanske strani od

¹⁴ Ibidem, str. 31–32.

¹⁵ Jože Pirjevec: *Italija in Slovenci*. V: Marko Kosin: *Začetki slovenske diplomacije z Italijo 1991–1996*, FDV, Ljubljana 2000 (dalje Pirjevec, *Italija in Slovenci*), str. 346.

¹⁶ Jože Pirjevec: *Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj in razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije*. Založba Lipa, Koper 1995, str. 323 (dalje Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1992*).

¹⁷ Murko, Mesto in vloga SR Slovenije v mednarodnih odnosih, str. 31.

¹⁸ SSIP, Predlog platforme 19. marec 1973, str. 3. Pri analizah jugoslovansko-italijanskih odnosov sem le v navedenem dokumentu zasledila omembo o dogovoru vlade glede pooblaščenecv.

¹⁹ *Pro memoria* – italijanski projekt teksta končnog Sporazuma o granici iz 1965. godine (nepodpisan, prevod avtorice v slovenski jezik, op. V. Škorjanec):

»Dve diplomatske delegacije, nakon što su se saglasile o do sada spornim pitanjima, konstatuju da su izpunile svoj zadatak budući, da ne preostaje nijedan sektor granice koji bi trebalo utvrditi. Postignuta je nadalje saglasnost, da se demarkaciona crta od Medje vasi do brda Golič, koja je utvrđena sporazumno između Jugoslavije i Saveznika, priznaje kao državna granica. Dve delegacije će se pobrinuti, da se izvrši definitivno obeležavanje. Naša napomena: Prednji tekst predložio je opunomoćenik italijanske vlade R. Giustiniani našem opunomoćeniku F. Kosu, koji nije prihvatio, jer nije obuhvatao deo granice po MOS–u do mora. Inače, to je jedini dokument projekt sporazuma s italijanske strane od kada se vode pregovori o razgraničenju.« (Potem ko sta se dve diplomatski delegaciji dogovorili o do sedaj spornih vprašanjih, ugotavljata, da sta izpolnili svojo nalogo, saj ni nobenega dela meje več, ki bi ga bilo potrebno določiti. Doseženo je soglasje, da se demarkacijska črta od Medje vasi do Goliča, ki je sporazumno določena med Jugoslavijo in Zavezniki, prizna kot državna meja. Dve delegaciji bosta poskrbeli, da se postavijo dokončne mejne oznake ...)

začetka poteka pogajanj glede končne razmejitve, zato njegovo vsebino navajam v celoti.¹⁹ Italijansko taktiziranje v zvezi s pooblastili bo prav tako stalnica v pogajanjih.²⁰

Do resnejšega konflikta na diplomatski ravni je prišlo leta 1965. Povod za italijansko ukrepanje je dalo običajno potrdilo Občine Koper o jugoslovanskem državljanstvu prebivalcev naše države. Italijanska stran je ugovarjala dejstvu, da bi bili stari prebivalci tega območja jugoslovanski državljani. Italijanski ambasador v Beogradu Roberto Ducci je zatrjeval, da ima Italija nad cono B še vedno suverenost in da Jugoslavija ne bi smela tega ozemlja »inkorporirati v ostalo državno ozemlje«. Jugoslovanski državni sekretar Koča Popović in njegov pomočnik Dušan Kveder sta zavrnila italijansko stališče. Spor se je končal z jugoslovanskim »Aide memoire« z dnem 15. marca 1965, kjer se je izrecno ugotavljalo, da pravice Jugoslavije na območju bivše cone B ne morejo biti v nobenem pogledu manjše kot pravice Italije na območju bivše cone A. Italija na jugoslovanski diplomatski akt ni uradno odgovorila.²¹ Iste leta je jugoslovanska delegacija v MO za manjšinska vprašanja naletela na italijanske očitke, ker je jugoslovanska cestna uprava, kot je v navadi v bližini državne meje, namestila pred mejnim preходом v oddaljenosti 500 in 250 m opozorilne table z napisom »državna meja – confine di stato«. Šlo je za očitek, da tak napis psihološko neugodno vpliva na pripadnike italijanske etnične skupine, v resnici pa so želeli povedati, da pri mejni črti po MOS ne gre za pravo državno mejo. Jugoslovanska stran je protestirala, da bi se v uradnem zapisniku meja zapisala kot »demarkacijska črta«. Zaradi nezmožnosti dogovora se je v obeh besedilih zapisnika – v srbohrvaškem in italijanskem – uporabil v narekovaju angleški izraz »boundary« brez prevoda, saj je tudi MOS pisan v angleškem jeziku. Vsekakor pa je bil spor o orientacijskih tablah milejši od kasnejšega v letu 1974, ko je šlo za italijanske proteste proti napisom »Socialistična federativna republika Jugoslavija – Socialistična republika Slovenija« pri vstopu v našo državo na mednarodnih prehodih Lazaret, Škofije in Kozina.²² Ponovno lahko opazimo eno izmed stalnic v italijanskem ravnanju. Problematika cone B in vprašanje spoštovanja predpisov je zašlo celo na pokopališča. Leta 1964 so namreč občine Koper, Izola in Piran v okviru svojih pristojnosti izdale nove pokopališke rede za pokopališča na območju navedenih občin. Do spora je prišlo v tem smislu, da svojci pokojnikov, ki so pokopani v t. i. trajnih grobovih, najetih za 99 let, niso hoteli plačevati novih pristojbin in s tem priznati obveznosti, ki so izhajale iz novih predpisov občin. Italijanska stran je izkoristila spor in odprla vprašanje italijanskih grobov v Istri. Nastalo kritično vzdušje je bilo predmet pogovorov tudi na ravni predsednikov vlad obeh držav. Murko omenja v zvezi s tem nedatiran sestanek Petra Stambolića in Alda Mora v Beogradu, omenjeno vprašanje pa lahko zasledimo še v komunikeju z dne 10. novembra 1965.²³

Do ponovne zaostritve je prišlo januarja 1967, ko je Italija tik pred zaključkom enostransko prekinila redna trgovinska pogajanja. Tokrat so bili kar trije povodi. Predmet diplomatske kritike je bil takrat izdani jugoslovanski zakon o osebnih izkaznicah, ki je bil uveljavljen na jugoslovanskem območju bivšega STO. Zakon je določal, da je osebna izkaznica pri nas

²⁰ Več o pooblastilih v Fisher Roger, Ury William: Kako doseči dogovor: umetnost pogajanja. Gospodarski vestnik, Zbirka Manager, Ljubljana 1998, str. 104; Bogdan Kavčič: Spretnost pogajanja. Založba moderna organizacija, Kranj 1996, str. 82. Pri pogajanjih je potrebno natančno opredeliti pristojnosti pogajalcev. Stranka, ki nima ustreznih pooblastil, izgubi že na začetku kredibilnost in zaupanje, ki predstavljata enega najnujnih pogojev uspešnega zaključka pogajanj. Brez ustrezne avtoritete partnerja obstaja objektivna verjetnost, da bodo postavili dodatne zahteve, kar je v praksi italijanska stran vseskozi spretno izrabljala.

²¹ Murko, Mesto in vloga SR Slovenije v mednarodnih odnosih, str. 41.

²² Ibidem, str. 34–35; Prim. Petrič, Sence preteklosti, str. 362.

²³ Murko, Mesto in vloga SR Slovenije v mednarodnih odnosih, str. 39–40.

obenem tudi dokument o jugoslovanskem državljanstvu. V italijanski noti se je grajalo tudi jugoslovansko stališče o epikontinentalnem pasu, po kateri se jugoslovanski epikontinentalni pas šteje od rta Savudrija namesto od izliva reke Mirne, kjer naj bi se po takratnem italijanskem stališču pričevalo pravo državno ozemlje SFRJ. Omenjeno vprašanje kasneje v sporu ni igralo vidne vloge. Tretji zaplet so predstavljala potrdila o bivši italijanski nepremični imovini na jugoslovanskem ozemlju. Februarja 1967 je prišlo do italijanskega ustnega protesta v zvezi z dejavnostjo urada za zunanje zadeve pri izvršnem svetu, ki pa je bil s strani državnega sekretariata za zunanje zadeve v Beogradu odločno zavrnjen. Razmere so se umirile maja 1967, vendar je vsaka stran ostala pri svojem stališču glede statusnih zadev državljanstva, ostali dve temi se nista več omenjali. Za boljšo predstavo takratnih meddržavnih odnosov sta zanimivi jugoslovanska nota z dne 20. maja 1967 in italijanski zaključni odgovor v noti z dne 30. maja 1967.²⁴ Po zaostritvi je torej v italijanski noti že zaslediti spravljenost, ki predstavlja spet eno izmed stalnic italijanske strani v pogajanjih. V prvi polovici junija 1967 se je pričel tržaški velesejem, kjer so Italijani želeli kot vselej doslej tudi jugoslovansko udeležbo.

Pozitivni premik v meddržavnih odnosih predstavlja podpis tajnega protokola med Beogradom in Vatikanom, do katerega je prišlo na pobudo papeža Janeza XXIII. Pomenil je obnovo diplomatskih stikov, hkrati pa je protokol priznaval jurisdikcijo Svetega sedeža nad katoliško Cerkvijo v Jugoslaviji. Ko je avgusta 1968 prišlo do napada Varšavskega pakta na Češkoslovaško, je v znamenju pozitivne otoplitve odnosov med državama Italija skupaj z drugimi državami pakta NATO jugoslovanski vladi obljubila vojaško podporo v primeru napada nanjo.²⁵

Po nekajletnem zastoju v pogajanjih je oktobra 1968 zunanji minister Italije Giuseppe Medici predlagal paket osemnajstih točk, ki je predvideval spremembo demarkacijske mejne črte po londonskem MOS v državno mejo z ozemeljskimi določbami. Gre za tajni dokument, ki je postal osnova vseh nadaljnjih diplomatskih pogajanj v zoženem ali razširjenem obsegu in dokazuje, da je problem dokončne razmejitve tudi v tem času ostajal v ospredju.²⁶ Titovo izjavo novinarjem ob obisku predsednika Giuseppeja Saragata, oktobra 1969 v Ljubljani, da pozitivni razvoj v jugoslovansko-italijanskih odnosih dopušča tudi soočenje z vprašanjem meje, je pripisati po eni strani vplivu pogovora z Willyjem Brandtom junija 1969 na Brionih, kjer je Brandt predstavil svojo »vzhodno« politiko, ki naj bi med drugim pripeljala tudi do priznanja evropskih meja,²⁷ po drugi strani pa so v tem času tekli na osnovi paketa osemnajstih točk zaupni pogovori izvedencev, ki so bili obetavni. Zanimivo je tudi stališče Alda Mora, ki je govoril za predsednikom države Saragatom in se je glede dvostranskih odnosov pri vprašanju meje strinjal, da so »ustvarjene ugodne razmere tudi za rešitev vprašanja meja,

²⁴ Ibidem, str. 43. Avtor navaja slovenski prevod teksta.

Jugoslovanska nota: »Državni sekretariat za zunanje zadeve, sklicujoč se na svoje stališče, ki je bilo izraženo v prejšnjih notah, da tolmačenje jugoslovanskih zakonov o statusnih vprašanjih spada izključno v pristojnost jugoslovanskih organov, z zadovoljstvom sprejema na znanje pripravljenost italijanske vlade, da nadaljuje koristno sodelovanje, ki je označevalo odnose med dvema državama.«

Italijanska nota: »V zvezi z izrečeno pripombo glede tolmačenja internih zakonov italijanska vlada poudarja, da ti zakoni v vsakem primeru ne morejo spreminjati situacije, ki izhaja iz mednarodnih sporazumov.«

²⁵ Pirjevec, Jugoslavija 1918–1992, str. 323–324; Marko Vrhunec: Šest let s Titom (1967–1973), Založba Laser Print, Ljubljana 2001, str. 46–47 (dalje Vrhunec, Šest let s Titom).

²⁶ Prim. Pirjevec, Jugoslavija 1918–1992, str. 324. Tudi Murko, ki je bil v letih 1958–1971 načelnik urada za zunanje zadeve v Izvršnem svetu Socialistične republike Slovenije, v svojem delu Mesto in vloga SR Slovenije v mednarodnih odnosih italijanskega »paketa osemnajstih točk« ne omenja.

²⁷ Vrhunec, Šest let s Titom, str. 47.

ki pa se ga je treba lotiti postopoma«. ²⁸ Medicijeva pobuda je bila gotovo tudi odraz dogajanj na Češkem in je izhajala iz ocene, da je rešitev problema nerešene meje tudi v jugoslovanskem interesu in da bo zato Jugoslavija v okviru paketa pripravljena na popuščanje. Pobuda v začetku ni predvidevala dolgotrajnih pogajanj brez časovne omejitve, kar pa se je kasneje zgodilo. Jugoslovanska stran je ocenila, da se tudi ta predlog kot italijanski pristop po vsebini ne razlikuje, in je kljub skepsi na predlog pristala, vendar je postavila dva pogoja:

1. Italija se dokončno odreče svoji tezi o začasnosti MOS in suverenosti nad ozemljem bivšega STO.
2. Globalni predlog mora zajeti vprašanje manjšine v celoti in na vsem ozemlju, kjer le-ta živi, in ne samo na področju veljavnosti po Posebnem statutu, kar italijanski predlog paketa ni predvidel. ²⁹

Italijanski predlog paketa osemnajstih točk ³⁰ je prvo zahtevo že vseboval, kar je bilo bistveno izhodišče za sprejem italijanske pobude. Druga zahteva glede pravic celotne manjšine pa v paketu ni bila izrecno zajeta. V zvezi z nadaljnjimi pogajanjmi je zanimiva točka št. 12, ki predvideva celo možnost ustanavljanja svobodnih con v Kopru in Reki v italijansko korist. Ocenimo lahko, da je italijanska stran s ponekod ohlapno formulacijo nekaterih členov dajala možnost odpiranja novih vprašanj, kar bo v nadaljnjem dolgotrajnem pogajalskem procesu večkrat vidno.

Kot odgovor na Medicijevu pobudo paketa osemnajstih točk so sledili dvoletni tajni pogovori strokovnjakov obeh držav. Odlična poznavalca problematike medsosedskih odnosov, oba uslužbenca ministrstev (jugoslovanskega in italijanskega) za zunanje zadeve, sta se na osnovi navodil od novembra 1968 do novembra 1970 redno sestajala z nalogo, da skušata na osnovi paketa točk določiti splošno usmeritev za »možno globalno rešitev o odprtih vprašanjih« med obema državama. ³¹ Kot je razvidno iz dokumenta, ki nima naslova, gre za dogovorjeno zaključno poročilo po dveh letih njunega dela. To sta bila z jugoslovanske strani Zvonko Perišić, z italijanske pa Gian Luigi Milesi Ferretti. Razlika med prejšnjimi pooblaščenci vlad

²⁸ Ibidem, str. 52. Stališče italijanskega ministra Mora bo vse do zaključka pogajanj z Italijo in do sklenitve Osimskih sporazumov spremljano z jugoslovanske strani s filigransko natančnostjo. Tudi jugoslovanska prevajalka Lijana Tambača bo ostala prisotna vse do zaključka pogajanj v letu 1975 pri vseh tajnih dogovarjanjih. Vrhunec prikaže njene izjemne prevajalske sposobnosti, hkrati pa bo vsa leta pogajanj na najvišji državni ravni zavezana k molčečnosti, ki bo tudi ena glavnih značilnosti pogajalskega procesa za Osimo.

²⁹ Jugoslovensko-italijanski odnosi i neka otvorena pitanja budućeg razvoja, SSIP, poverljivi dokument br. 442263/IIIU, 25. decembar 1972, str. 9 (dalje SSIP, Jugoslovensko-italijanski odnosi i neka otvorena pitanja budućih odnosa).

³⁰ Opšta linija za eventualni globalni sporazum o otvorenim pitanjima između Italije i Jugoslavije, tajno, prilog 1, Rim, 3. oktobra 1968 (Originalni dokument je preveden iz italijanskega jezika v srbohrvaški jezik; prevod avtorice v slovenski jezik. Op. V. Škorjanec.)

1. Ugotavljanje meje na osnovi mirovne pogodbe od Peči do Medje vasi, še posebej upoštevajoč dogovor v pogovorih Giustiniani-Kos.

2. Sprememba sedanje črte Medja vas – Golič (že prej določene s sporazumom med zavezniško vojno upravo v Trstu in jugoslovanskimi zavezniškimi oblastmi) v državno mejo.

3. Sprememba sedanje demarkacijske črte od Goliča do morja v državno mejo.

4. Sprejetje določenih tehničnih ukrepov, ki bi olajšali odnose in izboljšali razvoj mest Trsta in Gorice, v prvi vrsti sporazum o oskrbi z vodo in elektriko v tržaški in goriški pokrajini, prav tako pa tudi morebitne odgovarjajoče tehnične ukrepe, ki bi se pokazali kot potrebni za dobrobit tamkajšnjih prebivalcev.

5. Razmejitev voda v Tržaškem zalivu, pri čemer naj bi se upoštevalo večje iztegovanje italijanske obale v zaliv, kar se je pokazalo in ugotovilo med pogovori Giustiniani-Kos.

6. Izpraznitev nezakonito zasadenih con ob upoštevanju mejne črte postopno do določenega roka, ki bo sovpadal s parafiranjem tega sporazuma, kar izhaja iz točke 1.

7. Prenehanje veljavnosti londonskega MOS in prilog.

iz leta 1964 in sedanjimi izvedenci je bila vsebinska, saj nista imela pooblastila za sprejem sporazuma, njuna naloga pa je bila poročati svoji vladi le o morebitnih možnostih rešitve.

Jugoslovanska stran je po dveh letih tovrstnih pogovorov brez rezultatov predlagala, naj se zaključijo iz naslednjih razlogov:

- ugotavlja se, da so neskončno dolgi brezplodni pogovori zaradi ideje »paketa 18-ih točk« zavrli tudi druga pozitivna področja medsebojnega sodelovanja in so pripeljali do nazadovanja odnosov;
- glede na obstoječe mednarodne in notranje razmere je dozorel čas za začetek uradnih pogajanj za dokončno rešitev mejnega vprašanja;
- za dosego napredka v pogajanjih je potrebno omejiti pogovore le na vprašanje meje in manjšin, pri čemer je potrebno paket »osvoboditi« predlogov širšega medsebojnega sodelovanja in reševanja drugih vprašanj.³²

Ko je kasneje jugoslovanska stran analizirala Medicijevo pobudo paketa 18-ih točk, je ocenila, da je šlo za osebno pobudo zunanjega ministra Italije, ki je predstavljala zaupni poskus, da bi v luči čeških dogodkov in s tem jugoslovanske ogroženosti po poti izvedencev pripravili za obe strani sprejemljivo izhodišče globalne rešitve za vsa odprta vprašanja. Zastoj pri delu izvedencev je pripisati tudi stalnim menjavam italijanskih vlad in spremembam na položaju zunanjih ministrov. Soglasje za nadaljevanje pogovorov izvedencev je dala vlada, kar je bilo večkrat zaupno potrjeno.³³

8. Določitev za državljanstvo in bivanje pripadnikov italijanske etnične skupine v bivši coni B.

9. Morebitne olajšave pripadnikom italijanske etnične skupine v bivši coni B, da se tam ponovno naselijo, pri čemer zadržijo italijansko državljanstvo.

10. Pripadnikom slovenske manjšine v Trstu se omogoči pridobitev jugoslovanskega državljanstva, pri tem lahko zadržijo pravico bivanja v Trstu.

11. Ureditev italijanskega imetja v bivši coni B, med drugim se predvideva naslednje: možnost imetnikom pravic, da zadržijo ali ponovno pridobijo lastništvo nepremičnin, tudi tistim, ki imajo italijansko državljanstvo, ne glede na to, ali bivajo v bivši coni B ali ne; načini in kriteriji za odškodnino ali izplačilo imetja, ki je nacionalizirano ali prodano ali ki se bo prodalo imetnikom pravic ali če bo isti imetnik prodal italijanski vladi, pa tudi če imetniki pravic izjavijo, da se jih odrekajo.

12. Morebitni sporazum o sodelovanju in koordinaciji dejavnosti, ki se nanašajo na tržaško pristanišče po eni strani, po drugi pa na pristanišči Koper in Reka, ob zadržanju svobodne cone v Trstu (in morebitno ustanavljanje svobodnih con v Kopru in Reki v korist Italije).

13. Morebitni sporazum, ki bi vseboval tehnične ukrepe, potrebne za sodelovanje na področju zračnega, kopenskega in pomorskega prometa, s posebnim ozirom na morebitno graditev in uporabo letališča, ki bi služil potrebam Kopra in Trsta.

14. Sporazum glede problemov, ki izhajajo iz razširitve ozemeljskih voda.

15. Ohraniti in veljavi in morebiti razširiti Videmski sporazum in Trgovinski sporazum o maloobmejnem prometu.

16. Morebitni sporazum za gradnjo in upravljanje poti, namenjenim za prevoz ljudi in blaga, za kar sta zainteresirani obe državi.

17. Morebitni drugi sporazumi, ki se bodo pokazali kot nujni za dobrobit prebivalstva kot tudi za razvoj ekonomskih in kulturnih odnosov med obmejnimi in priobalnimi prebivalstvom obeh držav.

18. Pristopni sporazum zainteresiranih držav k odločitvam iz 2. in 3. točke.

³¹ Državni sekretariat za inostrane poslove, II uprava, strogo poverljivo 50/70, Rim, 21. novembra 1970, str. 1–10. (dalje DSIP, str. pov. 50/70). V končnem poročilu gre za sintezo vseh obravnavanih vprašanj; gre celo za 21 vprašanj, kjer so zajete poleg Medicijevega predloga osemnajstih točk še druge odprte možnosti. Na koncu govornika že celo o obliki, ki naj bi jo dobil globalni sporazum. Milesi Ferretti je npr. predlagal možnost, da bi bil globalni sporazum predmet ločenih sporazumov, kar bi po njegovem omogočilo hitrejšo uresničenje.

³² Jugoslovansko-italijanski odnosi i neka otvorena pitanja budućeg razvoja, SSIP, poverljivi dokument broj 442263/IIU, 25. 12. 1972, str. 10 (dalje SSIP, Jugoslovansko-italijanski odnosi i neka otvorena pitanja budućeg razvoja).

Med najpomembnejše zunanje politične prioritete v letu 1970 je štela Titova turneja po Evropi, kjer je šlo za državni obisk Belgije, Luksemburga, Nemčije, Nizozemske in Francije. V tovrstnih pogovorih je Tito vedno obravnaval dve vrsti tem: vprašanja dvostranskih stikov in predlogov za njihovo pospeševanje ter globalna vprašanja miru in varnosti v svetu. Da bi evropska turneja zajela vse glavne partnerje, je bil za december 1970 napovedan tudi obisk v Italiji. Tedanji Titov šef kabineta Marko Vrhunec v svoji knjigi navaja, da so se priprave za obisk začele že oktobra in da je bil določen petdnevni program.³⁴ Do zapleta je prišlo zaradi sporne izjave zunanjega ministra Mora z dne 6. decembra in pokazalo se je, kako »občutljivi in ranljivi« so odnosi med državama.³⁵ Morova izjava je bila deležna kritike tudi znotraj lastne stranke, posledice pa so bile takoj vidne.³⁶ Naslednjega dne je Tito sklical predvideno delegacijo, v kateri je od Slovencev sodeloval Sergej Kraigher, sestanka pa se je udeležil tudi Edvard Kardelj. Vrhunec zanimivo in podrobno predstavlja potek pogovora, iz katerega lahko začitimo takratno jugoslovansko skepso, ki bo značilnost v meddržavnih odnosih tudi v prihodnje. Ko je zunanji minister Mirko Tepavac poročal o trenutnih razmerah, je Tito povzel: »Obisk moramo odpovedati in ga preložiti na boljše čase, ker so se stvari v zadnjem trenutku poslabšale in ne bomo šli tja brez rezultatov. O mejah ne mislim govoriti, saj bi to škodilo stikom. Oni so obisk že tako preložili na december. Predhodno se je treba pogovoriti o vseh vprašanjih, razen o mejah. Obisk je treba ali odpovedati ali prestaviti za nekaj mesecev, na februar, in vezati reševanje odprtih vprašanj na ta rok. Srečanje mora pomeniti korak naprej v naših odnosih.« Kardelj je dodal: »Mi smo glede meja preveč defenzivni in moramo odkrito pritisniti na Italijo, Severno-atlantski pakt (NATO) in Trst. Glede cone A in B smo živeli v iluziji, da Italija sprejema te meje. Sem za to, da pokažemo zobe, kar bo koristno za Italijo in preostale tuje države, da se spame-tujejo. To bo dobro tudi za Slovence. Obisk je treba odložiti in nadaljevati priprave, vendar to ne sme biti objavljeno v tisku, javnost pa mora biti obveščena.« Tito je na seji izvršnega biroja glede stikov z Italijo povedal, da je bilo potrebno obisk odložiti iz zunanje pa tudi notranjepolitičnih vzrokov.³⁷

V Italiji so po jugoslovanski predstavitvi obiska sledile celo demonstracije, za katere so bili odgovorni neofašisti, odnosi med državama so se vidno ohladili.³⁸ Da bi ublažil poslabšane meddržavne odnose, je Moro 21. januarja 1971 izjavil: »Rad bi podčrtal, da temelji politika italijanske vlade do prijateljske Jugoslavije na ustreznem spoštovanju obstoječih sporazumov in pogodb, upoštevajoč tudi londonski MOS iz leta 1954 in tudi vse, kar izhaja iz njega glede ozemeljske pripadnosti.«³⁹ Pred načrtovanim obiskom Tita v Rimu je na italijansko pobudo 9. februarja najprej prišlo do srečanja med Morom in Tepavcem v Benetkah. Pred odhodom Tepavca v Benetke sta z Mitjem Ribičičem želela izvedeti za Titova stališča. Tako je Tito 8. februarja povedal, da se mu ne mudi v Italijo, če niso rešena glavna vprašanja v dvostranskih odnosih. Ključna odprta vprašanja po Titu so naslednja: zagotovljena meja, pravice slovenske manjšine in ureditev vprašanj državljanstva ter lastnine. Poudaril je, da v Rim ne odhaja na obisk, temveč z namenom, da nekaj napravi, kar zajema tudi gospodarske

³³ SSIP, Predlog platforme 19. marec 1973, str. 8.

³⁴ Vrhunec, Šest let s Titom, str. 70, 82.

³⁵ Pirjevec, Italija in Slovenci, str. 346.

³⁶ SSIP, Jugoslovansko-italijanski odnosi i neka otvorena pitanja budućeg razvoja, str. 10. Iz Morove prve izjave je razvidno, da se Italija ni nikoli odrekla suverenosti nad bivšo cono B STO; Pirjevec, Jugoslavija 1918–1992, str. 324.

³⁷ Vrhunec, Šest let s Titom, str. 82–83.

³⁸ Pirjevec, Jugoslavija 1918–1992, str. 324.

³⁹ SSIP, Predlog platforme 19. marec 1973, str. 4 (prevod avtorice v slovenščino, op. V. Škorjanec).

odnose. Skliceval se je na paket osemnajstih točk, ki jih je potrebno »postopno reševati, drugo pa naj čaka«. ⁴⁰

Srečanje v Benetkah naj bi predstavljalo predvsem pripravo terena za Titovo potovanje v Rim. Pokazalo se je, da sta oba ministra neizprosno zagovarjala stališče svoje države. Moro je v znak sprave ponovno potrdil svojo drugo izjavo, rekoč, da je za Italijo ozemeljska razdelitev po MOS dokončna, da ni čutiti nobenih ozemeljskih teženj po ozemlju bivše cone B STO, da pa bi bilo potrebno dati nov »pravni naziv državne meje«. Italijanska stran je sprejela »razbremenitev paketa osemnajstih točk«, ni pa pristala na začetek uradnih pogajanj, temveč le na nadaljevanje prejšnjih pogovorov dveh strokovnjakov, ki naj se jima priključita še ambasadorja rezidenta obeh držav. ⁴¹ Italijanski predlog torej ni predvideval pogovorov na vladni ravni, temveč le povečanje skupine v t. i. »Grupo 4«. Razumeti je bilo, da italijanska stran odlaga s sporazumom zaradi šibkosti tedanje vlade, kar predstavlja spet eno izmed stalnic italijanske države v nadaljevanju pogajanj.

Obisk v Italiji je bil določen za 25. marec 1971. To je bil prvi povojni obisk jugoslovanskega predsednika v Italiji. Tudi tokrat se je dan pred obiskom sestala pri Titu delegacija, ⁴² ki ji je Tepavac poročal o rezultatih srečanja z Morom. Tito je zasnovano odnosov sprejel in dejal, da bo o tem dogovoru spregovoril na štiri oči z italijanskim predsednikom Saragatom. Pri tem je poudaril, da Američani pritiskajo na Italijo glede ureditve stikov z Jugoslavijo, čemur nasprotuje italijanska desnica, ki se poslužuje tudi iredente. Popoldne prvega dne obiska je prišlo do pogovora na štiri oči med obema predsednikoma, o čemer zaradi tajnosti pogovora arhivskih virov ni na razpolago.

»Glede na kasnejše pogajalske izkušnje,« kot pravi Minić, »kjer so bili odnosi z italijansko stranjo v tajnem delu vedno dobri, v javnem pa ne,« bi bilo zanimivo slišati skozi štiri stene. ⁴³ V javnem delu pogovorov je drugi dan ob zaključku uradnega dela obeh delegacij v Kvirinalu Saragat izjavil, da ne bo govoril o politiki, ker je to pristojnost vlade. Emilio Colombo kot predsednik vlade je med drugim izjavil, da je zadovoljen s pogovori Tepavac-Moro. Italijansko stališče pa kazi dejstvo, da srečanja z delegacijo slovenske skupnosti iz Italije niso hoteli vključiti v uradni del programa, zato je le-to pripravila jugoslovanska stran sama, zvečer 26. marca. Slovensko delegacijo je vodil Boris Race, ki ga je Tito ob štiridesetminutni predstavitvi o njihovem položaju v Italiji vprašal, kje je zastopnik Beneških Slovencev, in okrcal, zakaj so jih prezrli. ⁴⁴ Na podlagi tega incidenta lahko vidimo tudi Titovo stališče do slovenske manjšine v Italiji. Hkrati je iz italijanskih stališč razvidno, da najmočnejša italijanska vladna stranka Krščanske demokracije (DC) ni pripravljena za celostno varstvo slovenske manjšine in da so naklonjeni kvečjemu fragmentarnemu reševanju bodisi na državni bodisi deželni ravni. V potrditev tezi gre izjava predsednika vlade Colomba, z dne 2. decembra 1971, v pogovoru s predstavniki slovenske manjšine, kjer je po eni strani izrazil načelo varstva, kakor ga izraža ustava, po drugi strani pa se je skliceval na obstoj različnih okoliščin

⁴⁰ Vrhunec, Šest let s Titom, str. 84.

⁴¹ SSIP, Predlog platforme 19. marec 1973, str. 4; SSIP, Jugoslovansko-italijanski odnosi i neka otvorena pitanja budućeg razvoja, str. 10.

⁴² Sestavljali so jo: Toma Granfil, Dragutin Haramija, Sergej Kraigher, Lidija Šentjurc, Mirko Tepavac in Marko Vrhunec.

⁴³ Škorjanec, Beležka o pogovoru na temo Osimska pogajanja z Milošem Minićem.

⁴⁴ Vrhunec, Šest let s Titom, str. 91–95; Boris Race: Razlogi za vztrajanje – iz osebnega arhiva in spomina, Založba Devin, Trst 1994, str. 123. Avtor v svoji knjigi obiska delegacije pri Titu ne omenja, omenja pa pismo predsedniku vlade Colombu leta 1970, ki je sprejel decembra 1971 enotno slovensko delegacijo in ji dal tudi konkretne obljube. Ali gre pri tem tudi za sprejem beneških Slovencev, iz teksta ni razvidno. Race pripisuje ta uspeh pritiskom narodnostnih manjšin glede lastne zaščite.

in z njimi na različne načine uresničevanja tega načela.⁴⁵ Izjava je postala vodilo vsem kasnejšim vladam, ki so po parlamentarnih volitvah iz leta 1972 pod vodstvom Giulija Andreottija in Mariana Rumorja sledile njegovi.

Vzporedno z obiskom Italije je bil v istem času predviden tudi obisk Vatikana. Uradni obisk je bil 29. marca. Službeni del je potekal med papežem in Titom. Vatikan je na koncu označil pogovore kot osebne s poudarkom, da njihova vsebina ni za javnost.⁴⁶ Tudi tukaj ostajamo zaradi tajnosti na ravni hipotez glede vpliva Vatikana na končni rezultat večletnega pogajalskega procesa. Murko ocenjuje, da je imel obisk Tita v Italiji pozitivne posledice v dvostranskih odnosih, in omenja, da je prišlo »do nekih akcij na visoki ravni, s katerimi se je skušalo najti rešitev, da bi se mejno vprašanje med Jugoslavijo in Italijo končno rešilo z nekim splošnim sporazumom, ki bi pomenil tudi konec medsebojnih diplomatskih in drugih polemik o pravnem statusu bivšega spornega ozemlja. Vendar je tudi njegova ocena le na ravni ugibanj.⁴⁷ Pirjevec ocenjuje srečanje kot pomemben simboličen dogodek, ki je hkrati omogočil široko izmenjavo mnenj o mednarodnih problemih in o Evropski konferenci o varnosti in sodelovanju (KVSE),⁴⁸ ki je bila takrat še v pripravi, ni pa razrešil tržaškega vozla.⁴⁹

Beneško srečanje zunanjih ministrov obeh držav dne 9. februarja 1971 je pomenilo tudi odločitev o ustanovitvi skupine štirih – »Grupe 4«. Delo skupine je predstavljalo nadaljevanje pogovorov, ki sta jih v letih 1968–1970 vodila izvedenca Perišič in Milesi Ferretti, ki sta ob zaključku, 21. novembra 1970, pripravila usklajeno poročilo svojim vladama.⁵⁰ V bistvu je Italija pristala z njeno ustanovitvijo le na povišanje pristojnosti s tem, da sta se dvema izvedencema priključila še ambasadorja rezidenta obeh držav.⁵¹ Skupino so sestavljali na jugoslovanski strani takratni ambasador Srdja Prica in že omenjeni strokovnjak ter dotedanji pogajalec Perišič. Na italijanski strani sta bila kot ambasadorja v Beogradu najprej Folco Trabalza, nato Giuseppe Walter Maccotta. Milesi Ferretti, kot že znani izvedenec, je služboval v italijanskem ministrstvu za zunanje zadeve še iz časov pogajanj za londonski MOS, hkrati pa je bil večkrat tako kot Perišič predsednik italijanske delegacije v MO in v delegaciji slovenske mešane komisije za izvajanje Videmskega sporazuma o obmejnem prometu oseb.⁵²

Italijanska stran je nameravala z delovanjem skupine ustvariti in ohranjati vtis ustvarjalnega sodelovanja ob meji in pripraviti javno mnenje, predvsem obmejnega prebivalstva, na

⁴⁵ Več o tem Miran Komac: *Gradivo-documenti-documents*. V: *Razprave in gradivo*, INV Ljubljana, november 1982, št. 15, str. 318.

⁴⁶ Vrhunec, *Šest let s Titom*, str. 95–97.

⁴⁷ Murko, *Mesto in vloga SR Slovenije v mednarodnih odnosih*, str. 47.

⁴⁸ Več o tem Dragoljuba Benčina, Iztok Simoniti: *Mednarodne organizacije – priročnik in vodnik*, DZS, Ljubljana 1994, str. 272. KVSE ali t. i. helsinški proces se je pričel leta 1973 in dosegel vrh s podpisom Helsinške sklepne listine leta 1975. Sklepna listina vsebuje deset načel, na katerih naj bi v času blokovske razdelitve Evrope temeljilo sodelovanje na političnem, ekonomskem in področju človekovih pravic.

⁴⁹ Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1992*, str. 324.

⁵⁰ Izveštaj sa 6. sastanka ambasadora G. W. Makote i M. Pavičevića, uz učešće stručnjaka G. L. Milesi Ferretti i Z. Perišića, održanog 23. i 24. januara 1973. g. u Rimu, sačinjeno u Rimu, 24. januara 1973 g. (dalje Izveštaj sa 6. sastanka Grupe 4); SSIP, II. uprava, strogo poverljivo 50/70, str. 1–10.

⁵¹ Jugoslovensko-italijanski odnosi i neka otvorena pitanja budućeg razvoja – rezime (nedatiran, op. V. Škorjanec), str. 2 (dalje Jugoslovansko italijanski odnosi – rezime).

⁵² Murko, *Mesto in vloga SR Slovenije v mednarodnih odnosih*, str. 48. Murko na italijanski strani navaja Roberta Duccija kot člana grupe, kar ne drži, saj je iz dokumentov srečanj »Grupe 4« razvidno, da je bil to Trabalza, ki ga je na tretjem sestanku v Beogradu 5. in 6. julija 1971 zamenjal Maccotta, ki je postal italijanski ambasador v Beogradu. Verjetno Murko omenja Duccija od prej, ko je bil v času svojega službovanja v Beogradu znan kot dober poznavalec jugoslovanskih razmer, hkrati pa je bil na mirovni konferenci v Parizu leta 1946 sekretar italijanske delegacije.

končni sporazum. Skupina je imela šest sestankov in je za vsak sestanek sestavila poročilo.⁵³ Delo skupine je bilo večkrat prekinjeno zaradi kriz in sprememb v italijanski vladi. To je razvidno iz predvidenih in nato realiziranih srečanj, saj so na koncu vsakega sestanka določili nov termin naslednjega srečanja. Skupina je na petih srečanjih do marca 1972 obravnavala v skladu s svojim mandatom naslednja vprašanja:

1. vprašanje meje v celoti, vključujoč tudi vode v Tržaškem zalivu;
2. premoženska vprašanja na ozemlju, ki je prišlo po MOS pod SFRJ (bivša cona B STO);
3. vprašanje manjšine;
4. pravno obliko rešitve odprtih vprašanj;
5. »paketke« glede področja Gorice.⁵⁴

Jugoslovanska stran je vztrajala, da se mora delo skupine končati v razumnem roku vsaj z zaključnim poročilom vladama. Dejansko je bilo delo skupine zaključeno v marcu 1972. Iz poročil posamičnih srečanj je razvidno, da si je skupina z natančno določitvijo vsebine za vsak naslednji sestanek prizadevala za doseg rezultata, vendar je bilo zaradi takratne italijanske nepripravljenosti in omejenega mandata delo »Grupe 4« že vnaprej onemogočeno.⁵⁵ Na italijansko vztrajanje se je skupina sestala še šestič – zadnjič, 23. januarja 1973, ko je izdelala skupno zaključno poročilo.

Jugoslovanska strategija in taktika je na osnovi izkušenj izhajala iz stališča, da je etapa tajnih pogovorov te vrste končana in da je bistvo odprtih vprašanj še vedno nerešeno mejno vprašanje. Naslednja nova etapa pogajanj bi lahko potekala izključno na odgovarjajočem političnem (vladnem) nivoju. V primeru neuspeha ali italijanske nepripravljenosti je videla jugoslovanska stran rešitev le v internacionalizaciji mejnega vprašanja na predstoječi KVSE. Jugoslovanska odločnost je kmalu naletela na pozitiven italijanski odziv. Medtem so bile v Italiji predsedniške in parlamentarne volitve. Prišlo je do pomika k centru in razhoda koalicije levega centra. Zamenjalo se je nekaj vlad, dokler ni obstala in se ustalila vlada centra na čelu z Giulijem Andreottijem, v kateri ob prevladi krščanskih demokratov najdemo še socialdemokrate in liberalce ob zunanji podpori republikancev.⁵⁶ Po ponovnem prevzemu zunanjega ministrstva v Andreottijevi vladi je Medici že julija 1972 dal pobudo za nadaljevanje začetega s sklicevanjem na paket osemnajstih točk, ki so postale osnova vseh dotedanjih poskusov reševanja odprtih vprašanj glede dokončnosti meje. Predlagal je srečanje z zveznim sekretarjem Tepavcem konec avgusta ali v začetku septembra. Pobudo je utemeljeval tudi s pripravljenostjo novega mandatarja Andreottija za razrešitev spornih vprašanj.⁵⁷

⁵³ Promemoria o prvom sastanku ambasadora F. Trabalze i S. Price uz učešće eksperata G. L. Milesi-Ferrettia i Z. Perišića, 18. marta 1971 g. u Beogradu, nezvanični prevod; Zabeležka o drugom sastanku izmedju ambasadora F. Trabalza i ambasadora S. Price uz učešće eksperata G. L. Milesi-Ferretti i Z. Perišića, održanom u Rimu od 26.–28. aprila 1971 g., prevod; Zabeležka o trećem sastanku izmedju ambasadora S. Price i ambasadora G. W. Maccotte uz učešće eksperata Z. Perišića i G. L. Milesi Ferrettia, održanom u Beogradu, 5. i 6. jula 1971 g., prevod; Zabeležka o četvrtom sastanku izmedju ambasadora G. W. Maccotte i ambasadora S. Price uz učešće eksperata G. L. Milesi-Ferrettia i Z. Perišića, održanom u Rimu od 2.–4. novembra 1971 g., prevod; (Peti sestanek je bil predviden v Beogradu v mesecu decembru 1971. Dokumenta o tem sastanku ni, iz končnega poročila delovanja grupe je razvidno, da je sestanek bil in je vsebinsko obravnaval predvsem vprašanje manjšine. Op. V. Škorjanec.); Izveštaj sa šestog sastanka grupe 4, održanog 23. i 24. januara 1973. g. u Rimu, Rim 24. januara 1973.

⁵⁴ Jugoslovensko-italijanski odnosi i neka otvorena pitanja budućeg razvoja, str. 11; Nacrt jednog zajedničkog završnog izveštaja »Grupe 4«, Prilog 1, 25. decembra 1972, str. 3 (dalje Nacrt jednog zajedničkog završnog izveštaja grupe 4).

⁵⁵ SSIP, Predlog platforme 19. marec 1973, str. 4; Murko, Mesto in vloga SR Slovenije v mednarodnih odnosih, str. 48.

⁵⁶ SSIP, Jugoslovensko-italijanski odnosi i neka otvorena pitanja budućeg razvoja, str. 12.

⁵⁷ SSIP, Predlog platforme 19. marec 1973, str. 5.

Srečanje zunanjih ministrov Tepavca in Medicija dne 27. septembra 1972 na Generalni skupščini Združenih narodov v New Yorku je bilo v znamenju previdnosti do italijanskih predlogov zaradi negativnih zgodovinskih izkušenj. Tam je Medici kljub jugoslovanski utemeljitvi in oceni dela »Grupe 4« predlagal še zadnje srečanje skupine, ki je tudi pripravila končno poročilo. Ministrov predlog, da bi »Grupa 4« delovala še naprej, pa je jugoslovanska stran odločno zavrnila. Medici je tudi predlagal, da bi se januarja 1973 ali malo kasneje v Jugoslaviji sestala oba zunanja ministra z namenom, da bi obravnavala vsa ključna odprta vprašanja in se dogovorila o izboru najbolj ugodne oblike pogajanj na političnem (vladnem) nivoju, ki pa bi morala biti zelo dobro pripravljena. Po srečanju ministrov bi se začela pogajanja, ki bi predvidoma trajala do začetka KVSE v Helsinkih, pri čemer naj bi ugodna rešitev sovpadala z začetkom konference. Medici je označil KVSE kot časovno omejitev in spodbudo za italijansko vlado glede reševanja odprtih vprašanj z Jugoslavijo. Šele nato bi sporazum predstavili javnosti.⁵⁸

Kljub temu pa vidimo, da tudi tej italijanski pripravljenosti, polni dobrih namenov, ni bilo čisto verjeti, saj se ob naslednjem srečanju med Medicijem in namestnikom zveznega sekretarja Jakšo Petričem na beograjskem letališču 9. novembra 1972 Mediciju ni prav nič več mudilo, da bi se srečal z jugoslovanskim zunanjim ministrom.⁵⁹ Gre za tipično italijansko držo, ko po prvotni zainteresiranosti sledi molk, ki bo nemalokrat povzročil zastoje v nadaljnjih meddržavnih pogajanjih. Naknadno po že končanem srečanju in ponovno na pobudo Medicija, je generalni sekretar italijanskega zunanjega ministrstva Roberto Gaia sporočil jugoslovanskemu ambasadorju v Rimu Miši Pavičeviću, da je verjetno prišlo do nesporazuma na beograjskem letališču ter da Medici in vlada ostajajo na istem stališču, kot sta se ministra dogovorila v New Yorku. Dodal je še, da Medici tokrat ni mogel natančno določiti datuma srečanja zaradi negotovosti izida kongresa Socialistične stranke Italije, ki je potekal ravno v tem času. Jugoslovanska stran je po temeljiti analizi Medicijevega vedenja in dajanja pobud od julija 1972 naprej, ko je postal minister, vendarle ocenila pozitivno naravnost in preseгла nezaupanje.⁶⁰ K ponovni pozitivni jugoslovanski naravnosti je prispeval tudi članek Dina Frescobaldija, ki je izšel v milanskem »Corriere della Sera« 1. decembra 1972 v prevodu z naslovom: »Italija-Jugoslavija, prijateljstvo, ki ga je treba krepiti«. Avtor ocenjuje, da gre za strahopetnost obeh vlad, ki daje vtis, da je v nasprotju z usmeritvijo, po kateri je v zadnjih letih šla italijanska diplomacija, ki je sledila »modri in koristni Ostpolitik«. Avtor pripisuje zasluge Italiji in hkrati kritično dodaja, da ni veliko primerov, ko se lahko Italijani pohvalijo, da so imeli pomembno mednarodno vlogo. Poudarja, da v Jugoslaviji vse do danes niso pozabili, da jim je bila v letu 1968, ko so Rusi izvršili invazijo na Češkoslovaško, s strani italijanske vlade zagotovljena pomoč v primeru agresije. In zunanji minister Medici je bil tisti, ki si je že takrat s svojim zagotovitvijo lahko prislužil sedanje ponovno zaupanje. Frescobaldi dodaja, da bi bilo potrebno s formalnega vidika »končati poglavje z Jugoslavijo«. Hkrati zagotavlja, da Italija ne želi doseči nikakršne prednosti s tem, ko ni dala končnega pečata na londonski MOS, ter postavlja »prisrčne odnose med obema državama v ospredje«. Avtor pravi, da se da od zunaj vplivati na smer jugoslovanskega dogajanja. Meni, da v kontekstu hladne vojne jugoslovanski dvom, da se na Zahodu razmišlja o izrabljanju morebitnih težav Jugoslavije, daje vodo na mlin najtršim komunistom, ki nagibajo k Moskvi. Članek zaključuje z mislijo, da s tega vidika »italijanska vladajoča demokratična struja ne more zapreti oči pred lastno odgovornostjo«.

⁵⁸ SSIP, Jugoslovensko-italijanski odnosi i neka otvorena pitanja budućeg razvoja, str. 12.

⁵⁹ Ibidem, str. 13.

⁶⁰ Ibidem.

Konec leta 1972 je zaznamoval tudi odstop zveznega sekretarja Tepavca; postavljalo se je vprašanje, kdo bo novi šef jugoslovanske diplomacije. Te spremembe so imele vpliv pri italijanski strani glede dokončne določitve datuma zadnjega srečanja »Grupe 4« in srečanja obeh zunanjih ministrov držav. Pozitiven vpliv na italijanske ocene je imel tudi govor predsednika Tita v Skopju in Ljubljani, vendar šele po tem, ko je italijanska vlada zahtevala v Rimu in Beogradu dodatna pojasnila.⁶¹

Tako je Medici še enkrat osebno potrdil Pavičeviću vse svoje prejšnje predloge in znova poudaril, da mora biti srečanje obeh ministrov temeljito pripravljeno. Ob tej priložnosti je Pavičeviću povedal, da italijanska vlada in premier Andreotti osebno soglašata z njegovimi predlogi. Sredi decembra 1972 je namreč Andreotti francoskemu ministru Mauriceu Schumannu uradno izjavil, da je potrebno že enkrat rešiti vprašanje cone B in uradno priznati dejanskost stanja. Italijanska vlada bi pri tem želela le manjše popravke meje. To Andreottijevo izjavo je jugoslovanski strani iz Pariza posredoval francoski ambasador v Beogradu. Tako je bil zadnji sestanek »Grupe 4« predviden za 23. januar 1973, sestanek ministrov pa za februar istega leta.⁶² Jugoslovanska stran je 25. decembra 1972 pripravila »Načrt skupnega zaključnega poročila Grupe 4«, ki je nato predstavljal osnovo za oblikovanje skupnega jugoslovansko-italijanskega poročila z dne 24. januarja 1973 v francoskem jeziku in v dveh originalnih primerkih.⁶³ »Grupa 4« se je zadnjič sestala v Rimu, na ministrstvu za zunanje zadeve, kjer je v dveh dneh dokončala in podpisala skupno poročilo o svojem delu ter se dogovorila, da bodo jugoslovanski in italijanski člani »Grupe 4« predstavili to poročilo svojim vladama. S tem je bilo delo »Grupe 4« končano.⁶⁴ Dogovor za srečanje ministrov v Dubrovniku je italijanska stran pogojevala z nujno tajnostjo pogovorov, kar je stalnica italijanskih zahtev že od začetka pogajanj. Jugoslovanska stran je izhajala s stališča, da je najprej potrebno izčrpati vse dvostranske možnosti, preden bi mejno vprašanje internacionalizirali preko KVSE.

In spet je prišlo do zapleta, ki je omajal komajda pridobljeno ponovno zaupanje jugoslovanske strani. 23. februarja 1973 je namreč tržaški desničarski časopis »Il Piccolo« objavil osebno pismo premiera Andreottija predsedniku Združenja Istranov, v katerem na koncu pravi, da bo italijanska vlada tudi vnaprej z največjo pozornostjo spremljala probleme v zvezi z italijansko suverenostjo v coni B. Časopis je omenjeno izjavo razlagal kot potrditev upravičenosti pravno-politične teorije o nadaljevanju italijanske suverenosti nad bivšo cono B.⁶⁵ Na zahtevo jugoslovanske strani so uslužbenci italijanskega zunanjega ministrstva skušali minimalizirati negativne posledice pisma, saj je ambasador Pavičević poudaril možne ukrepe in postavil pod vprašaj srečanje zunanjih ministrov. Zagotovili so mu, da je v tem primeru odločilno stališče zunanjega ministra Medicija, ki ostaja nespremenjeno. Jugoslovanska stran je po posredovanju v Rimu enako ukrepala tudi v Beogradu z namenom, da se izvrši pritisk na italijansko vlado, ki naj se opraviči po diplomatski poti. Italijansko ministrstvo za zunanje zadeve je pojasnilo, da je vsebina Andreottijevega pisma rezultat notranjepolitičnih ocen in potreb. Pismo naj bi bilo odraz časa, v katerem je tržaška iredenta in sploh desnica skušala

⁶¹ SSIP, Predlog platforme 19. marec 1973, str. 5–6.

⁶² SSIP, Jugoslovansko-italijanski odnosi i neka otvorena pitanja budućeg razvoja, str. 15; SSIP, Predlog platforme 19. marec 1973, str. 5.

⁶³ Zajednički izveštaj grupe četvorice ministrima inostranih poslova Socialističke federativne republike Jugoslavije i italijanske Republike, sačinjeno u Rimu, 24. januara 1973. g., str. 3.

⁶⁴ Nacrt jednog zajedničkog završnog izveštaja »Grupe 4«, Prilog 1, 25. 12. 1972, str. 1–4.

⁶⁵ SSIP, Predlog platforme 19. marca 1973, str. 6.

izrabiti Titove izjave o Italiji, izhajajoč iz vsebine njegovih govorov v Skopju in Ljubljani, in je nenehno pritiskala na rimsko vlado. Hkrati pa so pojasnili, da Andreottijevo pismo ni bilo namenjeno objavi. Jugoslovanska stran je odgovorila, da ni zadovoljna niti z vsebino pisma niti s pojasnilom, ki ga je dala italijanska stran. Kljub vsemu je sprejela predlog ministra Medicija, naj pride do srečanja ministrov v drugi polovici marca, za dokončni datum so se dogovorili kasneje. Zaradi dejstva, da je nasprotna stran še vedno poleg tajnosti nadaljnjih pogovorov vztrajala pri neuradni obliki le-teh, je vseeno ostajala možnost, da bi tudi v prihodnje takšna oblika pogovorov italijanski vladi dovoljevala zanikanje obstoja uradnih pogovorov dveh vlad brez obtožb za dezinformacije. Postavljalo se je tudi vprašanje, ali je kljub dobri volji tedanja Andreottijeva vlada dovolj stabilna in močna, da bi bila sposobna globalni sporazum pripeljati do uspešnega konca. Jugoslovanski analitiki so ocenili, da italijanska vlada tokrat – zaradi priprav na zasedanje KVSE v Helsinkih – verjetno želi doseči neko globalno rešitev, zato je bil po temeljitih tehtanju in izmenjavi stališč Medicijev predlog o srečanju dveh ministrov v Dubrovniku sprejet.⁶⁶

Priprave za srečanje ministrov Medicija in Minića v Dubrovniku

Na osnovi soglasja ZIS s seje dne 14. marca in na podlagi sprejetega pogajalskega izhodišča za pogovore sta se 19. in 20. marca 1973 v Dubrovniku sestala novi jugoslovanski zunanji minister Miloš Minić in z italijanske strani Giuseppe Medici.⁶⁷ Do sestanka je prišlo na pobudo ministra Medicija, ki jo je izrazil že julija 1972 in nato še nekajkrat potrdil. Medicijev obisk je bil vnaprej najavljen kot delovni, jugoslovanska stran pa je po temeljiti presoji zunanjepolitičnih ter notranjepolitičnih razmer pobudo sprejela.

Italijanska stran je 10. marca pred obiskom posredovala svoj predlog izhodišč za pogovore, kjer je predlagala, da bi se v Dubrovniku pogovarjali o najustreznejših metodah za doseg globalnega sporazuma in o rokih za »uresničenje morebitnega sporazuma«. Osnovni pogoj v zvezi z načrtom njihovega dela je bil, da se zagotovi možnost doseči sporazum, ki bi bil zadovoljiv za obe strani in kar po njihovem mnenju ni bilo vidno po sestanku v Benetkah, a to ne po njihovi krivdi. Za tovrstni dnevni red so predvideli ponedeljek 19. marca; nato bi sledila »prioritetna diskusija o bilateralnih problemih«, preostali čas pa bi namenili izmenjavi mnenj o mednarodnih problemih, kot so Bližnji vzhod, KVSE ter druga vprašanja skupnega interesa. Protislovno pri tem je, da je italijanska stran vztrajala, da bi predhodno moral biti sprejet dogovor o skupnem poročilu, ki bi se v prvi vrsti nanašal na pogovor o splošnih vprašanjih in bi šele nato vseboval tudi teme o vprašanjih skupnega interesa, ki se dotikajo prebivalstva mejnega področja.⁶⁸ To dejstvo bi tudi zaznamovalo večplastnost dubrovniškega srečanja, saj naj komunike za javnost ne bi izpostavljal spornih vprašanj.

Jugoslovanska stran je odgovorila na italijanski predlog dva dni kasneje. Iz dokumenta je razvidno, da je postavila natančne roke in primerjalno z italijanskim predlogom še dopolnila nekatere nedorečenosti, da bi se izognila kasnejšim morebitnim italijanskim sprenevedanjem.⁶⁹

⁶⁶ SSIP, Predlog platforme 19. marec 1973, str. 7–10.

⁶⁷ Nacrt izveštaja za SIV o susretu podpredsednika Saveznog izvršnog veća i saveznog sekretara za inostrane poslove M. Minića sa italijanskim ministrom inostranih poslova G. Medičijem 19. i 20. marta u Dubrovniku, str. 1 (dalje Nacrt izveštaja za SIV).

⁶⁸ Neslužbeni prevod (nečitljivi naslov, op. V. Škorjanec), 10. mart 1973.

⁶⁹ SSIP (brez naslova, op. V. Škorjanec), Beograd, 12. mart 1973.

Kako skrbno je bilo pripravljeno dubrovniško srečanje, dokazujejo še trije dokumenti. Jugoslovanska stran je za pogovore pripravila načrt platforme, italijanska tudi svojo »Intesa sulla piattaforma«, ki pa jo je že prvi dan srečanja, torej 19. marca, morala na jugoslovansko zahtevo popraviti z dokumentom »Progetto di piattaforma italiana«. ⁷⁰

V obstoječi literaturi sem zaradi do sedaj nerazpoložljivih virov na jugoslovanski strani zasledila le omembo srečanja zunanjih ministrov v Dubrovniku kot »prisrčno srečanje ministrov za zunanje zadeve Medicija in Minića«. ⁷¹ Srečanje pa je zelo pomembno in večplastno.

Večplastnost dvodnevnega dubrovniškega srečanja

19. marec 1973

Oba zunanja ministra sta se v skladu z delovno naravo sestanka in na osnovi vnaprejšnjega dogovora sestala sama dne 19. marca v hotelu Excelsior, kjer sta se pogovarjala na štiri oči od 9. do 10.30 ure. Iz dokumenta izvemo, da so »najvažnejša vprašanja odnosov med obema državama obravnavana na dveh ločenih sestankih ministrov samih na začetku in na koncu srečanja«. ⁷² Najpomembnejši dokument, ki razkriva vsebino tajnih pogovorov obeh ministrov, je ohranjena beležka, ki jo je ves čas pogovorov pisala prevajalka in specialna svetovalka Minića; torej ne drži, da sta bila ministra sama. Srečno naključje, da je bila Lijana Tambača prisotna ves čas tajnih pogajanj, je pripomoglo, da imamo ohranjen dokument, ki pa ni naslovljen na nikogar, saj je bil napisan le za Minićevo uporabo. ⁷³ Minić je takoj na začetku po uvodnem nagovoru italijanskemu zunanjemu ministru soglašal, da bo jugoslovanska stran upoštevala željo italijanske strani glede tajnosti pogovorov. Medici se je zahvalil in dodal, da je po njegovem mnenju tajnost eden bistvenih predpogojev za končni uspeh pogajanj. Ocenil je, da se odprta vprašanja lahko rešijo s skupnimi napori in z dobro voljo, preden bi se rešila po naravni poti in logiki časa. Vendar so bili odpori na italijanski strani veliki, tudi v ustroju italijanskega ministrstva za zunanje zadeve. Kako občutljivo je bilo italijansko javno mnenje in žive nacionalistične strasti, dokazujejo številna pisma, ki jih je Medici po lastnih navedbah prejel, ko se je v medijih izvedelo za njegov predvideni obisk v Jugoslaviji. Zato je zlasti poudarjal dva problema: goriško področje, ki je po njegovem lažje rešljivo, in vprašanje Trsta, ki je težje in bolj občutljivo. Rešitev tržaškega vprašanja je povezal z možnostjo razširitve industrijske cone na slovensko ozemlje. Hkrati bi bila po njegovem mnenju uresničitev le-te tudi najboljša pot za obvladovanje nacionalističnih strasti. Medici je sam načel tudi vprašanje manjšin. Izrazil je stališče, da mora vsaka država v okviru svoje notranje zakonodaje zagotoviti čim večjo zaščito pravic narodnih manjšin. Pri čemer pa se ni strinjal, da bi se druge države mešale v pravice svojih narodnih manjšin na italijanskem ozemlju, saj tudi sama Italija ne zahteva, da bi se mešala v pravice svoje narodne manjšine na ozemlju Jugoslavije ali katerekoli druge države.

⁷⁰ Nacrt »Platforme« (nedatiran, nepodpisan, op. V. Škorjanec); Intesa sulla piattaforma (nedatiran, nepodpisan, op. V. Škorjanec); Progetto di »Piattaforma« italiana, 19. 3. 1973.

⁷¹ Murko, Mesto in vloga SR Slovenije v mednarodnih odnosih, str. 51; Pirjevec, Jugoslavija 1918–1992, str. 324; Marko Kosin je v intervjuju, ki ga je najti v knjigi Erika Dolharja: Prelomnost osimskih sporazumov, Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček 33, Trst 2000, str. 119–120, podal nepopolne informacije o dubrovniškem srečanju.

⁷² Nacrt izveštaja za SIV, str. 2.

⁷³ Zabeleška o razgovorima potpredsednika SIV-a i saveznog sekretara za inostrane poslove Miloša Minića sa ministrom inostranih poslova Italije Djuzepe Medičijem, 19. i 20. marta 1973 u Dubrovniku, zabelešku napisala Lijana Tambača (dalje Tambača, Zabeleška o razgovorima Minića i Medicija u Dubrovniku).

Minić je izrazil trdno stališče jugoslovanske vlade glede nujnosti dokončne rešitve vprašanja jugoslovansko-italijanske meje s spremembo demarkacijske črte po MOS v državno mejo z novim dvostranskim sporazumom. Vse dotlej naj bi vprašanje meje predstavljalo izvir morebitnih zapletov v meddržavnih odnosih. Ob tem je poudaril, da že sedanjo meddržavno mejo vidimo kot dokončno, ki ne more biti predmet pogajanj. Glede goriškega področja se je strinjal z Medicijem, da se lahko z obojestransko dobro voljo najdejo ustrezne rešitve, ki bodo ustrezale interesom tamkajšnjega prebivalstva in dobrososedskim odnosom. Medicijev predlog o razširitvi industrijske cone Trsta na slovensko področje je ocenil kot zanimiv s pridržkom, da bo o tem predlogu govoril osebno s slovenskimi predstavniki. Izrazil pa je pomisleke glede nekaterih točk italijanskega načrta »platforme«, ki mu ga je Medici prejšnji večer izročil.⁷⁴ Enotno sta se dogovorila za imenovanje pooblaščenca in se strinjala, naj bosta to dotedanja izvedenca Perišić in Milesi Ferretti. Minić je predlagal, da se datum, ko naj bi pooblaščenca izdelala skupno poročilo, premakne s 1. junija na 1. maj. Hkrati naj bi pripravila tudi spisek nerešenih vprašanj in jim skušala na osnovi pogajalskih izhodišč najti ustrezne rešitve. Pooblaščenca naj bi torej do 1. maja pripravila prvo poročilo o tem, do kod sta prišla pri delu in katera vprašanja so še sporna. Medici se ni natančno opredelil glede predlaganega, vztrajal je na pogojevanju dokončne rešitve mejnega vprašanja z razširitvijo industrijske cone Trsta. Glede vprašanja manjšin je še enkrat poudaril, naj se manjšinam zagotovi maksimalne pravice v okviru notranje zakonodaje, vendar se ni opredelil glede predloga, da bi vnesli ustrezno formulacijo v skupno pogajalsko izhodišče. Strinjal se je tudi o pomiku datuma za pripravo skupnega poročila pooblaščenca na 1. maj. Na koncu sestanka obeh ministrov na samem sta se dogovorila, da se njun pogovor na štiri oči nadaljuje naslednji dan. Že popoldne pa je Medici na osnovi pripomb Minića izročil popravljeni tekst italijanskih pogajalskih izhodišč, ki so ga po izjavi Medicija, kot navaja vir, pripravili njegovi sodelavci.⁷⁵

Sledil je plenarni dopoldanski del, ko sta se nato ob 11. uri dopoldne ministra srečala v prisotnosti s svojimi sodelavci v vili Lapad. Na pogovoru v plenarni sestavi je na jugoslovanski strani v delegaciji poleg zunanjega ministra sodelovalo še 11 članov,⁷⁶ v italijanski delegaciji pa je bilo poleg zunanjega ministra 9 članov.⁷⁷ Minić je v pozdravnem govoru vsem prisotnim sporočil, da sta ministra na jutranjem delu govorila o »globalni izmenjavi mnenj«.

⁷⁴ Več o tem Tambača, Zabeleška o razgovorima Minića i Medicija u Dubrovniku, str. 6.

⁷⁵ Ibidem, str. 7–8; glej tudi op. št. 71.

⁷⁶ SSIP, II. uprava, pov. br. 413130, Zabeleška o razgovorima potpredsednika SIV-a i saveznog sekretara za inostrane poslove Miloša Minića sa ministrom za inostrane poslove Italije Djuzepe Medicijem za vreme radne pose- te od 19. do 20. marta 1973. godine u Dubrovniku, 30. mart 1973, str. 1, (dalje SSIP, Zabeleška o razgovorima Minića i Medicija u Dubrovniku). Člani jugoslovanske delegacije so bili: Mišo Pavičević, ambasador SFR Jugosla- vije v Rimu; Ilija Topalovski, pomočnik zveznega sekretarja; Zvonko Perišić, svetovalec zveznega sekretarja; Voji- slav Pečić, načelnik uprave za Z. Evropo; Aleksandar Jelić, načelnik Službe za medjunarodno-pravne poslove; Petar Menac, sekretar Sveta za odnose s tujino IV SR Hrvatske; Marko Kosin, načelnik urada za mednarodno sodelovanje IV SR Slovenije; Davor Kostanjšek, šef kabineta zveznega sekretarja; Lijana Tambača, specialna svetovalka zvezne- ga sekretarja; Svetislav Vujović, pomočnik načelnika uprave za informacije; Vitomir Dobrila, šef oddelka za Italijo.

⁷⁷ SSIP, Zabeleška o razgovorima Minića i Medicija u Dubrovniku, str. 2. Člani italijanske delegacije so bili: Roberto Gaia, generalni sekretar ministrstva za zunanje zadeve; Giuseppe Walter Maccotta, ambasador Italije v Beogradu; Gian Luigi Milesi Ferretti, pomočnik generalnega direktorja za politične zadeve ministrstva za zunanje zadeve; Pasquale Ricciulli, pomočnik generalnega direktorja za ekonomske zadeve ministrstva za zunanje zadeve; Bruno Bottai, šef urada za informacije ministrstva za zunanje zadeve; Antonello Pietromarchi, šef urada v Generalni direkciji za politična vprašanja; Ottone Mattei, referent za Jugoslavijo; Franco Mistretta, sekretar delegacije, osebni sekretar ministra; Marcello Spatafora, prvi sekretar ambasade Italije v Beogradu; (vrstni red navedbe članov obeh delegacij je povzet po originalnem dokumentu, op. V. Škorjanec).

Predlagal je, da bi v času skupnega dela do kosila predelali dvostranske odnose, popoldne pa naj bi se izmenjali še pogledi o mednarodnih vprašanjih. Medici je pogovor usmeril na ekonomska vprašanja med državama in besedo prepustil ministru Ricciuliju.⁷⁸ Očitno je, da je pogovor usmerjal Minić, ki je po ugodni oceni dvostranskega sodelovanja na kulturnem in regionalnem področju kmalu načel tudi vprašanje manjšin, zatem še vojaško ter področje notranjih zadev, pri čemer je izpostavil nujnost boja proti terorizmu. Upošteva številne maloobmejne in skupne prehode med državama je poudaril nujnost sodelovanja obeh notranjih ministrstev. Minić se je pri pregledu dvostranskih odnosov skliceval na Titovo oceno in poudaril, da temelji predsednikova ocena dobrih dvostranskih odnosov na realni osnovi. Hkrati je skušal obrniti tok pogovora k dejstvu, da bi bila rešitev odprtih vprašanj ključni dejavnik za boljše dvostranske odnose na vseh področjih. Medici je odgovoril načelno, vseh izpostavljenih tem, npr. manjšinskega vprašanja pa ni več omenil. Vendarle je razvidna italijanska težnja, naj v dvostranskih odnosih ostajajo gospodarska vprašanja v ospredju.⁷⁹ Dopoldanski plenarni sestanek je bil končan ob 13.30 uri. Dogovorili so se, da se nadaljuje ob 17. uri popoldne. Na dnevnem redu so ostale teme: Bližnji vzhod in Sredozemlje, Konferenca o evropski varnosti, Daljni vzhod (Jugovzhodna Azija).⁸⁰

Tudi v popoldanskem delu, kjer je šlo za zelo izčrpno in vzorno analizo prioritarnih zunanjepolitičnih dogajanj, je Minić skušal s tem, da je spregovoril o različnih stopnjah spoštovanja, ki ga posamezne države čutijo do manjšin, preusmeriti pogovor. Tako je opozoril npr. na Bolgarijo, ki sploh ne priznava manjšin, saj naj bi bilo po popisu prebivalstva leta 1961 v Bolgariji 187.000 Makedoncev, leta 1971 pa samo še 5.000. Poudaril je, da gre za nesprejemljiva dejstva in da dokler Bolgarija vodi politiko pritiska in asimilacije ne more biti prijateljskih odnosov med državama. Medici je odgovoril z že znanim stališčem jutranjega pogovora na samem, da mora vsaka država v okviru notranje zakonodaje zagotoviti manjšinam vse pravice. Po končani izčrpni izmenjavi aktualnih zunanjepolitičnih tem sta se ministra strinjala, da se lahko prvotni dnevni red za naslednji dan spremeni, ker ni več potrebno, da bi se delegaciji sploh sestali na plenarnem delu, in da bosta sama povzela pogovore. Tako je bil popoldanski del zaključen ob 20.30 uri.⁸¹

20. marec 1973

Pogovor na samem drugega dne se je začel z obravnavo jugoslovanskega protipredloga na zadnjo, spremenjeno različico italijanskega načrta pogajalskih izhodišč. Pokazalo se je, da so osnovna razhajanja v zvezi s sporazumom o meji in pri vprašanju manjšin. Medici ni želel sprememb, češ da brez posvetovanja z Milesijem Ferrettijem tega ne more. Zato je Minić pristal, da se na pogovor povabi Milesija Ferretija in Zvonka Perišića. Po njenem prihodu je pogovor tekkel v obravnavi posameznih točk pogajalskih izhodišč. Glede mejnega vprašanja je italijanska stran predlagala, da se namesto »potrditi« uporabijo besedo »določiti«. Minić ga je prekinil z vprašanjem, če to za italijansko stran pomeni, da sedanja demarkacijska črta ni dokončna, in če se je po njihovem potrebno šele pogajati. Po Miniću je sedanja

⁷⁸ Ibidem, str. 2–12. Gospodarske odnose med državama so obdelali zelo kompleksno. Tudi na plenarnem delu sta imela glavno besedo oba ministra.

⁷⁹ Nacrt izveštaja za SIV, str. 3.

⁸⁰ SSIP, Zabeležka o razgovorima Minića i Medicija u Dubrovniku, str. 13–14.

⁸¹ Ibidem str. 27. Zabeležka je s tem končana, drugega dela z dne 20. marca nima na osnovi dogovora, da se ministra sestane sama in pripravita poročilo.

mejna črta dokončna in ne more biti več predmet pogajanj. V polemiko se je spustil Milesi Ferretti rekoč, da ne gre za poskus nepriznavanja sedanje italijansko-jugoslovanske meje, izmuznil pa se je potrditvi, da je meja dokončna in da jo italijanska stran kot tako priznava. Oklevajoče, pa vendarle je vseskozi ponavljal željo italijanske strani po manjših ozemeljskih popravkih oziroma po razširitvi industrijske cone. Šele na zahtevo Minića in celo Medicija, naj se opredeli, je končno povedal, da italijanska stran priznava sedanjo mejo po MOS, da ne gre za ponovno določanje ali popravke, temveč za dosego ekonomskih kompenzacij, kot npr. industrijske cone za Trst.⁸² Minić je odločno povedal, da ozemeljske koncesije ne pridejo v poštev, da pa je možno upoštevanje in uresničitev različnih vidikov sodelovanja na obmejnem področju.⁸³ V zvezi z manjšinami je italijanska stran razložila, da je zanjo nesprejemljiva formulacija, ki predvideva recipročne izjave obeh vlad o dajanju optimalne vzajemne zaščite manjšinam, saj se po italijanski ustavi ta vprašanja rešujejo v notranji zakonodaji in ne z mednarodnim sporazumom. Zato italijanski projekt skupnega sporočila ni predvideval stališča o manjšinah. Vztrajali so na enostranski izjavi vsake vlade pred svojim parlamentom. Na koncu so le pristali na dodatno formulacijo o »zagotovitvi ustreznih pogojev za najširši razvoj manjšin na kulturnem, socialnem in ekonomskem področju«. ⁸⁴ V tekst skupnega sporočila je bilo potrebno vnesti tudi določene stilne spremembe v besedišču. Tako je npr. italijanska stran v zvezi z iskanjem možnosti za sporazumno rešitev odprtih vprašanj besedo »potsticati« (spodbujati) zamenjala z besedo »založiti se« (zavzeti se), rekoč, da le-ta pomeni aktivnejše delovanje.⁸⁵ Tako je zaslediti pri obravnavi vsakega vprašanja najprej stališče vsake strani posebej, po končanih pogajanjih pa je prišlo pri vsaki točki do končne verzije, ki je nato postala besedilo »dogovora o platformi«. ⁸⁶ Na koncu je bilo dogovorjeno, da se »platforma« ne podpiše, temveč da jo izvedenci samo parafirajo in kot taka predstavlja delovni dokument ter gentlemenški dogovor, ki naj služi kot okvir za delo obeh pooblaščenecov.⁸⁷

Nastanek drugega kanala

Medici je po odhodu obeh pooblaščenecov na samem z Minićem poudaril, da je za zastoje in težave odprtega vprašanja med obema državama krivo dejstvo, da je vpletena administracija. Meni, da je osebna zavzetost obeh ministrov in čim večja diskretnost nujna, zaradi

⁸² Prim. Vladimir Kavčič: Slovensko-italijanski odnosi 1880–1956. V: Svobodna misel, letnik XXXIX, št. 21, 9. 11. 2001, str. 26. Iz povedanega je razviden znani slog italijanske diplomacije, da vedno pušča priprta vrata za dopolnjevanje in nadgradnjo že sprejetih stališč.

⁸³ Tambača, Zabeležka o razgovorima Minića i Medicija u Dubrovniku, str. 10–11. Iz verbalnega dijaloga vidimo mojstrsko italijansko uporabo pogajalskih taktik, kjer je tudi jugoslovanska stran pokazala, da je temeljito pripravljena na pogajanja in da je v pogajanjih enakovreden partner. Več o tem v Harold Nicolson: Diplomacy. Institute for the Study of Diplomacy, Georgetown University, Washington 1988, str. 68–83. Iz navedenega se vidi, da drži Nicolsonova oznaka italijanskega vedenja v pogajalskem procesu. Avtor predstavlja tudi za sedanost zelo zanimiv in uporaben opis italijanskega pristopa k diplomaciji. Navadno je italijanska metoda ta, da morajo z deželo, s katero se nameravajo pogajati, najprej povzročiti slabe odnose in potem ponuditi dobre. Ko s pogajanci končno začnejo, so previdni in uporabljajo menjalne objekte. Umetno obujajo v italijanskem narodu občutek nezadovoljstva in sovraštva. Druga je metoda motenja miru v deželi, s katero se hočejo pogajati. In tretja je zahteva koncesije, ki je Italija od nasprotnika niti ne pričakuje niti je v resnici ne želi imeti. Z odrekanjem pa hoče prisiliti partnerja do druge odškodnine. Gre za oportunistično manevriranje v svojo korist.

⁸⁴ Nactr izveštaja za SIV, str. 3; Tambača, Zabeležka o razgovorima Minića i Medicija u Dubrovniku, str. 12–13.

⁸⁵ Tambača, Zabeležka o razgovorima Minića i Medicija u Dubrovniku, str. 15.

⁸⁶ Z. P. (Zvonko Perišić, op. V. Škorjanec): Dogovor o platformi, Dubrovnik, 20. 3. 1973.

⁸⁷ Lijana Tambača: Zabeležka o razgovorima Minića i Medicija u Dubrovniku, str. 17.

nadaljnega pogajalskega procesa pa je še posebej zanimiva njegova misel o nujnosti komunikacije preko »dogovorjenih kanalov«. ⁸⁸ Minić mi je v pogovoru dne 26. julija 2001 v Beogradu povedal, da ocenjuje dubrovniško srečanje kot prelomnico v reševanju zunanjepolitičnih vprašanj v meddržavnih odnosih, saj sta ministra predvidela poseben kanal za pogajanja političnih pooblaščenecv kot tajno možnost nadaljevanja dela, v kolikor prav tako tajna pogajanja, ki sta jih vodila Milesi Ferretti in Perišić, ne bi napredovala po predvidenem časovnem programu. Že pred srečanjem je namreč Minić prejel Medicijevo pooblastilo Eugeniju Carboneju za pogajanja preko drugega kanala. ⁸⁹

Eugenio Carbone, takratni generalni direktor v ministrstvu industrije in trgovine Italije, se je že novembra 1972 po telefonu dogovoril za nujno srečanje z dolgoletnim znancem in sodelavcem v mešani komisiji SFRJ-Italija, jugoslovanskim ministrom za odnose z Evropsko skupnostjo in Organizacijo za ekonomsko sodelovanje in razvoj (OECD), članom zveznega izvršnega sveta, Borisom Šnuderlom. ⁹⁰ Srečanje je potekalo v znamenju gospodarskih vprašanj, hkrati pa je Carbone posredoval stališča vodilnih italijanskih politikov, predsednika vlade Andreottija, zunanjega ministra Medicija in ministra za industrijo Ferrija. Menili so, da Jugoslavija predstavlja posebno »nujen dosje prioritete« njihove politike. ⁹¹ 5. marca 1973 je prišlo na Carbonejevo pobudo do drugega srečanja, kjer je razširil vsebino pogovora na vprašanje mejne problematike. Carbone je pojasnil, da je zaradi obstoječih notranje- in zunanjepolitičnih razmer premier Andreotti in sam vrh stranke DC pripravljen na končno rešitev odprtih vprašanj. Italijanska stran je predlagala, naj se najde obojestransko sprejemljivo pogajalsko izhodišče za vsa odprta mejna vprašanja med dvema posebnima političnima pooblaščenecema. Nato bi sledila konkretna pogajanja o posameznih vprašanjih, še vedno pod vodstvom obeh pooblaščenecv, a z vključitvijo ožjega števila izvedencev, ki bi bili zavezani k molčečnosti po klavzuli državne tajnosti. Vzporedno pa naj bi potekala pogajanja med Milesijem Ferrettijem in Perišićem zaradi popolne tajnosti drugega kanala. Carbone je posredoval mnenje rimskih sogovornikov, da bi za pogajalca drugega kanala na jugoslovanski

⁸⁸ V navedeni zabeležki na strani 17, ki jo je napisala Tambača, ki je bila prisotna tudi v pogovoru na samem in je bila kot njegova specialna svetovalka vselej prisotna, smo pričre rojstvu drugega kanala za nadaljnja pogajanja. Zanimivo je, da beležka ni naslovljena na nikogar; v primeru ostalih virov glede istega srečanja ministrov v Dubrovniku je razvidno, da so vsi ostali viri naslovljeni na SSIP. Zaradi pomembnosti povedanega navajam zadnji odstavek beležke dobesedno, v slovenščino prevod avtorice, op. V. Škorjanec:

»Po odlasku Milezi-Ferrettija i Perišića, Mediči je još jednom ukazao na teškoće i složenost problema, posebno kada se u to meša administracija. Naglasio je, da je u tim uslovima neobhodno, da se dva ministra lično angažuju i ulože maksimum napora kako u okviru svojih resora, tako i u okviru vlada. Podvukao je, da je lično rešen, da sa svoje strane učini sve što može. Izrazio je nadu, da će SS (savezni sekretar Minić, op. V. Škorjanec) jednako postupati, što je SS potvrdio. Dogovoreno je, da dva ministra stupe u kontakt preko dogovorenih kanala kadgod osete za to potrebu«. (Po odhodu Milesija Ferrettija in Perišića je Medici znova izpostavil težave in kompleksnost problematike, še posebej kadar je vmešana administracija. Poudaril je, da je v teh pogojih nujna osebna zavzetost obeh ministrov, ki naj vložita kar največ truda v okviru svojih ministrstev kot tudi v okviru vlad. Posebej je poudaril, da je osebno s svoje strani pripravljen narediti, vse kar lahko. Izrazil je upanje, da bo tudi Minić ravnal enako, kar je le-ta potrdil. Dogovorila sta se, da bosta stopila v stik preko dogovorjenih kanalov, kadarkoli bosta začutila, da je to potrebno.)

⁸⁹ »Il Ministero delli Affari Esteri, il 14 marzo 1973, Caro Carbone, /.../, Medici.« (Pooblastilo z glavo italijanskega ministrstva za zunanje zadeve, datirano dne 14. marca 1973, je naslovljeno kot pismo s formulacijo »dragi Carbone«, v celoti napisano z roko in podpisano z lastnoročnim podpisom zunanjega ministra Medicija, op. V. Škorjanec).

⁹⁰ Boris Šnuderl: Delovni dnevni zapiski, 20. november 1972 (dalje Šnuderl, Delovni dnevni zapiski). Razvidno je, da je je prišlo do predstavitve sestanka na 19. november.

⁹¹ Beležka o razgovoru B. Šnuderla, člana SIV-a sa dr. E. Carbone-om, generalnim direktorom u Ministarstvu industrije i trgovine, 19. novembra 1972., strogo poverljivi dokument broj 56, Beograd, 21. novembra 1972.

strani najraje videli Šnuderla.⁹² Po pričevanju je Šnuderl o pogovoru s Carbonejem in ideji o pogajanjih dveh pooblaščenec obvestil predsednika Tita, tako da mu je poslal beležko.⁹³ Dne 13. marca je Titov šef kabineta Vrhunec sporočil Šnuderlu, da je Tito sprejel italijansko pobudo,⁹⁴ beležko pa je odstopil Milošu Miniću.⁹⁵ S tem je Tito dal mandat Miniću z nalogo vodenja in usmerjanja dela posebnega pooblaščenca. Iz Šnuderlovih Delovnih dnevnik zapisov z dne 9. marca izvemo, da je ob 17. uri iz Rima klical Carbone, ki »gnjavi s poslovnim sestankom«. Do srečanja je prišlo 16. marca med 18. in 20. uro v Portorožu. Carbone je s seboj prinesel na roko napisano pooblastilo ministra Medicija, v katerem piše, naj bi prevzel specialno misijo za priprave in pogajanja. Na srečanju sta zunanjima ministroma za njuno srečanje v Dubrovniku pripravila konkreten načrt reševanja odprte problematike z natančnim delovnim koledarjem. Carbone je v razgovoru posredoval italijansko stališče, da namen diplomatskih pogajanj, ki potekajo sočasno, ni doseči končni rezultat, temveč so le »hoja v krogu« in da je drugi kanal tisti, ki naj pripelje pogajanja do uspešnega zaključka.⁹⁶ Takoj naslednji dan med 15. in 16. uro sta se sestala Šnuderl in Minić »v zvezi s Carbonejem«.⁹⁷ Zaradi zagotovitve tajnosti sta se sestala pri Miniću doma na Kumanovski 23 v Beogradu. Iz njunega pogovora je razvidno, da je bil prisoten dvom o namenih italijanske ponudbe. Postavljala so se vprašanja, ali gre za ponovne manevre, da bi pomirili Beograd, da ne bi internacionaliziral vprašanja odprte zahodne meje na bližajočem se zasedanju KVSE, Italija pa bi pri tem pridobila na času. Ena stran ocene italijanskega odnosa je temeljila na negativnih zgodovinskih izkušnjah, druga stran ocene pa na analizi razmer v svetu leta 1973 in političnega stanja v Italiji, iz česar se je dalo sklepati, da so se Italijani dejansko odločili končati mejno problematiko z Jugoslavijo. Upoštevajoč slednje, se je Minić odločil, da ne bo odklonil italijanskega predloga. Šnuderl je Miniću izročil Medicijevo pooblastilo Carboneju.⁹⁸

Na srečanju v Dubrovniku je vse do zadnjega dne, ko sta ostala sama, Medici molčal. Šele ko mu je Minić dal na mizo pooblastilo, je povedal, da bo pot preko tega kanala končno

⁹² Informacija B. Šnuderla M. Miniću, SSIP i podpredsedniku SIV o razgovoru sa dr. Carbone-om, podpredsednikom mešane komisije za privrednu saradnju između SFRJ i Italije, Beograd, 5. marta 1973, str. 1–2; Šnuderl, Delovni dnevni zapiski, 5. marec 1973. Po telefonu je Carbone najavil Šnuderlu sestanek kot »ponudbo za sodelovanje v Portorožu za nove posle«. S Carbonejem sta se sestala ob 16. uri, zvečer ob 21. uri pa je bila predvidena večerja z italijanskim ambasadorjem v Beogradu Maccotto in Carbonejem, vendar je bil predvideni pogovor o »raznih vprašanjih – ribolovu«, saj ambasador ni smel nič izvedeti o novi možnosti.

⁹³ Beležka Marka Vrhunca o razgovoru s Šnuderlom, 15/73 št. 442, Beograd, 6. marca 1973. Vsebinsko beležke, ki jo je Šnuderl pisal predsedniku Titu, je šef kabineta Vrhunec prepisal kot kratek zaznamek beležke, kar je bila metoda dela pri Titu.

⁹⁴ Šnuderl, Delovni dnevni zapiski, 13. marec 1973. Po Šnuderlovih navedbah je Vrhunec sporočil, da se je v zvezi z vsebino beležke Tito odločil in se strinjal z italijansko pobudo, torej naj se lotijo izvedbe. Tito je ob tem na beležko napisal osebno soglasje, njegov kabinet jo je odstopil zunanjemu ministru Miniću. Beležke se spominja tudi Miloš Minić, vendar je nima v svojem osebнем arhivu, Šnuderl pa tudi ne. Po Šnuderlovih navedbah mu je kasneje v letu 1974 na Strmolu šef oddelka za Italijo Veselin Pupovac in član pogajalske skupine povedal, da je osebno videl njegovo beležko s Titovim soglasjem v SSIP-u. Iz Delovnih dnevnik zapisov za 14. marec izvemo, da je imel Šnuderl sestanek v Beogradu najprej s Carbonejem, nato pa še z Minićem o »zadevah glede Italije«.

⁹⁵ V pismu Edvardu Kardelju z dne 15. julija 1974 je Šnuderl v prilogi poslal tudi natančen dnevni potek dogajanja ob rojevanju drugega kanala; prim. Vrhunec, Šest let s Titom, str. 144. (Navedbe v knjigi se nekoliko razlikujejo glede na zgodovinske vire, saj je Šnuderl po navedbah beležko poslal Titu in je ni pripravljval skupaj z Vrhuncem. Pogovarjala sta se po telefonu, kot šef predsednikovega kabineta pa je bil najprej seznanjen z vsebino beležke. Op. V. Škorjanec.)

⁹⁶ Šnuderl, Delovni delovni zapiski, 16. marec 1973; Zabeležka o razgovoru sa dr. E. Carbone-om 16. marta 1973. g. u Portorožu (zabeležka je naslovljena na Minića, op. V. Škorjanec.)

⁹⁷ Šnuderl, Delovni dnevni zapiski, 17. marec 1973.

⁹⁸ Beležka o pogovoru z M. Minićem 17. marec 1973 (beležka je priloga Šnuderlovega pisma Kardelju z dne 15. julija 1974, op. V. Škorjanec.)

prava možnost za uspešen zaključek pogajanj. »Zdaj bomo zares začeli,« je Miniću zagotovil Medici. Minić meni, da je bilo pooblastilo napisano na roko zato, da ne bi nihče v zunanjem ministrstvu vedel za obstoj takega pooblastila.⁹⁹ Končno pa je ravno ta doslednost tajnosti in metode dela drugega kanala, ki je deloval izven institucionalnih okvirov državne diplomacije, kasneje pripeljala do uspešnega zaključka pogajanj. Tako je drugi kanal v Dubrovniku dobil soglasje, da nastopi, ko in če bo potrebno.

Minić se je po končanem dubrovniškem srečanju sestal v Beogradu s Šnuderlom 26. marca, kjer mu je povedal, kako se je končal pogovor.¹⁰⁰ V zvezi s tem je Šnuderl v pogovoru na postavljeno vprašanje: »Kako ocenjujete srečanje Minić-Medici v Dubrovniku glede nastanka drugega kanala in v kakšnih okoliščinah je ob uradnih diplomatskih pogajanjih prišlo do takšne pobude?« odgovoril: »Na sestanku v Dubrovniku je italijanska stran preizkušala jugoslovansko stališče do metode pogajanj preko posebnih pooblaščenecv. Italijanski zunanji minister Medici, ki je lastnoročno napisal mandatno pismo Carboneju nekaj dni pred tem srečanjem, tam ni dal pobude za pogovor o tej možnosti, marveč je to opcijo prepustil jugoslovanskemu zunanjemu ministru. Pozneje se je pokazalo, da je Medici le izvršil, čeprav nerad, direktivo svoje stranke Krščanskih demokratov, čemur gre pripisati odlašanje z drugim kanalom. O nastanku drugega kanala sta se dogovorila na štiri oči po že končanem državniškem srečanju. Vendar je Medici predlagal še en poskus diplomatskih pogajanj; če leta ne bi napredovala, bi vstopil v funkcijo vzporedno še drugi kanal. Danes vemo, da je Medici ravnal po navodilih vrha stranke DC, saj ni niti obvestil svojega ministrstva niti ni do konca svojega mandata predložil Miniću začetka vzporednih pogajanj, kar je bila njegova prvotna ideja. Omenjeno dejstvo je naši strani posredoval Carbone. Vrh stranke DC je ocenil, da nerešeno mejno vprašanje škoduje globalni italijanski politiki, posebno zunanji in obrambni, zato je tudi ob mednarodnih pritiskih, predvsem ZDA, pripravljal teren za rešitev problema.«¹⁰¹

S u m m a r y

Relations between Yugoslavia and Italy in the Light of the Meeting of Foreign Ministers in Dubrovnik in 1973

Viljenka Škorjanec

After initialling the London Memorandum of Understanding the official Italian representatives gave an assurance that the Italian government *de facto* recognized the border according to the Memorandum, but that *de iure* it was necessary to find another legal term. This was due to the activities of the political structures along the border, but also to the influences and activities of the Italian government, especially the Ministry of Foreign Affairs. In 1964 both governments agreed to appoint two special ambassadors who were to find the solution to the open question of the border. Yet due to an unsuitable Italian authorization there have been certain discrepancies in their agreement. Though the Italian side did prepare the text of the final agreement on the border in 1965, the agreement did not contain the part of the border leading to the sea, defined by the Memorandum of Understanding, and the Yugoslav side

⁹⁹ Škorjanec, Beležka o pogovoru na temo Osimska pogajanja z Milošem Minićem.

¹⁰⁰ Šnuderl, Delovni dnevni zapiski, 26. marca 1973. Sestanek je trajal dve uri, Minić je izpostavil naslednje: »Medici, II. kanal, meja, problem manjšine in industrijske cone«.

¹⁰¹ Intervju s pooblaščenecem in pogajalcem Borisom Šnuderlom. V: Škorjanec, Tajna pogajanja o sporazumni določitvi meddržavne meje – Analiza priprav, str. 65.

could not accept it. Diplomatic negotiations came to a standstill until in 1968 Medici, the Italian Minister of Foreign Affairs, suggested a package of 18 points. According to the Memorandum, this plan anticipated the change of the demarcation line into a state border with territorial provisions.

The following step were two years of secret talks between experts from both countries who, compared to previously appointed mandataries of both governments, were not authorized to ratify the agreement. After two years of unsuccessful talks the Yugoslav side suggested that further attempts to reach the agreement be terminated. A controversial statement of the new Italian Minister of Foreign Affairs Moro, who at the end of 1970 confirmed that Italy had never renounced the sovereignty over the former Zone B (the Free Territory of Trieste), made the bilateral relations between the two countries even worse, and as a result President Tito's visit to Italy was cancelled. Moro later softened his statement and Italy initiated a meeting with Tepavec, the Yugoslav State Secretary at the time, in Venice in February 1971. The Italian side did not agree to commence official diplomatic negotiations, but wished to continue the talks between two experts who would be joined by the ambassador residents of both countries. Tito's visit in Rome and Vatican in the March of 1971 denoted an improvement in international relations. The meeting in Venice resulted in the formation of the so-called Group 4 that in the period until January 1973 held six meetings and prepared the final report. Yet because the Italian side had been unprepared and because of the limited mandate of this group, the work yielded no results. In the spirit of the nearing Helsinki Conference on Security and Cooperation in Europe was also Andreotti's official statement given to the French Minister of Foreign Affairs Schumann in Paris. Andreotti stated that it was necessary to finally solve the question of Zone B, but with small corrections in favor of the Italian side. This resulted in Medici's proposal that both ministers of foreign affairs meet in Dubrovnik.

The two-day meeting of both ministers in Dubrovnik in March 1973 denoted a qualitative shift in relations. The ministers openly discussed certain questions and problems, and concrete dates were set by which the Italian side was obliged to fulfill its obligations, therefore demonstrating that its intentions were serious. The ministers agreed to appoint two mandataries whose task was to prepare a list of unsolved questions from the 18-point package. The list was prepared on the basis of previous work of experts between November 1968 and January 1973, and according to instructions the mandataries were to try to find solutions and prepare the final report. When Medici estimated that secret talks were no longer necessary, the newly-appointed mandataries Periši and Milesi-Ferretti, who were simultaneously also experts on such questions, participated in the meeting organized the very next day.

At the meeting, the Italian minister started to condition the final solution of the border question with the need to find possibilities of expanding the industrial district of Trieste. There were also difficulties in the interpretation of the term *ratify* or *define* the border. Medici namely insisted on the term *define*, which for the Yugoslav side denoted that once again they were discussing the question of the demarcation line and not the final border. Both ministers as well as the appointed mandataries finally agreed that the two newly-appointed mandataries, officially appointed by both governments within the period of eight days, prepare the project of global agreement by May 1, 1973 at the latest; they were free to select their own experts. The Dubrovnik meeting once again confirmed Nicholson's estimate of the Italian diplomatic strategy. The Italian side characteristically employed the tactic maneuver of initial disinterest, followed by an empty time interval, and finally withdrawal. Evident were also extreme caution and the change of objectives.

Despite the visible result of the Dubrovnik meeting, which was the agreement on joint negotiating starting-points, the key achievement of this meeting was neither the plenary part of the meeting nor the secret meeting to which both newly-appointed mandataries had been invited, but rather the birth of the second channel. This is a secret form of negotiations that goes beyond the institutionalized channels and takes place without any cooperation of professional diplomats. This secret channel later resulted in the successful conclusion of negotiations whose final result was the Ossimo Accord.

O čem smo pisali v Zgodovinskem časopisu ...

... pred petimi desetletji?

Še preden pa je izšel, navajajo »Novice« (1848, 29. XI., str. 100) iz §a 26 osnutka ustave: »Soseska«, »soseskino zavezo« in »soseskino napravo«, poročajo (1849, 24. I., l. 4, str. 16) pod zaglavjem »Nekaj od novih soseskinih postav«, da je »minister Stadion napravil za poskušnjo načrt ali osnovo ustavnih navodil, kako se imajo prihodnjič soseske ali srenje same od sebe vladati (Gemeindeordnung)«. V isti številki (str. 18) oznanjajo določilo novo sklenjene ustave: »da imajo vsi državljani pravico, občinske urade ... zadobiti.« (*Janko Polec, »Župan« in »občina« v novejšem slovenskem izrazoslovju, ZČ, 5, 1951, str. 223*)

... pred štirimi desetletji?

Vprašanje o vračanju in izročanju kulturnih dobrin iz Italije Jugoslaviji je bilo po podpisu jugoslovansko-italijanske mirovne pogodbe leta 1947 dolga leta na dnevnem redu pogajanj med obema sosednjima državama. Pri tem je šlo: a) za tiste kulturne dobrine, ki so bile za časa druge svetovne vojne prepeljane na današnje državno ozemlje Italije, bodisi z ozemlja predvojne Jugoslavije, bodisi z ozemlja, ki je po mirovni pogodbi pripadlo Jugoslaviji, kar so restitucije v ožjem pomenu besede, in b) za izročanje takih dobrin, ki so bile že preje na ozemlju Italije, ki pa glede na razmejitve med obema državama po principu provenience pripadajo Jugoslaviji. (*Milko Kos, Iz državnega arhiva v Trstu Jugoslaviji izročene arhivalije, ZČ, 15, 1961, str. 197*)

... pred tremi desetletji?

Rezultat volitev je obema strankama prinesel polovični uspeh: po šest deželnih poslancev vsaki strani. Sicer sta bila Winkler in omahljivi dr. Abram »Sočina« kandidata, vendar sta bila na strani konservativcev. Največja posebnost goriških volitev je padec dr. Tonklija, ki ni uspel niti v veleposestvu. »Novice« so ta poraz goriškim mladoslovcem očitale. Podoben neuspeh je doživel tudi Andrej Marušič. (*Branko Marušič, Doneski k politični zgodovini goriških Slovencev v razdobju 1870–1875, ZČ, 25, 1971, št. 3 4, str. 215*)

... pred dvema desetletjema?

Petoviona je bila okrog leta 380 versko razbita na arijansko in katoliško stranko. Pri škofovskih volitvah je sicer zmagal arijanec Julianus Valens nad katoliškim kandidatom Markom (ta je kmalu nato umrl, saj se omenja v viru kot pokojni), vendar se je spričo provokativnega obnašanja zameril v svoji srenji, tako da je prišlo do prevrata in je moral zbežati iz mesta. Zatekel se je k verskim somišljenikom v Mediolanum. (*Rajko Bratož, Kratek oris zgodovine krščanstva na Slovenskem v pozni antiki, ZČ 35, 1981, št. 3, str. 212*)

... pred desetletjem?

2. Podoben primer, kjer so magistratni organi zaradi tujega državljanstva prečrtali občevalni jezik, zasledimo v gospodinjstvu Tomaža Mencingerja. Franc Prezel, ki je bil rojen, kot je zapisano v opombah, v Ameriki (»Lake City, Minnesota«) in je »sedaj že dve leti na Avstrijskem« je bil zaposlen kot trgovski vajenec v Mencingerjevi špecerijski trgovini. V rubriki občevalni jezik je zapisano, da običajno govori »angleško in slovensko«, kar je seveda zvesti uslužbenec magistrata prečrtal. (*Andrej Studen, Stanovanjska kultura nekaterih ljubljanskih ulic 1910 (nadaljevanje), ZČ 45, 1991, št. 3, str. 427*)

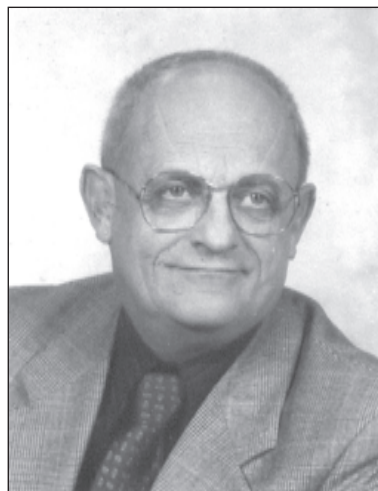
JUBILEJI

Prof. dr. Franc Rozman – šestdesetletnik

Prav neverjetno je, ko moramo – a le zaradi datuma, ki ga pokaže koledar – ugotoviti, da se zaokrožijo leta tudi kolegom večno mladega duhá. Prof. dr. Franc Rozman oziroma Franček kot mu pravimo zgodovinarski kolegi in prijatelji, je letos dopolnil šestdeset let. Dopolnil jih je sicer res, le kaže jih ne, saj je eden od ljudi očitne življenjske energije, ki ga ne pusti iz svojega iskrivega poleta. In tudi on ne nje. Takega Frančka so spoznali kolegi iz njegove generacije, kolegi iz generacije, ki ji pripada podpisani in hodijo z njim zgodovinarsko poklicno pot zadnjih petindvajset let, in takega, kot večkrat povejo, poznajo tudi mlajši kolegi. Zato smo na začetku zapisali besedo o zaokroženih življenjskih letih in iskri osebni podobi našega jubilanta.

Prof. dr. Franc Rozman se je rodil na Bledu 30. maja 1941. Osnovno šolo je obiskoval v rojstnem kraju, gimnazijo pa na Jesenicah. Po maturi leta 1960 se je vpisal na Filozofsko fakulteto Univerze v Ljubljani, kjer je študiral zgodovino in sociologijo. Študij je zaključil leta 1965. Leta 1966 je prejel študentsko Prešernovo nagrado. Ob koncu študija se je leta 1965 zaposlil na tedanjem Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (IZDG). To je bilo v času, ko je IZDG začel dobivati značaj raziskovalne ustanove, ki se je pričela otresati političnega vpliva obstoječe oblasti. Na tej osnovi je bila utemeljena tudi znanstvena pot prof. Rozmana, saj pripada prvi načrtno izobraževani generaciji raziskovalcev IZDG oziroma kasnejšega Inštituta za novejšo zgodovino (INZ). Na tej, danes osrednji raziskovalni ustanovi za preučevanje novejšo slovenske zgodovine, se je kot mlad raziskovalec skupaj z generacijskima in inštitutskima kolegom dr. Jasno Fischer in prof. dr. Jankom Prunkom dokazal s sodobnim in dosledno znanstvenim preučevanjem socialističnega in delavskega gibanja na Slovenskem in v Evropi. Iz te problematike je v prvih letih raziskovalnega dela na IZDG objavil več tehtnih razprav. Med njimi razpravo *Naši zapiski 1902–1914*, v kateri je razčlenil idejno politični značaj revije *Naši zapiski*, kjer so v omenjenih letih svoje prispevke objavljali pisci, ki so pripadali jedru tedanje slovenske socialistične inteligence. Vánjo so pisali tudi Ivan Prijatelj, France Kidrič in Oton Župančič. Razpravo *Naši zapiski 1902–1914* (za tisk pripravljen referat s posvetovanja Začetki socialističnega tiska na Balkanu 1971 v Beogradu) posebej omenjamo zato, ker jo je prof. Rozman objavil obenem z odmevnima razpravama J. Fischer in J. Prunka v *Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja 1971–1972/1–2*. Omenjeni raziskovalci so tedaj kot nova generacija skupaj vstopili v slovensko zgodovino in napovedali novo kvalitetno stopnjo v raziskovanju naše politične zgodovine. Ni čudno, da so jih tedaj inštitutski sodelavci imenovali »zlata generacija«.

Prof. Rozman, ki se je že do objave *Naših zapiskov* dokazal z izrazitim obvladovanjem raziskovalno obravnavane problematike, je nato svoje znanstvene kvalitete poudaril v magistrskem delu *Socialistično gibanje na slovenskem Štajerskem do kongresa avstrijske socialne demokracije v Hainfeldu (1889)*, ki ga je ubranil leta 1972 na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani. Študijo je, prirejeno za tisk, objavil pod naslovom *Socialistično gibanje na slovenskem Štajerskem do leta 1889* v *Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja 1973/1–2*. Vse prepoznavne kvalitete svojega znanstve-

nega dela pa je leta 1977 v še večji razsežnosti utemeljil v doktorski disertaciji *Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem do prve svetovne vojne*, ki jo je prav tako ubranil na Filozofski fakulteti v Ljubljani. V disertaciji je razčlenil delavsko gibanje obeh narodov, slovenskega in nemškega, ki sta takrat bivala na spodnjem Štajerskem. Pri tem je obravnaval tudi proces germanizacije, ki je bil od konca stoletja dalje vedno hujši. V disertaciji je ugotovil, da je delavska stranka na slovenskem Štajerskem pognala sorazmerno krepke korenine in da socialna demokracija zavestno ni ponemčevala slovenskega delavstva. Kljub temu pa je iz njenega besedila razvidno, da glede nacionalnega vprašanja socialna demokracija na Štajerskem ni niti v teoriji niti v praksi storila kdo ve kaj, sicer pa razlike med nacionalizmom zatiranega in zatirajočega naroda ni poznala teorija vse druge internacionale.

Vrhunske znanstvene ravni Rozmanove disertacije niso priznali le v strokovnih krogih, pač pa tudi v širšem družbenem prostoru. Založba Borec mu je zanj leta 1979 podelila Kajuhovo nagrado in jo uvrstila v svoj knjižni program. Disertacija je izšla v knjižni obliki pod naslovom *Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem* (Ljubljana 1979). Znanstvena akribija in intelektualna moč, ki ju izpričuje sta botrovali, da je avtor zanj leta 1980 prejel še drugo tedaj prestižno priznanje – nagrado Sklada Borisa Kidriča. Priznanji sta bili v resnici utemeljeni, kajti knjige kot je jubilentovo *Socialistično gibanje*, so dragocene knjige.

V času, ko je izšlo *Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem* sta bili za prof. Rozmanom že dve dragoceni študijski in osebni izkušnji v tujini. Prof. dr. Franc Rozman je namreč eden od tistih slovenskih zgodovinarjev, ki svoje znanstveno delo že dolga leta spoznavno utemeljujejo tudi v mednarodnem prostoru. Njegovo prvo intenzivno znanstveno delo v tujini sega v leta 1968–1969, ko je študijsko bival na Dunaju in v Gradcu. Leta 1977 se je izpopolnjeval na znanem Inštitutu za evropsko zgodovino v Mainzu, ki ga ne poznajo in priznavajo le v Evropi, pač pa tudi zunaj nje. Leta 1981 je bil ponovno, to pot kot štipendist DAAD na inštitutu v Mainzu, del tedanjega študijskega bivanja v Nemčiji pa je prebil tudi v Münchnu. Bil je tudi štipendist fundacije Tempus, v okviru katere se je leta 1993 kot univerzitetni profesor individualno usposabljal na Univerzi Bochum v ZRN. V osemdesetih letih je kot pobudnik sodelovanja med IZDG in avstrijskim inštitutom za vzhodno in jugovzhodno Evropo veliko raziskoval na Dunaju. Še pred tem pa se je, največkrat kot referent, začel udeleževati mednarodnih konferenc zgodovinarjev delavskega gibanja v Linzu. Od leta 1988 je tudi član sveta linške konference. Kar zadeva mednarodno dejavnost prof. Rozmana je treba še posebej poudariti njegov pomemben prispevek k poglabljanju in širitvi sodelovanja slovenskih zgodovinarjev s kolegi v srednjeevropskem prostoru. To zagotavlja kot predsednik slovenskega dela mednarodnega komiteja kulturno-zgodovinskega simpozija Modinci, kar je postal leta 1986 in vodja slovenskega (pred tem od leta 1987 jugoslovanskega) dela slovensko-avstrijske komisije zgodovinarjev. Poudariti velja, da je po vzpostavitvi samostojne slovenske države Republike Slovenije leta 1992 organiziral prvi naslednji (23. po vrsti) simpozij Modinci v Rogaški slatini (leta 1991 ga slovenski gostitelji zaradi vojnih razmer niso mogli pripraviti). Leta 1998 je organiziral še 29. simpozij Modinci na Ptuju. Leta 1993 pa je na Bledu organiziral prvo zasedanje slovensko-avstrijske komisije zgodovinarjev. V osemdesetih letih je bil tudi član jugoslovansko-romunske zgodovinske komisije, v devetdesetih pa še član slovensko-češke zgodovinske komisije. Prof. Rozman je danes član posebne slovensko-avstrijske komisije zgodovinarjev in pravnikov, oblikovane leta 2001.

Čeprav je naš jubilent s svojim študijskim in organizacijskim delom ter znanstvenimi nastopi na mednarodni ravni pomembno prispeval k razvoju slovenskega zgodovinopisja in njegovi prepoznavnosti v tujini, je seveda glavna njegovega ustvarjanja povezana z raziskovalnim in pedagoškim delom v domovini. Najprej na IZDG oziroma od leta 1989 Inštitutu za novejšo zgodovino, na katerem je bil zaposlen do leta 1994; sprva kot asistent, nato od leta 1978 kot znanstveni in 1983 kot višji znanstveni sodelavec, od leta 1989 pa kot znanstveni svetnik. Prof. Rozman se je v inštitutskem obdobju osredotočil na raziskovanje zgodovine delavskega in socialističnega gibanja, čeprav se je želel poglobiti tudi v druge raziskovalne vsebine. Tako je večkrat obžaloval, da zaradi različnih predsodkov v prejšnji družbeni ureditvi ni mogel opraviti raziskave o političnem razvoju Nemcev na Slovenskem v 19. stoletju. Njegove pripombe na ta račun smo slišali že v tistem času. Vendar pa omenjeno ni upočasnilo njegovega raziskovalnega dela. V slabih tridesetih letih, ki jih je prebil na inštitutu, je napisal prek 300 znanstvenih razprav in strokovnih člankov in sodeloval na vrsti znanstvenih simpozijev doma in v tujini. Ob tem je prevedel znano delo Wolfganga Abendrotha *Socialna zgodovina evropskega delavskega gibanja* (Ljubljana 1971) in poleg

monografije *Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem* objavil še tri knjižna dela: *Prve rudarske stavke na Slovenskem*, Ljubljana 1983 (skupaj z Miroslavom Stiplovškom), *Praznovanje 1. maja na Slovenskem*, Ljubljana 1986 (skupaj z M. Stiplovškom in Janezom Kosom) in zbornik virov *Korespondenca Albina Prepeluha-Abditusa* (Ljubljana 1991). Kot urednik in avtor je sodeloval pri znanem *Leksikonu Cankarjeve založbe* (Ljubljana 1973, 2000), slovenski izdaji *Svetovne zgodovine* (Ljubljana 1976, 1981), pri njeni hrvaški izdaji *Povijest svijeta* (Zagreb 1990) in pri pripravi znane in še danes za njen osnovni namen zelo uporabne *Kronologije naprednega delavskega gibanja na Slovenskem 1868–1980* (Ljubljana 1981). Leta 1983 je postal glavni urednik inštitutove znanstvene revije *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*. Bil je natančen urednik širokega vsebinskega programa, v katerega je vedno umeščal mlajše inštitutove raziskovalce. V času njegovega urednikovanja (do leta 1990) so se *Prispevki* v okviru inštitutovih prizadevanj, da bi tudi s spremembo imena iz IZDG v Inštitut za novejšo zgodovino utemeljil raziskovalno širino svojega delovanja, leta 1986 preimenovali v *Prispevke za novejšo zgodovino*. Prof. Rozman je sredi osemdesetih let postal še področni urednik za zgodovino do leta 1918 pri zahtevni pripravi vsebinske zasnove *Enciklopedije Slovenije*. Pri uresničevanju tega temeljnega projekta uveljavljanja slovenske nacionalne in državne identitete sodeluje tudi kot pisec vrste tehničnih stvarnih in biografskih gesel od izida prvega zvezka ES leta 1987 do danes. Sodeloval je tudi pri drugem ključnem nacionalnem enciklopedičnem projektu – *Slovenskem biografskem leksikonu*. V jugoslovanskem okviru je kot avtor sodeloval pri *Enciklopediji Jugoslavije*. V letih 1986–1989 je bil tudi član uredništva vodilne zgodovinarске revije v nekdanji SFRJ *Jugoslovenskega istorijskega časopisa*.

Poleg osnovnega raziskovalnega dela je bil prof. Rozman na inštitutu dejaven tudi na drugih ravneh njegovega delovanja. Bil je predsednik sindikalne organizacije na inštitutu, predsednik Komisije za medsebojna delavna razmerja, vodja znanstveno-raziskovalne enote inštituta in v letih 1982–1984 predsednik njegovega upravnega organa – Sveta inštituta. Kot eden najvidnejših raziskovalcev inštituta in član njegove vodilne strukture je bil do sodelavcev vedno človeško dostopen, kar je mlajša asistentska generacija – ob spoštovanju, ki ji ni bilo odveč – zelo cenila.

Leta 1986 so znanstvene in intelektualne kvalitete našega jubilanta vzpodbudile Pedagoško fakulteto Univerze v Mariboru, da mu je ponudila mesto predavatelja za predmet Zgodovina Slovencev 1750–1918 in Zgodovina južnoslovanskih narodov (danes Zgodovina Vzhodne in Jugovzhodne Evrope) za isto obdobje. Ponudbo je sprejel in bil še istega leta izvoljen za izrednega, leta 1991 pa za rednega profesorja. Zgodovino južnoslovanskih narodov oziroma Jugovzhodne Evrope od leta 1988 predava tudi na ljubljanski Filozofski fakulteti. Prof. Rozman se je kmalu uveljavil med slovenskimi univerzitetnimi profesorji zgodovine, zato ni čudno, da se je leta 1994 odločil povsem posvetiti profesorskemu delu. Polno se je zaposlil na Pedagoški fakulteti v Mariboru in že leta 1995 postal njen dekan. Ob dekanski funkciji, ki jo je opravljal do leta 1999, je vestno opravljal profesorski poklic. Prof. Rozman velja za dobrega profesorja med študenti zgodovine tako v Mariboru kot v Ljubljani. Nadarjene usmerja tudi v raziskovalno delo. Ob tem pa je tudi sam raziskovalno dejaven. Po odhodu iz INZ je svoj ustvarjalni opus povečal še za dobrih 100 bibliografskih enot. Med njimi je poleg znanstvenih razprav in strokovnih člankov napisal tudi strokovni monografiji *Bled na starih razglednicah*, Bled 1997 (skupaj z Božom Benedikom in Leopoldom Kolmanom) in *Zastave vihrajo : spominski dnevi in praznovanja na Slovenskem od sredine 19. stoletja do danes*, Ljubljana 1999 (skupaj z Vasilijem Melikom in Božom Repetom). Skupaj s skupino avtorjev je tudi pisec obsežne kronike slovenske zgodovine *Slovinci skozi čas* (Ljubljana 1999). Leta 1999 in 2001 sta izšla gimnazijska učbenika *Zgodovina 3*, ki ju je pripravil skupaj s Stanetom Grando. Uredil oziroma souredil je tudi več znanstvenih zbornikov: *Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci* (Maribor 1993), *Sosed v ogledalu soseda : od 1848 do danes : von 1848 bis heute* (Ljubljana 1995), *Razvoj turizma v Sloveniji* (Ljubljana 1996), *Od Maribora do Trsta : 1850–1914* (Maribor 1998). Bil je tudi član uredniškega odbora pri izjemnem podvigu Nove revije *Slovenska kronika XX. stoletja* (Ljubljana 1995–1996, 1997). Leta 1996 je postal član uredništva osrednje slovenske zgodovinarske revije *Zgodovinski časopis*, od leta 1998 pa je član uredništva najstarejše slovenske znanstvene zgodovinarske revije *Časopisa za zgodovino in narodopisje* in ponovno član uredništva *Prispevkov za novejšo zgodovino*. Leta 1998 je postal še član Sveta za splošno izobraževanje in njegove komisije za učbenike, od istega leta pa je tudi član Sveta za visoko šolstvo in predsednik njegove komisije za humanistične in družboslovne znanosti. Ob pedagoškem res zavidljivo znanstveno in strokovno organizacijsko delo!

Poleg omenjenih je prof. Rozman opravljal tudi vodilne dolžnosti v stanovskih organizacijah slovenskih zgodovinarjev. V letih 1986–1988 je bil predsednik največjega regionalnega zgodovinskega društva v Sloveniji – Zgodovinskega društva Ljubljana (ZDL). Kot predsednik ZDL je leta 1987 organiziral Okroglo mizo *Ob sedemdesetletnici smrti Janeza Evangelista Kreka* in Okroglo mizo *Življenje in delo Albina Prepeluha-Abditusa*, ki je bila ob 50. letnici njegove smrti. Obe Okrogli mizi sta v tedanjem času pomembno prispevali k obogatitvi in razširitvi slovenskega zgodovinskega spomina. Sredi oziroma v drugi polovici devetdesetih let pa je bil na najvišjih mestih Zveze zgodovinskih društev Slovenije (ZZDS). Leta 1994 je bil izvoljen za njenega predsednika. Prof. Rozman je v času, ko je opravljal to pomembno in častno funkcijo utrdil novo vsebinsko stopnjo delovanja ZZDS. Uveljavil je načelo tematskih obravnav slovenskega zgodovinskega razvoja na zborovanjih slovenskih zgodovinarjev. To je pomembna zarez v rasti slovenskega zgodovinopisja, na katero se navezuje delovanje ZZDS tudi danes. V času njegovega vodenja ZZDS je Zveza leta 1995 izpeljala odmeven mednarodni znanstveni posvet *Slovenija v letu 1945*. Posvet je bil pripravljen ob 50. letnici konca druge svetovne vojne na Slovenskem in je vidno prispeval k še bolj določnejšemu izrisovanju zgodovinske podobe prelomnega leta 1945. Prof. Rozman je predsedniški mandat zaključil s tematskim zborovanjem zgodovinarjev *Razvoj turizma v Sloveniji*, ki je bilo leta 1996 na Bledu. Na zborovanju so obeležili tudi 150. letnico začetka izhajanja *Mitteilungen des historischen Vereins für Krain*, ko so zgodovinarji na Slovenskem dobili svoje prvo strokovno glasilo. Po zborovanju, 28. po vrsti, na katerem so prvič sistematično obravnavali zgodovino turizma v Sloveniji, vodstva ZZDS ni zapustil. Naslednji dve mandatni obdobji (do leta 2000) je še ostal podpredsednik ZZDS in tvorno sodeloval v njenem delu.

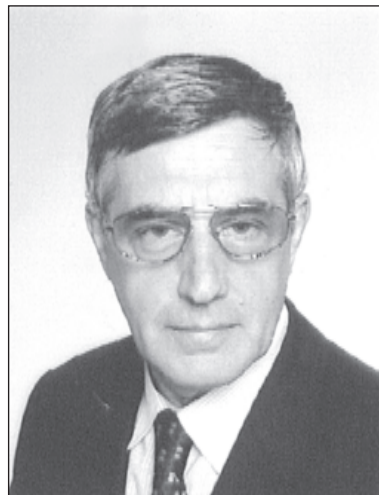
Izrazita ustvarjalnost na različnih ravneh uresničevanja zgodovinske vede in razgibane strokovne in socialne povezave, s katerimi je le-ta prepletena, so najbolj prepoznavne strokovne in osebne odlike jubilaranta prof. dr. Franca Rozmana. Poznajo in priznavajo jih vsi, ki so se srečali z njim na svoji zgodovinarski ali širši družbeni poti in tudi tisti, ki prof. Rozmana poznajo le prek natisnjene besede. Takih pa je malo. Franček je namreč izrazita osebnost, iz katere vejejo intelektualna ostrina, razgledanost in doslednost stališč ter zanj značilni osebni šarm. To so lastnosti, ki ljudi pritegujejo in s katerimi bo Franček žlahtnil tudi naše nadaljnje zgodovinarsko delo in bivanje. Tega se iskreno veselimo in mu obenem čestitamo za življenjski jubilej. Želimo mu nadaljnjega uspešnega znanstvenega in pedagoškega dela, zdravja in – kot je sam dejal na svečani večerji, ki jo je njemu v čast priredila ZZDS – uživanja življenjskih radosti.

Jurij Perovšek

Prof. dr. France Martin Dolinar – šestdesetletnik

V predzadnjem mesecu leta 2001 je krepkeje stopil v drugo polovico svojega življenja teolog, zgodovinar in arhivist prof. dr. France Martin Dolinar, redni profesor Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in svetovalec vlade Republike Slovenije.

Rodil se je v izseljeni družini v Sušinah pri Djurdjencu na Hrvaškem 11. 11. 1941, sicer pa je doma iz zasavskega Zagorja. Tu je obiskoval osnovno šolo, klasično gimnazijo v Pazinu, teologijo je študiral v Ljubljani, kjer je diplomiral in magistriral. Študije je nadaljeval v Rimu, kjer je kot gojenec *Germanicum* na Gregoriani študiral cerkveno zgodovino. Študije je po ponovnem magisteriju končal 1976 z doktoratom *Das Jesuitenkolleg in Laibach und die Residenz Pleterje*. V letih 1975-77 je obiskoval in končal tudi vatikanski šoli *Scuola di archivistica* in *Scuola di paleografia e diplomatica*. 1977. leta je postal vodja nadškofijskega arhiva v Ljubljani, ki ga je vodil do 1987., ko se je laiziral in prešel v sedanji Arhiv Republike Slovenije, kjer je bil sprva svetovalec direktorja, sedaj pa je že

vrsto let svetovalec vlade. Kot izjemnega in široko razgledanega strokovnjaka so ga honorarno pritegnili tudi v študijske procese na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Kot docent (1984), izredni profesor (1994) in redni profesor (2000) predava bibliotekarjem in do 2001 tudi zgodovinarjem.

Dr. France Martin Dolinar se je aktivno vključil v naše strokovno delo in življenje takoj po povratku v Ljubljano, kjer je s svojim izjemnim znanjem in nenasilno naravo pritegnil veliko pozornost. Po letu 1977 si je skoraj težko predstavljati resnejšo strokovno arhivsko ali zgodovinarsko srečanje, kjer ga ne bi pritegnili kot referenta ali kako drugače. Sodeloval in vodil je številne domače in mednarodne zgodovinsko-arhivske projekte.

Na arhivskem področju moramo posebno poudariti njegove zasluge pri prilagoditvi ljubljanskega nadškofijskega arhiva sodobnim strokovnim potrebam arhivske stroke in zgodovinopisja. V veliki meri je prav njegova zasluga, da je danes ta institucija, ki jo honorarno začasno spet strokovno vodi, kadrovsko toliko urejena in strokovno toliko okrepljena, da je kos izjemnemu zanimanju domače in mednarodne laične kot tudi strokovne javnosti. V Arhivu Republike Slovenije vodi evidentiranje za Slovence pomembnega gradiva v tujih arhivih, skrbi za starejše arhivsko gradivo in ureja revijo *Viri*, katere pravi pomen bo pokazala šele prihodnost. Kljub temu, da je specialist za starejša zgodovinska obdobja, je serija odprta tudi najsodobnejšim problemom. Posebno velja poudariti tudi vrsto vrhunskih arhivskih razstav, zlasti ono o redovništvu na Slovenskem in nedavno ob desetletnici slovenske državnosti. Njegove arhivske razstave nimajo zgolj strokovne vrednosti, ampak tudi bogato sporočilnost. Kot mentor je v osrednjem državnem arhivu vzgojil tudi vrsto mlajših sodelavcev, ki nam dajejo garancijo za nadaljnji razvoj arhivske službe na Slovenskem.

Izjemno razvejano je tudi njegovo delo na področju zgodovinopisja. Še v prvem službenem obdobju je bistveno pripomogel k nastanku Inštituta za zgodovino cerkve na Slovenskem, ki deluje v okviru Teološke fakultete Univerze v Ljubljani. Ta izdaja tudi izjemno revijo *Acta Ecclesiastica Sloveniae*, ki je namenjena objavam najpomembnejših virov za zgodovino Cerkve na Slovenskem kot tudi nekaterim specifičnim strokovnim vprašanjem.

Osebo se je posebno angažiral pri raziskovanju protireformacije na Slovenskem, ki prav po njego-

vi zaslugi vse bolj dobiva oznako čas katoliške obnove. Podrobneje je raziskal tako imenovana jožefinizem in janzenizem. Po njegovem prepričanju in tudi stvarnih dokazih je ta terminologija neustrezna. Pravilneje je govoriti o državnem cerkvenstvu in moralnem rigorizmu. Posebno odmevne so tudi njegove razprave o razvoju cerkvene upravne ureditve od najstarejših časov do danes. Pri tem še dodatno poudarja pomen nekaterih najvidnejših osebnosti. Že nekaj časa pripravlja knjigo o ljubljanskih škofih. V tem pogledu velja poudariti njegov izjemni delež pri v Sloveniji premalo upoštevanih Rimskih simpozijih ter pri mednarodni raziskavi in obsežnih monografijah o nadškofu Attems. Pri tovrstnih študijah se ne izogiba tudi tako kočljivih vprašanj, kot je škof Rožman, o katerem sta s kolegico Tamaro Griesser Pečar izdala posebno monografijo (1996). Zanimajo ga tudi nekatere pomembne cerkvene institucije na Slovenskem. Objavil je monumentalno monografijo o novomeških proštih (1993), že nekaj let pa ga »muči« tudi gornjegrajski benediktinski samostan.

France Martin Dolinar je kot zgodovinar poskrbel tudi za prevode in priredbe nekaterih temeljnih del iz mednarodne cerkvene zgodovine. Kot pobudnika, urednika in soavtorja ga velja omeniti tudi v zvezi z monografijami o zgodovini Cerkve na Slovenskem.

Jubilant je aktiven tudi v našem društvenem strokovnem življenju. Vrsto let je bil odbornik ljubljanskega zgodovinskega društva, ga tudi vodil, vedno pa je bil pripravljen sodelovati tudi pri ostalih strokovnih društvenih prireditvah. V tem pogledu naj poudarimo, da je pri tem nesebično pomagal tudi s svojimi osebnimi mednarodnimi znanstvi in ugledom.

Omenimo naj tudi njegovo najbolj nevhvaležno funkcijo, to je strokovno zastopanje naše vede pri organih ministrstva za znanost. Vsem ne more ustreči, nikoli pa ni spregledal temeljnih potreb stroke.

France Martin Dolinar je človek, ki zna pritegniti ljudi k sodelovanju. Veliki uspehi, ki jih je dosegel, so gotovo mnogokrat rezultat kolektivnega dela. Nobena skrivnost ni, da mu jih nekateri zavidajo in bi radi njegove zasluge zmanjšali. Nikoli jih ni izpostavljajal ali poudarjal, vedno izraža tudi spoštovanje do sodelavcev, ki pa bi vselej morali biti toliko poštene, da bi, kljub svojemu obsežnemu deležu priznali, da je bila ideja njegova in da brez njegovega sodelovanja in pogosto tudi vodenja, ne bi bilo takšnih rezultatov.

Kljub dejstvu, da prihaja naš slavljeneec v leta, ko je šele pričakovati nekatere velike sintetične obračune, lahko na opravljeno delo gleda z velikim zadovoljstvom. Predvsem je njegova zasluga, da je cerkvena problematika znova postala sestavni del našega zgodovinopisja. Ni se zmanjšala kritičnost do obravnavanih vprašanj, pač pa se opušča natolcevanja, ki ga v obdobju po II. svetovni vojni ni manjkalo. To seveda tistim, ki so pristaši kulturnobojnega pristopa do preteklosti ni všeč in Dolinar zadnja leta čuti njihovo moč in vpliv skoraj na vsakem koraku. Očitno so nekateri pričakovali od njega drugačen pristop do preteklosti in do okolja, ki ga je oblikovalo. Zato jim njegovo strokovno delo ne ugaja. Nenazadnje je Dolinar danes tudi nedvomna avtoriteta v stroki, kar tiste, ki bi radi hitro in brez temeljitega dela uspeli, moti. Kljub težavam in nerazumevanju, ki ga v zadnjih letih doživlja in, ki ga je dejansko več, kot je normalno, ga ob življenjskem jubileju moramo prositi, naj vztraja po začrtani poti. Malo je slovenskih arhivistov in zgodovinarjev, ki lahko ob vstopu v tretjo tretjino svojega življenja pokažejo tolikšen znanstveni in strokovni opus.

Stane Granda

IN MEMORIAM

Prof. dr. Andrej Moritsch (1936–2001)

V drugi polovici sedemdesetih let je Andrej Moritsch na domačijo v Pošišču v Ziljski dolini prvič povabil slovenske in avstrijske zgodovinarje tedanje mlajše generacije. Srečanje je kljub številnim razlikam v pogledih preraslo v dolgoletno prijateljstvo in sodelovanje raziskovalcev z obeh strani meje. V soboto, 3. marca 2001 smo se v Ziljski dolini znova skupaj zbrali skoraj vsi udeleženci sestanka izpred četrto stoletja, tokrat, da bi se skupaj s številnimi drugimi žalujočimi zadnjič poslovili od Andreja in se mu tiho še enkrat zahvalili, da nas je tesno in ustvarjalno povezal med seboj.

Prof. Dr. Andrej Moritsch je kljub neprijetni bolezni, ki ga je spremljala že nekaj časa, umrl nepričakovano, 27. februarja 2001, po težki operaciji v deželni bolnici v Beljaku. Kolegi in prijatelji v Sloveniji, v Avstriji, v Italiji ter v številnih drugih deželah Srednje Evrope – vse do Moskve in ZDA smo obnemeli ob novici, da ga ni več, saj je minilo le dobrih pet let, ko je poln načrtov in optimizma praznoval šestdesetletnico.¹ Le tri leta pred jubilejem, leta 1993, ko je postal redni profesor na novo ustanovljenem Inštitutu za zgodovino vzhodne in jugovzhodne Evrope na celovški univerzi, se je z Dunaja znova preselil na domačo Koroško. Zaposlitev na univerzi v Celovcu, ustanovitev novega inštituta, ki ga je vodil, in vrnitev na obnovljeno domačijo je doživljal kot življenjsko prelomnico, s katero naj bi se začelo novo poglavje tudi v njegovem strokovnem in intelektualnem delu. To naj bi bilo, še bolj kot prej, usmerjeno k večnacionalnemu prostoru med »Alpami in Jadranom«, ki mu je posvetil pozornost že s svojo disertacijo o Trstu in bližnjem tržaškem zaledju in, ki je tudi kasneje – kot je večkrat omenjal – pomembno zaznamovalo njegovo intelektualno radovednost, njegova strokovna zanimanja, pa tudi njegov odpor do ozko nacionalno obarvanega odnosa do preteklosti in sodobnosti. »V alpsko jadranskem prostoru je bilo oblikovanje medsebojnega razmerja med državo in narodom posebej težavno in boleče,« je zapisal v uvodu v obsežno zgodovinsko knjigo, posvečeno ozemlju med Alpami in Jadranom, ki jo je zasnoval in uredil.² »Preveč raznolike in nerazmejljive so bile – in so marsikje še danes – jezikovno-etnične strukture ... Nasilni poskusi nacionalne in državne homogenizacije, ki so sledili vsakemu novemu črtanju meja, so sicer drastično slabili narodne manjšine, niso pa jih mogli prisiliti, da bi povsem izginile ...« Enostransko oziranje v preteklost je v takšnem okolju neizogibno in vedno znova spodbujalo konflikte in nasprotja, je ugotavljal Moritsch, zato bi moral zgodovinar poskušati preseči nacionalne okvire in se ozreti po vsej zgodovini geografskega prostora, ne glede na njegove jezikovne in narodne delitve.

Moritsch se je po prihodu na univerzo v Celovcu tako zavzeto posvetil projektu, ki ga je imenoval »zgodovina brez meja«. Vse od leta 1993 je prirejal mednarodna strokovna srečanja in serije predavanj, ki so zvečinoma potekala v katoliškem domu v Tinjah, delno pa tudi na celovški univerzi in na njegovem domu v Pošišču v Ziljski dolini (podroben načrt je imel pripravljen tudi za predavanja spomladi leta 2001, ki pa jim ni mogel več prisostvovati). Gradiva s strokovnih in predavateljskih srečanj je nato objavljal v zbirki *Zgodovina brez meja / Unbegrenzte Geschichte*. »Nacionalne zgodovine so napisane,« je dejal maja leta 2000 na posvetu o odnosih med Avstrijo in Slovenijo, ki ga je organiziralo avstrijsko veleposlaništvo. »Napisane so bile s težnjo po politizaciji etnosa in njegovi ozemeljski vključitvi

¹ Te smo se tedaj spomnili tudi v Zgodovinskem časopisu, gl. P. Vodopivec, Prof. dr. Andrej Moritsch – šestdesetletnik, Zgodovinski časopis 50/1996, št. 4, str. 595-597. Članek v jubileju prinaša tudi glavne Moritscheve biografske in bibliografske podatke, zato jih tu vseh ne ponavljam.

² Alpen-Adria, Zur Geschichte einer Region, Andreas Moritsch (Hrsg.), Mohorjeva družba – Celovec 2001, 628 str.

v nacionalno državo ... Zdaj potrebujemo novo zgodovino! Kar potrebujemo, je zgodovinopisje s transnacionalnim pristopom, tako kot se bodo v prihodnji Evropi oblikovale transnacionalne pokrajine. Ne razmejevanje psevdo-različnih narodov, temveč pospeševanje skupnega življenja različnih narodnosti z upoštevanjem njihovih posebnih lastnosti mora biti ena prednostnih nalog družboslovja in zlasti zgodovinopisja ...»

Moritscheva težnja po vzpostavljanju mostov in vezi med avstrijskimi, slovenskimi in drugimi slovanskimi kolegi, mi je bila osebno posebej blizu. Ideja o avstrijskih znanstvenih izpostavah, v organizaciji in s finančno podporo avstrijskega ministrstva za znanost, ki je v Ljubljani zaživela z izjemno uspešno izpostavo Avstrijskega inštituta za vzhodno in jugovzhodno Evropo, se je prvič oblikovala v prijateljski družbi, ki se je zbrala v Moritschevem stanovanju. Za njeno uresničitev je bilo odločilno, da je veselemu večeru poleg gostitelja, dr. A. Suppana, dr. F. Bistra, dr. W. Lukana in podpisanega prisostvoval tajnik tedanjega avstrijskega ministra za znanost. Takratni tajnik ministra dr. Buseka je bil dr. Peter Mahringer, ki je bil tudi Moritschev sošolec. Mahringer je zamisel prenesel ministru, ta pa je dal nato pobudi ne le »zeleno luč«, temveč tudi najpotrebnejša sredstva. Danes delujejo ljubljanski podobne avstrijske znanstvene izpostave še v Budimpešti, Sofiji, Bratislavi in Sankt Poltnu, odprli pa naj bi ju tudi v Zagrebu in Beogradu. Moritsch je v času, ko je še delal in bival na Dunaju, zbral okoli sebe tudi skupino raziskovalcev, ki je pripravljala in pripravila knjigo o zgodovini prostora med »Alpami in Jadranom«. Pri tem se je v razgovorih in srečanjih sodelavcev projekta kmalu izkazalo, kako težko je pri takšnem, regionalno in nadnacionalno zasnovanem delu preseči tradicionalne nacionalne okvire, saj vrste raziskav, ki bi lahko omogočile široko zasnovano regionalno sintezo, preprosto ni bilo. Zgodovinski priručnik »Alpe-Adria« je bil eden najljubših Moritschevih projektov, čeprav je ideja regionalnega gospodarskega in kulturnega sodelovanja v alpsko-jadranskem prostoru z novimi političnimi razmerami po razpadu Jugoslavije in osamosvojitvi Slovenije in Hrvaške nekoliko izgubila na pomenu. Toda za Andreja Moritscha je bila bolj kot aktualna politična relevantnost pomembna nad in transnacionalna usmeritev projekta, zato lahko le obžalujemo, da je knjiga izšla šele po njegovi smrti.

Med številnimi projekti, ki jih je Moritsch prebudil po vrnitvi na Koroško in se nadaljujejo tudi po njegovi smrti, je tudi mednarodna poletna šola v Bovcu, katere se je poleg slovenskih, avstrijskih in italijanskih predavateljev udeležujejo študentje treh dežel. Bovška zgodovinsko-geografska poletna šola je prvi in v »alpsko-jadranskem« prostoru edinstven poskus te vrste, po Andrejevi zamisli pa naj bi imela predvsem tri cilje: proučevanje posameznih geo-zgodovinskih vprašanj, ki povezujejo tri dežele in njihove obmejne regije; jezikovno izpopolnjevanje v nemščini, italijanščini, slovenščini in celo furlanščini, saj se je zdelo Moritschu Furlanijo in Furlane na vsak način potrebno pritegniti k sodelovanju, ter konkretno spoznavanje med študenti in učitelji treh dežel, ki naj bi ga popestrilo seznanjanje z bovško in tolminsko pokrajino ter njenimi ljudmi. Moritsch je aktivno sodeloval tudi v drugih, zlasti socialno-geografskih projektih, ki so raziskovali možnosti skupnega gospodarskega in infrastrukturnega načrtovanja v trikotniku Koroška-Furlanija-Slovenija in pri tem trdno verjel, da lahko takšne zamisli, če so uspešne, postanejo vzor tudi za obmejno in večnacionalno povezovanje tudi drugod v Evropi.

Moritschevo stališče, da je narod v bistvu miselni konstrukt z ideologijo, ki temelji v prav tako skonstruiranih »zgodovinskih slikah« (pri tej tezi se je opiral na Ernsta Gellnerja, Benedikta Andersona in Erica Hobsbawama), je naletelo med nekaterimi slovenskimi kolegi na bolj ali manj glasno nasprotovanje in ugovore. Toda istočasno so bilateralna avstrijsko-slovenska srečanja, ki so razpravljala o nacionalnih stereotipih in avtostereotipih na obeh straneh Karavank potrdila prenekatero Moritschevo tezo in oceno. Moritscheve kritike slovenskega zgodovinopisja so bile v tem smislu dobrodošla podpora zlasti srednji in mlajši generaciji slovenskih raziskovalcev, ki so se oddaljili od tradicionalnih, ozko nacionalno zamejenih zgodovinskih razlag in si prizadevali (oz. si še danes prizadevajo) oblikovati sodobnejši, nacionalno in ideološko manj obremenjen odnos do bližnje in bolj oddaljene preteklosti.

Andrej Moritsch je za svoja prizadevanja pri povezovanju slovenskih in avstrijskih zgodovinarjev in za svoje mednarodne projekte leta 1999 dobil visoko priznanje ambasadorja Republike Slovenije v znanosti. Za številne pobude, nepozabna srečanja in vezi, ki jih je tako uspešno vzpostavil in vzpostavil med nami, smo mu iskreno hvaležni tudi kolegi z obeh strani meje, Andrej Moritsch pa se je trajno zapisal tako v zgodovino avstrijskega kot slovenskega zgodovinopisja.

Peter Vodopivec

Jože Dular (1915–2000)

V dneh, ko so se slovenski kulturniki pripravljali na svoj kulturni praznik, nas je po krajši bolezni zapustil slovenski pisatelj Jože Dular. Mož iz rodbine, ki ima na Dolenjskem največ akademskih izobražencev, je bil sinonim za kulturno dejavnost v Beli krajini po II. svetovni vojni.

Že iz gornjega podatka izhaja dejstvo, da je Jože Dular za slovenske zgodovinarje pomemben v več ozirih. Najprej ga moramo omeniti kot predstavnika slovenskih pisateljev in kulturnikov v najširšem smislu besede tiste generacije, ki je obetala pred II. svetovno vojno prevzeti glavno breme slovenske kulture. Slovenskim zgodovinarjem sta najbolj znana Emilijan Cevc in Jože Kastelic, omeniti pa moramo še Vinka Beličiča, Jožeta Brejca-Javorška, Ceneta Vipotnika, Severina Šalija ... Bolj kot II. svetovna vojna je te ljudi uničila revolucija. Tako kot takrat niso bili idejno povsem enotni, jih je tudi povojna oblast postavila na nasprotno bregove. Eni so pred njo emigrirali, drugim je dovolila kariere, tretje je kot kulturnike in literarne ustvarjalce skušala onesposobiti. Jože Dular je bil poslan na nižjo gimnazijo v Belo krajino. S prilagodljivostjo, ki se ukloni zgolj toliko, da tujo zlobo obrne v splošno, ne lastno korist, se je z dušo in telesom vključil v življenje dežele onstran Gorjancev. Nekoliko je zmanjšal, ne pa opustil, ljubezen do poezije in se usmeril v vezano besedo. Oblastem je prepustil gojenje kulta o Beli krajini kot zibelki partizanstva, od katerega je imela deželica malo več kot nič in ubral lastno pot. V slovenski javnosti se je uveljavil kot izjemen literarni glasnik Dolenjske in Bele krajine. Ker ni živel v središču in ni bil z nikomer klanovsko ali skupinsko povezan, je bil vselej nekoliko v ozadju, kar pa je bilo delno povezano tudi z njegovo osebnostjo. Nikoli ni bil pripravljen izpostavljati sebe kot osebnosti, ampak je bil vselej prepričan, da o tem, kar želi povedati, povedo dovolj njegova dela. Slovensko zgodovinopisje, tudi literarno, ima do ljudi in kulturnih skupin, kamor je sodil tudi Jože Dular, še vedno neporavnan dolg.

Zgodovinarji smo slavista Jožeta Dularja, leta 1941 je na ljubljanski univerzi diplomiral tudi iz romanistike in primerjalne književnosti, vselej šteli za svojega spoštovanega kolega. Najprej moramo v tem pogledu omeniti njegove zasluge pri nastanku in razvoju Belokranjskega muzeja, ki je neločljivo povezan prav z njegovim življenjem in delom. Po prenehanju šolniške tlake 1951. leta, se mu je predal v popolnosti. Tako kot njegova kolega in prijatelja, novomeški Janko Jarc in brežiški Stanko Škaler. Jože Dular ni postavil samo enega najbolj urejenih muzejev v Sloveniji, ampak je hkrati skrbel še za arhivsko gradivo, za varstvo spomenikov in tudi naravno dediščino. Dejansko sloni preobrat v slovenski zavesti, ki ne vidi več Bele krajine zgolj kot pokrajine belih brez in belokranjskih plesov, ampak kot regijo s specifično zgodovino, predvsem na rezultatih njegovega dela.

Pokojni slovenski pisatelj ni bil le muzealec, ki bi skrbel le za zbiranje, restavriranje, inventariziranje (po tem muzej še danes vodi) in razstavljanje muzealij, ampak je tudi pisal. V več izdajah je izšla njegova zgodovina Metlike, pisal je o bratih Navratilih, izdal je tudi nekakšen belokranjski biografski leksikon. Sodeloval je tudi pri ustanovitvi Dolenjske založbe, ki je nastala dejansko zaradi muzealskih in krajevnozgodovinskih potreb. Dejansko so njeni ustanovitelji hoteli z njo postaviti na noge znanstveno proučevanje Dolenjske in Bele krajine. Žal je podjetje kmalu zamrlo. Njegovi pobudniki so malo prehiteli čas.

Posebno poglavje je pri Dularju zgodovina gasilstva, ki ima v Metliki svoje muzejsko središče. O njej je tudi pisal. Mogoče se zdi ta tematika komu trivialna, je pa vse prej kot to. Gasilci niso izvrševali samo svojega temeljnega poslanstva, ampak so bili v mnogih krajih tudi nosilci kulturnega in družabnega življenja. K temu so jim nemalo pripomogli lastni prostori in nadstrankarstvo. Nenazadnje so bili gasilci desetletja edini na Slovenskem, ki so razvijali slovenski poveljevalni jezik. Dejansko so bili nekakšna narodna vojska, ne da bi se tega zavedali.

Jože Dular je ustanovil tudi Belokranjsko muzejsko društvo in ga vodil več desetletij. Bil je med aktivnejšimi v Zvezi zgodovinskih društev Slovenije. Dejaven je bil tudi pri Slavističnemu društvu. Kot član obeh strokovnih združenj si je še posebno prizadeval za postavitev spominskih obeležij vidnim Belokranjcem.

Jože Dular se ni nikoli stroki vsiljeval kot avtoriteta, čeprav je za krajevno zgodovino to nedvomno bil. Njegov odnos do naše stroke je razviden tudi iz njegovih literarnih del, ki običajno ne slonijo le na obravnavah preteklosti, ampak tudi na arhivskem gradivu in ustnih virih. Širši javnosti je znan predvsem po opisu račje kuge, ki je oropala Krko izjemnih rakov, nič drugače pa ni tudi z njegovim zadnjim literarnim delom Mesto nad Bojico, ki nam razkriva vsakdanje in zlasti družabno življenje Metlike v 19. stoletju. V tem sklopu moramo poudariti tudi njegovo poezijo, ki pa je izjemen odmev časa in prostora.

Pokojni slovenski pisatelj, tako se je označeval sam, mi pa dodajmo še zgodovinar v najširšem in zgoraj opisanem smislu besede, je bil predvsem človek peresa in dejanj, ne pa danes tako popularnega nastopaštva. Ostajal je zvest sebi in svojemu poslanstvu, pragmatizem zanj ni bil resničnega človeka vredna kategorija. Ker se za pravico borijo predvsem otroci in norci, je on resnici služil z vero, da bo nekoč boljše. Ko so ga po zlomu komunizma hoteli nekateri, tudi dobronamerni, slovenski javnosti predstaviti kot njegovo žrtev, kar je koncem koncev tudi bil, te vloge ni sprejel. To bi bila negacija njegovega dela, ki je poznalo tudi zgubljene bitke, ne pa življenja. Njegovo življenje ni bilo posvečeno nesmiselnemu heroizmu, ampak ljubezni in odgovornosti do časa in prostora, družine in naroda, domovine in človeštva, postal je in ostaja »luč za svetlejša dni«.

Stane Granda

Šolska kronika Zbornik za zgodovino šolstva

Slovenski šolski muzej v Ljubljani izdaja svoje glasilo, ki izhaja kot vsakoletni zbornik s tradicijo leta 1964 nastalega zbornika šolsko-pedagoških muzejev v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Kot specializirana slovenska revija za zgodovino šolstva in pedagogike predstavlja včerajšnji utrip naših šol in je s svojim sporočilom obrnjena h koreninam, iz katerih raste tudi današnji šolski dan.

Revija je odprta za zgodovinarje, pedagoge, slaviste in vse šolnike, pa tudi za zgodovinske krožke, ki s svojimi prispevki predstavljajo raziskovalne rezultate s področja zgodovine šolstva od študij, do objav virov, spominskih zapisov in poročil o publikacijah. Objavlja pa tudi bibliografijo za slovensko zgodovino šolstva.

Zbornik za zgodovino šolstva - Šolska kronika je na voljo naročnikom in drugim na sedežu uredništva v Slovenskem šolskem muzeju, Plečnikov trg 1 v Ljubljani.

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

31. mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Mogersdorf (Modinci)

Köszeg, 3.–6. julij 2001

Kakor vsako leto je tudi letos v začetku julija potekal mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Mogersdorf (Modinci), letos že enaintrideseti in to pot na Madžarskem v Köszegu. Letošnja tema srečanja je bila Vloga cerkvá v procesu modernizacije družbe v 18. in 19. stoletju v panonskem prostoru. To je bilo obravnavanje tematike iz preteklega leta in ta cikel bo sklenjen naslednje leto, ko bodo referati obravnavali 20. stoletje. Kolegi iz Madžarske simpozij vedno organizirajo v Köszegu in tako smo se v okviru Modincev tu srečali že sedmič. Reči je treba, da je bil simpozij letos še posebej dobro organiziran, nobenih problemov ni bilo z nastanitvijo, ki je v preteklosti večkrat povzročalo nezadovoljstvo. Zelo zanimiva je bila ekskurzija v okoliško gričevje, ki mu Madžari pravijo Köszeghegyalja, kjer smo si ogledali nekaj nadvse zanimivih historičnih objektov. Letos sicer nismo dobili seznama udeležencev, imel sem pa vtis, da je bilo udeležencev manj kot prejšnja leta, vsekakor pa se še ni zgodilo, da bi bilo tako malo udeležencev iz Slovenije. Če izvzamemo oba referenta, ki sta prišla seveda na stroške organizatorjev, dveh sodelavk Univerzitetne knjižnice v Mariboru, ki jima je stroške plačala njuna ustanova, je mariborska univerza to pot podelila le tri štipendije: dvema študentkama in podpisaneu kot članu mednarodnega organizacijskega komiteja. Namesto sedem nas je bilo doslej vedno vsaj trikrat toliko in majhnost naše udeležbe je vzbujala veliko začudenje. Mariborska univerza tudi ni poslala nobenega uradnega predstavnika na otvoritveno slovesnost. Tu je treba omeniti, da zbornika modinškega srečanja s Ptuja iz leta 1998 tudi še nismo izdali, ker zanj ni niti tolarja, že v letu 2003 pa bomo spet na vrsti za organizacijo simpozija, kar je finančno vse drugačen zalogaj, kot pa poslati k drugemu prireditelju le referente in skromno delegacijo. Povrh bo seveda spet treba izdati zbornik in to bo že drugi. Škoda res, da simpozij Modinci za mariborsko univerzo ni več prioriteta. Ta simpozij je namreč mednarodno srečanje, ki je v trideset letih pokazalo svojo upravičenost, izoblikovalo svojo znanstveno fiziognomijo in daje upoštevanja vredne rezultate, posebno pomembno pa je tudi zaradi druženja in spoznavanja kolegov iz panonskega prostora, o katerem so prav vse države udeleženke dotlej imele slabo povezavo in pomanjkljivo védenje in poznavanje. Mariborska univerza je bila v času nastanka ena pobudnic in takrat je bil modinški simpozij za porajajočo se mariborsko univerzo eno prvih in tedaj še redkih oken v tujino, čeprav na vzhod, kjer je staro reklo *ex oriente lux* sicer imelo še drugačen prizvok. Danes je seveda marsikaj drugače, vendar naj bi tradicija le še nekaj veljala, predvsem pa so ostali sosedje isti in vsem je ta simpozij tako in toliko pomemben, da prav krčevito vztrajajo na njem in so celo za spremembe, ki bi bile nemara res potrebne, manj dovzetni, kot bi bilo pričakovati.

Že omenjeni problem izdajanja zbornikov pa ne pesti le Slovencev, pač pa je postal že kar problem na sploh, saj je na tem področju že nekaj časa zastoj. Zadnji zbornik, ki je zagledal beli dan, je iz srečanja v Trakoščanu, ki je bilo 1997. Manjkajo torej iz Ptuja 1998, Gradca 1999, Mogersdorfa 2000 in seveda letošnji. Na dolgu pa so tudi še iz let 1987, 1995 in 1996. Še nenatisnjeni zborniki se torej kopičijo, kar ni prav nič spodbudno, še posebej zato, ker ni več povsem jasno, če bodo res vsi izšli, tako kot je bilo dogovorjeno, torej vsi referati v originalnem jeziku in pa v nemščini, saj finančni problemi ne pestijo samo nas. Zadnji hrvaški je recimo izšel sploh samo v nemščini.

Naslednji simpozij bo na Hrvaškem, in sicer v Koprivnici od 2. do 5. julija 2002. Referatov bo letos več, in sicer iz vsake države oz. dežele po trije, prirediteljica pa bo prispevala 4 referate, torej bo vseh referatov 16. Novo je tudi to, da je prireditelj sklenil zato, da bi bilo čim več poslušalcev, vse referate spet simultano prevajati. Pokazalo se je namreč, da rešitev s samo dvema jezikoma, torej nemščino in angleščino, ni prinesla rezultatov, stroškov pa ni bilo tako zelo veliko manj.

Preden sumarno naštejemo referate in referente, ne da bi se spuščal v podrobnejšo oznako ali celo v polemiko, naj vendar zapišem, da je bilo splošno prepričanje udeležencev letošnjega simpozija, da so bili referati vsi zelo dobri, da je torej organizacijskemu odboru uspelo najti referente, ki so prispevali marsikaj novega in da ni šlo za ponavljanje in sumiranje že znanega, kar se tudi dogaja in čemur se ne da povsem odreči, ne na tem simpoziju, pa tudi na drugih ne.

Kot je na modinskih simpozijih običajno, je imel uvodni referat domačin, v našem primeru je bil to *Lászlo Csorba* iz Budimpešte, ki je govoril o temeljnih vprašanih cerkvene politike v času modernizacije habsburške monarhije in to predvsem z vidika svobodne cerkve v svobodni državi. Tudi prvi naslednji referent je bil Madžar, in sicer profesor na univerzi v Debrecenu *János Bártá*, ki se je osredotočil na vprašanje odnosa med cerkvijo in državo, kakršen je bil v 18. stoletju na Ogrskem in pokazal kako Habsburžanom ni uspela popolna rekatolizacija, pač pa je bilo v ogrskih deželah konec 18. stoletja skoraj četrtnina protestantov (14 % kalvincev in 9 % luteranov), poleg njih pa še 21 % ortodoksnih, 6 % grških katolikov in 1 % Judov ter 49 % katoličanov. *Norbert Frank* iz Eisenstadta (Železno) je govoril o posledicah jožefinizma v današnji Gradiščanski in opozoril, da je bila cerkev sicer potrebna reform, vendar je zlasti Jožef II. uvajal svoje reforme prehitro in nepotprežljivo, zato se tudi niso v celoti posrečile. Na ozemlju, ki ga je referent obravnaval, je bilo ukinjenih 7 samostanov, nekateri redovi se niso več vrnili, obdržala pa se je regulacija far, večina reform pa se je do srede 19. stoletja morala umakniti staremu.

Alois Ruhri iz Gradca se je posvetil položaju cerkve in družbenemu razvoju na Štajerskem od razsvetljenstva do 1848 ter poudaril, da so razpustitev samostanov, reforma škofij in far, reforme na področju šolstva in univerze ter tolerančni patent dali cerkvenemu življenju povsem nov obraz. Protestanti so si prvič smeli organizirati samostojno, čeprav fragmentarno cerkveno organizacijo. Posebej se je zadržal pri delovanju škofa Jožeta Adama Arca kot »galionske figure« v času jožefinizma in Romana Sebastijana Zängerleja, ki je bil glavni predstavnik katoliške restavracije v predmarčnem času.

Iskra Iveljič iz Zagreba je pripravila pregled razvoja v banski Hrvatski od jožefinizma do nastanka političnega katolicizma. Na tem področju je del katoliške duhovščine kljub radikalnim reformam jožefinizem sprejel. To so bili sicer predvsem predstavniki nižje duhovščine, vendar pa tudi nekaj predstavnikov višje, kot n.pr. zagrebški škof Maksimilijan Vrhovac. V 19. stoletju je prišlo do dveh struj v katoliški cerkvi, iz konservativne se je konec 19. stoletja porodil politični katolicizem, ki se je že od 70. let upiral modernizaciji Hrvaške. Liberalni katolicizem pa je jasno nastopil že v revoluciji 1848/49, prevladal pa je v 60. letih 19. stoletja in med bolj znane liberalne katolike spadata škof Strossmayer in Franjo Rački.

Stane Granda iz Ljubljane je svoj referat naslovil z vprašanjem: »Duhovni pastirji ali narodni voditelji« in se osredotočil zlasti na razliko med mestno in podeželsko duhovščino, ki je mnogo storila za kulturni dvig slovenstva in za ohranitev slovenske narodne zavesti in prosvete.

Tretji madžarski referat je prispeval *Csaba Fazekas* iz Miskolca, ki je govoril o začetkih političnega katolicizma na Ogrskem od 1790 do revolucije 1848. Najprej je govoril o alternativah za cerkveno politiko, ki so nastopile v prvih desetletjih 19. stoletja, ter opozoril zlasti na tri zaporedne neuspehe katoliške cerkve (1832-36, 1839-40 in 1843-44) na t. im. reformskih deželnih zasedanjih. Večino referata pa je posvetil dokazovanju, da politični katolicizem ni nastopil šele v devetdesetih letih 19. stoletja, pač pa že v času reform 1844 do 1848, ko je katoliška cerkev ostro zavrnila liberalno reformno politiko opozicije, se zavzemala za povečan vpliv cerkvenih oseb v javnem življenju in spoznala važnost tiska ter začela materialno podpirati njej naklonjen tisk.

Gorazd Stariha iz Ljubljane je na podlagi novega arhivskega gradiva ocenil razmerje med cerkvijo, državo in družbo na spodnjem Štajerskem v času neoabsolutizma. Na temelju arhivalij o sporih Cerkve z vojsko in žandarmerijo, je prišel do zaključka, da je cerkev imela več sporov z državno upravo, vojsko in žandarmerijo kot pa s prebivalstvom.

Hans H. Piff (Pinkafeld) je na zelo zanimiv način predstavil krožek nekakšne cerkvene romantike, ki se je razvila v salonu grofov Széchény in Bathányi, ki sta jo začela redemptorist Klemens Maria Hofbauer in filozof, pesnik in zgodovinar Friedrich Schlegel.

Mario Střecha (Zagreb) na simpozij ni prišel, pač pa je bil prebran njegov referat o razvoju in delovanju katoliške cerkve v banski Hrvatski od 1880 do 1918.

Zelo koncizen in temeljit je bil referat *Michaele Kronthaler* iz Gradca o boju za konkordat, ki je bil v bistvu povzetek njenega habilitacijskega dela o tej tematiki.

Žal je bilo manj diskusije kot druga leta, morda zato ker ni bilo simultane prevajanja.

Letna konferenca angleških visokošolskih učiteljev, bodočih učiteljev in didaktikov zgodovine

»Values in History Teacher Education and Research«

Coleraine, 7.–9. julij 2001

Letne konference (*Standing Conference of History Teacher Educators*), ki je bila v Coleraine, na Severnem Irskem, od 7. do 9. julija 2001, se je udeležilo 29 udeležencev, med katerimi so bili poleg Britancev, tudi po en predstavnik iz Malte, dva iz Južne Afrike, en iz Združenih držav Amerike in en iz Slovenije.

Coleraine (86 km od Belfasta, 5 km od severne obale), leži ob reki Bann, v okraju Londonderry na severu Severne Irske in ima ok. 20 000 prebivalcev. V Coleraine je tudi eno od štirih univerzitetnih središč univerze Ulster (Coleraine, Belfast, Jordanstown in Magee Colle v Londonderry), ki je bilo ustanovljeno leta 1965. V tem univerzitetnem središču je bilo srečanje visokošolskih učiteljev zgodovine, ki usposablja bodoče učitelje zgodovine za poučevanje v srednjih šolah (od 11. do 18. leta) v Veliki Britaniji.

Program je bil razdeljen v dva sklopa, prvi sklop so bila predavanja didaktikov in raziskovalcev v visokem šolstvu, drugi sklop pa so bile kratke predstavitve udeležencev.

Prvi dan je imel predavanje Dan McCall (Šolski inšpektorat na Severnem Irskem), ki je predstavil zidne poslikave na Severnem Irskem kot primer zgodovine Irske in Severne Irske ter kot primer vizualne vojne na cestah med katoliki in protestanti.

Drugi dan sta Alan Smith in Armel Gallagher (Univerza Ulster) predstavila poučevanje vrednot (demokracija, človekove pravice, državljanstvo) in njihov vpliv na izobraževanje bodočih učiteljev na Severnem Irskem (uporaba motivacije, vživljanje v preteklost, odprtost raziskovanja, izkušensko učenje, moralno razmišljanje itd.). Joke van der Leeuw-Roord je bila povabljena, da predstavi evropsko organizacijo učiteljev zgodovine *Euroclio* in poučevanje zgodovine iz evropskega vidika. Predstavitve je potekala na podlagi ankete evropskih učiteljev in učencev.

Tretji dan je Hilary Claire (Oxfordska univerza) predstavila pomen šol za razvijanje vrednot kot so državljanska kultura, aktivna vloga državljana, razvijanje odgovornosti in zaupanja v družbi, spoštovanje različnosti v britanski družbi.

Anna Disney (Univerza Nottingham Trent) je predstavila svojo raziskavo, kjer je ugotovila pomembnost povezovanja znanja zgodovine in zgodovinskega raziskovanja z vsebino izobraževanja učiteljev. Raziskava je pokazala, da pedagoške in zgodovinske metode raziskovanja vplivajo na razvoj sposobnosti raziskovanja zgodovinske vsebine. Študentje, ki nimajo veliko izkušenj s pedagoškim raziskovanjem in tudi malo zgodovinskega znanja, lahko v enem letu s pomočjo samostojnega raziskovanja lokalne zgodovine, razvijejo sposobnosti zgodovinskega raziskovanja. Ugotovila je tudi, da je potrebno, da je učitelj, ki poučuje zgodovino, tudi razmišljajoči praktik in zgodovinski raziskovalec.

Alan McCully (Univerza Ulster) in Keith Barton (Univerza Cincinnati) sta v empirični raziskavi z naslovom Nacionalna identiteta in učni načrt na Severnem Irskem, ugotavljala ideje in prepričanja učencev v starosti od 12. do 15. let na Severnem Irskem. S pomočjo intervjujev sta ugotovila, da učenci povezujejo zgodovino z dediščino, s prostorom in družbo. Učenci tudi menijo, da bi morala šola pomagati razumeti sodobni konflikt na Severnem Irskem (iz verskega, politične in družbenega vidika).

Richard Dargie (Univerza Edinburgh) je predstavil različne politične zemljevide v atlasih, ki so jih uporabljali v nemških šolah od leta 1919 do 1990 v povezavi z nemško in evropsko zgodovino. Zemljevide je dobil v nemškem inštitutu Georga Eckerta v Braunschweigu.

Sama sem predstavila vlogo predmeta zgodovine v osnovnih in srednjih šolah ter začetno izobraževanje v Sloveniji. V prvem delu sem predstavila slovenski šolski sistem, cilje in vsebino zgodovi-

ne v osnovni in srednji šoli ter razvoj poučevanja zgodovine v zadnjih letih. V drugem delu sem predstavila program zgodovine na Filozofski fakulteti s poudarkom na programu predmeta Didaktika zgodovine. V tretjem delu pa sem predstavila pomen individualnih konzultacij kot alternativni način dela s študenti pri predmetu Didaktika zgodovine.

Prispevki vseh predavanj in predstavitev bodo objavljeni v posebni izdaji: *Standing Conference of History Teacher Educators in the United Kingdom*, ki bo pripravljena za naslednjo konferenco v Edinburghu julija 2002. Številne informacije o HTEN v Veliki Britaniji pa se lahko dobijo tudi na naslovu: www.hten.org.uk.

V Veliki Britaniji morajo učitelji, ki poučujejo učence od 11. do 18. leta, končati visokošolski program iz predmeta zgodovina in enoletni program oz. kurz podiplomskega pripravlanja na poučevanje (36 tednov), ki se imenuje PGCE (*Postgraduate Certificate of Education*). Za podiplomski program je odgovorna vladna agencija, ki se imenuje *Teacher Training Agency* (<http://www.canteach.gov.uk/>).

Če se diplomanti odločijo, da bodo postali učitelji zgodovine, lahko izberejo tri različne možnosti podiplomskega izobraževanja. Prva možnost je poučevanje učencev od 3. do 11. leta starosti (zgodovina od 5. leta naprej), druga možnost je poučevanje učencev od 7. do 14. leta starosti in tretja možnost je poučevanje učencev od 11. do 18. leta starosti. Potem morajo poslati prošnjo na izbrano visoko šolo ali univerzo. Izbrani so lahko šele po intervjuju z visokošolskim učiteljem bodočih učiteljev.

Enoletni tečaj sestavlja teoretični del, ki se odvija na univerzi oz. pedagoških visokih šolah (približno ena tretjina, 12 tednov) ter praktični del, ki se odvija na šolah (približno dve tretjini, 24 tednov). Povezava med univerzami oz. visokimi šolami ter osnovnimi in srednjimi šolami je zelo pomembna in dobro organizirana.

Podiplomski program za bodoče učitelje zgodovine vsebuje poznavanje in razumevanja predmeta, načrtovanje, poučevanje in organizacijo dela v razredu, ocenjevanje, spremljanje razvijanja sposobnosti pri učencih itd. Vsebina teoretičnega dela se navezuje na predmetne sposobnosti in sposobnosti poučevanja, vlogo in vsebino zgodovine v učnih načrtih in srednješolskih izpitih, delo v muzejih in na terenu ter na evalvacijo in razmišljanje o lastnem delu ter tudi na medsebojno izmenjavo izkušenj. Bodoči učitelji morajo znati uporabljati znanje predmeta v razredu, načrtovati učenje zgodovine, izbrati učno vsebino, uporabljati pisne in vizualne vire, smotrno uporabljati informacijsko-komunikacijsko tehnologijo in tudi ocenjevati napredek učencev. Ravno tako pa morajo poznati tudi individualne značilnosti učencev in načrtovati učne cilje v skladu z učnimi načrti. Za vsebine teoretičnega dela so odgovorni visokošolski učitelji, ki so ponavadi izkušeni učitelji, pisci učbenikov ali didaktiki. Delo poteka v obliki predavanj, seminarjev in konzultacij ter medsebojnih izmenjav idej, izkušenj in uči.

Vsebina praktičnega dela, ki se odvija na šolah je v rokah izkušenega učitelja – mentorja, ki spremlja napredek bodočega učitelja ter svetuje pri načrtovanju učnih ur. Bodoči učitelj hospitira še posebej na začetku in na koncu svoje prakse, piše zapisnike, komentarje in razmišljanja, dolgoročno in kratkoročno načrtuje priprave, pripravlja učila, poučuje različne razrede, evalvira svoje učne ure (napredovanje znanja in razumevanja pri učenju in učne rezultate) ter razmišlja o lastnem napredku pri poučevanju.

Bodoči učitelji morajo opraviti tri obveznosti oz. naloge, ki se ocenjujejo. Prva naloga vsebuje vprašanja o učinkovitem učenju in poučevanju, druga naloga se nanaša na vlogo jezika v razredu, tretja naloga pa se nanaša na načrtovanje pedagoškega dela in spremljanje napredka učencev. Tako *Qualified Teacher Status* v Veliki Britaniji zahteva, da morajo imeti britanski učitelji ustrezno znanje o predmetu, o jeziku in ustrezne sposobnosti poučevanja. Ravno tako pa morajo znati uporabljati informacijsko-komunikacijsko tehnologijo, ovrednotiti in stalno izboljševati svoje delo v razredu. Glavni namen podiplomskega programa je, da postanejo bodoči učitelji razmišljajoči praktiki, ki spremljajo lasten napredek, se znajo prilagajati in izboljševati pedagoško delo.

Če primerjamo izobraževanje angleških bodočih učiteljev zgodovine z izobraževanjem bodočih učiteljev zgodovine v Sloveniji, potem lahko ugotovimo, da se slovenski študentje oz. bodoči učitelji zgodovine seznanijo s teorijo in tudi prakso pedagoškega dela oz. didaktiko zgodovine že v 4. letniku (120 ur) na Filozofski fakulteti v Ljubljani ali v 3. in 4. letniku (90 ur) na Pedagoški fakulteti v Mariboru. Teoretični del sicer prevladuje in se vsebinsko letno dopolnjuje v skladu z razvojem splošnih in specialnih didaktik, praktični del pa je krajši (manjše število hospitacij in nastopov in krajša pedagoška praksa na šolah).

Čeprav slovenski bodoči učitelji – študentje pričakujejo že veliko od predmeta didaktike zgodovi-

ne, še posebej veliko praktičnih izkušenj in začetno gotovost za delo v razredu, se morajo zavedati, da morajo po diplomi opraviti enoletno pripravništvo na osnovni ali srednji šoli (10 mesecev), ki vključuje praktično delo in temelji na skupnem delu učitelja mentorja in pripravnika ter bi ga lahko primerjali s praktičnim delom podiplomskega izobraževanja bodočih učiteljev v Veliki Britaniji. V času pripravništva je izrednega pomena tudi teoretično znanje, ki ga osvojijo v času študija, tako da lažje organizirajo delo v razredu, uporabljajo različne oblike in metode poučevanja in učenja ter se usposablajo za samostojno poučevanje. Seveda pa morajo tudi stalno analizirati svoje delo oz. praktične izkušnje in poskušati izboljšati pedagoško delo. V okviru enoletnega pripravništva pa morajo pripravniki opraviti tudi izpit iz predpisov ustavne ureditve Republike Slovenije, iz predpisov pedagoške dokumentacije in iz poznavanja slovenskega jezika kot jezika pedagoške komunikacije. Oceno usposobljenosti učitelja za samostojno poučevanje pa poda učitelj – mentor. (*Pravilnik o pripravništvu in o strokovnem izpitu strokovnih delavcev na področju vzgoje in izobraževanja. Uradni list SRS, št. 30/96.*)

Tudi Svet Evrope je začel s projektom evalviranja in spremljanja izobraževanja bodočih učiteljev zgodovine ter spremljanja dela visokošolskih učiteljev zgodovine pri članicah Sveta Evrope. Tako se informacije o angleškem sistemu izobraževanja nahajajo v: *Sinclair, Y, McLaughlin, M. (1998). How secondary history teachers are trained in England. V: Initial training for history teachers in thirteen member states of the Council of Europe. Contributions to the seminar. Vienna, Austria, 19.–22. April 1998. Council for Cultural Co-operation, str. 41–44.*

Konferenca v Coleraine se je ravno končala, ko so se 12. julija začeli tradicionalni pohodi protestantskega Oranskega reda v spomin na zmago protestantskega kralja Viljema Oranskega nad katoliško vojsko leta 1690 in s tem tudi številni nemiri, ki jih vsako leto sprožijo številne protestantske skupine (npr. Ulsterski borci za svobodo ali Sile ulstrskih prostovoljcev) ter tudi katoliške skupine v številnih mestih na Severnem Irskem.

Danijela Trškan

Mednarodna znanstvena konferenca »Govorica nasilja«

Koper, 11. – 13. oktober 2001

V Kopru se je od 11. do 13. oktobra 2001 odvijala mednarodna konferenca z naslovom »Govorica nasilja«, ki je bila organizirana s strani Zgodovinskega društva za južno Primorsko in Znanstvenega raziskovalnega središča Republike Slovenije v Kopru. O nasilju in njegovih manifestacijah skozi zgodovino naj bi spregovorili raziskovalci iz Slovenije, Hrvaške, Italije in Združenih držav Amerike. Največ predavateljev, napovedanih jih je bilo kar šestinpetdeset, je prihajalo iz vrst zgodovinarjev, da pa bi se tega pojava lahko lotili čimbolj interdisciplinarno, so s svojimi prispevki sodelovali tudi sociologi, socialni antropologi in lingvisti.

Predavatelji so nas skozi svoje referate vodili v različne smeri. Tako smo se na potovanju skozi čas in prostor dotaknili tudi različnih družb in njihovih institucij, ideologij, verskih skupnosti, marginalnih skupin in posameznikov, sledili smo razvoju najrazličnejših idej ter bili priča dogodkom, ki so se raziskovalcem zdeli še posebno pomembni za razumevanje sedanosti.

Zaradi tako širokega spektra najrazličnejših naslovov referatov so se organizatorji odločili, da simpozij razdelijo na pet sklopov. V prvem sklopu z naslovom »Prikazi nasilja« so avtorji predstavljali manifestacije nasilja ter poskušali izluščiti njihove vplive na kasnejše dogajanje. Srečali smo se z utopičnimi predstavami, ki jih je plemstvo imelo o križarskih vojnah, z zakulisjem viteških ugrabitev plemenitih gospa, s specifično obravnavo dvobojev, z grozotami Kandijskih vojn v Dalmaciji, nato pa še z opisom nasilja v novem veku ter dvajsetem stoletju.

Drugi sklop je obravnaval »legitimnost nasilja«. Posvetil se je predvsem odnosu med posameznikom, ki je pravkar prekršil določena družbena pravila in družbo, ki si je vzela pravico, da ga je preko svojih institucij zato kaznovala. Seznanili smo se, kako so te institucije delovale v Dubrovniku, Benetkah, Pulju in Pazinski grofiji, na Sardiniji ter drugod po Evropi. Na ta način je vzporedno nastajala

svojevrstna zgodovina prekrškov in kazni, ki nas je s polnih srednjeveških trgov, nekakšnega odra za vsa javna kaznovanja, preko nacionalizma in rasizma odpeljala med hladne, sive zidove uničevalnih taborišč dvajsetega stoletja, kjer sta mučenje in smrt posameznika izgubila vsakršen pomen in sporočilo ter postala namen le sama sebi.

Tretji sklop je v svojem okviru združil raziskovalce, ki so govorili o »nelegitimnosti nasilja«. To pot je bil poudarek na raziskovanju nasilja, ki je v določenih okoliščinah nenadoma postalo »žrtev« obsodb. Tako nasilje so obsojali v družini, na sodiščih, znotraj mest, verskih redov in cerkve, v politiki, vojski, literaturi, na državni ravni, v zvezi z dogodki 11. septembra 2001 v ZDA pa se je omenilo celo obsodbo določenih vrst nasilja na globalnem nivoju.

Glavno orodje obsodbe nasilja je že zelo zgodaj postalo pravo, zato ni čudno, če je četrti sklop predavanj raziskoval prav odnos med »nasiljem in pravom«. Pravo je bilo prisiljeno svoje razumevanje nasilja in njegove legitimnosti oziroma nelegitimnosti stalno oblikovati glede na najrazličnejše procese, ki so zaznamovali razvijajoče se družbe. Poleg nasilnih aktov, kot so rop, pretep, mučenje, umor, se je bilo treba opredeliti tudi do bolj zapletenih primerov nasilja, kot so samomor, detomor, dvobojevanje, psovanje in podobno.

Ker se je simpozij odvijal v Kopru, se je njegov programski odbor odločil, da skozi zadnji sklop osvetli tudi dogajanje v obmejnih prostorih. Tako so avtorji referatov pod skupnim imenovalcem »na meji« skušali najti manifestacije govornice nasilja, za katere je značilno, da so posledica meje, ki so jo med seboj potegnile določene družbene skupine ali posamezniki. Tako smo preko Bizanca, Iberskega polotoka, Istre, Sardinije, Benetk in Milana od geografskih in političnih meja prešli še na ovire, ki so v določenih časovnih obdobjih razdelile družbene razrede na višje in nižje, moškega dvignile nad žensko, vojaka obravnavale drugače kot civilista, istrskemu čarovniku-štregonu omogočale zaklinjati nič hudega sluteče in preklinjajočemu dovolile, da je užalil svojo žrtev.

Diskusije, ki so se razvile po vsakem sklopu in so se zaostriale na zaključni okrogli mizi, so bile izredno zanimive, vendar pa se je poznalo, da je bilo toliko predavanj v tako kratkem času le prevelik zalogaj za večino sodelujočih. Skoraj nemogoče je bilo namreč združiti vse ugotovitve omenjenih petih sklopov ter iz njih izveliči neke generalne zaključke, s katerimi bi lahko potegnili črto pod to konferenco. Govorilo se je predvsem o določenih temah, okoli katerih so se zbirali tisti strokovnjaki, ki so se zaradi sorodnosti svojih študij in časovnih obdobj, s katerimi so se ukvarjali, čutili izzvane. Zato se je vsem sodelujočim dalo še nekaj časa, da zberejo vtise ter na osnovi diskusije dopolnijo svoje referate, ki bodo nato objavljeni v reviji *Acta Histriae* v letu 2002 pod skupnim naslovom »Govorica nasilja«.

Jure Gombač

OCENE IN POROČILA

Ján Pauliny, **Arabské správy o Slovanoch (9. – 12. storočie)**. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Bernolákova spoločnosť, 1999. 214 strani.¹

V sklopu projekta *Moravia magna* in pod pokroviteljstvom Mednarodne akademske zveze iz Bruslja (Union académique internationale) sta Veda založba Slovaške akademije znanosti in Bernolákova družba v Bratislavi omogočili izid knjige z naslovom *Arabska poročila o Slovanih (9.–12. stol.)*, ki jo je pripravil slovaški arabist Ján Pauliny. Gre za prvo slovaško delo te vrste in obsega, čeprav so bila besedila posameznih avtorjev (npr. Ibn Rusta, Gardizi, al-Masudi, Ibn Hurdadhib, Ibrahim ibn Jaqub) že prej prevedena v slovaščino (čeprav le izjemoma iz izvirmika) in tudi že uvrščena med vire za slovaško splošno (P. Ratkoš: *Pramene k dejinám Vel'kej Moravy*, Bratislava 1968) in jezikovno zgodovino (J. Stanislav: *Dejiny slovenského jazyka*, III-Teksty, Bratislava 1957). Knjiga je nastajala v letih 1989 – 1997, ko se je avtor več let kot predavatelj zadrževal na Orientalističnem inštitutu Dunajske univerze, in med študijskem bivanjem v drugih orientalističnih središčih, npr. v Parizu (Collège de France) in Heidelbergu (Islamski seminar univerze v Heidelbergu). Ideja zanjo je stara več desetletij, po avtorjevih besedah pa se je porodila ob sodobni slovanski (predvsem poljski in češki) znanstveni publicistiki o arabskih zemljepisnih spisih; na realizacijo je spodbudno vplivala tudi izdajateljska dejavnost v islamskih in neislamskih državah, v Evropi med drugim tudi ponatis osemdelne edicije *Bibliotheca Geographorum Arabicorum* (Leiden 1967), prvič izdane v letih 1870 – 1894 (Leiden) v redakciji M. J. de Goeja. Vendar pa so Paulinyja vodili kulturološki in predvsem ožje strokovni razlogi. Zaradi nadčasovne vrednosti arabsko-perzijskih poročil za vpogled v zgodnejša zgodovinska obdobja evropskih, med njimi tudi slovanskih, ljudstev se mu je zdelo pomembno, da imajo tudi Slovaki neposreden dostop do njih, s strokovnega vidika pa se mu je zdelo nujno, da se besedila prevedejo iz izvirmikov in opremijo s filološkimi in interpretativnimi komentarji, ki bodo ustrezali sodobni ravni poznanja problematike, saj samo natančno preveden in ustrezno komentiran in interpretiran vir lahko strokovnjaki (npr. zgodovinarji, etnologi idr.) zanesljivo uporabljajo kot znanstveni vir. Pauliny je s to knjigo postavljeni cilj gotovo dosegel in celo presegel, saj ji je dodal tudi poglavja o splošnejših okvirih, da je bralcu omogočeno celovitejše razumevanje obravnavane problematike, npr. kratek oris arabske politične zgodovine kot zgodovinski okvir za stik med arabsko-perzijskim in slovanskim svetom oziroma posledično tudi za nastanek doslej znanih besedil (kar pa po avtorjevem mnenju skoraj gotovo še ni vse), celovitejša predstavitev orientalskih virov, geografskih šol in njihovih predstavnikov. Čeprav spadajo poročila arabskih in perzijskih piscev o Slovanih med uveljavljene in široko znane historične vire za slovansko zgodovino in iz njih s pridom črpajo informacije tudi novejša sinteze o slovanski zgodovini (prim. Francisa Conta *Les Slaves. Aux origines des civilisations d'Europe*, Pariz 1986), bo prav smiselno, da se izid knjige Jána Paulinyja opazi tudi pri nas – ne samo zaradi v njej zbranih sodobnih filoloških, bibliografskih in drugih podatkov, temveč ker je avtorja pri izbiri besedil vodila tudi pozornost na vse tisto, kar naj bi se v poročilih lahko nanašalo na Slovane v srednjeevropskem prostoru.

Knjiga v uvodnem delu (Predgovor, Uvod, Osnove arabske transkripcije) med drugim opozarja na težave, povezane z branjem v besedilih navedenih lastnih imen (celo toponimov in etnonimov, ki jih je načeloma lažje identificirati) zaradi posebnosti arabskega zapisa in možnosti različnega branja, ter na težave, ki nastajajo pri interpretaciji posameznih poročil, ker so pisci podatke neredko pridobivali iz različnih in posrednih virov in so včasih tudi nejasni ali si celo nasprotujejo. Sledijo še trije sklopi, in sicer (1) Splošni del s štirimi poglavji: Arabska poročila o Slovanih: njihov študij in prispevek; Arabci

¹ Arabska imena so glede na obravnavano delo iz tehničnih razlogov zapisana poenostavljeno.

in Slovani: izvor arabskega naziva Saqlab, Slovan; Arabsko poznavanje Evrope in slovanskih dežel; Viri in njih avtorji; antološko zasnovana (2) Besedila – prevodi in komentarji; in (3) bibliografski del. Knjiga je opremljena tudi z 12 tematskimi zemljevidi (Slovani v Mali Aziji; Arabski pohodi v letih 634–750; Omajadski kalifat v Španiji v drugi polovici 10. stol.; Kalifska država v letih 800–1000 n.št.; Glavne trgovske poti iz Kalifske države v vzhodnoslovanske dežele in na Balkan v 10. stol.; Glavne trgovske poti v 9.–11. stol. po Ibn Hurdadhibu in Ibn Hauqalu; Domnevani ozemeljski obseg Velikomoravske države l. 895; Evropa v 9. In 10. stol. po arabskih virih; Vzhodna Evropa po knjigi Hududa al-alama; Velika Morava v sodobnem svetu; Madžarski vpadi v Karpatsko kotlino v 9.–10. stol. po Konstantinu Porphyrogenetu; Potovanja Abu Hamida al-Garnatija).

V poglavju *Arabska poročila o Slovanih: njihov študij in prispevek* (str. 23–32) Pauliny pregledno predstavlja dosedanje raziskovanje arabskih in perzijskih srednjeveških poročil o Slovanih. Z zgodovinsko, zemljepisno in enciklopedično literaturo iz obdobja 9.–13. stol. so se evropski učenjaki in izobraženci srečali že zgodaj in to odseva tudi v latinskih prevodih teh besedil. Ponovno in v novi luči pa so bila v Evropi odkrita v začetku 19. stol., po Napoleonovi ekspediciji v Egipt. S stališča slavističnih študij je bilo prelomno leto 1823, ko je Ch. M. Fraehn, ruski raziskovalec nemškega rodu, v Sankt Petersburgu objavil komentiran prevod poročila Ibn Fazlana o potovanju k povolškim Bolgarom in Rusom ter mu dodal besedila še nekaj arabskih piscev. Objava je opozorila tako na informativni kot tudi na metodološki pomen teh besedil pri preučevanju starejše slovanske zgodovine, zato je bila deležna velike pozornosti in zanimanja. Pauliny v nadaljevanju spregovori o znanstvenem prispevku drugih raziskovalcev (F. B. Charmoy, ki je izdal prvo antologijo vzhodnih virov (1834), D. A. Chvolson, A. J. Garkavi, A. A. Kunik, V. R. Rosen, M. J. De Goeje idr.); nato predstavi še mlajšo, predvsem rusko in poljsko arabistiko, v okviru tega pa tudi komentirane izdaje posameznih spisov, npr. spisov Ibrahima ibn Jaquba (T. Kowalski, 1946) Ibn Fadlana (A. Z. V. Togan, 1939; I. J. Kračkovskij, 1939; A. P. Kovaljevskij, 1956 idr.), Anonimnega poročila (A. Tumanskij, G. Kuun, V. V. Bartold, V. Minorsky, B. N. Zachoder, J. Marquart, I. Hrbek itd.), samostojne izdaje najpomembnejših arabskih virov v štirih delih (T. Lewicki, 1956 – 1985), enciklopedije islama, zgodovine arabske književnosti (C. Brockelmann, 137 – 1942; F. Sezgin, 1967) itd., predvsem pa usodo poročil v češkem in slovaškem prostoru (npr. prispevek zgodovinarjev J. Jirečka in F. V. Sasinka, arabista R. Dvoráka) in njihovo vključitev v zgodovinsko in etnološko znanstveno literaturo (npr. L. Niederle, K. Moszynski, J. Stanislav, P. Ratkoš itd.).

Sledi poglavje o slovansko-arabskih stikih na Bližnjem vzhodu in Mali Aziji od 7. stol. naprej z naslovom *Arabci in Slovani: izvor arabskega naziva Saqlab, Slovan* (33–39). Prinaša sicer že znana vedenja, vendar pa z novimi nadrobnostmi ni povezano. O stikih Slovanov z Arabci poročajo tako bizantinski viri (npr. Theophanes), ki so registrirali vsaj dva množična prestopa bizantinskih najemnikov slovanskega rodu v arabsko vojsko v Mali Aziji in Siriji (npr. prestop večtisočglave skupine okrog leta 664 ali 665 in nekaj desetletij kasneje druge skupine), kot tudi sami arabski viri (str. 35). Opis antropološkega tipa Slovanov kot svetlolasih in svetlopoltih pa je kmalu prodril celo v arabsko književnost (prim. pesnika al-Ahtal, verjetno iz leta 691, in Džarir ter zgodovinar Ibn al-Kalbi). Sledi prikaz arabskih poimenovanj za Slovane; Pauliny ugotavlja, da že v najstarejših arabskih virih obstajajo tri arabizirane imenske oblike (tj. *Siqlab*, *Saqlab*, mn. *Saqaliba*), od katerih je oblika *Saqlab* arabski posnetek grškega *Sklávoi*. Ta etnonim je v hispanoarabskem okolju, kjer je bil ustanovljen omajadski kordovski emirat (leta 750), postal apelativ s pomenom 'suženj' (in se od tam razširil v druge evropske jezike), kar je bilo nedvomna posledica trgovanja s sužnji med muslimanskim in krščanskim svetom, pri čemer pa so po precej splošnem mnenju med sužnji (vsaj v začetku) prevladovali prav Slovani. Tudi po Paulinyju je na podlagi posrednih dokazov mogoče dopuščati možnost, da se je beseda *Saqlab* začela nanašati na bele sužnje katere koli etnične provenience (npr. Franke, Severjane, Madžare idr.). Zelo zanimiv je prikaz posebnega socialnega položaja slovanskih sužnjev (pogosto evnuhov) v Španiji in drugod v muslimanskem svetu, saj so neredko dosegli visoka in vplivna mesta, npr. v vojaški, administrativni, gospodarski in celo v znanstveni sferi. Iz ohranjenih dokumentov je mogoče razbrati, da naj bi bilo število slovanskih sužnjev od začetka 10. stol. razmeroma veliko: andaluzijski zgodovinar in politik Ibn al-Hatib omenja nekaj tisoč ljudi slovanskega rodu na dvoru omajadskega vladarja Asbdarrahmana III (912–961). Sledi predstavitev posameznih v arabskih in perzijskih virih zapisanih mitov in legend, povezanih z izvirom Slovanov (str. 38–39).

V tretjem poglavju (*Arabsko poznanje Evrope in slovanskih dežel* (str. 40–55)) najdemo prikaz politično-kulturnega okvira, v katerem so nastajala arabsko-perzijska poročila o Slovanih, npr. oris arabske ekspanzije v začetku 7. stol., nastajanje velike islamske države, ki je popolnoma spremenila dotedanjo geopolitično, kulturno in versko sliko velikega področja, saj je na zahodu vključevala južno in zahodno Sredozemlje ter segla na Iberski polotok do Pirenejev (za krajši čas celo čeznje), na vzhodu pa prestopila perzijske meje in se usmerila ali severovzhodno čez Kurasan do srednje Azije ali pa jugovzhodno čez Beludžistan do Indije. Prav tako Pauliny oriše upravno, versko, administrativno in vojaško organizacijo v kalifatu, v tem kontekstu pa zlasti skrb za cestno mrežo, ki je bila nujna za hiter in učinkovit pretok sporočil, trgovskega blaga ter za vojaško obvladovanje prostora celotne države. Pauliny razčlenjuje informacije v ohranjenih delih arabsko-perzijskih piscev (pri tem omenja blizu 20 imen) in jih skuša znanstveno objektivizirati tako, da jih primerja z še drugimi (nearabskimi) viri pa tudi z mnenji iz znanstvene literature. Za arabsko državo je bilo iz več razlogov pomembno, da bi bila zahodni in vzhodni del države povezana tudi z uporabo cestne mreže na severu, prek Evrope. Prav iz arabskih virov se je mogoče okvirno seznaniti s potekom glavnih tras starejših evropskih trgovskih poti, ki so povezovale zahod z vzhodom, srednjo Azijo prek vzhodne Evrope prav tako z zahodom, evropski in ruski sever z evropskim vzhodom in zahodom, poleg tega pa je mogoče določiti trase odcepljenih cestnih krakov. Te poti so nujno potekale tudi čez ozemlja, naseljena s slovanskimi plemeni, zato ne preseneča, da del poročil vsebuje tudi opažanja in popotne vtise poročevalcev o njih. Avtor se v razpravi dotika tudi etnične sestave trgovcev (npr. Judov, Arabcev, Bizantincev, Frankov, Normanov idr.), njihovega krajevnega izvira (npr. prikaz hipotez o izvoru judovskih trgovcih, ki se pojavljajo pod imenom ar-Radanija), vsebine trgovskih tovarov oziroma blaga, s katerim se je trgovalo. V tej zvezi se vrača k trgovanju s sužnji, saj je bilo v Evropi menda razširjeno že konec 6. stol. in v veliki meri v rokah Judov. Glavni »suženjski« trgi so bili Verdun, Mainz, Regensburg, Praga, Przemysl, Kijev, itd. Glede trgovine s sužnji – to so lahko postali tako pogani kot kristjani – so drugi viri bolj skopi, nekaj se jih je ohranilo v protestnih zapisih cerkvenih učiteljev (npr. zapis papeža Gregorja Velikega iz leta 591, življenjepis sv. Vojteha). Pauliny predstavlja socialno sestavo ljudi, ki so dajali informacije, zajete v arabskih geografskih spisih: to so bili popotniki, arabski in evropski (npr. frankovskih, bizantinskih, langobardskih) odposlanci, vojni idr. ujetniki, tujci, ki so živeli v kalifatu, posamezni bizantinski, frankovski, sirski in judovski pisani viri, na celotno prostorsko predstavo in kartografsko razdelitev naseljenega sveta na pasove pa so vplivala tudi antična geografska dela, npr. Ptolemejeva, od katerih je bila *Geographia* celo v prevedena v arabščino (9. stol.).

Splošni del se končuje s sistematičnim pregledom *Virov in njih avtorjev* (str. 56–85), pospremljenim z avtorjevimi arabističnimi in zgodovinskimi komentarji. Izkaže se, da se v zgodnejših poročilih omenjajo (predvsem / zgolj) videz in izvir Slovanov, njihova zveza z drugimi ljudstvi, njihova zemljepisna umeščenost in razširjenost (str. 56), v kasnejši arabski geografski literaturi, ki je znana pod zvrstnim nazivom *knjige o cestah in kraljestvih* in je nastajala sredi 9. stol., pa se podatki pomnožijo in postanejo nadrobnejši. Ta dela so služila praktičnim namenom, saj so vsebovala orientacijske in praktične vednosti, koristne za vsakogar, ki je bil na potovanju, danes pa so ti podatki neprecenljive vrednosti za študij nekdanjih narodopisnih, političnih in tudi gospodarskih lastnosti dežel. To potrjuje tudi pogled v slovansko etnološko in zgodovinsko literaturo za starejša obdobja (prim. L. Niederle, K. Moszynski, F. Conte itd), kjer se rekonstrukcija slovanskega etničnega bita (materialna, družbena in duhovna kultura, običaji in značaji itd.) v predzgodovinski dobi, kamor segajo tudi začetki porajanja slovanskih državnih tvorb (npr. češke, bolgarske, kijevske Rusije itd.), bistveno opira prav na tovrstne bizantinske in arabsko-perzijske zapise. Ker pa ta literatura popisuje tudi druge evropske etnične skupine, ki so prav tako bile na začetnih stopnjah državnega in etničnega konstituiranja, ki je pripeljalo do sodobne slike, je pomembna tudi kot vir za osvetljevanje položaja Slovanov med drugimi evropskimi ljudstvi.

V antologijski del (str. 89–173) je uvrščenih deset del devetih arabsko-perzijskih piscev. Vsako vpeljuje krajša biografsko-bibliografska predstavitev, vsi prevodi pa so opremljeni še s skupaj 408 filološkimi in drugimi opombami. Pauliny je priobčil ključne odlomke iz del Ibn Hurdadbiha, Ibn Rusta, dva iz Al-Masudija, Ibrahima ibn Jaquba al-Isra'ili at-Turtušija, Hududa al-alama, Gardizija, Šarafa az-Zamana Tahirja Al-Marwazija, Abu Abdallaha al-Idrisija in Abu Hamida al-Garnatija, v katerih se govori tudi o zahodnih in južnih Slovanih. Tu ni smiselno navajati vsebine vsakega izmed objavljenih odlomkov, omenim pa naj tudi s slovenskega stališča zanimiv odlomek iz al-Idrisijevega spisa *Poučna*

knjiga za popotnika, saj se v njem omenja tudi Koroška (Qarantra) in njeno mesto *F(il)ah* (*Beljak*) na reki *D(a)rawa* (*Drava*), označeno kot »lepo mesto sredi pokrajine, bogate z vodo in tekočimi rekami«; nato se omenjajo še *Siqlawus* (verj. madž. *Siklós*), *Baduara* (*Budin*), *Bal(i)grata* (*Stolni Beli grad*, madž. *Székesfehérvár*), *I(istr(i)kuna* (madž. *Esztergom*), *Š(u)bruna* (*Sopron*), *G(a)r(a)maš(i)ja* (*Krems*) *Ti(a)lus* (*Titel*), *Nitram* (*Nitra*), *I(fr(a)nkbi(l)la* (< *Francavilla*, *Sremska Mitrovica*), *(A)r(ra)ban(i)ja* ali *(A)r(i)n(i)ja* (antični *Arrabona*). V bibliografiji najdemo tudi podatek, da je H. Eisenstein na podlagi tega pričevanja skušal določiti historično-geografske meje Koroške (*Wiener Zeitschrift für Kunde des Morgenlandes* 83, 1993, str. 83–100).

Paulinyjeva knjiga z bogastvom podatkov iz arabsko-perzijskih spisov kot pogleda »od zunaj« in s sekundarnimi (filološkimi) podatki, zbranimi z različnih koncev in kritično predstavljenimi, kot pogleda »od zgoraj«, odseva neko davno politično-socialno resničnost, ki je brez te knjige ne bi doživeli tako živo in plastično. Ni pretirano zapisati, da to delo ni samo lokalni dosežek slovaške orientalistike, temveč poglobljen prispevek k znanstveni problematiki, hkrati pa mikavno branje tudi za nestrokovnjaka.

Alenka Šivic-Dular

Zdenka Janekovi Römer, **Rod i grad (Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljea)**. Dubrovnik : Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, 1994. 170 strani.

Moderna zgodovinska znanost skuša v zadnjem času pri svojem delu združiti metode in pristope t.i. »nove zgodovine«, ki je pri raziskovanju dala prednost družbenim procesom in strukturam, in dosežke »dogodkovne« zgodovine. Takšen pristop pa je v žarišče raziskovalnega interesa pripeljal posameznika in njegov materialni ter čustveni svet. Temeljno raziskovalno vprašanje, ki se s tem v zvezi postavlja, je vprašanje odnosa med posameznikom in družbo, ki ga obdaja. Srednjeveške družbe so hotele ohraniti varnost in družbeni red. Zaradi tega so vključile posameznika v večplasten sistem skupnosti: na nivoju regije, mesta, stanu, družine, sosedstva, samostana, bratovščine, itd. Vsak človek je bil pripadnik številnih družbenih skupin, saj drugače ni mogel delovati v družbi, urejeni na takšen način.

Med naštetimi družbenimi skupinami pa se, zaradi velikega pomena, ki ga je imela, tako v gospodarskem in političnem življenju kot v ideološkem sistemu srednjega veka, na prvo mesto postavlja družina. Vsem članom družbe, ne glede na stanovsko pripadnost, starost ali spol, je bila družina kot oblika pripadnosti skupna. V predindustrijski družbi je bila prvo in najpomembnejše mesto socializacije posameznika. Podrejena je bila strogim predpisom, ki so zagotavljali kontinuiteto ustaljenih družbenih odnosov, mentalitete in obnašanja. Pripadnost določeni družini je posamezniku po eni strani odpirala možnosti njegovega delovanja v širši skupnosti, po drugi strani pa ga je pri tem omejevala. Organizacija oblasti v srednjeveški družbi je v veliki meri počivala na družini; ta pa je bila tudi temelj proizvodnje in igrala je glavno vlogo pri biološki reprodukciji družbe.

Avtorici raziskave družinskih struktur in odnosov v srednjeveški Dalmaciji so kot osnova pri raziskovanju služili objavljeni viri. Glede na bogastvo gradiva in obilico literature se je v svojem delu morala osredotočiti na Dubrovnik. Kljub temu, da so arhivi ostalih dalmatinskih mest v tem pogledu skromnejši, pa je mogoče na podlagi ohranjenih virov in dosedanjih zgodovinskih raziskovanj, sestaviti sliko vzhodnojadranske mestne družine. Pri tem moramo namreč upoštevati tudi enake in podobne razvoje v socialnem, gospodarskem in političnem življenju, saj so bila dalmatinska mesta poslovno, kulturno in etnično povezana.

Pravo in popolno sliko o vlogi družine v družbi in drugih njenih značilnostih ne dobimo zgolj z analizo normativnih pravnih dokumentov. Do takšnih celovitih spoznanj pride avtorica s primerjavo letih s sodnimi in notarskimi dokumenti. Statuti, ki so nastajali v mestnih občinah (komunah) v 12. in 13. stoletju, so odraz komunalne avtonomije in svobode pri ustvarjanju lastnega pravnega sistema. Predpisi v statutih, ki so regulirali področje družinskega prava, so bili prilagojenim osebnim potrebam komunalne družbe in zaradi so se tega v določenih točkah od mesta do mesta razlikovali. Ne glede na posamezne posebnosti pa so vsi statuti gradili družinsko pravo na skupni osnovi, bili so namreč kombinacija norm

rimsko-bizantinskega, beneškega, slovanskega in običajnega prava. Prav tako pa se je v pravni sistem komunalnih mestnih družb vključilo tudi kanonsko poročno pravo. Na področju družinskega prava je bila vpeljana delitev pristožnosti, in sicer tako, da so premoženjsko pravne odnose reševale mestne oblasti, vsa druga vprašanja pa so bila v pristožnosti škofa.

Ko govorimo o strukturi družine in gospodinjstva, je treba seveda najprej razčistiti pojme različnih tipov družin in njihovih odnosov (enostavna, razširjena in sestavljena družina) in tudi njihovo prisotnost in razširjenost med dalmatinskimi mestnimi družbami. Kvantitativna analiza strukture srednjeveške dalmatinske družine ni mogoča, ker nam majhno število virov ne omogoča pregledov in statističnih obdelav. Zaradi tega je kvalitativna metoda pri raziskovanju družinskih struktur v tem času nepogrešljiva in temeljna. Različni dejavniki, gospodarski, socialni in tudi politični, opozarjajo na določeno strukturo: družbena razslojenost, stremljenja in potrebe posameznih družbenih slojev, posel od katerega skupnost živi (obrt, trgovina, obdelovanje zemlje), produkcija dela, pomen zemljiškega posestva, mortaliteta, nataliteta in plodnost, način dedovanja premoženja, pomen roda in rodbinskih vezi, pravni status osebe. Če bi zanemarili takšen način raziskovanja, pa bi ostali na tleh dolgočasnega in formalnega pristopa k zgodovini.

Enostavna družina je bila mnogo bolj razširjena med pripadniki nižjih družbenih slojev, predvsem med obrtniki in majhnimi trgovci. V njihovih družinah je bilo namreč življenje in delo povsem drugače organizirano kot v bogatih meščanskih in plemiških družinah. Predvsem odločilno je dejstvo, da so obrtniki in majhni trgovci živeli izključno od lastnega dela in ne od dednega premoženja. Jedro takšne družine je predstavljal zakonski par, ki je skupaj vzgajal svoje otroke. Zunaj privatnega doma pa sta igrala veliko večjo vlogo občutka pripadnosti stroki (bratovščinam) in sosedstvu, in ne toliko sorodstvene vezi.

Sestavljena družina je bila tipična predvsem za tiste socialne skupine, katerih obstoj je bil v prvi vrsti odvisen od zemljiške posesti. Torej tako za poljedelce kot za patricijate in premožne trgovce, ki so s svojim dobičkom kupili zemljo. V vseh teh primerih je želja po nedeljivosti zemljiške posesti, pri poljedelcih tudi potreba po delovni sili, pripeljala k temu, da se je pod isto streho združila ena velika družina. Pri višjih družbenih slojih je bil to tudi družbeni ideal, saj je sestavljeno gospodinjstvo zagotavljalo pripadnikom bogatejših družin vzpon po gospodarski in družbeni lestvici. Nerazdeljena družina je veliko lažje obdržala svoje nepremičnine, razpolagala je z večjo vsoto denarja, ki ga je lahko vlagala v posle in trgovino, poleg tega pa sta jim bogastvo in številčnost zagotavljala tudi politični uspeh. Družine z izrazito gospodarsko funkcijo so varovale obstoj posameznika v družbi, v kateri je posameznik lahko napredoval samo kot sestavni del večje skupine. Takšna skupnost je bila uspešna tudi zaradi osebnih odnosov, ki so temeljili na avtoriteti in hierarhiji. Ti so po eni strani omejevali posameznika, a po drugi, utrjevali moč skupnosti. Gospodinjstvo so sestavljali oče, mati, sinovi, snahe in neporočene hčerke. Po smrti očeta pa so skupnost nadaljevali združeni sinovi.

Tradicionalne družbe so poznale tri tipe sestavljenih družin, in sicer skupnost očeta in sinov, skupnost bratov in zadrugo. V strukturi dalmatinskih mestnih družb v srednjem veku pa sta prisotni samo prvi dve obliki.

Skupnost očeta in sinov je nastala s poroko vsakega sina, ki je s tem v očetovo hišo prinesel nevestino doto. Oče je lahko skupnost v posebnih okoliščinah kadarkoli razpustil, medtem ko sinovom to ni bilo dovoljeno (oče jih je lahko v tem primeru razdedinil). Sinovi so svojo popolno neodvisnost dosegli šele s smrtjo očeta. Pravni sistem Dubrovnika je skušal krepiti sestavljene družine z omejevanjem pravic sinov pri razpolaganju z družinskim premoženjem, tako da je v času obstoja skupnosti oče razpolagal tako s patrimonijem kot tudi z dotami svojih snah. Iz notarskih in sodnih dokumentov lahko razberemo, da so bile v vsakodnevnem življenju prisotne stalne težnje po spremembi te strukture. Vendar pa je, kljub morebitnim nesoglasjem v skupnosti, želja po lastništvu nad premoženjem najpogosteje povzročila razpad takšnega gospodinjstva šele po očetovi smrti. Na podlagi pričujočih podatkov lahko sklepamo, da so takšne družine ponavadi združevale tri generacije najbližjih sorodnikov po direktni moški liniji. Ženska je postala s poroko članica moževe oziroma tastove družine.

Skupnost bratov (fraterna) je v dokumentih veliko bolj prisotna kot zgornja. To pa zaradi tega, ker je nastala na podlagi svobodne volje in odločitve bratov ali pa zaradi obveze starejših bratov, da ostanejo z mlajšimi do polnoletnosti. Poleg tega so bratje pogosto sklepali posle in dogovore skupaj, medtem ko je v skupnosti očeta in sinov to v glavnem počel oče. Predpostavka za povezovanje članov v

skupnosti bratov je bilo skupno stanovanje, združevanje dobrin in gospodarsko dejavnost članov v korist celotne družine. Skupnost je zajemala brate, njihove žene, sinove in snahe. Posebna zanimivost v dubrovniških aristokratskih fraternah je bila določena delitev dela, kar je omogočalo maksimalno učinkovitost tako posameznika kot cele skupnosti. Starejši bratje so ponavadi ostajali v mestu, opravljali svoje službe, skrbeli za svoje družine in posest ter investirali v posle, medtem ko so mlajši člani potovali in trgovali v korist družbe. Bogatejši meščani so sledili temu vzorcu. Statutarno pravo potrjujejo življenjsko dobo takšnih skupnosti vsaj do polnoletnosti vseh bratov. S tem je bil obstoj mladoletnih zaščiten. Vezi znotraj takšne skupnosti so bile zelo majave in so se lahko v vsakem trenutku pretrgale, kar pa je značilno za Dalmacijo in Hrvaško primorje.

Poseben problem predstavljajo družine služinčadi. Predpisi v dalmatinskih mestnih statutih kažejo, da so bili moški in ženski služabniki ter tudi vajenci člani gospodarjeve družine. S tem pa so bili podrejeni očetu družine. Zelo malo je poznanega o njihovi lastni družinski strukturi, razen tega, da je nastala in živela pod gospodarjevim nadzorstvom.

Na oblikovanje dalmatinskih srednjeveških družin so imeli pomemben vpliv tudi različni demografski dejavniki. Družine so same izoblikovale demografsko politiko. V statutih in predpisih mestnega sveta niso namreč niti z eno samo besedo omenjeni demografski ukrepi in nasveti, ki bi se nanašali direktno na družino. Zelo visoka mortaliteta in velike demografske krize so prisilile družine, da so se temu prilagodile in poiskale najboljše rešitve za svoje preživetje. Zaradi velike umrljivosti otrok in mladoletnikov, je zelo majhno število otrok preživelo puberteto. Ravnotežje je bilo mogoče vzpostaviti samo z visoko nataliteto, še posebej je bila številčnost pomembna pri aristokratskih družinah, saj je bila od nje odvisna tudi gospodarska in politična moč rodu. Bogastvo je bilo zelo pomemben dejavnik, ki je vplival na notranjo strukturo družine in njeno številčnost, saj so revnejše družine zavestno omejevale število otrok. Vzrok temu pa ni bilo samo pomanjkanje sredstev, ampak tudi potreba po ženski delovni sili (ženske iz višjih slojev niso delale in plačevale so dojitve, da so lahko pogosteje rojevale).

Poseben problem v strukturi družine so predstavljali tudi številni izvenzakonski otroci, ki so bili zelo redko člani očetovega gospodinjstva. Vendar pa so očetje večkrat v svojih oporokah skrb za svoje nezakonite otroke nalagali soprogam ali zakonitim potomcem.

Zelo pomembna za demografski proces je bila tudi starostna struktura gospodinjstva; dosežek polnoletnosti, primerna starost za poroko in tudi povprečna življenjska doba.

Na strukturo družine so vplivale okoliščine (družbene, gospodarske in demografske, politične, specifične in splošne), v katerih je družina živela. Zaradi tega je treba posebej poudariti istovrstnost različnih oblik. To pomeni, da je posameznik v času svojega življenja lahko živel tako v sestavljeni kot enostavni družini. Nov cikel se je najpogosteje začel s smrtjo očeta in takrat so bile odprte možnosti za strukturiranje novih družin. Vendar pa so te spremembe povzročali dejavniki kratkega diha, medtem ko se v dolgem časovnem obdobju (ves srednji vek) pogled posameznih družbenih skupin na potrebe in razumevanja okrog tega vprašanja ni popolnoma nič spremenil.

Gospodarska funkcija srednjeveške družine in po njej oblikovana struktura sta vplivali tudi na izoblikovanje odnosov znotraj družinske skupnosti, medtem ko čustvene vezi niso bile pomembne niti za obstoj družine niti za notranje ravnovesje. Vendar je narava ohranjenih virov takšna, da o čustvenem življenju družine ne moremo povedati veliko. Nekaj splošnih značilnosti pa lahko razberemo iz oporok, sodnih spisov, odredb kanonskega prava in v vrsticah posameznih določb mestnih statutov.

Družinski odnosi so se oblikovali na treh nivojih: na nivoju zakonskega para, družine in rodbine. Zelo pomembno je poudariti, da sta na odnose v družini v veliki meri vplivala cerkveno pravo in morala, kar pa je povzročilo do neke mere spremenjeno držo do žensk in otrok. Zakonska zveza je bila veliko manj cenjena kot nekatere druge vezi (še posebej vez med očetom in sinom), ampak je kljub temu imela zelo pomemben vpliv na oblikovanje odnosov znotraj družine. Zakonske odnose je reguliralo cerkveno pravo, medtem ko je bilo statutarno pristojno za področje premoženja. Cerkevna politika je v srednjem veku vodila k večji sakralizaciji zakonskih odnosov, kar je povzročilo konflikt med kanonskimi zakonskimi določbami, ki so gledale na poroke kot na dogovor med zakoncema, in poročno politiko višjih družbenih slojev, ki so imeli poroko za posel. Najpomembnejše je bilo vprašanje dote in vzpostavitev pomembnih vezi z močnimi, bogatimi in politično vplivnimi rodbinami. Zaradi tega takratna družba ni mogla sprejeti možnosti, da bi se lahko med seboj poročali člani različnih družbenih slojev, saj bi to ogrozilo obstoječi družbeni red, ki je bil temelj mestne uprave. To pa je povzročilo – še posebej v

Dubrovniku – ogromno število zunajzakonskih zvez in s tem tudi veliko število nezakonskih otrok. Člani nižjih družbenih slojev pri porokah niso bili podrejeni družinskemu diktatu. Poročali so se po lastni volji in izbiri, seveda pa samo znotraj svojega sloja.

Najpomembnejše vprašanje glede premoženjskih odnosov v zakonski zvezi je bilo vprašanje dote, saj je bila dota osnova za gospodarsko varnost nove družine. Dota je bila tako po statutarnem kot po cerkvenem pravu obvezna pri sklepanju zakona. Vendar pa ženi ni prinesla nobene neodvisnosti, saj je z doto razpolagal njen soprog oziroma tast. Žena je lahko razpolagala samo s četrtino svoje dote in še to le v oporoki. Visoke dote in njihova neustavljiva rast so predstavljale zelo velik problem za družine. Bogataši in tudi mestne skupnosti so darovale denar za dote revnih deklet, da bi s tem preprečili odhod deklet v samostane.

O osebnih odnosih v družini lahko govorimo samo na podlagi dostopnih virov, ki pa so spet pretežno pravne narave. Zaradi tega jih ne moremo natančneje spoznati. Zagotovo pa je, da so ti odnosi temeljili v prvi vrsti na avtoriteti moža oziroma očeta. Oče je imel v družini največjo moč in zaradi tega tudi največ osebne svobode. Imel je pravico poročati mladoletne otroke, jih pošiljati v samostane in jih kaznovati po svoji volji. Istočasno je neomejeno razpolagal z družinskim premoženjem. Po drugi strani pa je odnos med materjo in majhnimi otroci predstavljal središče čustvenega življenja v družini. V višjih družbenih slojih so poleg mater za otroke skrbele tudi varuške in dojilje. Hčere so ostale pod materinim okriljem do poroke, medtem ko so sinovi, ko so dosegli starost petih let, prišli pod nadzor očeta in šole. Z življenjem otrok v družini so povezani tudi problemi umrljivosti, splavov in detomorov, zapuščenih otrok, izobrazbe in vzgoje, delovnih sposobnosti, porok in še specifični problem nezakonskih otrok, ki je v knjigi zelo podrobno analiziran.

Posebej je potrebno poudariti vlogo žensk, ki so bile glavne nosilke čustvenih stikov v družini. Ženske, še posebej tiste iz višjih družbenih slojev, so bile v glavnem omejene na življenje znotraj gospodinjstva. Vloga žensk je prišla potemtakem najbolj do izraza znotraj štirih sten, ki so krojile človeško življenje od rojstva do smrti, zato lahko brez zadržkov rečemo, da so bile one gospodarice tega življenjskega ciklusa. Kadar so družinske in zakonite možnosti dopuščale, so ženske poskušale – vsaj neposredno – sodelovati v družinskem poslu. Te aktivnosti so bile veliko bolj odprte za ženske iz nižjih družbenih slojev.

Raziskave o družbeni vlogi družin so pokazale, da je v poznosrednjeveških mestih Dalmacije med družinami in mestno skupnostjo obstajala svojevrstna delitev in obojestransko dopolnjevanje nalog. Družina je bila temeljni kamen, na katerem so srednjeveška dalmatinska mesta gradila svojo avtonomijo in družbeno strukturo. Predvsem osnovna gospodarska in politična funkcija je družino zaznamovala v tej meri, da je imela vedno javno vlogo in se ni nikoli umaknila v privatno sfero. Družina in mesto sta se medsebojno podpirala v izvajanju pritiska nad posameznikom. Kot dve najpomembnejši družbeni skupnosti pa sta uspeli ustvariti ravnotežje interesov in pooblastil ter s tem omogočili razvoj in napredek družbe v celoti. Skratka, družina je bila pomemben faktor pri uresničevanju reda in družbene stabilnosti v dalmatinskih srednjeveških mestnih skupnostih.

Na koncu knjige sta, poleg zelo obsežnega pregleda literature in virov, dodana še povzetka v nemškem in angleškem jeziku.

Mojca Kovačič

Christine de Pizan, **Knjiga o mestu dam**. Ljubljana : Delta, 1999. 339 strani.

Dolgo časa so problem izvora feminizma povezovali z obdobjem razsvetljenstva, z Olympe de Gouges v Franciji in Mary Wollstonecraft v Angliji. V sodobnih feminističnih razpravah pa sega ta problem izvora mnogo dlje nazaj v preteklost, namreč v čas poznega srednjega veka. Natančneje, v leto 1405, ko je Christine de Pizan napisala svojo *Knjigo o mestu dam*.

To delo pa ni niti njeno prvo niti edino, ki sodi na področje zagovora pravic žensk. Idejo, da je treba ženske zaščititi pred zmotami mišljenja, je prvič zapisala leta 1339 v *Pismu bogu ljubezni*, pozneje pa se je z njo ukvarjala v *Pismih o Romanu o Roži* in *Zgodbi o Roži*. Za najpomembnejše pa danes velja

Knjiga o mestu dam iz leta 1405, ki je sinteza vseh njenih prejšnjih smeri razmišljanja o mizoginiji avtoriteti tradicije. Istega leta je napisala še *Knjigo o treh krepostih* ali *Zakladnico Mesta dam*.

Knjiga o mestu dam je razdeljena na tri dele, vsak del pa še na posamezna poglavja. V prvem delu najdemo osemindvajset, v drugem devetinšestdeset, v zadnjem oziroma tretjem pa devetnajst poglavij. V bistvu predstavljajo ti trije deli uvod, jedro in zaključek, saj pisateljica skozi knjigo gradi mesto. Začne pri temeljih in obzidju, nadaljuje s stenami in okni mestnih hiš ter zaključí s strehami.

Kaj pa je avtorico napeljalo, da je sploh začela razmišljati in pisati v smeri zagovora pravic žensk? Odgovor na to vprašanja nam poda sama v prvem poglavju prvega dela knjige. Pod roke ji je prišla knjiga pesnika Mateola, ki je polna kritik žensk in graj njihovega vedenja. Ob prebiranju le-te se je uvedla, da »ne gre samo za enega ali dva moška, niti za tistega Mateola, ki se ne bi mogel uvrstiti med učenjake, saj je njegova knjiga smešna. Nasprotno, nobeno besedilo se temu čisto ne izogne. Filozofi, pesniki in moralisti – in še dolg spisek bi lahko našli – zdi se, kot da vsi govorijo z istim glasom in sklenejo, da je ženska v temelju slaba in nagnjena k pregrehi.«¹ Torej, potrebno se je bilo postaviti proti množici stereotipov, predsodkov in zmot mišljenja o ženskah, ki jih je potrjevala takratna družba. To pomeni, da je bilo treba dokazati, da žensko telo ni ne šibko ne pregrešno, da ženska duša ni ne stanovitna ne popustljiva, in da so torej ženske nadvse častna in moralna bitja. Dokazati nekaj takega pa je pomenilo, najti argumente proti takratnemu pisanju in s tem osvoboditi nevednosti in zaslepljenosti tako ženske kot moške ter spremeniti odnos moških do žensk, predvsem pa žensk do samih sebe.

Spremeniti odnos žensk do samih sebe? Prebiranje pesnika Mateola avtorico namreč pripelje do obžalovanja, da se je rodila kot ženska. S tem svojim jadikovanjem nam želi pokazati, kakšen vpliv so imele takratne knjige na mentaliteto v družbi. In kmalu bi tudi ona podlegla tem zmotam, če se ne bi pred njo pojavile tri dame; Pamet, Poštenost in Pravičnost ter ji rekle: »Zasmilila se nam je tvoja nesreča in hočemo te iztrgati iz tvoje nevednosti; zaradi nje si tako zaslepljena, da zavračaš tisto, kar z vso gotovostjo veš, in se hočeš pridružiti nekemu mnenju, ki mu ne verjameš, ga ne poznaš, in ki temelji na nakopičenih tujih predsodkih.«² Te tri dame niso neke namišljene osebe, temveč ponazarjajo sam značaj naše pripovedovalke. V svoji zatopljenosti in objokovanju začne namreč razmišljati s svojo glavo in na misel ji pridejo razne knjige, ki jih je prebrala in govorijo ženskam v prid. V svojem spopadanju s sovraštvom moških do žensk, se je opirala tako na svoje izkušnje in osebno presojo kot tudi na avtoriteto besedil. Njen glavni vir je bila Boccaccieva knjiga *O slavni ženskah* (*De mulieribus claris*). Poleg tega pa se je opirala tudi na historična vira, *Zgodovinsko zrcalo* (*Speculum historiae*) Vincenca iz Beauvaisa in na kompilacijo antične zgodovine *Historie ancienne jusqu' à César* (B.N. ms. fr. 301).

Kako pa se spopasti z množico teh knjig? Christine de Pizan se je odločila, da bo ustanovila Mesto dam, nek imaginaren privilegirani prostor: kraljestvo žensk, skupnosti devic, vdov in poročenih žensk, »da bi končno dobile dame in druge zaslužne ženske trden kraj, kamor bi se lahko zatele in branile pred številnimi napadalci.«³ To Mesto pa je zgradila tako, da je napisala knjigo, v kateri je za vsako trditve v škodo ženskam našla protiargument in ga podkrepila z vrsto primerov. Christine de Pizan je sebe postavila v vlogo spraševalke in nevednice, ki stalno sprašuje, ali navedene trditve držijo. Pamet, Poštenost in Pravičnost pa iščejo odgovore in za vsako trditve najdejo žensko (ponavadi več žensk), ki je s svojimi dejanji dokazala, da so te predstave zmotne.

Potem ko se vse tri dame predstavijo in povedo kakšne so njihove naloge, začne Kristina po navodilih in s pomočjo Pameti, v osmem poglavju prvega dela, kopati tla za temelje. Torej, najprej je bilo potrebno razčistiti nekaj osnovnih vprašanj, zakaj je sploh toliko avtorjev v svojih delih kritiziralo ženske, kateri so bili ti avtorji in knjige (Ovid, Cecco d'Ascoli, knjižica v latinščini z naslovom *Skrivnosti žensk*, Cicero, Kato), ter kakšne so bile njihove trditve (ženske imajo velike telesne hibe; žensko telo je šibko in slabotno; moški nikoli ne sme služiti ženski, ker se s tem, da služi manj plemenitemu od sebe, poniža; družili bi se z bogovi, če bi bil svet ustvarjen brez žensk; ženske so po naravi sladkosnedne in požrešne; so šibkega značaja; bog je ustvaril žensko, da govori, joka in prede ter ženska ne zna molčati). Kristina nato vpraša, zakaj so ženske izključene iz sodstva in Pamet ji odgovori, da so dela v

¹ Christine de Pizan, *Knjiga o mestu dam*, Delta, Ljubljana, 1999, str. 36

² Prav tam, str. 38

³ Prav tam, str. 42

družbi pač razdeljena na moška in ženska. To pa ne pomeni, da ženske niso dovolj pametne, da bi se prava naučile. Poznamo namreč mnogo filozofinj in vladaric (cesarica Nikolaja, francoska kraljica Fredegunda, kraljica Blanka, kraljica Ivana, vojvodinja Anžujska), ki dokazujejo da nobena naloga ni pretežka za bistroumno žensko. Da, s tem, da so ženske bistroumne se strinja tudi Kristina, vendar vsakdo ve, da imajo ženske šibko telo in so po naravi bolj plašne. Na podlagi tega pa moški trdijo, da je zaradi nepopolnosti telesa šibkejši in bolj siromašen tudi značaj. »Zagotavljam ti, ljubi otrok, da silno in krepko telo še ne naredi močne in hrabre duše, saj ta izvira iz naravne moči značaja,... Njegovo mesto se skriva v srcu in vesti, kajti pogum ni v moči telesa in udov.«⁴

In tako v petnajstem poglavju Kristina začne opisovati ženske, ki so se zapisale v zgodovino s svojim velikim pogumom in močjo. S tem pa začne polagati tudi prve kamne v temelje obzidja Mesta dam. V naslednjih poglavjih nam pripoveduje o kraljici Semiramidi; o Amazonkah in njihovih številnih kraljicah; o kraljici Zenobije, Palmiri; o plemeniti in slavni Karijki, kraljici Artemiziji; o materi viteza Teodorika, Liliji; o francoski kraljici Fredegundi; o devici Kamili; o kraljici Kapadokije, Bereniki ter o neustrašni Kleliji.

Kristina po teh pripovedih ne dvomi več v šibkost ženskih teles, vendar se sedaj sprašuje, kako je s trditvijo o zgolj šibki umski sposobnosti žensk. Temelji so torej postavljeni, ampak potrebno je zgraditi tudi visoke zidove obzidja. Pamet ji zagotovi, da če bi imele deklice enak dostop do izobrazbe kot ga imajo dečki, bi se prav tako naučile in razumele vse zahtevne umetnosti in znanosti. V osemindvajsetem poglavju začne Kristina govoriti o ženskah, ki so se proslavile z velikim znanjem. Najprej spoznamo mlado in plemenito Kornificijo, nato Rimljanko Probo, za njo Sapfo in devico Manto ter nazadnje še Medejo in Kirko. Kristina razmišlja še naprej in jo zanima, ali poznamo tudi take ženske, ki so same ustvarile kakšne nove tehnike ali znanosti. Seveda tudi tukaj ne zmanjka primerov: Nikostrata, ki je izumila izvorno abecedo; Minerva, ki je odkrila številne znanosti med drugim tudi umetnost izdelovanja oklepov iz železa in jekla; Cerera, ki je izumila umetnost obdelovanja zemlje; Izida, ki je izumila umetnost obdelovanja vrtov in gojenja rastlin; Arahna, ki je odkrila način barvanja volne in vezenja tapiserije ter gojenje in tkanje lanu; Pamfila, ki se je prva domislila nabirati niti od sviloprejk, jih pobarvati in iz njih stkati blago; tri slikarke Timareta, Irena in Rimljanka Marcija ter nazadnje še pripoved o Rimljanki Semproniji. Preden postavi še zadnje opeke na obzidje, Kristino zanima, kako je z razsodnostjo žensk. Zaveda se namreč, da izobrazba še ne pomeni nujno tudi zdrave pameti, saj pozna mnogo zelo učenih izobražencev, ki jim pa v vedenju in zasebnem življenju manjka razsodnosti. »... ali je torej ženska po naravi obdarjena z razsodnostjo. Odgovarjam pritrdilno; ...«⁵ V zvezi s tem argumentom se Kristina spomni na: kraljico Gajo Cecilijo, kraljico Didono, kraljico Krete, Opido in na Lavinijo.

S to pripovedjo se konča tudi prvi del knjige in besedo dobi Poštenost, ki nam pripoveduje o tem, kdo je zgradil hiše in stavbe v mestu in kako je bilo mesto poseljeno. Najprej se seznanimo s sibilami in nekaterimi drugimi prerokinjami, nato z Nikostrato, Kasandro in kraljico Bazino ter na koncu še s cesarico Antonijo.

V sedmem poglavju drugega dela se Kristina dotakne še enega, zelo uveljavljenega predsodka v takratni družbi. V srednjem veku so bila namreč veliko bolj zaželena rojstva sinov kakor hčera in Kristina se sprašuje zakaj. »Ali torej mislijo, da so deklice svojim staršem v večje breme kot dečki ali da jim prinesejo manj ljubezni ali da se z njimi manj ukvarjajo kot njihovi sinovi?«⁶ Skupaj s Poštenostjo pride do sklepa, da to zagotovo ne drži in spoznamo nekaj žensk, ki so do svojih staršev izkazale veliko ljubezen in hčerinsko vdanost: Dripetino, Hipsipilo, devico Klavdino in žensko, ki je v zaporu dojila svojo mater.

Kako pa je s trditvami knjig in moških, da je po krivdi žensk tako težko prenašati zakonski stan? V knjigah, katere je prebrala naša pripovedovalka, je vse polno trditev, da so ženske krive za prepire, da nobena žena ni zvesta svojemu možu in da ima mož od soproge le veliko nadlogo, malo ljubezni ter samo vreščanje. »... kdor govori zoper odsotnega, z lahkoto dobi pravdo. Zagotovem ti, da teh knjig niso

⁴ Prav tam, str. 70

⁵ Prav tam, str. 125

⁶ Prav tam, str. 149

*napisale ženske!*⁷ V vsakdanjem življenju je bilo prav gotovo nasprotno, saj so bili moške tisti, ki so vladali ženam in ne žene možem. V zvezi s tem spoznamo več soprogo, ki so svoje moške zelo ljubile: kraljico Hipsikratejo, cesarico Triarijo, kraljico Artemizijo, Argijo in Agripino. Kristina se spomni tudi trditve, da ženske zasovražijo svoje moške, ko ti ostarijo, in da ne marajo ne učenjakov ne izobražencev. O nasprotnem nam govorijo primeri Julije, hčere Julija Cezarja in žene Pompeja; Emilije, žene Scipiona Prvega Afričana; Sokratove žene, Ksantipe; Senekove soproge, Pavline; Sulpicije, žene rimskega patricija in še primer skupine žensk, ki so skupaj rešile svoje moške pred smrtjo. Precej razširjeno mnenje med moškimi je bilo tudi, da ženske ne znajo o ničemer molčati, in da so preveč klepetave. Ta trditev pa zagotovo enako drži tako za nekatere ženske kot tudi za nekatere moške, saj so pač eni ljudje bolj diskretni kot drugi. Ni pa to odvisno od tega, katerega spola smo. Poštenost iz zgodovine spet izbrska nekaj konkretnih primerov in nam pripoveduje o Katovi hčeri Porciji, Kuriji ter ženski iz časa cesarja Nerona. Naslednja trditev, ki jo mora Kristina zavreči je, da je mož, ki posluša svojo ženo in se drži njenih nasvetov, zaničevanja vredno bitje. V osemindvajsetem poglavju spoznamo najprej moške, za katere bi bilo bolje, da bi poslušali svoje žene, v naslednjem pa tiste, ki so jih, in se jim je zaradi tega dobro izteklo.

Tudi nekatere duhovne dobrine naj bi dolgovali ženskam, in sicer: ženski, ki je rešila Mojzesa, Juditi, kraljici Esteri, Sabinkam, Veturiji in francoski kraljici Klotildi.

Na primeru Kvinta Hortenzija, Giovanni-ja Andrea in očeta naše avtorice – vsi navedeni moški so dali namreč svoje hčere izobraziti - Kristina zavrne trditev, da ni dobro, da ženske študirajo. Suzanin, Sarin, Rebekin in Penelopin zglede nam dokaže, da so ženske tudi krepostne. Marijanina in Antonijina zgodba pa to trditev še razširi, in sicer, da so ženske lahko in lepe in krepostne. Še eno moško prepričanje, to je, da so ženske same krive, če so posiljene, (proti kateremu se borijo tudi danes) je treba ovreči. O tem nam pričajo zgodbe Lukrecije, Galatije, žen Sikambrov in drugih devic. Glede trditve o nestanovitnosti, neodločnosti in šibkosti žensk nas Kristina najprej spomni na moške, ki so imeli ravno te lastnosti (cesarji Klavdij, Tiberij, Neron, Galba, Oton in Vitelij ter mnogi papeži in cerkveni ljudje) nato pa nam pripoveduje o nekaterih zelo močnih ženskah (Griseldi, Rimljanke Florijani in ženi Genovežana Barnabe).

V triinpetdesetem poglavju se Kristina ob vseh teh zgodbah začudi, zakaj se niso ženske že prej postavile proti takim lažem in zave se, da bo njena knjiga zagotovo deležna kritik, saj to kar trdi ne moremo posploševati za vse ženske. Prav gotovo niso vse ženske najboljše, vendar pa tudi vsi moški niso. In tako kot se med moškimi najdejo dobri in slabi, se tudi med ženskami. »Zagotovo, povem ti, ko bodo moški popolni, jih bodo ženske posnemale.«⁸

V naslednjih poglavjih se ustavimo pri vprašanju zvestobe žensk in primerov le-teh. Spoznamo Didono, Medejo, Tizbo, Hero, Sigismundo, Elizabeto in še nekatere druge zaljubljene in zveste ženske. Mnogim moškim so šle v nos tudi lepe obleke in nakit žensk, češ da s tem skušajo le zapeljati moške. Zagotovo je res, da so nekatere ženske prepričane, da bodo samo s tem zapeljale moške, vendar pa tega ne počno vse ženske. »Pri mnogih, tako moških in ženskah, gre za čisto dostojen okus in naravno nagnjenje, da uživajo v eleganci in da ljubijo lepa in bogata oblačila, čednost in razkošje.«⁹ Mnogi pametni moški ne ljubijo lepih in zapeljivih, temveč krepostne in poštene ženske. Ne gre pa trditi, da krepostne in poštene ženske niso tudi lepe in zapeljive, a takim ženskam pomenijo veliko več notranje vrline kot pa zunanji blišč. O tem nam govorijo tudi Rimljanke Klavdija, Lukrecija, kraljica Blanka Kastilska in še mnoge druge modre dame. Na koncu druge knjige spoznamo še mnoge radodarne ženske (Pavlina in druge dame Francije), s katerimi Poštenost ovrže trditev o skoposti žensk.

Mesto je torej poseljeno z mnogimi odličnimi damami. V tretjem delu Kristini in Pravičnosti preostane samo še najvišji sloj. Pripeljati je potrebno le še kraljico Mesta in njene dvorjanke, da se naselijo v velike palače in visoke stolpe. Ta čast pa po Kristininem mnenju pripada devici Mariji kot kraljici Mesta, ostalim svetnicam pa kot dvorjankam. Tako spoznamo življenje Marije Magdalene, Katarine, Margarete, Lucije, Martine, Justine, Teodozije, Barbare, Doroteje, Kristine, Marine, Evfrozine, Anastazije, Teodote, Natalije, Afre in še mnogih drugih.

⁷ Prav tam, str. 157

⁸ Prav tam, str. 229

⁹ Prav tam, str. 249

Čisto na koncu pa je Kristina nagovorila še vse ženske. Ta njen nagovor lahko razumemo kot nekakšen nasvet, kakšne naj bodo ženske, da bodo postale častivredne in se bodo lahko nekoč naselile v tem Mestu.

Današnje feministične študije prav gotovo najdejo v Knjigi o mestu dam tako mnoge prednosti kot tudi mnoge pomanjkljivosti. Na mnogih mestih je mnenje Christine de Pizan še vedno aktualno, a spet na drugih že zastarelo. Pri vsem tem se moramo zavedati, da je bila pisateljica le rojena v poznem srednjem veku in da je bila pod določenim vplivom takratne družbe. Kljub vsemu pa nam s svojo knjigo osvetli marsikatero vprašanje o življenju žensk v srednjem veku in je zelo pomemben vir za vsakogar, ki se s to tematiko ukvarja.

Na koncu naj pohvalim samo še to, da lahko Christine de Pizan (v prevodu Tatjane Jurkovič in s spremno besedo Eve D. Bahovec) beremo tudi v slovenskem jeziku in si zaželim še več tovrstnih prevodov »glasov žensk«.

Mojca Kovačič

Grofje Andeško-Meranski. Prispevki k zgodovini Evrope v visokem srednjem veku. Ur. Andreja Eržen, Toni Aigner. Kamnik : Zveza kulturnih organizacij Kamnik, 2001. 257 strani.

Po razstavi v kamniški Galeriji Veronika z naslovom *Grofje Andeški, vzpon in zaton dinastične rodbine*, ki jo je jeseni 1999 pripravila Zveza kulturnih organizacij Kamnik, je to isto društvo organiziralo tudi dvodnevni mednarodni simpozij o grofih Andeških, ki je potekal od 22. do 23. septembra 2000. Referati, katere so sodelujoči predstavili na simpoziju, so v novembru 2001 izšli tudi v posebej za to izdanem slovensko – nemškem dvojezičnem zborniku.

Uvodna razprava Petra Štiha, *Kranjska v času Andeških grofov*, obravnava približno stoletje in četrto dolgo obdobje, v katerem so bili Andeško-Meranski grofje in vojvode povezani s Kranjsko. Predvsem pa se osredotoči na razjasnitev zelo zapletenega zgodovinskega razvoja Kranjske in vprašanja mejnografske oblasti na Kranjskem. V veliki meri se pri tem opira na raziskave Ljudmila Hauptmanna in njegovo razpravo *Nastanek in razvoj Kranjske*, katera je v slovenskem prevodu izšla leta 1999. Dejstvo, da Andeški v svojem naslovu niso uporabljali naslova mejnega grofa za Kranjsko, a so na Kranjskem dejansko vladali, je mogoče razložiti s tem, da so oglejski patriarhi svojo mejnografsko oblast podeljevali naprej v (pod)fevd, kar je bila edinstvena praksa v širšem jadransko-alpskem prostoru. S tem pa so vzpostavili institucijo namestnika mejnega grofa.

V prispevku *Vojvodina Meranija – zgodovina, pomen, umestitev* se Toni Aigner ukvarja s vprašanjem, kaj je sploh pomenil naziv »vojvoda Meranski« in od kod le-ta izhaja. Najprej se ustavi pri vprašanju, kdaj in kako so grofje Wittelbaško-Dahavski, ki so se prvi imenovali »*duces Meraniae*«, prišli do tega naziva in kaj jim je le-ta pomenil. Še najbolj se mu zdi verjetna teza zgodovinarja iz prve polovice 19. stoletja, Josepha von Hormeyerja, ki pravi, da je Konrad von Dachau dobil vojvodski naziv leta 1140 od madžarskega kralja Gejze. Vendar pa dodelitev vojvodskega naziva s strani inozemskega vladarja ni bila zares priznana, saj v listinah zasledimo družino Wittelsbach-Dachau večinoma imenovano kot grofe, čeprav so se sami imenovali vojvode. Zakaj in kako pa je leta 1180 naziv »vojvoda Meranski« prešel na andeške grofe? Zgodovinarji so si tukaj glede sklepov, ki izhajajo iz obstoječih in poznanih dokumentov, enotni. Po izumrtju tiste veje družine Wittelsbach-Dachau, ki so nosili naslov vojvod Meranskih, se je cesarju Frideriku I. zdelo lažje naziv oddati kot pa ustvariti novo vojvodino. Prehod naziva na Andeške (na Bertolda IV.) je logičen, saj so štaufski cesarji potrebovali njihovo pomoč, tako pri varovanju alpskih prelazov kot tudi zaradi nesporazumov s papežem in severno italijanskimi mesti. Bertold IV. in njegovi nasledniki so bili s tem podrejeni neposredno cesarstvu in kroni. Avtor se dotakne tudi vprašanja, kam vse so od 14. stoletja dalje, odkar je izginila s političnega zemljevida, umeščali vojvodino Meranijo. V 14. stoletju je bila Dalmacija že (ali še?) navedena kot sedež vojvodine, kasneje pa so že začeli iskati utemeljitve za politične interese. Postavljali so jo na Tirolsko, Zgornjo Saško in celo na Češko. Avtor razprave zavrne tudi poskuse razlage iz 20. stoletja, da naj bi bilo mesto Merano del Lungare, ki se je poskušalo uveljaviti med Benetkami, Oglejem in vsemi istrskimi mesti, sedež vojvodine. Prav tako napačno je tudi mnenje, da

bi mestece Miranje v obalnem pasu ob Jadranu lahko bilo latinska »Merania«. Dejstvo, da je Bertold IV. uporabljal različna naziva, »dux Meraniae« in »dux Dalmatiae«, Toni Aigner utemelji z razlago, da je morala biti Meranija znotraj ali vsaj na meji z Dalmacijo, sicer Bertold ne bi mogel kar tako poljubno uporabljati enkrat enega, drugič drugega naziva. V zadnjem odgovoru na vprašanje, kje naj bi po današnjih spoznanjih ležala vojvodina Meranija, to tezo še natančneje pojasni.

O arheoloških izkopavanjih na Malem gradu v Kamniku, si podrobneje lahko preberemo v članku z naslovom *Grofje Andeški in Mali grad v Kamniku*, avtorja Milana Sagadina. Verjetno so z gradnjami začeli že od 3. četrtine 11. stoletja, vendar se je večja gradbena vnema pokazala šele od sredine 12. stoletja. Takrat je grad moral dobiti novo vlogo, saj je Kamnik v času Bertolda III. in Henrika IV. Andeškega postal novo središče velikega zemljiškega gospostva.

O povezavah grofov Andeških in pražupnijo Cerkle govori prispevek Janeza Močnika, *Andeški in samostan Velesovo*. Prva pisna pričevanja Andeških v cerkljanski okolici so povezana s Sofijo, soprogo Bertolda II. Andeškega, ki je pred smrtjo zapustila benediktinskemu samostanu v Diessnu mnoga posestva in dva dvorca na gori Sv. Štefana. Nato na povezave naletimo okrog leta 1150, ko je andeški ministerial v Kokri, Meinhard Schabab, na pogrebu svojega nečaka Meinhalma Velesovskega, potrdil svoje obdaritve vetrinjskemu samostanu. Najpomembneje in kar je tudi cilj referata pa je dejstvo, da je leta 1238 oglejski patriarh Bertold Andeški potrdil ustanovitev ženskega samostana Velesovo.

Damjan Hančič je svoj referat, *Nastanek samostana Mekinje v povezavi z Andeškimi*, razdelil na dva dela. V prvem delu je predstavil izvor Gallenbergov in njihovo povezavo z Andeškimi. Bili so namreč nekdanji andeški ministeriali. Drugi del pa zajema vlogo le-teh pri ustanovitvi samostana klaris v Mekinjah. Glede izvora Gallenbergov nam zgodovinarja Walter Brunner in Dušan Kos podajata dve različni tezi. Po Brunnerju naj bi bili kranjska plemiška družina, ki se je poimenovala po gradu Gallenberg/Gamberk v bližini Zagorja ob Savi. Na Kranjsko pa so prišli, ravno tako kakor Galli, kot ministeriali gospodov Andechs-Meranskih. Za razliko od Brunnerja, Dušan Kos zagovarja tezo o sorodstveni povezavi med Galli in Gallenbergi. Kljub različnim interpretacijam pa ostaja dejstvo, da je bilo področje, kjer je bil samostan klaris, pred tem nedvomno andeško ozemlje, kjer so prebivali njihovi ministeriali. Avtor prispevka se ustavi še pri problemu glede razlage krajevnega imena Mekinje oziroma njegove nemške oblike »Münchendorf« ali »Münckendorf«. O ustanovitvi in začetnih težavah samostana klaris v Mekinjah pa nam Damjan Hančič pove nekaj več na koncu svojega referata.

Naslednji je prispevek Marka Košana z naslovom *Andeški Slovenj Gradec*. Govori o pomembnih poglavjih zgodovine Slovenj Gradca in Mislinjske doline, ki so povezani z gosposčino grofov Andechs-Meranskih. Po izumrtju Spanheimov je grad Slovenj Gradec prešel v roke grofov Weimar-Orlamünde, preko njih pa na Andeške. Prvi pravi slovenjgraški gospod je postal Bertold III, ko je po letu 1151 podedoval po svoji materi, Sofiji Weimar-Orlamünde, tudi Slovenj Gradec. Pred koncem 12. stoletja so Andeški, natančneje Bertold IV., pozidali novo naselbino, ki je prevzela ime Gradec, medtem ko so starejši kraj pod gradom poimenovali Stari trg. Po smrti Henrika IV. Andeškega, le-ta se je pogosto zadrževal na svoji slovenjgraški posesti, je ozemlje pripadlo oglejskemu patriarhu Bertoldu Andeškemu. Ta pa je bil za zgodovino Slovenj Gradca zelo pomemben, saj je bil zaslužen za nenavadno stavbno zasnovo župnijske cerkve sv. Pankracija in za gradnjo nove cerkve v čast sv. Elizabete Turinške. Menda si je patriarh dal blizu te cerkve sezidati palačo. V Slovenj Gradcu je delovala tudi kovnica denarja, ki je imela v času Andeških pomembno, a bolj lokalno vlogo. Glede začetkov delovanja pa so si mnenja raziskovalcev različna.

V svojem referatu, *Svetniki in blaženi Andeški*, nam Marijan Smolik najprej razloži razliko v pomenu besede svet (sanctus) in blažen (beatus), nato pa nam našteje tiste osebe izmed Andeških, ki so živele svetniško in tiste, ki so bile tudi uradno razglašene za svetnike (bl. Ratard, sv. Rato, bl. Matilda, bl. Evfemija, sv. Hedvika, najslavnejša andeška svetnica sv. Elizabeta Turinška in njena hči Jedrt, ki jo v njeni domovini častijo kot blaženo).

Bernd Ulrich Hucker v članku, *Andeško Meranski Zadar in četrta križarska vojna (1202/04)*, opiše pojave, ki so spremljali preusmerjeno četrto križarsko vojno (ta se konča 1204 z osvojitvijo Bizanca) in s katerimi so bili Andeško-Meranski dvojno prizadeti. Prvič zaradi svojega naziva (naziv mejnih grofov v Istri in vojvod Meranskih) na jadranski obali, drugič pa zaradi sorodstva (Andrej II. Madžarski je bil zet meranskega Bertolda IV.). Podrobneje nam predstavi politiko kralja Filipa Švabskega, ki je leta 1202 pripeljala do osvojitve Zadra, ki je bil podložen tedanjemu madžarskemu princu in kasnejšemu kralju Andreju. Otroci meranskega vojvode Bertolda, Ekbert, Henrik, Oto in Gertruda (poznejša madžar-

ska kraljica) so morali napad na Zadar doživljati kot neposreden poseg na področje moči obeh svojih družin. Od odpadniških križarjev so izvedeli za pogajanja pobeglega pretendenta Aleksija IV. s kraljem Filipom in mejnim grofom Bonifacijem ter tudi za poslanstvo Filipa, katerega težnje po vzhodnem cesarstvu so prišle dobro do izraza. Gertruda in njeni bratje so mislili, da je samo zato prišlo do napada na Zadar. In s tem so Filipa razglasili za odgovornega in sklenili, da bo moral plačati za svoja dejanja. V tem vidi avtor tudi vzroke za sodelovanje Henrika in Ekberta pri umoru kralja Filipa. Na koncu sledi še časovna preglednica dogodkov med leti 1197 in 1204.

Filipovega umora se dotakne tudi referat Aloisa Schütza, *Henrik Istrski in njegova povezava s kraljevim umorom v Bambergu*. Vendar avtor nasprotuje mnenju Huckerjevega referata in postavi antitezo, da so bili Andeški v letih 1208/1209 po krivem obsojeni domnevne udeležbe pri kraljevem umoru. Prvič, umor kralja Filipa Švabskega bi za Andeške namreč pomenil nevarnost pravkar pridobljene grofije Burgundije; drugič, andeška brata se nista zavedala svoje krivde, saj sta se po svojem prihodu na Madžarsko obrnila na papeža, ker sta bila prepričana, da jima bo pred cerkvenim sodiščem uspelo dokazati svojo nedolžnost; tretjič, medtem ko so se Andeški trudili, da bi po sodni poti razjasnili okoliščine kraljevega umora, so njihovi nasprotniki to preiskavo poskušali preprečiti; in še četrtič, palatinski grof Oton Wittelsbaški ni ravnal po svojih nagibih, temveč po nalogu tretjega – kralja Otona IV. (Filipovega tekmeča za prestol).

Osrednja oseba prispevka z naslovom *Agnes Andeško-Meranska, francoska kraljica*, avtorja Wolfgang Schqleja, je hčerka meranskega vojvode Bertolda IV. Torej Agnes, tretja žena francoskega kralja Filipa Avgusta, ki je bila zaradi zakonskega konflikta med Filipom in Ingeborg (njegova druga žena) potisnjena v ozadje. Po smrti svoje prve žene Izabele von Hennegau, s katero je imel sina Ludvika, se je poročil z Ingeborg Dansko, a jo je zapustil že dan po poroki. Filip Avgust se je nato poročil z Agnes, kar pa je povzročilo dvajsetletni spor med Dansko in papežem na eni strani ter francoskim kraljem na drugi. Agnes je do svoje smrti 1201 živela skupaj z otroki na gradu Poissy. Neomajna in nedovoljena ljubezen med Filipom in Agnes je bila tudi odlična inspiracija ljubezenskim pesnikom.

Namen prispevka Janeza Majcenoviča, *Veronika z Malega gradu – ukleta grofica andeška?*, je bil poiskati zgodovinske sestavine pripovedke o Veroniki z Malega gradu. Skušal jih je najti v nekaterih andeško-meranskih ženah, in sicer v: Agnes, ženi francoskega kralja Filipa Avgusta, ogrski kraljici Gertrudi, istrski mejni grofici Sofiji in Agnes III. Andeški. Mogoče bi celo lahko korenine zgodbe prepoznali v usodi nesrečne Veronike Deseniške ali pa bi lahko duhovno sorodstvo kamniške Veronike iskali tudi pri andeških ministerialih Gallenbergih.

O bleščeči karieri Bertolda V. Andeškega je govora v članku Staneta Okoliša z naslovom *Patriarh Bertold v politiki družine Andechs*. Njegova odločitev za duhovništvo ni bila rezultat njegovega nagnjenja ali osebnega prizadevanja, temveč veliko bolj posledica rodbinskih razmer. Svojo kariero je začel kot bamberski stolni prošt (škof v Bambergu je bil njegov brat Ekbert). S pomočjo svoje sestre ogrske kraljice Gertrude je bil potrjen za nadškofa v Kalocsi na Ogrskem, kjer je služboval od leta 1207 do 1218. Torej do leta, ko je bil izvoljen za oglejskega patriarha. Ta naslov ni bil samo ena najvišjih časti v Cerkvi, temveč je predstavljal tudi oblast posvetnega kneza z vojvodskim in mejnogrofovskimi naslovi ter obsežnimi posestvi.

Kot zadnji je v zborniku objavljen prispevek *Ministeriali grofov Andeških na Kranjskem (do srede 13. stoletja)*. Avtor tega zelo obsežnega članka, Dušan Kos, na podlagi listin in tradicijskih notic preučil obvladovanje andeških ministerialov, njihovo življenje, navade, ambicije in posebnosti, s tem pa tudi opiše andeški način vladanja in uprave. Andeški so si v času od prihoda na Kranjsko (nekaj ministerialnih družin so si pripeljali s seboj) do izumrtja, svojo prvotno posest povečali in zaradi tega rabili tudi vedno več ministerialov, s pomočjo katerih so lahko svoja posestva upravljali. Tako v članku spoznamo: Mengeške, Kamniške, Mekinjske oziroma Gallenberške, najpomembnejšega ministeriala na Gorenjskem – Majnharda Schababa in njegove naslednike, ki so se kasneje poimenovali po nanovo zgrajenem gradu Gutenbergu, Gerloha Velesovskega, Svibenjske, Galle, Limberške, Krške, ministeriale, ki so živeli v zahodnem delu kamniško-kranjskega gospostva in se omenjajo šele po letu 1204; višnjegorski ministeriali, s katerimi andeški formalno niso mogli povsem svobodno razpolagati. Na koncu so dodane še genealoške preglednice nekaterih od zgoraj naštetih ministerialskih rodbin in zemljevid z vrisanimi sedeži andeških ministerialov na Gorenjskem do srede 13. stoletja.

Borut Brumen, **Sv. Peter in njegovi časi : socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter.** Ljubljana : Založba /*cf., 2000. 437 strani.

Terensko raziskovanje mediteranskih dežel je v antropologiji postalo aktualno v petdesetih letih dvajsetega stoletja, ko so socialni antropologi »odkrili« Mediteran kot prostor idealnih pogojev za preučevanje. Vendar pa temelji za raziskave tega prostora segajo v čas, ko je skupina ljudi, zbranih okoli časopisa *Annales*, skušala nadomestiti tradicionalni pripovedni tok dogodkov s problemsko usmerjeno analitično zgodovino. Leta 1949 je kot rezultat teh prizadevanj izšla tudi študija Ferdinanda Braudela *Le Méditerranée*. Ta je za junaka svoje raziskave izbral kar Sredozemsko morje samo, ga z ljudmi in dogodki, ki so se dogajali okoli njega povezal v celoto in s tem dokazal, da lahko zgodovina naredi več, kot le »proučuje ograjene vrtičke.«

Ta poziv k interdisciplinarnosti je v naslednjih desetletjih pomembno vplival na številne študije tega prostora. Ena od njih se je v okviru raziskovalnega projekta *Med tradicijo in moderno* od začetka leta 1993 odvijala tudi v vasi Sv. Peter v slovenski Istri. Projekt je bil zastavljen kot poskus multidisciplinarne historično-antropološke raziskave, pri kateri naj bi domači raziskovalci s pomočjo terenskega dela in ob upoštevanju vseh razpoložljivih virov poskušali izpeljati mednarodno primerljivo znanstveno raziskavo v tej vasi. Konec leta 1993 se je skupini sedmih raziskovalcev pridružil še etnolog Borut Brumen, katerega naloga je bila iz historične perspektive raziskati proces spreminjanja vaške skupnosti iz tradicionalne v sodobno in analizirati ključne elemente identitete prebivalcev Sv. Petra. Zbiranje statističnih podatkov in historičnih virov o Sv. Petru je kmalu dopolnilo tudi spoznavanje z njegovimi prebivalci. Prav zaradi neformalnih pogovorov in intervjujev z njimi je kot izhodišče za svojo raziskavo izbral dejstvo, da prebivalci Sv. Petra dojemajo preteklost kot kolektivno izročilo, ki ga ohranjajo in tudi prenašajo naprej v obliki socialnega spomina. Na te dogodke, ki sta jih posameznik ali skupnost doživela in so bili dovolj pomembni, da so jih »Šupetrci« vključili v svojo preteklost, je pomembno vplival tudi zgodovinski spomin, ki je prišel »od zunaj« preko šole in drugih državnih institucij, različnih medijev, knjig in jim je služil pri povezovanju različnih lokalnih dogodkov v širši okvir in s tem v smiselno celoto. Na ta način so prebivalci Sv. Petra razdelili svojo preteklost na čas starih, čas pod Avstrijo, čas pod Italijo in čas pod Jugoslavijo.

Čas starih je povezan z nastankom vasi, takrat, »ko so stari prišli v Šupeter«. To obdobje so prebivalci največkrat idealizirali, čeprav so se njihovi predniki morali spopadati s kugo, lakoto, raznimi prekletstvi in veliko umrljivostjo otrok. Življenje so jim grenili šregoni-čarovniki ter razna hudobna mistična bitja, kot so rž, črna mora, okoldak, mrak in volkodlak. Proti bolezni in prekletstvu so se branili s kombinacijo zagovorov in doma narejenih zdravil. Seveda pa so bili prisotni tudi prijaznejši dogodki, kot recimo poselitev vasi, graditev hiš in cerkve, rojstva, poroke, cerkveni prazniki, iskanje zakladov, dobre letine in razne legende o veselju in sreči. Zaradi specifične povezave med socialnim in zgodovinskim spominom začetek in konec posameznih obdobji ni moč natančno določiti. V zvezi z začetkom časa Avstrije se ve le to, da je takrat v Istri vladala huda lakota kot posledica Napoleonovih vojn. Kljub temu pa je tudi temu času socialni spomin zelo naklonjen. Vse do prve svetovne vojne naj bi v Istri vladala precejšnja blaginja, obstajala je možnost odloga plačila davkov zaradi slabe letine, poleg oljčnih nasadov pa so v spodnjem toku Dragonje »Šupetrci« začeli saditi še vinsko trto. V vas je prišla prva šola, država je poskrbela za vaški vodnjak, za red in mir pa so skrbeli avstrijski žandarji, imenovani »indarmi«. Med ljudmi še vedno živi prepričanje, kako si lahko v Avstro-Ogrski »rekel, da si Slovenc, Hrvat ali Italjan, vse je bilo prau; si kar si.« V tem času so v socialnem spominu ostali živi tudi stiki z obalnimi mesti. Če so se tedanji prebivalci Sv. Petra počutili domače v Bujah, kjer je bilo »bolj po kmečko«, so se Piranu in vzvišenim »Piranesom« izogibali, skozi Koper pa so hodili prodajati ali pa kupovati v Trst, ki je do danes ohranil položaj najpomembnejšega mesta v tej regiji. Nastala so pomembna pričevanja o živahni trgovini med Trstom in njegovim zaledjem, ki so pripovedovala zgodbe o uspehu, vendar tudi o nesrečah in naporih, s katerimi je bila ta trgovina povezana.

A vaški prerokovalci-štroliki so s svojimi prerokbami že pripravljali ljudi na hude čase. Blaginja se je končala z začetkom prve svetovne vojne, začelo se je obdobje pomanjkanja, trgovina je zamrla, moški pa so morali oditi na fronto. Čas Avstrije se je tako prelil v čas Italije, za katerega v Sv. Petru velja enotno mnenje, da je bil to čas »nepretrgane mižerije«. Nova država je uvedla svojo valuto, povečala davke ter določila nove zamudne obresti na neplačano vsoto. Po vasi je začel hoditi rubežnik, ljudje so

prišli na kant, zapuščali zadolžene domove in odhajali v obalna mesta ali pa v tujino iskat delo. Tudi politika je agresivno vstopila v vaški vsakdan. Ideologija vladajoče fašistične stranke se je trudila vmešati v vsak trenutek posameznikovega življenja in na ta način spremeniti značaj vseh tistih skupnosti, za katere je menila, da niso del velike italijanske nacije. Vas je dobila novo ime »San Pietro dell' Amata«. Veliko se je spremenilo tudi na gospodarskem področju. Tri obalne plinarne so za proizvodnjo plina potrebovale premog, zato so v Sečovljeh odprli rudnik, v katerem so delali tudi moški iz Sv. Petra. Ženske so se lahko zaposlile v izolskih tovarnah ribjih konzerv. Tudi na delo v Trst je odhajalo čedalje več ljudi, zato so uvedli nove ladijske linije. Ponovno je oživila trgovina z obalnimi mesti, cvetelo pa je tudi tihotapstvo. »Kontrabantarji« so največkrat prodajali domače žganje in kokoši. Življenje na vasi pa je teklo naprej. Običaji, ki so se jih ljudje držali ob rojstvih, porokah, pogrebih, cerkvenih praznikih ter v odnosih drug do drugega niso sledili naglim spremembam, s katerimi jih je presenetila nova država. Veliko stvari je ostalo »po starem«. Tako lahko sledimo opisom odraščanja otrok iz Sv. Petra, spoznamo vlogo družine v življenju posameznika in v življenju vasi, sledimo plesalcem na plesih in zabavah ter skozi agrarni čas spremljamo kmečka opravila, specifična za ta prostor.

Zadnje veliko obdobje, ki živi v socialnem spominu Sv. Petra se ni začelo z datumom kapitulacije Italije septembra 1943. Vmesno obdobje med časom Italije in časom Jugoslavije je zapolnil čas, ko so vas zasedli Nemci, po koncu vojne pa »Šupetrci« še skoraj 10 let niso vedeli, kateri državi bo velika politika zaupala njihovo prihodnost. Zaprti v cono B Svobodnega tržaškega ozemlja so čakali na rešitev tržaškega vprašanja. To so bili težki časi, saj je bilo »treba bit tiho in nič zaupat. Pol nismo bli niti pod Jugoslavijo, niti pod Italijo, smo bli cona B«. Tudi prvi vtisi o Jugoslaviji niso bili ravno pozitivni. Hrana je bila na karte, trgovina z obalnimi mesti je usahnila, med ljudi se je vselil strah pred *Upravo državne bezbednosti* (UDB). Sledili so prisilni odvzemi nekaterih pridelkov, od katerih je bil najbolj boleč odvzem olivnega olja. Vas je ponovno dobila novo ime. Sv. Peter so preimenovali v Raven. Po letu 1950 naj bi se razmere začele popravljati, normalizirale pa naj bi se ob koncu leta 1954, ko je cona B STO postala del Jugoslavije. Vas je dobila novo šolo, združni dom, elektriko, pritisk UDB je popustil, končalo se je izseljevanje vseh tistih, ki so pobegnili ali pa prostovoljno odšli v Italijo. Jugoslavija je v Koprski okraj investirala precejšnja sredstva, gradile so se nove tovarne, odprla so se številna delovna mesta. Prebivalci Sv. Petra so kot največji in najpomembnejši dosežek časa pod Jugoslavijo videli prav stalno zaposlitev in z njo povezano višjo življenjsko raven in socialno varnost. Nastajal je nov socialni razred delavcev – polkmetov, ki so poleg dela v tovarnah na svojih njivah proizvajali predvsem pridelke za na trg, ne več za lastne potrebe. Na življenje v vasi je med drugim močno vplivala tudi izobrazba, ki je postala dostopnejša, mediji, večja mobilnost prebivalcev in ponovna vzpostavitev pretrganih vezi s Trstom. Prehod iz Jugoslavije v Slovenijo je vplival predvsem na mnoge sorodstvene in prijateljske vezi ter na gospodarske odnose. Sv. Peter je tako postal še bolj stisnjen med dve meji in tako odvisen od dobre volje politike, ki se odloča, kako močno naj bi ta črta zarezala v življenje ljudi ob njej.

Zgradba knjige Sv. Peter in njegovi časi nam omogoča, da jo lahko beremo kot zanimivo poročilo vztrajnega terenskega dela, saj nam pričevanja o preteklosti, prepletena z dogodki, ki jih je zabeležila zgodovina, nudijo enkratno sliko dogajanja v tej istrskih vasi. Po drugi strani pa gre za zahtevno branje, saj je Borut Brumen na osnovi predelane znanstvene literature razmišljal o številnih problemih in o njihovih vplivih na svoje raziskovalno delo. Že sam izbor uporabljene literature kaže, da je intenzivno posegal v »različne vrtičke« in s tem potrdil Braudelovo tezo, da je kvalitetne študije o Mediteranu mogoče pisati le z interdisciplinarnim pristopom.

Jure Gombač

Zvonka Zupanič Slavec, **Endemski sifilis – škrljevska bolezen na Slovenskem. Razvoj in širjenje bolezni po naših krajih v prvi polovici 19. stoletja. Endemic Syphilis – Skrljevo Disease among Slovenians. The Development and Spreading of the Disease in the first half of the 19th Century.** Ljubljana : Inštitut za zgodovino Medicinske fakultete, Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2001. 141 strani.

Stiske slovenskega človeka so se v preteklosti pogosto skrivale za prošnjo pri vsakodnevnih in prazničnih molitvah: »Kuge, lakote in vojske, reši nas o Gospod!« Medtem, ko sta zadnji stiski dokaj jasni, pa je glede kuge marsikaj nejasnega. Mnogokrat je bila oznaka kuga bolj izraz nemoči in strahu pred boleznijo, zlasti epidemijami, kot pa dejansko poimenovanje bolezni. Za "kugo" se je namreč skrivalo marsikaj. Bolezen v normalni družbi ni sramota. Povsem drugače pa je takrat, ko je ta lahko posledica spolnosti. Zato ni nenavadno, da je, kljub dvomom o njeni pravi naravi, škrljevska bolezen ostala škrljevska. Sliši se veliko bolj domače in manj nevarno kot sifilis. Dejansko si je ob navideznem bogaboječem življenju naših prednikov, praksa je bila žal mnogokrat ravno nasprotna, težko predstavljati, da so cele naše pokrajine zbolele za spolno boleznijo ...

O škrljevski bolezni na Slovenskem je med splošnimi zgodovinarji doslej najizčrpnje pisal Josip Mal v Zgodovini slovenskega naroda. V zadnjih letih je problem pritegnil tudi Andreja Studna. Vsa pisanja zgodovinarjev o tej silni nadlogi naših ljudi v prvi polovici 19. stoletja pa ne pomagajo razjasniti temeljnega vprašanja, za kakšno bolezen pravzaprav gre. Prav zato je zdravnica dr. Zvonka Zupanič Slavec kot specialistka za zgodovino zdravstva dobesedno poklicana, da naredi določen red v našem vedenju, potem pa ostaja dovolj dela še tudi za poklicne splošne zgodovinarje.

Sodeč po obširni sodobni literaturi, ki jo navaja avtorica, je problem endemičnega sifilisa na svetu še vedno aktualen. Nekaj podobnega je bilo do nedavnega tudi v Jugoslaviji. Ko sem leta 1976 služil vojsko v vzhodni Srbiji, so nam strogo prepovedali druženje po vaseh z domačini zaradi endemičnega sifilisa.

Ker se je bakterija *Treponema pallidum*, ki povzroča tako sporadični kot endemičen ali udomačeni sifilis pojavila v Evropi koncem 15. stoletja, pripisujejo njen vnos na stari kontinent mornarjem, ki so odkrili Ameriko. Glede na dejstvo, da se je leta 1500 sifilis pojavil že v Zadru, bi človek mislil, da so možni tudi drugi posredovalci. Našim krajem v novem veku ni bil neznan, ni pa imel značaja epidemije, kot se je to zgodilo v prvi tretjini 19. stoletja.

Endemičen sifilis je v naših krajih dobil ime po Škrljevem v zaledju Bakra pri Reki. Od tu je zaradi gospodarskih stikov našega ozemlja s tem prostorom (solna trgovina in tihotapstvo), francoskih vojn, gospodarske krize, ki jih je spremljala in verjetno tudi zaradi zadnje velike lakote v letih 1816/17 razširil zlasti na Notranjsko, v Belo krajino in na Dolenjsko. Janez Cvirn zatrjuje, da je v Zgodovinskem arhivu v Celju gradivo, ki dokazuje, da ga je bilo precej tudi na Kozjanskem, kar doslej v naši strokovni literaturi in tudi avtorici še ni znano. Bolezen se ni širila s spolnimi odnosi, ampak kar z vsakodnevnimi kontakti med ljudmi. Nehigiena in slabi življenjski pogoji mu dajejo še dodaten pospešek. Endemičen sifilis, ki je posledica prevelikega obsega sporadičnega, je začel ogrožati prebivalstvo v priobalnem jadranskem pasu, glede katerega je imela avstrijska oblast še velike politične in gospodarske načrte. Trst je bil najpomembnejše državno okno v svet, Reka pa takoj za njim. Zaradi teh, kot tudi zdravstvenih prizadevanj avstrijskih oblasti, je oblast pristopila k problemu skrajno resno. V Postojni je 1818. leta za nesrečnike ustanovila posebno specializirano bolnišnico in število bolezenskih primerov je po desetih letih toliko upadlo, da so bolnišnico zaprli. Kasneje so vozili bolnike še v Bakar, tudi iz naših krajev, čeprav je bilo določeno, da jih morajo sprejemati navadne bolnišnice. Bralec bi domneval, da je tamkajšnji grad, ki je bil spremenjen v bolnišnico, dejansko bil neke vrste hiralnica.

Zvonko Zupanič Slavec so pri raziskavi škrljevske bolezni zanimali prvenstveno zdravstveni problemi v najširšem smislu besede. Vzroke za njen izbruh je našla predvsem v takratnem načinu življenja, zlasti v okviru družine, odnosov med otroki in starši, kot tudi v gospodarskih in kulturnih razmerah. Veliko pozornost je posvetila organizaciji odkrivanja bolezni, organiziranju zdravljenja, načinu zdravljenja, zdravilom in seveda zdravnikom, ki so imeli v začetku nemalo težav. Predvsem si niso bili na jasnem, ali je škrljevska bolezen identična sifilisu, ali je to neka druga nadloga. Poleg temeljne lastnosti, da pojav bolezni ni povezan s spolnostjo, so jih motili nekateri spremljajoči pojavi, zaradi česar so dualisti menili, da gre za mešanico sifilisa z gobami, garjami, tuberkulozo, rakom ... Danes tako popularni cenenosti, ki jo ponuja obravnava razmaha neke v osnovi spolne bolezni, četudi v endemični

obliki, se naša v številnih pogledih izjemna zgodovinarica medicine na daleč izogiba. Problem je bil preresen in za vrsto otrok, tudi dojenčkov, ki o spolnosti še niso imeli pojma, pretragičen, da bi si lahko kaj takega privoščila. Bralce bo še posebno pritegnil njen dodatek k knjigi, kjer biografsko obravnava zdravnike Antona Jevnikarja, Johanna Petra Franka, Juliusa Zemea, Raimunda Melzerja in Karla Bernharda Kogla. Izjemno pomembno vlogo je v boju proti tej bolezni imel dr. Andrej Mozetič. Temu je že pred tem posvetila celo poglavje in tudi integralno v prevodu objavila eno njegovih poročil o razmerah v postojnski bolnici. Z avtorico se moramo strinjati, da naši oziroma takratni avstrijski zdravniki in avstrijska oblast nasploh le niso bili toliko odtujeni od ljudstva, kot smo to lahko v nedavni preteklosti mnogokrat brali. Nenazadnje nas ravno razlika v trajanju škrljevske bolezni pri nas, praktično je prenehala v drugi tretjini 19. stoletja, in v "bratskem" sosedstvu, kulturno in civilizacijsko ločuje od Balkana.

Zaradi dolgoletnega obstoja endemičnega sifilisa na Balkanu in njegove današnje aktualnosti v nerazvitem svetu, zlasti Afriki, ima znanstvena monografija tudi obsežna povzetka v hrvaškem in angleškem jeziku.

Če na koncu tvegamo oceno knjige, moramo uvodoma zapisati, da smo nanjo že dolgo čakali. Želeli bi, da bi se na podoben način lotila še koler, ki so kosile v 19. stoletju in še nekaterih drugih epidemij. Podobna monografija bi bila potrebna tudi o »španski« gripi v dvajsetih letih 20. stoletja, da o starejših obdobjih niti ne govorimo. Zgodovinarjem je avtorica »nalila čistega vina« o bolezni, katere problematiko smo le površinsko dojemali. Izjemno pomembne so tudi njene strokovne ocene takratnega zdravstva in zdravnikov. Tega zgodovinarji s svojim splošnim znanjem nismo sposobni. Knjiga je pisana na podlagi virov in avtorici zgodovinarji tudi v tem pogledu nimamo kaj očitati. Nekatere težave bi ji lahko pomagalo razrešiti sodelovanje s praktičnim zgodovinarjem, ki bi na primer preko franciscejskega katastra moral točno locirati postojnsko bolnišnico. Mogoče bi bile namesto Valvasorjevih ilustracij primernejše sodobnejše, ki so približno prav iz časa, ki ga obravnava avtorica. Edina »resna« pripomba izjemno lepo opremljeni knjigi pa bi se lahko nanašala na medicinsko strokovno terminologijo. Čeprav je med zgodovinarji nekaj »aliranih« medicincev, od nas vseeno ni pričakovati, da bi vedeli, kaj so maculae, noduli, vesiculae ... Zgodovina medicine mora v takih primerih, če želi biti tudi del splošne zgodovine, prepričani smo, da je to eden izmed ciljev dela dr. Zvonke Zupanič Slavec, stopiti z visokega strokovnega piedestala in se približati tistim, ki jih je strah že belih zdravniških oblačil, da o njihovem strokovnem delu in zlasti njihovih delovnih prostorih niti ne govorimo.

Stane Granda

Milko Mikola, **Zaplembe premoženja v Sloveniji 1943–1952**. Celje : Zgodovinski arhiv Celje, 1999. 304 strani. (Študije ; 3).

Precejšen del slovenske javnosti je s slovenskim zgodovinopisjem dokaj nezadovoljen. Poleg »vetologov« so najbolj glasni tisti, ki bi radi slišali še drugo, običajno zamolčano plat NOB in povojnega časa. Resnici na ljubo je treba povedati, da je, ne samo po zaslugi zgodovinarjev, že veliko napisanega in da marsikaj ljudje ne poznajo. S tem ne želimo zavreči kritik, ki so, če so utemeljene, koristne, ugotoviti pa je treba, da zgodovinopisje nima ne sposobnosti ne namena, da bi vse zadovoljilo.

Problematika, ki se je v svoji monografiji loteva celjski arhivist dr. Milko Mikola ni nova, saj obstaja o tem vprašanju že sorodna monografija Jožeta Prinčiča, Nacionalizacija na ozemlju LR Slovenije 1945 – 1963 (Dolenjska založba, Novo mesto 1994). Primerjava naslovov sama na sebi pove, da gre pri obeh monografijah za nekatere podobnosti, dejansko pa sta knjigi po svojem bistvu in zlasti pristopu različni.

Milko Mikola ni karierni zgodovinar, besedna zveza je verjetno malce nenavadna, ampak iskalec resnice. To je za ljudi, ki pristajajo na več resnic, težje razumljivo. Problema se ni lotil zgolj kot zgodovinskega, ampak je v njegovem raziskovanju ves čas čutil tudi človeško prizadetost. Ta je še posebno izrazita, ko ugotavlja razkorak med deklariranim in dejanskim. Zadevo bomo najboljše pojasnili, če citiramo enega izmed takih primerov. »Herbert, Walter, Marianne in Malvina Woschnagg so bili lastniki podjetja Woschnagg in sinovi d. d., ki je predstavljala največje podjetje za proizvodnjo usnja v

predvojni Jugoslaviji, razen tega je bilo v njihovi lasti še večje zemljiško posestvo, več gradov in vil. Čeprav so narodnoosvobodilno borbo ne samo materialno podpirali, ampak sta dva izmed njih odšla celo k partizanom, jim je okrajna zaplemna komisija Šoštanj izrekla zaplembo vsega premoženja, razen tega pa so bili obsojeni še pred vojaškim sodiščem. Woschnaggi so se kot Nemci sicer leta 1940 včlanili v kulturbund, vendar so kmalu po nemški okupaciji stopili v stik z Osvobodilno fronto in se nato vsi aktivno vključili v narodnoosvobodilno gibanje. Herbert in Walter sta partizanom poleg denarja dajala tudi orožje. V svoji tovarni sta ščitila delavce in nameščence ter v več primerih zanje uspešno intervenirala pri gestapu. Proizvodnje v svoji tovarni namerno nista preveč forsirala, pred nemško okupacijsko oblastjo sta tudi skrila večje količine usnja, bencina in drugih surovin, ki sta jih takoj po koncu vojne izročila novi oblasti.« ...

»Herbert in Walter Woschnagg sta zaradi svojega sodelovanja z narodnoosvobodilnim gibanjem bila v nevarnosti, da ju gestapo aretirata. Walter se je pred aretacijo zatekel na Dunaj, od tod pa pobegnil k svoji ženi v Švico: Herbert Woschnagg in njegova žena Malvina ter njuni otroci so se novembra 1944 pred aretacijo umaknili na osvobojeno ozemlje v Zgornjo Savinjsko dolino in vstopili v partizansko vojsko. Vse Woschnaggovo premoženje so okupacijske oblasti zaplenile. Ob nemški ofenzivi decembra istega leta so bili vsi zajeti. Herberta so poslali v koncentracijsko taborišče Dachau, njegovo ženo Malvino pa v mariborske zapore, kjer so jo 14. aprila 1945 po hudem mučenju ustrelili.« Po končani vojni niso bili izvzeti iz zaplembe. »Razen tega, da jim je bilo zaplenjeno vse premoženje, so bili Herbert, Walter in Marianne Woschnagg še celo obsojeni pred vojaškim sodiščem, nato pa tudi izgnani iz Jugoslavije.« (Str. 68 – 69). Podobnih pretresljivih primerov, na primer Iva in Terezije Čater iz Bukovžlaka pri Teharjah, navaja avtor še nekaj.

Monografija Milka Mikole ima nekaj odlik, ki bi jih veljalo posnemati. Temeljno, to je izpostavljanje morale, za nekatere njegove sodobnike je ta nekaj »zdrizastega«, predvsem pa neprimerne za znanost, smo že omenili. Druga bi bila arhivska podlaga dela. Avtorjeve trditve so vse podprte z arhivskimi dokumenti, mnogi so v knjigi reproducirani. Številni negativneži so v knjigi imenovani z imenom in priimkom. Prav zato avtorjevo moraliziranje ni prazno, ni samo sebi namen, ampak iskreno. Krivice, ki so jih mnogi doživeli, dejansko prizadenejo človeka, ki je moralno in socialno občutljiv. Kdor postavlja politično prepričanje pred moralo, s knjigo ne bo zadovoljen. Mikola ni napisal omenjene knjige, ker bi bil osebno ali preko prednikov kakorkoli prizadet, ampak zato, ker ga boli krivica kot taka. Tretja odlika njegove knjige je izjemen posluh za pravno problematiko, ki je slovenskim zgodovinarjem, velika izjema so medievisti, dokaj tuja. Mnogim je bližja politična in revolucionarna logika, kot pa pravna. Osebno vidim prav v tem eno največjih strokovnih hib naše stroke. Zaenkrat še ne znam povsem zadovoljivo odgovoriti na vprašanje, ali je to posledica polpretekle dobe ali šole. Trenutno se bolj nagibam k drugi možnosti in jo razlagam z nujnostjo »obrambnih nalog« slovenskega zgodovinarstva pred nadležnimi tujci, nacionalnimi renegati in izdajalci ter drugimi »protinarodnimi« elementi. Spomnimo se samo, da še danes niso sposobni argumentirano razpravljati o »ječi narodov«, »Jugoslaviji kot nujnosti ali zmoti«...

Vse našete odlike Mikoline knjige so vidne že iz same njene strukture. Je izjemno berljiva in mestoma kar razburljiva. Tega ne zmanjšujejo že omenjene reprodukcije dokumentov kot tudi nekatere tabele. Širša slovenska javnost pozna predvsem primer nesrečnih celjskih trgovcev Dobovičnika in Pšeničnika, ki sta morala biti ustreljena zaradi zastraševanja drugih trgovcev. Avtor navaja celo partijski sestanek, na katerem so pripravili akcijo proti njima. Mogoče je še hujši primer celjskega podjetnika Alojza Urabiča, ki so ga »izvensodno usmrtili« namesto, da bi ga izpustili iz teharskega taborišča.

Avtor knjige Zaplembe premoženja v Sloveniji 1943 – 1952 ni nežen v izbiri besed, ko je treba podati moralne sodbe. Njegov jezik ni politični, ampak stvaren. Trditve, ki jih je zapisal v uvodu o nacističnih in komunističnih zaplembah: »Obojim zaplembam je bilo skupno to, da so bile naperjene predvsem proti najpomembnejšim nosilcem gospodarskega življenja. Žrtve zaplemb tako nacističnega kot komunističnega režima so bili predvsem industrijski podjetniki, trgovci, obrtniki in kmetje. Razlika med obojimi zaplembami je bila le v cilju, ki so ga nacisti in komunisti z njim hoteli doseči. Medtem, ko so nacisti z zaplembami premoženja hoteli predvsem oslabilo gospodarsko moč slovenskega naroda in s tem ustvariti pogoje za njegovo hitrejše uničenje, pa so komunisti z zaplembami hoteli uničiti zasebni in ustvariti državni oziroma družbeni gospodarski sektor. Nacistične zaplembe so zato temeljile predvsem na narodni, komunistične pa na razredni osnovi,« je v nadaljevanju nedvomno dokazal.

Tistim, ki v NOB in prvih letih po II. svetovni vojni ne želijo videti revolucionarnega nasilja, ki se tudi kriminalu ni izognilo, bo knjiga neprijetna. Že nekajletna politična klima v samostojni Sloveniji takim delom ni naklonjena in to je imel avtor že priliko občutiti. Pri tem nimamo v mislih zadnje kadrovske spremembe v tamkajšnjem arhivu, ampak dogodke pred tem.

Celjski Pokrajinski arhiv je s serijo Študije in nekaterimi drugimi publikacijami dokazal, da imajo v Ljubljani izpostavljeni celjski zgodovinarji v domačem kraju močno in kvalitetno zaledje. Celje po številu kvalitetnih zgodovinarjev med slovenskimi mesti nedvomno vodi. O celjski zgodovinski šoli verjetno ne bo mogoče nikoli govoriti, o celjskih zgodovinarjih pač. Med njimi nedvomno s svojimi knjigami že sedaj zavzema odlično mesto tudi Milko Mikola.

Stane Granda

Problemi Sjevernog Jadrana. Svezak 7. Zagreb, Rijeka : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne i društvene znanosti u Rijeci i Područna jedinica u Puli, 2000. 204 strani.

Menim da je prav, če se tudi po osamosvojitvi še naprej seznanjamo z zgodovinskimi publikacijami iz našega sosedstva, še posebej če se vsaj indirektno nanašajo tudi na naše ozemlje. Tako je tudi s tematsko publikacijo z gornjim naslovom, ki pa očitno izhaja le od časa do časa.

Mirko Marković objavlja pregledno razpravo *Istra i njezino upoznavanje od najstarijih vremena do pojave prvih karata* (str. 5–38). V njej pregledno opisuje geografske, geološke, klimatske in druge razmere v prazgodovini ter obilno arheološko gradivo iz železne dobe (halštata in latena). Istrska kultura se je postopoma izboljševala in se je naposled stopila z rimsko kulturo. Že Homer je vedel, čeprav bolj megleno, za reko Donavo (Histar), Jadransko in Črno morje, kjer so Argonavti opravili svoje mitično potovanje v deželo Kolhido. Tudi Strabon je že bil pravilno seznanjen o položaju Istre v sklopu Jadranskega morja. Omenil je, da se z Istro začenjajo ilirske dežele. Antični geografi so svoja dela opremljali z risanimi zemljevidi, ki pa so se večinoma izgubili in jih zdaj lahko presojava le po srednjeveških ali novih prepisih in rekonstrukcijah. V monumentalni Ptolemejevi Geografiji v osmih knjigah je bila Istra besedilno obdelana v 3., na kartah pa v 8. knjigi s kraji Labin, Plomin, Trst in z ustjem reke Rječine. Po propadu Zahodnega rimskega imperija so začeli prodirati v Istro Slovani. Od tedaj so znani sledovi trase ceste *via Sclava* in *via Sclavonica*, kjer so potovali istrski Hrvatje iz osrednje Istre proti Poreču. V zgodnjem srednjem veku je seveda glavno besedo imela Cerkev. Tedanji kartografi so risali samostanske karte po teološki koncepciji, kjer je bil Jeruzalem središče sveta. Ker je bila Istra delno pod Beneško republiko jo je seveda zajelo več beneških kartografov. Josip Rosaccije je koncem 16. stol. objavil karte jadranske obale, bakrorezec pa je bil istrski rojak Božo Bonifačić. Pomemben prispevek h končnemu poznanju Istre je prispeval Hrvat s Krka, Ivan Klobučarić, avguštinec, ki je živel najprej v samostanu na Reki, nato pa je bil prior samostana v Fürstenfeldu. Potoval je po naših krajih in skiciral številna naselja in zlasti grajske stavbe. Po nalogu nadvojvode Ferdinanda je zbiral tudi topografsko gradivo po Istri in Kvarnerskem primorju, da bi sestavil večjo karto teh območij, kar pa mu za življenje ni uspelo. Obsežno gradivo je shranjeno v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu. Izredno izčrpnega in s podatki bogatega članka seveda ni mogoče prikazati dovolj podrobno.

Miroslav Bertoša je napisal izvorni znanstveni članek *Pabirci o povijesti Medulina (Od srednjeg vijeka do polovice XIX. stoljeća.)* (str. 39–88). Avtor je na podlagi fragmentarnih arhivskih in objavljenih virov, zbranih iz različnih fondov in zbirk ter na podlagi literature orisal zgodovino vasi Medulin v južni Istri od polovice 12. do prvih desetletij 19. stoletja. Navedeni so podatki o gospodarskem življenju in posledicah velike demografske krize in depopulacije kakor tudi o naseljevanju, posebej od 16. stoletja naprej, ko se je spremenila etnična slika Medulina. Staro srednjeveško romansko naselje z le kakšnim hrvaškim doseljencem se je začelo spreminjati v vas s prevladujočim hrvaškim prebivalstvom. Ta proces je zelo podrobno dokumentiran z antropometrijskim gradivom. Pisec je obdelal tudi obdobje uskoške vojne ter težke in negotove življenjske razmere v Medulinu in njegovi okolici. Opozoril je na postopen vznik razvojnih spodbud, ki so v 19. stoletju spremenile Medulin v močno gospodarsko in

kulturno središče južne Istre. Objavljeno delo je metodološko podobno koncipirana študija, kakor je bila za sosedno vas Premantura objavljena v isti publikaciji l. 1981.

Rajni Josip Miličević je objavil *Promjene u običajima istarskog sela* (str. 89–120). Janez Vajkard Valvasor je v svoji Slavi vojvodine Kranjske 1689 opisal tudi vasi istrskega območja in tamkajšnje šege in verovanja. Te se niso skoraj nič spremenile do začetka 20. stoletja. Tedaj so se dogodile nagle spremembe, ki so se še pospešile v začetku druge polovice tega stoletja. V razpravi so opisani običaji, ki se nanašajo na posameznika in sicer pri rojstvu, v otroštvu, ob odhodu na služenje vojaškega roka in ob svatbi. Nato so opisani letni običaji in sicer kolednica v Brestu, volitve vaškega župana in pustni običaji. Bolj na kratko so opisani družabni običaji. Pri vseh opisih je poudarek na spremembah. Pomembno se mi zdi razmišljanje, da ne bi smeli pri običajih romantizirati preteklosti in bi jo morali dojemati realistično, kakršna je zares bila.

Slaven Bertoša je napisal pregledno delo *Doseljenci iz Rijeke, Trsata i Sušaka u puljskim matičnim knjigama od 1613. do 1815* (str. 121–142). Na podlagi podrobne analize matičnih knjig mesta Pulj (ki so shranjene v Državnem arhivu v Pazinu), z več kot 18.000 vpisov od začetka 17. do začetka 19. stoletja, je pisec obdelal doseljence iz omenjenih krajev. Le z doseljevanjem je mesto Pulj uspelo ostati mestno središče. Sorazmerno precej Rečanov se je doseljevalo v Pulj, medtem ko jih je bilo s Trsata in Sušaka zelo malo.

Antun Giron je prispeval pregledni članek *Židovsko pitanje u općini Opatija (Od 1938. do 1945. godine.)* (str. 143–165). Po antisemitski kampanji, ki je potekala predvsem v tisku, je fašistični režim leta 1938 uzakonil v Kraljevini Italiji rasno diskriminacijo. Rasni zakoni, ki so veljali do leta 1943, so poskušali rešiti judovsko vprašanje s pospeševanjem izseljevanja Judov in arianizacijo. V tem času so rasne zakone v Kvarnerski provinci dosledno izvajali. Kljub izseljevanju in pošiljanju v internacijo pa se je število Judov na Reki in Opatiji povečevalo predvsem zaradi njihovega bega pred nacističnim preganjanjem v državah Vzhodne Evrope in naseljevanja v obeh krajih. Po zlomu Kraljevine Italije je Kvarnerska provinca postala sestavni del nemške operativne cone Jadransko primorje, kjer je bila vzpostavljena identična varnostna policija in SS kakor v Nemčiji. Glavna uprava za varnost rajha je izvajala svoj projekt končne rešitve judovskega vprašanja (Endlösung). V taborišča so odpremili 43 opatijskih Judov, v Auschwitzu so umrli štirje, v tržaški Rižarni 34, pet pa jih je preživel.

Darinka Munić je objavila izvorni znanstveni članek *Kastav i Kastavština u djelu mons. dr. Bože Milanovića* (str. 167–184). Božo Milanović (1890–1980) je bil znamenit istrski duhovnik, ki je mnogo doprinesel, da se je razmejitev med Jugoslavijo in Italijo izvršila za zadnjo sorazmerno ugodno. Vendar o tem se v članku seveda ne razpravlja, pač pa obravnava Milanovičeva stališča o Kastvu, Kastavščini in Kastavcih, oziroma kam Kastav in Kastavščina spadata. To je prispevek k vrednotenju geopolitičnega območja na vzhodni obali istrskega polotoka in robnega območja do Riječine in kratek opis uglednih hrvatskih družbeno-političnih delavcev s tega območja (dr. Matko Laginja, prof. Vjekoslav Spinčić, prof. Matko Mandić, Mate in Ivo Bastian) v zadnjih dveh stoletjih. Ti dve območji sta po Milanoviću najbolj hrvatski, tamkajšnji ljudje pa potemtakem seveda najbolj zavedni Hrvati. Avstrijska Istra je več stoletij spadala pod Kranjsko oz. pod postojnsko kresijo in njen poseben istrski komisariat v Pazinu, ki so ga večkrat vodili uradniki slovenskega rodu. V tem sestavku pa je Kranjska omenjena le kot soseda in v zvezi z gradnjo cest. Da bi se avtorica izognila nevshečni navedbi, da je Istra spadala pod Kranjsko (morebiti je tako tudi pri Milanoviću) pa je omenjeno, da je Avstrijska Istra spadala pod avstrijske dedne dežele. Očitno pa je bila Istra vsaj v drugi polovici 19. stoletja pod velikim vplivom Kranjske, saj so tam ustanavljali čitalnice, posojilnice in organizirali tabore.

Diana Stolac je objavila strokovni članek *Hrvatski jezikoslovci akademiku Milanu Mogušu* (str. 185 do 201). V njem je predstavljena dvojna številka *Suvremene lingvistike* znanstvene revije Hrvatskega filološkega društva za leto 1997, ki je v celoti namenjena sedemdesetletnici omenjenega znanstvenika. Ker spada ta tematika na področje jezikoslovja, je tukaj ne kaže prikazovati.

Jože Maček

Acta historico-oeconomica. Časopis za ekonomsku povijest. Vol. 27. Zagreb : Školska knjiga, 2000. 214 strani.

Revija z gornjim naslovom je v bistvu naslednica stare Acta historico-oeconomica Jugoslaviae, ki je razmeram ustrezno opustila v imenu in po vsebini jugoslovanski značaj. Zdaj ne more izhajati povsem redno. Krog sodelavcev se je zožil, čedalje bolj postaja »Einmannbetrieb« glavnega in odgovornega urednika, uglednega gospodarskega zgodovinarja dr. Ivana Ercega.

V obravnavanem zvezku so objavljene tri razprave znamenitega hrvaškega kameralističnega in merkalističnega gospodarskega učenjaka in visokega upravnega uradnika Nikole Škrleca Lomničkog, ob 270-letnici rojstva in 200-letnici smrti. Škrlec je razprave napisal v latinščini, tedanjem uradnem jeziku na Hrvaškem, v hrvaščino pa jih je prevedel znanstveni svetnik dr. Josip Barbarić. V bistvu je ves zvezek namenjen integralnemu besedilu prvih dveh in prevodu vseh treh Škrlečevih razprav, dr. Erceg jim je dodal le kratek povzetek.

Prva razprava je *Desetogodišnja bilanca trgovačkog prometa u Hrvatsko-Ugarskoj (1777–1786)* (str. 7–40). To je tabelarni pregled o uvozu in izvozu 48 oz. 49 trgovskih artiklov med Hrvaško in šestimi državami zunaj Ogrske, v preglednicah pa sta pri uvozu prikazani le dve skupini in sicer (avstrijske) dedne dežele in druge države, izvoz pa sploh ni razčlenjen. Tabelarni pregledi so bili za tisti čas velika redkost. Ni jih bilo najti niti v rokopisih tedanjih gospodarstvenikov niti uradnih proračunskih poročevalcev in še manj zgodovinarjev. Celotni promet je obsegal skoraj 255 milijonov forintov, izvoz pa je uvoz presegal za 41,5 milijonov forintov, torej je bila hrvaška klasična merkantilistična država z njej lastnimi pomanjkljivostmi. Škrlečevo pisanje v tej in tudi v drugi razpravi ima izrazito gospodarsko pospeševalni namen, pri čemer pa mu ne gre za gospodarstvo samo, temveč tudi za državo, ki bi s carinami in davki dobila sredstva za pospeševanje gospodarstva.

Druga razprava je *Opis fizičko-političkog položaja ugarskog (i hrvatskog) kraljevstva u odnosu na trgovinu* (str. 41–178). Škrlec je v tej razpravi pisal o vsem mogočem in še marsičem, o trgovini, kmetijstvu, obrti, delitvi srenjskih zemljišč, o zdravnih zeliščih itd., o dejavnostih s katerimi so se ukvarjali v vaseh, trgih in mestih, pri vseh s predlogi izboljšav, da bi se hrvatsko gospodarstvo dvignilo na višjo stopnjo. Za vzor mu je očitno bila nemška *Hausväterliteratur* 17. stoletja, le da je njegova razprava v skladu s časom na višji stopnji. Ta razprava je zdaj bolj deskriptivni zgodovinski vir, ker pač precej izčrpno opisuje tedanje stanje, vendar pretežno kvalitativno, manj pa kvantitativno. Kljub temu pa daje kar dober pregled tedanjega hrvaškega gospodarstva. Očitno so tedaj bila na Hrvaškem obdobja lakote, kajti Škrlec izrazito poudarja, da skuša s svojim delom vplivati na hrvaško gospodarstvo, da bi preprečilo oz. sploh onemogočilo pojav lakote. Erceg navaja, da tako široko zasnovanega dela, kot je to Škrlečevo, v obravnavanem času ni premogla niti obsežna avstrijska monarhija niti druge evropske države razen Anglije.

Tretja razprava je *Popis spisa visokoga saborskoga odbora za trgovinu osnovanog člankom 67 iz 1791. godine, koji se nalaze u zemaljskom arhivu* (str. 179–213). Škrlec je očitno veliko delal za imenovani saborski odbor za trgovino. Pri tem so mu dajale podatke številne državne oblastne in samoupravne ustanove ter ugledni posamezniki. Ta razprava je pravzaprav opis tega arhivskega fonda po različnih temah, po oblasteh in osebah, ki so pri tem sodelovale. Ta arhivski fond je prava zakladnica virov zlasti za normativno urejanje gospodarstva, kar je merkantilistična državna uprava v velikem obsegu izvajala.

Ves zvezek lahko služi kot odlično izhodišče za preučevanje hrvaškega gospodarstva in tudi družbe v 18. stoletju.

Jože Maček

OBVESTILA

Navodila avtorjem prispevkov za **Zgodovinski časopis**

Prispevke za Zgodovinski časopis sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo Zgodovinskega časopisa, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana (zgodovinski.casopis@uni-lj.si). Uredništvo bo sprejelo le tiste prispevke, ki bodo oddani v skladu s sledečimi navodili:

- vsak prispevek mora vsebovati točen naslov avtorja, vključno s telefonsko številko in po možnosti z elektronskim naslovovom (e-mail);
- prispevki morajo biti oddani v dvojni obliki: na disketi (ime datoteke (file) naj bo ime in priimek avtorja) in odtisnjeni na papir;
- v kolikor gre za razpravo ali članek, mora prispevek obvezno vsebovati povzetek (v okvirnem obsegu dveh strani, razen v izjemnih primerih) in sinopsis v obsegu pet do deset vrstic, ki naj vsebuje tudi avtorjev akademski naziv, poklic in delovno mesto ter ustanovo, kjer je zaposlen in njen naslov;
- opombe naj bodo pisane enotno, na dnu vsake strani. Celoten naslov citata naj bo le ob prvi navedbi, nato okrajšano;
- slikovno gradivo (fotografije, zemljevidi, ipd.) naj bo črno-belo in priloženo posebej. Legende (podnapisi) k slikovnemu gradivu naj bodo priložene na posebnem listu in hkrati shranjene na disketi. Slikovno gradivo naj bo označeno na način, ki ne bo dopuščal zamenjav podnapisov;

Uredništvo Zgodovinskega časopisa

ZGODOVINSKI ČASOPIS – LETNIK 55, LETO 2001

LETNO KAZALO – ANNUAL CONTENTS

RAZPRAVE – STUDIES

- Stanislav Južnič, Kostel med poskusi naselitve Uskokov sredi 16. stol. 19–54
Kostel during Settlement Attempts of the Uskoki in the Middle
of the 16th Century
- Andrej Sušjan, Sir William Petty (1623–1687) in baron Janez Vajkard Valvasor
(1641–1693): primerjalni oris 55–66
Sir William Petty (1623–1687) and Baron Janez Vajkard Valvasor (1641–1693):
Comparative Outline
- Tanja Žigon, Laibacher Wochenblatt – ljubljanski tednik za korist in zabavo
(1804–1810 in 1814–1818) 67–91
The *Laibacher Wochenblatt* – Ljubljana Weekly for Benefit and Amusement
(1804–1810 and 1814–1818)
- Milica Kacin Wohinz, Knezoškof Frančišek Borgia Sedej in primorski Slovenci
po prvi svetovni vojni 93–107
Prince Bishop Frančišek Borgia Sedej and Slovenes from the Littoral Part of Slovenia
after WWI
- Rajko Bratož, Venencij Fortunat in shizma Treh poglavij 149–176
Venancij Fortunat and the Three Chapter Schism
- Matjaž Bizjak, Poznosrednjeveška finančna dokumentacija in knjigovodstvo zemljiških
gospošteev in uradov v osrednjeslovenskih deželah 177–222
Late Middle Age Financial Documentation and bookkeeping of Estates and Offices
in Central Slovene Lands
- Jožef Smej, Primer čarovništva v župniji sv. Benedikta v Kančevcih iz leta 1651 223–230
Ein Hexereifall in der Pfarrei Sveti Benedikt in Kančevci aus dem Jahre 1651
- Miroslav Stiplovšek, Prizadevanja banskega sveta Dravske banovine za udejanjenje
banovinske samouprave in decentralizacije uprave ter za razširitev svojih pristojnosti
leta 1933 231–253
Efforts of the Drava Province Council to Realize Provincial Autonomy, Decentralize
Administration, and Expand Its Competences
- Danijela Trškana, Didaktično-metodična struktura sodobnih učnih načrtov za srednješolsko
zgodovino v Sloveniji, Franciji, Veliki Britaniji in mednarodnih šolah 255–268
Didactic and Methodical Structures of Contemporary Curriculums for Secondary-School
History in Slovenia, France, Great Britain, and in International Schools
- Mihai – Razvan Ungureanu, Usoda romunskih zgodovinskih mitov. Bodo preživeali? 295–304
The fate of Romanians' Contemporary Historical Myths. Do they Have a Future?
- Mladen Ančić, Mjesto Branimirove Hrvatske u suvremenom svjetskom poredku 305–320
The Position of Branimir's Croatia in Contemporary World Order

Darja Kerec, Nikolaj III. – najvidnejši predstavnik gornjelendavskih Szécsijev v 14. stoletju	321–340
Nicholas III – The Most Prominent 14 th Century Representative of the Szecsi Family from the Gornja Lendava Estate	
Miha Preinfalk, Rodbina v luči srednjeveških listin	341–374
The Family in Medieval Documents	
Lisa Retl, Podoba ženske pri Paolu Santoninu	375–383
The Image of Woman in Paolo Santonino's Works	
Sašo Jerše, Kronika priprav Notranje Avstrije na poslanstvo k zboru volilnih knezov v Regensburgu leta 1575	385–408
The Chronicle of the Preparations of Inner Austrian Lands for the 1575 Regensburg Prince Elector Assembly Mission	
Silvano Cavazza, Reformacija v oglejskem patriarhatu: Heterodoksne skupine in luteranske skupnosti (in usoda Petra Kupljenika)	409–435
Reformation in the Aquileian Patriarchate: Heterodox Groups and Lutheran Communities (And the Fate of Peter Kupljenik)	
Jože Žontar, Obnovitev okrajnih glavarstev na Kranjskem (1867)	437–454
Reestablishment of District Boards	
Metka Fujs, Narodno politična razmerja med Slovenci in Madžari v Prekmurju v dobi dualizma	455–463
National and Political Relations between Slovenes and Hungarians in the Prekmurje Region during the Period of Dualism	
Viljenka Škorjanec, Jugoslovansko-italijanski odnosi v luči dubrovniškega srečanja zunanjih ministrov 1973	465–487
Relations between Yugoslavia and Italy in the Light of the Meeting of Foreign Ministers in Dubrovnik in 1973	

ZAPISI – NOTES

Danijela Trškana, Učni načrti za srednješolsko zgodovino v Veliki Britaniji	109–121
Syllabuses for Secondary School History in Great Britain	
Danijela Trškana, Učni načrti za srednješolsko zgodovino v Franciji	121–132
Syllabuses for Secondary School History in France	
Katarina Keber, Socialna zgodovina medicine: raziskovanja na robu modernega zgodovinopisja?	269–273
Social History of Medicine: Research on the Edge of Modern Historiography?	

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

- Janez Cvirn, 80 letnica akademika Vasilija Melika 5–7
Eighty Years of Academician Vasilij Melik
- Jurij Perovšek: Govor predsednika ZZDS ob 80. letnici akad. V. Melika 7–8
Address of the *Slovene Federation of Historic Societies* President
on the Occasion of Academician Vasilij Melik's Eightieth Birthday
- Nataša Stergar, Bibliografija Vasilija Melika 1981–2002 8–18
Vasilij Melik's Bibliography 1981–2002
- Dr. Štefan Trojar – sedemdesetletnik (Danijela Trškan) 275–276
Dr. Štefan Trojar – Septuagenarian
- Prof. dr. Franc Rozman – šestdesetletnik (Jurij Perovšek) 489–492
Prof. dr. Franc Rozman – Sexagenarian
- Prof. dr. France Martin Dolinar – šestdesetletnik (Stane Granda) 493–494
Prof. dr. France Martin Dolinar – Sexagenarian

IN MEMORIAM

- Prof. dr. Andrej Moritsch (1936 – 2001) (Peter Vodopivec) 495–496
- Jože Dular (1915 – 2000) (Stane Granda) 497–498

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS

- Barbara Šatej, Znanstveni posvet »Šestdeset let od začetka druge svetovne vojne na Slovenskem«, Ljubljana, 11.–12. april 2001 133–135
Conference »Sixty Years from the Beginning of WWII in Slovenia«, Ljubljana, April 11–12, 2001
- Deseta poletna šola za razvoj visokošolskega poučevanja "Za večjo odprtost in fleksibilnost visokošolskega študija", Radovljica, 11.–14. junij 2001 (Danijela Trškana) 277–278
»For a More Open and Flexible Higher Education«. The 10th Summer School for the Development of Higher Education.
- Mednarodna znanstvena konferenca ob deseti obletnici samostojnosti Republike Slovenije "Dan prej" in odhod zadnjega vojaka JLA z ozemlja Republike Slovenije, Koper, 25.–26. oktober 2001 (Jure Gombač) 279–281
»The Day Before«. The International Scientific Conference on the Occasion of the Tenth Anniversary of Slovenia's Independence, and the Departure of the Last Yugoslav Soldier from Slovene Soil.

31. mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Mogersdorf (Modinci),
Köszeg, 3. – 6. julij 2001 (Franc Rozman) 499–500
31st International Conference on Cultural History in Mogersdorf (Modinci),
Köszeg, July 3 – 6, 2001

- Letna konferenca angleških visokošolskih učiteljev, bodočih učiteljev in didaktikov zgodovine,
»Values in History Teachers Education and Research«, Coleraine, 7. – 9. julij 2001
(Danijela Trškan) 501–503
Yearly Conference of British Higher Education Teachers, Future Teachers
and History Didactics, »Values in History Teachers Education and Research«,
Coleraine, July 7 – 9, 2001

- Mednarodna znanstvena konferenca »Govorica nasilja«, Koper, 11. – 13. oktober 2001
(Jure Gombač) 503–504
»The Language of Violence.« International Conference in Koper, October 11 – 13, 2001

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

- L u d w i g S t e i n d o r f f: Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo :
začetki slovenske etnogeneze. Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike
und karolingischer Epoche = Anfänge der slowenischen Ethnogenese. 137–139
- J a n e z C v i r n, A n d r e j S t u d e n: "Ko vihar dirjajo hlaponi". K socialni in kulturni
zgodovini železnice v 19. stoletju. Ljubljana : Slovenske železnice ; Železniški muzej,
2001. 70 strani. (Zbirka Tiri in čas ; 12). 139–141
- M i r o s l a v S t i p l o v š e k: Iz zgodovine Celja 1918-1941. Celje : Muzej novejšje zgodovine,
2001. 368 strani. (Odsevi preteklosti ; 3) 141–145
- H e l e n a H a u p t m a n, O d V e r n e k a d o O b l e G o r i c e. Gradovi in graščine v občini Litija
(Davorin V u g a) 283–284
- P a s c a l D i b i e, E t n o l o g i j a s p a l n i c e (M a j a G o m b a č) 284–287
- P e t e r S c h u b e r t, P i a v a 1918 : Z a d n j a b i t k a a v s t r o - o g r s k e m o n a r h i j e (R o k S t e r g a r) 287–288
- K ä r n t n e r L a n d e s g e s c h i c h t e u n d A r c h i v w i s s e n s c h a f t : F e s t s c h r i f t f ü r A l f r e d O g r i s
zum 60. Geburtstag (Jože Ž o n t a r) 288–290
- J á n P a u l i n y, A r a b s k é s p r á v y o S l o v a n o c h (9. – 12. s t o r o č i e) (A l e n k a Š i v i c – D u l a r) 505–508
- Z d e n k a J a n e k o v i ć R ö m e r, R o d i g r a d (D u b r o v a č k a o b i t e l j o d X I I I d o X V s t o l j e č a)
(Mojca Kovačič) 508–511
- C r i s t i n e d e P i z a n, K n j i g a o m e s t u d a m (M o j c a K o v a č i č) 511–515
- G r o f j e A n d e š k o – M e r a n s k i. P r i s p e v k i k z g o d o v i n i E v r o p e v v i s o k e m s r e d n j e m v e k u
(Mojca Kovačič) 515–517
- B o r u t B r u m e n, S v. P e t e r i n n j e g o v i č a s i : s o c i a l n i s p o m i n i, č a s i i n i d e n t i t e t e v i s t r s k i v a s i
Sv. Peter (Jure Gombač) 518–519

Zvonka Zupanič Slavec, Endemski sifilis – škrljevska bolezen na Slovenskem. Razvoj in širjenje bolezni po naših krajih v prvi polovici 19. stoletja (Stane Granda)	520–521
Milko Mikola, Zaplembe premoženja v Sloveniji 1943 – 1952 (Stane Granda)	521–523
Problemi Sjevernog Jadrana, Svezak 7 (Jože Maček)	523–524
Acta historico-oeconomica. Časopis za ekonomsku povijest. Vol. 27.	525

OBVESTILA – INFORMATION

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis	146
Guidelines for Contributors to Historical Review	
Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis	526
Guidelines for Contributors to Historical Review	

LETNO KAZALO – ANNUAL CONTENTS

Letno kazalo Zgodovinskega časopisa 55/2001	527–531
Annual Contents of Zgodovinski časopis – Historical Review 55/2001	

IZVLEČKI – ABSTRACTS

Izvlečki iz razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 55, 2001, 1 (122)	I–II
Abstracts from Papers and Articles in Zgodovinski časopis – Historical Review 55, 2001, 1 (122)	
Izvlečki iz razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 55, 2001, 2 (123)	III–VI
Abstracts from Papers and Articles in Zgodovinski časopis – Historical Review 55, 2001, 2 (123)	
Izvlečki iz razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 55, 2001, 3–4 (124)	VII–VIII
Abstracts from Papers and Articles in Zgodovinski časopis – Historical Review 55, 2001, 3–4 (124)	

<p>ZONTAR Jože, dr., redni prof., SI-4000 Kranj, Zoisova 30 UDK 352/353 (497/4) "18"</p> <p>Obnovitev okrajnih glavarstev na Krajskem (1867) Zgodovinski časopis, Ljubljana 55/2001, št. 4 (124), str. 437–454, 26 cit. 1.01 Izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (De., Sn., En.)</p> <p>Članek obravnava na osnovi arhivskih virov priprave in postopke za obnovitev okrajnih glavarstev na Krajskem ob uvedbi ustanovitvi. Pri tem so morali rešiti vprašanja območij političnih okrajev, uradnih prostorov ter personalna vprašanja. Spremljamo delovanje današnjih oblasti ter namestnikov na Krajskem v letih 1863 do 1867 s tem v zvezi. Nadalje je prikazano stališče, ki ga je zavzel deželni zbor do tega vprašanja.</p> <p>Avtorski izvleček</p>	<p>UDK 323.1 (497/4 Prekmurje) "18"</p> <p>FUJS Melka, prof., zgodovine in sociologije, muzejska svetovalka, Pokrajinski muzej Murska Sobota, SI-9000 Murska Sobota, Trubarjev devored 4</p> <p>Narodno politična razmerja med Slovenci in Madžari v Prekmurju v dobi dualizma Zgodovinski časopis, Ljubljana 55/2001, št. 4 (124), str. 455–463, 18 cit. 1.01 Izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (Hun., Sn., En.)</p> <p>Na zabodnem robu panonske nižine, na območju današnjega Prekmurja in Forabja, se od 9. stol. stikata slovenski in madžarski etnični element, ki sta se do te kategorije razvila bodisi v času panonske slovarske kneževine, bodisi v času madžarske ustalitve na tem območju. Ne glede na intenzivnost naselitve v poznejših obdobjih sta živela v stiku vse do danes; se vzporedno razvijala ter medsebojno vplivala. Zahtev po uresničevanju narodne suverenosti so privlekle do prvih konfliktov med njima. Ta se je zaostril po sprejetju dualizma, ko je v duhu uresničevanja ogrske državne ideje v spletu različnih zakonov in statistik, madžarski narod postajal politično absolutno večinski narod v državi, čeprav realno to ni bil. Konfliktnost je lahko pripeljala le do razpada države, kar se je tudi zgodilo. Narodno politična razmerja med Slovenci in Madžari v obdobju dualizma so eno od številnih, vendar zelo pomembnih gibal prekmurske zgodovine 20. stol.</p> <p>Avtorski izvleček</p>
<p>PREINFALK Miha, mag., mladi raziskovalec, Zgodovinski inštitut Milika Kosca ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4 UDK 929.5:930.22 (497/4) "12/14"</p> <p>Rodbina v luči srednjeveških listin Zgodovinski časopis, Ljubljana 55/2001, št. 4 (124), str. 341–374, 167 cit. 1.01 Izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (De., Sn., En.)</p> <p>Članek obravnava na podlagi objavljenih in neobjavljenih srednjeveških listin sorodstvena razmerja in sorodstveno terminologijo znotraj ožje družine in širše rodbine. Opazne so sicer razlike med mlajšimi in starejšimi ter latinškimi in nemškimi listinami, čeprav se sorodstvena terminologija v osnovi ne razlikuje bistveno niti od današnje. Predvsem to velja za poimenovanja članov ožje družine, medtem ko so izrazi za člane širše rodbine pogosto zelo široki in z današnjega stališča nenatančni, saj pokrivajo celo vrsto sorodstvenih razmerij, pogosto tudi zelo oddaljene ali celo nekrvne.</p> <p>Za boljše predstavljivost so v tekst vsajljene kratke genealoške tabele, ki jih ob koncu dopolnjujejo širše zastavljene preglednice in dva »slovarčaka« z latinsko-slovensko in nemško-slovensko sorodstveno terminologijo.</p> <p>Avtorski izvleček</p>	<p>RETL Lisa, mag., dipl. zgodovinarica, A-9500 Vihlach, Willroderstr. 7 UDK 306"15":871</p> <p>Podoba ženske pri Paolu Santoninu Zgodovinski časopis, Ljubljana 55/2001, št. 4 (124), str. 375–383, 42 cit. Jezik: Sn. (Sn., En.)</p> <p>Paolo Santino je v svojih popornih dnevnikih poleg poročil o običajih, tradicijah, navadah in kulturnih fenomenih vsakodnevnega življenja v alpsko-jadranskem prostoru, veliko pozornost nametil tudi opisu žensk. Tema pričujočega članka je opozoriti na predstave in predsodke, ki so dajali pečat njegovim poročilom o ženskah in le-te umestiti v kontekst moralnih in etičnih vrednostnih predstav izlekajočega se srednjega in začetnjajočega se novega veka.</p> <p>Avtorski izvleček</p>

<p style="text-align: right;">UDC 323.1 (497.4 Prekmurje) "18"</p> <p>FUJS Metka, Prof. of History and Sociology, Museum Counselor, Pokrajinski muzej Murska Sobota, SI-9000 Murska Sobota, Trubarjev drevored 4</p> <p>National and Political Relations between Slovenes and Hungarians in the Prekmurje Region during the Period of Dualism</p> <p><i>Zgodovinski časopis (Historical Review)</i>, Ljubljana, 55/2001, No. 3-4 (124), pp. 455-463, 18 notes</p> <p>Language: Sn. (Hun., Sn, En.)</p> <p>In the area of present-day Prekmurje, at the western edge of the Pamponian lowlands, Slovene and Hungarian ethnic groups have been evolving and living side by side since the 9th century. Influencing each other; they have preserved contacts to the present. The first conflicts between them were the result of the demands to realize their national sovereignty. After adopting the concept of dualism, which brought different laws and statistics, and when the Hungarian nation started to become the political majority within the monarchy, although in reality it was not, the conflict became more severe. It brought about the disintegration of the whole Austro-Hungarian state. These national and political relations between Slovenes and Hungarians in the period of dualism are but one of numerous, yet very important, parts that consist the history of Prekmurje in the 20th century.</p> <p style="text-align: right;">Author's Abstract</p>	<p style="text-align: right;">UDC 352/353 (497.4) "18"</p> <p>ŽONTAR Jože, PhD, Full Professor, SI-4000 Kranj, Zoisova 30</p> <p>Reestablishment of District Boards</p> <p><i>Zgodovinski časopis (Historical Review)</i>, Ljubljana 55/2001, No. 4 (124), pp. 437-454, 26 notes</p> <p>Language: Sn. (De., Sn., En.)</p> <p>Based on archival documents, the article focuses on the preparations and procedures for the renewal of district boards in Kranjsko at the time of the constitutional monarchy. In order to achieve this, several problems had to be solved: political districts had to be clearly defined, and the problems of official premises and staff had to be dealt with. The author analyzes the activities of Austrian government and its deputies in Kranjsko between 1863 and 1867 and examines the standpoint of the provincial assembly on the subject.</p> <p style="text-align: right;">Author's Abstract</p>
<p style="text-align: right;">UDC 396"15":871</p> <p>RETL Lisa, MA in History, A-9500 Villach, Willroderstr. 7</p> <p>The Image of Woman in Paolo Santonino's Works</p> <p><i>Zgodovinski časopis (Historical Review)</i>, Ljubljana 55/2001, No. 4 (124), pp. 375-383, 42 notes</p> <p>Language: Sn. (Sn., En.)</p> <p>Aside from his travel reports on the customs, traditions and cultural phenomena of everyday life in the area between the Alps and the Adriatic Sea, Paolo Santonino focused a considerable part of his attention on women as well. The article examines the notions and prejudices concerning women described in these reports, analyzing them within the context of the moral and ethical principles at the end of the Middle Ages.</p> <p style="text-align: right;">Author's Abstract</p>	<p style="text-align: right;">UDC 929.5:930.22 (497.4) "12/14"</p> <p>PREINFALK Miha, MA, Young Researcher, Scientific Research Centre of the Slovene Academy of Science and Arts, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4</p> <p>The Family in Medieval Documents</p> <p><i>Zgodovinski časopis (Historical Review)</i>, Ljubljana 55/2001, No. 4 (124), pp. 341-374, 167 notes</p> <p>Language Sn. (De., Sn., En.)</p> <p>Based on published and unpublished medieval documents, the article examines kinship relations and terminology pertaining to the immediate and extended family. Even though the terminology employed in these documents does not basically differ from present-day terminology, there are some differences between older and more recent documents, as well as the ones in German and those in Latin. This is mainly true of expressions used to denote members of the immediate family; the names for members of the extended family are often loosely used and, since they refer to a number of kinship relations and denote frequently distant relatives or even those who are not related by blood, also somewhat inaccurate from the present point of view.</p> <p>For better understanding, the text also includes short genealogical tables, supplemented by more comprehensive lists, and two short »dictionaries« with Latin-Slovene and German-Slovene kinship terminology.</p> <p style="text-align: right;">Author's Abstract</p>